

АСКАР ҲАКИМ

МАҶМӯАИ ОСОР

Иборат аз ҳафт ҷилд
Тадқиқоти илмӣ

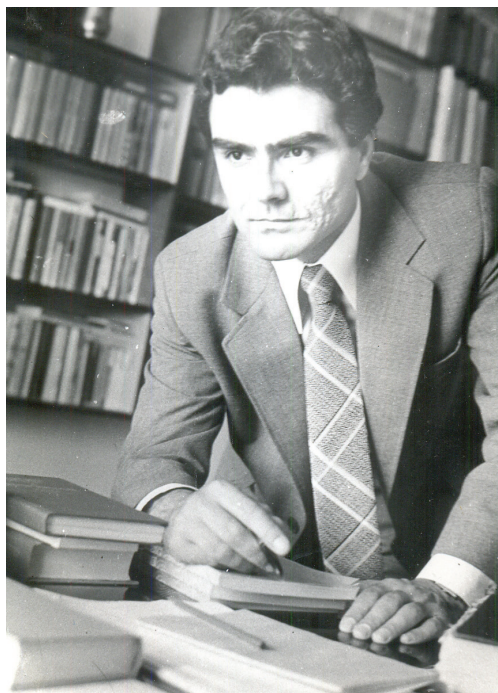
Ҷилди III

Нашриёти «Ношир»
Хучанд

АСКАР ҲАКИМ

ЧИЛДИ СЕВУМ

ВЕЖАГИҲОИ АНВОИ ШЕЪРИ ҒИНОӢ
(дар мисоли шеъри ғиноии тоҷикии нимаи
дуюми садаи XX)

**Нашриёти «Ношир»
Хучанд**

ББК – 83.3 (2Т)

Х – 27

*Ин «Маҷмӯаи осор» бо дастгирии Раиси вилояти Суғд,
муовини якуми Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии
Ҷумҳурии Тоҷикистон, инсони соҳибдил ва фарҳангсоло
муҳтарам Абдурахмон Қодирӣ ба нашр расидааст.*

Аскар Ҳаким. МАҶМҮАИ ОСОР.

– Хучанд: Ношир, 2017. – 512 сах.

Дар ин ҷилд тадқиқоти илмии Аскар Ҳаким «Вежагиҳои анвори шеъри ғиной» (дар мисоли шеъри ғиноии тоҷикии нимаи дуюми садаи XX) ҷой дода шуда, ки он шеъри марҳалаи мазкурро бо биниши тоза аз ҷиҳати ҷиғунагии фаро гирифтани андешаву эҳсосот, зуъури гуногуни шахсият, олами ашӯ ва табиат, воқеоту таассурот ба таҳлилу таҳқиқ гирифтааст. Дар он сабки бадеӣ, забон ва хунари шеър низ баррасӣ гаштааст.

ISBN

© Аскар Ҳаким, 2017

МУҚАДДИМА

Тадқиқи вежагиҳои анвои шеъри ғиноӣ аз мураккабтарин масъалаҳои адабиётшиносӣ, ки дар марҳилаҳои охири инкишофи шеър, бо сабаби ба ҳам даромехтани навъҳои жанрҳо, боз ҳам мушкилтар шудааст. Барои иҷрои ин кор қаблан зарур аст, дасти кам, дар бораи он ки худ шеър чист, пайдоишаш чӣ гуна аст ва чӣ тавр ба ғиноӣ ҳамосӣ тақсимбандӣ гаштааст, мухтасаран маълумот дода шавад, зеро вежагиҳои ҳар навъ дар моҳияти аввалияи он нухфтааст.

Оид ба зуҳури шеър назарҳои мухталиф мавҷуданд, ки онҳоро метавон тақрибан назарҳои динӣ ва моддию мантиқӣ номид. Назари аввалӣ аз ҳуди офариниши олам сарчашма мегирад, ки дар «Китоби муқаддас» дар «Аҳди атик» меҳонем: «Ва Худо гуфт рӯшноӣ шавад ва рӯшноӣ шуд... Ва Худо рӯшноиро рӯз номид ва торикиро шаб номид» [47, 1-5]. Аз ин ояҳои Таврот чунин хулоса бармедорем, ки шеър гуфтан бо тамоми гуногунии сабку мухтаво, андешаю отифа, мафҳиму мазомин дар ниҳоят эҷод ва номгузорӣ ба он аст, ки Худованд мекунад. Шоир низ айни ҳамин корро ба ҷо меорад, дар худ ҳиссиёте, таассуроте, ҳолате, андешаи отифиеро эҷод мекунад ва аз ҳамаи воситаҳои ифодаву тасвир — рамзу маҷозу истиора, ибҳому ихом, муболиғаю игрок — хулоса аз ҳамаи имконоти мавҷудаи тасвир ва баёни андешаю эҳсосот истифода мебарад, то ба он эҷоди зеҳнӣ рӯхияш номи муносиб ва тару тозае мебахад ва он мешавад Шеър.

Дар «Тарҷумаи тафсири Табарӣ», ки тарҷумаву тафсири Куръони Мачид мебошад, дар ривояти бо дасти Қобили маъшум кушта шудани Ҳобили маъсум гуфта мешавад, ки: «... Одам аз баҳри Ҳобил саҳт андӯхгин шуда

буд ва чахор байт шеър андар марсиаи Ҳобил бигуфт» [98, 169].

Шеър эҷоди сухан аст. Истифодаи сухан кори маъмулиест, ки ҳар инсони суханвар мекунад, аммо эҷоди сухан корест, ки танҳо бар уҳдаи шоир аст, зеро сухан бар асари ҳаллоқияти шоир аз нав эҷод мешавад ва ҳарфе, ки дар шеъри шоир аст, на он ҳарфест, ки дар фарҳангҳост, он ҳарфест, ки бо эҳёи худ фазову муҳити тозае падида овардааст.

Қадимтарин назарияи пайдоиши моддию мантиқии шеър, ки ба мо маълум аст, ба файласуфи Юнон Арасту тааллуқ дорад, ки бештар аз 2000 сол муқаддам дар асари ӯ «Фанни шеър» баён шудааст. Ӯ асоси пайдоиши ҳунарро муҳокот ба зиндагӣ маънидод карда, навиштааст: «Шеъри ҳамосӣ ва фоҷиавӣ, ҳамчунин мазҳака ва мадҳия, қисмати бузурги авлетика ва кифаристика - кулли онон, умуман гирем, ҳунарҳои муҳокотӣ ҳастанд» [5, 40]. Дар ин тақсимбандии аввалини назарӣ, ки аз ҷониби донишманди ғарбӣ рӯи қор омадааст, ба се навъи ҳунари шеър, яъне адабиёт ишора шудааст, ки аз рӯи адабиётшиносии муосир онон адабиёти ҳамосӣ (фоҷиавӣ ҳам ба он дохил мешавад, зеро асли онҳо ягона буда, ҳар ду ҳам ба навъи услуби олии тааллуқ доранд. - А. Ҳ.), мазҳакию мадҳия, ғиноӣ ва ё бо таъбири ғарбӣ - лирикӣ ном гирифтаанд. Авлетика, ной ва кифара асбоби мусиқист, ки бо замзамаи онон ашъори ғиноӣ хонда мешуд ва он минбаъд дар замони эллинии инкишофи адабиёти Юнони бостон (дар асрҳои III ва нимаи аввали II то солшумории милодӣ) лирика номида шуд.

Арасту ҳарчанд дар «Фанни шеър» аз ҷинси лириқии адабиёт махсус бо ин ном сухан намеронад, аммо дар тақсимбандие, ки аз рӯи тарзи муҳокот ба зиндагӣ мекунад, хусусиятҳоеро зикр менамояд, ки ба адабиёти лирикӣ тааллуқ мегиранд. Ӯ менависад: «Муҳокот ба як чиз ва маҳз ба як чиз ҳангоме имкон дорад, ки дар бораи ҳодисае, ҳам-

чун чизе аз худ чудо, ҳамчунонки Хумер мекунад, хикоя карда шавад ва ё ба тарзе ки муқаллид ҳамчунонки ҳаст, чеҳраи худро тағйир надода, бо худии худ мемонад ва ё ҳамаи ашхоси тасвиршавандаро ҳамчун афроди омил ва фаъол мунъакис менамояд» [5, 45]. Дар хусусияти дувуме, ки муайян шудааст, яъне тақлидгар ҳамчунонки ҳаст, чеҳраи худро тағйир надода бо худии худ мемонад, асосан сифати адабиёти лирикӣ баён гаштааст, ки зиндагиро бо андешаи ҳиссиётманд ва таассуроти ҳаяҷонангез, ки аз он бармедорад, ба тасвир мекашад. Ҳамчунонки адабиётшинос Г. Н. Поспелов дар таҳқиқоти хеш зери унвони «Лирика» дар боби «Гегел дар бораи фарқиятҳои эпос ва лирика» [69, 23-30], баён намудааст, ин таърифи Арасту аз шеъре, ки баъдан номи лирикиро гирифтааст, имрӯз ба назари мо хеле умумист, вале воқеияти адабии он замонро ифода кардааст.

Назари яи аз муҳокоти ҳастӣ оғоз гирифтани хунар, аз чумла шеър, ки дар «Фанни шеър»-и Арасту баён гаштааст, дар илми шеъри шарқ низ доман густардааст, ки натиҷаи тарҷума, тафсир ва таъсири асари зикршуда буда, дар рисолаҳои оид ба фанни шеър навиштаи Форобӣ [112], Ибни Сино [37], Насираддини Тӯсӣ [110] ва дигарон акси возеҳи худро андохтааст. Дар таълифоти ин муҳаққиқон, ки бештар донишмандони мантикӣ буданд, ба моҳияти шеър назари мантикӣ ҷой дошта, дар баробари таъкиди лавозимоти шаклии он – вазну қофия ва саноеи лафзӣю маънавӣ – дар бораи хусусияти муҳтаво низ изҳори ақида карда шуда бошад ҳам, бисёр куллӣ ба назар мерасад, ки бо мурочиат ба чанде аз онҳо ин қазия равшан хоҳад шуд.

Абӯ Алӣ ибни Сино дар «Фанни шеър» чунин менависад: «Шеър сухане аст ҳаёлангез, ки аз суханоне мавзуну баробар сохта шуда ва назди арабҳо дорои қофия ҳам бошад... ва мухайялу шӯрангез сухане аст, ки нафс ба он мутеъ шавад ва бе ҳеҷ гуна тааммулу андеша ва ихтиёр аз

умуре шоду хурсанд шавад ё аз умури дигар гирифта ва андӯхгин гардад. Хулоса, инфиол ва таъсири нафсонӣ ва на аз рӯйи фикр дар ӯ хосил шавад, хоҳ онро бовар кунад ё накунад» [37, 72-73]. Ва дар идомаи андешаҳои ӯ «шеър суҳане аст ҳаёлангез» гуфтани худро чунон шарҳ медиҳад, ки он хусусияти тасвирии адабиётро ҳам дар бар мегирад. Ба замми ин, ӯ боз дар бораи меъёри таносуби ҳақиқати бадеӣ бо ҳақиқати воқеӣ, яъне дар бораи ду тарзи тасвир, ки яке «намоиши дурӯғи чизе ва ҳикоят аз он чӣ хеле ки ҳаст... бо ин ки ба дурӯғ вонамуд шудааст» ва дигаре «тавсифи он дар шакле, ки воқеан ҳаст» [37, 73] суҳан ронда, ҷанбаи намоишӣ ва муҳокотии шеърро, ки бо вучуди аз ҳодисаву воқеоти олами моддӣ ибтидо гирифтани нусхаи ҳолиси он набуда, ҳаёлотӣ бадеии муаллифро низ бо худ дорад, таъкид менамояд, ки ин нукта ҳаммаъноӣ андешаҳои Арасту дар «Фанни шеър» аст.

Донишмандони фанни шеър, ки дар масъалаҳои хусусияти он андеша рондаанд, бештар ҷиҳатҳои шаклии онро мавриди таҳқиқ қарор додаанд, вале мантиқиён оид ба яке аз сифатҳои аслии муҳтаво, ки таҳайюлист, низ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, ки мо тасдиқи ин фикрро дар «Асос-ал-иктибос» -и Ҳоча Насираддини Тӯсӣ ҳам пайдо мекунем: «Моддаи шеър суҳан аст ва сураташ ба наздики мутааххирон вазн ва қофия ва ба наздики мантиқиён – таҳайюл» [110, 259].

Он равияи тадқиқи шеър, ки аз ҷониби донишмандони улуми адабӣ ба қор гирифта шуда буд, асосан ба баррасии саноеи бадеӣ, анвои шеърӣ ва забони он машғул мешуд. Он низ, бешубҳа арзиши баланди таҳқиқотӣ дошт, зеро ба маҳсуларин ҷиҳатҳои шеър ҳамчун санъати нафиса дахл карда, зебоӣҳои ҳосаи онро нишон медиҳад. Барои дарёфти ин зебоӣ завқи салими бадеӣ зарур буд, ки маҳсули ин қор дар навбати худ ба тарбияи завқи зебоиносии мадад мекард.

Дар улуми адабӣ таълифот ва рисолаҳои Муҳаммад ибни Умар-ар-Родуёнӣ («Тарҷумон-ул-балоға») [77], Рашиди Ватвот («Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақоиқ-уш-шеър») [19], Аҳмад бинни Умар ибни Алӣ Низомии Арӯзии Самарқандӣ («Чаҳор мақола») [83], Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ («Ал-мӯъҷам фӣ маъойири ашъор-ил-Аҷам») [78], Амир Бурҳониддин Атоуллоҳ ибни Маҳмуди Ҳусайнӣ («Бадоеъ-ус-саноеъ») [123] ва дигарон, ки дар ҳамин равия эҷод шудаанд, сифати тадқиқи суҳан ва зебошиносӣ доранд. Аксари тазкираҳои замонҳои пешин ҳам ба зами дар бораи шуаро маълумоти гуногун доданашон аз ҳамин гуна сифатҳои таҳқиқоти суҳаншинсонаи шеър бархурдоранд, ки тазкираҳои «Лубоб-ул-албоб» -и Муҳаммад Авфӣи Бухорӣ [3], «Тазкират-уш-шуаро» -и Давлатшоҳи Самарқандӣ [82] аз ҷумлаи беҳтаринҳои онҳоянд. Дар ҳамин асос Абдунабӣ Сатторзода, ки дар ин бора зерӣ унвони «Таъриҳчаи назарӣи адабии форсии тоҷик» тадқиқоти махсус анҷом додааст, қомилан дуруст қайд мекунад, ки «мавзӯи баҳси аксарияти улуми адабӣ забон ва муаммоҳои гуногуни он буда, ба адабиёт аз назари ҷиҳатҳои забонии он муносибат доранд ва поэтикаи форсӣ - тоҷикӣ ба мисли поэтикаи арабӣ, ҳиндӣ ва дигар халқҳои Шарқ дар аввал асли лингвистиро ба худ асос намуда будааст» [84, 33].

Дар таҳқиқоти арзишманди Худой Шарифов, ки дар асоси омӯхтан ва баррасии сарчашма ва таълифоти бисёри илмӣи қудамо оид ба насри форсӣ -тоҷикӣ эҷод шудааст, ҳангоми баҳс аз қутуби шеършиносӣ чунин нуқта қайд мешавад, ки «... масоили санъати бадеӣ аз таҳқиқу шиноҳти қонуниятҳои шеърӣ ба махсусияти сабкии шеър, ба васоити муқаррар қардани сохтмони шеър табдил ёфтанд» [129, 225], ки ин ҳам аз ҷониби дигар дар асоси лингвистӣ қарор гирифтани фанни шеъри форсӣ - тоҷикиро таъкид менамояд.

Адабиётшиносони муосир сабаби ин равиюро дар

таълифоти пешиниён ба таври гуногун шарҳ додаанд. Аз чумла И. С. Брагинский менависад, ки «анъанаи ин гуна муносибат ба калом ибтидои худро аз замонҳои хеле қадим, аз эътиқоди қадимиён ба қудрати эҷодкоронаи калом (дар Авесто: «Мантра апента» каломи таъсирбахш, каломи муқаддас) мегирад» [72, 8; 17, 39]. Худой Шарифов ҳам дар таҳқиқоти зикршуда ба чунин хулоса мерасад, ки дар гузашта, ҳатто дар асри X мелодӣ «...эҷоди китоб на ҳамчун чараёни кори эҷодӣ, маънавию фикрӣ ва сирф хунари, балки чун ваҳйи осмонӣ тасаввур мешавад» [129, 21]. Ин гуна ақида дар бораи чанбаи илоҳӣ доштани қудрати эҷодӣ бадеӣ дар асрҳои баъдӣ ҳам давом дошт. Муҳаққиқи адабиёти классикӣ Ш. Ҳусейнзода дар мақолаи хеш «Шеър ва шоирӣ аз назари Ҷомӣ» зимни баррасии ин масъала чунин хулоса мегирад, ки: «Аз нуқтаи назари ӯ каломи бадеӣ, истеъдод ва қобилияти шоирӣ аз неъматҳои қудрати илоҳӣ мебошанд» [124, 296]. Аллома Абдулҳусайни Зарринқуб, ки дар бораи таърихи тақомули нақди адабӣ тадқиқоти арзишманде ба анҷом расонидааст, низ дар ин бора ақидаи ба ҳамин монандеро баён ва дар назди баъзе милал амри илҳомӣ ва қудсӣ доштани шеърро қайд карда, сабаби нақди маънию мазмун нашудани онро дар ҳамин мебинад ва нақди онҳоро асосан луғавию наҳвӣ ҳисобида, оғози нақди мазмуну маъниро чунин шарҳ медиҳад: «Аз вақте ки маънӣ ва мазмуни шеър чанбаи қудсӣ ва илҳомии худро аз даст дод, нақди мазмун ва маънӣ низ ривоч ёфт ва дар қатори нақди луғавӣ қарор гирифт» [35, 49].

Вале то расидан ба замони ривочи нақди мазмуну муҳтаво илми адабии форсӣ - тоҷикӣ, мутаассифона, дар инҳисори таҳқиқи асосан шаклӣ боқӣ монда, доมนาи тадқиқи масъалаҳои аслий ва бунёдии шеърро густариш дода натавонист. Ҳол он ки решаи асосии ба ин ё он навъ ва жанри адабӣ тааллуқ гирифтани асарро хусусияти муҳтаво, тарзи тафаккур ва эҳсосот, таносуби олами шах-

сӣ ва шайъӣ, тариқи тасвир ва баёни таассурот таъйин менамояд. Ин камбуд аз чониби муҳаққиқони имрӯзини улуми адабии пешин қайд карда шудааст, ки, аз ҷумла, дар асари мазкури Абдунабӣ Сатторзода мехонем: «Дикқати онҳоро (донишмандони улуми адабии қуруни X - XV – А. Ҳ.) асосан хусусиятҳои шаклии асарҳои бадеӣ ба худ ҷалб намудааст... Ин гуна муносибати якतरафа ба асарҳои бадеӣ боиси маҳдудияти назариёти адабии онҳо гардидааст» [84, 33]. Худой Шарифов ҳам баъди таҳқиқи маводи фаровони илмии гузашта ба натиҷае мерасад, ки «...тасаввури хеле умумии ҳаёл далолат ба ҳаёли мучаррад дошта, бо ин сабаб барои ӯ (манзур Амир Хусрави Деҳлавӣ – А. Ҳ.) ва дигар муаллифони замонаш масъалаи мазмун ҳамчун хосияти адабиёт дар мавқеи сонӣ ҷойгир мешавад» [129, 130].

Ин ҷо матраҳ шудани суоле, ки чаро ин ҳолат бо улуми адабии пешини форсӣ - тоҷикӣ рух додаст, комилан табиист ва ба он дар таълифоти мазкур ва суҳанҳои иқтибосшудаи Абдулхусайни Зарринқӯб [35], И. Брагинский [17], Худой Шарифов [129], Ш. Хусейнзода [124], Абдунабӣ Сатторзода [85] камобеш ҷавоб ҳам ҷой дорад. Ду муҳаққиқи аввал сабаби онро дар тасаввури пешиниён ҷанбаи қудсӣ доштани қалом дар шеър ва аз ин рӯ, фаротар аз наққодӣ будани он дониста, муҳаққиқи охир сабаби бештар ба таҳқиқи шаклӣ машғул шудани онҳоро кӯшиши бунёдгузостани «низомии нави афкори адабӣ ва эстетикӣ форсии тоҷикӣ» маънидод мекунад, ки ҳамаи ин гуфтаҳо ҳақиқатдоранд ва яқин аст, ки таҳқиқоти оянда дар ин мавзӯ боз ҷиҳатҳои дигари онро муайян хоҳанд намуд. Вале ҳоло яке аз сабабҳои асосии онро аз қавли Ибни Сино дар «Фанни шеър» мешавад дарёфт, ки дар фарқияти шеъри юнонӣ бо арабӣ, яъне ба фаҳмиши имрӯзии мо дар фарқияти шеъри ғарбӣ аз шарқӣ мегӯяд: «...онҳо (яъне юнониён ва арабҳо – А. Ҳ.) ба ду манзур шеър месурӯнданд: Яке он ки нафсро аз чизе мутаассир созанд ва онро барои

феъле ва инфиоле омода кунанд. Дувум, барои тааҷҷуб ва шигифтии танҳо, ки ҳар чизеро ташбеҳ мекарданд, то бар асари ҳамон ташбеҳ дар шигифт шаванд. Вале юнониён мехостанд бо гуфтор мардумро ба сӯйи кирдоре барангезанд ва ё аз он боздоранд» [37, 83].

Гумони ғолиб меравад, ки яке аз хусусияти фарқкунандаи адабиёти бадеии шарқ, аз ҷумла, шеърӣ форсӣ - тоҷикӣ ва ҳамчунин улуми адабии он аз адабиёти ғарб ва илми он дар ҳамин нуктаи борикбинона қайд кардаи Ибни Синост, ки арабҳо шеърро «барои тааҷҷуб ва шигифтии танҳо» месурӯданд, юнониён «мехостанд бо гуфтор мардумро ба сӯйи кирдоре барангезанд ва ё аз он боздоранд». Решаи масъала ин ҷост, адабиёти шарқ, яъне арабӣ, ки форсӣ-тоҷикӣ дар роҳи камолот аз он таъсири муайяне бардоштааст, аз аввал рӯй ба манзури «хунари барои хунари» ва адабиёти Юнон, ки ба ташаккул ва ривочи аксари адабиёти халқҳои ғарб таъсири ҷашмас гузоштааст, ба манзури «хунари барои иҷтимоӣ» рӯй оварда будааст. Ҳарчанд чунин ба назар мерасад, ки Абӯ Алӣ ибни Сино дар ин мавзӯ ба шеваи хоси худ саҳт котеъона ҳукм мекунад, зеро мо дар намунаҳои барҷастаи адабиёти шарқ, масалан, дар осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Носири Хусрав ва беҳтарини онҳое, ки дар қуруни баъдӣ эҷод кардаанд, майли «хунари барои иҷтимоӣ»-ро низ пайдо мекунем, аммо агар дар маҷмӯъ бигирем, бешубҳа, ҳақ ба ҷониби Ибни Синост, ки бештарини онҳо «барои тааҷҷуб ва шигифтии танҳо»-ст. Ва адабиёт ҷӣ гуна, илми он ҳам ҳамон гуна аст ва ин яке аз иллатҳои асосист, ки улуми адабии форсӣ - тоҷикӣ ғолибан ба таҳқиқи шаклӣ, саноеи бадеӣ пардохта, ба таҳқиқи муҳтаво ва маводи он камтар мароқ зоҳир намудааст.

Вале дар назар бояд дошт, ки дар таълифоти оид ба шеърӣ шоирӣ ва адабиёти қадим ҳам баъзе таъкидотро, ки ба пайванди шеърӣ адаб бо ҷомеа ишорат мекунанд, пайдо

кардан мумкин аст. Худой Шарифов дар «Назарияи наср» -и худ хангоми таҳқиқи «Муқаддима»-и «Шоҳнома» - и Абӯмансурӣ баъд аз таъкиди ӯ, ки дониши кудамо «Шоҳнома» ном дорад ва он «ҳам ба гӯшу ҳам ба кӯшиш хуш ояд», ба натиҷае мерасад, ки «... муаллифи «Муқаддима» ба фаҳми моҳияти дарки адабии воқеият ва маънии иҷтимоии он хеле наздик аст» [129, 123].

Аз ҳамин қабил Амир Унсурмаолии Кайковус ҳам дар «Қобуснома»-и худ дар боби «Андар расми шоирӣ ва ойини он» менависад, ки «...шеър аз баҳри мардумон гӯянд, на аз баҳри хеш» [41, 209], вале дар ин нукта ҳам муаллиф бештар чиҳати шаклӣ, саҳли мумтаней, возеҳӣ ва дорои саноеи дилчасп будани шеърро дар назар дорад, то «мардумро хуш ояд». Ва дар ҷое ки дар бораи мадҳу мамдуҳ андеша меронад, гӯшзад менамояд, ки ба қадри ҳоли мамдуҳ, яъне наздик ба воқеияти ҳоли ӯ суҳан бояд гуфт. Ин роҳнамоӣ дар муайян кардани назари донишманди қадим оид ба таносуби ҳаёлотӣ бадеӣ ва воқеият дар асари бадеӣ, ки яке аз масъалаҳои бунёдии адабиёт – чигунагии муҳтаворо дар назар дорад, хеле арзишманд аст.

Таносуби воқеияти тасвиршаванда ва ҳаёлотӣ бадеӣ бо он ки заминаи реалии шеърро барқарор карда, чигунагии муҳтаворо таъмин менамояд, низ баъзан мавриди назари адибони пешинамон қарор гирифтааст. Масалан, Ш. Ҳусейнзода дар мақолаи зикршуда дар бораи мавқеи Ҷомӣ оид ба мазмунҳои аз фаҳму идрок дур будаи баъзе шоирони шаклпараст изҳори ақида намуда, ин воқеаи ибратбахшро меорад: «Боре Амиршайхам Суҳайлӣ, ки аз умарои султон Ҳусайн буда, завқи шеър дошт, дар як маҷлисе, ки Ҷомӣ низ ҳузур дошт, байти зеринро хонд:

*Шабӣ гам гирдбодаш оҳам аз ҷо бурд гардунро,
Фурӯ хӯрд аждаҳои сели ашкам рубъи маскунро.*

Ин байти ваҳмангез боиси эътирози саҳти Ҷомӣ гардида ва Ҷомӣ пурсида будааст, ки «Шумо шеър мегӯед, ё мардумро метарсонед?!» [124, 296].

Вале, мутаассифона, ин гуна равияи моҳиятҷӯӣ, ки таҳлили муҳтаворо дар мадди аввал гузошта бошад, дар улуми адабии пешинаамон ба андозаи зарурӣ доман нагустардааст, ки ин ба замми он сабабҳое, ки дар боло зикрашон рафт, сабаби айнии дигаре ҳам дошт, ки дар он даврон ба қадри кофӣ фароҳам набудани замина барои рушди муносибатҳои ҳамҷонибаи фард бо ҷомеа буд, ки нумувви маҷмӯи улуми иҷтимоӣ, аз ҷумла улуми адабиёро, ки яке аз шоҳаҳои он аст, таъмин менамуд. Назари фарох ва воқеъбинона ба адабиёт, ки хусусиятҳои муҳтаво ва ҳунари онро баробар ба таҳлил гирад, дараҷаи муайяни инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва илми ҷомеашиносиро талаб доштааст, ки бо сабаби ба андозаи зарурӣ тараққӣ надоштани онҳо улуми адабии қарнҳои миёнаи форсӣ - тоҷикӣ ҳам ғолибан хусусияти шаклӣ гирифта, бар моҳияти муҳтаво камтар аҳамият додааст.

Хулласи калом, дар илми эҷоди бадеъ ду назарияи кулӣ мавҷуд аст, ки яке зуҳури онро ба сарчашмаи илоҳию мазҳабӣ ва дигаре моддию мантиқӣ мансуб медонад ва ин се намуди калом – ҳамосӣ, ғиноӣ ва драмавӣ мебошад, ки ба таъбири адабиётшиносии имрӯзаи тоҷикӣ – се чинси адабӣ ном дорад, вале мо дар ин рисола онҳоро се навъи адабӣ ном хоҳем бурд, ки дар адабиётшиносии кишварҳои ҳамзабонамон Эрону Афғонистон ин истилоҳ истифода мешавад ва ба назари мо ҳам муносибтар мерасад.

Сифатҳои ҳамосӣ, ғиноӣ ва драмавӣ хусусияти муҳтавои онро ифода мекунанд, зеро онҳо аз назари шакл метавонанд насрӣ ва назмӣ бошанд. Ҳоло мавриди таҳқиқи мо яке аз ин навъҳои адабӣ лирика мебошад, ки дар чигунагии он ихтоси мабдаи шахсӣ, андешаву эҳсосоти отифӣ, тавсифу тасвирва аносири олами шайъӣ аҳамияти аз ҳама

бештаре дорад. Ин навъи шеър дар адабиётшиносии муосири тоҷик бештар ба номи ашъори лирикӣ ё ғиноӣ зикр мешавад.

Ҳамчунонки маълум аст, решаи калимаи лирика аз номи асбоби тории мизробӣ - лира мебошад, ки дар зери навои он юнионӣ бостон суруд мехонданд. Баъдтар дар замони эллини инкишофи ҳунар он дар забони юнионӣ шакли «люрикэ» гирифта, он навъи шеърро, ки ғайрихамосӣ бошад, ифода мекард. Бо вучуди он ки ин унвони шеър аз номи асбоби мусиқист ва пайванди онро бо мусиқӣ таъкид мекунад, аммо ташаккули он асосан ба мухтавою мундариҷааш вобаста аст, зеро он яке аз анвои ҳунарист, ки ашъош на зарби оҳангнок, балки сухан аст, ки расонандаи маъност.

Вале бо вучуди ин, бояд дар назар дошт, аксари муҳаққиқоне, ки оид ба шеъри ғиноӣ тадқиқот анҷом додаанд, аз пайванди аслии он бо мусиқӣ сухан гуфтаанд. Онҳо ин пайвандро на танҳо дар мавзунии дилнишин доштани шеъри ғиноӣ, ки решапайвандии онро бо зарби оҳангноки мусиқӣ тасбит менамояд, балки шакли мавзунӣ онро ифодаи зохирии махсусияти мухтавои ғиноии он, ба қавли Н. Берковский «асбоби шеъри ғиноӣ» [71, 10] доништаанд. Аз ин бармеояд, ки ифодаи ягонагии мусиқӣ ва шеъри ғиноӣ, ки дувумӣ ҳунари каломист, на фақат дар шакли зохирии онҳо, яъне оҳангнокӣ, балки дар ботин – дар мухтавои ғиноии онҳо нуҳуфтааст, ки шеъри ғиноӣ онро тавассути вожагон намоён месозад. Ҳамин вижагӣ сабаби нафосат, дилчаспӣ ва хушоҳангии ин навъи эҷоди бадеӣ дар адабиёти халқҳои ҷаҳон шудааст.

Ин қазия дар таърихи шеъри беш аз ҳазорсолаи форсӣ-тоҷикӣ низ тасдиқи комили худро меёбад. Дар ин ҳолат бо як назари иҷмолӣ мебинем, ки қадимтарин ва серистеъмолтарин навъҳои шеъри мо чун дубайтӣ, рубоӣ ва ғазал бо савту оҳанг ва мусиқӣ пайванди аз ҳама бештаре

дошта, аз маҳбубтарин анвои шеърӣ форсӣ - тоҷикианд. Ин анвоъ, аз чумла дубайтӣ ва рубоӣ, дар эҷодиёти ши-фоҳии мардум ба мақоми аввалдараҷа доро бошанд, ма-салан, ба шеваҳои гуногун ва хоса «фалак» хонда шаванд, ғазал асоси маводи шеърӣ силсилаи «Шашмақом»-и оламшумул, мусиқии касбиरो ташкил додааст. Онҳо дар баробари суруд буданашон намунаҳои олиӣ эҷоди бадеӣ дар ин навъҳоианд.

Ин ҳолат, яъне навъи асоситарин ва зеботарин буда-ни шеърӣ ғиноӣ қариб дар адабиёти ҳамаи халқҳо ба назар мерасад, ки ба асолати он далолат мекунад. В. Г. Белин-ский дар ин маврид менависад, ки: «Лирика ҳаёт ва рӯҳи ҳама гуна шеър аст: лирика афзали шеър аст, шеърӣ шеър аст» [13, 14]. Ин навъи шеър маҳз барои ифода намудани муҳтавои ғиноӣ ба вучуд омада, то имрӯз барои он муно-сибтарин боқӣ мондааст.

Муҳтавою мундариҷа ва маъно, ки ин навъ шеър, яъне шеърӣ ғиноӣ (лирикӣ) мерасонад, чӣ гуна аст ва та-риқи ифодаи он аз шеърӣ ҳамосӣ (эпикӣ) бо чӣ хусусия-те фарқ мекунад? Дар ин ҷо, аввал, маҳсус ба чигунагии муҳтаво, мундариҷаю маъно ва, сониян, ба услуби ифода ҷалби тавачҷух карда мешавад, зеро роҳи дурусти расидан ба мақсад – таҳқиқи маҳсусияти на танҳо навъи ғиноии ашъор, балки тамоми анвои эҷоди бадеист. Муҳтаво муай-ян мекунад, ки он дар чӣ навъ - эпос, лирика, драма, дар чӣ шакл - ҳамосӣ, лирикӣ, драмавӣ ва дар чӣ жанр - маснавӣ, ғазал, қасида, шеърӣ нав ва ғайра рехта шавад. Дар ин ҷо дар байни эпос, лирика, драма, ки анвои адабӣ ҳастанд, яъне исманд ва ҳамосӣ (эпикӣ), лирикӣ ва драмавӣ, ки ху-сусияти анвои адабиянд, яъне сифатанд, маҳсус фарқ гузо-шта шудааст, зеро онон метавонанд яке ба дигаре нисбат дошта бошанд. Масалан, эпос метавонад ҷо-ҷо сифати лирикӣ ва лирика сифати эпикӣ дошта бошад, вале асоси муҳтаво бар кадом навъ, ки бошад, мансубияти навъии он

низ аз ҳамон назар таъйин мешавад.

Хусусияте, ки ашъори ғиноиро аз ҳамосӣ фарқ мекунонад, қабл аз ҳама дар муҳтавост. Аммо муҳтавои гуногунро, ки дар як асар метавонад ба ҳам даромехта бошад, чӣ гуна ташхис бояд дод, ки ғиноист ё ҳамосӣ?

Ташхиси чигунагии муҳтаво дар таълимоти Гегел чунин омадааст, ки муҳтавои ҳамосӣ олами шайъӣ, ҳастӣ (объективӣ) ва муҳтавои ғиноӣ олами фардӣ, шахсӣ (субъективӣ)-ро ифода мекунад. Дар ин бора ӯ дар китоби «Эстетика» чунин менависад: «Муҳтавои он (лирика – А. Ҳ.) - тамоми олами шахсӣ, ҷаҳони ботинӣ, қалби андешаманд ва ҳассосест, ки ба амал нагузашта, худро дар сифати ҳаёти ботинӣ дар худ нигоҳ медорад ва аз ин рӯ, худифшоии баёнии шахсиро ба сифати шакли ягона ва мақсади ниҳоии худ мепазирад» [26, 420]. Аз ин бармеояд, ки муҳтавои ашъори ғиноӣ ҷаҳони ботинӣ ва қалби андешаманду ҳассосе мебошад, ки худифшоиро ба ҷои амал мепазирад. Дар ҷои дигари асараш Гегел изофа мекунад, ки ба ин қалби андешаманди ҳассос худро дар «ҳастии воқеии худ» ҳам намудор кардан муҳолиф нест. Ӯ менависад: «Умуман бигӯем, дар ҳолате, ки шоир (шоири лирикӣ – А. Ҳ.) худро тасвир мекунад, шарт нест, ки фақат бо ҷаҳони ботинӣ маҳдуд бишавад – ҳангоме ки шоир худро дар ҳастии шахсӣ ва воқеии худ нишон медиҳад, чун томияти зохирӣ ва дақиқ зухур карда метавонад» [26, 501]. Аз ин ва дигар навиштаҳои Гегел бармеояд, ки ӯ ҳарчанд барои барҷастатар нишон додани махсусияти шеъри ғиноӣ ва ҳамосӣ ҷиҳатҳои мутафовити онҳоро аз ҳад беш бо ҳам муқобил мегузорад, аммо дар шеъри ғиноӣ ҳам тасвири олами воқеӣ ва шайъиро тамоман рад намекунад. Назарияи муназзаму фалсафии Гегел, ки бар қонуни диалектикий ҳастӣ асос ёфтааст, дар таълимоти эстетикий ӯ низ пайдост. Ӯ, ки назарияи худро дар бораи шеъри ҳамосию ғиноӣ дар муқобилгузории ду мафҳуми асосии фалсафӣ – объективият ва субъективият

месозад, хангоми аз чониби субъект дарёфти чаҳони объективӣ нақши чаҳони объективиро дар субъект ба эътибор мегирад. Гегел нисбат ба Арасту бисёртар маводи бадеиро дар даст дошт ва табиист, ки таълимоти ӯ дар бораи анвои адабӣ, дар айни ҳол эпос ва лирика, хеле мукамал ва дақиқ ба назар мерасад.

Бо вучуди ин, хангоме ки Гегел назарияи ҳунари нафисаи худро меофарид, дар даҳсолаҳои аввали асри XIX, таҷрибаи бадеӣ нисбат ба замони Арасту ғанӣ, фарқи яти анвои адабӣ низ хеле назаррас гашта, эпос ва лирика ҳам махсусиятҳои бештаре пайдо карда буданд, ки аз назари муҳаққиқ набояд барканор мемонданд. Аммо Гегел ба таҷрибаи классикии ҳунари Юнони қадим бештар таъя карда, аз таҷрибаи асри миёна, замони эҳё, классицизм, равшангароӣ камтар истифода кардааст. Ин корро муҳаққиқони баъдина ба ҷо оварданд. В. Г. Белинский дар мақолаи машҳураш дар бораи таснифи адабиёт ба анвои шаклҳои адабӣ таҷрибаи бештари адабиро ба тааммуқ гирифта, назарияи Гегелро инкишоф медиҳад ва менависад, ки муҳтавои ашъори ғиноиро «худӣ субъект ва ҳамаи он чизе, ки аз ӯ мегузарад, ташкил медиҳад» [10, 45]. Дар ин ҷо, ҳамчунонки мебинем, ба объект — ба ҳамаи он чизе, ки аз субъект мегузарад, низ аҳамияти зарурӣ дода шудааст.

Минбаъд дар таҳқиқи шеъри ғиноӣ ҳалли масъалаи субъект зарур мешуд, зеро дар адабиёти ғарбӣ ва русӣ махсусан, аз солҳои 20-30-уми асри XIX равияи романтикӣ кавитар гашта, дар он мавқеи инсонӣ замони аҳамияти бузург пайдо мекард. Ғояи шахс ва паҳлуҳои ҳаёти шахсият аз табу тоби инкилобӣ то фуру рафтани ба умқи ҳаёти худ, ки роҳи ягонаи такомули маънавӣ доништа мешуд, дар таълимоти маънавию ахлоқӣ, илмию фалсафӣ, иҷтимоию фарҳангӣ доман мегустурд. Амӣ сар фуру бурдан ба таҳқиқи ин масъала дар маҷоли ин кор нест, аммо ба таври иҷмолий қайд бояд кард, ки ҳарчанд романтизм дар

адабиёти халқҳои гуногун шаклҳои мухталиф ва фарқи-ятҳои чашмгире дошт, дар масъалаи асосӣ — ғояи шахсият ба ҳамдигар монанд буд. Ин шахсият, ки оламро асосан аз рӯи қонунияти метафизикӣ дарк карда, ҳодисаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқиву маънавиро новобаста аз робитаи байниҳамдигарӣ ва муборизаи доимии баҳамзидҳо мулоҳиза мекард, ба худ арзишҳои фавқушшахсият, арзишҳои, ки аз рӯи мутлақ мерасанд, қоиладор буд. Аз ин рӯ, дар ин адабиёт ҳатто образи одамони муқаррарӣ дар уфукҳои бузурги оламгир ба қалам меомад, пас чӣ ҷои суҳан буд аз шахси шоир, ки ниғаҳдорандаи ҷовидонатарин арзишҳои башарӣ шинохта мешуд. Бинобар, шеърҳои ғиноӣ ҳомили муҳимтарин ғоя, ғояи шахсият мешуд, ки дар сурати шахси шоир ба зуҳур меомад ва илми адабӣ ҳам ба таҳқиқаш кӯшида, онро бо номҳои аз қабилҳои «субъекти лирикӣ», «ман» - и шоир, «персонажи лирикӣ», «муаллиф» муаррифӣ мекард. Ин дар адабиёти ғарбӣ буд, аммо дар шарқ ва аз ҷумла, дар адабиёти тоҷик, таҳқиқ асосан аз рӯи саноеи лафзӣ маънавӣ ва меъёрҳои шаклию жанрӣ ба ҷо оварда мешуд, ки барои ба даст овардани ҷамъбастиҳои фароҳии таҷрибаӣ камтар имкон меёфт.

Олами инсон, шахсияти шоир дар адабиёти тоҷик, ки таҷрибаи ҷандинасраи классикии ифодаи онро дошт, вобаста ба рӯҳияи ӯ ғоҳе бо рангу рағбани романтикӣ ва ғоҳе бо ҳолу ҳавои реалистӣ ба тасвир меомад, бо авзои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа вобаста буд. Ин ҷараён дар адабиёти классикии тоҷик собиқаи дуру дарозе дошт. Масалан, қасидаи «Шикоят аз пирӣ» - и устод Рӯдакӣ намунаи беҳтарини тасвири ботин ва ҳолати рӯҳии инсонро, ки дар айни ҳол рӯҳияи шахси шоир аст, ба мо мерасонад. Ин қасида достони даврони пирӣ - рӯзгори ғамангези шоирест, ки замоне сарбаланду озодбахт буда, акнун аз наҳси қайвон (таваҷҷуҳ қунед, на аз бадқирдорҳои рақибон, балки аз наҳси қайвон) менолад, зеро шахсияти ӯ дар

дастхуши одамиён нест, балки ҳисобаш танҳо бо қувваҳои осмонист. Аммо тасвирҳои устод дар ниҳояти маҳсусӣ ва табиатгароиянд, қисматаш бо осмон ва вучудааш бо замин пайванд гирифтааст. Шахсияти шоир дар байналҷонибайни ин ду муҳит офарида шудааст.

Аз ин бармеояд, ба навъи шеъри ғиноӣ на фақат ифодаи таассуроти фардӣ, ки танҳо дар ҷаҳони ботинии фардӣ ҳосил мешавад, балки ифодаи кулли таассуроте, ки аз олами воқеъ ва шайъӣ дар олами фардӣ пайдо мешавад, низ тааллуқ мегирад, ки ин маънӣ аз ҷониби В. Г. Белинский низ таъкид шудааст: «Ҳамаи кулл, ҳамаи ҷавҳар, ҳамаи ғоя, ҳамаи тафаккур – муҳаррикони асосии олам ва ҳаёт – метавонанд, ки муҳтавои ашъори ғиноиро ташкил бидиҳанд, фақат ба шарте ки кулл ба дастоварди асили фард мубаддал ва ба эҳсосоти ӯ дохил гашта, на ба як ё ягон ҷиҳат, балки ба кулли ҳастии ӯ тааллуқ гирифта бошад» [10, 45].

Андешаҳое, ки то ба ин ҷо баён шуданд, хусусияти шеъри ғиноиро муайян намуда, таъкид бар он мекунад, ки асоси онро тариқи идроки шоир аз ҷаҳони шахсию воқеӣ ва шайъӣ таъйин хоҳад кард, агар ин идрок бо нақши куллии олам ва шахсияти шоир ба қалам омада, ҳамчун таҷрибаи шахсии ӯ шинохта шавад, ин навъ шеър ба ҷинси ғиноӣ мансубият пайдо менамояд.

Ҳамчунонки қайд шуда буд, тадқиқи шеър дар улуми адабии пешинаи форсӣ - тоҷикӣ аз ин ҷиҳат – тариқи идроки шоир аз ҷаҳони шахсӣ, воқеӣ ва шайъӣ, ки мансубияти навъии шеърро таъйин мекунад, анҷом дода нашуда, он асосан аз ҷиҳати саноеи бадеӣ ва хеле ба нудрат анвои шеър, яъне жанр сурат гирифтааст.

Вале баъзан донишмандони куҳан ҳам ҳангоми муайян кардани моҳияти шеър ва шоирӣ андешаҳое баён намудаанд, ки ба чигунагии мундариҷаи он дахл карда, хусусияти аслии кори шоирро нишон додаанд, ки то имрӯз

аҳамияти худро набохта, пурарзиш боқӣ мондаанд. Ин ақидаи Низомии Арӯзии Самарқандӣ аз ҷумлаи онҳост: «Шоирӣ санъатест, ки шоир бад-он иттисоқи муқаддамоти мавҷуда кунад ва илтиҳоми қиёсот мунтаҷеҳ бар он вачҳ, ки маънии хурдро бузург гардонад ва маънии бузургро хурд ва некӯро дар хилъати зишт боз намояд ва зиштро дар сурати некӯ чилва кунад ва ба ихом қувватҳои ғазабонӣ ва шахвони́ро барангезад, то бад-он ихом тибоъро инқибозе ва инбисоте бувад ва умури аъзамро дар назми олам сабаб шавад» [83, 50].

Дар ин ҷо барои мо ду нукта муҳим аст. Аввал, он аст, ки муаллиф истиқлоли шоирро таъкид мекунад, ки ӯ бо ихтиёри худ метавонад «маънии хурдро бузург гардонад ва маънии бузургро хурд ва некӯро дар хилъати зишт боз намояд ва зиштро дар сурати некӯ чилва кунад», ки ин яке аз сифатҳои аслии шеъри ғиноист, зеро дар он муҳимтар аз ҳама мақсаду мароми шоир, яъне зехнияти ўст дар гуфтани ин ё он шеър, вале дар шеъри ҳамосӣ, ӯ ба ҳар ҳол, ба айнияти воқеаю ҳодиса ва шайъе, ки ба тасвир мегирад, мурут бояд бикунад. Дувум, он аст, муҳаққик қайд мекунад, ки «шоир... ба ихом қувватҳои ғазабонӣ ва шахвони́ро барангезад, то бад-он ихом тибоъро инқибозе ва инбисоте бувад ва умури аъзамро дар назми олам сабаб шавад», яъне шоир бо таъсири шеъри худ ва барангехтани қувваҳои нафсонӣ ва шахвонии гурӯҳе, ки фаро гирифта, онро дар ҳолати ғамгинӣ ва ё шодмонӣ қарор медиҳад, кори бузургеро дар назми олам – воқеият ва зиндагӣ сабаб мешавад. Дар ин суҳанон ҳам таъсири шеър ба назми олам – ҳаҷони ҳастӣ ва ҳам асари шахсияти шоир ба олами иҷтимоӣ баён карда шудааст, ки хеле муҳим мебошад, зеро он таъкид менамояд, ки шеър қудрати иҷтимоист, на танҳо ҳунарест барои ҳунар ва шахсияти шоир ҳам дар дигаргун сохтани ҷомеа тавоноии зарурӣ дошта, масъул ҳам ҳаст.

Ин маънӣ баъд аз ҳафт қарн дар тадқиқоти зикр-

гаштаи В. Г. Белинский оид ба тақсимбандии шеър ҳамчун яке аз сифатҳои асосии ашъори ғиноӣ таъкид шудааст: «Шайъ дар ин ҷо ба сари худ арзиш надорад, ҳама аз он вобаста аст, ки фард ба он чӣ аҳамияте медиҳад, ҳама аз он ҳолу ҳаво, он рӯхе вобастааст, ки шайъ бо он ҳаёлот ва эҳсосот фаро гирифта мешавад» [10, 45]. Агар дар таъйин кардани шеъри ҳамосӣ чигунагии ҳолат ва шахсияти шоир аҳамият надошта бошад, дар шинохти шеъри ғиноӣ «... шахсияти шоир дар мавқеи аввал аст ва мо маҳз ба воситаи ӯ, ҳамаро қабул ва дарк менамоем» [10, 7].

Акнун мо пешорӯи масъалаи бебаҳси шеъри ғиноӣ қарор дорем, ки он «мавқеи аввал» доштани шахсияти шоир дар ин гуна шеър аст, пас ҳама гуна таҳқиқот оид ба шеъри ғиноӣ шахси шоирро дар мадди аввал ба эътибор гирифта, бояд ба ҷо оварда шавад, зеро ин ё он тавр шакл пайдо кардани ин навъи шеър ба чӣ гуна ифода гаштани ҳамин мавқеъ вобаста аст. Ин мояи асосист, ки чӣ тавр сурат гирифтани шеърро муайян менамоед.

Дар ҳамаи асарҳои таҳқиқотӣ оид ба шеър, ки дар онҳо дар бораи махсусияти шеъри ғиноӣ сухан меравад, таъкид мешавад, ки дар шеъри ҳамосӣ тасвири олами шайъӣ ҷудо аз шахсияти шоир ба ҷо оварда шавад, дар шеъри ғиноӣ андеша ва эҳсосоти маҳз ҳуди шоир, ки аз ин ё он ҳодиса ва ё шайъи олами ашъъ бардоштааст, ба қалам меояд.

Муаллифоне, ки дар асри гузашта оид ба ин масъала таҳқиқот кардаанд, махсусан, адабиётшиносони рус М. М. Бахтин [9], Л. И. Тимофеев [102], Г. Л. Абрамович [1], Ф. М. Головенченко [28] ва адабиётшиносони тоҷик ҳам аз ҷумла, М. Шукуров [116], Р. Ҳодизода [116], С. Табаров [99], Х. Отахонова [65], А. Сайфуллоев [81] низ ҳамин ақиқаро таъкид намудаанд.

Шеъри ҳазорсолаи тоҷик, ки дар зиндагии маънавии халқ нақши муайяне мегузошт, ғояи инсон, камолоти инсонро дар ҳар шакле, ки буд, хоҳ дар ситоиши ахлоқи

ҳамида ва хоҳ дар мазаммати нуқсони ботин ҳамеша дар мадди назар дошт. Муҳимтарин равияи шеър инсонгароӣ ва кадру қимати бештаре пайдо кардани тасвири олами ботинӣ, ҷилваи паҳлуҳои шахсият буд ва он дар нимаи дувуми қарни XX вобаста ба авзои замону дигаргуниҳои иҷтимоӣ хусусиятҳои тоза пайдо кард.

Илми адабӣ барои таҳқиқи шахсияти инсон дар шеъри ғиноӣ, ҳамчунонки болотар зикр шуд, аз истилоҳҳои гуногун истифода мекард ва ҳар муҳаққиқ назарияи худро дар асоси таҷрибаи бадеӣ аз ин ё он ҷиҳат асоснок ҳам месохт, ки ин як амри табиӣ буд. Танқиду адабиётшиносии нави тоҷик ҳам бинои худро асосан дар заминаи илми адабиётшиносии русӣ ва ғарбӣ мегузошт, дастовардҳои онро ба қор мебард. Адабиёт, ки навъи ҳунари башарист, истифодаи таҷрибаи илмиаш ҳам, агар ба табиати миллии он муҳолиф набошад, барои баррасии махсусиятҳои он хидмат хоҳад кард, ҳамчунонки ин қорро адабиётшиносии тоҷик бо истифода аз илми адабии собиқ шӯравӣ дар таҳқиқи симои инсон дар шеъри муосири тоҷик ба ҷо меовард.

Дар танқиду адабиётшиносии тоҷик барои тадқиқи симои инсон дар шеъри ғиноӣ асосан истилоҳҳои қаҳрамони лирикӣ ва баъзан «ман» - и шоир истифода шудааст, ки, бешубҳа, натиҷаи таъсири илми адабии ғарбӣ ва русист, аммо онҳо истилоҳи «оварда» ва беэҳтиҷ набуда, барои таҳқиқи махсусияте, ки шеъри асри XX тоҷик ва махсусан, нимаи дувуми он дошт, созгор буданд. Ба вучуд омадан ва ё пазируфтани истилоҳ, агар ба он эҳтиёҷ ва заминаи воқеӣ бошад, дарак аз он медиҳад, ки давраи бисёр муҳиме дар адабиёт оғоз мешавад. Ҳамин гуна ҳолат бо «қаҳрамон» ва «ман»-и шеъри ғиноӣ низ рух дод, ки махсусияти идроки тоза ва сабқро дар шеъри асри XX муайян намуда, ҳатто барои тадқиқи ҷигунагии тасвири инсон дар ашъори қуруни пешин ҳам ба қор гирифта шуд, яъне ин исти-

лохҳо барои тадқиқи шеъри ду замон – гузашта ва ҳозира истифода мешуданд. Табиист, ки дар давраҳои гуногун, на танҳо дар замонҳои тӯлонии шеъри пешин, балки дар даҳсолаҳои асри навин низ мушаххасоти маъноӣ он, ки аз таҳлили ашъори замони мо ба даст омадааст, аз замони мозӣ фарқ мекунад. Масалан, худи фаҳмиши имрӯзӣ, ки мо аз ашъори ғиноӣ дорем, аз шинохти Гегел, ки ашъори ғиноиро бояд хофиз «ҳамчун чизе, ки ӯ худ онро эҳсос кардааст», бисарояд ва ин сурудан бояд ҷилваҳои гуногуни овоз, ҳамовозии соҳҳои мусиқӣ ва монанди инҳоро тақозо карда бошад, дигаргунӣ дорад. Ин махсусият, ки ашъори ғиноӣ бояд суруда шавад, таълимоти Гегелро нисбат ба замони мо, бештар ба давраҳои антиқа мепайвандад, зеро ҳоло замон аз ашъори ғиноӣ на фақат ин талаботро надорад, балки мекӯшад, ҷиҳати ғиноии онро маҳдудтар кунад. Бешубҳа, ин хусусияти нав дар мундариҷаи субъекти лирика – фарди шеъри ғиноӣ, ки аз рӯи назарияи Гегел дар худ фаъолияти объективиро ҷо надода, танҳо таассуроти субъектро ифода мекунад, ки дар он «ҳиссиёт ва рефлексия ҷаҳони мавҷударо дар худ мегунҷонад», ҷиҳати тозае мекушояд, ки маъноӣ дар он ифода шудани амал ва афкори объективиро низ дорад.

Дар шеъри ғиноӣ шахсиятҳои гуногун амал карданашон мумкин аст, ба он маъно, ки андеша, ҳиссиёту таассуроте, ки дар он ифода мешаванд, аз забони ашҳоси гуногун баён шуданашон имкон дорад. Ин ашҳос дар илми таҳқиқи шеъри ғиноӣ вобаста ба ҷигунагии мавқеъ ва моҳияти онҳо субъекти лирикӣ – фарди ғиноӣ, персонажи лирикӣ – шахси ғиноӣ, қаҳрамони ғиноӣ, шахсияти ғиноӣ, шахси шоир, муаллиф, ровӣ ва монанди инҳо унвон карда мешаванд, ки онҳо дар мавридҳои муайян, албатта, аз ҳамдигар тафовутҳои доранд. Дар таҳқиқи шеъри муосири тоҷикӣ бештар истилоҳи қаҳрамони лирикӣ ё ғиноӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Аммо ин истилоҳ, ки аз

илми адабиётшиносии рус ба илми адабиётшиносии тоҷик ворид шудааст, мавриди махсуси истифодаи худро дорад, ки, мутаассифона, на ҳамеша ба эътибор гирифта мешавад ва шахсияти ҳар шеъри ғиноӣ қаҳрамони ғиноӣ унвон мегирад. Ин, бешубҳа, ҳудуди муайяни истифодаи онро аз байн мебарад.

Дар бораи зухуроти гуногуни мабдаи шахсӣ дар ашъори ғиноӣ, ки нисбат ба дигар анвои адабиёт саҳт тамаркуз дода мешавад, М. М. Баҳтин чунин менависад: «Истилоҳи «қаҳрамони лирикӣ» марказӣ ва бештар аз ҳама серистифода мемунад, ҳарчанд он ҳудуди муайяни худро дорад ва шакли ягонаи зухуроти фаъолиятмандии муаллиф дар шеъри ғиноӣ нест. Мудакқиқони гуногун дар бораи муаллифи ровӣ, маҳз муаллиф, қаҳрамони лирикӣ ва қаҳрамони шеъри ғиноии ривоятӣ (Б. О. Корман), дар бораи «ман»-и ғиноӣ ва куллан дар бораи «фарди ғиноӣ» сухан меронанд» (С.Н. Бройтман)» [9, 297-325, 421-23].

Ҳамчунонки қайд шуд, истилоҳи қаҳрамони лирикиро на ҳамеша ба ҳамон мафҳуме, ки бояд ифода кунад, дуруст истифода кардаанду мекунад, онро баъзан тамоман бо «ман» - и шоир як донанд, дар баъзе мавриди дигар онро тамоман аз он чудо донистаанд, ки ҳар ду ҳам дуруст нест. Ин ҳолатро Л. Гинзбург ҳам қайд карда чунин навиштааст: «Аз истилоҳи қаҳрамони лирикӣ бешубҳа сӯй-истифода мекарданд. Зимни мақулаи ягонаи қаҳрамони лирикӣ воситаҳои гуногунтарини ифодаи шуури муаллиф шомил карда мешуд, ки дар натиҷа махсусият ва моҳияти маърифатии онҳо аз байн мерафт. Дар шеъри ғиноии асил шахсияти шоир ҳамеша ҳузур дорад, вале аз қаҳрамони лирикӣ сухан гуфтан он вақт дуруст аст, ки он бо тарҳи устувори тарҷумаиҳолӣ ва сужавӣ фаро гирифта шуда бошад» [27, 155].

Л. Гинзбург тахмин мекунад, ки истилоҳи қаҳрамони лирикӣ дар таҳқиқи шеъри русӣ аввалин бор шояд

аз ҷониби Ю. Н. Тынянов Ҳангоми баррасии ашъори А. Блок истифода шудааст. Дар воқеъ дар ин баррасӣ нуктаи бисёр муҳиме дар бораи мавзӯву муҳтавои шеъри ғиноӣ ва қаҳрамони он мавҷуд аст: «...Блок – мавзӯи ғиноии бузургтарини Блок аст... Ҳоло дар бораи Ҳамин қаҳрамони лирикӣ суҳан меронанд. Он зарур буд, онро афсона фаро гирифтааст... Дар ин образ Ҳамаи Ҳунари Блокро мушаххас менамоянд; Ҳангоме ки дар бораи шеъри ӯ ҳарф мезананд, қариб Ҳамеша дар зимни он беихтиёр чехраи инсониро қарор медиҳанд – ва Ҳама чехраро дӯст доштанд, на Ҳунарро» [111, 512-13].

Аз ин суҳанон ҷунон маъно бояд бардошт, ки симои инсонӣ шеър на дар як шеър, балки аз рӯи силсилаи ашъор ё тамоми осори шоир шинохта мешавад, ки баррасиаш низ бояд Ҳамин гуна бошад. Дар шеъри ғиноӣ на дар Ҳама маврид «ман» шахси шоир ва ё қаҳрамони лирикӣ мебошад, онҳо ба Ҳам тафовути ҷашмрасе дошта метавонанд.

Зиёда аз ин, Ҳангоме ки аз қаҳрамони лирикӣ суҳан меравад, дар назар бояд дошт, навъи адабие, ки ӯ дар он амал мекунад, яъне шеъри ғиноӣ пеш аз Ҳама навъи адабӣ, Ҳунар аст, ки зиндагии ба тасвир ё ифода оварандаашро ба тариқи эҷодӣ таъмин (типӣ) месозад. Бинобар ин, таассуроте, ки қаҳрамони лирикӣ ифода менамояд, танҳо мансуби шахси ӯ набуда, таассуроти таъминшудаи (типӣ-шудаи) гурӯҳ ё табақаи ҷамъияте мебошад, ки дар зимни ҳаёти ботинии он дар як замони таърихӣ вучуд доштааст. Чӣ гуна шакл гирифтани ин таассурот, албатта, ба мавқеи ғоявии шоир вобастааст, ки онро дар сурати фардиқунонидаи қаҳрамони лирикиаш нишон медиҳад.

Дар адабиёт кам нестанд ҳолатҳои Ҳам, ки зиндагӣ ва ғайолияти қаҳрамони лирикӣ дар шеър бо ҳаёти воқеии шоир Ҳамсон нестанд ва ё ҳатто мавқеъҳои ғоявиашон Ҳам аз Ҳам мутафарриқ мебошад. Бинобар ин, сурати ин ҳар ду ро ба Ҳам як доништан ва ҷустани мушобехати рӯйро

дар байни тарҷумаи ҳоли шоир бо ҳаёти қаҳрамони лирикиаш на ҳамеша натиҷаи дилхоҳ дода метавонад. Ин маъниро шоири рус Андрей Белый бисёр дуруст ва эътимодбахш баён намудааст. Ӯ дар сарсухани маҷмӯаи шеърҳояш «Хокистар» соли 1928 навишта буд: «... оҳанги девонагӣ ва худсарӣ (анархизм) дар ин «Фочиа» -и «Оворагард» -и ман ҳаққонӣ инъикос карда шудааст.

...Аз хонандагон хоҳишмандам, ки маро бо ӯ наомезанд: «ман» -и лирикӣ ифодагари шуури тасвиршудаи «мо» мебошад, ҳаргиз на худи «ман» Б. Н. Бугаев (Андрей Белый), ки соли 1908 дар марғзорҳо намедавид, балки маъсалаҳои мантиқ ва назмшиносиро меомӯхт» [15, 7].

Дар садаи бист дар адабиётшиносӣ ва нақди адабии русӣ ҳангоми тадқиқи шеъри ғиноӣ ва тимсоли инсон дар он аз истилоҳи қаҳрамони лирикӣ фаровон истифода мекарданд ва то чӣ андоза пурбории ин навъи шеърро аз пурбории олами маънавию рӯҳонии у вобаста медонистанд [16; 60, 63-142; 29, 21, 75, 102, 129; 24, 161, 193, 200; 30, 13, 16-19, 40-41, 182-183; 119, 22-45]. Адабиётшиносӣ ва нақди адабии тоҷик ҳам, ки асосан дар ҳамон равия пеш мерафт, ин таҷрибаро истифода менамуд. Ва дар ин чараён қариб ҳамаи «ман»-ҳо дар ашъори ғиноӣ қаҳрамони лирикӣ дониста шуданд. Ба аксари ин «ман»-ҳо, ки ифодакунандаи ғояҳои музаффари замон буданд, истилоҳи қаҳрамони лирикӣ илҳоқ мешуд. Бинобар ин, чунин ба назар мерасад, ки дар қабул шудан ва истифодаи фаровони ин истилоҳ саҳми қаҳрамонӣ ва барҷастагии фармудаи ғоявӣ бар инсонии замон кам набуд. Аз ин рӯ, барои баррасии ҳақиқии симои инсон, ки қаблан бар ӯ ин ё он гуна табиат фармуда, аз ӯ тақозо карда, ё дар назар дошта нашавад, истилоҳи шахсияти ғиноӣ ба ҷои қаҳрамони лирикӣ истифода шавад, муносибтар менамояд. Дар айни ҳол, дар мавридҳои зарурӣ аз истилоҳҳои фарди шеър, шахсияти шоир, муаллиф, ровӣ, «ман»-и ғиноӣ, қаҳрамони шеъри ғиноӣи ривоятӣ ва

монанди инҳо ҳам истифода кардан шояд ба мақсад мувофиқ бошад, зеро мақому мавқеи шахс дар шеърӣ ғиноӣ ба як меъёру маром набуда, хеле гуногун ва мутафарриқ аст. Дар ин ҳолат, агар умуман ҳузури шахс, инсон дар шеърӣ ғиноӣ дар назар дошта шавад, бе муайян кардани чигунагии ин ҳузур, аз истилоҳи фарди ғиноӣ истифода кардан ба назар муносибтар мерасад. Дар ҳолате, ки чигунагии ин ҳузур бо мухтассоти худ муайян карда мешавад, он гоҳ дар ин асос онро дақиқтар, масалан, шахсияти ғиноӣ, шахси шоир, «ман»-и ғиноӣ, муаллиф, ровӣ метавон унвон кард, ки дар ин таҳқиқот ҳамин усул пеш гирифта шудааст.

Истилоҳи шахсияти ғиноӣ нисбат ба қаҳрамони лирикӣ ҳоло ба назари муаллиф боз аз он ҷиҳат муносибтар менамояд, ки дар истилоҳи дувум, ҳамчунонки қайд шуд, калимаи қаҳрамон як андоза тобиш ва маъноӣ барҷастагӣ дорад, ки на ҳамеша ба шахсе, ки дар шеърӣ ғиноӣ тасвир мешавад, дуруст меояд, махсусан, агар ӯ, фарз кардем, шахси ночиз, нофаъл, манфӣ бошад, ҳарчанд хангоми чун истилоҳ ба кор рафтани калима аз баъзе тобишҳои он ҷашм пӯшида мешавад. Аммо, ба ҳар ҳол, вожаи қаҳрамон тобиши бисёр ҳам олай дорад, ки аз он сарфи назар набояд кард. Гегель, Белинский ва бисёри дигарон ҳам дар мавриди таҳқиқи шеърӣ ғиноӣ ҳамеша аз истилоҳи субъект истифода мекарданд, ки муодили он дар забони тоҷикӣ шахс, фард аст. В. Белинский вожаи «герой» – қаҳрамонро дар мақолаи «Ашъори Апполон Майков» чунин шарҳ медиҳад: «Қаҳрамон зуҳури олитарин ва начибтарин... рӯҳи ҳаёти ҷаҳонист; шахсияти ӯ мавриди парастии башарият аст, ки ба ӯ аз мрамору мис мучассамаҳои абадӣ бино карда, гӯё дар ин тимсолҳои боазамат худро парастии менамояд; қаҳрамон тамоми ҳайрат, тамоми вачд, тамоми муҳаббати башариятро бедор мекунад; тимсоли ӯ дар башарият эътиқоди олиро бар бузургӣ, ҳаққоният ва шучо-атмандии зиндагӣ пуштибонӣ карда, дар зулмати ҳаррӯза

ва тасодуфӣ чароги абадии ақро равшан нигоҳ медорад» [11, 203].

Ҳарчанд ин тафсиру тавсиф дар мавриди қахрамони фочиаҳо гуфта шудааст, аммо дар назар бояд дошт, ки хангоми ҳамчун истилоҳ ба қор рафтани калима на ҳамеша маънои лугавии он аз зехн зудуда мешавад. Бинобар ин, истилоҳи шахсият ба ҷойи қахрамон, ба назари мо, мувофиқтар мерасад, ки ин истилоҳ ба ин маъно дар адабиётшиносии Эрон ҳам роиҷ мебошад.

Аз ин пас, дар ин таҳқиқот шахс ба ҷойи субъект, шахсияти ғиноӣ ба ҷойи қахрамони ғиноӣ истифода мешавад ва агар шахс мавриди тасвир қарор гирифта бошад, маънои объектро дорад.

Дар бораи муносибии истилоҳи шахс ба ҷои субъект сухан рафт ва дар бораи маънои объектро, яъне тамоми ҳастӣ ва табиатро ифода карда тавонистани шайъ ба мақолаи Ризо Бароҳанӣ «Шеър ва ашъъ» рӯй меоварем, ки дар зернавишташ мегӯяд: «Шояд калимаи «шайъ» аз ин дидгоҳ ҷанбаи густардатар аз табиат дошта бошад. Агар мошини имрӯзаро ҳам ҷузъи табиат ба шумор биоварем, бояд ҳамеша аз калимаи «шайъ» истифода кунем, чаро ки «шайъ» шомили тамоми чизҳои мавҷуд хоҳад буд. Дар ин сурат инсон низ дохили таърифи «шайъ» хоҳад гунҷид, манзур аз «шайъ» «объект» аст» [8, 49]. Ин далелҳо кофӣ мебошанд, ки шайъ ба ҷои объект истифода шавад, вале ба он боз афзуда шавад, ки агар адабиётшиносии ҳамрешаи Тоҷикистон Эрон Афғонистон на аз истилоҳҳои гуногун, балки ягона истифода кунанд, барои баррасии масъалаҳои илмӣ мадад карда, тавофуке дар илми муштараки форсӣ -тоҷикӣ ба бор хоҳад овард, ки адабиётшиносии мо ба он саҳт ниёз дорад.

Ҳоло тариқи тадқиқи шеъри ғиноӣ, ки асосаш бар сурати шахс ва ҳар он чизе, ки аз ӯ мегузарад, таъйин шуда бошад ҳам, он роҳи ягона нест, зеро дар шеъри ғиноӣ су-

ратҳои шайъӣ ҳам ҳастанд ва муқаддамии яке аз онҳоро муайян намудан на саҳл корест. Таҳқиқи он истилохоти дақиқи илмӣ ва ҳам завқи борикбини шеърро дархост дорад, ки ҳаракати ҳарлаҳзаинаи паллаҳои ноаёни тарозуи суҳанро эҳсос карда тавонад.

Хуллас, аз рӯи назария дар шеъри ғиноӣ ҳам суратҳои шахсию воқеӣ ва ҳам суратҳои шайъӣ ҷой доранд, ки суратҳои шахсӣ бештар дар натиҷаи ифодаи ангежа ва андешаҳои дарунӣ, суратҳои воқеӣ ва шайъӣ аз тасвири амали бурунӣ ба зухур меоянд. Аз рӯи чигунагии мавқеи шахс ва шайъ дар шеър он ақидаи маълум бори дигар собит мешавад, ки дар шеъри ғиноӣ ифодаи шуури иҷтимоӣ ва дар шеъри ҳамосӣ тасвири ҳастии иҷтимоӣ ҷои асосиро ишғол мекунад. Дар рӯзгори пасин ва, махсусан, дар замони мо, на фақат ашъори ҳамосӣ хусусиятҳои ҳиссиётангези пуртаассурот пайдо карданд, балки шаклҳои жанрӣ ба ҳам даромехта, домани ашъори ғиноиро фарох намуданд ва шеъри ғиноӣ сифатҳои тозаи дигарро низ доро шуд.

БОБИ 1. ШЕЪРИ ГИНОИИ АНДЕШАҲОИ ОТИФӢ

Дар аксари асарҳои таҳқиқотӣ оид ба анвои адабӣ, масалан, дар тадқиқоти Г. Л. Абрамович [1, 259], Ф. М. Головенченко [28, 260], Г. Н. Поспелов [70, 105] таъкид мешавад, шеъри гиноӣ асосан шеърест, ки андешаву эҳсосоти шахси ро бевосита ифода менамояд. Ҳоло мавриди таҳқиқ ашъори гиноие қарор мегиранд, ки дар онҳо андешаву эҳсосоти шахсӣ, ки маҳсули ҳаёти ботинии шоир ва ё шахсиятҳои шеър мебошанд, мавқеи таъйинкунанда доранд. Ин ҳарфҳо чунин маъно мешаванд, ки маҳз чигунагии ҳамин андешаву эҳсосоти шахсӣ ва тарзи баёни онҳо, чӣ навъ шакл гирифтани ин ё он шеъри гиноиро таъйин мекунанд.

Ҳамчунонки маълум аст, маводи шеъри ҳамосӣ тасвири чигунагии ҳастии иҷтимоии мардум аст ва маводи шеъри гиноӣ асосан ифодаи чигунагии шуури иҷтимоии онҳост. Аз ҳамин таъкид ҳам пайдост, андешаву эҳсосоти шахсӣ, ки дар шеъри гиноӣ ифода мешавад, танҳо дар муҳити ифодакунандаи ӯ мунҳасир намонда, дигаронро ҳам бояд фаро бигирад, зеро шеъри гиноӣ баёнгари шуури иҷтимоист ва андешаву эҳсосоти шахсӣ ҳам бозтобе аз шуури иҷтимоӣ мебошад. Агар ин тавр аст, пас маҳсулияти ифодаи андешаву эҳсосоти шахсӣ дар шеъри гиноӣ дар чист?

Исботи ин фикр дар шеъри гиноӣ мурочиат кардан ба хусусияти навъи дигари шеър – хусусияти шеъри ҳамосиро низ тақозо менамояд, зеро ҳар шинохт қисмати дуоми муқоисаро талаб дорад, ки фарқият равшантар нишон дода шавад.

Ҳамоса ё шеъри ҳамосӣ ҳаёт, яъне ҳастии мардумро бевосита ба тасвир мегирад, зеро мавриди маърифат ва дарки он ҳастии иҷтимоӣ мебошад. Шоири гиноӣ барои

маърифати олам ғолибан ба ҷаҳони ботинии ҳеш рӯй меорад ва онро вобаста ба он андешаву эҳсосоте, ки дар ӯ хангоми бо он муносибат кардан пайдо мешавад, маърифат мекунад. Ин ҷаҳони ботинии як шахс дар баробари он ҷаҳони воқеӣ ва ботинии мардум, ки шоири ҳамосӣ дар ихтиёр дорад, хеле маҳдуд ба назар мерасад ва дар натиҷа чунин тасаввуроте пайдо шуданаш мумкин аст, ки шоири ғиноӣ барои ифода ва тасвири андешаву эҳсосот имкони камтаре дорад. Аммо ин тасаввур дуруст нест, зеро шеъри ғиноӣ ҳам ба монанди дигар анвои адабӣ навъи ҳунарест, ки зиндагиро ба таври таъминӣ (типӣ) нишон медиҳад. Бинобар ин, шоири ғиноӣ ҳам дорои имкони беохир аст ва гуногунтарин андешаву эҳсосот, таассуротро вобаста ба муҳтавои интихобнамудааш ифода карда метавонад, ки нақши замон ва зиндагии иҷтимоиро дар худ дорад. Ин гуна хусусият доштани лирикаро Л. И. Тимофеев воқеъ-бинона чунин қайд менамояд: «...аксаран гумон мекунанд, ки лирика маъноӣ тасвири ҷаҳони ботинии инсонро дорад. Вале дар асл доираи он беандоза фарох аст. Он, ҳамчун умуман кулли адабиёт, зиндагиро бо тамоми гуногуншаклияш инъикос менамояд... Аз ин ҷост, ки... дар лирика мо ҳам муҳимтарин хусусиятҳои инъикоси бадеии ҳаётро пайдо мекунем... ҳам аниқӣ (конкретӣ)... ҳам умумиятдиҳӣ, яъне махсусияти маҳз ҳамон таассуротеро, ки ба доираи муайяни одамоне дода шудааст, ки дар шароити муайяни зиндагӣ ҳастанд» [102, 352].

Тасаввуроти нодуруст оид ба маҳдуд будани доираи фарогирии шеъри ғиноӣ шояд аз он сар мезанад, ки он ҷаҳони ботинӣ ва онро ҳам асосан ба воситаи фарди шеър, аз ҷумла, шахси шоир, шахсияти ғиноӣ, ровӣ ва ё монанди инҳо ифода менамояд. Ҳоло маълум шуд, ки мавриди инъикоси шеъри ғиноӣ танҳо олами ботин набуда, олами воқеӣ ҳам мебошад, зеро он хангоми таъминӣ андешаву эҳсосот ва таассурот таҷрибаи гурӯҳи муайяни одамонро

низ ба эътибор мегирад, ки ин андешаву таассурот ба онҳо ҳам мансубият дорад. Дар ин ҳол фарде, ки онро ибраз менамояд, шоир ва ё шахсияти ғиноӣ ҳатман аз доираи як шахсияти худ берун меравад. Дар ин бора В. Белинский чунин менависад, ки воқеияти ҳол аст: «Шоири бузург дар бораи «ман» – и худ сухан гуфта, дар бораи умум – дар бораи башарият сухан мегӯяд, зеро дар сиришти вай ҳама он чӣ ки бо он башарият мезияд, чой дорад. Ва бинобар ин ҳар кас дар ғами ӯ ғами худро мешиносад, дар ҷони ӯ ҷони худро ҳам мешиносад ва дар ӯ на танҳо ш о и р, балки и н с о н, бародари худро дар башарият мебинад. Ҷро мавҷуди беандоза аз худ воло эътироф карда, дар айни ҳол ҳар кас қаробати худро бо ӯ дарк менамояд» [14, 65].

Дар шеъри ғиноӣ дар шуури фарди шеър олами шуур инъикос меёбад, ба он маъно, ки шуури фарди ро, агар он шуури шахси эҷодкор бошад, шуури як нафар донишман дуруст набуда, шууре бояд донист, ки он шуури иҷтимоӣро низ фаро мегирад. Зеро на ҳамеша, ҳамчунонки донишманди сиришти хунар Л. С. Выготский қайд мекунад, «... иҷтимоиро на фақат ҳамчун ҷамъиятӣ, ҳамчун мавҷуд будани одамони бисёр бояд фаҳмид. Иҷтимоӣ дар он ҷое ҳам, ки як нафар одам ва таассуроти шахсии ӯ ҳаст, чой дорад» [22, 314].

Шуури шахси эҷодкор дар интихоби мавзӯи асар, бо табу тоб тасвир ва ё баён кардани он, оҳанги сухани ӯ ҳам инъикос мешавад. Гуногунии ашё ва ҳодисоти олами ботину зоҳир гуногунии мавзӯи шеъри ғиноро таъмин менамоянд. Тариқи муносибат ба мавзӯ, тарзи идрок маърифати он, ба воситаи андешаву таассурот ифода намудан ва ё ба воситаи тасвир нигоштани он навъҳои гуногуни шеъри ғиноиро ба вучуд меорад.

Дар асарҳои адабиётшиносони ғарбӣ ва русӣ масъалаи махсусияти навъии шеъри ғиноӣ каму беш мавриди баррасӣ қарор гирифта, баъзе меъёрҳои таҳқиқи он муай-

ян гаштааст. Аммо азбаски ин кор дар асоси маводи шеъри ғарбию русӣ ба чо оварда шудааст, на ҳамеша ба таҷрибаи шеъри форсии тоҷикӣ, ки сифатҳои хоси худро дорад, мувофиқ меояд. Масалан, дар тадқиқоти амиқ ва арзишманди Л. И. Тимофеев чунин меояд, ки: «Ғафовути шакли жанрҳои лирикӣ асосан бар нуқтаи назари мавзӯӣ қарор гирифтааст. Ҳамин тавр аст лирикаи ишқӣ, фалсафӣ, сиёсӣ ва ғайра вобаста аз он тамоюлҳои мавзӯӣ, ки ба давраи муайян, услуби муайян ва ғайра хос мебошанд» [102, 365].

Вале ин меъёри мавзӯиро барои шинохт ва баррасии шеъри тоҷикӣ, масалан, ба ғазал татбиқ кардан имкон надорад, зеро намунаҳои олии он дар осори гузаштагон, аз ҷумла, Ҳофизи Шерозию Камоли Хучандӣ ва муосирон ҳам, масалан, Муҳаммад Иқболу Абулқосим Лоҳутӣ, Лоик Шералию Фарзонаи Хучандӣ аксаран аз байтҳои ба ҳам омадаанд, ки ҳар яке истиқлоли маъноӣ доранд, яъне агар байте ишқӣ бошад, дигаре фалсафӣ, сеюмӣ иҷтимоӣ ва ҷаҳорумӣ ҳасби ҳолӣ, панҷумӣ ирфонӣ ва монанди инҳо.

Мо дар ин чо ҳоло ба исботи ин ҳақиқати маълум дода нашуда, танҳо ҳикояти ҷолиберо дар ин мавзӯ меорем, ки ба ғазалҳои устоди беназири он Ҳофизи Шерозӣ тааллуқ дорад. Дар «Ҳабибуссияр»-и Хондамир омадааст:

«Рӯзе Шохшӯҷоъ ба забони эътироз Хоча Ҳофизро мухотаб сохта, гуфт:

– Абёти ҳеҷ як ғазали шумо аз матлаъ то мақтаъ бар як минвол воқеъ нашуда, балки аз ҳар ғазале се-ҷаҳор байт дар таърифи шароб аст ва ду-се байт дар тасаввуф ва як байт дар сифати маҳбуб. Ва талаввун дар як ғазал хилофи тариқай булагост.

Хоча гуфт:

– Он чи бар забони мубораки шумо мегузарад, аини сидқ ва савоби маҳз аст. Аммо мааззолик шеъри Ҳофиз дар атрофи офоқ иштиҳор ёфта ва назми ҳарифони дигар пой аз дарвозаи Шероз берун намениҳад. Бино бар ин кинояи

Шоҳшучоъ дар мақоми изои Хоҷа Ҳофиз шуда» [62, 84].

Дар ин ҳикоят на фақат шуҳрати ғазали Ҳофиз, балки аз навъи беҳтарин будани ғазали ӯ, ки байтҳояш аксаран мустақилмаъност, низ таъкид гаштааст, ки айни ҳақиқат мебошад.

Албатта, дар ин маврид давраи аввали инкишофи ғазал, ки ба садаи даҳу ёздаҳ рост омада, дар он ғазал бештар дар атрофи як мавзӯ гуфта мешуд, низ аз назар соқит нест. Аммо ин навъ ғазал дар баробари он мероси бузурги боқимонда фоизи камеро ташкил медиҳад. Дар баробари ин бояд ба эътибор гирифт, ки дар замони охир майли тоза кардани ғазал дар эҷодиёти баъзе шоирон боз баргаштан ба якмавзӯии ғазалро ба миён овардааст.

Пас, тариқ ва меъёрҳои таҳқиқ бевосита дар асоси маводи тадқиқ муайян шуда, онҳо чунон бояд бошанд, ки бо онҳо муносибати байниҳамдигарии инсонӣ шеър ва шайъи тасвиру ифодаро бо тамоми мураккабӣ ва нозукиаш баррасӣ карда шавад, то масъала ба содагии таҳлили мавзӯъ ва мавзӯъчаҳо оид нагардад. Дар ин маврид, чунин ба назар мерасад, шеъри ғиноиро аввал аз тариқи андешаву эҳсосоти отифие, ки фарди ғиноӣ иброз мекунад, тадқиқ кардан зарур мебошад, зеро ин гуна шеър муҳимтарин хусусиятҳои онро дар бар мегирад. Ин навъи шеъри ғиноиро баъзе муҳаққиқон, аз ҷумла Г. Н. Поспелов лирикаи медитативӣ (медитация – аз лотинӣ омада, маънояш тафаккури ҳиссиётангез, андеша, мувоқиба мебошад) номида, махсусияти онро чунин қайд кардааст: «Махсусияти муҳтавои лирикаи медитативӣ умуман ҳамчун навъи асосии эҷоди лирикӣ ба он хулоса мешавад, ки дар он шуури иҷтимоии хусусияти ғоявӣ доштаи шоир дар як вақт ҳам фарди маърифатии онтологӣ ва ҳам гносеологӣ қарор мегирад» [69, 68].

Дар ин гуфтаҳо як хусусияти бисёр муҳими шеъри ғиноӣ қайд шудааст, ки дар он шоир дар як вақт он таас-

суротро, ки меҳоҳад ифода намояд, худ ҳам таҷриба мекунад, месанҷад. Дар ин таассурот нақши замон, хусусиятҳои таърихӣ ва ғоявии он таъсири муайян доранд ва шоир ҳар қадар масъалаҳои мубрами онро амиқтар ва ҳамаҷонибартар маърифат менамояд, ин нақш дурахшону мушаххастар ба назар мерасад. Ин таассурот ҳарчанд шахсию фардӣ мебошад, аммо маҳсули ҳаёти иҷтимоӣ, муносибатҳои мураккаб ва гуногуни таърихӣ мебошад, ки онро фарди ғиноӣ аз сар гузаронида, маърифат кардааст. Аз ин бармеояд, ки шоир дар як вақт таассуроти шахсии худро ба мулоҳиза гирифта, онро бо олами хориҷ ҳам месанҷад, яъне ӯ дар як вақт ҳам манбаи таассурот ва ҳам санҷишгари он мебошад. Дар натиҷа ӯ ба чӣ дараҷа ҳосиятнок будани таассуроти худро дар ҳаёти иҷтимоӣ муайян намуда, ба он оҳанг ва табу тоби зарурӣ дода, бо сабки мувофиқ ба қалам меорад, ки дар он нақши шуури иҷтимоӣ муассир ба назар мерасад.

Дар лирикаи медитативӣ, ки мо онро шеъри ғиноии андешаҳои отифӣ хоҳем номид, сухан асосан аз номи шахсияти ғиноӣ, шахси шоир ва ё «ман» - ғиноӣ ба забон меояд ва таассуроте, ки ифода мешавад, низ ба онҳо нисбат мегирад. Болотар қайд шуда буд, ки ин навъи шеър ва намунаҳои олии он дар адабиёти классикии мо дар мисоли ғазал фаровон мавҷуд аст. Аммо воқеияти адабӣ дар шеъри тоҷикии садаи бистуми аҳди шӯравӣ чунон сурат гирифт, ки дар он шеъри ғиноии андешаҳои отифӣ мавқеи пешинаи худро қариб тамоман аз даст дод. Ин сабабҳои бисёре дошт, ки на фақат ба тавачҷуҳи шахсӣ, тамоюли эҷодӣ ва қобилиятҳои адиб, балки ба сиёсати иҷтимоӣ, ғоявӣ ва фарҳангии давлати шӯроҳо вобаста буд. Ҳоло ба баёни тафсилоти ин руҳдод машғул нагашта, танҳо ба чанд нуктаи он ишора карда мешавад, ки боиси то солҳои шасту ҳафтоди садаи бисти шеъри тоҷик қариб аз назар афтодани шеъри ғиноии андешаҳои отифӣ шуд.

Сиёсати адабии замон талаб дошт, ки дастовардҳои ҷомеаи нав воқеӣ нишон дода шавад ва воқеият он доништа мешуд, ки инсонӣ замон – бунёдкори ҷомеаи нав, дар ҳама ҳолат дар роҳи мубориза ва ғолибият ба даст овардан аст. Дар ниҳоди ӯ ҳамеша як андеша – ғолибияти мафкуравии ӯ бар ҳама фикру ақидаҳои дигар мавҷ мезад, мисли он ки ӯ ҳамеша дар фаъолияти иҷтимоӣ буд, фаъолияте, ки барои андеша ва тааммуқ бар авзои шахсияти хеш ҷо намегузошт. Шеър ҳам гӯё тамои шеъри фаъолият буд, на андешаҳои отифии шахсӣ эҳсосот. Вале азбаски он фаъолият ҳам на бо тааммуқ ва нишон додани ҳамаи зиддияту мураккабӣ мушқилот, балки рӯякӣ ва қолабӣ ифода мешуд, бештар шиороҳанг ба гӯш мерасид. Шахсияти шоир ҳам гӯё дар вучуди иҷтимоӣ маҳлул шуда буд ва, агар ҳам гоҳ-гоҳ руҳ менамуд, танҳо ба сурати шахсе, ки бунёдкори ҷомеаи нав асту саропо тавоноист ва, агар ҷаҳони ботин дошта бошад ҳам, дар он фақат шодию сурур ҳаст ва, агар нафрате ҳам ҳаст, фақат ба душманони соҳти нав.

Ин гуна дастури ғоявӣ шаклҳои шеърии худро тақозо дошт, ки ба он шеъри ҳомили андешаву эҳсосоти худӣ созгор набуд. Аз ин рӯ, шеър бештар мавзӯӣ шуд, ки он ҳам мавзӯҳои иҷтимоӣ буд, аммо на ба он мазмун, онро ҷунонӣ ҳаст, бо мураккабӣ ҳолати воқеаиаш ба тасвир гирад, балки бо мавқегирии қаблӣ ғоявӣ, ки ҷӣ навъ ҳал шудани мавзӯӣ пешакӣ маълум аст.

Шеъри мавзӯӣ дар адабиёти классикии тоҷикӣ собиқаи дуру дарозе дорад, аммо шеъри мавзӯӣ замони нав махсусиятҳои худро дошт, ки дар интиҳоб ва сабки ифодаву баёни он зоҳир мегашт. Масалан, бештар мушаххас шудани худӣ мавзӯӣ ҳар шеъри алоҳида ва дар гирди як воқеа, шайх шоҳистар чархидани шеър аз хусусиятҳои тозаӣ он буд. Ин таҷриба аз шеъри русӣ ва тарҷумаҳои шеъри ғарбӣ, ки дар забони русӣ мавҷуд буданд ва шоирони тоҷик бо онҳо ошноӣ пайдо мекарданд, ба шеъри тоҷик

ворид мешуд. Ин ашъор, ки бештар хусусияти вукӯъгароёна доштанд, барои омӯхтани тарзу тариқи гуфтани шеъри мавзӯӣ мадад мекарданд, зеро дар шеъри мавзӯӣ заминаи вукӯъгароиву шайъӣ густардатар мебошад. Бинобар он, ин навъ шеъри мавзӯӣ дар он давра барои адабиёти мо то андозае нав маҳсуб мешуд.

Азбаски шоирони мо дар гуфтани шеъри мавзӯӣ таҷрибаи кофӣ надоштанд ва аз таҷрибаи пешини шеъри русӣ ҳам камтар воқиф буда, бештар бо шеъри русии замони шӯравӣ ва он ҳам на бо намунаҳои воқеан хуби он, балки бо рӯзмарраву камҳунароҳои он, ки бисёртар таблиғ мешуданд, ошно буданд, шеъри мавзӯиро дар пояи пасте мегуфтанд.

Чунин хусусият пайдо кардани шеъри тоҷикиро дар аввали садаи бист Х. Шарифов ҳам қайд карда, навиштааст: «Аз охири солҳои бистум ва сиюми садаи гузашта шеъри тоҷикӣ равиши мавзӯӣ ва иҷтимоӣ гирифт. Албатта, шеър ҳама вақт дар мавзӯе гуфта мешавад, аммо мавзӯҳои суннатӣ, ишқ, мадҳ, ҳаҷв, рисо, наъту муноҷот, мавъиза, ҳикмат ва назири онҳо аз рӯҳия ва хоҳишҳои отифӣ барҳоста ба даъво ва ормонҳои фардӣ пайвастагӣ доштанд. Мавзӯӣ замони нав дар марҳилаи аввал рӯйдод ё мушоҳидаи воқеият аст, аз мавқеи иҷтимоӣ ва мафкуравӣ ва устодон Турсунзода ва Миршакар ба ҳамин равия то муддате шеър гуфтаанд» [130, 328].

Дар адабиёт ҳамеша мавзӯъ (объект) - и маърифат воқеият ва инсон, муносибати гуногунчиҳат ва мураккаби ӯ бо ин воқеият ва таассуроте мебошад, ки ӯ аз барҳӯрд бо он ҳосил мекунад. Ҳамчунонки ҳар инсон фарди нотакрор, бо эҳсосоту андеша ва хусусиятҳои мухталиф мебошад, бардошташ ҳам аз ин воқеият ҳамин гуна бояд бошад. Аз ин рӯ, мавзӯӣ иҷтимоӣ ҳам дар шеър ва маҳсусан, дар шеъри ғиноӣ, ки воқеиятро бештар аз дарун, ба воситаи нишон додани ҷаҳони ботинии инсон ва таассуроти ӯ ба

чо меорад, бо рангомезихои шахсияте, ки онро маърифат мекунад, бояд ба қалам ояд. Дар ин чо ҳамеша дар назар доштани он нукта муҳим аст, ки фаъолияти иҷтимоии инсон танҳо як шоҳаи ҳаёти ӯ набуда, балки тамоми соҳаҳои ҳастии ӯро фаро мегирад ва дар ҳамаи соҳаҳои зиндагиаш нақши худро мегузорад. Зеро инсон мавҷуди бошуури чамъият аст, дар таассуроти аз ин ё он ҳодиса бармедоштааш ҳам нақши ин шуур мавҷуд аст. Бинобар ин, мо ҳам ҳангоми дар бораи андешаву эҳсосот ва таассуроте, ки дар шеъри ғиноӣ ба воситаи фарди ғиноӣ иброз мешавад, дар бораи ҳамчун андешаву эҳсосот ва таассуроте, ки таъмин шудааст, сухан меронем.

Дар баробари ин, дар назар бояд дошт, ки инсон ҳарчанд бо таъбири Арасту махлуқи иҷтимоист, аммо мавҷуди мураккабтарини фардӣ ҳам ҳаст ва чилваҳои ин ҷиҳати ҳастии ӯро ҳам ҳамеша бояд ба эътибор гирифт, то ҷаҳони мураккаб, пурпечу ҳами ӯ оддӣ ва ростхатту ҳамвор ангошта нашавад. Дар шеъри ғиноӣ, ки андешаҳои отифӣ аз забони фард мешаванд, низ ҳамин мураккабӣ, чандпахлӯӣ, ба самти дарун ва ё бурун ҳаракат кардани андешаву таассурот ҷой дорад.

Иртиботи инсон бо ҷаҳон, ҳамчунонки равон-шиносони ҷаҳонӣ, аз ҷумла Карл Густав Юнг таъкид мекунад ва дигарон ҳам ин ақидаи ӯро таъид менамоянд, ба ду тариқ сурат мегирад – дарунгаро ва бурунгаро, ки аввалӣ инсонро ба олами дарун, рӯҳу равон ва дуюмӣ ба олами берун, сӯи иҷтимоӣ мебарад. «Тақобули дигар дар назари Ҷонг,- менависад равоншиноси бузурги муосир Лоуренс А. Первин, - байни дарунгароӣ ва бурунгароӣ аст. Ҷар кас дар асл ба яке аз ин ду тариқ бо ҷаҳон иртибот барқарор мекунад; агарчи ҷиҳати дигар низ ҳамеша барои фард боқӣ мемонад. Дар ҳолати дарунгароӣ, ҷиҳатгирии аслии фард ба дарун ва ҷониби ҳештан аст. Фарди дарунгаро, дудил, мутафаккир ва мухтот аст; фарди бурунгаро ба берун, ба

чаҳони хорич гаройиш дорад. Аз назари иҷтимоӣ, даргир мешавад ва фаъолу мутаҳаввир (далер, бебок... А. Ҳ.) аст. Ҳар кас вазифа дорад, ки ваҳдати ҳештанро пайдо кунад» [68, 174]. Шубҳае нест, ки тимсоли инсон дар адабиёт ва, аз ҷумла дар шеър ҳам, дар нишон додани ваҳдати ин ду амал, дар амиқ рафтан ба олами дарун, яъне дарёфтани фардияти худ ва иртиботи густарда доштан бо олами берун, яъне мавқеъ ёфтани дар иҷтимоӣ ба зухур меояд.

Аз нимаи дуюми асри XX андешаву эҳсосот ва чехраи шахсияти ғиноӣ фардитар шудан гирифт, ки ин ба воқеитар, гаронмоятар шудани шахси инсон дар ҷомеа вобаста буд. Дар нимаи аввали аср сурати инсонии ормонии замон, ки аз таълимоти сотсиалистӣ сиришта шуда буд, оинаи сифатҳои ҷамъиятӣ буда, хусусиятҳои фардӣ, зиндагии шахсии ӯро хеле ба хирагӣ инъикос мекард. Чехраи шахси дар баробари симои ҷамъиятии инсон қадру қимат надошт ва ин таъсири манфии худро ба фарди ғиноӣ шеър низ гузошта буд, ки ҳама қариб бо як сифат — ҷорчии ғояҳои фармудаи замон зухур менамуданд. Дар ин ҷараён фардият пайдо кардани фарди ғиноӣ саҳт душвор буд, вале ба ҳар ҳол шоироне, ки ба олами даруни хеш сар фуру бурда, на фақат даъвати инсонии ормонии замонро, балки садои дили худро ҳам шуниданд, андешаву эҳсосоти шахсии худро ифода карда тавонистанд.

Фарди ғиноӣ шеъри М. Турсунзода бо фаъолияти андешаҳои иҷтимоӣ худ бештар аз ҳама ба инсонии ормонии замони сотсиалистӣ наздик буд, вале бо сабаби дар он мақоми муҳим доштани фардияти эҷодкор чехраи мушаххас дошт, ки дар аксари ҳолат чехраи худи Турсунзодаи шоир буд. Агар то охири солҳои панҷоҳ фарди ғиноӣ шеъри Турсунзода ҳам камтар хусусияти фардӣ дошт, баъдҳо иштиёқ ба чаҳони ботинӣ, фуру рафтан ба олами маънавият, арзиши асил қоида шудан ба мабдаи шахсият ӯро бештар фардӣ ва қобили тавачҷух мегардонанд. Ҳоло

ба муқоисаи муфассали ду давраи эҷодиёти М. Турсунзода ва ҳамнаслони ӯ, ки дар он тафовути ибрази андешаву эҳсосот ва таассуроти шахсияти ғиноӣ нишон дода шавад, машғул нашуда, зеро тадқиқи ин масъала дар маҷоли ин рисола нест, бо муқоисаи як-ду ибрази андешаву эҳсосоти фарди ғиноӣ дар ашъори ин ду давраи М. Турсунзода иктифо мекунем.

Дар ду шеър «Суруди ман» ва «Бахти ҷовидон», ки мутаносибан солҳои 1946 ва 1947 навишта шудааст, шоир гӯё андешаву эҳсосоти худро дар атрофи мавзӯҳои барояш бисёр азизу муҳим – эҷодиёт барои эҷодкор ва бахт барои одамии баён кардан меҷӯяд, ки агар воқеан ба мавзӯ андешаи шавад, мавзӯест, ки барои ифода намудани фардитарин таассурот ва, дар айнаи ҳол, башаритарин андешаҳои амиқ имкон додани мумкин мебошад. Аммо дар ҳар дуи ин шеър ҷои баёни андеша ва таассуротро тавсифҳои рӯякии бетаъсир гирифтаанд, ки аз онҳо на моҳияти асили асари эҷодӣ, на ҷеҳраи шоир ва на ҷиғунагии вазъу ҳушбахтии инсон ба мушоҳида мерасад. Масалан, шоир ба суруд, шеъррош рӯчӯ карда мегӯяд:

*Сурудам – ҳофизи рози дили ман,
Аниси булбуловози дили ман.
Уқоби тезпарвози дили ман,
Адиби нуктапардози дили ман [104, 33].*

Ва як зарра гармие, ки дар мисраи аввали ин шеър ҳаст, бо вучуди аз оламҳои дигар-дигар будани мисраҳои баъдина, дар бандҳои минбаъда аз байн рафта, шеър на танҳо андешаву таассуротро, ки бояд ифода менамуд, надорад, балки ҷиғунаи инсон будани эҷодкори худро ҳам ба мо заррае намудор намесозад:

*Туро медонам, эй мурги газалхон,
Ки озодона дар ин давру даврон,
Дурахшида мисоли дурри галтон,
Равонӣ мисли оби ҷӯйборон... [104, 33].*

Ва ба ин монанд мисраъҳои дигар, ки на андеша до-ранду на эҳсосот ва на фардияти эҷодкорро нишон ме-диҳанд. Шеърӣ дигар ҳам аз ҳамин қабил ва бо ин гуна мисраъҳо:

*Чӣ гам дорам, диёри хубтар аз бӯстон дорам,
Падар монанди Сталину халқи қаҳрамон дорам.
Ба болои сарам мурги саодат мекунад парвоз,
Замини сабзу хуррам, обҳои зарфишон дорам [104, 26].*

Ин шеърҳо дар ин ҷо на ҳамчун мисолҳои бад аз шеърҳои он замон махсус ҷудо карда шудаанд, ки масъала ба исбот расад, на, балки онҳо аз шеърҳои хуби он давранд, ки шоири хуби замонаш гуфтааст. Он вақт М. Турсунзода яке аз шоирони машҳури Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Собик ва барои силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» барандаи ҷоизаи давлатии ИҶШС дар соҳаи адабиёт шуда буд. Пас, набудани андешаи амиқ, эҳсосоти фарогир ва чеҳраи фардии инсонӣ дар шеърӣ ғиноӣ нуқси умумии шеърӣ он замон мебошад.

Сурати инсонӣ ормонӣ замон дар натиҷаи дарёфти илмӣ, фалсафӣ, сиёсӣ, маънавияю ахлоқии ӯ ҳосил мешавад, ки шеърӣ ғиноӣ ҳамчун яке аз шоҳаҳои хунари хусусиятҳои асосии инро, на бо мафҳумҳои мучаррад, балки ба воситаи таассуроти фарди ғиноӣ хеш инъикос менамояд. Дар ин ҷо қонунияти мутазаде амал мекунад, ҳар қадар шахсияти эҷодии шоир фардитар аст, фарди ғиноӣ ашъораш ҳамон қадар бештар ба сурати инсонӣ ормонӣ замон наздиктар аст, яъне инсон ҳар қадар фардитар аст, симои инсонӣ

ичтимоиро ҳамон қадар возеҳтар падидор месозад.

Дар ин давра дар бархе аз шеърҳо ва манзумаҳои М. Турсунзода, масалан, достони ғиноии «Ҷони ширин» (с. 1959), шеърҳои «Ватан» (с. 1965), «Замин» (с. 1965), «Афсӯс, ки накардӣ имтиҳонам»» (с. 1966) андешаву таассуроти шахсии ӯ, ки бо ормонҳои иҷтимоияш ҳамоҳанганд, низ ба ғӯш мерасанд.

Мавзӯи асосии шоири ғиноӣ шахси худӣ ӯ, ҷаҳони ботин ва шуури иҷтимоии ӯст, ки дар натиҷаи муносибатҳои гуногуни иҷтимоию маънавияш бо олами хорич ва дигарон шакл мегирад. Чашми ӯ на фақат ба чашмаи дили худ, балки бо чашмаи дили дигарон низ нигариста, акси худро мечӯяд ва агар меёбад, шеъраш ба ҷаҳон сурати ошноӣ мегирад ва агар намеёбад, эҳсоси гурбат ва бегонагӣ мекунад.

Ин назари ботинбин, ки андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгароро ба бор меорад, ба авзои рӯҳии шоир, ниёзҳои иҷтимоию маънавии ӯ сахт вобастааст. Ашъоре, ки асоси онҳо андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгаро бошад, дар эҷодиёти М.Турсунзода андак аст, зеро дар фарди ғиноии шеъраш ҷанбаи иҷтимоии ҷаҳоншиносӣ нуфузи бузург дорад. Дар ин навъи ашъораш ҳам, ба монанди шеърҳои «Офарин, дил!» (с. 1967), «Шеъри ман» (с. 1972), «Сайри қитъаҳо» (с. 1975), «Гуфтугӯ бо худ» (с. 1977) ҳамон таъйиноти иҷтимоӣ, ки ҳастии фард барои ҷомеа аст, таъкид мешавад ва андешаву эҳсосот на ба дарун, балки ба бурун равона мегардад. Дар ин ҳолат танҳо ғинояте, ки ба табиати шоирии М. Турсунзода хос аст, ин таъйинотро аз даъвати хушқу берӯҳ шудан халос карда, ба он самимият мебахшад.

Ашъори М. Турсунзода бо таҷрибаи зиндагиаш пайванди ногусастанӣ дорад. Ӯ, ки дар мақомҳои баланди Давлати Шуравӣ хидмат мекард, намояндаи мардум дар Шурои Олии ИҶШС, Раиси Кумитаи яқдили кишварҳои

Осиёву Африқо буда, мартабаи як шахси олии мамлака-тро дар дохил ва дар хоричи кишвар дошт, маънии зиндагии хешро дар ташвику тарғиби ғояҳои музаффарӣ замони худ, талқини бунёдкорӣ, бахту саодат ва ҳамдили мардум мидид. Вақте ки аз зовияи маънии зиндагии шоир ба эҷодиёташ назар карда мешавад, дар он ҳолат дуруст дарёфтани мумкин аст, ки ӯ чаро маҳз ба ҳамин мавзӯҳо рӯй меоварад ва чаро маҳз ҳамин гуна менависад.

Шоири асил ва маҳсусан, шоири ғиноӣ наметавонад, ки дар зиндагӣ як навъ ақида дошта бошад ва дар эҷодиёташ ба тариқи дигар зухур кунад. Бинобар ин, номи ҳар як шоири бузург дар зехни хонанда мавзӯ ва мафкураеро падидор менамояд, ки на танҳо ашъораш, балки шахсияташ ҳам бо он даромехтааст. Шахсият ва эҷодиёти М. Турсунзода ҳам ҳамин гуна мебошад. Аз ин рӯ, дар ашъори ғиноии андешаҳои отифиаш ҳам ҳамеша рӯҳияи шод ва ғаъл доштани шахсияти ғиноии ӯ набояд мавриди нофаҳмӣ қарор гирад. Ва чунин ибрази замири худ аз ҷониби шахси шоир дар шеъри «Замин» дар матни эҷодиёти М. Турсунзода комилан табиӣ ба гӯш мерасад:

*Зинда кардам дар замин ман шӯълаи хомӯширо,
Бо сухан дар ҷӯш овардам дили бечӯширо,
Ман ба ҳар як тифли аз модар ба дунё омада,
Боз кардам аз сари шиқу вафо оғӯширо [108, 122].*

Ҳамин тариқ, дар шеъри «Офарин, дил!» ҳам, ки мухотабаш дили шоир, яъне ҳуди шоир аст, ягонагии фардро, дар айни ҳол, фарди эҷодкорро бо олам, бо мардум, ки дар аксари ашъори ғиноии гузаштагон ноҷӯро фоҷиаомез буд, мутаносиб ва ҳампайванд нишон медиҳад.

*Офарин, дил, занги аввалро надодастӣ ҳанӯз,
Дар мақомат бетанаффус истодастӣ ҳанӯз.*

*Мехӯрӣ ғамҳои оламрову шод астӣ ҳанӯз,
Андаруни оташӣ, оҳанниҳодастӣ ҳанӯз [108, 135].*

Як андоза кайфияти шодмонии фармуда доштани шахсияти ғиноӣ, ки аз сиришти инсонии ормонии замони сотсиалистӣ бармеояд, қариб дар ашъори ҳамаи насли шуаро, аз М.Турсунзода то Лоик, эҳсос мешавад. Дар ин ҷо он нукта низ тасдиқи худро пайдо менамояд, ки тимсоли «ман» -и ғиноӣ дар баробари ифодакунандаи шуури шахсии шоир буданаш шуури иҷтимоиро низ ифода мекунад ва яке аз сабабҳои дар шахсияти ғиноии ин шуаро ҷой доштани ҳамон кайфияти шодмонӣ дар шуури иҷтимоии замони мавҷуд будани он мебошад. Дар тимсоли «ман» -и ғиноӣ ифода ёфтани шуури иҷтимоиро аксари муҳаққиқони ин масъала, аз ҷумла В. В. Виноградов ҳам қайд кардаанд. Ў менависад: «Мани ғиноӣ – ин танҳо тимсоли муаллиф нест, он – дар баробари ин намоёндаи ҷамъияти бузурги инсонист» [20, 113]. Бинобар ин, дар ашъори шоирони гуногун аломатҳои баҳаммонанди шуур доштани «ман» -ҳо ва ё шахсиятҳои ғиноӣ дар аксар ҳолатҳо табиӣ ба назар мерасад.

Ин ҳолат дар ин пораи шеъри «Офарин, дил!» - и М. Турсунзода, ки дар охири солҳои шаст навишта шудааст, низ ҳаст: «Мехӯрӣ ғамҳои оламрову шод астӣ ҳанӯз», ин оҳанг дар солҳои чихилум дар силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» дар шеъри «Бозгашт» низ ба гӯш расида буд: «Шодам, аммо мехурам ғамҳои халки дигаре» [108, 225].

Ҳарчанд муаллифи ин рисола дар эҷодиёти шуарои наслҳои мазкур ва баъзеи дигари нимаи дуҷуми аср ба як андоза оҳанги фармуда доштани шодиву хушбахтӣ ва сарфарозии шахсияти ғиноӣ дар ашъори андешаҳои офташон ишора мекунад, аммо ин бо нияти хурдагирӣ нест, зеро ин оҳанг аз марому мақсади зиндагии онон бармеомад, ки ба тасвири ҳақиқати зиндагӣ камтар майл намуда, имрӯз

ва фардоро аз рӯи ормон (идеал)-и худ, ки чӣ тавр бояд бошад, бештар ситоиш мекарданд. Ба замми ин, махсусан, аз ҷониби шуарои насли М. Турсунзодаву М. Миршакар, ки дар пешрафти ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон иштирок карда, дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ ба дастовардҳои ҷашмраси иҷтимоию иқтисодӣ ноил шудани кишварро дидаанд, бо шефтагии ғолибиятҳо бештар тавсифи музаффарият карданашон камтар аҷобат дорад. Аммо, ба ҳар ҳол бояд қайд кард, ки танҳо бо тавсифи шефтагиву музаффариятҳо ҷаҳони шахсияти шеър амиқтар, серпахлутар, воқеитар намешавад ва тазодҳои замон, зиддияти муносибатҳои фарду ҷомеа ва муборизаи шадиди неку бад, ки дар ботини инсон ҳамеша ҷараён дорад, аз назари тааммуқ дур мемонад.

Дар эҷодиёти М. Турсунзода ва дигар шоирони ҳамнасли ӯ ашъори ғиноии андешаҳои отифӣ, ки дар онҳо фарди ғиноӣ ба тафаккуроти худтахлили дарунгаро машғул бошад, ками дар кам ба назар мерасад. Ин бо ҳама он мероси бузурги шеъри ҳазорсола, ки дар он андешаҳои худтахлilӣ ба дараҷае амиқ ва серпахлу буданд, ки яке аз сабабҳои асосии оламгир шудани он гаштанд. Ин андешаҳои отифии худтахлilӣ асосан реша дар тазвичи ирфон ва шеър доштанд ва азбаски ғояи бунёди инсонӣ нав бо мероси маънавии гузашта созгор набуд, шоироне, ки шеъраршонро ба хидмати сохтани ин гуна инсон гузошта буданд, аз истифодаи он таҷриба эҳтироз мекарданд. Ва сиёсати адабӣ ҳам ба ин қор ҳаргиз рӯи хуш намедод. Бо вучуди ин шахсияти ғиноии ашъори М. Турсунзода дар андешаҳои отифии худтахлilӣ нисбат ба дигарон ҷолибтар ба назар мерасад, зеро баробари хидматгузори ғоя буданаш банди дил ва ҳиссиёт ҳам ҳаст ва ғояи иҷтимоияшро ҳам дар кӯраи дил ғудохта, бо гармии он як ҷо берун меорад, ки ба дилҳо гармӣ медиҳад.

Дар мавридҳои, ки шахсияти ғиноӣ дучори ночорӣ ва

дар рӯхияш ғаму ғусса боло гирифтани мешавад, ӯ мақсад, ғояи асосии зиндагиашро ёд оварда таскин меёбад. Ин дар ашъоре рух медиҳад, ки дар онҳо авзои рӯҳии шахсияти ғиноӣ бо ҳамаи мураккабию зиддиятҳои, бо ҳиссиёти ғамангезу суруромезаш, ки баъзан ҷанбаи фоҷиавӣ ҳам дорад, ба тасвир меояд. Дар шеъри «Ватан» шахсияти ғиноӣ бо сабки сода ва ба дил наздик сухан оғоз мекунад, ки ба лаҳни суҳбат қаробат дошта бошад ҳам, шоирона аст:

*Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзаист,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзаист.
Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзаист*
[108, 121].

Вакте ки ӯ дар бораи дар сафар гузаштани нисфи беҳтарини умр, дур аз ёру диёр ғуссаманд буданаш сухан мегӯяд, баробари ин боз чизҳоеро гӯшзад мекунад, ки вазнинии ин ғуссаро сабук месозад: ӯ доимо дар ёд дорад, ки мисли гӯшту нохун бо ватан пайваستاаст ва ҳатто аз он сӯи укёнус ба гӯши ӯ садои ватан мерасад, ин ҳиссиёт бар ғуссаи ӯ голиб омада, шеърро ҷамъбааст мекунад, ки ҳамаи ин дарди ҷудой ба хотири мақсади асосии зиндагист:

*Агарчи борҳо афтадам аз ёру диёрам дур,
Ба сайёҳӣ маро карданд гарчи дӯстон машҳур,
Вале ман дар ҳама ҷо, дар ҳама кунҷу канори даҳр,
Ҳамеша бо ватан будам, ҳамеша бо ватан масрур*
[108, 121].

Бешубҳа, ин дарде нест, ки ҷонкоҳ бошад ва мақсади шоир ҳам сухани дардовар гуфтан нест, балки изҳори муҳаббати Ватан аст, ки ҳамеша дар дили ӯ ҳаст, ҳам дар ғурбат, ҳам дар диёр. Дар ин андешаҳои худтаҳлили

отифӣ ҳам дида мешавад, ки назари шоир бештар бурунгарост, то дарунгаро.

Ҳамин тариқ, ин ангезаи рӯҳӣ, ки аз омадани баҳор дур аз ватан дар сафарҳо гузаштани боз як соли умри азиз суҳбат мекард, ба шеъре мубаддал гашт, ки баёнгари андешаи отифӣ ва розу ниёзҳои шоир шуд. Вале асоси он ангезаи рӯҳӣ, ки дар воқеияти зиндагии шоир ҷой дошт, аз мафҳуми як санади ҳаётию маишӣ худ фаротар рафта, барои ифодаи ҳолати рӯҳии таъминшудае, ки муҳаббати ватанро барои ҳама муаассир ифода карда тавонад, қобил гашт.

Дар шеъри ғиноии андешаҳои отифӣ шуури фардӣ, ки ба воситаи шахсияти ғиноӣ ифода мешавад, вобаста ба тамоюли эҷодии шоир ду навъ хусусият пайдо менамояд, ки баъзан ақлгароёна ва баъзан ҳисгароёна мебошад. Агар он бештар хусусияти ақлгароёна дошта бошад, дар он ҷузъиёти ҳаёти моддию маишӣ шоир камтар ба назар мерасад, вале он агар бештар ҳисгароёна бошад, ҳамчунонки шеъри А.Шукуҳӣ ҳамин гуна хусусият дорад, дар он тасвири ҷузъиёти ҳаёти моддию маишӣ ва рӯҳии шоир мақоми бештаре пайдо менамояд. Ин ҳолат чехраи шахсияти ғиноиро, ҳарчанд ки ӯ шуури таъминшудаи иҷтимоиро ифода мекунад, мушаххас ва гарм ба назар ҷилвагар месозад.

Дар аксари шеърҳои А.Шукуҳӣ, ки шуури иҷтимоии таъминшуда ифода мешавад, шахсияти ғиноӣ ҳамин гуна хусусият дорад. Ӯ андешаҳои отифӣ худтахлили худро ба воситаи ҷузъиёти ҳаёти моддию маишӣ худ ва бо ибрази муҳаббат ва самимияте, ки дигарон ҳам дар ин маврид доштанишон мумкин аст, баён менамояд. А. Шукуҳӣ, ки асосан шоири ишқу муҳаббат аст, шахсияти ғиноии ӯ андешаҳои отифиашро дар мавзӯҳои иҷтимоӣ ҳам, чунонки дар шеъри «Ёди Ватан» ҳаст, бо лаҳни ошиқона ба забон меорад:

*Кунам ҳар ҷо агар ёди ватанро,
Давам чун бод саҳрои суханро.
Агар дар сӯхтан бошад муҳаббат,
Зи ман омӯз доим сӯхтанро.*

*Ватанро беҳтар аз ҷон ёд кардам,
Ба мисли ҷону ҷонон ёд кардам.
Агар борон биёяд дон, ки ман ҳам
Варо бо чашми гирён ёд кардам [139, 33].*

Дар ин пора сухан аз мавзӯи иҷтимоӣ, аз меҳру муҳаббати Ватан аст, аммо он бо калимаву ибораҳое, ки маҳзи ашъори ошиқона аст, ба монанди сӯхтан, муҳаббат, ёд кардан, борон, чашми гирён ва ғайра изҳор шуда, оҳанги муҳаббат ҷӯр мекунад. Ин хусусият дар аксари ашъори А.Шукӯҳӣ, аз ҷумла дар шеърҳои «Ба руҳи поки Ватан дилбандам», «Қувваи парвоз», «Эй суруди ман», «Сафири ишқбозон» нақши равшане дошта, симои шоирӣ ва сабки эҷодии ўро фардият мебахшад.

Ҳамин тариқ, хостарин хислати шахсияти ғиноии ашъори А.Шукӯҳӣ дар он зоҳир мешавад, ки ў дар мавзӯҳои бузурги иҷтимоӣ ва шахрвандӣ ҳам самимонаю ошиқона сухан мегӯяд. Ин шеъри иҷтимоӣ ва шахрвандии ўро аз мутантани қолабии шеърҳои солҳои чихилу панҷоҳи қарни бист ҳалос карда, тариқи дигари ифодаи воқеитар ва таъсирбахшари мазмунҳои иҷтимоию шахрвандиро нишон медиҳад. Агар сухан ва сабк ҳамеша якмаром корбаст шавад, тарзи ифодаро ба қолаб медарорад. Дар адабиёт ҳар чизе ки ба қолаб даромад, бояд шикаста шавад. А.Шукӯҳӣ қолаби баёни ҳарфию хитобиро дар мавзӯҳои иҷтимоӣ мешиканад ва бори иҷтимоиро бар дӯши ишқи худ мегузорад ва онро, ҳамчунонки дар шеъри «Ишқи ман» ҳаст, самимона мекашад:

*Нест ишқи ман ба мисли нотиқи минбарпараст,
То сухан гӯяд фақат аз баҳри изҳори вучуд.
Вай хамӯшиона заминро дошта бар рӯи даст,
Мезанад чашмак ба сӯи осмони каб-кабуд [139, 94].*

Дар ин ҷо чунин мешавад хулоса кард, ки шахсияти ғиноии А.Шукӯҳӣ дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлилиаш ҳам чун ошиқ намудор гашта, бо ҷомеа ва ҳаёти иҷтимоӣ аз роҳи ишқ муносибати созгор дорад.

Дар эҷодиёти ғиноии Ғ. Мирзо ҳам шеърҳое, ки дар онҳо шахсияти ғиноӣ ба андешаҳои отифии худтаҳлилии дарунгаро машғул бошад, мавқеъ надоранд. Аммо дар баъзе шеърҳо, аз ҷумла «Андеша» (с. 1965), «Ман накунам, кӣ мекунад?» (с. 1965) шахси шоир ҳангоми андешаҳои худтаҳлилӣ ба назар мерасад, вале нигоҳи ӯ на ба дарун, балки ба берун равона шудааст. Дар ин шеърҳо ӯ гӯё бо ҷомеа ихтилоф дорад, ҳарчанд ғояи асосии эҷодиёти Ғ. Мирзо асосан ситоиши замон ва ҷомеаи сотсиалистист. Дар шеъри «Ман накунам, кӣ мекунад?», ки мақсади асосии он парвариши эҳсоси ифтихор аз Ватани советист, шахси шоир ҷо-ҷо ба бадӣ ва носозгориҳо, ки дар он вучуд доранд, рӯякию нӯғизабонӣ бошад ҳам, ишораҳои мекунад.

*Дил ба гами Ватан фиғор
Ман накунам, кӣ мекунад?
Ҷон ба раҳи Ватан нисор
Ман накунам, кӣ мекунад?
Дар баду неки ӯ шарик
Ман нашавам, кӣ мешавад?
Ҳифзу вафои ӯ шиор
Ман накунам, кӣ мекунад? [59, 57]*

Дар ин шеър мисраъҳое чун «Ҷони ба зулм мондаро // Ман нахарам, кӣ мехарад? // «Марги ситамгарони дад //

Ман надихам, кӣ медиҳад?» // «Ҳифзи ситамкашони хор // Ман накунам, кӣ мекунад?»[59, 57] ҳастанд, аммо намешавад гуфт, ки онҳоро шоир дар бораи воқеияти кишвари худ гуфта бошад, зеро кулли эҷодиёти ӯ далолат мекунад, ки ӯ фақат дар бораи кишварҳои хориҷӣ метавонад ин тавр бигӯяд.

Дар шеъри «Андеша», «ман» шахси худи шоир буда, аз ҳолати ногуворе сухан мегӯяд, ки аз носозгориҳои замон ба сараш омада буд. Ин шеър аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки қариб аввалин бор дар шеъри солҳои шаст дар эҷодиёти Ғ. Мирзо шахси шоир дар ҳолате ба қалам омад, ки бо авзои ҷомеа, қузъӣ ва ҷудоғона бошад ҳам, ноҷӯрӣ пайдо кардааст. Ҳарчанд дар шеър ба ин ҳолат умумият дода нашудааст, вале бо ҷудоғонагии худ ҳам қобили таваҷҷуҳ аст, зеро дар байни он ҳама пирӯзӣ хушбахтиро шодбоширо як лаҳзаи зиндагии мушкили инсон аз ҷониби шоире ифода шуд, ки ин чиз дар мароми эҷодияш истисноӣ буд.

*Мешавам дилгир гоҳ
Аз таънаҳои дӯстон,
Гаҳ зи дилсӯзии бемавқеашон
Сил мешавам.
Зӯри биссёрам, ки омад,
Чун сабукборони давр
Як нафас
Дар фикри дигар ҷою манзил мешавам [59, 114].*

Шахси шоир ҳарчанд дар ин шеър аз «таънаҳои дӯстон», «дилсӯзиҳои бемавқеашон» дилгир ва «як нафас дар фикри дигар ҷою манзил мешавад», аммо мушкили ӯ беиҷод намебошад, зеро, аввалан, мақсади тоифаи ғаразнок «кирои он қадар оворагӣ» ҳам нест, ки мехоҳад ӯро нороҳат кунад, сониян, ӯ соҳиби ватани бузург (собиқ ИҶШС) аст, ки рӯзи ӯ «дар ҳар кучои ин ватан хоҳад гузашт», вале

меҳри Тоҷикистон имконаш намедихад, ки ҳичрат кунад. Яъне ин рӯҳияи нороҳатӣ яклаҳзагӣ, бархӯрди шоир бо атрофиёнаш дар сари масъалаи чузъист ва ӯ дар баробари рақибони худ пуштибони муқтадир дорад, ки Ватани бузургаш аст. Лекин ба ҳар ҳол азоби рӯҳии «ман» - и шоир касро ба худ ҳамдард карда, сурати хулосаи шеър дар хотир, ҳасраташ дар дил менишинад. Шоири ғиноӣ, Ғаффор Мирзо, ки хидмати сиёсат ва тавсифу таҳсини ҳизби коммунист ва сарварони онро карда, зиндагиро бештар бо рангҳои фармудаи мучалло ба тасвир гирифта, ҳамеша рӯҳияи ғолибона мепарварид, ҳамин ки ноҷӯриё дар зиндагиаш ворид шуд, ночор ба ҳоли воқеии дилаш гӯш дод:

*Дӯстон дар ҳукми токам,
Токи дар авҷи камол,
Дар гумон дар ҷои нав
Ин хел бор оварданам,
Сад қаламча метавонам дод
Аз ҳар хадраам,
Лек шуд, бигзашт
Фасли ҷойгардон карданам [59, 116].*

Дар ин ҷо вобаста ба «ман» **-и** шоир ва муносибати он бо «шахсияти ғиноӣ» он чизро бояд қайд кард, ки дар баробари на ҳамеша «шахсияти ғиноӣ» шудани «ман» -и шоир, ҳамчунонки дар ин шеъри «Андеша» **-и** Ғ. Мирзо «ман» - и шоир «шахсияти ғиноӣ» набуда, ҳуди шоир аст, на ҳамеша ҳар воқеаи тарҷумаҳолии ӯ низ ба воқеаи бадеии асар табдил мешавад. Дар айни ҳол сабаби ба вучуд омадани шеъри «Андеша» ва чанд шеъри дигари Ғ. Мирзо, ки дар онҳо шоир бо шикоят аз вазъи ноҷӯри муваққатии зиндагиаш сухан мегӯяд, он аст, ки ӯ дар солҳои шастум бар асари кашмакашҳои адабие, ки дар байни адибон ва Иттифоқи нависандагон ҷой дошт, як муддат аз узвияти Ҳизби

Коммунистӣ хорич карда шуда, боз аз нав пазируфта шуд, ба он маъно, ки Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистӣ ИҶШС қарори КМ ПК Тоҷикистонро дар бораи аз узвияти ПК хорич кардани Ғ. Мирзо тасдиқ накарда, ўро дар сафи Ҳизб бозгузошт. Аммо, ба ҳар ҳол, ин барои маҳсусан, Ғ. Мирзо, ки тамоми ҳастии худро ба Ҳизби Коммунист пайванд меид, зарбаи саҳти маънавӣ буд. Ин воқеаи тарҷумаҳолии шоир дар чанд шеъраш акс андохт.

Дар ҳамон солҳо шахсияти ғиноӣ дар ашъори Ғ. Мирзо на фақат ба оҳангҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, балки бо навоҳои худии дили шоир, ки бештар аз ҳисси ҳаёт ҳамчун эҳдои табиат вобаста буда, дар он на танҳо доим шодӣ, балки ғаму ғусса ҳам ҳаст, низ ғӯш меидҳад, ки он дар шеърҳои «Мумкин, ки шодимарг шавам» (с. 1974), «Фикр мекардам» (с. 1974), «Сухбат бо марг» (с. 1974), «Баъд аз ин» (с. 1975), «Ба ҷуз як ғам» (с. 1996), «Қисмат ҷӣ нақӯ карду ҷӣ бад кард» (с. 1996) танин меандозад.

Андешаҳои шахсияти ғиноӣ дар ашъори худтаҳлили Ғ. Мирзо, ҳамчунонки қайд шуд, бештар бурунгарост. Яке аз шеърҳои, ки Ғ. Мирзо дар ин солҳо навиштааст «Чашм сӯи ботинам бино будам» (с. 1975) ном дорад ва номаш ҳатто ишора ба он мекунад, ки дар он андешаву ҷаҳони ботинии шоир бояд ифода шавад. Ҳарчанд дар байти аввал шахси шоир «Ман намедидам муҳити хешро, // Чашм сӯи ботинам бино будам» [58, 92] меғӯяд, вале дар байти дуюм суханаш ба сӯи олами бурун меравад: «Обу оташ нописандам буд, ки худ // Обшору сӯхторосо будам» [58, 92]. Ва ҳамин тариқ, дар бандҳои дигар ҳам, ки маҳсули ангеҷаҳои ҳисӣ мебошанд, сабки сухан бурунгарост ва баъзан оҳанги зарофату писханд ҳам мегирад, ба монанди ин: «Бо шиносии осоне ба як // Кӯҷаи ғӯсолагарди Ҳовалинг // **3** - ин ҳазор(?)¹ хона гузаштан хостам // Чингулингу сабузу тарчун бодиринг» [58, 93].

¹ Ҳар ҷо ин аломат ҳаст, вазни шеър нуқсе дорад.

Маълум мешавад, ки дар ин шеър чашм сӯи ботини худ бино будан, яъне назар бар ботини худ доштан на ба маънои андаррасидан ба моҳияти инсонии хеш, балки ба маънои надидани фиребу норосткориҳои дигарон истифода шудааст: «Биnam, он рӯшодию он ростӣ // Бо усули ман намеояд ба кор. // Дар намак, биnam, шакар андохтан // Касб гардидаст дар гуфтугузор» [58, 93]. Чашм сӯи ботин доштан, яъне ба ботини худ нигаристану надидани воқеияти рӯзгор ба кас имкони зиндагии беғамона, ноогоҳонаро медиҳад, ки дар охири шеър шахси шоир ин хулосаро эълон мекорад:

*Бо надидан баҳр то зону будаст,
Осмон аз бом як гаврон будаст [58, 93].*

Чунонки аз ин шеъри ба ифодаи ҷаҳони ботинӣ ишора дошта дида шуд, он ҳам ба олами берун тааллуқ гирифт ва аз масъалаҳои иҷтимоӣ бештар сухбат кард, то амики шахсияту маънавӣ. Ғояи ин шеър, ки хушбахтӣ дар ноогоҳона зистан хулоса мешавад, албатта, он чунон хушбахти, ки ҳеҷ каси хирадманд қабулаш надорад ва онро шоир бо киноя ифода кардааст.

Шахсияти ғиноии Ғаффор Мирзо, ҳарчанд андешаҳои эҳсосоти худро бо воситаи ташбеҳу истиорот, яъне ҷузъиёте, ки аз олами ашёт, иброз мекорад, суханаш қариб ҳамеша нисбат ба бори андешамандӣ, бисёртар табу тоби публисисти пайдо мекунад. Ин хусусият ба тору пуди равияи эҷодии шоир печида, дар аксари ашъори ӯ, аз ҷумла дар шеърҳои «Мумкин, ки шодимарг шавам», «Аз рӯзгор то шиор» (с. 1975) бармало ба назар мерасад.

Барои офаридани тимсоли шахсияти ғиноӣ ҳар қадар аз воқеаҳои тарҷумаиҳолии шоир истифода шавад, ҳамон қадар аз тахайюлот ҳам ба кор гирифта шуданаш мумкин аст. Бинобар он, шахсияти ғиноӣ ҳам як навъ тимсоли ин-

сон аст, ки бо усулҳои гуногуни бадеӣ офарида шуда, ба ин ё он табақаи чамбият тааллуқ гирифта, хулқу атвор, рафтору гуфтор ва шуури иҷтимоии ӯро дар худ таҷассум менамояд. Дар ин маврид барои тавсифи ӯ на фақат мухтавои амал, балки сабки баён ва чигунагии хазинаи вожагоне, ки шоир истифода мекунад, низ ба аҳамияти махсусе доро мешавад. Ҳамчунонки аз мисолҳои дар ҷавб баррасишудаи шахсияти ғиноӣ дар шеъри Ғаффор Мирзо бармеояд, ӯ худро як ҷузъи халқи заҳматкаш медонад, ки дар ахлоқаш покизагиву ҳақидагӣ, ростиву адолат мавқеи муҳим дорад. Ин шахсияти ғиноӣ, ки худро забони адолати мардум медонад, табиист, ки бештар ба забони мардум суҳбат мекунад ва аз луғати ӯ истифода менамояд. Дар баъзе маврид забон ва шеваи баёни ӯ ба ширинӣ ва шевоии забони мардум мерасад, вале аксаран ба он тароват ва инсичоме, ки дар сабки забони мардум ҳаст, дастёб намешавад. Ин ҳолат махсусан, дар ашъоре, ки шахсияти ғиноӣ аз масъалаҳои иҷтимоӣ суҳбат мекунад, бештар зоҳир мешавад.

Забони баёни шахсияти ғиноӣ дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлилӣ забони ҳуди шоир аст, ки яке аз унсурҳои асосии шаклдихандаи сабки ӯст. Ба Ғаффор Мирзо зарур буд, ки сабки сухани худро бо сабки сухани шеъри классик, ки дар даврони нав шеваи тозаии истифода дошта, бештар асолат ва инсичоми онро ба қор мегирифт, пайванд диҳад, то ашъораш на фақат бо мухтавову шуури иҷтимоӣ, балки бо сабку забонаш ҳам намоёнгари хуби фарҳанги забони замон бошад.

Шеъри ғиноӣ дар нимаи дуҷуми садаи бист аз назари мухтаво, олами фард ва сабку баёни андешаву эҳсосот сол ба сол дар эҷодиёти як шоир ва аз шоир ба шоир низ пурмаънову муассир ва фардитар мешуд. Дар байни ба арсаи адабиёт ворид шудани Ғ. Мирзо ва М. Қаноат ҳамагӣ камтар аз даҳ сол фосила вучуд дорад, аммо аз назари кайфияти шеър тафовутҳои ҷашмрасе дар эҷодиёти онҳо

мавҷуд аст, ки на фақат ба қобилиятҳои фардии онҳо вобастааст, ҳарчанд ки онҳо аз ҷиҳати хусусияти истеъдод ҳам ба ҳамдигар фарқиятҳои шохис доранд. Масъала дар сари як андоза бозтар шудани фазои сиёсиву фарҳангии мамлакат буд, ки дар натиҷа рӯй овардан ба адабиёти ғани ҳазорсолаи классикӣ ва эҷодкорона истифода кардани суннатҳои пурбори он бештар имконпазир гашт. Яке аз фарқиятҳои асосӣ, ки дар байни ашъори Ғ. Мирзо ва М. Қаноат мавҷуд аст, дар ҳамин мебошад, ки М. Қаноат истеъдоди худро дар заминаи шеъри классикӣ парвариш дода, ба гуфтани шеъри замон омода сохт.

Нигоҳи М. Қаноат ҳам дар ашъори ғиноияш бештар бурунгаро, то дарунгарост. Шаҳси шоир дар шеърҳои ӯ ба шайъ, ки мавриди тасвир, андеша, эҳсосот ва таассурот қарор мегирад, ворид гашта, ё аз забони худӣ он шайъ ва ё ҳамчун ровӣ аз забони шаҳси сеюм сухан меғӯяд. Аммо дар ҳама ҳолат ин андеша ва эҳсосоту таассуроти худӣ шоир аст, ки аз он ҳодиса ва ё он шайъ бардоштааст. Бинобар ин, шеъри ӯ ҳарчанд ғиноист, бештар рӯ ба олами хоричу шайъист, то рӯ ба олами даруну андешаҳои худтаҳлилӣ. Дар фарди шеъри ӯ он хоҳ шахсияти ғиноӣ, хоҳ шахси шоир ва хоҳ ровӣ бошад, ҳамон нигоҳи бурунгаро бартарӣ дорад, ки ҳосияти инсонӣ иҷтимоан ғайб аст. Сабаби дар эҷодиёти М. Қаноат ва дар ашъори ғиноияш ҳам афзалият доштани мавзӯёву муҳтавоӣ иҷтимоӣ ҳам дар ҳамин аст, ки нигоҳи ӯ аксаран бар олами хорич, бар шайъу бар ҳодиса мебошад. Вай дар шеъри ғиноияш ҳам, агар бар олами дарун меравад, ба воситаи аносири олами хорич ба дарун меравад.

Дар эҷодиёти М. Қаноат ашъоре, ки дар онҳо фарди ғиноӣ бевосита аз олами дарун, аз эҳсосоту таассуроти худӣ худ суҳбат кунад, хеле ба нудрат ба чашм мерасад, вале, ба ҳар ҳол, ӯ хангоми мурочиат ба шайъ, шахс ва ё ба ёд овардани ҳодисае, ки дар шеър тафсир мешавад, аз

ангезаи ҷаҳони рӯҳии хеш низ сухан мегӯяд. Масалан, дар шеърҳои «Дури ноёб меёбад» (с. 1964), «Ману шабҳои беҳобӣ» (с. 1966) ва «Суруди охири» (с. 1971), ки сеюми аз силсилаи «Созҳои Шероз» мебошад, ин андеша тасдиқи худро меёбад.

Мавриди баёни таассурот ва эҳсосоти ошиқонаи ҳар дуи ин шеър маҳбуба аст ва «ман» - и ғиноӣ, ки шахси шоир аст, розу ниёзи худро бо мурочиат ба маҳбуба ифшо менамояд. Ҳарчанд шеъри «Ману шабҳои беҳобӣ» бо чунин мисраъ оғоз мешавад: «Ба ёди мӯи шабранги ту // Шабро то саҳар бурдам» [50, 118], ки гӯё бевосита ба маҳбуба мурочиат мекарда бошад, аммо ҳангоми саропо хондани шеър маълум мешавад, ки хузури маҳбуба ҳамчун мавриди мурочиат зарурат надорад, зеро шоир хотироти ошиқонаи худро ба худ мегӯяд. Бинобар ин, ҳамаи он ба ёд овардану маҳбубаву орзуҳои «ман» -и шоир арзи холи дил қардан ба танҳои худ аст:

*Ки шояд дар лаби дарё
Туро ёбам тани танҳо
Бигӯям бо лаби хомӯш дар гӯшат
Диламро – достонамро,
Супорам дар таҳи боли ту қонамро... [50, 118].*

Тасдиқи ин нукта дар охиртари шеър равшантар ба назар мерасад, ҳангоме ки «ман» -и шоир баъд аз мисраъҳои «Парӣ гаштӣ, Паридӣ, аз сарам рафтӣ» мегӯяд, ки меҳостам аз пуштат парвоз кунам:

*Вале дидам:
Маро дар пой занҷир аст,
Садо барҳост аз занҷири тиллоӣ:
Магар овози занҷир аст,
Ё овози тақдир аст?.. [50, 118].*

Ин занчир, ки ба шоир имкони аз паси маҳбубаи худ парвоз карданро намедихад, чист? Ва чаро ин занчир тиллоӣ, яъне саҳт арзишманд аст. Оё ин занчирест, ки ишқи пешин бар пой ӯ андохтааст, занчири хонавода? Он ҳар чӣ занчире бошад, вале дақиқ аст, ки агар маҳбуба дар баробари ошиқ ҳузур медошту мухотаб қарор мегирифт, ин ҳарфҳо бар забони фарди ошиқ намерафт, танҳо ғоиб будани маҳбуба ва ба худ суҳбат кардани ӯ имкон медиҳад, ки ин суҳанҳо гуфта шаванд. Аз ин чунин бармеояд, ки дар шеъри ғиноӣ дар баъзе маврид шоир, агарчи ба касе бо рӯҷӯъ суҳан мегӯяд, аммо дар он ҳолат низ танҳо бо худ суҳбат карданаҳ мумкин аст. Дар ин гуна ашъор ӯ ҳарими дили худро барои худ мекушояд, гӯё аз ёд мебарад, ки ба каси дигар мурочиат мекард ва бо ҳамин маҳрамона ва гӯё беҳабарона рози дил карданаҳ бештар дар дил менишинад.

Шеъри «Суруди охири» бо ангезаи рӯҳии шахсияти ғиноӣ оғоз мешавад, ки аз ёдоварии хотироти ошиқии бештар ҳаёлпардозона, то вукӯъгароёна сурат гирифтааст. Агарчи дар ин шеър ҳам шахсияти ғиноӣ ба маҳбуба мурочиат карда, чунин мегӯяд:

*Ба тундӣ хаими дарёям,
Ба тамкин сабри саҳроям,
Ба нармӣ чун дили ошиқ,
ба саҳтӣ санги хороям,
Ба савдо рафта дунё чун Самарқанду Бухороям,
Макун дигар ту савдоям [50, 149].*

Вале ҳузури маҳбуба чой надорад, бинобар он шахсияти ғиноӣ дар ин шеър ҳам хотироташро ба худ мегӯяд, яъне будан ва ё набудани мухотаб аҳамият надорад. Ба замми ин чунин ба назар мерасад, ки ин маҳбуба рамзист, то воқеӣ, зеро суҳани шахсияти ғиноӣ, ки ошиқона ба за-

бон меояд, дар бораи \bar{u} на чун дар бораи маҳбубае, ки чисман вучуд дорад, балки дар бораи маҳбубае мебошад, ки бештар тимсол аст. Аз ин $r\bar{u}$, ин шеър ҳамчун розу ниёзи шахсияти ғиноӣ, ки ба шоир қаробат дорад, қабул мегардад. Ба шоир қаробат доштани шахсияти ғиноӣ дар ин шеър аз он ҷиҳат аст, ки шоир М. Қаноат воқеан ба Шероз сафар дошт ва ин шеър ба ин воқеияти тарҷумаиҳолӣ $g\bar{u}$ пайванде дорад, аммо на бештар. Зеро андешаву таассуроте, ки шахсияти ғиноӣ ифода менамояд, асосан пештар дар ниҳоди \bar{u} вучуд дошта, ҳоло онро ба сабаби дил бурдани маҳбубаи тимсолиаш ба забон меорад. Ин на танҳо аз мазмуни байти аввали банди дуюми шеър бармеояд, ки мегӯяд:

*Ки дар савдои ту аз даст додам сусту сахтамро,
Ки Доро будаму аз даст додам тоҷу тахтамро*
[50, 149].

Ва дар забони банди саввуми шеър дар шоир пеш аз ин воқеа вучуд доштани таассуроти баёншаванда равшан мушҳида мешавад, зеро феълҳояш дар замони гузаштаи ҳикоятӣ ҳастанд.

*Ту ро бо зевари лафзи дарӣ парвоз меодам,
Сукути сарду урғи ту ро овоз меодам* [50, 149].

Дар ин шеър шахсияти ғиноӣ шуури муаллифро иброз менамояд, зеро ҳарфҳое аз қабилӣ «Ба савдо рафта дунё чун Самарқанду Бухороям, // Ки Доро будаму аз даст додам тоҷу тахтамро» ҳарфҳое ҳастанд, ки дар матни мафкураи М. Қаноат ҷой дошта, дар шеърҳои дигараш ҳам ба рангу бори дигар аксандозӣ кардаанд. Аз ҳафт шеъре, ки силсилаи «Созҳои Шероз» **ро** фароҳам овардааст, ҳамин шеъри «Суруди охири» бештар дар атрофи андешаву та-

ассуроти шахсияти гиноӣ мечарҳад, шеърҳои дигари он бо мурочиат ба дигарон ва ё шайъ гуфта шудаанд, ки ин ҳам бештар ба олами хориҷ таваҷҷуҳ доштани М. Қаноатро собит менамояд.

Силсилаи шеърҳои «Созҳои Шероз» соли 1971 навишта шудааст, вале бо мармузии худ дар матни шеъри тоҷики он айём, ки бештар сода буданд, гунҷоиш надошт. Аз ин рӯ, ҳамчунонки худи М. Қаноат дар суҳбаташ бо Р. Мусулмониён «Лузуми посухи шоирона ба ниёзҳои маънавии мардум дар Тоҷикистон» дар маҷаллаи эронии «Номаи порсӣ» қайд кардааст, он аз ҷониби нақди он замон саҳт зери танқид қарор гирифт. М. Қаноат ба суоли Р. Мусулмониён «Баҳои Шумо ба интиқодҳои устод Табаруф чӣ гуна аст?...», аз ҷумла, чунин посух гуфтааст: «... дар соли 1350 (1972- А. Ҳ.) дар маҷлиси Раёсати Иттиҳодияи нависандагон силсилаи шеърҳои «Созҳои Шероз» -ро зери тозиинаи танқид гирифт ва ба эронпарастӣ ва космополитизм (инқори арзишҳои миллӣ) муттаҳам кард ва устод М. Турсунзода ҳам ўро ҷонибдорӣ кард. Баъд аз ин Соҳиб Табаруф дар бораи ман чизе навишта бошад, муҳим набуд ва дар ёд надорам» [61, 242].

Ин танқид аз ҷониби С. Табаров ҳам шоҳиди он аст, ки на танҳо дар адабиёти бадеӣ ва шуури адибон, балки дар нақд ҳам ҳамон мафкураи яктарафаи иҷтимоӣ ҳуқуқфармо буд. Вагарна, дар ин силсилаи шеърҳо на аломате аз эронпарастӣ ҳасту на аз космополитизм – инқори арзишҳои миллӣ. Баръакс, он чизе ки дар бораи Эрон гуфта шудааст, арзишҳои миллиест, ки моли муштараки ҳар дуи ин халқ – тоҷикону эронӣ мебошад ва, агар М. Қаноат аз онҳо ифтихор мекунад, ин ифтихори шоири тоҷик аст аз арзишҳои миллии халқи худ. Аммо ҳамин чиз ҳам дар маҳдудаи шуури иҷтимоии он замон гунҷоиш надошт. Дар давоми ин суҳбат М. Қаноат ба суоли дигари Р. Мусулмониён, аз ҷумла, чунин мегӯяд: «Инро ҳам бояд гуфт, ки

он солҳо устод Табаруф монанди бештар мунаққидин ба бори замонӣ ва иҷтимоии адабиёт эътибор меоданд, на ба умки он» [61, 242]. «Бори замонӣ ва иҷтимоӣ» ин ҳамон шуури яктарафаву сатҳист, вагарна бори замонӣ ва иҷтимоӣ ҳаргиз умки адабиётро истисно намекунад, баръакс ҳамаи асарҳои олии, ки то имрӯз зиндаанд, дар баробари амиқиашон бори замонӣ ва иҷтимоӣ ҳам доранд.

Вале ба ҳамаи онҳое, ки шуури иҷтимоиашон ин гуна яктарафаву сатҳист, ҳамеша ба тарзи намоишкорона аз манфиати шахсӣ боло донишмандони манфиати ҷамъиятӣ, рӯҳияи ғолибият бар ғаму андӯх, мафтунӣ аз воқеияти зиндагиашон ҳос аст, ки дар ҳар шеваю услуб, вале ба як мароми ғоявӣ ифода меёбад. Ҳарчанд шахси шоир, шахсияти ғиноӣ дар шеъри классикии ҳазорсолаи мо, ба ҷуз шеъри дарбору қасидаву мадҳияҳо, қариб ҳамеша бо ҷомеа ва замон муносибати шадид ва ноҷӯр дошт, баъди Инқилоби Октябр сиёсати саҳти ҳизбӣ ва манфиатҷӯии ғоявӣ аз шеър имкон надод, ки бо вучуди дар ҷамъият ҷой доштани ихтилофи ҷомеа ва шахс, он муҳолифат нишон дода шавад. Шеър ин ҷиҳати дарки муносибати фардро бо ҷомеа тамом ба фаромӯшӣ дод, зеро агар дар даҳсолаҳои аввали инқилоб инъикоси он барои шоир хатари ҷон дошта бошад, баъд хатари таъқиби мафкуравию маъмури дошт. Ин масъала ҷунун равшан аст, ки ҳеҷ ниёз ба далелу исботи иловагӣ надорад, дар ин бора бисёр навиштанду боз менависанд, вале як нуктаро бояд таъкид кард, ки ин аст: ба замми он сонсури давлатӣ, ки ба адабиёт буд, сонсури дигари бештар хафақунандае дар ҳуди эҷодкор нишаста буд, ки ҳамеша бар ҳадди мумкину мамнӯъ назорат мекард. Бинобар ин, бо вучуди шахсиятҳои гуногун будани шуаро, сифатҳо, қобилиятҳо, ҳулуқу атвор табиати мухталиф ва ҳатто дониш ва таҷрибаи мутафовити рӯзгор доштаниашон, онҳо дар ҳадди гуфтани мумкину мамнӯъ ба ҳамдигар монанд мешуданд. Дар асл, масъала сари гуфтан

ё нагуфтани дарду нуқси ҷомеа, танқиди замон ва замондорон нест, масъала сари озодона, бе фармудагӣ ва сохтакорӣ баён намудани муносибати худ аст ба онҳо.

Шеърӣ андешаҳои отифии худтаҳлилӣ дар солҳои баъдӣ дар эҷодиёти Мӯъмин Қаноат ягон-ягон дучор меояд, ки ғазалҳои «Бигирям» (с. 1993), «Лофи Ватан» (с. 1993), «Ватан» (с. 1996) аз ҷумлаи онҳо буда, махсусан, ғазали аввалӣ ва охири аз ҷиҳати кушодани замири шоир, ки дар солҳои фочиаи ҷанги шаҳрвандӣ окандаи дарду ранҷ шуда буд, хеле пурбор аст. Дар ин ғазалҳо дардҳои Ватан ҳамчун дарди шоир зухур мекунад, аз ин рӯ, онҳо саҳт пуртаъсиранд, зеро ҳангоме ки дарди Ватан, ки як мафҳуми бузурги куллист, дарди як нафар мешавад, асари он ба маротиб меафзояд, албатта, ба шарте ки ҳунармандона гуфта шуда бошад, ки дар ин ду ғазал ҳамингунаанд.

Шоирон маъмулан аз замон неш меҳӯранд, вале аксаран онро ба ҷои нӯш меангоранд, ки ин ҳам усули ҳазорсола аст, ки ҳанӯз Абӯсаиди Абулхайр гуфта буд:

*Зишт бояд диду ангорид хуб,
Заҳр бояд хӯрду ангорид қанд [48].*

Ва Лоик ҳам дар ғазали «Лаҳзаҳое, ки ғазал мегӯям» ин нуктаро пас аз ҳазор сол такрору таъкид мекунад:

*Зиндагӣ чун ҷама заҳру асал аст,
Заҳрро хӯрда асал мегӯям... [132, 79].*

Барои шоирон, дар нимаи дуҷоми садаи бист, махсусан, барои насл, ки баъди М. Қаноат ба адабиёт ворид шудааст, ҷаҳони ҳастӣ дигар ба ду тарафи ба ҳам муқобил – неку бад, сиёҳу сафед, оливу паст ҷудо нашуда, он воқеиятест, ки дар он ин сифатҳо ба ҳам омехтаанд ва онҳоро вобаста ба шароити таърихӣ ва зуҳури онҳо бояд диду му-

айян кард. Шахсияти ғиноии шеъри ин замон воқеиятро бо назари иҷтимоию ахлоқӣ месанчаду баҳо медиҳад, зеро барои шоир маҳз ҳамин воқеият сарчашмае мебошад, ки ӯ аз он маводи эҷоди худро мегирад ва онро аз рӯи матлабаш аз нав бозофаринӣ мекунад. Бинобар он, мачмӯи ҳодисот ва таассуроти гуногун, ки дар ҷаҳони ҳастию маънавии инсон рух медиҳанд, арзишмандии отифиву шоирона пайдо менамоянд. Ҳамин тариқ, тамоми ҳодисоту ашъё, ки аз ҷониби шоир маърифат мешаванд, имкон пайдо мекунанд, ки мавриди шеър қарор бигиранд. Вале баробари ин шоир он воқеаву ашъеро ба тасвир мегираду ифода менамояд, ки ба мароми эҷодии ӯ мутобиқ буда, мафкураи иҷтимоиро ҳам баён намояд ва дар баробари ин фардияти худро ҳам аз даст надиҳад, зеро бунёди эҷодкори асил дар фардияти ӯст.

Аз ин рӯ, бо вучуди дар солҳои шасту ҳафтод дар мавқеи ягонаи мафкуравӣ қарор доштани шуарои муосири тоҷик дар андешаҳо ва сирати шахсияти ғиноӣ махсусияти ҳаёти маънавии замон ва табақоти иҷтимоӣ ҳам каму беш инъикос мешуд. Дар андешаҳои шахсияти ғиноӣ кам - кам ҳамроҳ омадани ғаму шодӣ, хандаю нола, умеду ноумедӣ нақш пайдо мекард, ки танҳо аломати аз нав зинда шудани назарияи фалсафии дуалистӣ набуд, ки дар шеъри классикии мо дар сурати муборизаи неку бад вучуд дошт. Ин ҷо яқин аст, ки эҳсоси дард, беморӣ, нуқси иҷтимоӣ аз ҷониби эҷодкорон, ки қисмати ҳассостарини ҷомеа ҳастанд, дар аввалҳо дақиқ набошад ҳам, ба таври умумӣ ва шухудӣ зухур мекард ва ифодаи худро дар нишон додани мубориза ва ҳамбастагии хайру шар мечуст. Аз ин рӯ, ин ҳаргиз танҳо пайравӣ аз ин қабил осори пешинён набуда, замина ва сабабҳои иҷтимоӣ дошт.

Қутбӣ Киrom, баъд аз он ки сонетҳои Шекспирро ба тоҷикӣ тарҷума кард, чанд шеър дар он равия гуфта, сонет ном гузошт, ки онҳо агарчи аз сонет аз назари жанр - ада-

ди мисраъ ва тарзи қофиябандӣ фарқ доштанд, аммо та-
моман беқаробат ҳам набуданд, ки ин номгузорию шоирро
қобили қабул мегардонданд. Асли масъала дар ин ҷо на
дар шакли жанрӣ, балки дар навъи андешаҳои ҳиссиётан-
гези шахсияти ғиноист, ки мояш бар тазод буда, мавзӯи
шеърро ташкил мекунад.

*Шуд сари бесар, дили бедил насибам аз ҳаёт,
Хандаҳоям нола дорад, нолаҳоям хандае.
Ман чӣ мегӯям, чӣ мепурсам, чӣ месозам ба худ,
Гӯӣ (?) дар ин рӯзгорон ҳам шаҳам, ҳам бандае*
[42, 30].

Ангезаи рӯҳӣ, ки аз шоҳ ё банда будани шахсияти ғи-
ноии шоир оғоз мешавад, андешаҳои мутазодро бор мео-
варад, зеро аз як сӯ шоҳ ва аз дигар сӯ банда ҳолатҳои бо
ҳам зид доранд. Шахсияти ғиноӣ рӯзе, ки байтҳояшро рӯи
коғаз кашида метавонад, худро шоҳ ва гоҳе, ки рӯзҳояшро
бесуд барбод медихад, худро банда мепиндорад, вале дар
охир дармеёбад, ки на ин асту на он, ӯ касест, ки ин ҳар ду
аст, яъне ду инсон мутазод дар як инсон, ду олами мухта-
лиф дар як олам, яъне дар олами шоир аст:

*Узр, ёрон, шоирам ман, на шаҳам, на бандае,
Хандаҳоям нола дорад, нолаҳоям хандае [42, 31].*

Ҳарчанд ки ҳар лаҳза дигар шудани инсон дар ғазали
«Кистам?» - и Қутбӣ Киром ҳосили ангезаи рӯҳист ва тарзи
ифодаи он бештар хитобию камтар маҳсусу тасвирист, он
боиси андешаҳои худтаҳлилий мешавад. Ҳар лаҳза дигар-
шавии авзои шахсияти ғиноӣ аз рӯи тазод сурат мегирад,
ӯ худро лаҳзае пурасрор — ошкор, шарори оташ — баҳри
беканор, шаҳбоз — қафтар ва монанди инҳо меангорад ва
дар охир хулоса мекунад, ки:

*Сисола роҳи умри ман тай шуд, надонам кистам?
 Ҳар рӯз ман дар аҳди худ сад бор дигар мешавам
 [43, 79].*

Дар эҷодиёти Қутбӣ Киром шеърҳои гиноии андешаҳои отифии худтаҳлили камтар ба назар расанд ҳам ашъоре, ки дар асоси ангезаҳои отифӣ суруда шудаанд, ҷойдоранд. Ин ангезаҳо ба сурати таассуроти мутазод арзи зухур мекунад. Азбаски ин таассуроти мутазод бештар дар натиҷаи рӯй овардан ба масъалаҳои иҷтимоӣ ба миён меояд, ба шеъри Қ. Киром хусусияти маърифатбахшӣ меҳаҷад. Ин далели он аст, ки ашёву ҳодисоти олами воқеъро фаро гирифтани шеъри Қ. Киром мушаххасан ва шеъри гиноӣ умуман, нисбат ба он ки тасаввур мешавад, хеле фарохтар мебошад.

Ҳар шоири муқтадир тасаввуроти худро аз олам ба услуби худ, ба тарзу тариқи худ пешкаш мекунад, ки он аз дигарон фарқ карда, махсуси ӯст. Ва то ҷое, ки қудраташ мерасад, моро водор мекунад, ки биниш, тарзи таассурот, сабк ва бозгӯи ӯро қабул кунем ва агар мо онро қабул дорем, пас он чун махсусияти истеъдоди ӯ шинохта мешавад. Бинобар ин, хусусиятҳои, ки дар эҷодиёти як шоир ба назари мо табиӣ мерасад, дар айни ҳол бархӯрди махсусан, шадиди таассуроти мутазод дар Лоик, дар шоири дигар, агар он аз тарзи ҷаҳоншиносии ӯ барнаояд, ғайритабиӣ, сохта намудор шуданиш мумкин аст.

Ҳар воқеа, андешаву таассуротро дар тазоду муқобила дидан дар махсусияти нигоҳи Лоик ба олами ботину зоҳир мебошад. Дарки ӯ аз олам дучиҳата аст: ҳаёт - **мамом**, хайр - **шарр**, адолат - **разолат**, садоқат - **хиёнат** ва ба ҳамин тариқа. Шахсияти гиноӣ ботини худро дар муборизаи баҳамзидҳо во менамояд. Дар шеъри тоҷик ин тариқи дарк ва тасвири олами моддию маънавӣ собиқаи дарози адабӣ дорад, вале азбаски дар шеъри Лоик мавриди тасвир

ва таҳқиқаш тоза аст, кӯҳнаю забонзад нест. Қаблан, дар шеъри нимаи аввали қарни XX, ин қувваю таассурот ба шахсони алоҳида нисбат дода шуда, дар ниҳоди як шахс ба ҳам барнамеҳӯрданд (агар бархӯранд ҳам ками дар кам буд) ва чун қувваву таассуроти ашхоси гуногун зоҳир мешуданд. Ин боис буд, ки олами фард, аксаран яктарафа, бо ранги фақат сиёҳ ё сафед ба тасвир мерасид.

Аммо дар шеъри Лоиқ таассурот, сифатҳо ва дил-бастагиҳои мухталифи ӯ ифода шуда, паҳлуҳои гуногуни хулқу атвори шахсияти ғиноиро аён менамоянд. Ин усули тасвир ва ифодаи андешаву эҳсосоти инсон дар эҷодиёти Лоиқ махсусан, дар шеърҳои «Нӯшбод» (с.1965), «Тарона» (с.1968), «Боз як рӯзам гузашт» (с.1968), «Користон» (с. 1971) ба хубӣ қорбаст шудааст. Шахсияти ғиноии ӯ дар ҳар падидаи зиндагӣ осори абадият ва силсилаи ногуастани, дар ҳар чузъ ғояти куллро мебинад, гузаштаро бо ҳоли ҳозир ва ҳолоро бо оянда мепайвандад. Чунин мароми дунёшиносӣ ба андешаҳои ҳиссиётангези шахсияти ғиноӣ рангу рағани фалсафӣ медихад. Дар «Нӯшбод» **е**, ки ӯ ба дасташ чоми хайёмӣ мегӯяд, маънии зиндагӣ дар силсилаи ногуастани талхию шириниҳо, васлу чудоиҳо, сарафкандагию сарфарозиҳо ифода мешавад:

Ва дониستم, ки дар талхии май

ширинии дунёст,

Ва дониستم, ки дарди ишқ подоши ҷудоихост,

*Ва дониستم, ки холигоҳи мобайни замину осмон бар мо
Барои сарфарозиҳост;*

*Ва дониستم, ки паҳнои замин дар зиндагии кӯтаҳи одам
Барои бениёзиҳост,*

Паёнай бода менӯшам [133, 186].

Шахсияти ғиноӣ дар шеъри Лоиқ на фақат шахси худӣ шоир аст, балки дар баъзе маврид он сурати инсонӣ

чомеъ аст, ки таҷассуми абадияти зиндагӣ ва қудратмандии инсон мебошад. Агар шахсияти ғиноӣ сифатҳои инсонии чомеъро дар худ гунҷонида, дар айни ҳол фардияти худро аз даст надиҳад, ӯ инсонии тавоноест. Дар шеърҳои «Боз як рӯзам гузашт», «Рӯҷӯи достоне, ки наметавонам навишт» (с. 1968) шахсияти ғиноӣ ҳамин гуна инсонии чомеест, ки худро дар ҷаҳон чун дар хонаи худ хис мекунад ва ҷаҳон ҳам хонаи ишқҳо ва сурудҳои ӯст. Дар ҷашмаш субҳҳои нодамида, дар насибаш роҳҳои носипарда, дар дилаш ишқҳои новарзида, дар ниҳодаш қудрати бунёдхост, ки бо он ҳама ӯ дар дӯши замин асту замин бар дӯши ӯст, мегӯяд шахсияти ғиноӣ дар шеъри «Боз як рӯзам гузашт», ки аз ҷумлаи шеърҳои анғезаи рӯҳӣ буда, авзои ӯро ҳар лаҳза дигаргун нишон медиҳад.

Шахсияти ғиноии шоири тавоно биниши худро аз олам ба тарзу тариқи худ баён мекунад, ки махсуси ӯст. Шахсияти ғиноии шеъри Лоиқ оламро аз ду ҷиҳат, мутақозид, яъне дар набарди ҳаёту мамот, хайру шарр дарк мекунад ва худ низ дар байни ин ду қувва тапишҳо дорад. Ин муборизаи баҳамзидҳо, ки мазмуни андешаҳои шахсияти ғиноиро ташкил медиҳад, дар тарзи суханаш ҳам ҳувайдост. Маълум аст, ки ифодаи ин мазмун — муборизаи баҳамзидҳо дар шеъри ҳазорсолаи мо чизи тоза нест, аммо дар шеъри нимаи дуоми аср дар эҷодиёти шоироне ба монанди Лоиқу Бозор Собир, Гулназару Гулрухсор, Фарзонаю Сиёвуш дар тасвир тозагӣ дорад, зеро шахсияти ғиноӣ ин мазмунро аз воқеияти рӯзгори худ, аз таҷриба ва таассуроти фардии худ ҳосил мекунад.

Дар солҳои шаст дар эҷодиёти Лоиқ ва шуарое, ки баъд аз ӯ ба адабиёт ворид мешуданд, тамоюлу тасвири серпахлуи инсон ва баёни андешаҳои мутақозиди ӯ густардатар мегашт. Акнун эҳсосот ва таассурот аз зиндагӣ якранг набуд, тазод дошт ва он усули идроки шахсияти ғиноӣ гашта, ба маҳаки ҷаҳоншиносияш мубаддал мешуд, ки дар

шеъри Лоик буд:

*То дар ин дунёи навбат ҳаққи навбат бо ман аст,
Сулҳу чангам бо тамоми Ҳурмузу Аҳриман аст*
[133, 218].

Чанги кувваҳои ҳурмузиву аҳриманӣ, ки дар анге-заҳои рӯҳии шахсияти ғиноӣ ба вуқӯъ меояд, мавзӯи бисёр шеърҳои Лоикро ташкил медиҳад. Аз ин суханон мурод он аст, таъкид шавад, ки мавзӯи андешаҳои шахсияти ғиноӣ дар баъзе шеърҳои ӯ ин ё он ҳодиса набуда, ангезаи рӯҳист, ки аз ғояи муборизаи неку бад зухур мекунад. Се шеър, ки зери унвони «Користон» (с. 1971) аст, ин қазияро тасдиқ мекунад, ки ангезаи рӯҳии шахсияти ғиноӣ мавзӯи шеърро ташкил карда, ӯро чун арсагоҳи муборизаҳои шадиди маънавӣ намудор месозад. Шахсияти ғиноӣ, ки аз гирудору кашокаши қалбиаш ба ҷон меояд, аввал аз ду лашкаре, ки дар ӯ чангу шӯриш дорад, сухан мегӯяд, пасонгар аз ин ҳам мегузарад ва мегӯяд, ки дар ниҳодам ду дил метапад, ки бо ҳам номурошою дар тазоди ҳамешагст. Ин далели бар ангезаи рӯҳӣ қарор доштани мавзӯи шеър аст, зеро андеша бе вуқӯи ҳодисае дар натиҷаи тапиши дигар пайдо кардани ангезаи рӯҳӣ метавонад ҳар лаҳза нав шавад.

*Дар ниҳодам ду дил тапад доим,
Байни онҳо ягон муросо нест.
Дар яке ачз, дар дигар уммед,
Дар дили ман тазоди якумрист.
Он яке доимост заҳматкаи,
Дигаре нозиру тамошогар.
Он яке ҳар нафас кашад ташвиш,
Дигаре бегам асту бемазҳар [133, 197].*

Аз солҳои ҳафтод ба ин ҷониб дар ашъори баъзе аз

шуаро, аз чумла, Лоик, Бозор Собир дар тасвири инсон, ки ба воситаи нигориши шахсияти ғиноӣ амалӣ мешавад, он ягонагии мақсадноке, ки дар шуарои насли пешина ҷой дошт, яъне муборизи бешакку гумони ҷаҳони нав будан кам - кам дигаргун шуда, дар андешаҳои ӯ, ҳамчунонки мебинем, оҳанги дӯӣ, яъне гумон дар баробари яқин, нота-вонӣ дар баробари тавоноӣ, яъне дар баробари умед ба ғӯш мерасад. Ягонагии мақсадноки шахсият халалдор мешавад, ки аломати дар зимни ҷомеа пайдо шудани дигаргуниҳои иҷтимоӣ, равиши тозаест, ки ба муносибати байни фард ва ҷомеа таъсир мегузорад, саҳеҳтараш ин муносибати аз вобастагии саҳти сиёсӣ озодтар дидан меҳаҳад. Ин дар аввалҳо эҳтимол ғайриихтиёр, бешуурона руҳ меод ва шоирон бар асари ҳассосии иҷтимоияшон тағйир хӯрдани авзои ҷомеаро шухудӣ ҳис мекарданд. Аз як тараф, аз забони шахсияти ғиноӣ даъвату шиорҳои пешбарандаи ҷамъият, аз сӯи дигар, оҳанги сар фуру бурдан ба олами худтаҳлили ва шакку гумонҳо низ ба ғӯш мерасид.

Вале дар назар бояд дошт, шахсияти ғиноие, ки дар эҷодиёти бархе аз шоирон аз ин равангаи дӯӣ ба назар меомад, аксаран дар маърази пешбарандагии ҷомеа низ шиор мезад, яъне худ низ дар ҳолати дӯӣ буд. Ӯ, аз як ҷиҳат, ба бенуқсу соҳтакорона будани ҷомеа, ки норасоихояшро дар зери шиорҳо ва вонамудкорихояш пинҳон меод, шубҳа кунад, аз ҷиҳати дигар, онро боз чун ҷомеаи яқдилӣ, ҳамризоӣ ва монанди инҳо месутуд. Аз чумла Лоик дар «Ҷамосаи бародарӣ» (с. 1974) менавишт:

*Мо — узвҳои як тан, мо — ҷашмҳои як сар,
 Мо — ганҷи як ҳазина, мо — шӯълаи як аҳтар,
 Мо — аскарони як саф, мо — рӯкнҳои лашкар,
 Аз модари замона фарзанди тавъмонем,
 Ҷамиширо ҳамризоӣ — ёру бародаронем! [133, 384].*

Вале бояд қайд кард, ки шахсияти ғиноӣ ҳам дар ибрази андешаҳои танқидӣ ва ҳам таҳсиниаш нисбат ба солҳои пешин озодтар, самимитар, неку бадашро аз хонанда пинҳон накарда сухан мегӯяд ва ба ҳамдилии ӯ бо вар мекунад. Ин хусусият ба андозае ба шахсиятҳои ғиноии шоирони нимаи дуюми қарн муштарақ буда, тобишҳои дигаргуна ҳам дорад, ки аз табиати инсонӣ ва эҷодии шоирон бармеояд.

Бунёди шеъри ғиноӣ бар ҳиссиёти фардӣ ва таассуроти нотакрор аст, ки якранг набуда, тобиш ва рангомезиҳои гуногун дорад. Аз ин ҷиҳат, масири шеъри Лоик аз роҳҳои асосии инкишофи шеъри муосир аст, ки олами ӯ ва шахсияти ғиноиро дар бархӯрдҳои тунду тез, аёну ноаёнаш ба тасвир мегирад.

Дар шеъри «Тарона» андешаҳои отифии шахсияти ғиноӣ бештар ба инсони маҳсус нисбат дорад ва ин инсон азбаски дар заминаи ҳиссиёту таассуроти шахсӣ рози дил мекунад, ҳарчанд иддаои бузург дорад, ҳарфаш бештар ба дил менишинад.

*Ман аз бар мекунам рӯзе суруди обшоронро,
Забон мебахшам охир ман сукути кӯҳсоронро.
Ман охир рӯдҳоро раҳнамоӣ мекунам рӯзе,
Паёми об меорам ҷавори даштзоронро [134, 193].*

Ва маҳсусан, баъд аз ин банд, ки шахсияти ғиноӣ аз бачаҳои деҳотӣ, мактабхониҳо, ошиқиҳои бачагию ҷавонӣ ва ҳолатҳои воқеии ва аз сар гузаронидаи хеш ҳарф мезанад, ки онҳо паллаҳои мизони услуби вуқӯъгаро ва ҳаёлпардозонаро баробар нигоҳ дошта, шеърро мақбули хотир мегардонанд.

*Валекин дар тани деворҳои мактаби деҳа
Нахустин шеърҳои ошиқи хешро дигар намеёбам,*

*Дигар дар нуки муи духтарони ҳамдабистонам
Ба тарсу ларз мактуби муҳаббат ҳам намебандам.
Раҳо шуд кокули онҳо зи дастонам,
Раҳо шуд номаи ман ҳам [134, 193].*

Вақте ки ин ду банд ва шеър куллан зери назар гирифта мешавад, аён мегардад, ки дар ин ҷо концепсияи шахсият, шахсияти ғиноие, ки шоир меофарад, асосан хаёлпардозона мебошад, ки унсурҳои вуқӯъгарой ҳам дорад. Ин махсусан, дар банди боло назаррас аст: аз бар кардани суруди обшорон, забон бахшидан ба сукути кӯҳсорон, раҳнамоӣ кардани рӯдҳо, паёми об овардан ба чавори даштзорон, ҳама аз таъбирҳои ҳастанд, ки дар олами дарки хаёлпардозонаи воқеият ҷой доранд. Аммо дар банди поёнӣ таъбирҳои дар тани деворҳои мактаб навиштани шеърҳои ошиқона, ба нуки муи духтарони ҳамдабистон бастанӣ мактуби муҳаббат таъбирҳои ҳастанд, ки дар асоси зиндагии деҳотӣ ба миён омада, ба сабки вуқӯъгаро таллуқ мегиранд. Дар асл бигиред, ҳар дуи ин сабк - ҳам вуқӯъгаро ҳам хаёлпардоз - вақте ки дар шеъри ғиноӣ истифода мешавад, махсусиятҳои худро пайдо мекунад, ки ба эътибор нагирифтани онҳо масъаларо хеле сатҳӣ тасаввур кардан аст.

Вақте ки Лоик ғазал мегӯяд, суннати қавии ғазали классик ўро бо худ мебарад, ў бештар худро дар олами хаёлпардозона мебинад ва суҳан мегӯяд, зеро ҷаҳони ғазали классикии мо асосан хаёлпардозонааст, вале ҳангоме ки шеъри нав, озод ва ё жанрҳои тозабунёд, монанди ҷаҳорпора мегӯяд, эҳсос ва суҳанаш бештар заминаи вуқӯъгароёна пайдо мекунад. Барои исботи ин суҳанон ба ғазале, ки матлааш ин аст, рӯй овардан кофист:

*Ин ҳама оғозҳо аз хоки бунёди ман аст,
Ин ҳама парвозҳо аз файзи иршоди ман аст [134, 112].*

Ин ғазал, ки бештар аз олами маънавӣ суҳбат мекунад, ба ҳамон услуби хаёлпардозӣ гуфта шуда, шахсияти ғиноӣ ҳам шахсияти фавкултабий ба назар мерасад, ки ҳатто осмонро як сафҳа аз девони худ, худоро ҳам дар офариниш аз худ очизтар дониста, ҳатто чаҳони ҳастиро, ки мафҳуми моддист, ба мафҳуми маънавӣ, яъне ба ёду хотира мубаддал мекунад. Ин аз хусусияти жанр, услуб ва муҳтавои хаёлпардозонае, ки шоир барои баёни он мекушад, ба миён омадааст, ки дар ин ҷо мақбул ба назар мерасад.

Масалан, вақте «Шеъре, ки хоб дидам» **-и** Лоикро мехонем, мебинем, ки дар он ҳамаи тимсолҳо ва муҳтаво аз ин ё он чихат ба осмон ва ба олами хаёлпардозона таллуқ мегиранд. Шахсияти ғиноӣ, ки шоир аст, дар бораи сарчашмаи яке аз шеърҳои бо ҳавои хаёлпардозӣ, аввал аз Экзюперӣ, нависандаи хаёлпардозии фаронсавӣ, ки халабон буд ва баъдан аз Зӯҳраи чангӣ, фалакпаймо Гагарин, Орфеи лирадаст ва шоирони хаёлпардозии мубориз Петефӣ ва Лорка ёд карда, дар банди охир тасаввуроти шабонгоҳиашро ба ин зайл ҷамъбаст мекунад:

Худовандо!

Намедонам, чӣ фол асту чӣ тадбире,

Ки ман ин шеърро

Дар хоб дидам вақти шабгире,

Ки худ парвоз мекардам

ба сӯи осмони дур,

Ки худ парвоз мекардам ба сӯи ахтарони дур...

[134, 233].

Ин таассурот ва андешаҳои отифии шахсияти ғиноӣ, бешакку шубҳа, чанбаи хаёлпардозӣ дорад ва ҳатто маҳалли он **—** роҳи парвоз ба сӯи осмон ва ахтарони дурро таъкид мекунад, ки сарчашмаи ин шеър аст. Ва дар шеъри

дигараш «Чавонмаргони шеърӯ шоирӣ», ки низ дар сабки хаёлпардозист, шахсиятҳои дурахшонеро чун Рафаэллову Лермонтов, Дакикию Шохин, Маяковскию Байрону Лоркаро ба хотир оварда, аз марги нобахангоми ҳамаи онҳо таассуф меҳӯрад ва дар охир хулоса мегирад:

*Гар, эй истораҳои аз фалак афтада,
дар хоки сияҳ мурда!
Ба рӯи ин замини беситора чамъ мегаштед,
Замин кайҳо баланду покрӯ чун осмон мешуд [134, 105].*

Дар ин хулоса ҳам ҳамон таъйиноти хаёлпардозона — баландию покии осмон, олами улвӣ ва пастиву нопокии замин — олами сифлӣ баён гаштааст. Барои услуби сирф хаёлпардозона сарчашмаи илҳомӣ шоир дар осмон аст, он заминро бо ҳамаи ташвишҳои рӯзмаррааш боиси костагӣ, нобудии илҳому шоир медонад, аммо дар эҷодиёти Лоик ҳар дуи ин муҳит — осмону замин, ҳамчун сарчашмаи шеър шинохта мешаванд. Масалан, дар шеъри «Тақлиди Мавлавӣ» (с. 1982) шахсияти ғиноӣ дар аввал ҳамчун як олами бузургу комил ва дар айни ҳол пурихтилоф, ки арзишҳои худро бо худ дорад, бо услуби романтикӣ ба суҳан меояд: «Ман ошиқи дарёстам, // Пуршӯру пурсавдостам. // То навбати дунё марост, // Дунёстам, дунёстам» [134, 235]...

Ин шеър, ки дар пайравии Мавлавӣ гуфта шудааст, бардоште аз олами шоири ориф дорад, ки дар он муборизаи баҳамзидҳо мавқеи муҳим дошта, оламу одам дар натиҷаи ҳамин мубориза ва роҳи расидан ба ҳақ ҳам ба ҳамин васила шинохта мешавад. Дар ин шеър ва аксари ғазалҳои Лоик ин таъсир мушоҳида мешавад, ки дар андешаҳои худтаҳлили отифии шахсияти ғиноии ӯ низ нақши равшан дорад. Бо вучуди ин, чанбаҳои вукӯъгарой ва хаёлпардозонаи олами шахсияти ғиноӣ вобаста ба мавзӯ ва услуби ин ё он шеър ба ҳамдигар афзалият пайдо меку-

нанд. Дар ин чо ҳам, ки андешаҳои худтахлилии отифии шахсияти ғиноӣ асосан рӯҳи ҳаёлпардозона дорад, чо-чо аз ҷузъиёти маишии зиндагӣ, яъне аз олами пасти ҳастӣ, масалан, аз он ки дар диёри хеш муҳтоҷи як манзил шудааст, низ мавод мегирад. Баъдан шахсияти ғиноӣ банохост, ғайриихтиёр ба олами сифлӣ, арзиш қоил шуда, ба он миннатгузорӣ менамояд, ки аз майли ҷаҳоншиносии моддигаронаи ӯ бармеояд: «Ман ифтихори ҳастиям, // Ман эътибори ҳастиям. // Бо ҷумла бори меҳнаташ, // Миннатгузори ҳастиям» [134, 235-236].

Ин гуна нигоҳ ба масъулияти шоир, ки моҳияти андешамандӣ ҳам дорад, то ба қалам омадани «Ручӯи достоне, ки ҳаргиз наметавонам навишт», «То дар ин дунёи навбат ҳаққи навбат бо ман аст», «Ман аз ин қофияпардозихо бисёр дилгирам» ва як қатор ғазалҳои Лоик, ки дар ин мавзӯӣ суҳбат мекунанд, дар назми садаи бисти тоҷик нодир буд. Ҳамин тариқ, дар ашъори Лоик талоши пурмаҳсули ба ҳам даромехтани мабдаъҳои вуқӯъгароёна ва ҳаёлпардозона аз ҳама қавиву густардатар ба назар мерасад.

Дар шеъри «Намаки халқ» таъкиди он ақидаи вуқӯъгаро ҷой дорад, ки маҳалли зиндагӣ ва эҷоди шоир дар байни халқ, яъне дар замин буда, ризқаш ҳам аз дасти пинадори ӯст ва ҳатто бартар аз ин худи меҳнати халқ чун пахтакорӣро зироатпарварӣ, ки дар сабки ҳаёлпардозонаи тасвир аксаран шоистаи таваҷҷуҳи шоир нестанд, ҳамчун шеъре, ки беҳ аз шеър аст, ситоиш мешавад. Ақидаи масъулият доштани шахсияти ғиноӣ дар назди халқ дар бисёр шеърҳои Лоик такрор мешавад, ки далели пайвастагии шоир ба ҳаёти иҷтимоист.

Шахсияти ғиноии Лоик дар баробари аз худ ҷеҳраи ҳаёлпардозона ва шахсияти ягонаи мақсаднок зоҳир карданаш, қариб дар саропои эҷодиёташ аз худ ҷеҳраи инсонии худтахлил, худҷӯй дар олами ботинро, ки аз сабки декаданс аст, низ нишон медиҳад. Ин сабк ҳам, агар ба меъёр

истифода шавад, ҳеч бадие надошта, балки барои гуногунтар, саҳеҳтар нишон додани ҷаҳони ботинии инсон мадад мерасонад ва маҳсусан, дар шеърӣ ғиноӣ, ки муҳтавои асосиаш олами дарун аст. Ин ду сифат, яъне сифатҳои шахсияти мақсадноки ҳаёлпардозона ва шахсияти дудила, худтаҳлилу худҷӯй дар ашъори Лоиқ дар бисёр ҳолат ҳамроҳ ба назар мерасад. Ҳамчунонки дар ин ғазал ҳаст:

*Бевафоии ҳаёт аз бевафоии ман аст,
Норасоиҳои бахт аз норасоии ман аст.
Гар ба мақсад мерасидам, роҳи ман кӯтоҳ буд,
Ин қадар раҳро дароз аз роҳноии ман аст [134, 116]...*

Ё дар ғазали дигар, бо ин матлаб: «Сад баҳрро гузаштаму дар соҳилам ҳанӯз, // Сад боғ мева чидаму беҳосилам ҳанӯз» [134, 277] шахсияти ғиноӣ ба ҳамон услуби норизой ва шиква аз ҳеш рози дил мекунад. Умуман бояд қайд кард, ки шахсияти ғиноии Лоиқ на фақат дар шеърӯ ғазалҳои ҷудоғона, балки дар як ғазал ҳам дар байтҳои гуногун метавонад аз худ ба ду мазмун — мазмуни шахсияти мақсадноки ҳаёлпардозона ва шахсияти худтаҳлилу декадансӣ суҳан гӯяд. Масалан, дар ғазали «Он лаъли дилхунро бигӯ, Лоиқ видоят карду рафт» шахси шоир дар асоси тазоду муқобала ба ҳамин мазмун дарди дилашро баён менамояд:

*Озори дунё дар дилам аз реғи ҳомун беш буд,
Он реғи ҳомунро бигӯ, Лоиқ видоят карду рафт.
Дил додаам, дил бурдаам, ҷоми наёнӣ хӯрдаам,
Он ҷоми ворунро бигӯ, Лоиқ видоят карду рафт [134, 154].*

Дар ин байтҳо озори дунё кашидан, ворун шудани ҷом ҳиссиёти шикваю рӯҳафтадагист, вале дар байти мақтаъ шахсияти ғиноӣ ба олами эҳсоси ҳаёлпардозона

меравад ва мухотабаш дигар шахс ё мавҷуди заминӣ не, балки худи чархи гардун аст, ки фақат он метавонад дар баробари ӯ бошад:

*Ин дафтари шеърӯ газал чун ман намирад аз аҷал,
Рав чархи гардунро бигӯ, Лоиқ видоят карду рафт*
[134, 154].

Андешаҳои отифии шахсияти ғиноии Лоиқ чихатҳои маънавӣ, фалсафӣ, иҷтимоии зиндагиро дар бар мегиранд. Бо вучуди дар заминаи хаёлпардозона ифода шудани ин маъниҳо ва бештар шахсияти хаёлпардоз будани шахсияти ғиноии ӯ шахсияти сирф хаёлпардозона нест, ки ягонагии мақсадноки ботинӣ аломати асосии ин гуна шахсият аст, дар ӯ ҳам хусусиятҳои шахсияти вуқӯъгаро, ки бар воқеияти зиндагӣ така дорад, ба ҳам омехта ба назар мерасанд. Таносуби ин хусусиятҳоро муайян кардан мушкил буда, он дар ҳар шеър метавонад ба эътибори мавзӯӣ ва сабки пешгирифтаи шоир гуногун бошад, бинобар ин онро дар ҳар ҳолат вобаста ба шеъри мавриди таҳлил баррасӣ бояд кард.

Лоиқ шоири табъан ғиноист. Олами шахсияти ғиноии ӯ вобаста ба домнадории тафаккур, амиқии андеша ва таъсирбахшии таассуроти шахси шоир сиришта мешавад. Андешаҳои худтаҳлилию ҳиссиётангези шахсияти ғиноӣ, ки дар натиҷаи бо назари санҷиш нигаристан ба зиндагии худ ва дигарон ҳосил мешавад, ба воситаи тасвири муҳимтарин чузъиёт, ки хусусияти таъминӣ дорад, баён мегардад. Шеъри ғиноӣ ба ҳамин гуна муъҷизаҳо қодир аст, яъне дар фосилаи як-ду байт метавонад инсонро аз замин ба осмонҳо бибарад ва ё аз авҷи осмон сарнагун оварда, фарши замин созад. Ин авҷи осмон ва ё фарши замин шуданҳо, албатта, ба замон ва аз он чӣ гуна эҳсос бардоштанҳои шахсияти ғиноӣ вобаста аст.

Шахсияти ғиноии Лоиқ дар солҳои ҳаштод дар ғазали «Чу як пири хирад мирад, бимирад чумла осорам» агар ин гуна шукру сипоси даврон ба Ватан карда бошад:

*Агар як лаҳза ношукри ҳамин давру замон бошам,
Сияҳбахтам, сияҳрӯзам, сияҳрӯям, сияҳкорам!
Ба гурбат дида, эй бас беватанҳои ҳақиру зор,
Ҳазорон шукр кардам, ки Ватан дорам, Ватан дорам!*
[134, 337].

Дар солҳои навадум, ки чома ба бӯҳрон, чанги бародаркуш ва Ватан ба бадбахтиҳо рӯ ба рӯ шуд, шахсияти ғиноӣ дар бораи замон ва Ватан дар ғазали «Кушед ин замонаро, ки мекушад таронаро» чунин мегӯяд:

*Кушед ин замонаро, ки мекушад таронаро,
Даруни чаши мекушад нигоҳи шоиронаро.
Замонаи ҳаринае чу кафши серпинае,
Ба пинае намехарад нубӯғи ҷовидонаро* [134, 71].

Ва ё дар ғазали дигар «Сухан вирди забонҳо буд, имрӯз аз даҳан мондаст», шикваашро чунин изҳор меорад: «Чу ман мирам, дилам як зарраи ин хок хоҳад шуд, // Агарчанде дилам имрӯз аз ин халку Ватан мондаст» [134, 134].

Ин гуна дигар шудани назари шахсияти ғиноӣ ба ашӯ, арзишҳо ва мафҳумҳо дар ашӯре, ки заминаи мухтаво ва эҳсосашон бар иҷтимоъ аст, бештар руҳ медиҳад, зеро иҷтимоъ бисёр мутаҳаррик ва тағйирпазир аст ва шоир ҳам ба ҳайси ҳассостарин фарди чома дарди дил ва ё шодмонии худро аз он тағйирот ба забон меорад. Дар ин давр шахсияти ғиноӣ аз худ чеҳраи бештар фаъоли иҷтимоӣ зоҳир карда, дар бораи масъалаҳои муҳими ҷамъият адолат ва разолат, озодӣ ва маҳкумӣ, истиқлол ва истиб-

дод ва монанди инҳо андеша ронда, дар бораи марҳалаҳои таърихӣ, ашхос ва ҳодисаҳои мухталифи он назари тозаии худро мегӯяд, ки баъзан ба чизе, ки қаблан гуфта буд, мухолиф аст.

Дар ашъоре, ки дар онҳо шахсияти ғиноӣ камтар аз ҳақиқати воқеии зиндагӣ ва бештар аз зафарҳои даврон, адолати сохти иҷтимоӣ, гулгулшукуфӣ ва ҳамин гуна мавзӯҳо суҳан мегуфт, вазифашиносии сиёсии ӯ муқаддам буд, зеро дар байни ҳақиқати зиндагӣ ва вазифаи сиёсӣ, ки қариб дар ҳамаи даври замонҳо шахси эҷодкор, мутасифона, ҷабран ба зимма мегирифт ва дар замони сотсиалистӣ ҳам ҳамин тавр буд, ночӯрӣ вучуд дошт. Ин ночӯрӣ дар нимаи дуоми қарни XX дар андешаҳои фарди ғиноии шоироне, монанди Қутбӣ Киром, Лоик, Гулназар кам - кам зоҳир мешуда бошад, дар эҷодиёти Бозор Собир, ки нисбат ба дигарон аз вазифашиносии сотсиалистӣ озодтар буд, бисёртар ба назар мерасид. Бинобар ин, фарди ғиноӣ, ки дар ашъори Бозор Собир арзи вучуд мекард, маънии ҳастии худро дар тааллуқоти дигар медид, ки бештар дар дилбастагии ӯ ба арзишҳои маънавии миллӣ, ки дар деҳот боқӣ мондаанд, зоҳир мешуд. Пайванди Бозор Собир бо ҳаёти деҳ, ки аз деҳотӣ будани худӣ шоир бармеояд, боз ба иҷрои ҳамин мақсад, ки шеърро аз кашидани вазифаи сиёсӣ озод кунад, хидмат мекард.

Агар, аз як тараф, дар ашъори ин солҳо фарди ғиноӣ, ки фикру зикраш, кӯшишу ҳаракаташ барои амалӣ шудани дархостҳои иҷтимоии замон равона шудааст, мавқеи муҳим дошт, аз тарафи дигар, тимсоли инсоне ба зухур меомад, ки бештар пай баровардани ниёзҳои зиндагии фардии худ буда, муносибаташ бо иҷтимоӣ замон аз рӯи меъёрҳои дигар сурат мегирифт. Ӯ ба ҳар инсон, новобаста аз тааллуқоти иҷтимоияш, ҳамчун халқии пайванди силсилаи инсоният қимат қоил буд, озодии фардии ӯро шартӣ асосии эътибори инсонияш медонист. Ин фарди ғиноӣ дар ҳар

сурат зуҳур кунад, хоҳ дар сурати шахсияти ғиноӣ, шахси шоир, ровӣ ва ё чун мавзӯъ тасвир шудан, озодии комили худро тақозо мекард ва бар зидди ҳама гуна маҳдудияти озодӣ ва ё камтарин зӯрварӣ қардан ба шахсияти ӯ, хоҳ аз ҷониби сохти иҷтимоӣ бошад ва хоҳ аз ҷониби қонуниятҳои асосии низоми олам, садои эътирози худро ба ғӯш мерасонид.

Акнун инсон на фақат ҳамчун ифодакунандаи ин ё он мафкураи иҷтимоӣ сиёсӣ, балки ҳамчун гаронбаҳотарин офаридаи табиат, ки баъзан аз рангу бори мазҳабӣ ҳам ораи набуд, шинохтаву тасвир қарда мешуд. Ин ҳама аз он шаҳодат меод, ки дар шуури иҷтимоии солҳои ҳафтоду ҳаштод ва маҳсусан, навадум зиддиятҳои вучуд дошт, ки барои аз байн рафтани ғояи қаблии инсонии шӯравӣ замина гузошта, барои давроне, ки асоси фаҳмиши тозаро дар мавриди муносибати инсонро ҷомеа фароҳам меовард, роҳ мекушод. Яъне бунёди таълимоти муносибати инсонии қаблӣ бо ҷомеа тарак хӯрда, барои эҷоди навин ҳоло замина фароҳам набуд. Дар ин даврон маъмулан дар адабиёт, маҳсусан, дар шеъри ғиноӣ, ангезаҳои рӯҳӣ, ки боиси андешаҳои худтаҳлили ва сар фуру бурдан ба олами фардии худ мешуданд, мавқеъ пайдо мекунанд. В. Белинский зуҳури шахсиятро дар ин гуна айёми ҷомеа хеле дақиқ баён қарда буд: «Ин ҳолати даргузари рӯҳ аст, ки дар он барои инсон ҳама чизи кӯҳна хароб шуда, вале нав ҳоло пайдо нест... Дар ҳолати ангезаи рӯҳӣ инсон ба ду қисмат ҷудо шуда, яке аз он зиндагӣ ба сар мебарад, дигараш ӯро назорат ва дар бораи ӯ ҳукм мекунад... Ҳамин ки дар инсон ҳиссиёте, азде, фаъолияте сар зад, дарҳол ким-қадом ҳамон душмани дар худ ниҳони ӯ он тухмаро аз назар мегузаронад, таҳлил, тадқиқ мекунад, ки оё он андеша дурусту ҳақ аст, оё он ҳиссиёт воқеист, оё он азм қонунист ва онҳоро ҷӣ мақсад буда ва ҷӣ маҳсуле медиҳанд...» [12, 253]. Таҳқиқи ангезаи рӯҳӣ, ки В. Белинский қардааст, дар мақолааш дар бораи «Қаҳра-

мони даврони мо» буда, ба солҳои сиюми асри XIX тааллуқ дошт, аммо асос ва моҳияти он хеле дақиқ дида шуда, имрӯз ҳам аҳамияти худро аз даст надодааст. Ҳарчанд дар он мақола ва махсусан, дар солҳои баъд В. Белинский бар мазаммати ангезаи рӯҳӣ дар адабиёт сухан гуфта буд, вале агар аз он ба маврид ва ба меъёри мувофиқ истифода шавад, онро барои худтахлилии фарди ғиноӣ маҳсулноқ ба қор андохтан мумкин аст.

Фарди ғиноии шеъри Бозор Собир дар солҳои аввали эҷодиёташ, махсусан, дар маҷмӯаи «Пайванд» (с.1971), бештар андешаҳои худро дар ҳолати ангезаҳои рӯҳӣ баён мекард, вале бо ин фарқ аз дигарон, ки ин ангезаҳо қариб ҳамеша бо табиат мепайвастанд ва ё маҳз табиат ба пайдоиши онон сабаб мешуд. Вай шеъри маромномааш «Орзуи зинда» -ро ҳам бо таъкиди маҳз ҳамин пайванд оғоз карда буд:

*Кӯдаки сангаму аз огуши қуҳсор кунун
Ҳамраҳи бӯи баҳор,
Ҳамраҳи нолаи мургони саҳар,
Ман ба овози дигар
Меравам сӯи ту, эй шеъри Аҷам [87, 7].*

Дар ин пора ба ду нукта бояд таваҷҷуҳ кард, ки дар он шоир аз «нолаи мургони саҳар» сухан мегӯяд ва оҳанги дард доштани шеваи шоирии худро гӯшрас карда, ҳамчунин бо ибораи «ба овози дигар», аз дигарон фарқ доштани лаҳни худро паём медиҳад, ки баъдҳо собит ҳам мешавад.

Дар солҳои шасту ҳафтод на фақат Бозор Собир, балки шуарои дигаре ҳам ба табиат рӯй оварда, ба ин тариқ барои тару тозагӣ ва маҳсусияти шеъри худ, ки аз он на фақат ақл, балки ҳисси панҷгонаи инсон ҳам кайфияте барад, истифода кардаанд. Ин ҷустуҷӯ буд, ки бар табиияти шеър афзуда, онро аз маснӯият ва мучарради наҷот

медод. Аз ин рӯ, фарди ғиноӣ дар эҷодиёти М. Турсунзода, А.Шукӯҳӣ, М. Қаноат, Кутбӣ Киrom, Лоик, Гулназар, Гулрухсор ва дигарон ба табиат бештар гароиш дошта, онҳо онро дар ибрази ҳиссиёт ва тассуроти хеш ба қор меандохтанд. Ин, аз як ҷиҳат. Аз ҷиҳати дигар, пайдо шудани ин ҳолат ба вусъати инқилоби илмию техникӣ ҳам вобаста буд, ки ҳамчун тарзи махсуси воқуниш зуҳур карда, ёдовар мешуд, ки бо вучуди зиндагиро фаро гирифтани инқилоби илмию техникӣ пайванди инсон бо табиат аз он ҳам муҳимтар мебошад.

Дар давраҳои аввали эҷодиёти Бозор Собир фарди ғиноӣ дар оғӯши табиат бештар ба он машғул аст, ки хотироти бачагии худро боз орад ё аз меҳру муҳаббати ҷавонии худ, ҳамчунонки дар шеърҳои «Ҷавонӣ», «Кудакӣ ку?», «Бачаҳои деҳотӣ» ва ғайра ҳаст, сухан гӯяд.

Баъзан дар ашъори Бозор Собир, ҳамчунонки дар осори Лоик ҳам ҳаст, шахсияти ғиноӣ дар андешаҳои отифиаш меҳодад сурати инсонии ҷомеъро ба худ бигирад, тамоми таърихи инсонро дар худ мучассам бикунад ва то он ҷо, ки хусусияти инсонии фард бар инсонии ҷомеъ афзалият дорад, шахсияти ғиноӣ ҷозибави худро гум намекунад, ҷаҳони ӯ, ба монанди он ки дар шеърҳои «Орзу», «Эй замин!», «Рӯзи дигар», «Меҳр» ҳаст, шавқангез ба назар мерасад. Ӯ баръақси онҳое, ки осмону заминро дар гирди худ ва ё шахсияти ғиноии худ мегардонанд, ки барои сабки ҳаёлпардозона як амри табиист, дар шеъри «Меҳр» чунин мегӯяд: «Қаҳқашон гирди ман намегардад, // Дар раҳи он на қаҳқашонам ман. // Рӯй бар паҳнаи замин дорам, // Гарчи дар фикри осмонам ман» [87, 36].

Вале вақте ки ӯ инсонии воқеӣ будани худро ба фаромӯшӣ месупорад, чунонки дар шеъри «Симои ман» руҳ дода ва ба фалсафафурӯшӣ мепардозад, ҳарчанд ӯ мекӯшад, ки бо арзи воқеоти ҳайратангез қобили тавачҷуҳ бошад, бештар мавриди нофаҳмӣ ва бегонагӣ қарор гирифта,

иштиёқи хонанда ба ӯ мекоҳад. Ӯ, аз чумла, дар ин шеър изҳор дорад, ки гӯё дар сӣ соли умри хештан солҳои бешуморе зиндагӣ карда, ӯро пеш аз ин ҳам модароне таваллуд кардаанд, осори ӯ дар барзану кӯҳҳо, биёбонҳову қалъаҳо, дар дарёҳои чуқуру дар мурдобҳову зиндонҳо ва монанди ин булғачабиҳои дигар мавҷуд аст ва ҳатто ба ҳаминҳо ҳам қаноат накарда, барои тамоман моту мабхут кардани хонанда мегӯяд:

*Лошахорон борҳо биниашта рӯи мурдаам,
Аз барои лошай ман ҷанг барпо кардаанд... [87, 40].*

Маълум аст, ки шоир бо ҳамаи ин суҳанҳо мекоҳад гирдгардонии гардунро, ки ҳазор сол пештар устод Рудакӣ хеле шоирона ба таври эҷоз баён карда буд [79, 55-56], дар пирояи дигар бозгӯ кунад, аммо риоя нашудани меъёру андоза дар кашидани тарҳи шахсияти ғиноӣ, ки сурати инсонӣ чомеъро ба худ гирифтанист, сухани ӯро мавриди нофаҳмию номақбулӣ қарор медиҳад.

Тимсолҳои табиат ҷузъи таркибии олами бадеиву рӯҳии Бозор Собиранд. Дар даҳсолаи аввали эҷодиёти шоир қариб ҳамаи ашё, мавҷудот ва ҳодисот аз рӯи таассурот ва андешаҳои отифии шахсияти ғиноӣ ва ё шахси шоир ба қалам кашида мешуд. Дар аксари ҳолат шахсияти ғиноӣ худи шоир буд, ки бештар ба худшиносӣ ва худифшоя мекӯшид ва табиат ҳам барои амалӣ шудани ин мақсад созгорӣ мекард. Таассуроти шоир ҳамзоди авзои табиат буд, ки гоҳо рӯҳпарвару босурӯр ва гоҳо хузновару малолангез ифода мегашт.

Шахсияти ғиноии Бозор Собир дар андешаҳои худтаҳлилиаш ҳам худро камтар ба ҷониби иҷтимоӣ, балки бештар ба оғӯши табиат бурда, ба он пайванд медиҳад. Ин маънӣ дар шеъри «Реша» -и ӯ, ки дар зимни табиат ва ҷузъиёти он гуфта шуда, номи шеър — «Реша» ҳам далели он

аст, чунин баён гаштааст:

*Чӣ гӯям?
Дастомӯзи худовандони фарҳангам,
Ва одат кардаам ман бар навозишҳо,
Ситоишҳо...
... Вале бо ин мани хушбахт,
Мане ҳам ҳаст,
«Мани ваҳшӣ», «мани саҳроие» ҳам ҳаст,
Ки ӯро мондаам дар пой минбарҳо... [89, 63].*

Шаҳси шо ир дар ин шеър банди ангезаҳои ҳиссӣ мебошад, дар ӯ ду инсон ба ҳам мубориза дорад: якум – «дастомӯзи худовандони фарҳанг» ва «одат карда... бар навозишҳо... ситоишҳо», дуюм – «ваҳшӣ», «саҳроӣ», вале ҳамин дуюмӣ, ки ба садҳо чашмаи сероб наздик аст, решаи аввалист ва ӯро сабз медорад, ҳиссиёти болонишинӣ ва шуҳратҳои ӯро қонеъ менамояд. Шоирро иззатталабии дуюмӣ он қадар хушоянд нест, баръакс **омани ваҳшӣ** **о-и** ӯ мавриди нигоҳи хушбини ӯст, зеро маълум мешавад, табардастоне ҳастанд, ки қасди дарахти шуҳрати шоирро доранд ва ӯ ба рағми онҳо мегӯяд:

*Табардастон, чӣ мегӯед?
Бе ин решаи «ваҳшӣ»
Дарахти сарбаланди шуҳрати ман
ташна хоҳад монд,
Мани болонишин дар қуллаҳои
осмонбӯси бузургӣ ташна
хоҳам мурд [89, 64].*

Яке аз муҳимтарин фарқиятҳои шеъри андешаҳои отифии Бозор Собир аз ҳамсолонаш дар ҳамин аст, ки андешаҳои Бозор Собир бештар дар намои табиат, бо тим-

солҳо, ҷузъиёти он маҳсус ба қалам омада, ҳискардаи эҳсоси панҷгонаи вай ҳастанд. Шахсияти ғиноии ӯ суханро мучаррад нагуфта, қариб ҳамеша ҳискардагӯст. Номи яке аз маҷмӯаҳои инро маҳсус таъкид ҳам мекунад, ки «Бо чамидан, бо чашидан...» аст. Дар шеъре ҳам, ки «Бо чамидан, бо шамидан, бо чашидан...» ном дорад, шахси шоир бунёди ҳастӣ ва пайванди худро бо Ватан дар ҳамин ҳисси панҷгона, яъне ҳисси комили худ мебинад.

*Ман Ватанро аз қафои пода таҳсис кардаам,
Рӯзу шаб бо панҷ ҳисси зотиам ҳис кардаам.
Бо забону чашму гӯшу бо димоғу дасту по,
Бо чамидан, бо чашидан, бо шамидан, бо садо [91, 26].*

Ва ё дар шеъри «Баданам аз қаламам нест чудо» низ маъниеро таъкид мекунад, ки шеъраро чамъкардаи лабу чашму забон ва дасту пой ӯст, яъне маҳсус аст ва бофтаи муҳокимарониҳои зеҳнӣ нест.

Андешаҳои худтаҳлили шахсияти ғиноӣ дар шеърҳои «Ҳонаи мӯр», «Ҳар сахар аз хандаи хуршед», «Тақрор» ҳамин гуна аз табиат бармеоянд ва ё вобаста ба табиат иброн мешаванд, ки маъниҳои муҳими иҷтимоӣ доранд. Ба ин шеърҳо ҷузъиёти зиндагии шахрӣ ҳам дохил шуда, мақсадро ба тарзи тасвири тазоду муқобала барҷастатар ифода менамояд. Дар шеъри «Ҳонаи мӯр», ки асосан аз тимсолҳои зиндагии деҳ ва табиат ба ҳам омадааст, шахси шоир худро ба тугмаи садои дар, ки ҷузъи зиндагии шахрист, нисбат дода, мазмуни амиқи иҷтимоиро баён мекунад, ба ман ҳар қадар фишор биёранд, ман ҳамон қадар баландтар занг мезанам, яъне садо дармедихам, эътироз менамоям: «Ман тугмаи садоам // Дар пушти ин дари танг, // Ҳар қадр мефишоранд, // Он қадр мезанам занг» [91, 37]. Ва банди хотимаи шеър даъвоест ба зиндагӣ, ба назми дунё ва ҷомеа, дуруст аст, ки як андоза умумӣ, вале

агар банди болотари онро ба ёд орем, махз ба ночӯрии замони шоир муносибат доштани он собит мешавад. Бо панҷаи фишурда ба дунё омада, боз бо панҷаи фишурда намурда аз дунё рафтани маҷозест, ки маънии ҳамеша ба задани мушти чавобӣ омода будани ӯро барои хамаи он беадолатихоёе, ки кашадааст, бисёр хуб ифода намудааст: «Бо панҷаи фишурда // Ман омадам ба дунё, // Бо панҷаи фишурда // Ман меравам намурда» [91, 38].

Ин оҳанги кинҷӯии шахсияти ғиноӣ, дар айни ҳол худи шоир, аз давру замон, ки дар мактаи шеър ифода шудааст, дар охири солҳои ҳаштоду навад дар ашъори Бозор Собир боз ҳам пурқувваттар ба гӯш мерасад. Ҳамчунонки дида мешавад, дар шеъри «Ҳонаи мӯр» шахси шоир инсонии воқеист, яъне фардию чолиб рух намуда, мафкураи як табақаи чамъиятро, ки воқеан нобаробарии иҷтимоиро дар худ эҳсос мекард, ба тарзи таъминӣ инъикос кардааст. Вале, мутаассифона, дар баъзе шеърҳои боз ҳамон нуқси пештара, ки меҳода ба шахсияти ғиноӣ сифатҳои фавқулбашарӣ ва ё ҳайратангезро нисбат дода, онро тимсоли инсонии комил ва чомеъ бисозад, роҳ меёбад ва тарҳи фардиати онро аз байн бурда, номарғуб мегардонад. Масалан, ин камбуд, боз дар шеъри «Ман худамро кушта-кушта...» ба назар мерасад. Шахсияти ғиноӣ дар ин шеър инсонии чомеъ аст, ки дар банди якуму дуюм аз ҳастии иҷтимоӣ ва пайвандаш ба табиат сухан мегӯяд, вале баъд ба муҳокимарониҳои зеҳнии пайдарҳам аз сохтани сӯхтан, пардохтани бохтан, чабрфармоӣ чафокашиҳо бо овардани ному воқеаҳои бисёри таърихӣ машғул шуда, барои ҳастии худро худро изҳор кардан имкон намеёбад ва дар натиҷа сурати инсонии умумиро гирифта, суханҳои маъмул мегӯяд, ки мароқангезиаш аз байн меравад:

*Оташафшон низ ман будам, дар отаи низ ман,
Чабрфармо низ ман будам, чафокаш низ ман.*

Номусулмон низ ман будам, мусулмон низ ман,
 Балки шайтон низ ман будам
 Ва яздон низ ман.
 Дод аз ман, дод аз ман,
 Аламон, фарёд аз ман.
 Бӯалиро аз Бухорои шариф (?) ман карда берун,
 Тирми (?) зиро ман фикандам дӯш дар дарёи Чайхун.
 Барҳадар хуни Низомулмулкро ман рехтам,
 Балки хуни мулкро ман рехтам [91, 118].

Ва монанди ин шахсияту воқеа ва сифатҳои тазоду муқобиланокро паи ҳам овардан мегирад, ки охираш «Вой бар ман, вой бар ман, Эй худо, бахшой бар ман!» [91, 119] ҳасту тамом. Шеър, ки рӯихати маҷмӯи воқеаҳои таърихӣ нест, балки дид ва бофти шоиронаи таърих аст, ки аз он ҳикмати бадеие берун оварда шавад ва шахсияти ғиноӣ ҳам танҳо барои иҷрои ҳамин вазифа ба кӯрароҳи таърих ворид мешавад.

Дар ашъоре, ки шахсияти ғиноӣ андешаҳои муҳими иҷтимоӣ, таърихиаширо дар заминаи ҳиссиёти шахсӣ, ҳамчун мавзӯе, ки ранҷу азоб ва шодию нишотҳои зиндагии ӯро бор овардаанд, менигорад, ҳам шахсияташиро амиқу пурмаънотар воғамояд ва ҳам андешаҳои ба ҳиссиёти тару тоза баён мекунад, ки шеърҳои «Тоҷикистон», «Бухоро», «Дар оғӯши кӯҳистон» маҳсули ҳамин шеваи дарёфти мавзӯ мебошанд. Масалан, дар шеъри «Бухоро» ҳам аз шахсияту воқеаҳои бисёри таърихӣ ёд оварда мешаванд, аммо дар сухани шахсияти ғиноӣ, ки гармӣ ҳасту ӯ онҳоро ҳамчун як чӯзӣ таърихи ҳастии худ ба забон меорад, ба дилу чон таъсир мегузорад.

Бухорои адабпарвар,
 Нигоҳи гарми ман аз фарқи кӯҳистон
 Ба сӯят чун Зарафшон рӯзу шаб ҷорист,

*Ҳамехоҳам чу пайвандат,
 Ду чашмам мисли рӯде тар кунад рӯи заминатро,
 Нагардад то парешон пас аз ин хоки барӯмандат*
 [91, 114].

Ҳамин тарик, пайвастагии тимсоли фарди ғиноӣ ва шоир дар ашъори Бозор Собир, ҳамчунонки умуман дар шеъри ғиноӣ ҳаст, бисёр ноаён мебошад. Ин махсусан, боз дар ҳолатҳое ноёнтар аст, ки тимсоли шахсияти ғиноӣ бештар айният пайдо карда бошад. Аммо дар шеъри Бозор Собир шахсияти ғиноӣ бештар зехният дошта, ба худи шоир пайванд мегирад, ки аломати аксаран дар маркази таваҷҷуҳ қарор доштани шахси ўст.

Баробари фароҳу пургунҷоиш, пурандешаю пурмаънӣ шудани олами шоир ҷаҳони шахсияти ғиноӣ низ амиқу пуртафаккур ба назар мерасад. Шубҳае нест, ки дар камолоти шоир чигунагии дараҷаи мафкураи иҷтимоии замон таъсири муҳим ва муайянқунанда дорад. Бинобар ин, агар дар аввали нимаи садаи бист дар эҷодиёти беҳтарин шоиронаш ҳам як андоза тафаккури содалавҳона оид ба қонуниятҳои инкишофи таърих, фарду ҷамъият, олами ботинии шахс ва ҷаҳони воқеият ва монанди инҳо акс андохта бошад, ки хоси мафкураи иҷтимоии замон буд, дар охири садаи ин мафкура на танҳо рангу тобиши нав гирифт, балки аз реша дигаргунӣ пайдо кард. Аз ҷумла, назари таҳқиқӣ на фақат ба давраҳои таърихи қуҳан, балки ба таърихи навтарин ҳам дигар шуд, ки ҳақиқати онро ҳамчунонки дар воқеъ ҳаст, на балки аз рӯи меъёрҳои пешакии мафкуравӣ муайян бояд намояд. Ҳамчунин дар муносибати фарду ҷомеа ҳамаи он мураккабӣ ва муҳолифатҳое, ки мавҷуд буд, дигар ба содагӣ талаққӣ намешуд. Ҳамаи ин аз шоири замони нав, ки на фақат фозилу соҳибхуна, балки намояндаи кишри аз ҳама бедору соҳибхуши ҷомеа низ мебошад, талаб дорад, ки пешрави равшанфикрони замон ҳам бо-

шад. Табиист, ки тамоми ин дигаргуниҳо дар шеъри ғиноӣ пеш аз ҳама дар андешаҳои отифии шоир ва шахсияти ғиноии шеъраш мунъакис мешаванд.

Аз ин рӯ, дар шеъри андешаҳои отифии насли ҷавонтар, ҳамчун Фарзона, Сиёвуш, Адибаи Хучандӣ, Сурӯш дар баробари баёни орзую умедҳои ҷавонӣ, ки хоси синну солашон аст, боз андешаҳои пухта оид ба воқеият, таърих, иҷтимоӣ ва авзои замон вучуд дорад, ки хос ва зодаи маҳз ҳамоно даврони навад.

Фарзона, ки яке аз соҳибистеъдодтарин намояндаи шоирони ин насл мебошад, дар осораш низ боризтарин махсусиятҳои шеъри он инъикос гаштааст. Ҳоло сухан танҳо аз ашъори ғиноии андешаҳои отифии ӯст ва ҳамин ҷо бояд таъкид кард, ки яке аз махсусиятҳои зотии шеъри ӯ саршори отифат будани онҳост. Отифат, на фақат дар ашъори андешаҳои отифӣ, балки дар ҳамаи анвои шеъри ӯ бар андешаву тасвир афзалият дорад, ки ба онҳо гармиву самимият мебахшад. Аксари ашъори ӯ маҳсули ангезаи таассуроти мусалсал мебошад, ки бо гармӣ ва тару тозагии отифат фаро гирифта мешавад. Анвои гуногуни шеъри ғиноӣ бо махсусиятҳои навъии худ беш аз ҳама дар эҷодиёти Фарзона дурахшон ба зухур омада, ӯро яке аз ғиноитарин шоирони муосир муаррифӣ менамояд. Чунин хусусият пайдо кардани ашъори Фарзона, бешубҳа, омилҳои айни ва зеҳнӣ дорад, ки аввалӣ ба авзои тозаии иҷтимоии замон ва бардошта шудани сонсури саҳти мавҷуда дар соҳаи адабиёт вобаста бошад, дуҷумӣ ба сиришти сирф ғиноии фарди шоир – худ Фарзона бастагӣ дорад. Ашъори Фарзонаро бо он кӯшишҳои дарунӣ, ки бар шахсияти худ ва дигарон дорад, дар матни ашъори даҳаҳои аввали нимаи дуҷуми садаи бист, масалан, солҳои шасту ҳафтӯд тасаввур кардан имкон надорад. Зеро он, аз як ҷиҳат, бо фазои пирӯзгаронаи он замон мутобиқат надошта бошад, аз ҷиҳати дигар, агар ҳамин гуна ашъор пайдо ҳам мешуд,

аз ҷониби сиёсати ғолиби адабии замон зуд саркӯб мегашт ва мачоли рушду такомул ҳам намеёфт. Фарзона дар замоне зухур кард, ки имкони таърихан зухур ва инкишофу нумув кардан дошт ва бинобар ин, дар ашъораш аз ҳамаи имконоти шеъри ғиноӣ дар амиқбурди ковишҳои ботинии инсон, ки бо воқеияти ўро фарогирифта нисбату ягонагӣ дошта бошад, истифода карда тавонист.

Дар эҷодиёти ӯ шеъри ғиноии андешаҳои отифии дарунгаро, ки яке аз навъҳои муҳимтарини шакли ковишҳои ботинии инсон мебошад, вале, мутаассифона, дар эҷодиёти шоироне, ки мавриди баррасӣ ҳастанд, хеле кам дучор меояд, нисбат ба эҷодиёти дигарон бештар ва амиқтар ба назар мерасад. Ин навъи шеъри ғиноӣ ҳам дар байни ғазалҳо ва ҳам шеърҳои ҷудогонаи ӯ, ки аз давраҳои аввали эҷодиёташ то имрӯзро фаро мегиранд, дида мешавад. Шеърҳои «Афсонаофарин», «Инчунин мебигзарад», «Дар хилвати ҳаёл» (Ояти ишқ, с.1994.), «Рафтан чӣ лаззатест», «Ношинос» (Меъроҷи шабнам, с. 1999) аз ҷумлаи ҳамин гуна ашъори ғиноии андешаҳои отифии дарунгаро мебошанд, ки дар онҳо ибрази ҷараёни ҳаёти ботинии шахсияти ғиноӣ афзалият дошта, андешаҳои отифии ӯ моҳияти мустақили ва комилан ҷамъбаस्तкунанда доранд. Дар онҳо шахсияти ғиноӣ андешаҳои худро ба воситаи рӯчӯҳое баён менамояд, ки маҳз ба ин ё он воқеияти мавҷуда, яъне макону ашъи муайян вобастагӣ надошта, хусусияти ҷудогонагӣ ва дар айни ҳол таъминӣ доранд.

Масалан, дар шеъри «Ношинос» **-аш**, ки дар рӯ ба рӯи талотумгоҳи ҷаҳон худро нозиндаву азёдрафта мебинанд, на фақат тоифаи мардуми хайрушарношинос, балки ҳатто ҷаҳонро ҳам, агар арзишҳои башарӣ, аз ҷумла, савобу гуноҳ, шароби аслу шароби маҷоз, яъне ишқи инсоният илоҳиро аз ҳам ҷудо ва алоҳида арҷгузорӣ карда натавонанд, ношиносу нопазируфтани мебинаду мегӯяд:

*Чаҳон чу раҳгузари ношинос метобад,
Ки бинамаш ҳама рӯзеву боз наиносам [114, 362].*

Аммо бояд қайд кард, ки дар баробари ашхос, ходисот ва қувваҳои манфию нописандида бекудрат будан ва ё қудрати қабули онҳоро надоштан худ як навъи қудратмандист, ки мақоми баландтари қудратро дорад. Ҳамчунонки дар ин байти классикӣ ҳаст:

*Ман аз бозуи худ дорам баче шукр,
«Ки зӯри мардумозорӣ надорам» [122, 192].*

Бинобар он, дар аксар маврид бекудратии зоҳирии шахсияти ғиноии шеъри Фарзона дар ашъори андешаҳои отифии худтахлилии дарунгарояш маъноӣ баръақс пайдо карда, ҳамчун аломати қудратмандӣ, назокати занона ва муносибати поку ошиқонаи ӯ бар ҷаҳони ҳастӣ ҷилвагар мегардад.

Дар ҳамин ашъори андешаҳои худтахлилии отифии Фарзона боз як хусусияти фарқкунандаи шахсияти ғиноии ӯ аз шоирони дигар зоҳир мешавад, ки агар шахсияти ғиноии шоирони дигар дар назди худ вазифаҳои бузурги иҷтимоӣ гузоранд, шахсияти ғиноии Фарзона бо шикастанафсии тамом, ки гӯё ба ҳеч амали арзишманде қодир набошад, суҳан мегӯяд. Масалан, ӯ агар дар шеъри зикраш рафтаи «Ношинос» «Чунон ҳамӯш шудам, к-андар ин талотумгоҳ, // Ба зинда будани худ боварам намеояд» [114, 362] гӯяд, шеъри дигарашро рӯирост ба ҳамин маъно «Ба ҳеч будан иқрорам» унвон мегузорад, ки дар он шоир аз авзои худ ба чунин суҳанҳо ҳикоят мекунад:

*Дигар зи қудрати нобудаам паём надех,
Дигар гарон манамо дӯшбори умрамро,
Ки нотавонаму бар хеш эътимодам нест.*

*Ман он фирефтаам, к-аз шиноварӣ гофил
Дар орзуи гуҳар хеширо ба баҳр задам.
Дареги кӯшиши ботил, ки дурр ба каф н - омад,
Чӣ сон раҳам, ки дигар соҳили муродам нест [113, 296].*

Вақте ки ин суханҳои шахсияти ғиноӣ аз нотавонию бекудратию безътимодии хеш бо суханҳои шахсияти ғиноии шеъри «Ман намемирам» **-и** Лоиқ ва дигарон муқоиса мешавад, то чӣ андоза баландоҳангу бодаъво ва ҳатто фароинсонӣ будани сухани Лоиқ ва то чӣ андоза хафифу шикастанафсона будани сухани Фарзона аён мегардад, ки дар мавқеҳои мухталиф будани шахсиятҳои ғиноии ин ду шоирро нишон медиҳад:

*То наорояд ҷавониам ҷаҳони пирро,
То набандам бо сурудам пеши роҳи тирро,
То нагирам бо қалам пеши дами шамшерро,
То набинвисам зи нав ман номаи тақдирро,
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд! [133, 190].*

Албатта, хангоми муқоисаи ин ду навъи муносибат ба ҷаҳони ҳастӣ ва ифодаи мавқеи худ ба замми чигунагии шахсиятҳои шоирон, навъи ҷаҳонбинӣ ва сабки эҷодии онҳо, боз замони навишта шудани ин шеърҳоро ба эътибор бояд гирифт. Дар он ҳолат дақиқ мешавад, ки оҳанги тавоноию қудратмандӣ дар шеъри Лоиқ бо он рӯхияи пирузгаронаи солҳои ҳафтоди садаи гузашта ва худи шоир ҳам, ки дар айни ҷавонӣ ва дастовардҳои ҳаётиаш буд, созгорӣ дорад. Аммо замони эҷоди шеъри Фарзона ба давраи рост омад, ки сохти мавҷудаи иҷтимоӣ шикаста шуда, сохти иҷтимоии нав батамом ташаккул наёфта буд. Ин даврон дар тӯли таърих маъмулан замони душворихоӣ саҳти иҷтимоиву иқтисодӣ мебошад, ки бори камаршикан бар

дӯш дорад. Гаронии ин бор дар ин ҳолатҳо ҳамеша бештар аз ҳама бар дӯши табакаи зиёӣ, ки ҳассостарин ва камҳимоятарин қишри ҷомеа мебошад, фуруд меояд. Фарзона ҳам ҳамчун шоири бедори миллат гаронии ин бори камаршиканро бештар аз дигарон эҳсос мекунад ва вобаста ба чи гунагии рӯҳияи худ, онро ҳар дафъа ба ҳар рангу оҳанг ибраз менамояд.

Агар бар рӯҳияи шоир Фарзона тааммуқ шавад, чунин бардоште ҳосил мешавад, ки сухани ӯ ҳангоми рӯй овардан ба зиндагии ҳаррӯза оҳанги маҳзун гирифта, бештар вукӯъгароёна аст, вале вақте ки ӯ ба олами орзуҳо меравад, суханаш лаҳни шодиву хаёлпардозона мегирад. Ин хусусият дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгарояш чашмрас аст, ки дар он бештар аз ҳама ҷаҳони ботинии шоир ифода мегардад. Нигоҳи воқеъбинона ва хаёлпардозона на танҳо дар шеърҳои ҷудоғона алоҳида - алоҳида ҷой доранд, балки дар як шеър ҳам рӯ ба рӯи ҳам дида мешаванд, ки намунааш дар шеъри «Дар хилвати хаёл» мавҷуд аст. Шахсияти ғиноӣ дар ин шеър, агар дар мисрае аз олами зиндагии мағшуши ҳаррӯза сухан гӯяд, дар мисраи дигар ба олами зебои ҳастӣ ва ё хаёлоташ меравад, ки тазоди онҳоро равшантар намоён созад. Шеър бо ин банд оғоз мешавад:

*Ман дида бастам аз ҳамаву гӯтавар шудам
Дар мавҷи навбаҳори пур аз атри ёсамин.
Шайтони порсоямӯ карданд гайбатам
Дар маҳфили малоики бадгашти шабнишин [113, 314].*

«Ман дида бастам...» мегӯяд шахсияти ғиноӣ, ки меҳодад аз чизҳои ноарзандаи зиндагӣ қатъи назар намуданашро ба мо гӯшзад намояд ва дар мисраи дигар ба навбаҳори пур аз ёсамини хаёлоташ меравад, аммо воқеият ӯро ба ҷаҳони ҳастӣ, ба маҳфили бадгашту шабнишинон

боз меорад. Ин банд бо талмеҳ ба қиссаи қуръони Шайтон низ ишорае дошта [98, 7-8], таъкид менамояд, ки бад кардани некрафторон аз чониби бадрафторон аз азал ҷой дорад. Дар бандҳои минбаъда ҳам ӯ ҳамин тариқа худро ба унсурҳои дигари зиндагии ҳаррӯза муқобил мегузорад, ки ба онҳо бо назари танқиду тамасхур нигаристан ва қабул надоштани ӯ баралло намоён аст. Масалан:

*Ман побараҳна меравам аз кӯчаҳои шаҳр,
Эй тоҷирони фазлфурӯши кулоҳпӯи.
Аммо на бар маломати гунги нигоҳатон,
Балки диҳам ба замзамаи сабзазор гӯш [113, 314].*

Шахсияти ғиноӣ, ки аз дурӯғу худнеқвонамудсозиҳои «малоики бадгашти шабнишин» ба ҷон омадааст, даъви-гароёна ба рафторҳои ба назар мақбули онҳо аз кӯчаҳои шаҳр побараҳна меравад, ки маломати онҳоро ба амал орад, вале бар маломати онҳо эътиборе надодани худро ба онҳо муқобил гузошта, тамоман беарзишу пуч буданашонро гӯшзад менамояд. Гурезгоҳи шахсияти ғиноии ашъори Фарзона дар чунин ҳолатҳо ҳамеша ё олами хаёлоташ, ё олами табиат мебошад, ки дар ин банди шеър дуюмӣ буда, ҳамчун замзамаи сабзазор ёд мешавад. Ба олами хаёлоташ рафтани шоир ба шеъри ӯ лаҳни хаёлпардозона ато сохта, ба фаросӯҳои ҳастӣ бибарад, ба ҷаҳони табиат рӯй овардан ба шеъраш тару тозагию маҳсусӣ бахшида, ба қалбу рӯҳ қарин месозад. Аммо ин ҳама тарзи нигоҳ ва ошноӣ гузидану бегонагӣ қардан бо олами хаёлоту ҳастӣ ба хотири гуфтани ҳақиқате мебошад, ки дар рӯзгори шоир мавҷуд буда, мутаассифона, на ҳамеша ширин, балки бештар талх аст, ҳамчунонки дар ин шеър ба назар мерасад:

*Шабҳои пур зи муъҷиза
дар хилвати хаёл*

*Ман бо ситорагони само сайр мекунам.
Бонуи абр мешаваму оби дидаро
Бар рӯдҳои ташиначигар хайр мекунам.*

*Ман духтари насимаму вораастаам зи худ,
Чун тифли гоҳвора наям дасту пойбанд... [113, 314].*

Дар ин мисраъҳои шеър шахсияти ғиноӣ аввал дар олами хаёлпардозона буда, дар само бо ситорагон сайр мекунаду бонуи абр мешаваду борон ва дар банди дуюм аз озодагии ҳамчун насим ва ҳамчун тифли гоҳвора дасту пойбанд набудани худ ёд оварда, риштаи суханро якбора ба сӯи дигар мекашаду мегӯяд: «Балки тамоми арзи ман аз асли ман чудост // Он сон, ки кандааст зи тахрешааш Хучанд» [113, 314] ва ҳарфашро ба охир мерасонад. Яъне аз ин шеър чунин маъно бармеояд, ки шахсияти ғиноӣ ҳам на он сон аст, ки дар тӯли ин шеър аз худ сухан мегӯяд, зеро арзи ӯ – ҳарфаш, арзишаш, эътибораш аз аслаш – моҳияти ҳастиаш чудо мебошад, ҳамчунонки Хучанд ҳам аз тахрешааш кандааст. Ин як чаҳишест аз маҷрои муқаррарии шеър ба тарафи дигар, ки огоҳона қарда шудааст, зеро он хонандаро тақон дода, барои дарки муаассиртари шеър мадад мекунад. Дар ҳарфи шахсияти ғиноӣ, ки аввал худро чун ҳавои тозаву қатрае зи минбари гул ва бонуи абру духтари насим дар сурати хубу дилпазире нишон меод, пайдо шудани маъноӣ инкори онҳо, ки асли ман онҳо нестанд, яъне ман фурутар аз онҳо ҳастам, ин ҳамон шикастанафсӣ ва фурутани шоир аст, ки дар бораи он дар мисоли шеърҳои дигари Фарзона дар болотар сухан гуфта шуда буд. Дар баробари ин, таъкиди он ки ман ҳам мисли Хучанд аз тахрешаам кандаам, ҳолати фоҷиавии шахсияти ғиноиро умумият дода, шадидтар месозад, ҳол он ки худ аз реша чудо будан барои инсонӣ фарҳангӣ, ки дар ин ҷо тимсоли шоир аст, саҳттарин фоҷиа мебошад. Ба ин

боз фоҷиаи шаҳре, ки ўро фаро гирифта, аз решаи аслии фарҳангии худ дур гаштааст, зам мешавад. Вақте ки бар сангинии ин бор ва оне, ки ин борро мардона мекашад дар асл зан аст, андешида мешавад, эътибори он, табиист, ки бештар гашта, рӯҳияи занона ва қудрати мардона доштани шеърӯ шахсияти ғиноии онро боз ҳам пурқувваттар нишон медиҳад. Ба замми эҳсоси нозуку зариф доштани ин шеър, ки аз рӯҳияи занонаи он бармеояд, худро бонуи абру духтари насим хондани шахсияти ғиноӣ таъкиди бевоситаи он аст, ки ҳомили ин бор зан асту пешаи мардонае дорад, агар мардон тавони кашидани ин борро дошта бошанд. Воқеан дар ин ҷо ба маврид аст, қайд шавад, ки агар шеър мардонаву занона дорад, он маҳз дар ҳамин рӯҳияаш бояд бошад ва шахсиятҳои ғиноӣ ҳам, агар аз якдигар фарқ мекунанд, маҳз бо ҳамин рӯҳияи хоси худ аз якдигар фарқ бояд кунанд. Ин матлабро шоираи афғон, ки мавриди баҳси занона будан ё набудани шеъраш қарор гирифтааст, дар сарсухани яке аз маҷмӯаҳои ашъораш чунин баён намудааст: «Ман ҳамеша наметавонам бе далел дар шеърҳоям зарф бишӯям ва хона чорӯб кунам. Аммо инро метавонам бигӯям, ки дар шеърҳоям бештар бо ситамҳое, ки дар дарозии таърих ва дар рӯзгори ман бар занон раво дошта шудаанд, ба мубориза бархостаам ва дар лояҳои шеърӣ диде, ки аз ман аст, нигариста мешавад... мехоҳам... бигӯям шоире монанди ман, ки аз чинси зан аст ва имрӯз месарояд, дар куллияти шеъраш дорои рӯхе занона аст. Пас ҳамин кофӣ аст» [118, с-н]. Дар мавриди занонагии шеъри Фарзона ҳам маҳз дар бораи ҳамин гуна рӯҳии занонаи он суҳбат бояд кард, ки баробари қавӣ буданаш, нозуку меҳрубона ҳам ҳаст.

Шахсияти ғиноии шеъри Фарзона дар ифодаи ҳама гуна ҳиссиёти хеш, он хоҳ ҳиссиёти ифтихору шодмонӣ, хоҳ пушаймониву маҳзунӣ, хоҳ саргармиҳои ишқу чавонӣ ва хоҳ дилсардиҳо аз бемуҳаббатӣ бошад, ҳамеша ҳамин

гуна рӯҳияи занона ва маъсумона дошта, айни шахсияти шоира ва ё ба ӯ бисёр наздик аст. Чунонки мулоҳиза шуд, аз забони ӯ он хошишу ниятҳои баландоҳангу пурдабада ва аксаран пирӯзгарона, ки дар забони шахсияти ғиноии солҳои шасту ҳафтод буд, қариб шунида намешавад, баръакс шахсияти ғиноии ӯ дар андешаҳои отифии худтаҳлилиаш гоҳе маҳзун ва нобовар ба тавони худ ба назар мерасад, яъне ӯ ҳам заъф дораду ҳам тавоноӣ, ҳам умеду ноумедӣ, ҳам ғам дораду шодмонӣ, яъне чун одами хокӣ зиста, ба сар ҳолу ҳавои воқеӣ дошта, нисбат ба дигарон бештар ҳассос ва ҳамдигар ҳамдарди дардмандон аст. Андешаҳои худтаҳлилии шахсияти ғиноӣ дар шеърҳои «Таронаи ҷавонӣ», «Танҳо», «Иқрор», «Талош» низ ҳамин гунаанд, ки болотар баррасӣ шуданд. Масалан, ин пораи шеъри охир низ ҳамон ҳулосаи қаблии моро, ки шахсияти ғиноӣ дар ашъори Фарзона бештар шикастанафс ва гӯё нобовар ба қудрати худ ба чашм мерасад, бо ҳарфу лаҳни дигар таъид менамояд.

*Мастӣ кучо? Даме ки ба қолаб нишастаам,
Тундӣ чаро? Гаҳе ки фурӯмонда дар худам.
Оне, ки сар ба зер бияфканда мегирист
Аз ҳарзаҳои мардуми беҳуда,
ман будам [113, 211].*

Бояд қайд кард, ки шахсияти ғиноӣ дар баробари аз нотавонии вонамудшавандаи худ сухан гуфтан дар баъзе мавридҳои, ки агар инкори он нотавонӣ шикастанафсишро зери шубҳа нагузорад, худ онро рад намуда, аз худ дархостҳои мекунад, ки далели қудрату тавоноии ӯ бошанд. Ҳамин гуна дар охиртари ин шеър ҳам сухан аз итминон ва талқини хеш дар устуворӣ ва пирӯзӣ бар душвории зиндагӣ рафта, ба ин нолаи ноумедӣ оҳанги умед мебахшад ва онҳоро бо ҳам мутасовӣ мекунад.

Тимсоли шахсияти ғиноӣ, ки ба воситаи андешаҳои худтахлилии дарунгаро офарида мешавад, яке аз суратҳои бисёри ӯст. Дар ин ҳолат шахсияти ғиноӣ оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ, маънавӣ, фалсафӣ андеша мекунад, ки тафаккуроташ аз ҷаҳони худии ӯ буда, боз ба ҳамин ҷаҳони худӣ равона мешавад. «Ман» -е, ки дар ин шеърҳо сухан мегӯяд, суханашро боз ба ҳамон «ман» -и худ мегӯяд, бинобар ин истифодаи ангезаҳои рӯҳӣ барои ифшои андешаҳои худтахлilӣ яке аз воситаҳои мувофиқест.

Ҳамин тариқ, дар осори шуаро, ки дар нимаи дуоми қарни бист эҷод шудааст, аз шуарои машҳуру баркамол то ҷавононе, ки дар даҳсолаи охир ба адабиёт ворид шуданд, шахсияти ғиноӣ бо андешаҳои худтахлилии гуногун ва ҷеҳраҳои мутафарриқа арзи вучуд кардааст. Уфукҳои зуҳури он хеле фарох, то ҳадде, ки ба кутбҳои ба ҳам муқобил мерасад — агар дар ашъори шоироне монанди Мирзо Турсунзода ва Аминҷон Шукӯҳӣ муносибати ҳамҷӯри ӯ бо ҷомеа ва ғояҳои иҷтимоии он меъёри ҳастии шахрвандии ӯ буд, дар шеърҳои солҳои охири Бозор Собир ихтилофи ӯ бо ҷомеа арзиши инсонӣ ва шахрвандӣ пайдо кард. Ҳақиқати ин зуҳурот ҳамон вақт ба равшанӣ таъйин мегардад, ки дар таҳқиқи он авзои замон ба назари эътибор гирифта шавад.

БОБИ 2. ШЕЪРИ ҒИНОИИ АНДЕШАҲОИ ОТИФИИ ТАСВИРӢ

Навъи дигари шеъри ғиноӣ, ки дар он низ андешаҳои отифии фарди ғиноӣ мақом дорад, навъест, ки дар он андешаҳои отифӣ на фақат ба воситаҳои забонӣ баён мешаванд, балки дар баёни онҳо унсурҳои тасвир низ ширкат менамоянд. Ин навъ шеърро олими назарияи адабиёт Г. Н. Поспелов шеъри ғиноии тасвирӣ номида, хусусияти онро чунин нишон медиҳад, ки он: «...дар худ ҷаҳони хусусии ашъвии тасвирро инкишоф медиҳад, ки баъзан ғаниву гуногунранг мебошад» [69, 102]. Табиист, ки ин навъи шеъри ғиноӣ нисбат ба навъи ҳолиси андешаҳои отифӣ бештар мебошад, зеро он ба хусусияти идроки инсон аз олами ҳастӣ асос мегирад. Инсон ҳангоми ифодаи андешаҳои отифии худ ба олами хориҷ рӯй меорад, ки ба он қиёс, монандӣ ё тасвире пайдо намуда, онро ҳар чӣ маҳсустар баён кунад. Дар натиҷа олами ботинии инсон бо олами хориҷ ба ҳам мерасад ва ин олами хориҷ ба воситаи ҳодисаҳои воқеаҳо, муносибатҳои байниҳамдигарии инсонҳо ва шароите, ки дар он шоир зиндагӣ ба сар мебарад, ба ӯ таъсири муайяни ҳудро мегузорад. Таассурот ва тасаввуроте, ки шоир аз бархӯрдаш бо олами ҳастӣ ҳодис ҳосил мекунад, дар сурати тимсолҳои аёнӣ, шайъию малмус дар хотира ва шуури ӯ захира мешаванд.

Ҳар ҳиссиёту таассуроте, ки шоири ғиноӣ ифода мекунад, дар зимн тасаввурот, андеша, шинохти ӯро аз ҷаҳони ҳастӣ ба мо мерасонад. Тимсолҳое, ки ӯ аз олами хориҷ барои ифодаи андешаҳои отифии худ интиҳоб менамояд, аксаран моҳияти таъминӣ пайдо мекунад, зеро онҳо, ҳоҳ худогоҳ ва ҳоҳ нохудогоҳ, барои ифодаи манзуре интиҳоб

мешаванд, ки нияти эҷодии шоир тақозо мекунад. Масъалаи мураккаб дар ин ҷо муайян намудани меъёри ба ҳам даромехтагии эҳсосоту андешаи отифии эҷодкор ва олами ҳастӣ мебошад, ки аз он тимсолҳо гирифта мешаванд. Дар ин бора ақидаи ҳунаршиноси немис Хорст Редекер қобили қайд мебошад, ки навиштааст: «Воқеият, пеш аз он ки тимсол шавад, аз олами эҷодкор бояд бигзарад», зеро чараёни зиндагии эҷодкор «унсури моҳиятноки муҳтавои асари бадеӣ» [76, 58] мебошад.

Вақте ки тимсол аз олами бадеии эҷодкор мегузарад, барои инъикоси ғояи бадеӣ қобил мешавад. Ҷамҷунонки маълум аст, андеша асосан номаҳсус, мучаррад ва мантиқӣ сурат мегирад, дар ин ҳолат унсурҳои олами ашё, агар истифода шаванд ҳам, ифодакунандаи танҳо ашё буда, тимсол нестанд ва андеша ҳам бадеӣ набуда, мантиқист. Чизе, ки андешаро бадеӣ мекунад, отифат аст ва чизе, ки шайъро ба тимсол бадал месозад, нигоҳи бадеии эҷодкор аст, ки ба он сифат баҳшида, дақиқ менамояд ва дар айни ҳол барои ифодаи мазмуни фарохтар ва таъминӣ омода мекунад. Масалан, вақте ки «дарахт», «осмон», «рӯд» гуфта мешавад, умуман дарахт, осмон, рӯд дар назар аст, ки ҳеҷ гуна сифате надоранд ва барои расонидани ҳеҷ гуна ҳиссиёту таассуроте, ба ҷуз мафҳуми умумиашон, қобил нестанд, вале хангоме ки шоир ба онҳо сифат дода, ба тимсол табдил медиҳад, онҳо ифодакунандаи мафҳуми сабзиву шукуфой, фароҳию баландӣ, ҷӯшу хурӯш шуданашон мумкин аст. Дар ин ҳолат «...аксаран мо ба воситаи тавсифи чизи аниқ ва фардӣ мекӯшем, ки мафҳуми бузургу куллӣ, сифат ва ё ҳодисаи умумиро ифода намоем. Дар ин ҳолатҳо мо тимсолнок меандешем» [49, 15].

Ҷамин тарик, дар шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ андеша бо тасвир ба ҳам омада, андешаи бадеии тимсолиро ба вучуд меорад, ки мафҳуми умумиро ба воситаи шайъи алоҳида, яъне чудоғонагӣ ифода менамояд. Ин

хусусияти умумии шеър аст, аммо дараҷаи истифодаи он дар ҳар шоир ба меъёри истеъдоди бадеии ӯ ҳар гуна мебошад. Шоир ҳар қадар мушоҳидакор аст, ҳамон қадар зухуроти ягона ва фардию нотакрорро амиқтар мебинад ва дар асоси таҷрибаи зиндагии воқеӣ ва эҷодиаш ба он хусусияти фарохтар ва таъминитар медиҳад. Шайъе, ки бо чашми тимсолсози шоир дида мешавад, аз олами андешаҳои отифӣ ва шуури фардии ӯ гузашта, ташаккулу тобиши дигар пайдо мекунад ва аз мафҳуми ҳолиси шайъии худ фаротар рафта, хусусияти тозаи тимсолӣ, бадеӣ ва имкони ба вучуд овардани таассуроти мусалсал (ассосиативӣ)-ро касб менамояд. Вале ба ҳар ҳол, дар шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ андешаи отифӣ бар тасвир бартарӣ дорад ва онро тобеи худ нигоҳ медорад, зеро дар ин гуна шеър мақоми шуур ва шахсияти шоир дар ҷои аввал аст. Аммо ба олами шайъ рӯй оварда, аз унсурҳои он тимсол сохтани шоир имкони ӯро дар ибрази андешаҳои отифиаш хеле фарох менамояд. Аз ин рӯ, навъи шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ нисбат ба шеъри танҳо андешаҳои отифӣ хеле зиёдтар мебошад, чунки ба олами ашё рӯй овардан барои тасвиру ифодаи ҷаҳони ботину хориҷи фарди ғиноӣ имкони ба маротиб бештаре медиҳад.

Дар ин навъи шеър ҳаёти ботинӣ, андешаҳои отифии шоир ба воситаи ҳар шахсияте, ки ифода шавад, хоҳ «ман»-и шоир, шахсияти ғиноӣ, муаллиф, ровӣ дар ҳама ҳолат мақоми муайянкунанда доранд, зеро онҳо аз муносибати ӯ бо оламу одам ва унсурҳои ҷаҳони ҳастӣ ба амал омадаанд. Ҳар қадар ҳаёти ботинӣ ва андешаҳои отифии шоир ғанитаранд, онҳо ҳамон қадар олами ашёро фароҳу дақиқ ва бо рангомезиҳои гуногунаш фаро гирифта, ҳақиқати бадеии олами ӯ ва тимсолҳои офаридаашро бештар ба назар мучассам менамоянд. Дар шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ фарди ғиноӣ на фақат эҳсосот ва андешаҳои отифии худро баён медорад, балки ба олами хориҷ рӯй оварда, аз

он ашё, чузъиётеро интихоб намуда, барои ифодаи маҳсусу малмуси он эҳсосоту андеша ба кор мебарад. Ин ашё ва чузъиёт заминаи воқеии шеърро муҳайё намуда, тарҳи олами ҳастиеро, ки дар он фарди ғиноӣ эҳсосу андешаву зиндагӣ мекунад, ба вучуд меорад.

Ашё, чузъиёти олами моддию маишӣ ва табиат, ки дар омезиш бо андешаҳои отифӣ мавриди тасвиру ифода қарор мегиранд, дар таркиби бадеии ҳар шеър вобаста ба мақсаду мароми шоир ҳар дафъа таносуби гуногун доштанашон мумкин аст. Онҳо худ усулан мустақилият надошта, барои мукамал ва возеҳу маҳсустар ифода қардани андеша ва эҳсосоту таассуроти фарди ғиноӣ истифода шудаанд.

Дар ин ҷо бамаврид аст, қайд карда шавад, ки бо истифода аз анвои гуногуни суvari ҳаёл – маҷозу ташбеҳу истиораву кинояву ташҳис ва монанди инҳо сухан гуфтани мақсуди худро баён намудани инсон аз давраҳои хеле қадим оғоз гаштааст, ки ҳанӯз ҳеҷ анвои адабиёти бадеӣ шакл нагирифта буд. Ҳамчунонки фарҳангшиноси маъруф Э. Тейлор қайд мекунад: «Шоирӣ муосир то ҳол ҳам барои тасвиркорӣ аз маҷозхое истифода мекунад, ки дар забони барбар барои ифодаи фикри ӯ мададгори ҳақиқӣ буданд» [100, 163], зеро ӯ худро ҳоло аз муҳити фарогирифтааш ҷудо тасаввур карда наметавонист ва аз маҷозхое, ки «аз табиат гирифта шудаанд, на ба хоҳири баёни пурҳаяҷони шоирона, балки танҳо барои пайдо қардани суханҳои аз ҳама равшантар барои ифодаи афкори худ» [100, 163] истифода мекард. Бинобар ҳамин ҳам ҳар қадар ба давраи қадимтари адабиёт рӯчӯ карда шавад, сухан ҳамон қадар маҷозӣ ва саршори суvari ҳаёл аст, зеро ин гуна сухан гуфтаниро ҳуди ҳаёти мардуми ибтидоӣ тақозо мекард ва аз ин рӯ, дар илми забоншиносӣ таъкид мешавад, ки дар аввал муносибати байни тафаккуру забон ҷунон наздик буд, ки забон бо шеър қариб ҳамсон буд. Аз анвои суvari ҳаёл,

ки ҳам дар тахайюлоти бадеии инсони бостон, дар фаҳлавиёти ӯ вучуд дошт ва ҳам имрӯз дар адабиёти мактуб аз хама бештар мақом дорад, ташхис мебошад, ки дар шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ ҳам ба тарзи густарда истифода мешавад.

Дар тасаввуроти инсони ҷамъиятҳои ибтидоӣ, ки бо табиат қарибтарин пайванди ҳастиро дошт, табиат ва ашӯву ҳодисаҳои он зиндаву ҷондор ба шумор меомад. Ин гуна идроки ҳастӣ дар устураҳо, афсонаҳо, пасонтар дар китоби аввалини динии башар Авесто ва фаҳлавиёти мардум равшан падида аст. Масалан, дар Авесто, дар дафтари дуҷум, дар боби Ясна, дар Ҳотҳо, ки аз беҳтарин сурудаҳои шоиронаи башарист, аз ҷумла, дар Ҳоти 63 ба обҳову заминҳову ғиёҳон бо ҷунин суханон мурочиат ва ниёиш карда мешавад:

*«Эй обҳо! Эй заминҳо! Эй ғиёҳон!
Эй Амшоспандон, шахриёрони неки хубкуниш!...
Эй ашаванон! Эй беҳтарин бахшандагон!
Ин бахшиширо аз ҳамаи (шумо) изадон хосторам:...*

Он ҷӣ бузургтар аз ин аст, он ҷӣ беҳтар аз ин аст, он ҷӣ зеботар аз ин аст ва он ҷӣ арзишмандтар аз ин аст, маро арзонӣ доред, эй изадони ашаван!» [2, 63] Дар ин сурудаи беназири шоирона ҳамаи мавҷудоти ҳастӣ ҷондору зиндаанд ва барои шод зистани одам офарида шудаанд, онҳо на фақат бо одам дӯстиву ёриву мададгори доранд, балки байни ҳамдигар ҳам меҳру муҳаббат меварзанд. Зардушт ин меҳрубониюро дар 6 Хуршед-яшт дар пораи 5 бо ҷунин суханони ҷовидона меситояду месарояд:

«Дӯстиро меситоям: беҳтарин дӯстиро, ки дар миёни Хуршеду Моҳ барпоист» [2, 185].

Ин ниёишҳои пок бар мавҷудоти ташхисшуда бо ситоишҳои самимии ғиноӣ ва тасвирҳои то имрӯз пуртаро-

вату зинда ба ҳам меоянд, мисли ин ки дар Кардаи панҷум, 12 Рашн-яшт, дар пораи 23 ҳаст:

«Эй Раини ашаван!

Агар ту бар фарози кӯҳсорони дурахшону бисёр-риштаи Албурз ҳам бошӣ, Албурзе, ки аз ситеги он моҳ барнаҳезад – он ҷо, ки на шаб ҳасту на торикӣ, на боди сарду на боди гарм, на нохушии кушанда ва на олошии девофариди – мо туро ба ёрӣ ҳамехонем» [2, 233].

Бояд мусаллам бошад, ин гуна ниёишҳо, ки як навъи ифшои андеша ва розу ниёзи гиноӣ мебошанд, дар фаҳлавиёти мардум аз аввал бо ашё ва тасвириҳои олами ҳастӣ ҳамроҳ меомаданд, ки аз рӯи ҷаҳоншинохтии онҳо зиндаву чондор буда, ташхисонида мешуданд. Ин суннати деринаумр аст, ки дар зехни мардум решаи амиқу густарда рондааст ва аз ин рӯ, мазмуну маънои ин гуна ашъор, ки дар онҳо ашёи олами ҳастӣ ташхисонида шуда, ба онҳо мурочиати бевосита карда мешавад, зуд бар эҳсосоти андешаи инсон нуфуз мекунад. Ин усули ибрази андешаву эҳсосот ба воситаи ташхисонидани ҷуъиёти табиат, махсусан, ба василаи мурочиати бевосита, ки онро ба сурати ташхисиву чондор ба назар меорад, дар фаҳлавиёти мардум фаровон истифода мешавад. Дар суруду рубоиву дубайтиву байтҳои мардумӣ ба ашёи олами табиат, аз ҷумла, ба дарахту мурғу парандаву дарёву кӯҳу дашт ва монанди инҳо мурочиат карда, яъне онҳоро ташхисонида, рӯҳу равон бахшида, рози дил гуфтани шахсияти гиноӣ як амри маъмулист. Масалан, дар ин рубоӣ:

*Эй бедаи баланд, нукакот қуббаи нур,
Ман бай тура чӣ роӣ кунум, ёраки дур.
Не асти даванд дорум, не хотири зур,
Оҳ ай дили садпораю ҷавр ай раҳи дур [7, 70].*

Ё дар суруди «Резабороне, меборӣ, бибор»:

*Резабороне, меборӣ, бибор,
Шави маҳтовай, дилбар ба канор
Шом омадаям, намози шом омадаям,
Резабороне, меборӣ, бибор... [117, 207].*

Ин суннати ташхисонидани ашъву авзои табиат, ки ба зухуроти гуногуни он шахсият мебахшид, ба адабиёти мактуб интиқол ёфт, ки дар шеъри ҳазорсолаи тоҷик бо гуногунтарин шеваҳо рухнамоӣ мекунад. Он дар шеъри муосир ҳам қорбурди фаровон дорад ва дар осори шоироне ҳам ба назар мерасад, ки сабки фардиашон бештар дар заминаи сабки шеъри классик то сабки фаҳлавиёти мардум шакл гирифтааст.

Дар шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ, ки фарди ғиноӣ барои ибрази андешаву ҳиссиёту таассуроташ ба олами табиат ва ашъву ҳодисаи рӯй оварда, онҳоро шахсият мебахшад, дар байни чараёнҳои ҳолати рӯҳӣ ва ҳодисаву ҳастии олами хориҷ иртибот барқарор мекунад. Дар нимаи дуҷуми қарни XX фарди ғиноӣ дар эҷодиёти М. Турсунзода, А. Шукуҳӣ, Ғ. Мирзо ва дигарон ҳам дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлили ва ҳам дар ашъоре, ки бо мурочиат ба шайъи ташхисонида гуфта мешавад, сурат ва сирати худро намоян сохта, баробари хусусиятҳои иҷтимоии худ хислатҳои ботинӣ ва шахсиятро низ бештар мавриди тавачҷуҳ қарор медиҳад. Вале ин нуқта чунин маъно надорад, ки ифодаи ҳиссиёти шахсии инсон, фитрат ва олами маънавии ӯ то ин солҳо тамоман сарфи назар мешуда, маҳз дар нимаи дуҷуми қарн ва дар эҷодиёти танҳо ҳамин шоирон ба назар мерасида бошад. Албатта, ин тавр нест. Дар ашъори ғиноии даҳсолаҳои пеш аз ин ҳам таассуроти рӯҳии фарди ғиноӣ ба қалам меомад, аммо он аҳамиятеро, ки акнун дар шинохти инсон пайдо кард, қаблан надошт. Бинобар ин, агарчи дар эҷодиёти М. Турсунзода

ва А.Шукӯҳӣ намунаҳои хуби ифодаи ҳаёти фардӣ мавҷуд буд, аммо он дар баробари таассуроте, ки аз ғаъолияти иҷтимоии шахс бардошта мешуд, дорои аҳамияти махсус ба назар намерасид.

Ҳангоме ки шоир ба шайъе муроҷиат ва ё онро тасвир карда, андеша ва ё таассуроташро баён менамояд, барои шайъитар, маҳсустар, воқеитар гуфтани мазмун имконияти бештар пайдо мекунад. Дар ин навъ шеър андеша ва ё таассуроти ӯ на фақат зикр, балки тасвир ҳам мешавад. Шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ дар эҷодиёти М. Турсунзода дар баробари ибрази эҳсосоти самимиву фардӣ барои ифодаи ғояҳои иҷтимоӣ ҳам моҳирона ба кор андохта мешавад.

Фарди шеъри ӯ ба унсурҳои олами ҳастӣ, масалан, ба рӯд, кӯҳ, замин, дарахт ва монанди ин аҷзои табиат муроҷиат карда, ба онҳо рӯҳ мебахшад, ташҳис мекунад ва таассуроти худро аз номи онҳо ва ё ба воситаи онҳо ба забон оварда, мақсадашро дар либоси суханони мусаввар меорояд. Аз ин бармеояд, ки барои барҷаставу муассир ва маҳсус ифода кардани муҳтавои шеър ташҳисонидан, яъне ҷон ва шахсият бахшидан ба аносири олами ҳастӣ ва ашё яке аз воситаҳои маҳсулноки эҷоди бадеӣ мебошад.

Интихоби мавзӯи муроҷиат мавқеи ғоявӣ бадеии шоирро намудор сохта, барои барҷастатар ифода шудани фикраш мадад мерасонад. Масалан, дар эҷодиёти М. Турсунзода дар чанд шеър, аз ҷумла «Рӯди Ганг» (с. 1947), «Рӯди кӯҳӣ» (с. 1959), «Оби Душанбе» (с. 1963), «Таронаи рӯд» (с. 1968), «Рӯди ман» (с. 1971), ки дар онҳо рӯд ташҳисонида шудааст, шахси шоир бо рӯд ба рӯд, таассуроташро баён мекунад, ки бесабаб нест, зеро рӯд тимсоли ҳаракати ҳаёт, навшавии он буда, яке аз ғояҳои асосии ашъори ӯро барҷаста ифода менамояд.

Дар шеъри «Рӯди ман» ташҳисонидани рӯд дар мисраи аввал ҷой дошта, тасвираш ба воситаи муроҷиати

шоир ба чо оварда мешавад. Маҳз рӯдро ба маҳзари тасвир кашидани шоир ба ҳамон манзури ӯ, ки зиндагии халку кишвараширо ҳамеша дар чараёни пешравӣ мебинад, бастагӣ дорад. Ин худ далели хузури мафкура дар шеъри ғиноии андешаҳои отифии тавсифию тасвирист, ки интихоби маҳз ҳамин манзараро амалӣ намудааст. Аммо ҳамин манзара метавонад дар шоири дигаре, ки мавқеи дигари мафкуравӣ дорад, дигаргуна идрок шавад ва маънои тамоман мухталифро ифода кунад. Дар ин ҳолат тасвири манзара дар шеър на танҳо хусусияти мавзӯӣ, балки хусусияти масъалавӣ пайдо мекунад, ки дар асоси баррасии он ҷиғанагии ҷаҳонбинии муаллиф муайян мешавад.

Ҳоло шеъри «Рӯди ман» - и Мирзо Турсунзода зери назар аст, ки дар он шоир бо рӯҷӯ ба он андешаҳои шаҳрвандии худро иброс медорад. Шахсияти ғиноӣ ба рӯд нукта мегирад, ки давру замон дигар ва «сарзаминат пурсамар» шуд, яъне ба дастовардҳои шоён таҳсин ноил гашт, вале ту то ҳол ҳамон сон, ки будӣ, хастӣ. Дар ин нукта ғояи иҷтимоии шоир, ки пирӯзиҳои даврони нави зиндагии кишвараширо таъкид мекунад, баён шудааст. Азбаски ин манзур на рӯирист, балки ба воситаи гуфтугӯ бо рӯд ба забон меояд, ба зехн ҳамчун таблиғот барнахӯрда, табиӣ садо медиҳад: «Рӯди ман олам дигар шуд, Ту ҳамон астӣ, ҳамон. // Сарзаминат пурсамар шуд, Ту ҳамон астӣ, ҳамон. // Даври ман даври хунар шуд, Ту ҳамон астӣ, ҳамон, // Дидаю дил пуршарар шуд, Ту ҳамон астӣ, ҳамон» [108, 149].

Шоир барои он ки андешаҳои иҷтимоияшро аз ибтидо муассир баён созад, ба рӯд мурочиат карда, онро ҷондор меангорад ва бо он чун бо инсон гуфтугӯ мекунад. Ин воситаи услубӣ дар фаҳлавиёти халқ фаровон ба назар мерасад, Мирзо Турсунзода ҳам бар асари гароиши бисёр доштани ба ин адабиёт, аз он барои ифодаи барҷаставу дилчаспи манзури бадеияш истифода мекунад. Танҳо баъд

аз ин гуфтугӯи худ бо рӯд, шоир ба нигориши он шурӯъ менамояд:

*Осмон дар синаи ту аксандозӣ кунад,
Бо ҷамоли ту ситора шӯҳиву бозӣ кунад,
Оламеро ҳусни ту аз хештан розӣ кунад,
Моҳи гардун дар дили шаб гарданафрозӣ кунад*

[108, 149].

Шоир, аз як ҷиҳат, ба рӯд барои «ҳамонасту ҳамон» монданаши нукта мегирифта бошад, аз ҷиҳати дигар, мафтунӣ ва муҳаббату ифтихорашро аз рӯде, ки дар синаи он осмон аксандозӣ, ситора бо ҷамоли ӯ шӯҳию бозӣ ва моҳ дар дили ӯ гарданфарозӣ мекунад, баён намуда, онро бо суратҳои дилфиреб ба қалам кашида, бо ҳавои ишқу муҳаббат фаро мегирад. Дар ин шеър воситаҳои тасвир яке дигареро пайдарҳам инкишоф надода, балки пушти ҳам омада, пайвасти мешаванд, масалан, сар ба сангҳо задан, чун уштури маст ҷавлон кардан, қатраҳоро ба кӯҳ пош додани рӯд олами ашъебии тасвирро ғанӣ ва манзараро ба назар манзур намуда, андешаю таассуроти шахсияти гиноиро муассир ифода месозад.

Тасвири рӯд асосан дар банди сеюми шеър сурат мегирад, ки шоир онро дар давидану «сар ба сангон» ва ҳамчун «уштури маст» ҷавлон задан мебинад ва дар банди чаҳорум боз ба тавсифи лаҳзаҳои дар канори он хуш гузаронидани як дами зиндагӣ пардохта, дар банди панҷум ба тасвиру тавсифи рӯд баргашта, оби онро «тезтар, бурротар... аз дами шамшер», «софтар аз оби чашми тифли бетаксир», «пурзиётар аз руҳи хуршеди оламгир» ва «тундтар аз бод ҳам, аз бодпо нахчир ҳам» ба қалам медиҳад:

*Як назар кун, рӯди ман, атрофи ту тағйир ёфт,
Аз дами ту дашти бирён чораву тадбир ёфт,*

*Гарчи бепарво дили ман раҳ ба сӯят дер ёфт,
Ҳарчи бошад ҳусни ту дар шеъри ман тасвир ёфт...*
[108, 150].

Ҳамчунонки ба назар мерасад, манзури шоир таҳсини пешрафти иҷтимоии зиндагӣ дар сарзаминаш аст, ки ҳатто рӯдро ҳампой он намебинад, вале мисраи дуҷуми байт бо ин ғараз созиш надорад, зеро «аз дами ту дашти бирён чораву тадбир ёфт» чунин маъно медиҳад, ки рӯд дар тадбири дашти бирён, яъне обшору қобили зиндагӣ кардани он ҳамдастӣ кардааст, пас дар пешрафту дигар шудани сарзамин ҳамроҳ будаасту сахм доштааст.

Дар ҳар шеър ташхисонидани шайъи мавриди тасвир ва ё суҳбат ба воситаҳои гуногуни забониву баёнӣ ва ифода ба иҷро расиданаш мумкин аст. Дар панҷ шеъре, ки болотар зикраш рафт, ба чуз шеъри «Оби Душанбе», дар чаҳортои он шайъи мавриди тасвир – рӯд, ба воситаи «ту» – ҷонишини шахсӣ, ки шоир ба онҳо мурочиат мекунад, ташхисонида шудааст. Дар шеъри «Рӯди ман» рӯд ба тариқи мурочиати рӯёрӯӣ – «ту ҳамон астӣ, ҳамон», яъне ба воситаи ҷонишини «ту» ва феъли замони ҳозира «ҳамон астӣ» ташхисонида шудааст, ки хангоми хондани шеър дар хонанда тасаввуроти суҳбати ҳаминзамонаи бевосита ро ба вучуд меоранд. Бешубҳа, таъсири ин шакли ташхис бештар мебошад, зеро хонанда худро рукни тарафи дигари суҳбат ҳис карда, алоқаш ба он бештар мегардад ва ноаёнӯ беихтиёр ба чараёнӣ таассурот ва андешаҳои шоир дода мешавад. Бинобар ин ғояи шеър ҳамчун таблиғот ба гӯш нарасида, балки монанди ҳарфҳое, ки худи хонанда мегӯяд, қабул шуданашон мумкин аст.

Шоир ва мутафаккири бузурги немис Иохан Волфхан Хӯте изҳор дошта буд, ки агар шоирро хуб шинохтани бошад, ба ватани ӯ сафар кунед. Мақсадаш, бешубҳа, он буд, қайд кунад, ки дар эҷодиёти шоир на фақат хусуси-

ятҳои миллӣ, суннатҳои адабию фарҳангии мардуми ватанаш, балки табиати он, ки дар оғӯши он шахсияти эҷодии шоир шакл мегирад, инъикоси худро хоҳанд ёфт. Воқеан ҳам чунин аст. Вале, аз ҷиҳати дигар, агар шоир парвардаи асили хоку оби ватанаш бошад, табиати он, ки заминаи рушду камоли шоир мебошад, бо ҳар роҳ дар осори ӯ арзи вучуд хоҳад кард ва аз рӯи он ҳам, ҳам ватан ва ҳам шахсияти шоирро бештар хубтар шинохта мешавад. Ин фикр дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода ҳам тасдиқи худро пайдо мекунад. Табиати кишварҳои гуногун бо вучуди аз ҳамдигар фарқҳо доштанишон ба ҳам шабоҳатҳо ҳам доранд. Махсусияти фардии осори шоирон бештар дар тасвир ва ифодаи ҳамин шабоҳатҳо зоҳир мешавад. Масалан, дар кишварҳои осийё ва махсусан, дар Осийё Марказиву Қафқоз кӯҳу кӯҳсорон на фақат аксари масоҳати ин кишварҳоро ишғол кардаанд, балки дар сарзамини шеърӯ адабашон ҳам фароҳ доман густарда, сар ба осмонҳо суданд.

Дар ашъори Мирзо Турсунзода дигар аз унсури табиат, ки шахсияти ғиноии шеъраш ба он мурочиат карда, таассуроти тасвириашро баён месозад, кӯҳу кӯҳистон аст, ки барои шоири тоҷик ҳеҷ аҷобате набояд дошта бошад, ҳадди ақал барои он ки шоири тоҷик чашм кушода, кӯҳро мебинад, зеро, ҳамчунонки маълум аст, наваду се дар сади ин сарзаминро кӯҳсор ташкил медиҳад. Ин маънӣ дар яке аз шеърҳои Мирзо Турсунзода «Суруди кӯҳистон» (с. 1975) чунин баён карда шудааст:

*Ман, ки аз модар таваллуд ғашта дидам кӯҳро,
Меҳри дил бахшидаму бо ҷон харидам кӯҳро [108, 163].*

Кӯҳу кӯҳистон ҳамчун унсури тасвир ва ё ҳамчун мавзӯӣ, ки ба воситаи он шахсияти ғиноӣ андешаҳои отифии тасвириашро ифода мекунад, аз давраҳои аввали эҷоди-

ёти Мирзо Турсунзода, масалан, дар шеърҳои «Ба кӯхсори тоҷик» (с. 1940), «Ба посбони ганчинаҳо» (с. 1946), «Бадахшон» (с. 1947) ва дигарҳо ба назар мерасад. Вале ҳақиқат ин аст, шеърҳои хуби ӯ дар ин бора дар замони баркамолӣ шоир, дар нимаи дуҷоми садаи бист эҷод шудаанд, ки шеърҳои «Дурахшон куллаҳо» (с. 1959), «Инсон ва кӯх» (с. 1967), «Суруди кӯхистон» (с. 1975) аз ҷумлаи онҳо буда, нигоҳи амиқтар, тасвири ҷондору таассуроти самимонатаре доранд ва ифодаи ин мавзӯро дар эҷодиёти ӯ пурахмираттар менамоянд.

Комилан табиист, сохтори ашъоре, ки номашон дар боло зикр шуд, ба ҳамдигар фарқ дорад, яке бо тасвири бевоситаи кӯх оғоз гашта, дигаре бо ҳикояти шахси шоир ва се дигар бо мурочиати шахсияти ғиноӣ ба кӯх ва ҳамин тариқ усулҳои гуногун ба истифода рафтаанд, аммо дар онҳо як чиз умумист, ки ҳамаи кӯхҳо ташхисонида шудаанд. Дар шеъри «Дурахшон куллаҳо», ки аз сухан гуфтани шахсияти ғиноӣ бо рафиқ оғоз мешавад: «Дар миёни кӯхсоронам рафиқ! // Дар баландӣ ошён монам рафиқ!» [108, 105] дар байти ҳаштум ва нухум шоир ба тариқи ҳикоят кӯхро ташхис карда мегӯяд: «Бишнавам аз кӯх то акси садо, // Гӯядам, шояд, ки «–Фарзандам, биё! // Андаке мавзӯро тағйир кун, // Ин бузургии маро тасвир кун» [108, 105]. Дар шеърҳои дигар ҳам ба тарзу тариқи гуногун кӯхҳо ташхисонида, ба онҳо сифати одаӣ дода мешавад.

Дар ашъори ғиноии андешаҳои отифии тавсифию тасвирии Мирзо Турсунзода дар баробари рӯду кӯх, ҳамчунонки дида шуд, боз аносири дигари олами табиат, аз ҷумла, уқобу дарахту мурғи сахар ва монанди инҳо ҷой доранд, ки ҳар яке ба манзури муайяни адабию бадеӣ ба кор рафта, заминаи шайъии осори ӯро пурбортар кардаанд. Ба ғайр аз ин, дар олами шеър боз ашъе ҳастанд, ки маҳсули дасти одаманд, онҳо низ барои тасвирдору ашъвӣ баён намудани андешаҳои отифӣ истифода карда мешаванд, ки

дар ашъори Мирзо Турсунзода ҳам маъмуланд. Масалан, қалам дар шеърӣ ҳамноми «Қалам» (с. 1975), ки ташхисонида шудааст ва дар он шахсияти ғиноӣ худро пинҳон дошта, ҳамчун шахси сеюм розу ниёзи қаламро бозгӯ мекунад, ки он бешубҳа ба шахсияти ғиноӣ ҳам тааллуқ мегирад: «Қалам гӯяд, ки асбоби шарифам, // Ба ҳар дасти зарифе ман зарифам...// Қалам гӯяд, ки инсонро яроқам, // Яроқи иттифоқам ҳам нифоқам» [108, 157].

Ба ҳамин минвол, қалам розу ниёзи худро давом дода, таъкид бар он дорад, ки агар ба «дасти ҳақшиносон» афтад хизмат ба инсон мекунад ва агар ба «дасти ноҳалаф» афтад, чабр бар инсон ва чаҳонро чун зиндон торик намуданаш мумкин аст. Ҳамчунонки ба назар мерасад, дар ин шеър ҳам қалам ташхисонида шуда, сухан мегӯяд ва назари шахсияти ғиноии шеърро баён месозад, ки асосан маъноӣ ахлокиву иҷтимоӣ дорад.

Дар нимаи дуюми аср бештар чунин хусусият пайдо кардани ашъори Мирзо Турсунзодаро Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ қайд карда, чунин навиштааст: «Дар ин давра (солҳои 1960-70 А. Ҳ.) майле ба сӯи чамъбасти бадеии фалсафӣ то андозае ранги панду ҳикмати классиқиро гирифт. Баъзе хусусиятҳои андарзу ҳикмат дар шеърӣ Турсунзода ба даҳаи шастум қувват гирифт ва дар шеърҳои «Шоиро!» (1962), «Ошӯни баланд» (1968), «Қалам» (1975), «Дӯстонро гум макун» (1975) ва монанди инҳо дида мешавад. Меҳри андарзу ҳикмат шеърӣ Турсунзодаро ба усули чамъбандии классиқии воқеияти иҷтимоӣ наздик бурд. Ба ин тариқ Турсунзода дар охири умр аз сиёсатгарӣ ба сари арзишҳои ҳамагонии башарӣ омад» [126, 422-23].

Ҳамчунонки ба назар расид, сухани панду насиҳат ҳам, агар он бо усули бо мурочиат ба шайъ, яъне объект сухан гуфтани шахсияти ғиноӣ дар ашъори андешаҳои отифии тасвирӣ ба қор бурда шавад, барои амикбурди дарёфти фалсафии зиндагӣ ва чамъбастҳои фароҳи воқеӣ

яти иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Назари Мирзо Турсунзода ҳамчун шоири ғиноии иҷтимоӣ бештар ба олами ҳодисаҳои бурунист ва аз ин рӯ, дар сабқаш ҳам назари бурунгаро мавқеи муҳим дорад, ки аксаран бо мурочиат ба муҳотаб ва ё аз забони шайъи мавриди тасвир гуфта шудани ашъораш ҳам ин қазияро собит мекунад.

Воқеист, ки ин усули бадеӣ – мурочиат ба олами холич, ба шеъри ғиноӣ суратҳои ҳамосиро ворид карда, имкони онро дар фаро гирифтани ҳодисоти ҷаҳони мавҷуд меафзояд. Агар шоир бо ҷараёни ҳаёти ҷомеа меравад, шахсияти ғиноӣ ба идеали инсонии замон, ки таҷассуми таълимоти ғоявӣ ва муносибатҳои сиёсӣ иҷтимоист, қаробати наздик пайдо мекунад. Вале сурати инсонии ормонӣ сурати ҳамон гуна инсонест, ки хислатҳои ба талаботи ғоявии замон ҷавобгӯи он барҷаста, бузург, пурранг нишон дода шуда, аз сифати дигаре, ки ба ин дархостҳо созгор набошад, сарфи назар карда мешавад. Адабиёти асил ва махсусан, шеъри ғиноӣ бо сурати қаблан фармудаи инсон табиатан муҳолиф аст. Симои инсонии адабиёт дар ҳар асар вобаста ба мавзӯю мундариҷае, ки дорад, нав, бесобиқа, махсуси замон ва макон, парваридаи шароити ҳосии таърихӣ табиӣ ва қареҳаи эҷодкори худ бояд офарида шавад.

Онҳое, ки дар бораи ашъори ғиноии шахрвандии Мирзо Турсунзода навиштаанд, қайд кардаанд, ки дар сурати шахсияти шеъри ӯ тимсоли инсонии ормонии замон - ватанпарвар, муборизи роҳи сулҳу озода, бунёдкор, ҳулоса, шахрванди асил нисбат ба дигарон бештар таҷассум гаштааст. Худи Мирзо Турсунзода ҳам дар мақола ва суҳанрониҳояш ин маъниро таъкид карда, ҳатто вазифаи сиёсат ва шеърро як медонист. Вале, бо вучуди ин, шахсияти ғиноии ӯ нисбат ба шоирони ҳамнасл ва шеъри нимаи дуҷуми қарн ҳам яке аз марғубтаринҳост, ки ҷаҳони пурмаъно ва пур аз ҳиссиётҳои начиб дошта, мавриди маҳбубияти

хонандагон гаштааст.

Яке аз сабабҳои асосии марғубию маҳбубии шахсияти ғиноии Мирзо Турсунзода дар он аст, ки ӯ бо вучуди тарғибгари ғояҳои сиёсӣ иҷтимоӣ буданаш моҳияти инсонии воқеӣ, ҳассос, самимӣ, ҳамдард, ошиқпеша, меҳрубон, хулоса, беҳтарин хислатҳои инсонияшро ҳамеша бо худ дорад. Шахсияти ғиноии ӯ бетакаллуф, дилнишин суҳбат карда, масъалаҳои бузурги ахлоқӣ, сиёсӣ иҷтимоиро бе таъкиди маҳсус, балки ҳамчун як ҷузви рӯзгори худ самимона ба забон меорад.

Мирзо Турсунзода аз ин усул дар шеърҳои ошиқонаш ҳам бомаҳорат истифода карда, ба афкори шахрвандиш самимияти ошиқона мебахшад, ки шеъри «Ҳамин кофист?» намунаи хуби ин гуна омезиш аст. Дар ин шеър дар ифшоии рози шахсияти ғиноӣ, ки бо мурочиат ба маҳбуби дилаш мекунад, на фақат ҳиссиёт, ангезаҳои рӯҳии фард, балки изҳори фаъолияти шахрвандӣ, ҳамчун муборизаю озодихоҳӣ, аҳамияти муҳим дорад. Таваҷҷуҳи шахсияти ғиноӣ ба зухуроти олами ошиқонаи худ бошад ҳам, масъалаҳои бузурги умумичаҳонӣ аз он барканор наемонанд, дақиқтараш, онҳо аз дидгоҳи ошиқона ба тасвир меоянд, ки дар натиҷа хангоми ифодаи фардитарин ҳиссиёти худ ҳам шоир акси садои замон аст. Шахсияти ғиноӣ, ки дар мисраи аввал «Туро сад бор гуфтам, ки ғуломат ман, ҳамин кофист?», гӯён ба маҳбуба изҳори ишқ мекунад, дар мисраҳои баъд ин иқрори куллиро ба воҳидҳои нахвӣ тақсим карда, алоҳида-алоҳида, бо таъкид ба забон меорад, ки таъсирашро дучандон меафзояд:

*Туро сад бор гуфтам, ки ғуломат ман, ҳамин кофист?
Фидои як каломат, як саломат ман, ҳамин кофист?
Навиштам, паҳи кардам мӯҳр, мондам даст беғуфтор,
Ҳаётамро, мамотамро ба номат ман, ҳамин кофист?*

[108, 117].

Тимсоли ғуломи суннатӣ, ошиқ, ки дар шеъри ҳазорсолаи мо офарида шудааст, дар банди дуҷум баногоҳ дигаргун мешавад, он ғуломе мешавад, ки шӯру исён меҳаҳад, озодӣ меҳаҳад, аз худ сифатҳое зоҳир мекунад, ки ҳоси инсонии шаҳрванд, инсонии ҳуқуқшинохтааст. Азбаски шоир Мирзо Турсунзода дар зеҳни ҳамзамонон чун муборизи роҳи озодӣ ҷой гирифта буд, ин гуна сифат гирифтани ғулом, ки барои озодиаш мубориза мекунад, ба шахсияти ғиноии шеъри ӯ номуносиб ба назар намерасад. Донишмандони таҷрибаи зиндагии шоир барои дарёфти комили шеър мадад карда, муҳтавои муҳимтар ба назар ҷилва медиҳад.

*Ту донӣ, феълу атвори ғуломон шӯру исён аст,
Шикастан, пора кардан кундаву занҷири зиндон аст.
Чу рӯди кӯҳ ҷӯшида, хурӯшида бурун рафтан
Зи қаъри танғно омоли озодипарастон аст [108, 117].*

Дар ду банди баъдина шахсияти ғиноӣ ба маҳбуба ғуломи ошиқ будан ва на фақат шӯру исён накардан, балки аз ӯ дур нашудан ва дигар рафтори худро, ки ҳама муҳаббати беназир ва дар вафо обу адо шудани дили ӯро собит мекунад, баён намуда, ибтидои худро ба номи ӯ вобаста медонад:

*Агарчи ибтидои ошиқон дар ишқ ҳар ранг аст,
Вале бо номи ту ман ибтидо кардам, ҳамин кофист?
[108, 118].*

Шахсияти ғиноӣ дар ашъори ошиқонаи М.Турсунзода иҷтимоан фаъол аст, вале ошиқи нозукҳаёлест, ки аз ҷудои маҳбуба маҳзун мешавад ва онро, ҳамчунонки дар шеъри «Ситора наздик» аст, бо лаҳни дилнишине бо-згӯ мекунад. Дар ин шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ, ки розу ниёзи шахсияти ғиноӣ дар атрофи маҳбубаи монан-

ди ситора дурахшон, валекин дур мечархад, аносири олами ҳастӣ, аз чумла, кӯҳ, қулла, бом, мах, осмон, рӯд, кабк ҳузур доранд, ки ҳар яке аз ин ё он чихат барои шайъию мусаввар ва маҳсус баён намудани таассуроти ошиқонаи ғиноӣ истифода шудаанд. Аксари ин аносири олами ҳастӣ аз олами шеъранд, на ба маънои он ки ба қолаб даромадаанд, балки ба он маъно, ки ба рангу равшан ва тобишҳои гуногун, бисёр ба қор рафта, дар матни шеър бегонагӣ намекунанд, яъне истифодаи онҳо дар шеър ба суннат даромадааст. Аммо дар осори Мирзо Турсунзода ашӯе ҳам ҳастанд, ки ба шеър бори аввал ворид нашуда бошанд ҳам, яке аз аввалин бор воридшудагон мебошанд. Масалан, пошна. Ин шайъро муаллифи ин рисола дар шеъри муосир аввал дар шеъри «Аз ҳазл то муҳаббат» (с. 1965) -и Гаффор Мирзо дар ин банд дида буд: «Чашм бипӯшида ба амри ризо, // Рӯй ба пеши назарам дошта, // Пошнаи қолиби чон – кафшро // Як сараки мӯй бубардошта» [56, 121]. Дар ин шеър пошна ҳамчун шайъе, ки ба кафши дилбар тааллуқ дорад, мувофиқи ниёзи шоир танҳо зикр шудаасту бас, зеро мавзӯи шеър дар атрофи чизи дигаре мечархад, аммо дар шеъри «Садои пошна» (с. 1967) -и Мирзо Турсунзода он дар маркази ҳодиса ва таассуроти ғиноӣ қарор гирифтааст. Пошна, як шайъи оддӣ, дар суннати шеъри ошиқонаи тоҷикию форсӣ на чандон маъмул мебошад, ки дар ин шеър киноя аз маҳбуба гашта, садои он барои эҷоди шароити ғиноӣ ва ифодаи эҳсосоти ошиқона хидмат кардааст. Бо вучуди як чизи моддӣ аз ҷузъи пойафзол ва дар шеъри тоҷикӣ гайрисуннатӣ будани пошна, ки дар меҳвари шеър ҷой дорад, сабки сухани шоир ҳаёлпардозонаву суннатист, зеро киноя аз маҳбуба гаштааст. Ин сифат дар саросари шеър вучуд дорад, ки банди аввали он намуна мебошад:

*Дар хиёбон чун ба гӯш омад садои пошна,
Дил ба рақсидан даромад дар ҳавои пошна.*

*По ниҳодам беҳушона бо нидои пошна,
Нақши поро дидаму тасдиқ кардам, ки тӯй [108, 129].*

Чунонки дар ин банд бо шунидани як садои пошна дили шахсияти ғиноӣ ба рақсидан мебарояду ӯ беҳушона ба қадаммонӣ сар мекунад, дар бандҳои дигар ҳам аз қадаммонии маҳбуба на фақат шаҳр, балки сохили дарёву кӯлу наҳр ва ҳатто даҳр гул-гул мешукуфад, ки ин ҳама бо игроқҳои ошиқона сухан гуфтани аз суннати ҳазорсолаи шеъри тоҷикию форсӣ. Бинобар ин ҳарчанд дар ин шеър шайъи тоза ворид шуда, кинояи наво сохтааст, аммо баёни эҳсосоти таассуроти шахсияти ғиноӣ ба тариқи суннатӣ сурат гирифтааст.

Ҳамин тариқ, дар ашъори Мирзо Турсунзода ҳодисаи воқеаҳои рӯзмарраи зиндагӣ, ашъи маишат беамониат ворид гашта, барои воқеъитар шудани андешаҳои отифии шахсияти ғиноӣ ва пурбору шайъитар шудани заминаи тасвирии шеър мадад мерасонад. Аксари шеърҳои М. Турсунзода маҳсули ангеизиши ҳиссиёт аз ягон воқеа, шайъ ва ё ҳолати рӯҳии ӯ буда, нуқтаи оғози муайян доранд, ки шеърҳои «Ҳалқаи заррин» (с. 1952), «Гарди роҳ» (с. 1965), «Ватан» (с. 1965) аз ҷумлаи онҳоянд. Аз ин рӯ, мутаносибии вазъи шахсияти ғиноӣ бо воқеияте, ки ӯро фаро мегирад, на аз рӯи нақшаи пешакӣ, балки ҳар дафъа бо тарзи хос, бо нишон додани чигунагии ин муносибат ба даст меояд, ки аломати табиӣ ва ба тақозои ҳол гуфта шудани шеър мебошад.

Дар баробари ашъоре, ки дар заминаи ҳолати муайяни отифӣ ва ангеаҳои рӯҳӣ гуфта шуда, дар онҳо ашъи ва тасвир вучуд дорад, боз нави дигари ашъори андешаҳои ғиноӣ мавҷуд аст, ки дар онҳо андешаҳо бештар мучаррад баён мешаванд, то шайъию тасвирию ҳиссиётангез. Ин нави шеър дар осори классикии тоҷику форс бештар дар шакли қасида, мадҳияҳо ривоч дошт, ки бо талаботи то-

заи замон аз шеър, ки аз мадҳи хорикулмеъёру мучаррад иҷтиноб мекунад, кам - кам мақоми пешинаи худро аз даст медиҳад. Сабки қасидаву мадҳияҳо, ки мамдуҳи худро ба таърифу тавсиф ва бардоштҳои пуриғроқ ба шахсияти фароинсонӣ табдил меоданд, дар шеъри замон дигар пазируфташаванда нест. Аммо ин сабк гоҳ-гоҳ барои ифодаи ғояҳои бузурги сиёсиву иҷтимоӣ, ки дар шакли ибрази андешаҳои мучаррад руҳ менамояд, дар шеъри муосир, аз ҷумла, дар осори Мирзо Турсунзода ҳам ба назар мерасад, ки мисоли равшанаш ғазали «Асри ман» (с. 1972) аст.

Дар ин шеър ғояҳои ҷомеаи шӯравӣ, ки даъвоу итминон дошт бо ташаккули худ ба мақону замон сифати тоза ворид сохта, онро ба хидмати инсонии захираҳои водоркард, ситоиш мешавад. Вақте ки Мирзо Турсунзода асри худро чунин тавсиф мекунад: «Шиквае аз ту надорам, асри ман, // Чун туй омӯзгорам, асри ман. // Бахти хоболуди ман чунбондаӣ, // Соҳибъэҷозат шуморам, асри ман» [108, 151] татбиқи ҳамон ғояҳоро дар назар дорад, ки ташкили хирадмандонаи ҷабҳаҳои гуногуни ҳаёти шахрвандӣ, давлатӣ ва ҷамъиятию фарҳангиро таъмин мекарданд. Чунин тавсифҳои болохонадор ба унвони ҳизби коммунист, роҳбарони он дар бисёр шеърҳо ҷой дошта, гӯё дастовардҳои беназири ононро арҷгузори менамоянд, ки аксаран ба иллати аз ҳад зиёд муболиғанок ва дур аз воқеияту самимӣ набуданашон асаргузор нестанд. Як андоза гармӣ доштани ин шеър дар он аст, ки шоир андешаҳои худро самимона иброз дошта, дар ситоиши аср, ки киноя аз замони ҳукумати шӯравист, аз ҳадди эътидол намегузарад. Ба замми ин ба аср бевосита бо лаҳни суҳбат мурочиат кардани ӯ ва дар ғазал ба сифати радиф омадани ибораи «асри ман» барбаёни андешаҳои мучаррад самимият мебахшад. Ин хусусият набудани тасвири ашёвиро талофӣ менамояд. Ба ин дар навъи маҳбуби ғазал суруда шудани шеър ҳам созгор омадааст, ки ҳаҷми калонро истисно мекунад, вагарна ин

гуна ибрази андешаҳои мучаррад шеърро аз шеърият фурӯда оварда, ба моли публицистика – адабиёти иҷтимоиву сиёсӣ табдил медиҳад. Вале азбаски мароми шоир дар ин навъи ашъор ва, аз ҷумла, дар «Асри ман» танҳо дар шунидани оҳанги пирӯзӣ ва хушбахтиҳо дар кишвараш мебошад, пас ашъори ӯро бо назардошти ҳамин маром таҳлил бояд кард, ки ҳақиқаташ аён шавад, вале то чӣ андоза дуруст ё нодурустӣ маромро низ аз назар набояд соқит кард. Чигунагии муносибати ӯ бо ҷаҳони хориҷ ва замон аз моҳияти онҳо бармеояд, агар ин ҳар ду сотсиалистӣ бошанд, ҷӯру мутаносиб аст ва азбаски ашъори ғиноии Турсунзода баъд аз солҳои шастум асосан аз ситоиши ин ҷаҳон ва ин замон иборат аст, муҳимтарин хусусияташ ҳам дар ҳамин мутаносибат ба зухур меояд.

Ҳамин тавр, агар шахсияти ғиноӣ дар ашъори шуарои гуногун дар натиҷаи майлҳои ягонаи ғиноиву иҷтимоӣ чехраҳои монанд пайдо кунад, дар асари хусусиятҳои фардии эҷодӣ тарҳроеро аён менамояд, ки аз якдигар тафовут ҳам дорад. Дар ҳамаи ин зухуроти ботин ва зоҳири шахсияти шеъри ғиноии андешаҳои отифӣ нақш ва мақоми ашъ ва тасвир бузург аст, зеро ҳуди асл, навъи шеъри ғиноӣ бар мабной андешаву таассурот ва ашъёву тасвир қарор дорад. Аз ин рӯ, ҳар дуи ин масъала – дигаргунӣ назар бар шахсияти шеър ба дигаргунӣ назар бар олами ашъ, ки асоси тасвир аст, дигаргунӣ нигоҳ бар олами ашъ ба дигаргунӣ нигоҳ бар олами шахсият, ки мабной эҳсосоту андеша аст, мерасонад.

Бо мурочиат ба ғайри худ андешаву таассуроташро баён кардани шахсияти шеър дар як вақт ду тимсол – тимсоли шахсияти шеър ва тимсоли шайъе, ки ба он мурочиат мешавад, офарида мешавад. Ин усулест, ки ба ашъори ғиноӣ имкони беҳудуди ифодаи андеша ва нигориши шайъро медиҳад ва ақидаеро, ки гӯё ашъори ғиноӣ дар фарогии соҳаҳои гуногуни зиндагӣ нисбат ба насру дром зар-

фияти камтар дошта бошад, барҳам мезанад. Масъала дар қудрати эҷодии шоир аст, на дар имкони навъ, ки воқеан беохир аст, зеро шахсияти ғиноӣ бе ҳеч маҳдудият метавонад ба ҳар шайъе дар ҳар замону макон мурочиат карда, сурату сират ва мавзӯи рӯҷӯи худро ба ҳар рангу равшан ва ҳолу ҳавас, ки зарур аст, баён кунад. Агар ҳангоми баёни андешаҳои худтаҳлилий шоир бештар ба тариқи баён ба воситаи суҳан, яъне бештар суҳани маънӣ ва мучаррад сари қор дошта бошад, ҳангоми мурочиатиаш ба шайъа— объект, бештар аз суҳане, ки қобили тасвир, ҳаракат аст, истифода мекунад.

Ин усули худифшоии шахсияти ғиноӣ, ки бо рӯҷӯ ба муҳотаб сурат мепазирад, дар нимаи дуҷуми қарни бист нисбат ба усули бо андешаҳои худтаҳлилий арзи андом қардани он фаровон ба назар мерасад, зеро ба шахсият барои рӯй овардан ба олами хориҷ бештар имкон медиҳад, ки онро назарияи шеърӣ реализми сотсиалистӣ ҳам ҳосатан тақозо мекард. Ин, бешубҳа, ҳеч бадие надорад, аммо ашъореро, ки аз андешаҳои худтаҳлилии шахсияти ғиноӣ ба ҳам омада бошад, ночизу кам дида, чунон тасаввур қардан, ки шоир дар ин навъи шеър дар олами худ маҳдуд менамояд, низ на ҳамеша дуруст аст. Зеро, аввалан, ҳар дуи ин олам таҳлил ва арзиши он бояд таҳқиқ гардад, на ин ки танҳо ба сабаби он ки яке аз ин олам худифшоӣ ва дигаре ифшоӣ ҷаҳони хориҷ мебошад, яке бар дигаре тарҷеҳ дода шавад.

Дар олами эҷодии Аминҷон Шукӯҳӣ инъикоси ҷаҳони айнӣ ва зеҳнӣ мутаносиб ба назар мерасад. Тимсоли шахсияти шеърӣ ӯ ҳар касе бошад, хоҳ шахсияти ғиноӣ, хоҳ ҳуди шоир ё ровӣ шахсияти худро бар ҷаҳони ҳастӣ муқобил намегузорад, балки мавқеи худро дар байни зухуроти гуногуни он муайян менамояд. Азбаски дар шеърӣ А. Шукӯҳӣ ҷаҳони ҳастӣ ҳамеша дар баробари ҷаҳони рӯҳӣ вучуд дорад, бинобар ин ҷаҳони шахсии ғиноӣ ҳодисаву

вокеа, азобу изтироб, шодиву хурсандӣ, хуллас, зухуроти мухталифи чаҳони берунаро низ фаро мегирад. Табиист, ки ҳангоми тавозун доштани вучуди олами рӯхию олами ҳастӣ дар эҷодиёти шоир хусусияти вуқӯъгароии шеъри ӯ фарохтар гашта, авзои мураккабу мутазод ва ҳақиқати эҳсосоти шахсияти шеърро мукаммалу возеҳтар намоён месозад. Дар ин гуна ашъор шоир ба худ як намуди ғайривокеию ғайрисамимӣ нагирифта, бо ҳақиқати ҳастии худ зухур мекунад ва ба умқи чаҳони рӯхии инсон мерасад.

Дар шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ ҷузъиёти олами ашё ҳар қадар мувофиқи зарурат истифода шуда бошад, ҳамон қадар барои пурбор шудани шеър ва дар айни ҳол барои табиӣ ва боварибахш ифода кардани эҳсосоти таассуроти шахсияти он хидмат мекунад. Дар ин ҳолат чараёни муҳими эҷодӣ сураат мегирад, ки дар натиҷаи он шайъ шахситар ва шахс шайъитар мегардад ва ин сифати асосии шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ ва шахсияти он мебошад. Чунин ҳулоса, албатта, дар натиҷаи мутолиаи комили шеър гирифта мешавад, вале баъзан дар чанд мисраъ ва ё банди шеър ҳам онро мушоҳида кардан имкон дорад. Ин хусусият дар ашъори ба мавзӯҳои гуногун навиштаи шоир, аз ҷумла, ишқу ошиқӣ, сиёсию иҷтимоӣ, маънавию ахлоқӣ доман густурд, ки дар шеърҳои «Баҳор дар зимистон», «Аз сайёраи сабз», «Абрҳои сафед», «Пардаҳои тиреза», «То ба рӯзи боздид» ва дигарҳо равшан ба мушоҳида мерасад.

Дар шеъри «Пардаҳои тиреза», ки андешаву эҳсосот ва таассуроти пасазчангии (Ҷанги Бузурги Ватанӣ, солҳои 1941-1945) шахсияти ғиноиро инъикос менамояд, мавзӯи асосии тасвири шеър пардаи тиреза мебошад, ки ба воситаи он заминаи сабки вуқӯъгароёнаи шеър гузошта мешавад. Ин шеър аз даҳ банди ҷаҳормисраъгӣ иборат буда, дар вазни ҳазачи мусаммани аҳрабу макфуфу максур – **мафъулу мафойлу мафойлу мафойл**, бо қофиябандии **абоб** суруда

шавад, ки ба эътибори дароз – чаҳордахҷиҷой будани мисраъҳо ва чаҳормисраӣ будани бандҳояш барои ибрози эҳсосоти таассуроти вуқӯъгароёна мусоидат менамояд. Дар банди аввал манзараи солҳои шастуми асри гузашта, ки замони оромиву осудагӣ ва фароғатноки зиндагӣ буд, ба воситаи тасвири дар тирезаҳои хонаҳо мавҷ задани пардаҳои «зебову саморанг» ва ба онҳо «бо панҷаи тиллоӣ чанг» задани хуршед, ғояи шеър, ки аз тарғиби тарзи ҳаёти шӯравӣ ва бо сулҳу салоҳ зистан иборат мебошад, ифода карда мешавад.

*Вақте ки ба тирезаи ҳар хона шабу рӯз
Алвонҷ занад пардаи зебои саморанг,
Хуршед ба ин рамзи ҳаёти хушу фирӯз
Бо панҷаи тиллоӣ (?) занад завққунон чанг [139, 52].*

Пас аз ин шоир дар як банди дигар бораи вазъи пардаҳо ва аз ҳоли дили мардуми хона «шоду парафшон» будани онҳо сухан гуфта, ба соҳибсаодатии халқ ишорат мекунад. Тасвири пардаи тиреза, ки мавзӯи шеър буд, дар меҳвар қарор гирифта, ба тимсоли шеър мубаддал мешавад. Пас, ангезаи ҳиссиёт шоирро ба арсаи меҳнати бунёдкоронаи мардум, ки «хирмани «тиллоӣ сафед», «моҳи маснӯӣ фалакгард», «кӯчаю...шаҳри чароғон» офаридааст, мебарад ва ӯ дар банди чаҳоруми шеър дастҳоеро ситоиш менамояд, ки ангишт мекананду хишт мерезанд.

*Он даст, ки ангишт канад, хишт бирезад,
Гулро бикунанд низ ба хурсандӣ (?) навозиш [139, 52]...*

Чунонки дида мешавад, шоир аз меҳнати сиёҳ ва шайъҳои ғайришоиронаи ангишт ва хишт гурез накарда, баръакс онҳоро дар маркази шеър қарор дода, шоирона месозад. Дар ин шеър на фақат масъалаи иҷтимоӣ – солҳои

баъди чанг ба шарофати меҳнати ҳалолу бунёдкорона ба зиндагии беҳтар расидани халқ, балки масъалаи ахлоқӣ низ матраҳ аст, ки ба ин тарз ифодаи худро ёфтааст:

*Он кас, ки ба найранг зи меҳнат бигурезад,
Ҳаргиз набарад лаззате аз иду намоиш [139, 52].*

Дар ин байт ва баъзе бандҳои дигари ин шеър оҳанги публицистия таблиғотӣ урентар ба назар расад ҳам, заминаи вукӯъгароёна ва шайъию бадеии шеър устувор барҷо мемонад, зеро шоир мекӯшад, ки меъёри таблиғотӣ аз ҳадди эътидол нагузарад. Масалан, дар банди шашум, байти аввал шайъию бадеӣ бошад, байти дуюм оҳанги таблиғотӣ касб мекунад:

*Чун мугчаи фарбеҳшудаи шоҳи ниҳолон
Вақте ки расад вақти камолоту шукуфтан,
Дил ҳукм кунад: хез, баро зуд ба майдон,
Ин қарзи ҳама, нест варо ҳоҷати гуфтан [139, 53].*

Ба ҳамин тарз дар бандҳои дигар ҳам ин мувозинат нигоҳ дошта мешавад. Банди ҳафтум, ки баршумории майдонҳои меҳнат: «заминҳои наву боғи шакаррез», «чарогоҳу... оғуши саноат», «варақи шоири ҳассосу саҳархез» мебошад, асосан таблиғотист, вале пас аз он дар бандҳои дигар ин оҳанг тамоман ҳафиф буда, шеър дар заминаи таъсири шайъиву таассуроти ғиноии таъсиргуздор давом меёбад. Дар банди ҳаштум сухан аз он аст, ки мо, яъне шоир ва халқи ӯ барои «пардаи ҳар хона гулобӣ» шудан «чон додаву хун рехта» «ғолибшудагон» ҳастанд ва ин банд барои ба миён омадани банди нӯҳум, ки чи гуна будани ҳоли мардумро дар солҳои чанг ифода менамояд, замина ҳозир мекунад.

*Дорем ба ёд он ки чи сон чун пари зоге,
Мо парда ба тирезаи ҳар хона кашидем,
То хасм набинад рухи хандони чароге,
Аз ҷоми шаби тор бaсе ҷуръа чашидем [139, 53].*

Ҳамчунонки дида мешавад, тимсоли парда вобаста ба шароити зиндагӣ ранг дигар мекунад, дар замони осоиштагии зиндагӣ ранги гулобӣ ва дар замони ҷанг ранги пари зог гирифта, ифодакунандаи вазъи шоир ва мардум мегардад. Банди даҳум, ки банди охир мебошад, оҳанги суханро ба оҳанги банди аввал, ки шодию сурур дошт, баргардонида, ба сохтмони шеър шакли «ҳалқа» медиҳад. Баргаштан ба оҳанги аввалу ҳалқабандӣ кардани шеър, ки бар сохтмони он камолоту тамомият мебахшад, таъсири ҳиссии онро низ бештар месозад. Дар ин шеър усули таъсвиргарӣ бо усули ибрази андешаҳои отифӣ ба ҳам даромехта, ягонагии заруриро ба вучуд овардааст. Дар олами таъсвиргарӣ ва шайбӣ он на фақат аҷзои табиат, ҳамчун хуршеду дарёву шаршара, балки маҳсули дасти инсон ҳам, ҳамчун хонаву пардаву моҳи маснуъ, ки ҷузъиёти зиндагии маданияи ӯ мебошанд, хузур дошта, замони эҳсосоту таассуроти шоирро мушаххас менамоянд.

Дар эҷодиёти Ғаффор Мирзо шеърҳои «Бозори гулфурӯшон» (с. 1956), «Ёди ёри меҳрубон» (с. 1960), «Раъду барқ» (с. 1960), «Санг аз дараи Хинг» (с. 1974), «Ҷолаи соли 1975» (с. 1975), «Таҷрибаи пири ситамгар» (с. 1995) низ аз ҷумлаи ашъори андешаҳои отифии таъсвирӣ мебошанд, ки дар онҳо тимсоли шахсияти шеър ҳам мақом дорад. Дар баъзе аз ин шеърҳо ибрази ҳиссиёт ва андешаву таассурот бештар ҷой дошта бошад, дар баъзеи дигар таъсвир ва ё ҳикоят бештар аст. Аз ин шеърҳо «Бозори гулфурӯшон», ки бо тарзи гуфтугӯ сохта шудааст, махсусияти ибрази андеша ва забону сабки худро дорад, ки онро аз бисёр чихат аз шеърҳои дигари шоир мутафовит месозад. Дар оғози шеър

шоир, ки худро ба сурати шахси сеюм даровардааст, ба хонанда бо мурочиати саволомез чунин мегӯяд: «Надонам, дидаї ё не // Ту, эй хонандаи чонї, // Ки дар наврӯз аз кӯхсор // Чавону пир дар бозор // Биёрад гул, фурӯшад гул, // Чу дар бозор чӯшад гул. // Биё, бозори онон бин, // Ту холи гулфурӯшон бин» [57, 71].

Ин гуна мурочиати бевоситаи саволомези шоир хонандаро якбора ба доираи таассуроти ӯ ворид мекунад, хонанда аз лаҳзаи аввал самимияти шоирро, ки мехоҳад хонандаро ҳамсуҳбати худ созад, ҳис мекунад. Ин яке аз шартҳои нахустини шеър ва шоири ғиноист, ки хонандаро бар самимияти ҳарфҳои худ бовар кунонида тавонад. Азбаски вазни шеър ҳам асосан ба баҳри ҳазачи мураббаъ, ки аз такрори **мафойлун мафойлун** таркиб ёфта, аз ҳашт ҳичо иборат мебошад, бо кӯтоҳии худ аз назари ҳичо ба оҳанги суҳбат пайдо кардани шеър мусоид меояд. Интихоби вожаву таъбирҳо ҳам ҳамин гуна аз доираи услуби суҳбат мебошанд, ки мисоли равшанашон, аз чумла, вожаву таъбирҳои «надонам», «дидаї ё не», «хонандаи чонї», «чавону пир», «чӯшад гул» буда, истифодаи онҳо ба шеър оҳанги комили суҳбати табииро додааст. Пас аз банди ҳаштми-сраъгии аввал банди чахомисраъгии дуюм меояд, ки дар он шоир худро дар сурати шахси гулфурӯш дароварда, аз забони ӯ сифати гулашро мекунад: «—Гули наврӯз сар бар кард, // Чахонеро муаттар кард. // Ниғаҳ кун, панчадор аст ин, // Арӯси навбаҳор аст ин» [57, 71].

Гулфурӯшони гуногун дар бандҳои минбаъдаи шеър ҳамин тавр сифати гулашонро карданӣ мешаванд ва табиист, ки барои ҳар чӣ тару тоза ва зебову дурахшонтар нишон додани гулҳояшон ба олами ашё ва ҳастии табиат рӯй меоранд, ки ташбеҳу истиораву игроқҳои мувофиқ пайдо карда тавонанд. Ин заминаи ашёвӣ ва тасвирии шеърро густардатар намуда, баёни андешаву таассуротро самимӣ ва пуртаъсиртар месозад. Гулфурӯшон дар баробари он

ки гулҳояшонро сифат карда, харидоронро даъват менамоянд, бо суханҳое, ки ба онҳо муроҷиат мекунанд, хулку атвори худро низ хувайдо месозанд. Ин бо як тир ду нишон задан аст, ки шоир хеле муваффақона истифода мекунад. Бо ду се ҳарф як характери ачибе дар тасаввури хонанда тарҳи худро намоён месозад, ки комилан халқист. Масалан, дар ин банд: «– Гули сияхгӯш ҳафранг аст, // Хӯроки кабки дилтанг аст. // Бигардон, эй санам, рӯят, // Шавам мироби абрӯят» [57, 71].

Ҳамчунонки дида мешавад, дар байти авали банд тавсифи гули сияхгӯш ва дар байти дувум, ки гулфурӯш мехоҳад таваччуҳи хонумеро ба гулаш чалб кунад, чӣ андоза бо шӯҳии зарофатомез ва ширину дилчаспи халқӣ сухан мегӯяд, ки як марди ҳассосу ошиқпеша ва зарофатгӯ будани ӯро нишон медиҳад. Дар банди баъдии шеър, ки боз бештар ба оҳанги суҳбати халқӣ гуфта шудааст, ин хусусиятро истифодаи вожаву таъбирҳои «як қабза», «мардак», «алолам» (ба маънои ба ҳаёлам), «сағера» (ба маънои чавон), ки дар шеваи кӯлобиён роиҷ аст, ба вучуд оварда, тарҳи характери гулфурӯши дигареро намудор кардаанд, ки дехотиву дасткушод буда, агар касе саҳт эҳтиёҷманди гулу пул надошта бошад, тайёр аст, гулашро бепул ҳам бидиҳад. Ин як хусусияти асили мардуми тоҷик аст, ки онҳо аз дигарон мутамайиз менамояд: «– Гули зардак, гули зардак, // Биё як қабза хар, мардак...// Алолам, ту надорӣ пул, // Сағера, ма гули бепул» [57, 71].

Ба ҳамин тарик, дар як шеъри на чандон тӯлонии ғиноӣ, ки дар асоси таассуроти отифӣ ва тасвири ашъвӣ сохта шудааст, тарҳи чанд характери ачиби мардумиро пайдо мекунем, ки бо камтарин васила, яъне ҳамагӣ бо чанд калима офарида шуда, қимати баландӣ бадеӣ доранд. Аз чумла, дар ин ду байти минбаъда тарҳи ду характери дигар, ки яке каме нотарошидаву дуруштсуҳбат ва аз одоби хариду фурӯш беҳабар ва дигаре мулоимсухану аз одоби

тичорат огоҳ офарида мешавад, ки дар тазоди ҳамдигар хеле чолиб ба назар мерасанд: «– Агар дар кокулат гул нест, // Ба сар дум ҳаст – кокул нест. // – Гапи хуш гӯй, эй нодон, // Ки савдоят шавад осон» [57, 72].

Ҳамчунонки болотар ишора шуда буд, ин шеър ба сабки гуфтугӯӣ, диалог сохта шудааст, аммо ин равиш барои ба шеър озодона дохил шудани ашёи олами ҳастӣ монеъ нашуда, баръакс барои ҳар чӣ бештар баёну тасвир шудани онҳо мадад расонидааст. Аз ҷумла, танҳо зикри худи номи гулҳо – гули наврӯз, гули сияхгӯш, гули зардак, паи зоғак, паи гурба ва ниҳоят гули лола, ки рамзи бебо-згашт омадани баҳор мебошад, дар тасавури хонанда як олами рангу бӯ ва рангоранги баҳорро падидор месозад, ки аз хотир зудуда нахоҳад шуд. Саросари ин шеър пур аз рангу бӯ, садои суҳбату даъватҳо, таҳаррук ва чӯшу хурӯши эҳсосот мебошад, ки дар банди охир ба авҷи аълои худ мерасад. Шоир барои он ки тамоми он чӯшу хурӯши бозори гул ва эҳсосоти таассуроти худро ифода карда тавонад, мисраъҳои банди охириро якрукнӣ месозад, ки бар чараёни шеър суръат меафзояд: «Бирав, гул бин, // Бирав, гул бин: // Ба пеши бар, // Ба тори сар, // Таги тоқӣ, // Лаби локӣ // Ба ҳар тӯше, // Баногӯше, // Ба дастон ҳам, // Гиребон ҳам, // Ба кокул – гул, // Ҳама – гул... гул...» [57, 73].

Дар ин шеъри Ғаффор Мирзо сабки шеъри ғиноӣ халқӣ, ки ӯ дар эҷодиёташ ба он тақия дорад, ба тарзи бехтарин қорбаст шуда, барои ифодаи шуур ва хусусияти характери халқӣ хидмат намуда, дар айни ҳол намунаи хуби омезиши усули ибрази андешаву таассуроти отифӣ ва тасвири ашёвиро ба вучуд овардааст.

Ашъори андешаҳои отифии Мӯъмин Қаноат аксаран аз санадҳои воқеии зиндагии шахсиаш фаротар рафта, бо муҳтавои амиқ ва тасвиркорӣ имтиёздоранд, ки дар онҳо ин ду навъи сифати шеър – андешамандии ҳиссиётангез ва тасвиркории ашёвӣ хеле хуб ба ҳам омезиш дода,

корбаст шудааст. Масалан, аз эҷодиёти солҳои шастуми ӯ шеърҳои «Ситораи замини ман», «Бузургӣ ва хоксорӣ» аз силсилаи «Ситораҳои Замин» (с. 1962), «Мавҷи пӯлод», «Мавҷи суруд» аз достони лирикии «Мавҷҳои Днепр» (с. 1963), «Обшор» (с. 1965), «Исфара» (с. 1966), «Нарав, қуи сафеди ман» (с. 1966), «Парандаҳои навбахор» (с. 1987) ҳамин гуна сифати андешамандии ҳиссиётангезу тасвиркории ашӯвӣ доранд, ки дар онҳо ин ё он зуҳури табиат ва ё шайъ мавриди ифшои розу ниёзи шахсияти ғиноии шеър қарор мегирад. Дар ин гуна шеърҳо андешаҳои отифии шахсияти шеър ба воситаи истифодаи тимсолҳои баён карда мешаванд, ки дар саросари он хузур доранд. Дар натиҷа ҳиссиёт, таассуроту андешаҳои отифӣ на фақат ба тариқи баёнӣ зикр, балки бештар ба воситаи тимсолҳо бо тамоми маҳсусӣ, назокату зебӣ ва шиддату тазодаш тасвиру ифода карда мешаванд.

Эҷод ва ё истифодаи тимсолҳои, ки дар меҳвари шеър қарор мегиранд, ғояи шеърро ба сурати шайъӣ тасаввуршаванда мучассам менамоянд. Онҳо вобаста ба тақозои шакл ва муҳтавои шеър, аз ҳар ҷиҳат тасвир, рангу равшан ва обу тоб дода мешаванд. Баъзан ин тимсолҳо бевосита ба ифодаи муҳтаво, ки шоир меҷӯяд ифода кунад, қобил нестанд, вале шоир онҳоро бо афзудани ҳосиятҳои, ки барои ифодаи манзури эҷодии ӯ мувофиқ бошад, омода месозад. Ин тарзи истифодаи тимсол, ки дар он обу тоб ва ҳиссиётангезӣ ба дараҷаи баланд аст, дар шеърҳои «Обшор» ҷой дорад. Шахсияти ғиноӣ дар ин шеър ҳиссиёту таассуроти ошиқонаи худро бевосита на ба ҳуди маҳбуба, балки ба обшоре, ки дар он тимсол ва гувоҳи муҳаббати аввалини худро мебинад, баён менамояд. Ин тарзи ибрози муҳаббат, ки дар рӯ ба рӯ на ҳуди маҳбубаи нахустин, балки тимсоли ӯ – обшор қарор дорад, барои бо тамоми ҳиссиёт, назокат ва меҳрубонӣ изҳор кардани ишқи бачагӣ имкони беамониат медиҳад, зеро на ҳамеша дар хузури рӯ ба рӯи

маҳбуба ошиқ метавонад ҳамаи гармиву самимияти дил-додагии худро, ҳамчунонки дар воқеият ҳаст, ба ӯ изҳор кунад. Дар ин ибрази бавоситаи ҳиссиёт шахсияти ғиноӣ ҳам худро озод ҳис мекунад ва ҳам имкон дорад, ки аз ҳамаи хусусиятҳои, ки обшор дорад, барои ифодаи шайъӣ ва маҳсусу тасаввуршавандаи ишқу муҳаббаташ истифода кунад. Ин, албатта, таъсири шеърро дучандон меафзояд. Шеър аз мурочиати шахсияти ғиноӣ бар обшор оғоз меёбад, яъне аз аввалин ҳарф обшор ташхисонида шуда, ба он бехтарин сифатҳо, ба монанди ҳамдиливу ҳамрозӣ, меҳрубониву ғамгусорӣ, ки ҳоси инсон мебошад, дода мешавад:

Эй обшор!

Оинаи бегубори ман,

Ёри замони кӯдакии беқарори ман,

Аз рӯзҳои рафта туй ёдгори ман [51, 54].

Тимсоли ташхисонидашудаи обшор ба шоир имкон медиҳад, ки ба он ҳамчун ба воситае, ки ҳиссиёту таассуроти ошиқонаи ӯро бо тамоми нозуки ва покию шириниаш ифода мекунад, муносибат намояд. Обшор дар дилу қони ошиқ «оҳангҳои кӯхнаро такрор», «ёди бахобрафтаро бедор» ва «рози» варо «ба лафзи худ изҳор» карда, барои тасвир намудани маҳбубаи дилрабои наврас замина омода месозад. Аз банди севуми шеър, ки аз «дорӣ ба ёд лаҳзае» – мурочиати бевоситаи дуҷумбораи шахсияти ғиноӣ ба обшор оғоз меёбад, кам - кам тарҳи дилрабои духтараки наврас бо сифатҳои «куртапарпарӣ» ва «пои бараҳна рӯи гул» чун «чӯчай парӣ» омаданаҳ кашаида мешавад. Банди ҷаҳорум бар тарҳи маҳбуба тарҳҳои тоза меафзояд, ки ӯ бо «мӯи сиёҳ» -у «қади мавзун чу обшор», «чашме чу чашмаи сафо, рӯе чу навбахор» ва «қадде ба мисли шаршара ларзону беғубор» дар пеши назар ҷилвагар мегардад ва аз ин банд маълум мешавад, ки ҷаро шоир барои ифодаи эҳсосоти ошиқо-

нааш тимсоли маҳз обшорро интихоб кардааст. Аз як чихат, обшор гувоҳи муҳаббати поку беғаши наврасии онҳо буда, аз чихати дигар, он ҳамчун мӯи маҳбубаи ӯ парешону резон ва мисли қади ӯ «ларзону беғубор» аст. Азбаски обшор барои мушобехати қадӯ қомати маҳбуба хуб мувофиқат мекунад, сифатҳое, ки шоир барои тавсифу тасвири онҳо меорад, дар як вақт ба ҳар дуи онҳо нисбат гирифта, тарҳи тимсоли ҳар ду ро дар назар дилрабову комилтар намудор месозад. То ин ҷо шеър аз мурочиат ва рози дил гуфтани шахсияти гиноӣ бар обшор ва тасвири маҳбуба иборат буд, ҳарчанд дар банди севум аз субҳдам пои бараҳна барои об омадани маҳбуба сухане ҳаст, аммо тасвири амалу ҳаракат асосан дар банди панҷум вусъат мегирад:

*Гулхандае ме(?)карду гул(?) дар об мефиканд,
Тифле ба об гавҳари ноёб мефиканд,
Сӯзе ба ҷони баччаи бетоб мефиканд.*

*Мерафту рангу равнақи гулзор мешикаст,
Меомаду аз омадаи(?) хуммор мешикаст,
Лабташнагии ташнаи дидор мешикаст [51, 54].*

Бо ин ҳарфҳо, ки шоир тасвир ва тавсифи маҳбуба-ро ба дараҷаи зарурӣ мерасонад, дар банди шаш ба тарзи дигари баёни ҳиссиёт мегузарад ва барои муайян кардани чигунагии муҳаббати баччагӣ аз санъати таҷоҳули ориф истифода карда, аз худ суолҳое ба монанди «Он духтарак кӣ буд? Нишоне зи хоҳарам, Ё ...дилбарам, Ё ҳампарам?» мекунад, ки бо ҷавоб муайян кардани кӣ будани он зарурате надорад, зеро: «Ҳар кас, ки буд, // Ӯ маро(?) аз ҷон азиз буд, // Ӯнам зи ҷоми шарбати ӯ рез-рез буд» [51, 55], ҷавоби он аст. Ҳамчунонки дида мешавад, баёни ҳиссиёту таассурот аз пешина, ки асосан тавсифию васфomez буд, бештар самимонаю таъсирбахштар шудааст. Дар ҳамин

лаҳзаи нуқтаи авчи ифодаи ишқу муҳаббати самимона, ки «аз чон азиз» -тар будани он «кабӯтари сафед» -и «ҳампар» маълум шуд, шоир гурезе мекунад ва ба баёни ба ҷӣ анчомидани ин муҳаббат мепардозад, ки фочиаомез аст. Аз нуқтаи олии ширинӣ якбора ба нуқтаи зерини талхӣ фуруд омадан тазод ва шиддати ин ду навъи ҳиссиётро дучандон меафзояд. Банди нухум банди иртифои ифодаи таассуроти отифист, ки бо беҳтарин вачҳ адо карда шудааст. Дар он ташбеҳу истиора ва маҷозҳое, ки истифода шудаанд, аз олами табиат буда, ҳама ниҳоятан муносибу мувофиқанд. Ба ду соҳил ташбеҳ кардани ду дилдода, ки бо вучуди дар байнашон қорӣ будани як дарё – ҳатто дарёи ишқ – наметавонанд ба ҳамдигар бирасанд, вазъи рӯҳии фочианоки ошиқро хеле муассир баён менамояд. Бояд қайд кард, ки шоир дар баёни эҳсосоти ошиқонаи ин ду маҳбуб хеле ба назокат рафтор мекунад, дар саросари шеър сухан танҳо аз ишқу муҳаббати ошиқ буда, чигунагии муносибати маҳбуба ба ин масъала ноаён аст ва фақат дар банди нухум ҳамин гуна муҳаббат доштани «он чӯҷаи парӣ» низ маълум мешавад, ки он ҳам на бо баён, балки дар зимни тасвир ифода ёфтааст. «Чун ду соҳили дарё ҷудо», «дарё садо намудаю мо бесадо» ва «дар торҳои шаршара ҳар ду наво шудем» ишора ба ҳамин маъност. Ин ниҳояти нигоҳ доштани шарму ҳаё ва расму одоби миллист.

*Рӯзе, ки чун ду соҳили дарё ҷудо шудем,
Дарё садо намудаю мо бесадо шудем,
Дар торҳои шаршара ҳарду наво шудем [51, 55].*

Ҳиссиёт ва таассуроти отифие, ки шахсияти ин шеър баён мекунад, ба шахси шоир тааллуқ мегирад, вале азба-
❏ки эҳсосоти ишқи аввал қариб ба ҳар касе ошноост, доираи таъсири он фарохтар гашта, ҳар ошиқи номурод дар он бозгӯи рози ишқи нокоми худро меёбад. Ду банди дигари

шеър шахсияти гиноӣ аз «монанди об» ва «чун кабки рав» ноаёну пуршитоб рафтани баччагӣ бо ҳасрат ҳикоят карда, аз обшор хоҳиш дорад, ки боз як бори дигар дар кано-ри ӯ биёяд ва «он тарона»-ро «чун ёдгор» -и ӯ бинавозаду «сурати он навбахор»-и варо ба ӯ бинамояд.

Ҷамчунонки ба мушоҳида мерасад, тимсоли обшор дар меҳвари шеър қарор гирифта, тимсоли дигар, ки ҳамаи эҳсосоту таассуроти ошиқонаи шахсияти шеър ба он – духтараки куртапарпарӣ – тааллуқ дорад, дар пардаи пиндори шахсияти шеър ба ҳам меомезад, гоҳ обшор таҷассуми маҳбуба мешаваду гоҳ маҳбуба таҷассуми обшор, ки ошиқ муҳаббати ҳар дуи онҳоро дар дил дорад. Ин муҳаббат ба воситаи рамзу маҷоз ва ташбеҳу истиороти дилчаспи табииву ашъвӣ ифода мешавад, ки бинобар маҳсусу тасаввуршаванда буданашон ба хубӣ қобили дарку қабули хотир мешаванд. Ба ин навъи шеър ҳам, ки мусаллас – ҳар бандаш аз се мисраи қофиядор иборат буда, аз аз ёздаҳ банд нух банди он радиф ҳам дорад, бо хушоҳангию дилнишиниаш хеле мусоидат кардааст. Банди ҳаштум аз навъи мусаллас хорич гашта, ба навъи маснавӣ, як байти қофиядор омадааст, ки агар ба навъи интиҳобшудаи мусаллас мебуд, албатта, беҳтар буд. Ин шеър дар вазни музореи ахрабу макфуфу максур, ки аз **мафъӯлу фоилоту мафойлу фоилон** ба ҳам меояду нақшааш чунин аст: – у / – у – у / у – – у / – у – гуфта шудааст. Аммо он, мутаассифона, дар даҳ мисрааш, асосан дар ҳиҷои ҳаштум, ки ҳиҷои кӯтоҳ асту ба чояш дароз оварда шудааст (мисраҳои 4, 5, 11, 13, 17, 20, 21, 26, 27, 29), нуқсони вазн дорад. Дар мисраи 13 ба ғайр аз ҳиҷои ҳаштум дар ҳиҷои панҷум ҳам ғалат ҳаст, ба ҷои ҳиҷои кӯтоҳ дароз омадааст. Агар шеър ин нуқсоро намедошт, яке аз беҳтарин ошиқонаҳои Мӯъмин Қаноат дар навъи шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ маҳсуб мешуд.

Дар шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ навъҳои гуногуни андеша ва тасвир ҷой доштаниаш мумкин аст. Ма-

салан, дар он андешаҳои фалсафӣ, ирфонӣ, ҳикматомез, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, ошиқона ва монанди инҳо баён шуда, тасвир ҳам вобаста ба мавзӯёву муҳтаво сокин, дар ҳаракат, симоӣ, пайкаранигорона, манзаравӣ ба қалам меояд. Дар ашъори андешаҳои отифии тасвирии Мӯъмин Қаноат ин навъи андешаву таассурот ва тасвир-кориҳо мақоми муҳим доранд. Ӯ аз давраҳои аввали эҷодӣ-таш андешаро бо тасвиркорӣ пайваستاаст. Ҳамчунонки қайд шуд, дар силсилаҳои солҳои ҷавониаш – «Ситораҳои замин», «Силсилаҳои Карпат» (с. 1962), «Мавҷҳои Днепр» ибрази андешаву таассуроти шахси шеър ва ё шахсияти ғиноӣ ҳамеша бо тасвири олами табиат ва ё ашё ҳамроҳ аст. Ин хусусияти ашъори Мӯъмин Қаноат, аз ҷумла силсилаи шеърҳои «Ситораҳои замин» -ро дар вақташ Муҳаммадҷон Шукуров ба сароҳат дарёфта, дуруст навишта буд, ки «ҳар як шеъри ин силсила як портрет аст ва ҳар кадоми ин портретҳо ба тарзи дигаре тасвир ёфтааст» [54, 416].

«Тозакорӣи Мӯъмин Қаноат, дар солҳои шастӣ қарни бист, хангоме ки чеҳраи хоси худро дар шеъри муосир муайян мекард, пеш аз ҳама дар диди тозаӣ ӯ аз воқеият буд, ки ифодаи муносиби худро мехост ва ин ифодаи муносиб ҳамин сухани тасвиркоронаӣ ӯ буд. Ин сухан моҳиятан ду хусусияти бориз дошт; яке он буд, ки асолат дошт, яъне аз назари таркиб ва сохтмон дар дараҷаи сухани меъри шеъри ҳазорсолаи форсӣ-тоҷикӣ буд ва дигар он ки урӯн набуду андешаву эҳсосоту таассуротро дар либоси бадеи тасвир меорост. Тасвир дар шеъри андешаҳои отифӣ вобаста ба муҳтавои он шаклҳои гуногун мегирад.

Дар ашъори андешаҳои отифии тасвирии Мӯъмин Қаноат, ки дар онҳо шахси шеър мавҷуд аст, шайъ ва ё воқеа аксаран бо ҳаракату амалиёти шахс якҷоя тасвир карда мешавад. Дар ин шеърҳо вазъу ҳолати шахси шеър мавриди таваҷҷуҳи асосӣ буда, дигар шудани намои тасвир бар рӯҳияи шахс вобаста мебошад, ки эҳсосоту таассуроти

худро ба забон оварда, замири худро боз менамояд. Ҳар ҳаракат ва тағйироте, ки дар эҳсосу таассуроти шахс ба амал меояд, ҳамона ҳамчун як тарҳи (штрих) тоза бар тасвир зам мешавад. Дар шеърҳои «Мавҷи суруд», «Мавҷи ханда» аз достони лирикии «Мавҷҳои Днепр», «Нарав, қуи сафеди ман» тасвир ҳамин гуна хусусият дошта, бо чунбише дар рӯҳияи шахс ба он тарҳи тозае афзуда мешавад. Ҳамин тариқ, тасвир аз оғоз то анҷоми баёни эҳсосоту таассурот, дар саросари шеър, давом карда, ба намои тасвири ва ё ашёвии эҳсосоту таассурот бадал мешавад. Ин гуна омезиши амалу ҳаракат ва рӯҳияи шахси шеър бо тасвир дар шеъри «Нарав, қуи сафеди ман» хуб қорбасти шуда, ибрази эҳсосоту таассуротро дар шиддат (динамика) нигоҳ дошта, ягонагии шаклу муҳтаворо ба вучуд овардааст, ки тасвири шахсияти балети «Кӯли қувон» -и П. И. Чайковский онро талаб дошт. Ин шеър ба раққосаи беназири балет Малика Собирова, ки нақши Одетта – қуи сафедро дар ин балет мерақсид, бахшида шуда, таассуроти шахсияти ғиноиро аз рақси ӯ, ки бештар ба ибрази ишқу муҳаббат бадал гаштааст, дар ниҳояти назокат ва зебоиву муассирӣ ифода намудааст.

*Навоҳо об мегардад,
Ҳаме бар саҳна мерезад,
Садо аз мавҷҳои реза мехезад.
Ба нармаӣ қуи зебое
Ба рӯи мавҷ обӣ шуд,
Ба пояи зарраҳо ҳавзи гулобӣ шуд.
Гаҳе аз нармафторӣ,
Гули дар об мегардад,
Гаҳе дар гирди худ гирдоб мегардад.
Гаҳе аз ишқ меболад,
Гаҳе хомӯш меналад,
Чӣ хомӯшӣ, ки ҳар мӯяш забон дорад! [51, 56].*

Оғози шеър сахнаи оромеро пеши назар меорад, саб-ки сухан ҳам ҳикоятист. Дар он тасвир ҳам ҳолати мӯътадил дораду таассуроти шахсияти ғиноӣ ҳам. Вожаву ибораҳое, ки истифода шудаанд, ҳам бо маъноӣ луғавӣ ва ҳам бо маъноӣ мачозии худ, масалан, «навоҳо об мегардад», «бар сахна мерезад», «ба нармӣ», «обӣ шуд», «нармрафторӣ», «гули дар об» ҳама ҳолати ҳаракати оромонаро пеши назар меоранд, ки таассуроти шахсияти ғиноӣ ҳам муодили онҳост. Ҳикоят пас аз он ки шоир раққосаро ба «гули дар об» шиновар монанд мекунад, якбора оҳанги дигари шадид мегирад, ки дар сахна сиву ду чарх (фуэте)-и босуръату пуршиддати ўро дар гирди худ ифода карда тавонад ва мегӯяд: «Гаҳе дар гирди худ гирдоб мегардад», ки оличаноб аст. Аз ҳамин мисраъ оҳанги сухан дигар ҳикоятӣ нест, пур аз табу тобу шиддату таҳарруку драматикист: «Гаҳе аз ишқ меболад, // Гаҳе хомӯш менолад, // Чӣ хомӯшӣ, ки ҳар мӯяш забон дорад» [51, 56]. Дар ин мисраъҳо тасвир аз ҳолати фоҷиавии маҳбуба, шахсияти балет – Одетта, ки қувваи сиёҳ ўро сеҳр мекунад, сухан мегӯяд. Эҳсосоту таассуроти фоҷиавии раққоса шоирро саропо фаро мегирад.

Пас аз ин, дар бандҳои дигар тасвири «рақси қуи афсунгар», ки «ба афсуне ҳақиқатро» «афсона» сохта, шоирро «аз хештан бегона месозад» меояд, ки баробари тасвири рақси қу ҳолати тамошобинонро, ки бо «ҳазорон чашмҳо» - и «чун ҳавзи пуроб» рақсро тамошо доранд, пеши назар меорад. Агар тамошобинонро чунин ҳиссиёти риққатовар фаро гирифта бошад, пас эҳсосоту таассуроти онеро, ки ба ин қу дил додааст, тасаввур бояд кард, ки чӣ гуна аст. Бинобар илтиҷои ӯ на фақат аз қу, балки дар як замон аз қисмат ҳам мебошад, ки ин қуро, ҳамчунонки дар афсонаи он аст, аз ӯ набарад: «Нарав, эй лаҳзаӣ ширин, // Машав хомӯш, эй оҳанг, // Ки умри бебаҳоям меравад аз чанг!» [51, 57].

Бандҳои минбаъдаи шеър ҳам то интиҳо ҳамин маъниро бо сухан ва лаҳну оҳангҳои дигар муқарраран таъкид мекунанд, ки таъсири илтиҷоро афзуда, барои ҳулоса кардани шеъру таассуроти шоир замина омода месозанд. Шоир ҳеҷ намеҳаҳад, ки нотақрорӣ лаҳза, як бор будани ҳастиро қабул кунад. Шоир ин ҷо комилан таҳти таъсири рақсу мусиқист, ки моҳияти онҳо ҳам ҳамчун шеър боз баргардонидани лаҳзаҳои умр мебошад, ки гузаштаанду дар хотиру шуур мондаанд. Мӯъмин Қаноат чораи баргардондани онро дар гуфтани шеъре мебинад, ки баробари он лаҳза муассиру ҳаяҷонбарангезу зебо бошад. Шеърӣ «Нарав, қуи сафеди ман» бо тақозои ҳамин гуна лаҳза ва бо ҳамин манзур гуфта шудааст, ки яке аз шеъртарин, хушоҳангтарин ва покизатарин шеърҳои ошиқонаӣ ӯст. Дар ин ҷо навъи шеър, ки мусалласи тоза буда, қофияш дар дохили банд бо тақозои мазмун ва зарбу оҳанги шеър ба тариқи гуногун баста мешавад, на фақат барои хушоҳангии шеър, балки барои дар байти зарурӣ таъкид кардани тамомияти мантиқии баёни ҳиссиёт, мадад кардааст. Шеър дар баҳри ҳазач гуфта шудааст, ки дар ду мисраи аввал дар ҳар мисраъ ду бор мафойлун ва дар мисраи сеюм се бор мафойлун меояд, ки мисраи чамбастии банд мебошад. Ба ин тарз, як рукн зиёд омадани мисраи сеюм комилан табиист, зеро ду мисраи аввал, ки кӯтоҳанд, ниёз ба он доранд, ки мисраи сеюм дарозтар омада, муҳтавои ду мисраи кӯтоҳи пешинро ҳулоса кунад. Ин шеър аз дувоздах банд иборат буда, дар даҳ банди он мисраи сеюм бо мисраи дуюм ва ё ҳар ду мисраи пешинаи банд ҳамқофия оварда шудааст, ки ин баробари бандро ниҳоят хушоҳанг сохтан, ба он тамомияти савтию мантиқӣ ҳам мебахшад. Ҳамаи ин унсурҳои шаклу муҳтаво ба манзури ифода ва тасвири муносиби эҳсосоту таассуроти ғиноие, ки аз «рақси қуи афсунгар» дар вучуди шоир ба ғалаён меояд, моҳирона корбаст шуда, шеъреро ба бор овардаанд, ки дар он

он лаҳзаи гузаро бо тамоми зебоию афсонавӣ ва хузнаге-зию ширинияш дар пирояи бадеъ тасвир гашта, мондагор шудааст.

Ашъори андешаҳои отифии тасвирӣ дар эҷодиёти аксари шуарои ғиноӣ нисбат ба анвои дигари шеъри ғиноӣ бештар ба назар мерасад, зеро шоир ҳар қадар дар андешаҳои отифӣ ба худ фуру равад, боз бисёртар ниёз ба он дорад, ки ин андешаҳоро шакли маҳсусу тасаввуршаванда диҳад. Ин ниёз ӯро аз олами андешаҳои дарунӣ ба олами берун меорад, ки аз рамзу мачозу ташхису ташбеҳу истиора, хуллас, аз тамоми анвои воситаҳои тасвир истифода карда, андешаи худро муассиру ашӯвӣ ифода намояд. Тамоюли андешаҳои отифии дарунгаро ва ё бурунгаро доштани шоир аз сиришти инсонӣ ва шоирии ӯ бармеояд, аммо чунин ҳам шуданаш мумкин аст, ки ин тамоюл дар давраҳои гуногуни зиндагии шоир мақоми худро бо якдигар иваз кунад; дар як давраи зиндагӣ дар эҷодиёти шоир андешаҳои отифии бурунгаро мақоми бештаре дошта бошад, дар давраи дигар андешаҳои отифии дарунгаро ба ин мақом соҳиб мешавад. Ҳамин гуна ҳолат дар эҷодиёти Қутбӣ Киром ба мушоҳида мерасад.

Аввалин навиштаҳои Қутбӣ Киром дар солҳои панҷоҳи асри гузашта ба чоп расиданд, вале мавқеъ гирифтани ӯ дар шеъри муосири тоҷик асосан аз солҳои шаст, бо ашъори андешаҳои отифии тасвирӣ шуруъ шуд. Масалан, шеърҳои «Чаро хомӯш истам ман» (с. 1960), «Баҳория» (с. 1964), «Анҷоми зимистон» (с. 1967), «Оташ» (с. 1968), «Остони баланд» (с. 1969) аз ҷумлаи шеърҳои хуби шоир буданд. Домани андешаҳои отифии шоир Қутбӣ Киром хеле фарох аст, шояд дар байни ҳамнаслонаш аз ҳама фарохтар бошад. Ин андешаҳои отифӣ ошиқона, инсонгароёна ва аз ҳама бештар иҷтимоӣ мебошанд. Шахсияти шеъри ӯ ҳамеша дар талоши он аст, ки муҳимтарин хусусиятҳои замони худро ифода намояд. Он қариб ҳамеша усулан

фаъол, на танҳо некбину болидарӯх, балки зиндагисоз аст, ки ин сифатҳо аз сиришти инсонии худи шоир бармеояд. Бинобар нуқсу камоли шеърӣ Қутбӣ Киром нуқсу камоли шахсияти ӯст.

Чузъиёти олами шайъӣ дар шеърӣ гиноӣ ба манзури гуногун – барои ифодаи шайъии мазмун, барои воқеият бахшидан ба ҳолати гиноӣ, ки эҳсосоту таассурот баён мешавад, барои бо тасвиркорӣ ифода кардани гоӣ муаллиф истифода шуданаш мумкин аст. Агар дар шеърӣ андешаҳои отифии тасвирӣ кадоме аз ин манзурҳо муқаддам аст, чузъиёти олами шайъӣ ба он манзур хидмат хоҳад кард. Шеърҳои андешаҳои отифии тасвирие ҳам ҳастанд, ки дар онҳо чузъиёти олами ашё дар як вақт ба манзури ин вазифаҳои гуногун ба истифода рафтаанд. Чузъиёти олами ашё ҳам дар шеърҳои асосашон бар ангезаи андешаҳои ҳиссӣ, ки мавзӯашон маҳсусу тасаввуршавандааст ва ҳам дар шеърҳои андешаҳои отифии мучаррад, ки ифодакунандаи гоӣҳо мебошанд, барои ифодаи пурбору таъсирбахши мазмун ба кор гирифта мешаванд. Дар шеърӣ андешаҳои отифии тасвирии Қутбӣ Киром, масалан, дар силсилаҳои «Дафтари Яғноб» (с. 1975), «Дафтари Париж» (с. 1978), «Зани тоҷик» (с. 1993), «Ману додрасӣ» (с. 1993), «Ёр меояд» (с. 1993) чанд навъи истифодаи чузъиёти олами шайъӣ ба назар мерасад, ки барои ифодаи гуногуни мухтаво ва фардӣ кунонидани шакл хидмат кардаанд.

Силсилаи «Дафтари Яғноб» дар эҷодиёти Қутбӣ Киром аз лиҳози мавзӯвӯ мухтаво ва шакли ифода мақоми хос дорад, ки дар он чанд шеър ба навъи шеърӣ гиноии андешаҳои отифии тасвирӣ тааллуқ мегирад. Ин силсила дар бораи аз кӯҳистони Яғноб ба дашти Мирзочӯл кӯч бастан, ва ё саҳеҳтараш, аз ҷониби ҳукумати вақт – Ҷумҳурии шӯравии Тоҷикистон кӯч бандондани мардум дар солҳои ҳафтодуми асри гузашта аст, яъне мавзӯ – кӯч бастан; андешидан дар бораи ҷиҳатҳои маънавию ахлоқии ин кӯч

бастан – масъалаи ин силсила буда, қабул ва пуштибониву тасдиқи он оҳанги рӯҳбаландона (пафос)-и он аст.

Дар ин силсила ҳар шеър аз лиҳози мавзӯи истиқлол дошта, танҳо аз рӯи масъала ва ғоя ба ҳам иртибот пайдо мекунад. Ҳоло ду шеъри ин силсила «Духтари яғнобӣ» ва «Ручӯи яғнобиписар» -ро аз лиҳози то чӣ андоза ба мақсад мувофиқ истифода шудани унсурҳои олами ашё аз назар мегузаронем.

Ҳамчунонки ишора шуд, ғояи силсилаи «Дафтари Яғноб» мардуми дар оғӯши кӯҳистон чудомондаро ба водӣ фуруварда, ба зиндагии иҷтимоии пешрафта ҳамроҳ кардан аст, ки ҳукумати вақт тасмим гирифта буд. Ин ҳам маълум аст, ки адабиёт дар он замон ихтиёри муҳолифатро ба сиёсати ҳоким надошт, аз ҷумла Қутбӣ Киром ҳам. Эҳсоси рӯҳбаландонаи ҳаёт, махсусан, дар асарҳое, ки Қутбӣ Киром то солҳои шикасти ИҶШС ва ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон эҷод кардааст, нақши бартар дорад ва ин, агар, аз як ҷиҳат, хусусияти сириштии шахси шоир ҳамчун инсон бошад, аз ҷиҳати дигар, тақозои сиёсати фармудаи замон ҳам буд, ки шоир онро ҳудогоҳу ноҳудогоҳ таблиғ мекард. Аммо дар ин силсила ҳангоми тасвиру ифодаи мавзӯи ҳолатҳое ҳам ба назар мерасанд, ки бо ғояи музаффарият ва таассуроти рӯҳбаландонаи зиндагӣ мувофиқат намекунанд, зеро ҳуди ин воқеа – кӯч бандондани мардуми Яғноб аз кӯҳистон ба биёбон – дар зимн ҳар қадар моҳияти мусбат дошта бошад, на камтар аз он моҳияти манфӣ ҳам дошт. Ҷиҳати мусбии он, ҳамчунонки болотар қайд шуд, дар ҳамроҳ шудани ин мардум ба ҷараёни зиндагии замонавии водист, ки тақозои воқеияти объективӣ буд, ҷиҳати манфии он аз марзу буми бобой канда шуда, суннатҳои чандинасраи зиндагиро аз даст додан буд, ки хусусияти субъективӣ дошт. Ба ин боз шароити тамоман носозгори зиндагӣ дар биёбон, ки ҳар нафасаш домангири марг буд, зам мешуд. Бинобар ин, бо вучуди ҳар қадар назари

мусбӣ доштан ба ин рӯйдод шоир беихтиёр дар тазодҳои мучарради ғулувомез ин ду ҷиҳати онро ба ҳам муқобил мегузорад, вале зуд ҷиҳати мусбати онро таъкиду таъйид мекунад. Масалан, силсила бо ин байтҳо оғоз мешавад:

*Раъду барқ(?) чун саворае дар зин,
Задӣ(?) бар рӯи осмон қамчин.
Пайкари сарди кӯҳ аз ӯ ларзид,
Ҳар кучо соя буд, аз ӯ хандид... [46, 191].*

Ҳолати ғулувомез, ки дар ин банд аз оғози кӯчбандӣ хабар медиҳад, махсусан, дар байти аввал – ғурридани раъду чаҳидани барқ, ки ба қамчин задани савора ба рӯи осмон монанд карда шудааст, хоҳу ноҳоҳ асари фоҷиавӣ дорад. Ин ибрази ангезаи ҳиссиётест, ки бар шоир ғалаба дошт, вале ӯ зуд дармеёбад, ки он ба ғояи рӯҳбаландонаи дар назар доштааш созгор нест ва ҷилави суҳанро ба дигар тараф мекашад ва меғӯяд: «Пайкари сарди кӯҳ аз ӯ ларзид, // Ҳар кучо соя буд, аз ӯ хандид...». Азбаски соя дар шеър маъмулан намоди тирағӣ, беравнақӣ, ноаслӣ буда, дар муқобили нуру равшанӣ ва аслият қарор дорад, хандидан ба он маъноӣ ба нуру равшанӣ бадал шуданро дода, мафҳуми бандро ба ғояи дарназардоштаи шоир муносиб мегардонад. Ё дар ду банди аввали шеъри «Кӯч» ҳолати деҳи кӯчбастаро ба тасвир оварда, аз ҷумла «қуллаҳо» -ро «мадхушу ҳайрон», «чашмаҳо» -ро «аз худ ғурезон», «шоҳаҳо» -ро «дастони холӣ» ва «шӯҳаҳо» -ро «лаб зери дандон» нишон медиҳад, ки ҳама намоёнҳои вазъи фоҷиборанд. Дар банди дуюм шеваи тасвиркориро қанор гузошта, ба ифодаи бевоситаи баёнии андеша мегузарад ва меғӯяд, ки мардум кӯч бастанд «аз қуҳистон бар биёбон»:

*Бар биёбоне, ки боди тундрав,
Дид ҷони зинда, гораи мекунад.*

*Хокаш отаибору ҳавраи решасӯз,
Марг дар он ҷо иморат мекунад... [46, 191].*

Оё мардум ба ҳамин гуна ҷое, ҳарчанд «орзу дар ҷон» -ашон «аз дусад маргу аҷал боло» гирад ҳам, бо ихтиёри худ кӯч бастанашон мумкин аст?! Ва комилан табиист, ки шоир дар ин ҳолат дар байни ду андеша ва таассуроти мутазод мемонад ва ҳангоми тасвир, ки бештар хусусияти воқеъ дорад, мафҳуми манфӣ ва ғамангези ҳодиса боло мегирад, вале ҳангоми баёни бевоситаи андеша иродаи шоир, ки бар таблиғоти ғояи рӯҳбаландист, афзалият пайдо мекунад. Дар натиҷа бартарии кӯч бастан ва зиндагӣ дар водӣ, ки ҳосилаш «синаро партав» додани «боғи орзу» -ву «ниҳоли навдамида» -ву «ғунчаҳои навшукуфта» -ву «чун ҳубоб» нест гаштани «кинаҳои солхӯрда» ва монанди ин дастовардҳо мебошад, ноқил ба забон меорад. Зиёда аз ин қайд мешавад, ки дар натиҷаи зиндагӣ дар водӣ «дар миёни кӯчиён» «Эътиқоду мардию одамгарӣ, // Эҳтироми хоҳарию додарӣ...» болонишин гашта» ниҳоят «Чашмаҳои кӯҳсорони баланд // Дар биёбони бало дарё шаванд...» [46, 192]. Ин, бешубҳа, намунаи ибрази андешаҳои мучарради ғиноӣ мебошад, ки асоси ғоявии сиёсати муҳоҷиратро ифода мекунад.

Шеърҳои «Ручӯи яғнобиписар» аз хосиятноктарин шеърҳои ин силсила мебошад, ки андешаҳои отифии ғиноиро бештар тасвирӣ ба қалам меорад. Ин шеър гармтарин ва пуртаъсиртарин эҳсосоту таассуроти ғиноии шоирро ба воситаи тимсолҳои шайғӣ ифода менамояд, ки баъзе аз ҳазинаи пешинаи шеър гирифта шуда бошанд ҳам, дар айни табу тоб ба қор гирифта шуда, муассирии тоза пайдо кардаанд ва баъзеи дигар комилан нав буда, маҳсули тафаккури ҳаёлангези Қутбӣ Киром мебошанд.

Дар шеърҳои «Ручӯи яғнобиписар» андешаҳои отифии ғиноӣ, ҳарчанд аз забони шахси аввал – яғнобиписар баён

мешавад, аммо ба худи шахси шоир тааллуқ доштани он тардиде надорад, зеро ҳамаи иборапардозӣ ва сабки суҳан комилан хоси шеваи худи шоир аст. ӯ на андешаҳои отифии яғнобиписарро аз забони худи ӯ, балки эҳсосоти таассуроти худро аз забони ӯ мегӯяд. Вале бегонагии ин тарзи ифодаи эҳсосот ба яғнобиписар эҳсос намешавад, зеро, аввалан, дар тимсоли яғнобиписар ибрази таассурот қардани шоир пай бурда шавад, сониян, яғнобиписари Қутбӣ Киrom ба ҳеч вачҳ дигар тарз ибрази андешаву таассурот қарда наметавонист, зеро шоир ӯро бо худ як медонад, яғнобиписар Қутбист ва Қутбӣ яғнобиписар аст. Зиёда аз ин, дар тамоми шеърҳои ин дафтар ҳамаи таассуроти ғиноии ғаму шодӣ, ки аз воқеаи кӯч бастанӣ яғнобиён тасвиру баён мешавад, таассуроти шахси шоир аст, ки аз реша бо яғнобиён пайванд дошта, худро аз онҳо ҷудо тасаввур қарда наметавонад. Асоси ҳамаи сӯзу сози андеша ва шиддати эҳсосоти таассуроти ин силсила дар ҳамин аст. Он дар шеъри «Рӯҷӯи яғнобиписар» дурахшонтар аз ҳама баён гаштааст. Ғояи ин шеър дар тарғиби андешаи муҷаррад – меҳри ватан аст, ки баёни он аз барангезиши ҳисси бо иборати «ин ҷо ватани ман» оғоз шуда, дар оғози шаш банд аз ҳашт банду як байти мақтаи шеър ба такрор омада, вазифаи дар як сатҳу оҳанг нигоҳ доштани баёнро иҷро менамояд. Дар банди якуму дуюм яғнобиписар ватани худро «сари ...шӯҳаи сарсаҳт», ки хумории «шабнаму» «зарраи хуршед» аст ва «қуллаи паст» -ин онро «сар монда ба зонуи маҳ» хонда, дар банди сеум, маҳсусан, дар байти аввали он бо рамзу маҷоз аз амале суҳан мегӯяд, ки маънои пандомӯзе дошта, ба адолат ва ҳиммати баланди мардуми кӯҳистон далолат мекунад:

Ин ҷо Ватани ман,

ки уқобони шикорӣ

Номус кунанд аз задани кабку кабутар [46, 213].

Дар ин чо уқобони шикорӣ киноя аз мардуми кӯҳистон аст, ки аз рӯи шеваи чавонмардӣ ҳаргиз ба заифтароне аз худ, ки бо киноя кабку кабу́тар гуфта шудаанд, тааддию зӯровариро раво нахоҳанд донист. Дар шеърҳои силсилаи «Дафтари Яғноб» дар андешаҳои отифии шахси шеър, ба ҳар касе, ки тааллуқ дошта бошад, хоҳ ба худи шоир, шахсияти ғиноӣ, «ман» -и шоир, ё ровӣ дар муносибат ба воқеаи кӯч бастан, дугонагӣ вучуд дорад, ки хангоми рӯ ба рӯ омадан бо масъалаи ахлоқӣ зоҳир мешавад. Аз як тараф, шоир ҷонибдори кӯч бастан ва ба чараёни ҳаёти нав пайвастании кӯҳистонӣ аст, аз тарафи дигар, аз кӯҳистон чун аз «остони бобой» ва «уммедгоҳи модарзод» дил канда наметавонад. Хамин муҳаббати решадор дар баёни андешаҳои отифии яғнобиписар бештар аз ҳама доман густардааст, ки ӯ онро дар ҳар банди шеър ба мисолу масал, дигар ба забон меорад. Дар ӯ эҳсоси яғнонагии комили худ бо олами табиат аз ҳама ҳиссиётҳои дигар боло мегирад, ки ӯ «ҳар чашма» -ро «афсонасаро» -и «гӯшаю манзил» -аш ва «ҳар нахл» -ро «одари зоидаю мурдил» -аш мехонад. Дар шеърҳои ин дафтар, чунонки дар шеъри асилаи ғиноӣ ҳаст, «... ҳамаи аносири олами ҳастӣ, ки дар шеъри ғиноӣ ҷой меёбанд, қисмате аз ҷону тани қаҳрамони ғиноӣ мебошанд ва ногузиру якзайл сурати ӯро чи бо чихатҳои улвӣ ва чи бо чихатҳои сифлии худ оро медиҳанд» [86, 99]. Бо эҷодиёти Қутбӣ Киром умуман, ва махсусан, бо силсилаи «Дафтари Яғноб», тасвири мавзӯи кӯҳистон вазиндагии мардуми он фароҳӣ ва маънову хусусияти тоза пайдо кард, ки дарки яғнонагии инсону табиат яке аз сифатҳои асосии он аст. Андешаҳои отифӣ, ки аз забони яғнобиписар садо медиҳанд, зодаи муҳите ҳастанд, ки дар он иртиботи инсону табиат бештар маншаи инсонсозӣ дорад, зеро инсон ҳар қадар ки бо табиат наздиктар бошад, ҳамон қадар ба маъно ва рисолати инсонии худ наздиктар хоҳад буд. Дар андешаҳои яғнобиписар инсон на фақат саробону сарпа-

хамин шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ бо нақши муҳими шахси шеър буд. Дар шеърҳои «Зани тоҷик», «Ману додрасӣ», «Наврӯзӣ» (с. 1993), «Эй, камонбардаст» (с. 1993), «Умед кунед» (с. 1993) андешаҳои суннати ахлоқи ҷомеа, ба монанди гиромӣ доштани зан, додраси мардум будан, ҳамиятнокию фурӯтанӣ ва ҳамеша ба умеди некӣ зистан мавриди ифодаи ҳиссиётманди шоир қарор гирифтаанд. Андеша ва ҳиссиёту таассуроти ғиноӣ дар баъзе ин шеърҳо, масалан, «Зани тоҷик» ҳамроҳ бо тасвир ба қалам омада бошад, дар баъзе дигар, масалан, «Ману додрасӣ», «Умед кунед» бештар ба воситаи унсурҳои ташреҳиву баёнӣ ифода шудаанд. Вале ҳамаи ин шеърҳо аз самимияти амик, меҳри гарм, ҳиссиёти ғамшарикӣ асил, тақрими некию накӯкорӣ, умеди офияти фардо саршоранд, ки дар дарозии таърих беҳтарин суннатҳои ахлоқу одоб ва фалсафаи зиндагии мардуми тоҷикро ташкил додаанд. Дар шеъри «Зани тоҷик» сарчашмаи ҳусну зебӣ ва меҳру муҳаббати бемонанд будани ӯ чунин тавсифу тасвиркарда шуда:

*Нест, валлаҳ, ки нест, гар донӣ,
Чун лабонат масеҳи кайҳонӣ.
Нарасад бар латофати ҳуснат
Хатти дар гул навиштаи Монӣ [46, 159].*

Дар охир ба онҳое, ки ба ҷойи шинохтани чунин зебӣ ва қадрдонӣ қардани он ба даст камон гирифта, оташи чанг дар медаханду ӯро аз ишқу муҳаббат ва зиндагии шодмона бенасиб месозанд, «Нест бод аз ҷаҳон сари пасте, // Ки туро бо камон бадал созад» [46, 159] мегӯяд. Дар шеъри «Умед кунед» андешаҳои отифие баён мешаванд, ки бо вучуди ба шахси худ ишора нақардани шоир ба ӯ тааллуқ доштани он аён буда, беҳтарин ва зиндагисозтарин суннатҳои ахлоқи аҷдодӣ, ҳамчун умед қардан, «киनावу бухлро» дур афкандан, «рафтаҳоро ба некӣ ёд» қардан,

ба кадри «мондаҳо» (зиндаҳо) расиданро фаро мегиранд ва дар дил ба онҳо эҳсоси гиромидошт парварида, рушду нумуви ояндаи онҳоро асоси рӯзу рӯшноии мардум медонанд. Шеър бо чунин як мурочиати самимона оғоз шуда, то ба охир гармии ибрази андешаву эҳсосот нигоҳ дошта мешавад, ки дар дил асар мегузорад.

*Дӯстон, дӯстон, умед кунед,
Ҳаваси як дами саид кунед.
Мерасад накҳати гули Наврӯз,
Хонаҳоро макони ид кунед [46, 35].*

Азбаски шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ яке аз серистифодатарин ва пурҳиссиёттарин анвои шеъри ғинӣ ва умуман адабиёт мебошад, ба дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва маънавию фарҳангии ҷомеа зудтар ҳамоҳанг гашта, муҳимтарин хусусиятҳои онро инъикос менамояд. Ин дар мисоли эҷодиёти бехтарин шоирони даврае, ки дар он дигаргуниҳо сурат гирифтаанд, тасдиқи худро меёбад.

Солҳои шастуми қарни гузашта дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ИҶШС, ки Тоҷикистон ҳам як ҷузъи он буд, ҳамин гунае даврае буд, ки дар он дар идораи ҷомеа як муддат меъёрҳои мардумсолорӣ густариш ёфта, бунёди инсонгароёнаи адабиёт ва маҳсусан, шеъри ғинӣ ҳам тақвият пайдо кард. Ҳарчанд дар таърихи шеъри ҷаҳон мисолҳои вучуд доранд, ки на ҳамеша ба ҳам мувофиқ рушд кардани ҳаёти иҷтимоӣ ва шеърро ба исбот мерасонанд, аммо ба ҳар ҳол, мисолҳои бештаранд, ки ба ҳамдигар иртибот доштани инкишофи онҳоро таъйид менамоянд. Солҳои шастии қарни бист барои тамоми шеъри кишвари шӯроҳо, аз ҷумла шеъри муосири тоҷик ҳам ҳамин гуна давраи боло рафтани фаъолияти иҷтимоӣ ва шуури худшиносии миллӣ буд, ки онро на фақат ҷомеашиносон, балки адабиётшиносон ва зиёда аз ин шеършиносон ҳам, ки қисмати боз ҳам

махсустари ҳаёти фарҳангии ҷомеаро ташкил медиҳанд, низ қайд кардаанд. Аз ҷумла муҳаққиқи шеърӣ Ғиноӣ В. Д. Сквозников ин иртиботро дар шеърӣ муосири рус таҳқиқ карда, «ин гуна навбат ба навбат табдил шудани давраи болоравии шуури инсонӣ иҷтимоиро ҳамчун шахсият дар марҳилаҳои мушаххаси таърихӣ» [101, 190] мушоҳида кардан мумкин аст, менависад, ки барои рушди ин давраи шеърӣ муосири тоҷик ҳам хос мебошад.

Табиист, ки дар ин давра баробари афзудани тавачҷуҳи шоирон ба ҳастии мушаххаси инсон, яъне шароити зиндагии иҷтимоӣ, тавачҷуҳ ба ҳаёти рӯхӣ, ба масъалаҳои мураккаб ва нозуки ҷаҳони маънавии ӯ ҳам мақоми хоса пайдо кард, ки боиси амиқрафти шинохти инсон гашта, воситаҳои ифодаи муносиби худро тақозо дошт. Шеърӣ андешаҳои отифии тасвирӣ, ки мавзӯи худро бештар аз умқи ва хурдтарин дигаргуниҳои ҳаёти рӯҳии инсон мегирад, дар инъикоси он нисбат ба дигар анвои адабӣ пешрав буд. Тақвият ёфтани бунёди инсонгароёнаи адабиёт андешаи ягонаву нотакрор будани ҳар фарди башари-ятро дар шуури бадеии миллӣ густариш меод. Ин тамоюл дар тамоми шеърӣ солҳои шасти халқҳои шӯравӣ эҳсос мешуд, ки яке аз пешгомони он шеърӣ русӣ буд. Масалан, яке аз шоиру нависандагони забардасти рус В. Солоухин оид ба ин масъала менавишт, ки «ҳар инсон як кайҳони комилест, ки қонунҳо, тавачҷуҳот, иқтишофот, қоҳҳои шараф ва гӯрқанҳои худро дорад» [96, 49]. Дар ҳамин раванд нигоҳ ба тимсоли «одами одӣ» дигаргун мешуд, акнун ӯ як «мурватчаи ҷамъият» набуда, як кайҳоне буд, ки қонуниятҳои мавҷудияти худро дошт. Ҳамин гуна ақидаҳо дар адабиёти муосири тоҷик ҳам на танҳо баён мешуданд, балки таҷассуми бадеии худро ҳам меёфтанд. Мавқеъ пайдо кардани Лоик ҳамчун шоир дар шеърӣ замон маҳз ба ҳамин даврон ва тақоӣ бо назари нав нигаристан ба мақоми «одами одӣ» дар ҷомеа рост омад.

Муҳимтарин ашъори андешаҳои отифии тасвирӣ, ки Лоик дар солҳои шастии қарни гузашта гуфт, аз ҷумла «Зарафшон» (с. 1960), «Меҳр ва зар» (с. 1961), «Фарзанди кӯҳсор» (с. 1965), «Ба модарам» (с. 1965) асосан ҳамин маъсаларо аз ҷиҳати муҳталиф зимни мавзӯҳои гуногун ба риштаи тасвири бадеӣ кашидаанд. Дар ду шеърӣ аввал «Зарафшон» ва «Меҳр ва зар», ки аз шеърҳои ибтидоии Лоиканд, аз орзуи умеди як ҷавони дилбастаи шеърӣ шоирӣ ва донишҷӯи ошиқ сухан меравад, ки бо вучуди шоирдона буданашон дар онҳо самимияти асил, эҳсосоте, ки маҳз ҳуди шоир таҷриба карда, барои ифодаи он вожаву таъбир ва тасовири тоза пайдо намудааст, ҷой доранд. Онҳо ҳамон «одами одиянд», азбаски ҳоло хеле ҷавонанд, олами эҳсосоти таассуроташон мисли ҳудашон сода аст, вале кӯшишу тақобулашон умед бар он мебахшад, ки дар оянда як олами рангину пурмаъние дар замири онҳо ташаккул меёбад.

Дар байни ин шеърҳо ва шеърҳои «Фарзанди кӯҳсор» ва «Ба модарам» ҷаҳор сол фосилаи вақт аст, вале аз лиҳози ғанои андеша, амиқии эҳсосоти таассурот ва тақомули забону воситаҳои тасвир шеърҳои охир бар пешина хеле ручхон доранд. Агар шеърӣ «Фарзанди кӯҳсор» аз назари таркиб, сохтмон, забон ва сабк корхӯрда буда, эҳсосоти пазмони шоирро бар кӯҳсорон гарму нарм бо маҷоз ва ташбеҳу истиораҳои тоза, ба монанди, «кунам тазмин...зи шеърӣ обдори обшорон», «кашам аз кокули сабзи дарахтон», «шавам ҳамболи занбӯрони гулҷӯй» содаву сабуқпарвоз ифода карда бошад, шеърӣ «Ба модарам» тамоман ба сабки дигар гуфта шудааст. Аввалан, шеърӣ «Фарзанди кӯҳсор» аз навъи ҷаҳорпора буда, бо қофияи якдармиён – **абвб** дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзӯф – **мафойлун мафойлун фаълун** гуфта шуда, шеърӣ «Ба модарам» ба истилоҳ шакли нимой дошта, мисраъҳо дар пораҳо бо тақозои мухтаво каму беш оварда мешаванд, ки камтарини онҳо аз

панҷ мисраъ ва бештаринашон аз ёздаҳ мисраъ иборатанд. Тарзи қофиябандии онҳо асосан якдармиён **абвб** буда, дар баъзе пораҳо ба иқтизои мазмуну оҳанг дигаргун мешавад, вазни шеър дар асоси ҳазаҷи мусаммани солим – **мафойлун мафойлун мафойлун** сурат гирифта, он дар мисраъҳо каму беш карда шуда, бештаринаш аз шаш рукн ва камтаринаш аз ду рукн иборат аст. Аз назари мухтаво ин яке аз пурбортарин шеърҳои андешаҳои отифии тасвирии Лоиқ ба шумор рафта, дар матни шеъри солҳои шасти тоҷик тамоман нав ба назар меомад, зеро дар он солҳо ашъори оид ба мавзӯи модар эҷодшуда аксаран умумию сатҳӣ буданд.

Дар адабиёт ба вучуд омадани асаре, ки назари тоза ба мавзӯи ҷовидона дошта бошад, ҳатман ба омилҳои айниву зеҳнӣ бастагӣ дорад, ки онро дар мавриди ба вучуд омадани шеъри «Ба модарам» -и Лоиқ ҳам метавон мушоҳида кард. Ин шеър, ҳамчунонки зикр шуд, дар матни шеъри солҳои шасти тоҷик як ҳодисаи ғавқулодаи адабӣ буд, аммо бо вучуди ин, замина дар ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии замон дошт, ки омили айнии онро ташкил меод. Ин замина ва омили айнии тағйир хӯрдани назар ба масъалаи инсон ва мавқеи он дар ҷамъият буд, ки дигар ӯро «одию» «мурватча» ба ҳисоб наоварда, дар одитаринию мурватчагии он дидани ҳамбастагии мураккабтарин масъалаҳои ҳастии иҷтимоӣ ва кайҳони маънавию тақозо дошт. Бинобар ин акнун як модари одии дар кунҷи кӯҳистон ба сар баранда, танҳо як зане набуд, ки ба иқтизои табиат насл меовариду мепарварид, давомдиҳандаи на фақат насли башарият, балки давомдиҳандаи тамоми таърихи модию маънавии он буда, дар одитарин ва шахситарин орзую омолаш начибтарин умедҳои инсониятро мучассам менамуд. Ин омили айние буд, ки барои аз ин дидгоҳ ба мавзӯи мазкур нигаристан замина ҳозир карда буд. Омили зеҳнӣ дар он буд, ки, аввалан, Лоиқ худ шоири ҷӯё ва пӯё

буд ва мекӯшид ба ҳар мавзӯъ, ки рӯй орад, онро ба кадри имкон тозаву мохиятбинона ифодаву тасвир намояд, сониян, ӯ хангоми тарҷумаи ашъори шоири бузурги рус Сергей Есенин намунаи хуби инъикоси ин мавзӯро дар эҷодиёти ӯ омӯхта, таҷрибаи ӯро ба кор гирифта буд. Ҳамаи инҳо заминаи ба тарзи тоза гуфта шудани шеъри «Ба модарам»-и Лоикро фароҳам оварда буданд.

Дар байни эҳсосоту таассуроти фардӣ ва эҳсосоту таассуроти бузурги иҷтимоӣ иртибот барқарор кунонидан, ки онҳо дар ҷаҳони ботинии инсон ба ҳамдигар муҳолифат накарда, инсонро на фақат дар ҳаёти шахсӣ табию маҳрами розҳои одамӣ, балки аз лиҳози ҷамъиятӣ ҳам муҳиму муътабар нишон диҳанд, барои шоир аз мушкилтарин корҳо ба ҳисоб меравад. Ҳар қадар ин иртибот қавию табиист, ҳамон қадар дараҷаи нуфузи асар ба ҳаёти иҷтимоӣ фардӣ густарда ва амиқтар мешавад. Чунин ба назар мерасад, ки муҳимтарин дастоварди Лоик дар шеъри «Ба модарам» ҳамин ба ҳам иртибот дода тавонистани маънии зиндагии як зани одии кӯҳистон, ки гӯё дур аз иҷтимоӣ ҷаҳонӣ умр ба сар мебарад, бо масъалаҳои бузурги умумибашарӣ мебошад.

Ин шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ аз мурочиати ҳаёлии шахсияти ғиноӣ ба модари пираш, ки шояд «ба кунчи сандалӣ биншаста шабҳо» барои ӯ «ба сад нийят» «ҷомаи домодӣ» медӯзад, оғоз мешавад, ки бо як худи ҳамин тавачҷуҳро ба худ мекашад, зеро то ин шеър ин тарзи тасвири воқеъбинонаи модар дар шеъри муосири тоҷик ҷой надошт. Аҷобати масъала дар ҳамин аст, ки ин воқеиятест, ки ҳар шоири тоҷик онро дидааст, аммо касе онро ба қалам наоварда, ва ҳатто ҳамин таъбирҳое, ки иқтибос шуданд, дар шеъри аср, ба эҳтимоли қавӣ, шояд аввалин бор ба кор рафта буданд. Ин, шеърро дар худи зиндагӣ кашф кардан буд.

*Ба кунҷи сандалӣ биништа шабҳо, модари тирам,
Ту шояд ҷомаи домодӣ (?) меҷӯзӣ ба сад нийят,
Ки рӯзи тӯй дида бар қади ман бишкани армон,
Бубинӣ то ба ранги нав, ба ҳусни нав ҷавоният,
Ба он дастони ларзони шарафмандат бимирам ман!*

[133, 128].

Шеър аз баёни шайъии ҷузъиёти ҳаёти зани тоҷик дар деҳи кӯҳистон, ҳамчун сандалӣ, ки хоси деҳ буда, ҷойи пой гарм карда нишастан мебошад, оғоз гашта, бо мурочиати ҳаёлии меҳрубонае ба модари пир ва зикри амал ва орзуву нийяти ӯ, ки ҳама аз умқи зиндагии модию маънавии халқ реша гирифта, беҳтарин хусусиятҳои миллии ӯро таҷассум менамоянд, давом меёбад. Пори дуюм ҳолати модари пирро, ки «чашми камбин» -аш «ба чустан чашми сӯзанро» наёфта, «дасти пурэҷозӣ» ӯ «дар қабзаи пирӣ» меларзад, вале ӯ боз ба дӯхтани «дастурхони гулдӯзӣ» машғул аст, «ки рӯзи маърака дар байни мардум обрӯ гир» -ад, ба тасвир оварда, чиҳатҳои дигари расму оини фарҳанги миллиро баён менамояд ва бандро бо ифодаи таҳайюри офариномаз: «Чи дунёест дунёи умеди ту, // Аё модар, ё модар!» [133, 128] ба охир расонида, ду рӯки охири хитоб ба модарро дар ҳашт банди дигар ба такрор меоварад, ки шеърро аз назари зарбу оҳанг халқабандӣ мекунад. Дар банди севуму чаҳорум тафсилоти зиндагии модар, ки «дар гуселу пешвоз» тай шуда, вале худи модар «бурун аз деҳа норафта», «ба гирди хеш гӯё чарх гашт» -а «зиндагӣ кард» -а аст, бо ҷузъиёти он муҳиту зиндагӣ, ҳамчун қарси сафеди модару домони гардуни гӯё ба гирди русто часпида, баён карда мешавад, ки тимсоли модар ва манзараи буду боши ӯ пурратар ба назар падида ояд. Банди панҷум, ки пурбортарин банди шеър аст, бо ангеҷаи ҳиссии ғиноӣ оғоз мешавад, ки ба худи модар тааллуқ дошта, аз забони шоир баён мегардад. Бори маъние, ки ин банд ме-

кашад, тақозо кардааст, ки шоир онро то ёздаҳ мисраъ тӯл дода, ифодаи амалу таассуротро дар дохили банд яклаҳт созад. Ин банд шоистаи иқтибоси пурра аст, то ҳам **чи** гунагии бори маънӣ ва ба ҳамомехтагии таассуроти ғиноӣ ва тасвири шайъӣ мушоҳида шавад.

*Худо гуфтишо оят хондишо таъбирҳо ҷустӣ,
Ту доим «Ҳафтяк» мондӣ ба зери болиши кӯдак,
Ки шояд тифл бебоку далеру қаҳрамон гардад.
Дили пайгамбарон гунҷад даруни синаи кӯчак...
Даруни кулбаи насти назарногири пур аз дуд,
Ба ҳукми қарзи инсонӣ чаҳонеро бигунҷондӣ,
Шабонгаҳ миҷжа таҳ нокарда, пухтӣ кулчаи ширӣ,
Саҳар фарзандҳоятро ба майдонҳо гуселондӣ,
Шараф андӯхтӣ аз ҷонфишонихои фарзандон,
Аё модар, аё модар! [133, 128].*

Дар ин банд ҷузъиёти шайъӣ, аз қабилӣ «Ҳафтяк», болиш, кулба, дуд, кулча на танҳо ҳамчун шайъ барои пурра сохтани заминаи шайъии шеър ва таҷассум сохтани муҳити зиндагии модар, балки барои ифодаи ҷиҳати маънавии зиндагии ӯ ҳам хидмат кардаанд. Масалан, ба зери болиши кӯдак «Ҳафтяк» мондани модар, ки аз суннатҳои мардуми тоҷик аст, далели ба фарҳанги исломӣ арҷ гузоштани ӯ мебошад. Бо кулча фарзандҳоро гусел кардани модар далели соф ба фарҳанги мардумии ниёкони худ эътиқод доштани ӯст, ки нонро дорои қувваи ҷозибавӣ медонад, ки рафтагонро ба дудмон зиндаву саломат боз бармегардонад. Ин ҳама тарҳи доираи зиндагии маънавию фарҳангии ӯро ба назар ҷилвагар сохта, сурати модарро ба тимсоле табдил медиҳад, дар он таъриху фарҳанги халқаш инъикос мешаванд. Ба замми ин, дар ҳамин банд пас аз мисраи «Саҳар фарзандҳоятро ба майдонҳо гуселондӣ» тимсоли модар ноаён аз модари шахсии шоир ба модари халқ таб-

дил мешавад, зеро то ин ҷо маводи шеър метавонист, ки маводи тарҷумаҳолии худи шоир бошад, аммо пас аз он мавод аз зиндагии як шахси шоир фаротар рафта, ҳаёти тамоми ҳамнаслони ӯ ва ё ҳатто пеш аз ӯро дар бар мегирад. Ҳамчунонки маълум аст, соли таваллуди шоир Лоик Шералӣ 1941 мебошад ва ӯ бародарони дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941—1945) қурбоншуда надошт, бинобар ин «Саҳар фарзандхоятро ба майдонҳо гуселондӣ, // Шараф андӯхтӣ аз ҷонфишониҳои фарзандон, // Аё модар, аё модар!» гуфтани ӯ шеърро аз доираи маводи тарҷумаҳои шоир фаротар бурда, ба таърихи халқ пайванд медиҳад, ки фарзандонаш дар он ҷанг «ҷонфишониҳо» карда буданд. Дар банди шашум мисраи «Бубинӣ хоб шаб фарзандҳои мурдаи худро» низ ба ҳамон маънои «ҷонфишониҳо» кардани фарзандон, яъне бо ачали худ намурда, ҷон ба қурбон додани онҳо далолат мекунад:

*Бубинӣ хоб шаб фарзандҳои мурдаи худро,
Биёбӣ саҳнаи дидорбиниҳои рӯҳонӣ.
Ба назди остонаи дом монад сояи маргат,
Туҳо хонад ба сӯи олами ториқу зулмонӣ.
Матарс аз марг, охир безаволӣ ту,
Аё модар, аё модар! [133, 128].*

Дар банди ҳафтум ҳамон маъно, ки «фарзандҳои мурда» қурбонӣён ҳастанд, боз сарехтар гӯшзад мешавад. Дар ин ҷо «ҳамон сайёдҳои сайдгашта – рафтагонат» ҳамон ҷавонмардони тоҷик ҳастанд, ки дар ҷанги мазкур қурбон гаштаанд, пас тимсоли модар пас аз ин тимсоли модари шахси набуда, тимсоли таъмимии модари тоҷик аст. Чун модар ба тимсоли таъмимии модари тоҷик табдил ёфт, шахси шоир ҳам ба яке аз фарзандони модар мубаддал шуда, ба худ ҳеҷраи таъмимии шахсияти ғиноиро касб мекунад. Ин шахсияти ғиноӣ шоир аст, ки ба номи

модар «дафтаре бикшод» -у «дуои хайр» -и модарро хоҳиш дорад. Дар банди нухум «зи лабҳои фурӯрафта, зи ожанги пурасрор» -и модар маънӣ бардоштани шоир, ки онхоро аломати зиндагӣ барои дигарон медонад, баён мегардад, ки ба назар шиддати ҳаракати амудии таассуротро андаке боз дошта, ба уфуқӣ наздик меорад, ки дар ин маврид матлуб нест. Ба ғайр аз ин, маънии на танҳо барои худ, балки барои дигарон ҳам заҳмат кашидани модар, ки дар ин банд талқин мешавад, дар бандҳои пешина, масалан, дар ин мисраъҳо «Даруни кулбаи пасти назарногири пур аз дуд, // Ба ҳукми қарзи инсонӣ чаҳонеро бигунҷондӣ» ва дар ин мисраъҳои банди пасини даҳум «Дурахши охирини чашми худро дар дили шабҳо // Барои субҳи фардо ҳада месозию менозӣ» [133, 129] бо суханҳои дигар ифодаи хуби худро ёфтааст. Бинобар, бе банди нухум меҳвари амудии шеър қоимтар ба назар мерасад. Банди ёздаҳум, мактаи шеър, боз бо мурочиати ғиноии шахсияти шеър оғоз шуда, таманноӣ ўро ба модар дар бар мегирад, ки мазмуни на танҳо иртиботи модарро, балки шахсияти ғиноиро ҳам бо дигарон таъкид мекунад. Шеър бо ҳамин чамъбасти комили худро меёбад, ки аз мантиқи тамоми андеша ва эҳсосоту таассуроти ифодашуда бармеояд:

*Суруди ҳузнангези қадимири маҳон, модар!
 Дилатро бо суруди аввалини ман даме афрӯз!
 Агар дасторхону ҷомаи нав дӯзӣ бо уммед,
 На танҳо баҳри ман,
 Баҳри ҳама фардоиён ҳам дӯз!
 Ғанимат дон насиби вопасинатро, саломат бош,
 Аё модар, аё модар! [133, 129].*

Дар эҷодиёти Лоик навъҳои гуногуни шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ мавҷуданд. Дар баъзеи онҳо андешаҳои отифӣ ҳамроҳ бо тасвири собит ва ё сайёр,

ташреҳу тасвир, ташхису чондорангорӣ, мурочиати шахс ба шайъ ва монанди инҳо фаровон истифода гаштаанд. Ин гуна ашъор шояд қисмати бузургтарини эҷодиёти Лоикро ташкил диҳанд, ки ғайримунтазира ҳам нест, зеро дар ашъори ӯ ҳар матлаб бештар ба воситаи шайъ, тимсол ифода мешавад, ифодаи шайъию тимсолӣ дар навбати худ истифода аз маҷозу истиора ва ташбеҳу ташхис барин санъатҳои бадеъро тақозо дорад, ки аз олами ҳастӣ гирифта мешаванд. Инҳо омилҳои ҳастанд, ки шоирро бештар ба эҷоди ашъори андешаҳои отифии тасвирӣ водор месозанд. Дар байни ашъоре, ки Лоик дар солҳои ҳафтоди қарни бист сурудааст, низ шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ нисбат ба ашъори навъи дигар мақоми бартар дорад. Шеърҳои «Баҳорон буду як шомеву борон» (с. 1970), «Ҷонаҳои баланду шаҳроро» (с. 1970), «Ало, эй дилбари дар беҳудӣ гум кардаам, боз о!» (с. 1972), «Бачагиам бекасу танҳо гузашт» (с. 1974), «Дар Варзоб» (с. 1975), «Рез, борон, рез» (с. 1976), «Сабзаи сӯхтаи манзараҳо» (с. 1979) аз ҷумлаи шеърҳои хуби андешаҳои отифии тасвирие ҳастанд, ки ба навъҳои гуногуни он тааллуқ дошта, муҳтавои ғиноиро ба воситаҳои мухталифи тасвир ва ҷузъиёти олами ашъо ифода кардаанд.

Онҳо бо тақомули худ аз назари истифодаи захираи луғавии забон, вожаҳои тоза ва камдастхӯрда, санъатҳои бадеӣ, маҳорат ва сабки баён аз ашъори даҳсолаи пешини Лоик фарқи назаррасе доранд. Маълум аст, ки шоир роҳи камолоти ҳунарии худро паймудааст. Шеърҳои, ки дар боло зикр шуданд, ҳар яке дорой хусусиятҳои шохисе мебошанд, ки якеро бар дигаре қомилан мутафовит месозанд. Ин далели бебаҳси бою ҳарранг шудани маҷмӯи воситаҳои бадеӣю тасвирии шоир мебошад. Масалан, шеъри «Баҳорон буду як шомеву борон», ки аз ангезаи ҳаёлотии ҳисси оғоз шуда, андешаи отифии ошиқонаи шоирро дар бар гирифтааст, муҳтавои дар ниҳояти хубӣ, нармию

равонӣ ва хушрангии табиӣ бо ташбеҳу истиораҳои тоза баён мекунад. Махсусан, банди аввали он қобили қайд аст:

*Баҳорон буду як шомеву борон
Ҳамешорид ҳамчун обшорон.
Висолат бӯстони пургуле буд,
Канорат ҳамчу оғӯши баҳорон [133, 568].*

Аввалин сифати ин пора ҳусни мусиқоии он аст, ки хангоми хондан сомеаро навохта, ҳисро мутеъи худ месозад. Ин гӯшнавозӣ аз истифодаи моҳиронаи вожаҳое, ки ҳичову ҳарфҳои ҳамсонӣ ҳамоҳанг, ҳичои рон (4 адад), садонокӣ о (15 адад), ҳамсадои р (7 адад) ва н (7 адад) до-ранд, ҳосил шуда, мусиқии дилнишинро эҷод мекунанд, ки зуд бо рӯҳияи кас омехта, шеърро ба ниҳонхонаи дил ҷой медиҳад. Сониян, барои дар пеши назар мучассам сохтани лаҳзаӣ гиноӣ аз воситаҳои бадеъ маҷозу ташбеҳу ташхис хуб истифода шудааст, ки баъзеи он нав набошад ҳам, дар ҳамбастагӣ бо вожаву таъбирҳои дигар, масалан, ташбеҳи канори маҳбуба ба баҳор собиқаи истифода дорад, вале дар ин матн тарзи корбурдаш, ки тоза аст, кӯҳна ба назар намерасад. Ҳамин тариқ, лаҳзаӣ эҳсосоти отифии ошиқона дар пирояи бадеъ бо истифодаи ҷузъиёти олами шайъ ва хунари тасвиркорӣ ҷунун нигориш шудааст, ки ҳам манзара диданӣ ва ҳам таассурот ҳис карданӣ гаштааст.

Шеъри «Ало, эй дилбари дар беҳудӣ гум кардаам, боз о!» ба навӣ дигари шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ та-аллуқ дорад, ки аз мурочиати шахсияти шеър ба ёди шайъ, маҳбуба оғоз гашта, таассуротро якбора дар айни шидда-таш бо илтиҷо ба забон меорад:

*Ало, эй дилбари дар беҳудӣ гум кардаам, боз о!
Ало, эй ҳамдили дар орзу парвардаам, боз о!*

*Мисоли сурати бахти ман аз пеши дарам бигзар,
Чу рӯёеву хобеву хаёле аз сарам бигзар.*

*Даме дар чашими ман бингар, ки дар он ҷои ту холист,
Нигоҳаши кунду бешавқе чу мурғи бепару болест [134, 584].*

Ин шеър аз дуvozдаҳ байт иборат аст, ки дар шакли маснавӣ ва дар вазни ҳазачи мусаммани солим **мафойлун мафойлун мафойлун мафойлун** гуфта шудааст. Дар ин шакл ва ба ин вазн гуфтани шеъри андешаҳои отифии тасвирии ошиқона кам иттифоқ меафтад. Вале дар ин шеър интихоби чунин шаклу чунин вазн, ки нисбатан дароз буда, ҳар мисрааш аз 16 ҳичо иборат аст, барои тасвири ҳолат ва баёни таассуроти ғиноӣ, ки асосан аз илтиҷои ошиқ барои баргардонидани маъшуқаи аз даст додааш ба ҳам омадааст, мувофиқ мебошад. Зеро илтиҷои таъсирнок мисраи дарозтар меҳаҳад, ки пуртабу тобтар баён шавад ва шакли маснавӣ барои дар ҳар байт аз нав такрор шудани он созгорӣ мекунад. Ба ин васила илтиҷо дар ҳар байт ба тафсил ва такрор ифода гашта, манзури шахсияти ғиноиро, ки аз нав ёфтани маъшуқаи гум кардааш мебошад, бадеъу муассир ифода менамояд. Дар баробари ин, шоир барои маҳсусу шайъӣ ва хушоҳангу дилрас баён сохтани эҳсоату таассуроти хичрони ошиқонааш аз санъатҳои маънавию лафзӣ, ҳамчун истиора, ташбеҳ, такрор мадад меҷӯяд. Маъшуқаро ба сурати бахт, ба рӯёеву хобу хаёл ва нигоҳи чашми бе сурати маъшуқаи худро ба мурғи бепару бол монанд карда, дар аввал ҳамчун хитоб «ало, эй» ва дар охир «боз о» ва «бигзар» -ро ба такрор, ҳамчун радиф овардан, ба илтиҷо тобиши бештаре дода, ифодаи муҳтавои шеърро шайъӣ ва оҳанги баёнро шадидтар месозад. Дар ҳашт байти дигар низ шахсияти ғиноӣ бо ҳамин оҳанг илтиҷои баргаштан аз ёри рафта карда, аз рӯзҳову шабҳои бе ёди дилбар ба сар бурдааш таассуф меҳӯрад ва байти аввалро

бо тағйири чои мисраъҳо дар охир меорад, ки дар мақоми мактаъ бештар чо афтад.

Шеърӣ «Баччагиям бекасу танҳо гузашт» -и Лоик ҳам аз чумлаи ҳамин гуна шеърхост, ки бо вучуди дар мавзӯи собикадор – гузаронии замони бачагӣ – буданаш, тару тозааст. Ин чо ҳамон қазияи маълум, ки дар адабиёт мавзӯи наву кӯҳна нест, балки нигоҳи наву кӯҳна ҳаст, боз як бори дигар тасдиқ мешавад. Азбаски мавзӯи бачагӣ аз чониби ҳар шахс фардӣ таҷриба мешавад, шоирон ҳам эҳсосоту таассуроти онро бо чузъиёти олами шайъияш аксаран аз забони худ иброз медоранд, ки дар натиҷа шеър ба навъи шеърӣ андешаҳои отифии тасвирий тааллуқ мегирад. Шеърӣ «Баччагиям бекасу танҳо гузашт» аз лиҳози баёни ҳиссиёту таассуроти ғиноӣ яке аз ҳунаритарин ва сабукпарвозтарин шеърҳои Лоик мебошад. Ин шеър дар ҳадди шеърӣ ноб аст, ки аз чихати ибрази муҳтаво марғуб, ифодаи эҳсосот муаасиру дилнишин, тасвир зебову шаффофу рангомез, баён хушоҳангу мусикӣ адо карда шудааст. Дар мавриди шеърӣ ноб бояд қайд кард, ки ин таъбир на фақат маъноӣ тавсифӣ, яъне шеърӣ оӣ, балки дар сабкшиносии шеър маъноӣ истилоҳӣ дорад, ки дар ин бора донишманди эронӣ Сирусӣ Шамисо дар таҳқиқоти худ «Сабкшиносии шеър» чунин менависад: «Дар истилоҳоти нақди адабии ғарб шеърӣ ноб ё маҳз Pure Poetry шеъре аст, ки раҳо аз фикр ба тарафи мусикӣ ҳаракат мекунад, албатта шеър наметавонад аз мафҳум ё ироаи эҳсосе холӣ бошад. Дар шеърӣ ноб луғот ва мафҳум дар чихати оҳанг ва садоҳои шеър ҳаракат мекунанд. Ҳарчанд шеър ғурме аз мусикӣ хоҳад буд, аммо лубби тафаккур ва тахайюли шоирро ҳам мунтақил хоҳад кард. ...Шеърӣ ноб дар муқобили шеърӣ шоибадор аст. Шеърӣ ноб шеъре аст, ки фақат дар баёни эҳсосе суруда шуда бошад. Ҳол он ки шеърӣ шоибадор дар садади баёни мафҳуме аз мадху ҳаҷву таълим... аст. ...Шеърӣ ноб дар адабиёти имрузӣ бештар

аз адабиёти куҳан намуна дорад» [128, 372-374]. Ба назар чунин мерасад, ки дар ин маънидоди шеъри ноб, агар ба тафаккур ва тахайюли бадеӣ ҳам, ҳамчунонки бар баёни эҳсосӣ ва мусиқоии он аҳамият қоил шудааст, арзиши баробар қоил шавад, таъриф дурусту комил хоҳад буд, зеро дар ҳама ҳолат мақсуд аз шеър пеш аз ҳама муҳтавоост. Аз ин дидгоҳ ҳам шеъри «Баччагиям бекасу танҳо гузашт» -и Лоиқ шеъри ноб аст, ки дар он паллаҳои тарозуи муҳтаво, тасвир ва баёни мусиқоӣ ба ҳам мувоҷиҳа ҳастанд.

Ин шеър асосан дар қолаби мусаммати мусаллас гуфта шудааст, ки ҳар банди он аз се мисраъ иборат буда, дар банди аввал ҳар се мисраъ ба ҳам қофия баста шудааст, вале дар мусаммати суннатии классикӣ мисраи сеюм аз қофияи ду мисраи аввал озод буда, ҳар мисраи сеюми бандҳои баъдӣ бо он ҳамқофия оварад мешавад, ки ин мисраъро риштаи мусаммат ё мисраи тасмит меноманд. Дар шеъри «Баччагиям бекасу танҳо гузашт» мисраи тасмитаи банди аввал ҳам бо ду мисраи пешин ҳамқофия омадааст, ки бар хушоҳангии банди афзудааст. Ин мисраи тасмит бо ҳафт мисраи сеюми ҳафт банди баъдӣ қофия баста шуда, мусамматро ҳалқабандӣ мекунад. Вазни шеър дар асоси рамали мусаддаси мақсур **фоилотун фоилотун фоилот** буда, дар мисраи тасмит, сеюми ҳар банд, як рукни фоилотун зиёд карда мешавад, ки аз тозақориҳои шоир аст, зеро мисраҳои мусаммати классикӣ ҳама дар як вазн гуфта мешуданд. Як рукн зиёд овардани мисраи тасмит ба шоир барои аз ду мисраи болоӣ хулосаи комил гирифтани имкони хубе фароҳам овардааст.

*Баччагиям бекасу танҳо гузашт,
Бо дарав, бо хӯшичиниҳо гузашт.
Доманаш аз хӯша пур аз домани саҳро гузашт.*

*Дар сари санге ҳама рӯз интизор
Мешумурдам турнаҳоро ҳар баҳор,
Баччагиям бо қатори турнаҳо як ҷо гузаист.*

*Шаст меандохтам бар рӯди маст,
То биафтад моҳии тилло ба шаст.
Баччагиям бо умеди моҳии тилло гузаист [133, 278].*

Шоир дар ҳар банд, ки таассуроти отифиашро аз гузаштани бачагиаш баён мекунад, онро бо амал, ҳолат ва ё шайъе, ки ҳоси олами баччагист, пайванд медиҳад, то манзараи ҷаҳони баччагиро пеши назар мучассам намуда, андешаи ғиноии худро ҳам ба муассирӣ ифода карда тавонад. Ҳамчунонки дар бандҳои иқтибосшуда дида мешавад, амалҳои дарав, хӯшачинӣ, турнашуморӣ, шастандози ҳолатҳои бекасию танҳой, интизорӣ, боумедӣ ва ашӣи хӯша, доман, саҳро, санг, турна, шаст, рӯд, моҳӣ ҳама бори вазифаеро кашидаанд, ки авзои шахси шеърро дар олами бачагиаш воқеъбинона ифодаву тасвир намоянд. Эҳсосоти шоир дар ин шеър рӯҳафзо, вале каме омехта бо хузни ширин аст, агар фараҳмандии он аз ёд овардани лаҳзаҳои сурурбахши баччагияш, мисли он аст, ки дар ин банд мегӯяд:

*Ханда мекардам ба сӯи шаршара,
Ханда меомад зи санги ҳар дара –
Баччагиям ханда бар лаб лаб-лаби дарё гузаист [133, 278]. -*

хузнаш аз он аст, ки баччагияш дар бекасию хӯшачинӣ, яъне на дар дорoiю рифоҳ гузаштааст. Аммо ба ҳар ҳол баччагӣ бо аввалин эҳсосоти бачагона дилбохтанҳо, ки як умр дар хотир боқӣ мемонад, дар замири шоир ёди ширине бедор мекунад. Дар таассуроти ғиноии шоир аз бачагӣ ҳама чиз зиндаву ҷондор аст, бинобар он ӯ ба сӯи шаршара

механдад, зеро онро зиндаву чондор меангорад, санги дара ҳам хандаи ӯро шунида, дар ҷавоб ба ӯ ҳам механдад, ки хеле шоирона аст, на акси садо медиҳад, балки механдад, зеро чондор ангорида шудааст. Ҳамаи ин зебой ва зинда нигоштани ҳолатро шоир ба воситаи бетаъкид ва ноаён ташхисонидани чузъиёти олами табиат – шаршара, дараву сангҳои он ба даст овардааст. Эҳсосоти ошиқонаи бачагии шахсияти ғиноӣ бечавоб мемонад, зеро ба «номаҳо» -и «беҳисоб» «аз он сӯ намеомад ҷавоб» ва аз ин қиёси хубе гирифта мешавад, ки: «Баччагӣ чун номае бар ёри бепарво гузашт» [133, 278]. Дар панҷ банди боло, ба чуз банди аввал, дар ду мисраи нахуст аз амали шахсияти ғиноӣ ва дар мисраи тасмит вобаста ба он чи гуна гузаштани баччагӣ ифода карда мешуд, аммо дар банди шашуму ҳафтум мубтадои ҳамаи амалҳо баччагист, зеро шоир меҳоҳад, ки меҳвари амудии шеърро қоимтар сохта, шиддати баёни таассуроти даргузари баччагиро ба нуқтаи авҷаш бирасонад. Феълҳоро ҳам ба ҳамин манзури шиддат бахшидани баён ҳамчун радиф – рехт, рехт, – набуд, набуд – ба такрор меорад:

Баччагӣ чун шохборон рехт, рехт,

Баччагӣ чун обшорон рехт, рехт.

Ё мисоли шохнам аз дашти бопаҳно гузашт.

Баччагӣ гӯё буду гӯё набуд,

Баччагӣ аз мо буду аз мо набуд,

Беҳабар мондем, то дидем фарсахҳо гузашт [133, 278].

Дар банди шашум ду вожаи зебои шохборон ва шохнам, ки аз навъҳои гуногуни борон – резаборону селборон ҳастанду аз забони маҳал омада, дар забони адабӣ истеъмом дошта бошанд ҳам, ҳоло тозагии худро гум накарданд, ба шеваи баён тароват бахшидаанд. Дар ҷаҳор мисраи

ғайри мисраи тасмити ин ду банд ҳамаи таъбиру вожаҳо, махсусан, дар банди ҳафтум «Баччагӣ гӯё буду гӯё набуд, // Баччагӣ аз мо буду аз мо набуд» ба ҳам мувозӣ, ба шакли тарсеъ омада, шеърро ба ниҳояти мусиқоӣ расонидаанд. Шоир дар банди ҳаштум, ки мақтаи шеър мебошад, ҳамон санъати тарсеъ ва мусиқоии байтҳоро нигоҳ дошта, ба **та-вирк**орӣ рӯй меорад ва баччагиро ташбеҳи зебои ҳаёлпардозона медиҳад:

*Баччагӣ – гулгуни зарринёли ман,
Баччагӣ – гулгуни зарринболи ман –
Ёлу болаш ғарқи гул аз роҳи умри мо гузашт*
[133, 278].

Гулгун, ба маънои асп, вожаи зебои классикист, ки, мутаассифона, дар забони имрӯз истифодаи фаровон надорад, аммо месазад, ки вожае ба ин зебой дар ёд бошад. Шоир гулгунро бо сифати зарринёлу зарринбол оварда, ба он тобиши бештари ҳаёлпардозона медиҳад, ки ба рӯҳияи умумии ҳаёлпардозонаи шеър биафзояд. Мисраи тасмити охир воқеан ҳусни мақтаъ буда, ёлу боли заррини ҳаёлангезро ғарқи гул ҳам месозад, ки дар охири хайрбод бо ҳамон зебоии афсонавияш дар хотир бимонад ва пасон чун ҳар боре ба ёд оварда мешавад, боз бо ҳамон зебоияш чилвагар гардад. Дар мисраи тасмит омадани вожаи гул, ки дар ҳиҷои аввали вожаи гулгун дар ду мисраи аввали банд ду бор чой дошт, ҳусни дигаре бар мусиқоии шеър афзудааст.

Шеъри «Баччагиям бекасу танҳо гузашт» ва шеъри «Ба модарам», ки ҳар ду ҳам ба шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвири тааллуқ дошта, дар ин ҷо аз ҷиҳати мухтаво ва тарзи ифода таҳқиқ карда шуданд, на танҳо далели фароҳии худуди гуногунии сабки шоире, ҳамчун Лоик, балки вусъати имкони ҳаррангии шеъри андешаҳои отифии тасвири ҳам мебошад.

Шоир, ҳар қадар ба камол мерасад, ҳамон қадар меқӯшад, ки ягонагии диалектикий оламу одамро баёниву тасвирӣ ба қалам орад ва барои амалӣ кардани ин манзур аз воситаҳои ифодаи тоза ба тозаии бадеӣ ва ҳолатҳои рӯху равонӣ суд мечӯяд. Лоиқ ҳам, ки дар ашъораш рангомезиҳои оламу одамро дар гуногунтарин зухуроташ дақиқ ва бадеъу шоирона ба тасвир мегирад, барои он ки тарзу тариқи ибрози андешаву эҳсосот ва маърифати шоирона **а**-**а**ш аз ҷаҳони ҳастӣ якнавохту якранг намонад, роҳҳои тозаии идрок ва ифодаи онро чустуҷӯ мекунад. Ў чун шоири ғиноӣ ба олами дилҳо ва пеш аз ҳама ба ҷаҳони ботинии худ фуру меравад ва ба савту навои дилаш, ки гоҳ аз розу ниёзҳои ошиқиву гоҳ аз шебу фарозҳои зиндагии иҷтимоӣ бармехезад, ба тавачҷуҳи хоса гӯш медиҳад. Шеърҳои андешаву эҳсосоти отифии тасвирӣ, аз ҷумла «Баҳоре буду мачнунбеди навбарг» (с. 1982), «Ниҳеб» (с. 1984), «Ду раҳсозему раҳпаймо – ману дарё, ману дарё» (с. 1986), «Аз кучо омадӣ, эй чашмаи нур» (с. 1986), «Боз дарёву боз кӯҳаи мавҷ» (с. 1988) аз ҳамин гуна шеърҳои онанд, ки дар онҳо шоир бо ҳодисоти ҷаҳони ҳастиву рӯҳӣ на фақат бархӯрди якҷаҳонӣ дорад, балки он воқеотро ҳамчун як ҷузъи том аз ҳаёти шахсии худ ва ё воқеияти мавҷуда ба қалам меорад. Дар баробари он ки шоир ба савту навои дили худ гӯш дода, акси садои онро дар ҳодисоти олами хорич мечӯяд, ӯ дар нави дигари шеърҳои олами берунро мушоҳидаву мулоҳиза карда, дили худро гӯш медиҳад, ки аз он дар ҷавоб ҷӣ садое бармехезад.

Изтиробе, ки дар ашъори андешаҳои отифии тасвирии Лоиқ оид ба эътибори зарурӣ надодан ба масъалаҳои ҳаёти маънавию ахлоқӣ, ки дар тӯли асрҳо меёри одаму одамият гаштаанд, дар солҳои навадум – даврони бухрони сиёсӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ ва маънавию ахлоқӣ дар ҷомеаи кишвар бо тамоми талхию дарду ғам ва ҳасрату воасафоҳо дар саросари навиштаҳои ӯ садо дод. Дар ав-

валҳо шоир агар бемаънавиятиву костагии ахлоқи иҷтимоиро ягон-ягон, чудогона медида бошад, дар солҳои навадум он ба тамоми қишрҳои ҷомеа нуфуз карда буд, ки ӯ бо он дар ҳар сари қадам бармехӯрд. Нигоҳдошти арзишҳои маънавийи дигар масъалае набуд, ки дар маҳдудии ҳаёти шахсӣ ва таассуроти ахлоқию зебошинохтӣ боқӣ бимонад, он ба масъалае мубаддал гашта буд, ки ҳасти минбаъдаи миллат ба он бастагӣ дошт. Ва Лоик ҳамчун яке аз бедортарин фарзанди миллат наметавонист хомӯш бошад ва ё онро нодида бигирад. Аз ин рӯ, дар ин даҳсола ҳушдор додани миллат, ки ба решаи худ табар назанад, бо гуногунтарин рангу оҳангҳо дар ашъори ӯ баёну ифода шуданд. Барои ибрази чунин муҳтаво ӯ бештар ба қолаби ғазал рӯй овард, ки аз жанрҳои маҳбуби шеъри классикӣ, зеро мехост маҳбубияти ғазал ҳам барои зудтару беҳтар расонидани манзури ватанпарастияш мадад кунад ва таваччуқи хонандаро бештар ба худ кашида, доираи интишори онро фарохтар намояд, ки ҳамин тавр ҳам шуд. Бояд ба хотир овард, ки аксари беҳтарин ашъори ватанпарастонаи Лоҳутӣ ҳам дар қолаби ғазал гуфта шудаанд. Аз ин метавон чунин хулоса гирифт, ки ҳангоми бузургии муҳимии муҳтаво мадад ҷустан аз шаклҳои суннатии озмудаву маҳбуб як қонуниятии адабӣ ҳам ҳаст, ки дар мавриди зарурӣ ба амал мебарояд. Ғазалҳои «Мулк сангистону мо бесангарем» (с. 1990), «Чӣ ҷои шукри шукуфа, баҳор хунин аст» (с. 1992), «Худойгоно, худойгоно, зи одамият кучо нишоно?» (с. 1994), «Худовандо, ки дар зотат раҳимӣ ҳасту раҳмонӣ» (с. 1994), «Шаҳри шикастаҳо, шаҳри фитодаҳо» (с. 1994), «Ҷон ба қурбони ту, эй механи хунинкафанам» (с. 1996), «Беғам ҳама ғамхорҳо, бесар ҳама сардорҳо» (с. 1996), «Чӣ хабар? Чӣ чангу даъво? Ту напурсу ман нагӯям» (с. 1997), «Як наъраи шерона, эй миллати шеравжан» (с. 1997) аз ҷумлаи ҳамон ғазалҳо ҳастанд, ки андешаву эҳсосоти оганда аз дарду ранҷи миллатро, ки дар ниҳоди шоир

ба туғён меоянд, ба воситаи тасвирҳои ашъвӣ ва баёни му-
аасиру фарогир ифода менамоянд. Ин ғазалҳо ба анвои гу-
ногуни шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ тааллуқ доранд,
ки яке бештар ҳисгароёна дигаре ақлгароёна, яке бештар
тасвирӣ дигаре ташреҳӣ, яке бо мурочиат ба шайъ дига-
ре бо розу ниёз ба худии худ, яке бо саволу ҷавоб дигаре
бо хитобу таҳайюр ва монанди инҳо гуфта шудаанд, ки аз
гуногунии тарзу тариқ ва воситаҳои тасвиру баёни шеъри
ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ ва ҳамчунин аз қудра-
ти шоир, ки аз он ҳама имконот устодона истифода карда
тавонистааст, шаҳодат медиҳанд.

Ғазали «Худойгоно, худойгоно, зи одамият кучо ни-
шоно?» аз барангезиши ҳиссӣ, ки аз мурочиат ба Худованд
иборат аст, оғоз шуда, таҳайюри шоирро аз авзои фоҷиа-
барангези замон бо табу тоби баланд изҳор менамояд ва
хонандаро аз байтҳои аввал якбора ба таҳти нуфузи худ
мегирад. Шаҳси шоир, ки дар ин ғазал сухан аз забони ўст,
дар муҳити пурфоҷиа низ ҳамчун шахсияти фоҷиавӣ ба на-
зар меояд, зеро ў, ки ҳамеша худро ҳамқисмат, балки беш-
тар аз он, масъули қисмати халқ медонист, ин оҳанг дар
бисёр шеърҳои солҳои шасту ҳафтодаш ба гӯш мерасид,
дар ин ҳол наметавонист, берун аз фоҷиа бошад. Бинобар,
ҳамаи он ишқу муҳаббате, ки ў ба озодию ободӣ дошт ва
халқи худро нақўқору ободгар мешинохт, дар вучудаш ба
туғён омада, ба азобу изтироб, хашму ғазаб, инқору идбор
мубаддал шуда, дар ҳар мисраъ ба оҳанги дилмондагию
дилшикастагӣ ва танҳоию ноумедӣ танин меандозад, ки,
аз ҷумла дар ин байтҳои оғозин ҳам шунида мешавад:

*Худойгоно, худойгоно, зи одамият кучо нишоно?
Чаро ба гӯшам зи ҳар забона расад гирево, расад
фигоно?*

*Бубин ту хасро шуда Сикандар, бубин магасро шуда
самандар,*

аз нобуд шудани рисолат ва кафолате, ки қаблан буд, ба зухур меояд. Ин ба як воситаи сабқӣ баён кардани ду навъи ҳиссиёт аст. Ин хусусият дар байти чаҳорум низ ба мушоҳида мерасад:

*Шудааст мазҳаб фидои мансаб, шудааст мансаб фидои
матлаб,
Касе надорад гами раият на хаскашоно, на
шахкамоно [134, 79].*

Ҳамин тариқ, аз эҳсоси дучиҳатаи воқеият, яъне эҳсоси инкории воқеияти айнизамонӣ ва эҳсоси аздастдодагии воқеияти пешин тимсоли ягонаи воқеияти мавҷудаи кишвар пеши назар меояд, ки барои ҳар фарди ҷомеаи тоҷикии замон ошно буда, дар як вақт фароҳои воқеияти таърихию дар бар мегирад. Шахси шоир, ки дар муҳити ин воқеият қарор дорад, наметавонад аз он бар канор бошад ва ба \bar{u} , чун ба фарди огоҳи иҷтимоӣ зарур меояд, ки муносибати худро ба он муайян намояд. Бинобар ин, дар идрокӯ эҳсоси сиёсиву иҷтимоии \bar{u} ин муҳит ба ду замон чудо мешавад, яке бар гузашта, ки аз рафтани он афсӯс меҳӯрад, дигаре ҳозира, ки онро бо тамоми қудрати шоирӣ мазаммат ва инкор мекунад.

Дар ин ва ғазалҳои дигаре, ки Лоик дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ бар муқобили он навиштааст, тарҳи шахсияти фардии \bar{u} рангу рағани баланде касб карда, ба шахсияти таъминии иҷтимоӣ мубаддал мешавад, ки дар ин асос дар бораи дар ин ғазалҳо арзи вучуд кардани шахсияти ғиноӣ сухан рондан мумкин аст. Зеро дар ин ғазалҳо шахси шоир дигар танҳо шахси \bar{u} набуда, тимсоли зиёӣни ватандӯст аст, ки аз фочиаи ватан ранҷу азоби гӯшношида мекашад ва сабабгори онро аз хавфи ҷони худ наҳаросида, бо тамоми имконоти доштааш нафрин ва маҳкум мекунад. Дар асоси тасвири инкори ҷанги ҳамватанӣ ва мазаммати боло

донистани манфиатҳои шахсию гурӯҳии худ аз манфиатҳои миллӣ тимсоли шахсияте офарида мешавад, ки дар саросари ин ғазалҳо арзи андом карда, дар баробари изҳори нафрин ва ҳатто дилмондагии худ «аз ин халқу Ватан» [134, 134], аммо дар умқи дил ҳамеша ватандӯсту ватанпарвари асил боқӣ мемонад. Чунин шахсияти бадеӣ дорои хусусиятҳои мебошад, ки ўро ҳамчун қаҳрамони ғиноӣ дар шеър муаррифӣ карда метавонад.

Шахсияти ғиноӣ дар ин ва ин гуна ғазалҳои Лоик, ҳамчунонки дида мешавад, шуури интиқодӣ дорад, ки дар асоси мушоҳида ва қабул карда натавонистани воқеияти мавҷуда, ки хатари аз байн бурдани ягонагии миллатро ба амал оварда буд, шакл гирифта, оғанда бо изҳори таассуфу ҳасрат ва дарду ғам ба забон меояд. Аммо бо вучуди ҳар қадар саҳту шадид будани ин шуури интиқодӣ он хусусияти муҳимтари дигаре дорад, ки эҳсоси ватандӯстии асил аст ва ин эҳсос маҳсули қишри солими чома мебошад, ки манфиати мардум ва миллатро ҳамеша болотар аз манфиатҳои дигар медонад. Бинобар он, дар шуури шахсияти ғиноии ин ғазалҳо дар ҷаҳётарин ҳолатҳо ҳам партаве аз умед ва ғояи ҳаётдӯстӣ ба назар мерасад, ки дар байти мақтаи ин ғазал ҳам мавҷуд аст:

*Дар ин замино, дар ин замоно бидеҳ шаҳомат ба
тоҷикону,
Тамомбино, тамомдоно, худойгоно, худойгоно!*
[134, 80].

Ин ғазал аз лиҳози сохтор, бадеият ва баён ҳам хусусиятҳои дорад, ки онро аз ғазалҳои дигари Лоик мутамайиз месозад ва далели бо камоли маҳорати шоирӣ суруда шудани он мебошад. Вазни ғазал бар мутақорибӣ мақбузи аслам асос дорад, ки аз ҷаҳор бор такрор омадани рукнҳои **фаўлу фаълун** дар як байт ҳосил мешавад, аммо дар ин ға-

зал он ду баробар афзуда, ҳар як мисраъ ба 20 ҳиҷо расонида шудааст, ки дар таҷрибаи истифодаи ин вазн кам ба назар мерасад. Масалан, аз пешиниён дар ашъори Исмати Бухороӣ [36, 273] ва аз муосирин дар Нодири Нодирпур хамин гуна намуна ҷой дорад. Махсусан, ғазали Нодирпур, ки дар Тоҷикистон ҳам ба нашр расида буд, дар байни мухлисони шеър иштиҳори зиёд дошт, ки Лоиқ ҳам аз он огоҳ буд. Онро ҳофизи мардумӣ Одина Ҳошим ба оҳанги зебое ҳам месуруд.

*Кухан диёро, диёри ёро! Дил аз ту кандам, вале
надонам
Ки гар гурезам, кучо гурезам, в-агар бимонам, кучо
бимонам
На пойи рафтан, на тоби мондан, чӣ гуна гӯям,
дарахти хушкам
Аҷаб набошад, агар табарзан, тамаъ бубандад дар
устухонам [64, 721].*

Сабаби асосии шуҳрат ёфтани ин ғазал дар Тоҷикистон, бешубҳа, ҳамоҳангии он бо вазъи рӯҳии мардуми кишвар дар он замон буд. Ва тардиде нест, ки Лоиқ хангоми эҷоди ғазали худ ба ин ғазали Нодирпур назар доштааст, аммо дафъатан мунсифона бояд гуфт, ки ин ғазал комилан мустақил аст ва зиёда аз ин бо муҳтавои амиқу муҳим ва ифодаи муассиру баёни рехтаву маҳкам бар биёёр ғазалҳои муосир рӯчхон дорад.

Дар ғазали Лоиқ афзудани рукнҳои вазн ба иқтисоӣ гунҷонидани мазмун сурат гирифта, барои аз назари сабк ифодаи пурбору лангардори муҳтаво хидмат кардааст. Ҳар байт ба зами қофияи маъмулӣ, ки дар охир меояд, дар дохил ҳам қофияҳои дарунӣ дорад, ки рукнхоро ҳамоҳанг месозад:

*Бубин ту хасро шуда Сикандар, бубин магасро шуда
самандар,
Ба рағми ино, алайҳи оно кучост тобо, кучо тавоно?
[134, 79]*

Дар ин байт дар мисраи аввал калимаҳои хас бо магас ва Сикандар бо самандар ва дар мисраи дуюм ино бо оно ва тобо бо тавоно бар иловаи қофияи маъмулии ғазал ба ҳам ҳамқофия оварда шудаанд, ки баёнро хушоҳанг сохта, бештар аз он, ҳарорат ва табу тоби ифодаро ба ниҳоят мерасонанд. Дар ин ҷо дар мисраи аввал рукни дуюм бо рукни шашум ва рукни чаҳорум бо ҳаштум қофия баста шудааст, вале дар баъзе мисраҳо ҳар чаҳор рукни фаълу фаълун, ба монанди ин мисра, ҳама қофиядор сохта шудаанд: «Шудааст мазҳаб фидои мансаб, шудааст мансаб фидои матлаб» [134, 79], ки табу тоби баёнро боз бештар меафзоянд. Дар ин ғазал навҳои дигари қофиябандии дарунӣ, ба мисли «Камаршикаста, асошикаста ба раҳгузори худо нишаста» [134, 79] низ вучуд дорад, ки далели дар ҳар маврид ба тақозои мазмун, савту оҳанг ва задаи мантиқии рукн каму беш овардани онҳо мебошад.

Лоиқ дар ин ғазал на фақат аз ҳунари баён, балки аз воситаҳои бадеъ ҳам фаровон ва ба камоли устодӣ истифода кардааст. Масалан, дар мисраи «Бубин ту хасро шуда Сикандар, бубин магасро шуда самандар» чандин воситаи бадеъро моҳирона ба кор бурдааст, ки киноя, ташбеҳ, талмех, ташхису ҷондорангорӣ, муболиға аз ҷумлаи онҳост. Хас, киноя аз афроди ночиз аст, ки ба воситаи ташбеҳу талмех, муболиғаву тазод ва ташхису ҷондорангорӣ ба Сикандар ва магас ҳам ба ҳамин тарз ба самандар монанд карда шудааст. Ин қадар воситаҳои бадеъро, ки заминаи ҳунари ва ашъвии шеърро пурбор месозанд, ба ин афшурдагӣ дар як мисраи истифода карда тавонистан, бешубҳа, камоли ҳунармандист.

лат аз тахти дилу чон буда, огуштаи муҳаббати самимонаи шоире мебошанд, дил ба обу хоки ватан, мардumi шариф ва суннатҳои асили ҳаётбахшаш бастааст.

Бозор Собир аз аввалин мачмӯаи худ «Пайванд» (с. 1971) шоири баркамол ба назар мерасид, зеро ҳам аз ҷиҳати синну солу зиндагӣ (он вақт ӯ сиву се сол дошт) ва ҳам аз назари эҷодӣ таҷрибаи муайяне андӯхта буд. То нашри мачмӯаи аввалаш ӯ дар Афғонистон як сол ба сифати тарҷумон хидмат карда, бо шеърҳои форсии муосири Афғонистону Эрон ошноӣ дошт, ки ин шеър дар он солҳо бо сабаби бастагии сарҳадҳо ва ночиз будани иртиботи фарҳангӣ бо ин кишварҳо ба шоирони тоҷик кам дастрас буд. Шеърҳои ин кишварҳо дар он айём аз шеърҳои тоҷикӣ аз назари муҳтавоӣ сабқ, забону баён ва ифодаи шайъии эҳсосоти таассурот бештар дастовард дошт, ки Бозор Собир он таҷрибаро эҷодкорона омӯхта буд. Бинобар он ашъори мачмӯаи аввали ӯ нисбат ба мачмӯаҳои аввали шоирони дигар, ки дар он замон ба арсаи адабиёт ворид мешуданд, аз ҷиҳати муҳтавоӣ, ифодаи бадеиву шайъӣ ва тасвиркорона пурбору хунармандонатар ба шумор меомад.

Маълум аст, ки барои адабиёт ва хосса шеър, тарзи умумӣ ва корхӯрдаи тасвири эҳсосот ва воқеият роиҷ буда наметавонад, зеро қариб ҳазор сол қабл аз ин сухан наво, ки навро ҳаловатест дигар гуфтаанд ва дар масъалаи талаби тозагӣ аз шеър ҷойи ҳеч баҳсу талоше нест. Ҳар шаклу василаи бадеие, ки умумиву дастхӯрда шудааст, парвози озодонаи тахайюлотро маҳдуд сохта, имкон намедихад, ки эҳсосоти таассурот бо ҳамон тару тозагӣ ва шадидиаш, ки дар ботини шахсияти шеър ба ғалаён меояд, ифода карда шавад.

Вале дар назар бояд дошт, ки шеърҳои ҳар давра ва ё муҳити адабӣ аз як меъёри шахсӣ фаротар меравад ва бинобар он шинохтан ва рӯй овардан маҳз ба ҳамин меъёр ба шоир имкон доданаш мумкин аст, ки ин таҷрибаи фарошахсиро истифода карда, ба дастовардҳои муҳими бадеӣ

дорад, аз дидани парвози достакҳои болои сараш оғоз шуда, ҳаёлотӣ ӯро бо худ мебарад. Сужа дар шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ на танҳо ба мафҳуми инкишофи ҳодисаҳо, балки ҳамчун инкишоф, чараёни андеша, таассурот, эҳсосот бештар мавқеъ дорад, ки дар ин маврид ҳам ҳамин тавр аст. Як дидани парвози достакҳо ҳаёлотӣ шоирро бо худ бурда, хоҳишхоеро, ки дар ниҳонхонаи дили ӯ хуфтаанд, бедор мекунад, яъне як амали дидан ба рои оғоз шудани силсилаи таассурот сабаб мешавад ва баъд аз ин сужаи шеър ба роҳи ифодаи эҳсосоти таассурот давом меёбад. Ин гуна аз як воқеа, ҳолат ва ё сужае, ки шоир ба рои ифодаи муҳтавои бадеияш месозад, ибтидо гирифтани шеър имкон медиҳад, ки чараёни эҳсосоти мусалсал ба пуррагӣ ифода карда шавад. Дар ин ҳолат ҳодиса танҳо васила аст, мақсад ва сужаи ҳақиқии шеър дарк, муносибат ва таассуротест, ки шоир аз он бармедорад. Муҳимии масъала на дар ҳодиса, балки дар чигунагии идроки шоир аст, ки онро эҷодкоронаву ҳаёлангез мебинад ва ин ҳолат дар ӯ эҳсосоти таассуроти мусалсалро ба вучуд оварда, хусусияти воқеанигории шеър маҳдуд ва заминаи таассуроти он фароҳ мешавад ва чараёни инкишофи муносибати шахсияти шеър ба ин ё он ҳодиса ва ё шайъ бештар мавриди тавачҷуҳ қарор мегирад. Сужаи асосӣ ҳам аз ҳамин чараёни эҷодкорона дидан, дарк қардан, эҳсосоти таассуроти худро бо табу тоби баланд ба он пайванд дода тавоништан иборат мешавад, ки дар натиҷа шеърро мухтасар, вале пурбору пургунҷоиш менамояд.

Ҳамин тариқ, дар шеъри «Ҳавас» ҳам фақат як дидани парвози достакҳо дар шахси шеър хоҳишхоеро ба вучуд меорад, ки ба бачагии деҳотиаш вобаста буда, дар замиранаш ҷой доштааст. Ва он ин тавр ба забон оварда мешавад:

*Сипарам роҳи дароз,
Биравам деҳи шинос,*

*Бинишинам ба лаби боми падар,
 Бинишинам ба сари дастниҳоли падарӣ,
 Кашам овоз ба монанди шумо
 Ва дар он гӯшаи сабз
 Лонае аз гилу хошок қунам [87, 24].*

Ин як шеъри содаест, ки шоир дар ибтидои эҷодиёташ гуфтааст, аммо, ба ҳар ҳол, намоёнгари хусусиятҳои умдаи ашъори ӯст. Чанде аз хусусиятҳои он, ки ба суҷаи гиноӣ, муносибати шоир ба он, афзалияти эҳсосоти таассурот бар ҳодисаи суҷа ва ё шайъи мавриди тасвир дахл доштанд, болотар зикр шуданд, ки минбаъд дар эҷодиёти шоир тавсия хоҳанд ёфт. Дар ин радиф нишон додани хусусияти сохтори шеър ҳам зарур аст, зеро сохтор дар ифодаи озодонаи андешаи отифӣ ва пуррагии тасвир нақши муҳим дорад. Ин шеър дар қолаби арӯзи озод ё ин ки навъи нимой гуфта шуда, вазнаш бар рамали (мусаддас, мусамман...) махбунӣ маҳзуф (мақсур, аслам) асос дорад, ки аз рукҳои фоилотун фаилотун файлун (файлон, фаълон) ташкил ёфта, дар ҳар мисраъ ба талаби мазмуну оҳанг каму беш оварда мешаванд. Баъзан рукни аввал ба шакли махбун фаилотун ҳам меояд. Дарозтарин мисраи он «хоҳам имрӯз ба ҳамроҳи шумо, синасафедони баҳор» аз панҷ рукн, ки нуздаҳ ҳичоӣ арӯзӣ ва кӯтоҳтарини он «нигаҳе мекобад» аз ду рукн, ки шаш ҳичоӣ арӯзиро ташкил медиҳад, иборат мебошад. Адади мисраъҳо дар пора ба тамоми ифода шудани ҷузъи андешаву эҳсосот вобастааст. Ин шеър, ки 17 мисраъ дорад, ба се пора ҷудо мешавад, ки мутаносибан аз панҷ, панҷ ва ҳафт мисраъ иборат мебошад. Ҷойи қофия дар он муайян нест, танҳо дар банди аввал мисраи якум бо ҷаҳорум ҳамқофия омада, дар дохили бандҳои дигар қофия вучуд надорад, аммо дар баъзе мисраъҳои ҳар се банд ҳам калимаҳои дигар, сахар, падар дар охир омаданд, ки ҳамқофияанд, вале азбаски онҳо аз ҳам хеле дур афтада-

анд, вазифаи махсуси қофиявӣ надоранд. Ин ҳама далели он аст, ки шакли шеър аз қавонини пешакӣ озод буда, дар ҳар банд ба тақозои ифодаи комили мазмуну оҳанг сурат мегирад. Ҳар се пора аз мисраъҳои дарозу кӯтоҳ ба ҳам омадаанд, вале бо хотири ба эътибор гирифтани тамомияти маъноиву мантиқии баёни фикру эҳсосот ва зарбу лаҳни сухан равону хушоҳанганд. Аммо ҳар пора аз чихати ифодаи андешаву эҳсосот ва лаҳну оҳанг тамомшудаву комил аст. Пораи аввали шеър аз назару аз хотири шахси шеър парвозкунон гузаштани дастакҳо, пораи дуюм асари ин диданро, ки боиси пайдо шудани хоҳиши ҳамроҳи онҳо парвоз карда рафтан ва пораи сеум давоми амалеро, ки барои расидан ба маҳалли хоҳиш, яъне деҳу хонаи падарӣ зарур аст, ифода намудааст. Парвози дастакҳо заминаи тасвирӣ ва зикри ҷузъиёти муҳит ҷуғрофиёӣ, роҳ, деҳ, лаби бом, дастниҳол, гӯшаи сабз, лона, гилу хошок заминаи ашъбии шеърро ташкил дода, ифодаи андешаву эҳсосотро маҳсусу тасаввуршаванда сохтаанд.

Дар ин ҷо оид ба таносуби суҷа ва ё шайъи тасвир бо эҳсосоту таассуроти шоир бояд қайд кард, ки ҳамин суҷа ва ашъе, ки дар заминаи шеър қарор гирифтаанд, бедоркунандаи маҳз ҳамон эҳсосоту таассуроте нестанд, ки баён шудаанд, пас аз ин бармеояд, ки дар айни ҳол муносибати шоир бо онҳо муҳим мебошад. Шоир аст, ки бо чигунагии муносибати худ ин суҷа ва ашъро барои ифодаи манзури худ мувофиқ месозад, вагарна на дар ҳама кас ва на дар ҳама ҳолат тамошои фақат парвози дастакҳо ба чунин ҷараёни андеша ва эҳсосоти мусалсал расониданаш мумкин аст. Бинобар суҷаи асосии ин шеър ва ашъори дигари аз ҳамин қабилӣ Бозор Собир на ҳодиса ва ашъе, балки муносибати шахси шоир ба онҳо мебошад, ки дар натиҷаи дарки эҷодкоронаву озодонаи онҳо риштаи эҳсосоти мусалсал пайдо мешавад.

Дар баробари ин дар эҷодиёти Бозор Собир навъи дигари ашъори андешаҳои отифии тасвирӣ низ мавҷу-

данд, ки дар онҳо ҳодиса ва ё шайъ дар мақоми аввал буда, шахси шеър дар зимни онҳо арзи вучуд менамояд. Дар ин ҳолат, шахси шоир ба олами шахсе, ки дар шеър ба ҷойи субъект қарор гирифтааст, ворид шуда, эҳсосоту таассуротро аз забони ӯ баён мекунад. Дар маҷмӯаи дуюми Бозор Собир «Оташбарг» (с. 1974) шеърҳои «Антигона» (Илҳом аз мучассамаи «Модари Литва»), «Пирамард» аз ҳамин навъи ашъори андешаҳои отифии ғиноиянд. Дар ҳар дуи ин шеър мучассама ва пирмард ҳам мавзӯ (объект) ва ҳам шахс (субъект) -и шеър ҳастанд, ки шоир ба забони онҳо суҳан мегӯяд. Азбаски эҳсосоту таассурот ба шайъ, дар айни ҳол субъекти чудо аз шоир вобастааст, он воқеъ, обективӣ ифода мешавад. Дар шеъри «Антигона», ки эҳсосоти модарони дар ҷанги меҳанӣ фарзандгумкарда баён мешавад, аз забони ҳайкали модар чунин суҳанҳо садо медиҳанд, ки ҳамсанги бузургҳои ӯ ҳастанд:

*Ман модарам, маломати дунё кашидаам,
Ман модарам, ба кулфати дунё гиристаам.
Ҳар чанд ман санг бастаам(?), ман зиндаам ҳанӯз,
Ҳар чанд сангҳайкалам(?), ман нола мекунам [88, 5].*

Ҳарчанд Бозор Собир худ аз шоирони насли ҷанг нест, аммо саҳтиҳои онро дар бачагии худ кашидааст, бинобар он дарди модари литвонӣ ба ӯ шинос аст, зеро дар ранҷу азоби ӯ ранҷу азоби модари тоҷик, модари худро ҳам мебинад. Чизе, ки дар хотираи модари литвонӣ мондааст, хотираи башарият аст аз ҳамаи ҷангҳо, ки чунин бо табу тоб ва эҳсоси шадид хушдор медиҳад:

*Бо он ки санг бастаам(?), ман боз зиндаам,
Аз ашки ман ҳанӯз
Тар мешавад замин,
В - аз хаими ман ҳисори худо ларза мекунад [88, 6].*

Дар шеъри «Пирамард» ҳам таассуроти марде, ки иштирокчии чанг будааст, ба қалам оварда шудааст. Ду шеъре, ки дар эҷодиёти Бозор Собир дар нимаи дуоми садаи бист ба назар мерасад ва дар онҳо шоир ба тимсоли дигарон ворид шуда, аз номи онҳо сухан мегӯяд, ҳар ду ҳам шахсиятҳои замони чанганд. Яке зан, тимсоли сангпайкари модар ва дигаре пирмард, собиқ иштирокчии чанг, ки бо як байт тамоми даҳшати чанг ва зиндагии пасазчангии худро чунин баён мекунад:

*Ман як шаҳиди зиндаам аз арсаҳои чанг,
Дар байни зиндаҳову шаҳидони кишварам [88, 22].*

Ҳар дуи ин тимсол на фақат аз чанг хотироти мудҳиш мегӯянд, балки худ ҳам хотираи чанг ҳастанд ва шоир ҳам ба вучуди онҳо аз роҳи хотира ворид мешавад, ки ҳикмат дорад, зеро хотира танҳо моли гузашта нест, балки ҳушдордиҳандаи имрӯзу ҳимоятгари фардост. Дар ин шеърҳо воқеияти объективӣ аз забони объект, ки худ субъект ҳам ҳаст, баён мешавад, ки дар он нақши шахси шоир намоён нест. Аммо Бозор Собир шеърҳое ҳам дорад, ки дар онҳо воқеияте, ки як замон мавҷуд буд, дар хотирааш нақш бастаанд ва ӯ онҳоро бо нақши равшани идроки шахсии худ ифода менамояд. Шеъри «Асп» намунаи барҷастаи ин тарзи ифодаи воқеият аст. Аз аввали шеър тимсоли асп дар байни воқеият ва ҳаёлот қарор дошта, ба ду тарз – ҳаёлпардозона ва вукӯънигорона ба тасвир гирифта шудааст, ки онро серпахлу менамояд:

*Аз рӯй-рӯйи хотираҳои чавониам,
Балки аз он диёр, ки гум кардаам падар,
Аспе ҳанӯз медаваду медавад ҳанӯз,
Аспе, ки ҷуз ба хоб намебинамаиш дигар.*

*Пояи сафеду гардану пешониаш сафед,
Соқаш дарозу тахтаи пуштаи дарозтар,
Зери шикам ба тахтаи пуштаи кашида сахт,
Чашиаш мисоли лахчаи сӯзанда дар назар [93, 48].*

Тимсоли асп дар ин шеър, ки ба он ҷавониҳои падари шахси шеър, бачагиҳои худи ӯ, кулбаи падар, деҳу пуштаҳои дур, хулоса ҳамаи он чизе, ки бачагии шоирро фаро гирифта буд, иртиботи қавӣ дошта, зиёда ва муҳимтар аз он, ҳамаи онҳоро дар худ мучассам намуда, дар хотираи шоир аз нав зинда мекунад, аз тимсол фаротар рафта, ба самбул, намод бадал мешавад. Ҳамчунонки Тақии Пурномдориён менависад: «Намод баёнгари куллиёт ва мафҳими бузург ба василаи мавзуоти ҷузъӣ аст, аммо ин мавзуот ва тасовири ҷузъӣ ҷунон зинда ва ҷондоранд, ки зехро тасхир мекунанд» [74, 161]. Дар ин ҷо ҳам асп василаи ҷузъист, аммо азбаски пайванди қавӣ ва густарда бо бачагии шоир пайдо кардааст, мафҳуми на танҳо асп, балки падари ҷавондаргузаштаи азиз, бачагии ятимона, ҳаёлҳои зебои тифлӣ, деҳаи ҷун орзу ширини шоир ва боз чизҳои дигарро ифода мекунад. Тимсолро ба дарачаи намод расонидан тахайюлоти ғаниву қавии шоирона меҳаҳад, ки дар ин шеъри Бозор Собир зухур кардааст. Вақте ки шайъ, дар айни ҳол асп ба намод бадал мешавад, вай танҳо шайъ нест ва ҳамчунонки Чадвик Чарлз менависад: «Ашё фақат шайъе нестанд, намодҳое аз шаклҳои ормонианд, ки дар паси онҳо пинҳонанд» [125, 17]. Ва асп ҳам баёнгари шаклҳои ормонии бачагии шоир гаштааст.

Маълум аст, ки намодҳоро иҷмолан ба ду гурӯҳи куллӣ тақсим кардан мумкин аст: намодҳои аслий ва ғайри аслий. Ба намодҳои дастаи аслий онҳое дохил мешаванд, ки дар дарозии таърихи зиндагии башар ғайри ихтиёри ӯ аз калима ва ё таркибҳои забоние ба вуҷуд омадаанд, ки ифодакунандаи шайъ ё мафҳуме буда, дар асл маъноӣ ба

намодии хеш наздике доштаанд ва тадричан ғайри ихти-
ёри инсон ба худ маънои намодӣ гирифтаанд. Масалан,
намоди «хурӯс», ки маънои бедорӣ аз хоби ғафлат, даъват
барои озодиро медиҳад, аз ҷумлаи онҳо буда, ин аз асл,
аз табиати худи хурӯс, ки бо бонги субҳонаи худ бедор-
кунанда аз хоб мебошад, ба вучуд омадааст [40, 245-62].
Дастаи дигари намодҳо эҷоди тахайлотӣ шоирона аст,
ки асп дар шеъри мазкури Бозор Собир аз ин навъи на-
модҳост. Дар ин ҷо мавридаш аст, ёд оварда шавад, ки:
« Асп ё асп... дар фарҳанги Эрон бавижа асбу гардуна аз
замонҳои куҳан мавриди истифода будаанд... Равонқобон
асбро намоди равони нохудоғоҳ ва ғайрибашарӣ ме-
донанд. Боварҳои қавмӣ ва асотирии фаровоне дар мавриди
асб дар миёни милал роиҷ аст ва сабаб шуда, то маънии
самбулики фаровоне аз қабилӣ озодӣ, андоми зебо, эне-
рҷии хуршед, бахшандагӣ, пойдорӣ, пирӯзӣ, кадрдонӣ,
суръат, фаҳмидагиву фаросат, нерӯмандӣ, хуш, хирасарӣ,
сарсаҳтӣ ва ғурур дар ҳунару андешаи адабӣ ва фарҳан-
гӣ табалвур ёбанд» [32, 64-65]. Аммо ин намодро дар ин
шеър эҷоди Бозор Собир хондан бад он сабаб аст, ки шоир
онро сар то сари шеър қарор дода, тадричан сифат афзу-
да, такмил медиҳад ва ниҳоят ба ифодаи мафҳуми фарохи
мушаххасе қобил месозад, ки манзури ӯст. Дар натиҷа ин
намод ва ин гуна намодҳо танҳо дар ҳамон асар маънои
мушаххаси намодӣ пайдо карда, далели халлоқият ва та-
хайюли қудратманди шоир мегарданд ва ба номи ӯ боқӣ
мемонанд. Холо бояд аз шеъри шоири эронӣ Манучехри
Оташӣ «Ханҷарҳо, бӯсаҳову паймонҳо» [66, 26-30] ҳам ёд
оварда шавад, ки дар он ҳам намоди асп офарида шуда,
доманаи мафҳуми намодии он хеле фароҳу пургунҷоиш ва
пурбортар аз шеъри «Асп» -и Бозор Собир мебошад. Вале
он намоди мафҳумҳои дигар аст.

Шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ боз навъе дорад,
ки воқеияти объективӣ, хоҳ ҳодиса бошад, хоҳ шайъ, гӯё

бо ҳамон воқеияти вучуддоштааш аз забони шахси шеър ва ё шоир ифода мешавад. Дар ин гуна шеърҳо маҳалли идрок на дар ботини шоир, балки дар олами хорич аст, бинобар таассурот ҳам аз он бештар объективӣ мебошад. Андешаҳои отифии тасвирий дар шеърҳои «Ватан», «Дар оғӯши кӯхистон», «Бухоро», «Забони Ватан» (Гули хор с. 1978) ҳамин гуна домани фарох дошта, мавзӯҳои муҳими зиндагии инсон, таърих, озодӣ, тақдири халқ, адолат, фарҳангро фаро гирифтаанд. Дар ин навъ ашъори Бозор Собир, ки дар онҳо инкишофи афқору эҳсосоти ғиноӣ на муттасил, яке аз дигаре бурун наомада, балки ба болои ҳам зам мешаванд, барангезиши ғиноӣ нақши муҳим дошта, барои эҷоди тимсолҳои пуртаъсир, ифодаи дурахшонии андеша ва шадиди эҳсосот хидмат мекунад.

Ашъори андешаҳои отифии тасвирии Бозор Собир аксаран муфассал буда, он мучазию мухтасарбаёниро, ки ба ин навъи шеър хос аст, надоранд, аммо бо вучуди ин дар онҳо на ҳамеша пурҳарфӣ эҳсос мешавад, зеро сухан мучаррад набуда, ашъivist. Андешаҳои ӯ, ки аз барангезиши ғиноӣ ва ё ягон санад, ҳодиса ва манзараи табиат оғоз мегирад, озодона ин ё он тимсол ва ё шабоҳатҳои дигарро ба доираи худ кашида, хонандаро дар асоси ин барангезиши ҳиссӣ ноаён ба хулосаи зарурии ҳикматнок баровардан омода мекунанд.

Ашъори пас аз ин, дар солҳои гуногун навиштаи Бозор Собир, аз ҷумла «Тирамоҳ», «Номаҳо», «Абрҳо», «Дарахти садда шуд дар пушта модар», «Кӯҳи лолагардан», «Навбахор устои марҳамбанд» низ ҳамин гуна хусусият доранд, зеро дар онҳо низ нақши асосии сужасозро на ҳодисаву ашъ, балки таассуроти аз онҳо бардоштаи шоир, ки бештар на ба он ҳодисаву ашъ, балки ба чараёни андешаву эҳсосот ва раъйи шоир вобастаанд, ташкил медиҳанд. Азбаски ин эҳсосот аз ҳам канда набуда, мусалсаланд, онҳо ба ҳамдигар пайванд гирифта, ягонагии сужаи ғи-

ноиро таъмин менамоянд. Аз ин ҷиҳат шеърӣ «Кӯҳи лолагардан» (Чашми сафедор с. 1991) ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Ин шеър пасон дар Маҷмӯаҳои «Симхор» (с. 1999) ва «Аз «Гули хор» то «Симхор» (с. 2003) бо номи «Ғасли занона» бо таҳрирҳои сахте ба нашр расидааст, ки дар ин ҷо таҳрири охири мавриди назар аст. Дар ин шеър, ки аз барангезиши ғиноӣ оғоз мешавад, даҳ тимсоли асосӣ бо риштаи эҳсоси мусалсал ба ҳам пайванд мегирад. Онҳо «чашма», «лолазори гулҷӯш», «бед», «борон», «рангинкамон», «бунафша», «сафедор», «шоҳи гул», «боғи ношумурда», «ҳавои борон» мебошанд, ки ҷараёни муносибати шахси шеър ба онҳо сужаи ғиноии шеърро ташкил додааст.

*Як лаҳза тарки раҳ кун,
Ин чашмаро ниғаҳ кун,
Ин чашма мезанад чашим,
Чашми занона дорад;
Аз ташнагии чашме
Як чашмаро бинӯиш,
Узру баҳона дорад.*

*Ин лоззори гулҷӯш
Сурхида то баногӯш,
Инро макун фаромӯш,
Хунаш, ки мезанад ҷӯш,
Шарми занона дорад...[93, 84].*

Бозор Собир дар ин шеър аз ашӯи гуногун, ки дар назари аввал ба ҳам камтар наздикию шабоҳат доранд, сифатҳоеро меҷӯяд, ки ба ҳам монанд бошанд ва дар ин асос онҳоро сифатҳои «занона» меномад. Ба ҳамин тарик, чашма «мезанад чашим» -у «чашми занона», «лолазори гулҷӯш сурхида то баногӯш» «шарми занона», «бед...остин метаконад» -у «дасти занона», «борон» «атри занона», «ран-

гинкамон шукуфта...рахти занона» ва... ашӯи дигар ҳам монандҳои занонаро пайдо мекунанд. Ӯ ин ашӯро, ки дар онҳо ба ҳам монандӣ мечӯяд, бо диққати тамом аз назар мегузаронад, паҳлу мегардонад ва сифатеро меёбад, ки онро барои ба зан шабоҳат додан қобил менамояд. Азбаски таваччуҳи асосӣ барои пайдо кардани шабоҳат ҷалб карда шудааст, ки ба як шайъ – дар айни ҳол зан, тааллуқ дорад, ин ашӯ ба ҳамдигар зуд робита пайдо мекунанд ва дилчаспу боназоқат ба ҷилва омада, тару тозаву шоирона идрок мешаванд. Қувваи ҷозибавӣ марказшито ба дар ин навъ шеърҳо нисбат ба қувваи марказгурез шадидтар амал карда, ҷузъиётро аз ҳам пароканда ва ё баҳамвоҳӯрии онҳоро тасодуфӣ нишон намода, барои ифодаи ягонагии мақсадноки андешаву эҳсосот ва ба ҳам пайвастигии сураҳои шеър хидмат мекунад.

Дар ашӯори андешаҳои отифии тасвирии «Кӯлоби як баёзи пур аз сураи намоз» (с. 1992), «Чашмҳои дурбинҳо кӯр бодо, кӯр!» (с. 1994), «Навбахор устои марҳамбанд» (с. 1997) ва як қатор шеърҳои дигари Бозор Собир, ки соҳтмони шеър бар асоси эҳсосу андешаи мусалсал қарор мегирад, низ ҳамин навъи ба ҳам вобаста намудани ашӯву сураҳои гуногун ба кор бурда мешавад. Шоир дар онҳо як шайъро бо шайъи дигар ва як сураро бо сурати дигар бо устодӣ ба ҳам пайванд дода, онро аз оғози шеър то ба охир мебарад, дар натиҷа истиораву маҷозҳое, ки истифода шудаанд, зерматни заруриро ба вучуд оварда, барои равшантар дарк шудани якдигар хидмат мекунанд. Азбаски ҳар шеъри шоир ҳадаф ва мақсади муайян дорад, ҳеч як аз шайъу сурате, ки ба кор рафтааст, камаҳмият ва ё то охир боз нагашта боқӣ наместонад. Ҳадафмандии шеър ва ба охир расидани як ҷузъи андешаву эҳсосоти ғиноӣ баъзан ба воситаи такрорҳои сабқӣ, ки ҳамчун далелҳои иловагӣ хидмат мекунанд, таъид мешаванд. Ин ҳама бар идроки воқеъии ҳастӣ бастагӣ дорад, ки ҷанбаи ҷаҳоншинохтии

Бозор Собирро ташкил додааст. Ин шоир дар ҷаҳоншинохтии худ на фақат бештар назар бар дех дошта, балки онро дар маркази назари худ қарор додааст, ки ҳусну кубҳаш ҳам дар ҳамин зоҳир мешавад.

На фақат шеърӣ андешаҳои отифӣ тасвирӣ, балки ҳама гуна шеър, андешаву эҳсосотро ба тариқи урён ифода накарда, онро бо отифа ва ҳузури олами ашё дар пирохани суварӣ ҳаёл печида арза мекунад. Ҳар шеър аз ҳиссиёте, андешае, ҳодисае, ки асоси воқеӣ ва ҳастӣ дорад, сарчашма мегирад. Истеъдоди шоир ҳар қадар қавӣ бошад, ҳамон қадар қобилияти суварнигорӣ ӯ ҳам қавист, ки ба ӯ имкон медиҳад олами ҳастиро бо гуногунтарин, аз кӯчактарин то бузургтарин зухуроташ, ба ниёзи баёни манзури бадеияш истифода барад. Ин комилан ҳам табиист, зеро ҳар шеър сарчашмаи ҳудро фаро гирифта бояд бошад, ки он андешаву эҳсосот ва таассурот аз кучо сар задааст ва чаро маҳз бо ҳамин тарз баён мешавад. Ҳамчунонки қайд шуд, ин сарчашма метавонад шайъ, ҳодиса, муносибати байни ду шахс ва ё ҳар чизи дигар бошад, аммо чизи муҳимтарин он аст, ки он бо чӣ отифате оғандааст, масалан, ғаму шодӣ, меҳрубониву дуруштӣ, умеду ноумедӣ, ифтихору сарафкандагӣ ва монанди инҳо, зеро бе ҳузури отифат онҳо моли шеър нахоҳанд шуд. Бо отифат фарогирифта шудани олами ашё ва ҳодис ба чигунагии шахсият, ба характери инсон вобастааст, ки зотӣ мебошад, зеро инсоне ҳаст, ки камтарин зухуроти олами ҳастӣ ӯро ба шавқу ҳаяҷон оварда, дар ӯ як олам ҳиссиёти ғам ё шодиро бедор мекунад ва инсоне ҳам ҳаст, ки бузургтарин воқеаву ҳодиса дар ӯ таъсире нагузошта, ба таассуроте водор намесозад ва ё асароте гузорад ҳам на ба он дараҷаест, ки бунёди шахсияти навъи аввал аз он ба тазалзул меояд. Шеърӣ гиноӣ ана ҳамин зилзилаи ҷаҳони шахсиятро, ки аз олами ашё ва ё ҳодис рух медиҳад ва бо ғаму шодӣ, ҳашму ғазаб, меҳрубониву дӯстдорӣ, қабулу инкор ва монанди инҳо ҳамроҳ

буда, отифат ном дорад, баён менамояд. Дар асоси отифат ҳамеша олами ҳастӣ, эҳсосот ва андеша қарор дорад, ки барои чигунагии зуҳури он сабаб мешавад. Вақте ки шоире, дар айни ҳол, Фарзона яке аз отифитарин шоирони замон ҳонда мешавад, қабл аз ҳама манзур он аст, ки дар ашъори ин шоир олами ҳастӣ ва ҳодис ҳамеша то он ҷо, ки имкон дорад, бо густардатарин шаклаш ҳузур дошта, ҷузъиёте, ки мавриди тасвир ва ифода қарор мегирад, дар ӯ ин ё он навъи ҳиссиёти амиқу сӯзонро бедор карда, таассуроти фарогири шахсро ба бор меорад.

Дарки ҳар инсон аз ҷаҳон ва воқеияте, ки ӯро фаро гирифтааст, шахсӣ ва ягона мебошад. Фардияти инсон маҳз ба воситаи ҳамин идроки ӯ аз оламу воқеият шакл мегирад. Инсонҳо ба муҳит ва воқеият аз рӯи ҳамон дарке, ки кардаанд, воқуниш нишон медиҳанд. Ин воқунишҳо баъзан ноҳудоғоҳ ва баъзан ҳудоғоҳу хушёрона сурат мегиранд, аммо дар шахси шоир ҳамеша бо отифат ҳамроҳ мебошанд. Агар мо ба ин воқунишҳои инсонҳо бо ҷашми худӣ онҳо нигарем, моҳияти рафтори онҳоро дарк хоҳем кард ва ба чигунагии муҳит низ пай хоҳем бурд. Ба ин маънӣ муҳит дар сохтани фардият низ саҳт асаргузор мебошад, ҳарчанд муҳит ҳам ба дасти худӣ инсонҳо сохта мешавад. Аммо як нуктаи муҳим ин ҷост, ки муҳит аз ҷониби маҷмӯи инсонҳо дар дастачамъӣ сохта мешавад, вале инсон аз он дар танҳой, дар ягонагӣ таъсир мегирад. Ин таъсир ба иллати хусусиёти фардии ҳар инсон ҳар гуна, агар ӯ ҳар қадар пурҳиссиёт бошад, таъсир низ ҳамон қадар амиқу ҳаяҷонбахш хоҳад буд, ки шахсияти Фарзона намунаи беҳтарини он аст.

Ин ақида бар он асос дорад, ки аввалин маҷмӯаҳои Фарзона «Тулуи хандарез» (с. 1987), «Шабохуни барқ» (с. 1989) аз ашъоре фароҳам омада буданд, ки дар онҳо бо вучуди ҷой доштани камбудҳои фаннию ҳунарий, ки дар давраҳои аввали эҷодиёти аксари шоирони муосири тоҷик

ба назар мерасад, дар бунёди худ баҳраи фаровон аз отифат доштанд. Шеърӣ Фарзона бо ҳамин хусусияти шохиси худ, ки ҳамеша олами ашъ ва ҳодисро бо худ дошта, эҳсосоту таассуроташ аз он сарчашма мегирад ва ба таври маҳсусу ашъвӣ ва бо отифа ифода мешавад, ба зудӣ дар арсаи шеърӣ муосири тоҷик барои худ ҷой боз кард. Шеърӣ андешаҳои отифии тасвирӣ, ки аз роҷитарин навъи шеърӣ ғиноӣ мебошад, дар эҷодиёти Фарзона низ аз ҳама бештар мақом дорад, зеро андешаи ӯ қариб ҳеҷ гоҳ мучаррад набуда, дар асоси олами ашъву ҳодис буруз мекунад, ҳамеша бо ҳиссиёту таассуроти самимона фаро гирифта, бо сабки мувофику забони тару тоза баён мешавад. Шеърҳои «Эҷоди тасаввур», «Таронаи оғоз» (Тулуи хандарез с. 1987), «Дар ибтидои ҷода», «Баргпайванд», «Хезу гулбонг зан», «Кучо нуре дар ин водии эман», «Ба бӯи субҳ» (Шабохони барқ с. 1989) аз ҷумлаи ашъори андешаҳои отифии тасвирӣ буда, дар онҳо ин ё он унсури олами ҳастӣ, ки мавриди идрок ва таассурот қарор гирифта, анғезаи ҳиссиётро ба вучуд меоранд, асоси сохтмони шеърро ташкил медиҳанд. Эҳсосоту андешаи отифие, ки дар бархӯрд бо унсури олами ҳастӣ ба вучуд меоянд, дар давоми шеър ба нуқтаи ниҳонии инкишофи худ расида, барои гирифтани хулосаи зарурӣ замина омода менамоянд. Ин эҳсосоту андеша маъмулан аз ҷузъ ба кулл, аз олами хорич ба олами ботин, аз ҳодисае, ки дар зиндагӣ рух дода, хусусияти воқеӣ дорад, ба ҷаҳони таассуроти қалбии ғиноӣ ҳаракат мекунад. Дар меҳвари ҳаракати ин унсурҳо шахсияти шоир Фарзона қарор дорад, ки онҳоро ба ҳам пайванд медиҳад. Он дар ҳама ҳолат ба ҳубӣ эҳсос мешавад, новобаста ба он ки аз забони «ман»-и ғиноии худ сухан мегӯяд ва ё аз забони шахси дигар ва ё ҳатто он эҳсосот бешаҳс ба ифода расад ҳам, ҳузури шоир дарк мешавад, зеро воқеият, ҳиссиёт ва андешае, ки сӯжаи шеърро ташкил медиҳанд, мавриди таассуроти шахсии шоир қарор гирифта, моли зиндагии ӯ мегарданд. Ҳамин

тарик, шахсияти шоир Фарзона дар меҳвари ашъори андешаҳои отифии тасвириаш қарор дорад, аммо тарҳи ин шахсият қаблан маълум нест, он ҳар дафъа дар ҳар шеър вобаста ба мавзӯёву муҳтаво ва инкишофи сужаи ғиноии шеър офарида мешавад, ягона сифате, ки дар ҳамаи зухуроти гуногуни ӯ доимӣ эҳсос мегардад, саршори отифат ва дар давраҳои аввал як андоза аз олами ҳаёлпардозона будани ӯст. Дар шеъри «Дар ибтидои чода», ки яке аз ҳосиятноктарин шеърҳои давраи аввали эҷодиёти Фарзона аст, ин сифатхоро метавон ба мушоҳида гирифт. Ин шеър аз ангезаи ҳисси оғоз мешавад:

*Дар он баҳоргах, ки ниҳолони наврасаш
 Бо наштаи фараҳ нафаси сабз мекашанд.
 Он чо, ки мурғакони шакарҳои шодком
 Аз ширавори суфраи хурдод мечашанд,
 Мову ту, эй азиз,
 Афсонаҳои сабзтарин офаридаем.
 Зангӯла гаштаему танин офаридаем [113, 83].*

Дар чаҳор мисраи аввали ин шеър аз баҳори зебое ёд мешавад, ки дар он «ниҳолони наврасаш... нафаси сабз мекашанд» -у «мурғакони шакарҳои шодкомаш... аз ширавори суфраи хурдод мечашанд», яъне шоир ба воситаи ангеза додани ҳиссиёт дар худ замон ва хотиротеро зинда мекунад, ки мазмуни зиндагии ӯро дар худ таҷассум намулдаанд. Асоси ин ангезаи ҳиссиёро ҳарчанд хотирот ташкил медиҳад, аммо ҳамчунонки дида мешавад, он аз аввал бо чузъиёти олами ҳастӣ баҳоргах, ниҳолони наврас, мурғакони шакарҳо ҳамроҳ меояд, ки дар соҳтмони шеър ҳамон қадар аҳамиятро, ки чузъиёти олами ҳис дорад, низ доро мебошад. Зеро андешаи отифии шоир ҳамеша бо олами ҳастӣ пайванд дошта, унсурҳои ҳар дуи он ба ҳамдигар таъсири мутақобилаи мураккаб ва гуногун гузошта, инки-

шоф меёбанд ва чараёни сужаи ғиноии шеърро таъмин менамоянд. Шоир, ки шеърро аз ёд овардани манзараи хотирот аз табиат оғоз карда буд, ба воситаи мурочиати «мову ту, эй азиз» ноаён ба олами ботин, ҳис рӯчӯ мекунад ва дар баробари он олами зебои ҳастӣ зебоии дигаре дар олами ботин меофарад: «Мову ту, эй азиз, // Афсонаҳои сабзтарин офаридаем. // Зангӯла гаштаему танин офаридаем». Дар ин пора чи гуна ба ҳамдигар иртибот доштан, таъсир гузоштан ва дар ниҳоят мучиби халқи мазмуни тозаи шоирона шудани унсурҳои олами ҳастӣ ва эҳсосу андеша равшан ба назар мерасад. Натиҷагирии шоир дар ин маврид хеле мувофиқу муносиб аст, зеро «афсонаҳои сабзтарин» ба баҳорғаҳу ниҳолони наврасу нафаси сабз ва «зангӯлаву... танин», «мурғакони шакарҳо» таносуб ва пайванди решагиву маъноӣ доранд. Дар ин шеър ду шахсият хузурдор, шахсияти аввал бо мурочиат ба шахси дувум ибрози андешаву эҳсосот мекунад ва ин иброз, ки сужаи ғиноии шеърро ҳаракат медиҳад, бо олами ҳастӣ пайванд буда, ҳамзамон ба тимсоли шахсиятҳои шеър тарҳҳои тоза ба тоза илова менамояд:

Бо бодҳои ринд

Раҳ бурдаем сӯи чаманҳои нозбӯ...

Чун субҳи фарвадин

Мо пок будаем зи ранги гуноҳҳо...

Шод бод он шабон, ки олами барфисирширо

Бо ҳаври оташини нафас об кардаем.

Дар бозувони рӯд

Наззори тапидани маҳтоб кардаем [113, 83].

Ҳамчунонки ба назар мерасад, дар чараёни инкишофи сужаи ғиноӣ, ки бо «бо бодҳои ринд» роҳ бурданро ба чаманҳои нозбӯ, «чун субҳи фарвадин» пок будан ва бо «ҳаври оташини нафас об» кардани «олами барфиси-

риштро» дар бар дорад, тимсоли шахсияти шеър кам - кам мушаххас мешавад, ки бо аносири олами ҳастӣ ва муносибати \bar{y} бо онҳо вобаста аст. Вакте ки \bar{y} «Бо бодҳои ринд// Раҳ бурдаем сӯи чаманҳои нозбӯ» мегӯяд, ташбеҳи изофии риндии бод, ки таъбири тоза ва ифодакунандаи чӯшу хурӯш ва бепарвоию лоуболии чавонист, ин сифатҳо ба тарҳи тимсоли шахсиятҳои шеър низ афзуда шуда, онҳоро мушаххастар менамояд. Дар ҳолатҳои дигар, хангоми аз «субҳи фарвадин» ва «олами барфисиришт» ёд овардан ҳам ҳамин тавр ба тарҳи шахсиятҳои шеър тарҳҳои тоза ба тоза зам мешавад, ки на танҳо сурат, балки бештар ҷаҳони ботинии онҳоро ба назар комилтар намудор месозад. Дар натиҷа ҳар ду шахсияти шеър, ки анбозу ҳамдили ҳамдигар ҳастанд, бо сифатҳои, ки аз аносири олами ҳастӣ, аз баҳору мурғакон ва бодҳои ринду субҳи фарвадин мегиранд, афсонасозиву танинофаринӣ ва роҳнавардиву поктинатиро касб мекунанд, ки дар натиҷаи талаботи инкишофи суҷаи ғиноӣ ба онҳо афзуда шудааст. Пас аз мисраъҳои «Дар бозувони рӯд // Наззораи тапидани маҳтоб кардаем» шахсияти ғиноии шеър, ки то ҳол аз амалҳои суҳбат мекард, ки \bar{y} ва «азиз» - и \bar{y} , ҳар ду дар он шарик буданд:

*Инак, ки зиндагӣ ба туям вогузошта,
Афсонаи муҳаббати дерина зинда дор. [113, 83] –*

мегӯяд, ки оғози мурочиати бевосита ба шахси азиз ва изхори хоҳишу илтиҷои \bar{y} ст. Дар банди мактаъ ҳам шахсияти шеър, ки зан буданаш аён аст, хоҳиши худро бо суҳани ашъвии суратнок, ба сурати ташбеҳҳои изофӣ баён карда, илтиҷо дорад, ки маҳбуб хангоми вазидани «тундбоди ҳашм» «аз насими биҳиштии боғи ишқ» ёд орад ва нагузорад, ки «бо вазидани боди сияхнафас» «дар хонаҳои чашми» \bar{y} «мирад ҷароғи ишқ». Бо ин тарзи тасвир эҳсосот бо ҷаҳони ҳастӣ пайванди бештар гирифта, маҳсусу муаас-

сиртар ифода мешавад.

Ҳамин тариқ, аз ин шеър ба воситаи истифодаи аносири олами ашъ ба хусусиятҳои шахсиятҳои шеър, мушаххас набошад ҳам, умуман пай бурда мешавад, зеро офаридани хусусияти шахсияти мушаххас бо таъйиноти, масалан, синну солу мансубияти иҷтимоиву дигар тавсифот манзурӣ шеъри ғиноӣ набуда, офаридани намои хулқу атвор ва дилу чони ӯст, ки дар ин шеър ба тарзи аҳсан ба ҷо оварда шуда, намунаи хуби шеъри андешаи отифии тасвирист.

Олами ашъ ба шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ бо роҳҳои гуногун ворид мешавад, ки қаблан муайян намудани он душвор аст, зеро он ба чигунагии сужаи ғиноӣ ва инкишофи он вобаста аст. Сужаи ғиноӣ ҳам дар асоси маводи мухталифи ҳаёти воқеӣ, маънавӣ, рӯҳию ҳиссӣ, ахлоқию иҷтимоӣ ва монанди инҳо сурат гирифтаниш мумкин аст ва бад - ин вачҳ он барои ривоч ва ба нуқтаи такомул расидани худ аз аносири мухталифи ҷаҳони ҳастӣ истифода мекунад. Муносибати байни сужаи ғиноӣ, шахсияти шеър ва аносири олами ашъ аз хусусияти фардии ҳар эҷодкор вобаста буда, на танҳо дар эҷодиёти як шоир аз шоири дигар, балки дар ҳар шеъри як шоир ҳам ба ҳам мутафовит буда метавонад. Дар ин ҷо ҳеч қонуният доимӣ набуда, як навъи муносибат танҳо дар як шеър як бор ба қор рафтаниш ҳам мумкин асту бас. Масалан, ҳамин гуна муносибати гуногуни сужаи ғиноӣ, шахсиятҳои шеър ва аносири олами ашъ ва табиатро дар шеърҳои «Дар пас баҳор монд», «Зане радифи ранҷҳои ҷовидон» (Ояти ишқ, с. 1994), «Пӯпаки тилло», «Шаҳри ваҳшӣ», «Офтобе соз дар ин нимашаб», «Фасли шодии зоғҳо», «Дар муҳосираи абр», «Номаи даъват» (Меъроҷи шабнам, с. 1999) метавон ба мушоҳида гирифт.

Ҳоло шеъри «Дар муҳосираи абр» - ро зеро назар мебарем, ки ин муносибат ҷӣ гуна зухур менамояд. Ин шеър аз доираи таассуроти шахсӣ фаро рафта, бештар моҳияти

ичтимоӣ дорад. Дар он шайъе, ки аз аввал то охири суҷаи ғиноӣ эҳсосоту таассуроти шахсияти ғиноиро ба ҳам пайванд меода бошад, ҳузур надорад. Мисраи «Абр бо шампуни борон // мӯи шаб мешӯяд», [114, 392] ки шеър бо он оғоз шуда, дар охир пеш аз мактаъ низ ба такрор меояд, хидмати пайванд додани таассуроти ашхоси шеърро надошта, барои ҳалқабандӣ кардани сохти шеър ва дар охир боз таъкид кардани давоми фазое, ки шеър аз он оғоз шуда буд, омадааст, яъне барои таъкиди он ки ҳеч чиз тағйир наёфтааст. Дар ин шеър шахсияти ғиноӣ ҳам, ки бо истифодаи ҷонишини «ман» аз худ сухан гӯяд, мавҷуд набуда, ҳарф аз забони «мо» гуфта мешавад. Ин ба манзури шоир, ки меҳода аз масъалаҳое суҳбат кунад, ки аҳамияти ҳамагонӣ, иҷтимоӣ дошта бошанд, бисёр мувофиқ меояд. Аз назари жанр ин шеъри сапед аст, ки бидуни қофия ва вазни арӯз гуфта шуда, пораҳояш ба иқтизои тамомияти ифодаи як ҷузъи андешаву эҳсосот шакл мегирад. Инак пораи аввал:

Абр бо шампуни борон

мӯи шаб мешӯяд.

Мо дар паноҳи абри дигар меҳобем

(дар хаймаи ҳарири пашшаҳона).

Борон намегузорад, ки ин киштии сапед

бар соҳили мунаввари сапеда расад [114, 392].

Дар ин ҷо ҷузъиёти олами ашъ ва табиат, аз ҷумла абр, шампун, борон, шаб, пашшаҳона номбар шудаанд, ки баъзеи онҳо, ҳамчун шампуни борон, мӯи шаб, ба ҳамдигар иртибот гирифта, ташбеҳоти изофиро ташкил додаанд. Дар ин дебоча, ки оҳанги минбаъдаи шеърро муайян менамояд, мисраи «Борон намегузорад, ки ин киштии сапед//бар соҳили мунаввари сапеда расад» аз назари мантӣ ҷо наафтадааст, зеро дар ин пора чун «мо дар паноҳи абри дигар меҳобем» гуфта шудааст, ки лаҳни мусбат дорад (ин

лаҳн дар вожаҳои паноҳ ва меҳобем шунида мешавад), ба абру борон сифати манфӣ илҳоқ нагаштааст, ки монеи расидани киштии сапед, яъне киштии умед ба соҳили мунаввари сапеда хонда шаванд. Пораи дуҷоми шеър, ки аз тавсифи шаби борон шурӯъ мешавад, низ он мисраъро рад мекунад:

*Шаби борон чи бадеист,
Ин бадеияти зеборо
бархурди таитҳову сатилҳо
ва фарёди зани ҳамсоя
ва дашноми шавҳари мастаи мешиканад [114, 392].*

Умуман, ба чуз дар унвони шеър, ки «Дар муҳосираи абр» аст ва дар вожаи «муҳосира» тобиши манфӣ ҷой доштани мумкин аст, дар ҳеч ҷои дигари шеър ба борон сифати манфӣ дода нашудааст, бинобар он танҳо ҳамчун ҳодисаи табиӣ, ки баръакс маншаи бадеияти зебост, қабул мешавад. Ба ин бадеияти зебои табиӣ дағаливу дуруштии иҷтимоӣ, ки як намунааш «дашноми шавҳари маст» - и «зани ҳамсоя» аст, муқобил гузошта мешавад. Пораи минтақаи шеър ба тамои мазмуни иҷтимоӣ мегирад, ки бо бадеияти зебои табиат ва меҳрубоние, ки дар замири шахсияти шеър мавҷуд аст, муҳолифат дорад:

*Оҳ, меандешам. Эй меҳрубонӣ! Ту бар маҳаллаи
бадқаҳрон кай меоӣ.
Бар маҳаллае, ки мардҳои бекораш
дар сари кӯча субҳ то шом
гапи бемағз мефурӯшанд.
Занону кӯдаконаш
дар кӯлбори вазнин
бори ҳақорати худро
сӯи бозор мебаранд [114, 392].*

Агар то ин пора дашноми шавҳари масти зани ҳам-
сояро ҳамчун ҳодисаи ҷузъии зиндагии шахсӣ талаққӣ
кардан мумкин буд, баъди истифодаи таъбири «мардҳои
бекор» дигар ҳамаи ин нуксо моҳияти иҷтимоӣ пайдо
меkunанд, зеро на мардҳо қор қардан намехоҳанд, балки
онҳо қор надоранд ва ин қамбуди иҷтимоӣ боиси ба вучуд
омадани ҷунин муҳиту ҷунин ахлоқ гаштааст, ки «занону
қӯдаконаш // дар қӯлбори вазнин // бори ҳақорати худро
// сӯи бозор мебаранд». Ин баҳои манфии шоирро бар
муҳити мавҷуда аз назари иҷтимоӣ амиқан асоснок мена-
мояд. Аммо, бо вучуди ин нигоҳи шоир ба ҷомеа ва вазъи
ноҳинҷори иҷтимоии он ноумедона нест ва меҳрубони-
даъват мекунад, ки биёяду муждаи Наврӯз биёрад. Албат-
та, ин даъват ҳаёлпардозона аст дар баробари он вазъи
воқеъии тасвиршуда, аммо ин шеър аст ва шеър имкон ме-
диҳад, ки қутбҳои муқобили нигоҳ дар як фосолаи қӯтоҳ
ба ҳам биёянд:

Ай меҳрубонӣ! Биё!

*Дар чашмҳои қӯдаке биё, ки ҳар сахар
ба дари мо шир меорад.*

Ҳастии ӯ чу гули ҷурготӣ

муждаи омадани Наврӯз аст.

Зиндагӣ пири фалаҷ нест.

*Як рӯз зидагӣ аз ҷо бармеҳезад ва самти худро
тағйир медиҳад*

ба сӯи Ишқ, бар кишвари Неқӯй,

бар шаҳри Шарофат [114, 392-93].

Ҳарчанд дар ин даъват ҳам, махсусан, дар мисраи
«дар чашмҳои қӯдаке биё, ки ҳар сахар ба дари мо шир
меорад» вазъи комилан саломати иҷтимоӣ дар назар нест,
лекин ба ҳар ҳол беҳтар аз он аст, ки дар айни ҳол аст. Ҳа-
маи сахнаҳои ғиноӣ, ки дар ин шеър, масалан, дар «маҳал-

лаи бадқаҳрон» «бархурди таштҳову сатилҳо», «фарёди зани ҳамсоя», «дашноми шавҳари маст» ва дар «кӯлбори вазнин» «бори ҳақорати худро сӯи бозор» бурдани «зانونу кӯдакон» бо ширкати ашё ва дар доираи вазъи маҳз мутааллиқи он муҳит офарида шудаанд, далели нигоҳи воқеъбинонаи шоир бар воқеияти мавҷуда аст. Умеди ислоҳи ин вазъ ва нуқси иҷтимоъ аз олами хаёлпардозона ҷушад ва дар ин ҳол як амали одии ба тифлони худ бастанӣ овардани ҳамсоя низ ҳамчун рамзи ба зиндагии солим ва осудаҳолона расидани ҷомеа ба назар меояд. Ин далели он аст, ки аносири олами мавҷуд дар шеърҳои гиноии андешаҳои отифии тасвири дар баробари заминаи ашёвии шеърро фароҳам оварда, дар сохтмони суҷаи он ширкат кардан ба кулӣ аз эҳсосоти таассуроти шахсияти шеър вобастаанд, ки ба онҳо бо ҷӣ нигоҳе менигарад ва ба ҷӣ манзуре истифода мекунад.

Як рӯз ҳамсояи мо низ

*ба тифлони навозишнадидааш бастанӣ меорад
ва мегӯяд: Биёед, дар боғча гул мекорем.*

Лек ҳоло абр бо шампуни борон

мӯи шаб мешӯяд...

Лек ҳоло

зиндагӣ абрист... [114, 393]

Ин хулоса, ки ба хушии зиндагии оянда умед мебахшад, дар асоси инкишофи суҷаи гиноӣ баъд аз «Ай меҳрубонӣ! Биё!...» ва хусусан «Зиндагӣ пири фалаҷ нест. Як рӯз...» гуфтани шахсияти шеър омода шудааст. Бо вучуди он ки Фарзона дар бисёр шеърҳои ба вазъи иҷтимоии мавҷуда нигоҳи интиқодӣ дорад, аммо муҳаббати ҳаёт, ки дар вучуди ӯ талотум мекунад, варо водор месозад, ки ба оянда бо ҷашми умед нигарад, ки дар ин шеър ҳам ҳамин ҳолат рух додаст. Аммо шояд ҷой дошта бошад, қайд

шавад, ки мисраи «Биёед, дар боғча гул мекорем» ба ёд шеърҳои Фурӯғ Фаррухзод, аз ҷумла, «Дилам барои боғча месӯзад», «Таваллуде дигар» (Дастхоятро дӯст медорам, // Дастхоямро дар боғча мекорам) [136, 161-62] ва мисраи «Лек ҳоло // зиндагӣ абрист...» шеъри Нимо Юшич «Хонаам абрист» (Хонаам абрист, Яксара рӯи замин абрист бо он) [136, 97] - ро ба ёд мерасонад, ки далели бар ашъори онҳо назар доштани Фарзона мебошад. Аммо дар маҷмӯъ шеъри «Дар муҳосираи абр», ки шоираш онро дар заминаи воқеияти замон ва макони муайяни зиндагӣ ва эҳсосоти таассуроти комилан худӣ гуфтааст, шеъри мустақил бо мазмуну муҳтаво ва шаклу сабки худ мебошад, ки ин муҳим аст, зеро мушобехатҳои ҷузъӣ ва зоҳирӣ баёнгарии ҳатман дар зери таъсири он асар будани муаллифи баъдӣ нест, ҳамчунонки дар ин ҳолат ҳаст.

Навъи дигари шеъри гиноии андешаҳои отифии тасвирӣ, ки бисёр ҳам роиҷ буда, дар эҷодиёти Фарзона ҳам мақоми муҳим дорад, шеърест, ки дар он шахсияти шеър андешаву эҳсосот ва таассуроташро бо мурочиат ба шайъ – инсон ва ё ягон мабҳаси дигар баён мекунад. Ин тарзи ифодаи андешаву эҳсосот, яъне рози дил қардани шахсияти шеър, ба мабҳаси дуҷум, ки дар ин ҳолат ҳар шайъе, ки бошад, ҳоҳ инсон ва ё ягон ҳолат ва ё воқеаи дигар, тарафи дигар маҳсуб мешавад, дар хонанда ҳиссиёти бовармандиро ба вучуд меорад. Азбаски ин бовармандӣ дучониба руҳ медахад, аз ҷониби муаллиф ба мабҳасе, ки ба он рози дил мекушояд ва бовар дорад, ки ӯ ба дарк ва қабули он хоҳад расид ва аз ҷониби хонанда, ки худро дар ҷои он мабҳаси мавриди мурочиат тасаввур карда, (зеро ифшоии розро, ки дар шеър қарда мешавад, ӯ хоҳад хонд) ҳамрози ӯ мебинад, дар байни ду тараф алоқаи самимонае барқарор месозад. Табиист, ки дар натиҷаи ин навъи ифодаи андешаву эҳсосот, агар он шахсиву маҳрамона бошад, аз ҷониби хонанда таъминиву ҳамагонӣ қабул хоҳад шуд ва агар андешаву эҳ-

сосот чанбаи ичтимоиву ахлоқӣ дошта бошад, он бештар фардӣ ва ба дил наздику самимона дарк карда мешавад.

Олами ашё ва ҳодис, ки дар зухуроти худ беохир аст, мурочиати шоир низ ба онҳо низ метавонад беохир бошад, яъне имкони ин навъи ибрази андешаву эҳсосоти ғиноӣ низ номаҳдуд ба назар меояд. Фарзона дар бисёр шеърҳои худ, чи дар шеърҳое, ки ба мавзӯҳои гуногуни зиндагии шахсӣ ва чи дар шеърҳое, ки ба масъалаҳои мухталифи иҷтимоӣ бахшида шудаанд, аз ин навъи изҳори андешаву эҳсосоти отифии ғиноӣ, ки бо мурочиат ба шахс ва ё шайъ сурат мегирад, фаровон истифода мебарад. Азбаски қариб дар ҳамаи шеърҳои шоир олами ашёву ҳодис ба ин ё он тарз хузур дорад, домани муҳтаво ва андешаву таассурот фарох гашта, барои ғановати маҷмӯи воситаҳои бадеӣ ва тасвирӣ хидмат мекунад. Аз ҷумла, дар шеърҳои «Оҳи заифон», «Муждаи сабзи маро мешунавӣ», (Ояти ишқ с. 1994), «Биё, субҳро наҷот диҳем», «Як қафас озодӣ» (То бекаронаҳо с. 1998), «Мояи лутфи офтоб», «Оре, ханӯз зистанам бояд», «Паёми мунир», «Дар орзуи раҳой» (Меърочи шабнам с. 1999), «Ғулувви нур», «Растухези таслим», «Хотироти подарахтӣ», «Дар ҷустуҷӯи кӯчаи ҳақиқат», «Лолае дар гор», «Маро хулоса накун, эй ишқ!» (Қатрае аз Мӯлиён, чилди сеюм, с. 2003) шоир бо мурочиат ба ашҳосу ашёву эҳсосоту ҳодисоти мухталиф ибрази таассурот карда, ҳар ду заминаи шеър, ҳам ашёвӣ ва ҳам ҳиссии онро пурбор аз кор дармеорад. Ҳоло ду шеър, аввалин ва охиринаро аз ин номгӯ мавриди баррасии мухтасар қарор медиҳем, ки намоёнгари ду навъи нигоҳи шоир ба воқеияти мавҷуда мебошад. Шеъри «Оҳи заифон» аз интиқоди шадид ва радди «пайкараҳои сияҳи чаҳл», ки, мутаассифона, дар ҷомеаи имрӯз мавҷуданд, сухан меғӯяд:

*Эй шумо, пайкараҳои сияҳи чаҳл!
Дар шумо меҳру сахову шафқат*

*Ҳама дар хизмати нафс аст.
 Метавонед ба подоши аламҳои зане
 Баҳри худ шоди як лаҳза харед.
 Метавонед ба покии худованд тамасхур (?) кунон
 Пои иблис бибӯседу ба ӯ сачда баред [113, 306].*

Шахсияти шеър дар ин ҷо худи шоир аст, ки зан аст, ба ин унвони шеър ҳам ишорат мекунад, зеро вожаи «заиф» дар он на фақат ба маънои суст, камқувват, очиз, нотавон, балки ба маънои маҷозии ифодакунандаи зан ҳам омадааст, ки зери фишори қувватмандии мард қарор дорад. Ин зан, шахсияти шеър дар ҷомеае, ки гурӯҳе аз мардони он бо манзалати баробарии зану мард муҳолифанду онро ба эътибор намегиранд, зиндагӣ дорад, бинобар онро қабул карда наметавонад, зеро ин тарзи муносибат ба ӯ хуввияти шахсияташро аз байн мебарад. «Пайкараҳои сияҳи ҷаҳл», ки шоир ба онҳо бо ҳашму ғазаб ва нафрат мурочиат карда сухан мегӯяд, на танҳо одобу қавонини ҷомеа, ҳатто расму оини худованд фармударо ба тамасхур гирифта, зери по мекунанд. Ҳарчанд шахсияти шеър равшан баён намасозад, ки бо худи ӯ ҳам ҳамин гуна ҷабр мегузарад, аммо ӯ ин нуқси ҳаёти иҷтимоиро чунон нишон медиҳад, ки хусусияти таъминӣ мегирад ва ба ҳолати аксари занон мутааллиқ мешавад. Ӯ барои возеҳ нишон додани номардии мардон, ки ба рӯй ниқоби мардӣ кашида, рафторе мекунанд, ки нанг ба номи мард меорад, онҳоро ба тимсолҳои олами вуҳуш шеру рӯбоҳ монанд мекунад, вале онҳо дар асл ҳамин тавр ҳам нестанд, зеро «пеши харгӯш» «хешро шер» метарошанду «пеши шере» «дар ҷомаи рӯбоҳ» ба «чилва» меоянд. Ин тимсолҳо, ки дар забони халқ маъмуланд, таассуроти шахси шоирро, ки саҳт нафратангез аст, ба тариқи тазод муаассир ва ҳамафарогир ифода менамоянд. Ин таассурот, ҳарчанд ҳамчун таассуроти шахси шоир баён мешавад, аммо таассуроти таъминии як табақаи за-

нони ҷомеа мебошад, зеро дар он гунаи як чихати сурати ҷомеаи муосир шинохта мешавад.

*Шояд инсоф ҳамин аст,
Ки шумо роҳравон дар дами мурдоби гунаҳ меафтед
Ва зане ҷомаи олудаатонро
Андар оби чашмаи
Пок мешӯяду ҷуз шуқр намегӯяд [113, 306-07].*

Ҷомаи олукаи гуноҳи мардро дар оби чашм шустан ҳарфи маҷозии пургунҷоишест, ки ҳоли тоқатфарсои зани қонунан баробари мард, вале дар амал зери асорати ўро хуб бозгӯ мекунад. Шояд зарурат надошта бошад, таъкид шавад, ки ин амал – ҷомаи олукаи мардро шустан зан тарҳи на як амали маишист, балки амали саҳт зиддиичтимоист, ки дар ҷомеаи иҷтимоӣ ҷой дорад. Зимни ин гуна тасвири ифодаҳои шадиди интиқодӣ, ки оҳанги ҳаҷв ҳам доранд, шоир аз олами иҷтимоии мавҷуда ба олами илоҳӣ рӯй меорад, аммо қисмати аввал бештар пураарзиш аст, зеро бар воқеияти ҳастӣ устувор аст, то қисмати дуюм, ки бар ҳаёлот.

*Ман чӣ созам, ки Худо хостааст
К-аз азал мард беҳ аз зан бошад.
Гарчи он тиратар аз мурдоб,
гарчи ин тозатар аз чашмаи рӯшан бошад [113, 307].*

Дар баробари он тангназарии дақёнусӣ, ки аз ҷониби мард бар чинси зан мавҷуд аст, ба олами ҳаёлии илоҳӣ рӯҷӯ кардани шоир муносибати ду олам – олами ҳастӣ ва илоҳиро оид ба мавқеи зан дар ҷомеа рӯ ба рӯи ҳам қарор медиҳад, ки аз ҳам кам фарқ дорад. Бо ин роҳ шоир аз воқеаи ҷузъӣ ба сӯи кулл меравад, ки ин ҳам яке аз далели на шахсӣ, балки иҷтимоӣ будани муҳтавои ин шеър аст.

*Ман чӣ созам, ки Худованд нақӯ медонад
 Бо кӣ чун бояд буд.
 Зиндагӣ, маъзарат аз ту, ки зи худ менолам
 Андар ин фосилаи байни салому падруд [113, 307].*

Дар ин шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ, ки бо мурочиат ба ашё гуфта шудааст, тимсолҳои олами ҳастӣ ва рӯҳонӣ, аз чумла, мард, зан, харгӯш, шер, чома ва монанди инҳо дар ифодаи эҳсосоти таассурот ва умуман муҳтаво, нақши муҳиме бозидаанд, зеро онҳо барои тасвири муҳите, ки воқеа мегузарад, заминаи заруриро ҳозир кардаанд. Аммо муҳимтар аз зикр ва тасвиру ташреҳи ашёвии онҳо сифатҳои мебошанд, ки шоир бо онҳо ба ашёи мавриди тасвир шахсият мебахшад, ҳамчун «тамасхурқунон», «лофзанон», «тарошеду биғурред», «тиратар аз мурдоб», «тозатар аз чашмаи равшан» ва муносибати худро бо онҳо муайян менамояд. Дар натиҷа мақоми ҷиҳати ашёвӣ воқеии шеър ба мартабаи поинтар фурумада, ҷои онро муносибати шоир ба ин ашё ва ҳодиса мегирад, ки моҳияти суҷаи рӯҳию равонии шеърро ташкил медиҳад. Ин суҷа таърихи муносибати ғайриодилонаи мардро бо зан, ки аз азал то имрӯз давом дорад, фаро мегирад ва онро шоир бо таъбири мувофиқ бадеъ аз зиндагӣ аз ҳамчун фосилаи кӯтаҳи «байни салому падруд», яъне ба ҷаҳон омадану рафтани инсон, ба охир мерасонад, яъне мегӯяд, ки дар ин фосилаи кӯтаҳ бечораи зан чӣ азобҳои тоқатфарсо ва дуру дарозеро таҳаммул мекунад.

Шеъри «Маро хулоса нақун, эй ишқ!» аз мурочиати илтиҷоомези пайдарҳам ба се мабҳас (объект) ишқ, дунё, лаҳзаи ғуруб (марг) оғоз мешавад, ки ин пайдарҳамии мурочиатҳо натиҷаи дар ҳолати саҳт ҳиссиётбарангез будани шахсияти шеър аст, ки хонандаро ҳам якбора фаро мегирад. Бо истифода аз санъати такрор овардани калимаву ибораҳои, ки оҳанги илтиҷо доранд, сабки суханро бештар

гиной ва ифодаро муассир месозад.

*Инак, маро хулоса кун, эй ишқ,
Инак, маро хулоса кун, эй дунё.
Инак, маро хулоса кун, эй лаҳзаи гуруб,
Эй марг!
Гули обон мерезад дар ҳошияи фикрҳои
бетаровати ман
барг, барг, барг [115, 327].*

Дар мисраъҳо ба такрор омадани ибораҳои «инак, маро хулоса кун, эй...» ва хусусан се бор такрор шудани вожаи «барг» вазъиятеро эҷод мекунад, ки баёнгари таассуроти амиқ ва маҳзунонаи шахсияти гиноист. Мабҳаси гуногуни мурочиат ишқ, дунё, марг агарчи аз оламҳои гуногуни воқеият ҳастанд, аммо ба василаи эҳсосоти шахсияти шеър ба ҳам иртибот гирифта, ягонагии фазои гиноии шеърро ба вучуд овардаанд. Ҳар яке аз ин мурочиатҳо – ба ишқ, ба дунё, ба лаҳзаи гуруб, ҳарчанд ба сари худ алоҳидаанд, аммо ташдиди баёни эҳсосотро зина ба зина боло мебаранд, то чун ба хитоби «эй марг» мерасанд ва баъд аз он мисраъе меояд, ки ҳолати шахсияти илтиқокунандаро бо шабоҳати ашёвӣ ифода мекунад: «Гули обон мерезад дар ҳошияи фикрҳои бетаровати ман // барг, барг, барг». Таъбири «гули обон» дар асоси тазод сохта шудааст, зеро дар обон – моҳи дуюми пойиз гулҳо асосан хазон мешаванд ва гуле ҳам боқӣ бошад, шабеҳи «фикрҳои бетаровати» шахсияти шеър аст, ки он ҳам барг-барг мерезаду аломати замони пойизи ӯст. Ин таассуроти ғамангез бо расидани қосиде, ки «хатти начот» - и охири меорад, коҳиш ёфта, оҳанги умед ба зиндагӣ пайдо мекунад. Шахсияти шеър илтиқои худро ба мабҳаси мурочиат бо ҳарфҳои «эй тасаллои охири», «эй садое, ки...», «эй нигоҳе, ки...», «эй вучуде, ки...» оғоз мекунад, ки ҳама ба як шайъ, дар айни

хол маҳбубе, ки «ягонатар аз хуршед» аст, тааллуқ мегиранд ва ин такрорҳои хитобии чида низ ба лаҳни розгӯии андешамандона ва ғиояти шеър меафзоянд. Аз ин ҷо ба шеър оҳанги умед ворид мешавад, аммо ин умед ҳам ҳуз-**Н**омез аст, ки онро дар оғози ҳафт мисраъ ва дар охири он паиҳам се бор ба такрор омадани «кош» ба гӯш мерасонад:

*Кош, ин салом ҳеч гаҳ надруд намедошт,
Кош, ин садои шодоб
зи гӯши ташинаи мо дур намерафт...*

Кош, кош, кош... [115, 328]

Дар мисраъҳои баъдӣ тафсири фазилатҳои ин маҳбуби «ягонатар аз хуршед» дода мешавад, ки аз «будани хуршедии» ӯ «гирд гаштани замин маънӣ» пайдо мекунад, «харакоти хучайраҳо... одамонро ба авчи рушд» мебарад, «мурғаки хуфта... нағмасаро» мегардад, «ишқ... барои самоъу ваҷд само» меёбад ва монанди инҳо. Дар ин ҷо ба он чиз тавачҷуҳ бояд қард, ҳар амале, ки аз ин маҳбуб сар мезанад, ҳамчунонки дида мешавад, ҳосили маънавӣ меорад:

*Будани хуршедии нафаре кофист,
Ки гирд гаштани замин маънӣ дошта бошад...
Паёми субҳ – паёми таваллуди нур
дар қалбҳои тираи мо гардад [115, 328] –*

ва монанди инҳо, ки қаблан зикр гашту баъдан ҳам меояд. Ин шеър яке аз намунаҳои он аст, ки шоир нозуктарин зухуроти ҳиссиёти шахсиро муҳимтарин омили шеър қарор дода, ҳангоми баёни бархӯрдҳои ҳисси дар олами ботин, ки эҳсосоти лаҳзаинаи он таассуроти амикеро ба бор меоварад, низ иртиботи худро аз олами ашӣ наметканад. Шоир аносири олами моддиро барои роҳ бурдан ба ола-

ми андешаҳои маънавӣ истифода карда, аз он хулосаҳои ҳикматноки шоирона мегирад. Олами ашё дар шеъри Фарзона ҳар дафъа вобаста ба манзури ӯ ҳам барои нишон додани улвияти ҷаҳони рӯҳӣ ва ҳам сифлияти ҷаҳони модии инсон хидмат мекунад, ки дар ҳар ду ҳолат ҳам ба унсури бадеъ мубаддал гашта, ғиояти шеъри ӯро маҳсус ва муассир чилва медихад. Аз назари сохт ин шеър, аввал, ҳамчун муроҷиати илтиҷомез оғоз гашта, баъд тафсири ҳолати шахсияти шеър, вуруди маҳбуб ва шарҳи фазилатҳои ӯ, орзуи хузномези мондагории маҳбуб аз ҷониби шахсияти шеър, дар охир даъват аз ӯ ва ҳамчунин аз ишқу дунёву марг, баръакс илтиҷои саршавии шеър, ки ҳаётро хулоса кардан мехост, барои аз нав дубора ибтидо додани зиндагӣ шакл гирифтааст. Ҳоло қисмати охири шеърро зери назар мегирем:

Биё, фазоро полоем.

Биё, ҳар бор худро

чу китоби ноҳонда бикишоем.

Биё, сабзтарин ҳарфҳои оламро

ба ҳам нисор кунем.

Дар зимистони замҳарир навбаҳор кунем.

Биё, зиндагонии башарро ба самти нур барем.

Ба дили ғамкашидаи мардуми офоқ

муждаи рустани сурур барем.

Маро хулоса накун, эй ишқ!

Маро хулоса накун, эй дунё.

Маро хулоса накун, эй гуруби нурбарандоз!

Маро дубора бикун оғоз! [115, 329]

Дар ин ҷо равшан дида мешавад, ки шоир лаҳзае ҳам андешаи фуру гузоштани ҳақиқати олами ҳастӣ ва хурдтарин зухуроти ашёи онро надошта, баръакс онро бо «китоби наҳонда» ва «сабзтарин» баҳору «зимистони замҳа-

рир» - аш ифода мекунад. Ин исботи он аст, ки \bar{u} ҳар як хурдтарин чунбиш ва таассуротро дар олами ботин инъикоси партави нозуктарин ва назарногиртарин зухуроте медонад, ки дар олами ҳастӣ ба вучуд омадааст. Шахсияти ғиноӣ, дар шеъри андешаҳои отифии тасвирии Фарзона, ки бо мурочиат ба ашӯи гуногун гуфта мешавад, ҳамеша аз маҳдудаи зиндагии шахсӣ ба вусъати зиндагии иҷтимоӣ, аз ғаму ноумедӣ ба сӯи шодию сурур ва ҳатто аз остонаи марғ ба сӯи огози дубораи зиндагӣ қадам мебардорад. Тамоми нозуку пурасрор ва амиқтарин ҳиссиёту таассуроти шахсияти ғиноии шеъри \bar{u} , ба ин ё он зухуроти ҷаҳони ҳастӣ, манзара, фасли сол, ашӯ, ҳодиса вобаста буда, \bar{u} худро ҳамчун шахсияти ғиноӣ на танҳо дар олами таассуроти ботинӣ, балки дар зухуроти мухталифи олами ҳастӣ, ки бо рӯҳи \bar{u} ҳамоҳанг аст, дармеёбад. Бинобар ин шеъри \bar{u} аз ҷиҳати ашӯву ҳодиса пурбор ва аз ҷиҳати ибрази андешаҳои отифӣ ғаниву гуногунранг аст. Аносири олами ашӯ, ки дар фазои шеъри Фарзона ҷой мегиранд, на танҳо барои ифодаи чигунагии эҳсосоту таассуроти шахсияти шеър хидмат мекунанд, балки моҳияти аслии худро ошкор намуда, на фақат дар муҳити табиӣ худ, балки дар олами шеър ҳам ба эътибору арзишмандии тоза соҳиб мешаванд. Олами ҳастиро аз нав сохтани шеър шеър ҳам ба ҳамин маъност.

БОБИ 3. ШЕЪРИ ҒИНОИИ ТАВСИФИВУ ТАСВИРӢ

Дар шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ аносири олами ашъ, манзараҳои табиат, воқеияти мавҷуда нисбат ба дигар анвои шеъри ғиноӣ мақоми муҳим доранд, ки мавзӯву мухтавои шеър қарор гирифта, ин ё он рӯҳия ва ё андешаеро ифода менамоянд. Ин навъ шеър ҳам бо хузур ва ҳам бе хузури ғаъоли шахсияти шеър арзи андом мекунад. Агар дар шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ шахсияти шеър мавҷуд бошад ҳам, дар он мабҳаси тасвир – аносири олами ашъву табиат мақоми бартаре дошта, ғаъолияти фарди шеър ба воситаи тавсифу тасвири онҳо, нишон дода мешавад.

Дар шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ мавқеи олами ашъ бо зухуроти гуногуни худ, хоҳ дар шакли манзараҳои табиат ва хоҳ воқеияти навофаридашуда, масалан, намои шаҳру сохтмонҳо, муҳимтар гашта, маҳз онҳо дар шахсияти шеър пайдо шудани ин ё он гуна эҳсосоту таассуроти ғиноиро муайян менамоянд. Аносир ва зухуроти гуногуни воқеияти мавҷуда, ки дар рӯ ба рӯи ҷаҳони ботинии шахсияти шеър қарор мегиранд, маншаи чигунагии идроки ӯ аз олами ҳастӣ мебошанд, ки ба он рангу тобиши гуногун – воқеӣ, ҳаёлпардозона, масарратомез ва ё хузнангез медиҳанд. Дар ин ҳолат олами ашъву воқеият арзиши маънавӣ пайдо карда, маводи шеъри ғиноӣ мешавад, зеро шеъри ғиноӣ маҳзани арзишҳоест, ки шахсияти он аз маърифати зухуроти мухталифи ҷаҳони ҳастӣ ҳосил менамояд. Дар баробари ин, ҳамчунонки қайд шуд, ҳамаи ин вазифаро шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ бе вучуди шахсияти шеър ҳам иҷро карданиш мумкин аст. Дар он ҳолат фикру ақида ва эҳсосоту таассуроте, ки шоир мехоҳад ифода кунад, дар интиҳоби аносири олами ашъ, тарзи та-

❦вири манзара, яъне дар зимни мабҳаси тасвир ҷойгузин мешавад.

Нигориши олами ашё дар шеър маъмулан дар шакли манзаранигорӣ, пейзаж, сурат мегирад, ки на фақат зухуроти алоҳидаи табиат, балки ҳамроҳи он тамоми намое, ки онро фаро гирифтааст, масалан, обу замин, осмону абр, набототу ҳайвонот, парандагону хазандагон, хулоса, ҳамаи чизеро, ки ба назар меояд, фаро гирифтаниш мумкин аст. Манзаранигорӣ дар шеъри форсии тоҷикӣ решаҳои ҳазорсола дорад, ки дар ин ҷо маҷоли тавсифи пурраи он нест, аммо ҳамин қадар бояд қайд кард, суннатҳои шукуфо ва пурбори он, ки дар давраҳои аввал дар эҷодиёти шоирони сабки хуросонӣ фаровон ба назар мерасанд, баъд тадричан ҷойи худро ба дигар аносири шеър медиҳанд, ки натиҷаи тағйир хӯрдани талабот аз шеър ва муҳтаво бадеияти он мебошад. Шеъри манзара, ки суварӣ ҳаёл, яъне ҳаёлу тасвиркориро бо андешаву отифа бо худ дорад ва табиату манзара дар он зиндаву гӯё ба қалам омада, намунаҳои олияш дар осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Фарруҳии Сиистонӣ, Мунучеҳрии Домғонӣ ва баъзеи дигарон мавҷуд аст, ба шеъре бадал мешавад, ки ба қавли шоир ва донишманди эронӣ Шафеии Қадқанӣ, ки дар ин бора таҳқиқоти муфассалу арзишманде анҷом додааст, хусусияти «тасаннуию» (сохтагӣ) «тазйинӣ» (ороишӣ) қасб мекунад. Ў, аз ҷумла, дар ин бора менависад: «...аз қарни ҷаҳорум (ҳичрӣ) ба баъд зиндагии мардум навъе зиндагии тасаннуӣ аст ва ифроту тафрит бар он фармонравост. Шоирони ин давра тасвирро василае барои илқои маонии зеҳнии худ намедонанд, балки навъе тазйин ба ҳисоб меоваранд, ки дар ҳар мадҳае бояд аз он тазйин суд ҷуст, монанди ранге, ки бояд бар деворе ё даре ба қор равад, бе он ки тавачҷуҳ шавад ба ин ки оё дар сохтмони ин девор ё ин дар ҷӣ моя ба ранг ниёз ҳаст ва агар ҳаст, ҷӣ навъ ранге ва ҷӣ андоза» [39, 146].

Аммо бояд ба эътибор гирифт, манзаранигорие, ки дар шеъри классикии форсии тоҷикӣ, масалан, дар қисмати тағаззули қасидаҳо, насибу ташбиб [127, 36-39] ва ё умуман қасидаҳои баҳория, ки тасвиру тавсифи манзараҳои баҳор ва ё қасидаҳои, ки ба тасвири фаслҳои дигари сол бахшида шудаанд, ҷой дорад, бар мафҳуми шеъри тасвирӣ ё манзара, ки дар асри мо маъмул аст, мутафовит аст. Дар шеъри пешин тасвири манзара ва ё аносири олами ашё аксаран ҳамчун воситаи ёрирасон барои ифодаи пурратари мазмуну муҳтавои асар истифода мешуд, ки дар ин бора донишманди улуми адабӣ Ризо Бароҳанӣ чунин менависад «...табиат мисли ҳар чизи дигаре васила қарор мегирад, ҳамон тавре ки дар ашъори гузаштаи мо, гаҳ-гоҳ табиат василаи мадҳи мамдуҳ, ё ишқи маъшук бо парастии маъбуд шудааст. Ба ҳамин далел шеъри гузаштаи мо, зиёд ҳам васфӣ набудааст, ҷуз дар баъзе аз ташбибҳои тағаззулҳо, баъзе ғазалҳо ва пораҳои аз маснавиҳо» [8, 125]. Аммо манзара дар шеъри замони муосир на василае барои ифодаи маъноӣ мучаррад, балки мафҳумро ифода менамояд, ки маъно аз худ маводи тасвир берун меояд ва ин ҳолат бар мустақилияти он таъкид дорад. Ба вучуд омадани чунин шеъри манзара дараҷаи муайяни инкишофи тараққиӣ ҷамъиятро тақозо мекунад, ки дар он сатҳи шуури афроди ҷомеа баланд рафта, на танҳо афқору андеша ва фаъолияти инсон, балки ҳастии табиат ҳам маншаи тақомули ҷаҳоншинохтӣ ва озодии маънавии ӯ шинохта мешавад. Ба замми ин, барои ба вучуд омадани шеъри мустақили манзара ташдиди зиддияти муносибатҳои иҷтимоӣ ҳам зарур буд, ки дар ин бора Г. Н. Поспелов чунин менависад: «Зарур буд, ки муҳолифати ҷамъиятӣ шадид шуда, дар шуури мардум норозигии амиқ аз тамоми сохти мавҷудаи ҳаёти иҷтимоӣ ба вучуд ояд, то одамони бештар андешаманд ва аз ҷиҳати зебошинохтӣ пеш рафта ба дараҷае расанд, ки табиатро дар алоқамандӣ бо норозигии умумии худ дарк

ва онро ифода карда тавонанд» [69, 121]. Ҳамин гуна ҳолат, ҳамчунони Г. Н. Поспелов қайд мекунад, дар қисмати урупои дунё, дар Фаронса, асосан дар нимаи дуоми қарни XVIII ба вучуд омад, ки аввал боиси шакл гирифтани чараёни «сентиментализм», баъдан «романтизм» дар адабиёт шуд. Ва «шоирони сентиментализм ва романтизм эҷодкорони маҳз шеъри ғиноии манзара шуданд, дар ашъори худ «эҳсоси таъминии табиат»-ро кашфу ифода карда, бо ин, шеъри ғиноӣ ва тамоми адабиёти бадеиро ғановат бахшиданд ва бо ин ҳама дар рушди зебошинохтии башариёт қадами бузурге ба пеш гузоштанд» [69, 121].

Аммо, мутаассифона, то қарни бист дар шеъри форсии тоҷикӣ истифодаи тасвир ҳамчун мояи шеър дар қарда нашуд, зеро барои ин заминаи зарурии иҷтимоӣ ба вучуд наомада буд ва савияи зебошинохтии шоирон ба дараҷае нарасида буд, ки ба воситаи тасвири манзара ва ҳолатҳои табиат хусусиятҳои хоси онро нишон дода тавонанд. Аз ин ҷост, ки тасвирҳои бечону берӯх, ки аз таҷрибаи фардии шоир баҳра нагирифта, қолабӣ буданд аз шеъре ба шеъре бе мамониат кӯч мекарданд, дар саросари назму насри адабиёти форсии тоҷикӣ мушоҳида мешаванд. Адабиёти ҳамин давраро дар назар дошта, муҳаққиқи дигари эронӣ Тақии Пурномдориён дар бораи хусусияти тасвир дар он ба ҷунин ҳулоса мерасад: «Дар мадоеҳи манзум ва насрҳои маснуӣ форсӣ, чи бисёр тасвирҳо мебинем, ки андак нақше дар интиқоли авотиф ба уҳда надоранд, чаро ки аз хуршеди гарму равшани таҷрибаҳои самимии рӯҳу эҳсос, гармӣ нагирифта ва фақат ба қасди хунарнамоӣ ва санъатгарӣ пардохта шудаанд. Мисли ин аст, ки дебои мунаққашеро бар пайкарае ҷӯбин ё сангин рост карда бошанд» [73, 90-91]. Ин вазъи тасвир ва манзаранигорӣ дар шеъри форсии тоҷикӣ бо истисноӣ хеле кам то қарни бист давом кард.

Дар қарни бист бар асари дигаргуниҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ, ки дар Осиёи Марказӣ рух дод ва давлати

мустақили Тоҷикистон арзи вучуд кард, дар адабиёту фарҳанг низ тағйироти назаррасе ба амал омад. Мавқеи инсон дар ҷомеа дигар шуд, савияи шуури шахсии ӯ боло рафт, ки ин бар кулли хунар, аз ҷумла шеърӯ адаб нақши худро гузошт. Ин на танҳо дар муносибати фард бо ҷомеа, балки дар муносибати вай ба табиат ҳам хусусиятҳои тоза ворид кард. Масалан, ба таври кулӣ қайд кардан мумкин аст, ки инсон дар авоили қарни бист ба табиат муносибати зӯрваронаву тасхиркунанда дошт. Ин вазъият дар дунё, аз ҷумла дар Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии собиқ, ки Тоҷикистон ҳам шомили он буд, ҳукмфармо буд, ки оқибатҳои ногувори на танҳо иқтисодиву иҷтимоиву экологӣ, балки рӯҳиву маънавӣ ҳам дошт, зеро дар натиҷаи ин гуна муносибати зӯрваронаву ғоратгарона ба табиат давлатҳои абарқудрат манфиати бештаре ба даст оварда, ҳаққу ҳуқуқи дигаронро поймол хоҳанд кард, ки дар мардуми онҳо рӯҳияи зӯрвариро манфиатҷӯӣ ва дар мардуми кишварҳои ғоратшуда дилшикастагиву ноумедиро ба амал меорад. Чунин муносибати яктарафа ба табиат, ки инсон ҳатман ғолибу фармонраво ва манфиатҷӯи муваққатии он бошад, дар як кишвар ҳам оқибатҳои ногувори иҷтимоиву экологӣ ва маънавию ахлоқӣ дорад. Бинобар ин масъалаи муносибат бо табиат танҳо масъалаи иҷтимоиву экологӣ набуда, масъалаи маънавию ахлоқӣ ҳам ҳаст, ки бо дарки ин ҷиҳати он дар нимаи дуюм ва охири қарн кам - кам роҳҳои ҳамкориву ҳамдастӣ бо табиат ҷуста мешавад, ки бегумон ба тасвиру тавсифи он дар шеър ҳам асари худро мегузорад. Аз ин бармеояд, ки шеър ҳам ин таҷрибаҳоро аз нав бояд бисанҷад, заруриву манфиатбахши онро бо ҳам пайванд диҳад, то дар тасвири табиат ба ягонагии бўъдҳои эҳсосиву отифӣ ва моддиву маънавӣ бирасад.

Дар ин давра нигоҳи шуаро ба мақом ва хусусияти тасвир ҳам дигаргун гашта, диди тоза ба ашё ва олами табиат, ки маҳсули таҷрибаи фардии эҷодкор ва эҳсосу оти-

фаи шоирона бошад, матлаби тасвир қарор гирифт. Ин ҳам, бешубҳа, шохас аз раванде буд, ки шеърро ба тақозои замони нав аз такрори маънӣ ва тасвирҳои қолабӣ раҳо карда, ба он дар асоси самимияту отифат ва тасвирҳои пурмазмун рушду нумуви тоза бахшиданӣ буд.

Ба дараҷаи пешрафти ҷамъияти инсонӣ доираи ашёи нигориши манзара ҳам вусъат меёбад, зеро дастовардҳои илмиву фаннӣ, ки дар ин ё он шакл таҷассум мешаванд, низ дар намои манзара ҷой меёбанд. Масалан, имрӯз на фақат намои шаҳр, балки сохтмонҳо, роҳҳо, хиёбонҳо, фурудгоҳҳо бо тайёрахову мошинҳояш низ дар ҷаҳорҷӯби манзара ба тасвир меоянд. Зиндагии инсонӣ муосир нисбат ба давраҳои пешин хеле густардатар аст ва он бисёр ҷизҳои тозаеро фаро мегирад, ки инсон онҳоро бояд шиносад, таҷриба ва маърифат кунад, то ин дониши нав ёро ба такомули бештари маънавӣ бирасонад. Тасаввур ва дониши инсон на фақат дар дарозии таърих, балки дар як фосилаи на чандон тӯлонӣ ҳам метавонад тағйир хӯрад, такомул ёбад, ки ба муносибати ӯ ба олами ашё ва табиат таъсир мегузорад.

Шеърӣ ғиноии тавсифию тасвирӣ, ки бо манозирӣ табиат ва олами ашё сари кор дорад, василаи муҳими шинохти на фақат мабҳаси тасвир, балки воситаи беҳтарини шинохти инсон ва якпорчагии ӯ бо олами атроф мебошад. Шеърӣ манзара ба шоир имкон медиҳад, ки муҳити атрофро таҷриба кунад ва ин таҷрибиётро ба шакли тасвир дароварда, ба андозае, ки бо сухан тасаввур кардани он имкон дорад, қобили мушоҳида намояд. Дар ин гуна шеър шоир манзараеро ба тасвир гирифта, онро мисраъ ба мисраъ, тадриҷан ба пеши назар мучассам месозад ва бо ин гӯё инсонро дар ҷараёни халлоқият шарик қарор дода, завқи зебошинохтии ӯро ба сӯи такомул таҳрик мекунад. Шеърӣ манзара, ки як навъи шеърӣ ғиноии тавсифию тасвирӣ мебошад, таҷаллиёти беҳтарини хунари шеър аст,

ки бо писандидатарин вачҳ аз пайванди инсону табиат суҳан мегӯяд.

Олами ҳастӣ на фақат сарчашмаи эҳсосоту таассурот, меҳру муҳаббат, раҳму шафқат, балки зебой ҳам ҳаст, зебоие, ки на фақат мабҳаси зебошинохтӣ, балки зебоиҳои тамоми зухуроти ҳаёт – табиат, эҷодиёти инсон, ишқу алоқа ва дилбастагиро ба ҳуди зиндагӣ, ки мояи хушбахтист, низ дар бар мегирад. Шеърӣ ғиноии тавсифию тасвири василаи асосии нишон додани ҳамин гуна олами ашёву воқеият аст, ки бо чашми шоир дидаву нигориш карда мешавад. Шахсияти шеър муносибати худро ба олами ашёву воқеият аз рӯи ҳамин меъёри ба ҷӣ андоза барои шодиву масаррат ва хушбахтиву озодии ӯ мувофиқат кардани он муайян менамояд.

Дар шеърӣ ғиноии нимаи дуҷуми садаи бисти тоҷик шахсияти шеър на шахсияти мунтахаби ҳаёлпардозона, ҳарчанд баъзан ин гуна хусусият ҳам дорад, аммо асосан шахсияти ҳамзоди воқеияте мебошад, ки ӯро фаро гирифтааст. Ин воқеият, ки олами ашё ва табиатро бо худ дорад, баъзан бо сифати пасту сифлӣ зоҳир шавад ҳам, дар маҷмӯъ ҳамоҳанг бо орзуву омол ва ормони шахсияти шеър ба назар мерасад.

Ҷойи шакке нест, ки дар аввали нимаи дуҷуми қарни бист, ва баъдтар ҳам, аносири олами ҳастӣ ва манзараҳои он ҳамоҳангу ҳамранги орзуву ормонҳои инсонии замони ва, аз ҷумла, шахсияти ғиноии шеър ҳам ҳаст. Аз ин рӯ, манзараҳои табиат ва аносири олами ашё, ки мабҳаси шеър қарор мегиранд, рангу рағғани мусбати иҷтимоӣ доранд. Хубиву зебоии онҳо натиҷаи сохти ҷамъияти нишон дода мешавад, ки дар он адолати иҷтимоӣ ҳукмфармо аст. Ин маъно қариб аз ҳамаи ашъори тавсифию тасвирии он давра падида аст, ки намунаи равшанаш шеърҳои манзариҳои Мирзо Турсунзода мебошад.

Тасвиру суварии ҳаёл, ки куҳнаю қолабӣ буд, бо то-

загии ғояи шеър ҳамоҳанг набуд ва ин далели он буд, ки бо забон, тасвиру сувари хаёли кӯҳнаву ориятӣ муҳтавои тозаро намешавад баён намуд. Ин фикр дар бисёр шеърҳои то нимаи дуюми қарни бист эҷод кардаи Мирзо Турсунзода ҳам, ки аз шоирони пешрави замон маҳсуб мешуд, исбот мешавад. Масалан, шеърҳои «Мамлакати тиллоӣ» (с. 1938), «Ба кӯҳсори тоҷик» (с. 1940), «Баҳория» (с. 1948), ки гӯё мазмуни тозаи иҷтимоӣ доранд, вале бо сабку сувари хаёли забонзаду обшуста баён шуда, фоқиди таҷрибаи фардӣ ва эҳсосоти таассуроти шоиранд. Суvari хаёл дар ин шеърҳо, масалан, дар «Мамлакати тиллоӣ» аз ин қабиланд:

*Тоҷикистони советӣ ҳамчу як гулдаста аст,
Қомати сабзааш дар ин боғи ленинӣ ростааст.
Рангу бўяш қимати ҳар мушикро бишикастааст,
Халқи дилиодаш ба вай меҳру муҳаббат бастааст [92, 19].*

Ҳамчунонки ба назар мерасад, ин мисраъҳо аз таҷрибаи фардӣ, идроки тозаи воқеият ва самимияту отифат бебаҳра буда, ҳарчанд бо истифодаи аносири суvari хаёл, вале бо ташбеҳу истиороти шахшудаи бечон гуфта шудаанд, ба дилу қон асаре намегузоранд. Ё шеъри «Ба кӯҳсори тоҷик» бо ин навъ тавсифу тасвир оғоз мешавад, ки ҳама забонзаду обшустаанд:

*Салом, эй кӯҳсори Тоҷикистон,
Диёри нурсафои хубрӯён.
Ғазалхон омадам монанди булбул
Ба боғат парзанон бар дидани гул... [92, 49]*

Дар поинтари шеър сарафрозии кӯҳсор ба сарафрозии сияҳчашмони Дарвоз шабоҳат дода мешавад, ки ҳеҷ муносибате ба ҳамдигар надоранд, зеро аз қониби шоир

таҷриба нашуда, танҳо ба зарурати қофия сурат гирифта, хандаовар ҳам ба назар меояд:

*Кунун аз ҳусни худ ғаштӣ сарафроз
Ба монанди сияҳчашимони Дарвоз [92, 50].*

Ин аносири суvari хаёл кӯхнаю қолабиянд, онҳо асар аз халлоқияти фардии шоирона надоранд, зеро аз ҷониби шоир дар муҳити табиии худ таҷриба нашуда, аз суннати пешини бадеӣ ба шеър ворид гаштаанд. Азбаски тасвир меҳвар надорад, аносири суvari хаёл аз ҳар ҷониб ба он дохил шудаанд, ки дар натиҷа на тасвири воқеии мукамал, балки парешонгӯй бор овардаанду бас. Ин, бешубҳа, роҳи дурусти судҷӯй аз тасвир нест. Тасвир дар шеър на барои оростану пиростани матн, балки мойи бати он бояд бошад. Дар ин ҳолат он ақидаи содалавҳона, ки гӯё аносири суvari хаёли зебо ваҷҳи зебоии тасвир мебошад, ботил хоҳад гашт, зеро манзур аз тасвир дар шеър на зебоии маснӯй, балки мухтаво, паём ва ҳақиқатест, ки он тасвир мерасонад. Шинохти мақоми тасвир аз ин ди-**д**гоҳ дар шеъри муосири тоҷик ва ҳамҷунин дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода тадричан дар нимаи дувуми қарни бист сурат мегирад.

Аз ашъори ғиноии тавсифию тасвирӣ, ки Мирзо Турсунзода дар солҳои панҷоҳуми қарни бист навиштааст, «Рӯди кӯҳӣ» (с. 1959), «Дурахшон куллаҳо» (с. 1959) ба назар ҷолибтар мерасанд, зеро дар онҳо нисбат ба дигар шеърҳо мавқеи тасвир муҳимтар аст. Дар ин шеърҳо ҳамон ғояи пирӯзии инсон бар табиат, ки барои беҳбудии ҳаёти иҷтимоии ӯ хидмат мекунад, ба тарзу тариқи гуногун тавсифу тасвир карда мешавад. Табиист, ки дар шеъри ғиноии тавсифию тасвирии аксари шоирони тоҷик тимсоли кӯх, рӯди кӯҳӣ, водӣ, дара ва монанди ин аносири кишвари кӯхистон фаровон ба тасвир меоянд, зеро ба ин восита на

танҳо намои муҳити зиндагии воқеии онҳо, балки хислат ва хулқу атвори миллии халқ низ таҷассум мешавад.

Дар шеъри «Рӯди кӯҳӣ» яке аз аносири табиати кӯҳистон, рӯд мавриди ангезаи ҳиссии шоир қарор гирифта, тимсоли он тадричан, байт ба байт, офарида шуда, ҳар байти минбаъда тарҳи тозае ба он зам менамояд. Ин шеър аз 10 байти маснавишакл иборат буда, дар панҷ байти аввали он тасвири рӯди кӯҳӣ бо ибрази ангезаи ҳиссии шоир ҳамроҳ ба қалам меояд, ки аз он се байт махсус дар сифати рӯд аст:

*Сараш бар санг мезад рӯди кӯҳӣ,
Ба доман чанг мезад рӯди кӯҳӣ.
Ба мисли шири навҷӯшидае буд,
Палангу бабри хуннӯшидае буд.
Дара аз гурриши обаши садо дод,
Насимаи рӯҳро, ҷонро гизо дод [92, 217].*

Ҳамчунонки ба назар мерасад, бо таъбирҳои «сараш бар санг мезад» ва «ба доман чанг мезад» рӯди кӯҳӣ ноаён ташхисонида мешавад, ки дар натиҷа баёни матлаб гармтару самимитар садо медиҳад. Шабоҳатҳое, ки дар байни ташбеҳшаванда, рӯди кӯҳӣ ва ташбеҳкунанда, шири навдӯшида, палангу бабри хуннӯшида дида шудааст, мувофиқи матлабанд, зеро ҳар ду қисмат аз олами махсус буда, ба осонӣ дарк мешаванд. Қисмати дуюми шеър, ки бо мурочиати бевоситаи шоир ба рӯди кӯҳӣ оғоз мегардад, шахсиятбахшии шеърро кавитар қарда, рӯдро дар иқдомоти одами чамъияти нав, ки зиндагиро навбаҳори хуррам ва фурузон қарданест, ҳамдаст нишон медиҳад:

*Чароги хонаи моро фурузӣ,
Лаби чоки биёбонро ту дӯзӣ.
Ту ваҳшӣ будию мо ром қардем,
Ту ро бо коммунизм инъом қардем [92, 217].*

Инсон дар ҳар ҷое, ки зиндагӣ кунад, хоҳ дар деҳ, хоҳ дар шаҳр, ўро муҳите фаро мегирад ва ин муҳит на танҳо зиндагии иҷтимоӣ, балки ҳаёти рӯҳию маънавии ўро низ шакл медиҳад. Фарҳанг, адабиёт ва, аз ҷумла шеър ҳам, шакли ба худ хоси мучассамкунандаи ҳамин ҳаёти рӯҳию маънавии халқ аст. Маънии ҳаёти халқ дар арзишҳои маънавӣ чамбаст мешавад, ки он ба воситаҳои бадеӣ, аз ҷумла, рамзу маҷоз, ташбеҳу истиора, ташхису муболиға ва тимсолу намодҳо дар адабиёт ифода мегардад. Ин воситаҳои бадеии тасвир аз аносири табиат ва муҳите, ки ин ё он халқро фаро гирифтааст, сохта мешаванд. Ҳамчунонки ҳар шайъ дар табиат бо шайъи дигар иртибот дорад ва ҳатто асоси пайдоиши ҳаёт ҳам дар ҳамин иртибот аст, дар адабиёт низ аносири олами ашё бо ҳамдигар робита барқарор карда, суратҳои бадеӣро ба бор меоранд, ки истифодаи онҳо ба адабиёт чон мебахшад. Адабиёт бе суратҳои бадеӣ чон надорад, махсусан, шеър. Аз ин рӯ, шеър тасвири табиат ва аносири он ҷондортарин шеър аст, зеро мабҳасе, ки ба он рӯй меорад, худ ҷондор аст ва агар ҷондор нест, шоир онро ҷондор меангораду чон медиҳад.

Суратҳои бадеии шеър, ки аз муҳити зиндагии халқи тоҷик гирифта шудаанд, масалан, кӯҳ, ағба, рӯди кӯҳӣ, арча, уқоб ва монанди инҳо, ки бештар хоси кишвари кӯҳистон мебошанд, дар натиҷаи истифодаи дуру дарози таърихӣ, ҳам дар адабиёти мактуб ва ҳам шифоҳии мардум, ба ифодаи маъниҳои фарохтаре аз мафҳуми аслии худ қобил гаштаанд. Баъзе аз онҳо ба намод, рамз – самбул ҳам табдил ёфтаанд.

Ҳамаи суратҳои бадеии шеър, аз ҷумла, маҷозу истиора, ташбеҳу киноя ва намодҳо ҳам вобаста ба замон, дараҷаи шуур ва маърифати зебошинохтии инсон тобишу маъно дигар карданашон мумкин аст. Дар бораи хусусияти ҳамин гунаи истифодаи намодҳо файласуфи рус А. Ф. Лосев чунин менависад: «Мо акнун осмони пурситораро

як тарзи дигар дарк мекунем, онро сад ё дусад сол қабл аз ин дигар навъ мефаҳмиданд, ду ҳазор ё се ҳазор сол қабл аз ин – боз ҳам дигаргунатар. Ҳамаи онҳо моҳияти гуногуни намодҳои фарҳанги башариянд, яъне боз ҳам намодҳо ба сифати мутарокуми муносибатҳои инсонии замон ва макони муайян мебошанд» [53, 194]. Ҳоло аз ҳамин дидгоҳ ба намоди кӯҳ, ки дар фарҳанги тоҷик истифодаи густардае дошта, дар ашъори Мирзо Турсунзода ҳам бисёр ба назар мерасад, мурочиат мекунем. Дар шеъри классик ва шифоҳии мардуми тоҷик то қарни бист кӯҳ асосан намоди устуворӣ, бузургӣ, тамкин, садди роҳ ва вазнинии ғаму андӯҳ мебошад. Аммо дар шеъри «Дурахшон куллаҳо»-и Мирзо Турсунзода он бо чашми дигар, бо чашми шаҳрванди кишвари озоду хушбахт дида шуда, ба намоди зинаҳои тоза ба тозаи дастовардҳои иҷтимоии мардум табдил гаштааст. Ин, бешубҳа, асари муносибатҳои нави иҷтимоӣ, на танҳо дар байни одамон, балки байни инсон ва табиат низ мебошад, ки дар шуури шаҳрвандии шоир инъикос шудааст. Дар ин шеър, ки ба шакли маснавӣ гуфта шудааст, намоди кӯҳ меҳвар аст, сужаи ғиноӣ дар атрофи он шакл мегирад. Шоир шеърро аз мурочиат ба рафики фарзӣ оғоз карда, сифатҳои баландию ошӯни ғизолону уқобон будани кӯхро зикр мекунад ва дар байти ҳаштум онро ташхисонида, аз забони он чунин мегӯяд:

*Бишнавам аз кӯҳ то акси садо,
Гӯядам, шояд, ки: «–Фарзандам, бие!
Андаке мавзӯро таъбир кун,
Ин бузургии маро тасвир кун.
Қўлаи ман то дари афлок рафт,
Пои ман бар магз-магзи хок рафт [92, 218].*

Баъдан тозагии барфи сари он, устувории он, ки аз тӯфонҳо ҳам парво надорад, бар сараш чун қандил шуъла-

борӣ кардани ахтарон, гирди сараш чарх гардидани мохи сунъӣ, дар доманаш сахроҳо ҳосилхез, боғҳо хурраму сарсабз шудан ва мисли он қад кашидани шаҳрҳои нав тавсиф карда мешавад, ки кам - кам ба намои суннатии кӯҳу қулла тобиши тозаи маъноӣ ворид мекунад. Ин гунаи биниш, бешубҳа, натиҷаи идроки замони нав аст, ки барои чунин хулоса гирифтани замина омода месозад:

*Хостам поро ниҳам бар қуллае,
Пеш омад лек дигар қуллае.
Қуллаҳо аз ҳамдигар болотаранд,
Дар шукӯҳи хеш дигар-дигаранд [92, 219].*

Ҳамин тариқ, кӯҳу қулла ба рамзи баландихое, ки дар роҳи пешрафт мавҷуданду фатҳи онҳо ҷомеаро ба як зинаи таракқиёт болотар мебарад, табдил мешавад. Ва дар охир шоир боз ба рафиқи фарзӣ муроҷиат ва шеърро ҳалқабандӣ карда, мегӯяд: «Пеш рафтӣ, кор осон мешавад, // Қуллаи нав ҳам намоён мешавад» [92, 219].

Дар ҳар дуи ин шеър ҳам олами табиат ҳоло ҳамчун василаи баёни ғояе, ки шоир меҷӯяд, баён кунад, хидмат мекунад, яъне табиат воситаи баёни муҳтавои мебошад, на худ муҳтаво. Аммо нисбат ба шеърҳои солҳои чиҳилум дар ин шеърҳои солҳои панҷоҳуми шоир олами табиат мақоми муҳимтаре пайдо карда, як рӯкни олами ҳастӣ, дар айни ҳол, рӯди кӯҳию қуллаву кӯҳ дар меҳвари шеър қарор гирифта, чигунагии андешаву эҳсосоти шоирро муайян намудаанд. Вале, бо вучуди ин, дар ин шеърҳо ҳоло мақоми тасвири манзараи табиат ва аносири олами ашё ба он дараҷаи зарурӣ нарасидааст, ки эҳсосоти инсонро ба таҳриқ оварда, ба андешаҳои амиқ водор карда тавонад, ки аз он хулосаҳои ҳикматноки фалсафӣ бароварда шавад. Иллати ин на танҳо дар худ адабиёт, балки бештар дар дараҷаи пасти инкишоф қарор доштани ҷомеаи кишвар ва

шуури иҷтимоӣ буд. Аз ин рӯ, тасвири манзараҳои табиат ва аносири олами ашё он мақомеро, ки дар адабиёти ғарб ва ҳатто рус дар ин давра дар фаро гирифтани масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ, фарҳангию маънавӣ дорад, пайдо накарда, танҳо ҳамчун яке аз василаҳои тасвиру тавсифи пирӯзигаронаи дастовардҳо арзи андом мекунад. Вале ба ҳар ҳол, дар ин вазъият ҳам, баъди солҳои шастуми қарни бист, баробари кам - кам боз шудани фазои сиёсӣ иҷтимоии кишвари шӯроҳо назари шуаро ба ҷомеа ва олами ҳастӣ воқеитар мешуд, ки ба нигоҳи онҳо ба табиат ва манзараҳои он ҳам таъсир мегузошт. Андаке тағйир хӯрдани назари Мирзо Турсунзода дар ин солҳо дар тасвири манзараҳои табиат дар шеърҳои «Чӯпон» (с. 1967), «Силсилаи кӯҳи Ҳисор» (с. 1969), «Дараи арӯсон» (с. 1973) мушоҳида мешавад. Сарчашмаи ин шеърҳо ҳам олами воқеият аст, фикри шоир аз дарки ҳодиса ва манзараву ҳолати ҳамин олам ба таҳрик меояд ва ба тасвири бадеии он мепардозад. Аз ин шеърҳо, махсусан, «Чӯпон» бо истиқлоли тасвир, ба он маъно, ки ба он ифодаи ғояе қаблан ҳамл карда нашуда, он аз ҳуди маводи тасвир бармеояд, қобили мулоҳиза аст.

Шеърҳои «Чӯпон» дар навъи ғазал гуфта шуда, таъбири «рама дорад» радифи он мебошад, ки барои ба вучуд овардани тасвир мадад мекунад, зеро дар ҳолати чунин радиф доштани ғазал шоир водор мешавад, ки аз доираи мабҳаси тасвир дур нарафта, байтҳои минбаъдaro ҳатман бо он радиф тамом кунад. Дар ин шеър, ба ҷуз дар байти охир, ҳузури шоир, ки бо ин ё он воситаи забонӣ баён шуда бошад, вучуд надорад, вале ҳолати рӯҳии ӯ бо манзараи тасвир омехта, аз он набзи дил, кайфияти аҳволи ӯ ҳис карда мешавад, ки моҳияти шеърҳои ғиноии тавсифию тасвирӣ ҳам дар ҳамин аст. Манзара дар шеърҳои ғиноии асили тавсифию тасвирӣ ҳамин тавр, бе даҳолат ва ё таъкиди рӯйро-сти муаллиф моҳияти таъминӣ пайдо мекунад. Аз фазои ин тасвир маълум мешавад, ки дар ин ҷо оромишу осоиш

хукмфармо буда, чӯпону рама ба рамзи бадеии он табдил ёфтаанд.

*Чӯпон ба сари кӯҳу чаридан рама дорад,
Аз санг ба харсанг ҷаҳидан рама дорад.
Бӯи гули кӯҳию алафзори чарогоҳ
Дар панҷаи бод асту давидан рама дорад.
Чун абри сафеде, ки гирифтаст фазоро,
Чодар ба сари сабза кашидан рама дорад [108, 131].*

Манзараи табиат ва ё аносири олами ашё дар шеъри тавсифию тасвирӣ мутобиқи рӯҳияи шахсияти шеър нигориш шуда, на фақат фаҳмишу тасаввури инсонро аз онҳо амиқтар месозад, балки барои шинохти беҳтари худӣ шахсият низ хидмат мекунад. Дар ин шеър ҳам ҳамин тавр аст, чондору зинда тасвир шудани чарогоҳи кӯҳӣ бо гулу алафзори чашмаҳояш, ки аносири бечони табиат ҳастанд, аз рӯҳияи зиндагипарвари шоир дарак медиҳанд, вагарна чӯпону рама ҳам, ки чон доранд, бечону берӯҳ ба қалам меомаданд.

*Сарчаиша занад ҷӯи, аз он барра кунад нӯи,
Аз ҷӯи сафобахш паридан рама дорад.
Дар дасти шубон ҷӯб – хитобест ба душман,
Гургон ба ҳаросанду рамидан рама дорад.
Чӯпон нигарад бо назари меҳр ба поён,
Аз қуллаи кӯҳсор хамидан рама дорад.
Ишқу ҳаваси дидани ин манзари зебо
Ман дораму ту дориву дидан ҳама дорад [108, 131].*

Мутаассифона, байти мақтаъ андаке содагароёна анҷом шуда, аз назари ифода нукс ҳам дорад, ки бе зарурат ду бор такрор омадани масдари «дидан» мебошад, аммо дар маҷмӯъ ин шеър нисбат ба дигар ашъори тав-

сифию тасвирии Мирзо Турсунзода, ки манзури шоирро бо нигориши пурраи манзара ва рӯҳ бахшидани он баён мекунад, мақоми арзишмандтареро дорост. Аз ин чихат шеъри «Силсилаи кӯҳи Ҳисор» ҳам ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Аз унвони шеър ҳам пайдост, ки шоир аз аввал доманаи тасвиirro фароҳ гирифта, ба худ имконеро муҳайё кардааст, ки на фақат тарҳхоро озодона интиҳоб кунад, балки дар ҳар ҷо, ки зарур меонад, рангу рағғани тасвиirro ба-ланду паст карда, барои ифодаи идроки ҳиссиётмандонаи худ мувофиқ созад.

*Дидаи манзараи силсилаи кӯҳи Ҳисор,
Нукрагун шаршараи силсилаи кӯҳи Ҳисор,
Рӯдҳои дараи силсилаи кӯҳи Ҳисор,
Акси оҳубараи силсилаи кӯҳи Ҳисор [108, 147].*

Дар ин банд аввал суҳан дар бораи манзараи умумии силсилаи кӯҳи Ҳисор меравад, пас ба воситаи зикри ҷузъиёт – шаршара, рӯдҳо, акси оҳубара он мушаххастар карда мешавад. Танҳо шаршара сифати нукрагунро мегирад, ки хидмати ташбеҳ ва тасвиirro ба ҷо меорад. Шоир, ки эҳсоси баланди ватандӯстӣ дорад, танҳо аз номбар кардани ҷузъиёте, ки дар манзараи силсилакӯҳи зодбумаш мебинанд, лаззат мебарад ва ин зикрро то мисраи ёздаҳуми шеър давом медиҳад ва пас абрҳои онро ба уштурони обнӯшанда ташбеҳи ҷолибе карда мегӯяд:

*Абрҳои мисли шутур гардани худ карда дароз,
Об нӯшанд зи рӯди чамани сабзу кабуд [108, 147].*

Баъд аз ин боз зикр ва ҷо-ҷо бо тавсиф ҷузъиёти дигари силсилаи кӯҳи Ҳисор, ҳамчун бағали кӯҳу чашмаҳову куллаҳо меоянд, ки бо зикру тавсиф ҳам, ҳиссиётмандии самимонаи шоирро ба мо мерасонанд. Дар банди панҷум,

ки аз «ба замин пой фурӯ сохт»-ану «рахна ба сақфи фалак андохт»-ани кӯху қуллаҳо бо ташхису муболиға сухан меравад, хадафмандии ғоявии шоир боло мегирад ва ӯ «офтоби сахариро» «мисли байроқи зафар, машъали тобони ҳаёт» мебинад, ки кӯхҳо «ба сар афрохтаанд». Давоми шеър боз аз зикри чузъиёту тасвиру тавсифҳо иборат буда, дар банди ҳафтум кӯхи Ҳисорро бо ташхисонидан ба пири муғони бодакаш шабоҳат медиҳад, ки зебову муносиб ба назар мерасад:

*Чорзону зада дар майкада чун пири муғон,
Ҷоми саршори маи ноб диҳад кӯҳи Ҳисор [108, 148].*

Мирзо Турсунзода манзараи кӯху кӯхистонро, ки шаҳоматноканд, барои ифодаи ғояҳои шаҳрвандии худ, ки онҳо ҳам бузурганд, хеле муносиб мебинад. Азбаски ӯ «дар домани ин силсила тавлид шудааст», пас тавсифу тасвирва тамчиди онҳо барои ӯ як амри табиист, ки ин шеъри манзараро хулоса карда, мегӯяд:

*Чун расидам ба сари қуллаи кӯҳи ватанам,
Ҳофизи ин ватани пайрави хуришед шудам [108, 148].*

Аз ин ҷост, ки ҳар мурочиати шоир барои тасвири ин ё он манзараи табиат ва ё аносири олами ашё аз рӯи ҷаҳонбинии ӯ сурат гирифта, дар зимн моҳияти мафкуравӣ дорад. Бинобар ин, манзараҳои табиат на умуман, балки бо ҷиҳатҳои хосиятноктаринашон диққати шоирро ҷалб намуда, барои ифодаи ғояи муайян ба тасвир гирифта мешаванд. Азбаски Мирзо Турсунзода асосан шоири музаффариятҳои замони нави шӯравист, он манзараҳои табиат барои тавсифу тасвиринтиҳоб мешаванд, ки ба тақозои ин барномаи эҷодии ӯ мувофиқат дошта бошанд. Дар маҷмӯъ дар ашъори ғиноии тавсифию тасвирии Мирзо Турсунзо-

да манзараҳои табиат ва аносири олами ашӯ бо хосиятноктарин хусусиятҳои худ, масалан, рӯд бо чӯшу хурӯш ва зулолии обаш, кӯҳ бо сарбаландию шаҳоматаш нигориш мешаванд, ки Ҳамоҳанги ғояҳои шаҳрвандии шоир ҳастанд.

Дар ашӯри ғиноии Аминҷон Шукӯҳӣ аносири олами ашӯ фаровон ҳузур доранд, аммо онҳо аксаран ба сифати ёрирасон омада, барои ифодаи ашӯвию маҳсули мухтаво хидмат мекунад. Ӯ теъдоди бисёри ашӯри худро бо тасвири кӯтоҳи ин ё он манзара ва ё аносири олами ашӯ оғоз карда, пас ба ифодаи эҳсосоти таассуроти шахсияти шеър мепардозад. Ин давоми ҳамон истифодаи суннати табиат ва аносири олами ашӯст, ки дар шеър вучуд дошта, барои ифодаи ҷаҳони ботинии инсон мусоидат мекард.

Дар баробари ин Аминҷон Шукӯҳӣ, ки иштиёқ ба назми классикии рус дошта, ашӯри Пушкин ва маҳсусан, Лермонтовро мавриди омӯзиш қарор дода буд, кам - кам аз онҳо дар атрофи як сужаи ғиноӣ ва унсури олами ашӯ сохтани шеърро меомӯзад ва дар эҷодиёти худ ҳам таҷриба мекунад. Дар натиҷа ӯ ба гуфтани ашӯре даст меёбад, ки дар онҳо манзара ва ё унсури олами ашӯ ҷузъиёти тасвир набуда, ҳамчун меҳвари ғиноӣ қарор мегирад. Олами табиат, масалан, дар шеърҳои «Кӯли кӯҳӣ» (с. 1964), «Дарёи Талас» (с. 1964), «Ман номи туро намудаам гум» (с. 1964) ҳамин гуна истифода шуда, бо тақозои ҳолати мабҳас ва таассуроти ифодашаванда ором ва ё дар ҳаракат нигориш карда мешавад.

Дар шеъри «Кӯли кӯҳӣ» намои кӯли кӯҳӣ, ки хоси кишвари кӯхистон аст, ба тасвир гирифта шуда, дар тими соли кӯҳ хислати саховатмандию нисоргарии мардуми тоҷик нишон дода мешавад. Дар банди аввали шеър, ки ба навъи ҷаҳорпора гуфта шудааст, офтоб дар фасли гармо ҳангоми ҳароратбахшиҳои худ ба замин гӯё ташна монда, «ҷашм... ба як коса об» чор мекунад. Ин ҷондор ангоридани офтоб самимияти тасвириро ба бор меорад. Баъд кӯҳ низ ташхисонида мешавад, ки чунин амал мекунад:

*Кӯҳи сарафрохтаи бениёз,
Кӯли мусаффо ба кафи дасти боз
Дошта, чун косаи оби зулол,
Гӯй(?) ба хуршед намояд дароз [139, 29].*

Дар бандҳои ояндаи шеър кӯл ҳам ташхисонида мешавад, ки ба офтоб «ба дилам гӯш кун», «оби мусаффо зи кафам нӯш кун» мегӯяд ва абр ҳам чондор ангорида мешавад, ки чун заминро ташна мебинад, ба сӯи он мешитобад. Ҳамчунонки ба назар мерасад, Аминҷон Шукӯҳӣ дар ин манзаранигорию тасвиркорӣ худ асосан аз ду навъи воситаи тасвир ташбеҳу ташхис истифода кардааст, ки дар мактаи шеър ҳам аз онҳо суд ҷуста, хулосаашро чунин баён медорад:

*Дар раҳи хуршед, ки шамшервор
Пора кунад пардаи шабҳои тор,
Ҳар чӣ, ки дорад, ба ду дасти сахӣ,
Кишвари тоҷик намояд нисор [139, 29].*

Сужаи ғиноии шеър, ки аз муносибати байниҳамдигарии офтобу кӯҳу кӯлу абру ташназамин ба ҳам меояд, дар охир маҷмӯан барои ба вучуд овардани мафҳуми умумии кишвари тоҷик замина омода месозад, ки онро шоир кишваре «ба ду дасти сахӣ» номида, андешаи ҷамъбасти худро изҳор мекунад. Тасвири хулку атвори саховатмандонаи мардуми тоҷик дар ин шеър ҳамон хусусиятеро дорад, ки донишманди адабиёт Д. С. Лихачев умуман дар бораи миллияти тасвир таъкид мекунад: «Хусусиятҳои миллии халқ на дар худ ва на барои худ, балки барои дигарон вучуд доранд» [52, 61].

Дар шеърҳои «Дарёи Талас», «Ман номи туро намудаам гум», ки ҳар ду тасвири дарёро мекашанд, сужаи ғиноӣ дар асоси ҳаракат, ҷараёни дарё шакл мегирад. Шоир

хангоми тасвир ва ё сухан гуфтан аз чараён ба сурати дарё тарҳҳои тоза ба тоза афзуда, онро комилтар менамояд. Дар шеъри «Дарёи Талас» дарё аз мисраи аввал ба воситаи ташбеҳ, ки ба «йигити асптозе» монанд карда мешавад, ташхисонида шуда, баъд дар рафти тасвири чараён ба он тарҳҳои нав зам мегарданд:

*Ба монанди йигити асптозе
Ба рӯи сангҳо бинмуда бозӣ,
Савора медавад дарёи кӯҳӣ
Аз ин водии сабзу пушукӯҳе [139, 90].*

Дар бандҳои дигар ба он сифати «шаффоф», соҳилҳои пур аз чарогоҳҳои гӯсфандон, домани пургул ва монанди инҳо илова мегарданд, ки, аз як ҷиҳат, хидмати пурратар кардани тасвири дошта, аз ҷиҳати дигар, бар сарчашмаи зебӣ ва файзу баракат будани дарё ишорат мекунад. Дар бандҳои чаҳоруму панҷум шоир ба тасвири шабу юрти қирғизӣ дар канори дарё ва хусну ҷамоли духтари хунароманди сурудхон мепардозад ва мегӯяд, ки «Ба ман як дам, ки ин гул ҳамнафас шуд, // Дилам монанди дарёи Талас шуд» [139, 90] ва ба шеър оҳанги ошиқона медиҳад. Ин шеър баъд аз баргузори Даҳаи адабиёту санъати Тоҷикистон дар Қирғизистон, ки Аминҷон Шукӯҳӣ ҳам дар он иштирок дошт ва меҳмони таласиҳо буд, навишта шудааст ва табиист, ки дар мақтаи он ғояи баҳампайвандии халқҳо бо лаҳни ошиқона, ки болотар ба он замина гузошта шуда буд, ҳамроҳ ба гӯш мерасад:

*...Агар ҳар сол дар фасли баҳорон
Талас аз шодӣ (?) меояд ба тугён,
Ба ҳар як мавҷи он, ҳар гул-гули он
Садои қалби ман ҳам ҳаст, ёрон! [139, 90].*

Дар ашъори тавсифию тасвирӣ, ки Аминчон Шукӯҳӣ дар солҳои ҳафтод навиштааст, манзара ва нигориши аносири олами ашё истиклоли бештар доранд. Шеърҳои «Сабр кун, эй гули бодом!» (с.1970), «Боғбонро мепарастам» (с.1970), «Дар кӯчабоғи ишқ» (с. 1970), «Як зарра барф» (с. 1970), «Баргҳои тиллоӣ» (с. 1970) аз ин қабиланд, ки аз инҳо шеъри охир махсусан, қобили таваҷҷуҳи хос метавонад бошад, зеро дар он истиклоли тасвир аз ҳама бештар буда, ғояи шеър аз ҳуди тасвир бармеояд. Агар дар шеърҳои дигари зикршуда кам ё беш нақши шахсияти шеър дар ин ё он сурат ҷой дошта бошад, дар ин шеър ба назар намерасад, ки ин ҳам як аломати пурра тасвирӣ будани он маҳсуб мешавад.

Баргҳои тиллоӣ, яъне баргҳои зарди ҳазон ва умуман ранги зард, ки дар шеъри тоҷикӣ асосан рамзи тирамоҳи зиндагӣ, «... нотавонӣ, маризӣ, заифӣ ва ноқисии аҳвол...» [67, 169] маҳсуб мешавад, дар ин шеър ҳамчун намоди ҷовидонагии табиату ҳаёт ба тасвир омадааст, ки ин тобиши тозаӣ маъноӣ додан ба рамзи суннатӣ мебошад. Дар муқоиса бо зиндагии инсон, ки аввалу охир дошта, давомоташ ҳам он қадар тӯлонӣ нест, ҳар як хурдатарин унсур табиат моҳияти абадият дорад, зеро дар гардиши ботакрори худ аз нав ба зухур меояд. Бинобар ҳар як ин унсур, масалан, дарахт, гул, кӯл, дарё метавонад намоди ҷовидонагӣ бошад. Дар айни ҳол баргҳои тиллоӣ ҳазон ҳамин гуна вазифаро иҷро кардааст:

*Баргҳои сабз тиллоӣ шуданд,
Сурхрӯ гӯё ки аз боӣ шуданд.
Лек аз сайри шамоли тирамоҳ
Зери по афтада ҳарҷой шуданд,
Дар фироқи бог савдоӣ шуданд [139, 64].*

Шоир дар тасвиркорӣ худ аз ташбеҳ, ташхис ва си-

фатчиниҳо истифода карда, манзараи марғуби тирамохро пеши чашмон мучассам менамояд. Дар ин манзаранигорӣ \bar{u} аносиреро, ки барои ифодаи гоџи хостааш зарур мебошанд, интихобан истифода ва нозарури онҳоро сарфи назар мекунад, зеро онҳо барои \bar{u} на ҳамчун унсури дар айни ҳол вучуддоштаи табиат, балки ҳамчун дар пирояи бадеъ ва маҳсус ифодакунандаи андешаи отифии \bar{u} арзи андом менамоянд. Бинобар \bar{u} дар тасвири манзара дасти боз дошта, онро на бо монандии нусхавор, балки бо эҷодкорӣ ба сафҳа меорад. \bar{U} дар тасаввуроти шоиронааш ин ё он ҷиҳати манзараро аз нав месозад, онро мувофиқи иброи андешаву эҳсосоташ пуррангтар ва ё камрангтар ба тасвир меорад. Дар банди иқтибосшуда шоир дар байти аввал ҳолати баргҳоро дар тирамоҳ хеле пуррангу суруромез «тиллоӣ», «сурхрӯ» мебинад. Ҳамчунонки медонем ва дар таҳқиқи адабиёт ҳам қайд шудааст, ки «сурх рамзи тароват, ҷавонӣ, тозагӣ ва латофат аст» [4, 539]. Вале баъди вазидани «шамоли тирамоҳ» онҳоро бисёр хузновар «зери по афтода ҳарҷой» - ву «дар фироқи боғ савдой» нигориш менамояд. \bar{U} ҳатто барои он ки ҳолати хузновари баргҳои ҳазон шадидан таъкид карда шавад, ба навъи ҷаҳорпораи шеър як мисраи дигар илова мекунад, вагарна бо мисраи «Зери по афтода ҳарҷой шуданд», навъи шеър шакл гирифта, мақсад ҳам асосан баён шуда буд. Аммо шоир инро кифоят надониста, барои боз ҳам афзудани таъсири ҳиссии ҳолати баргҳои зарди ҳазон онҳоро «дар фироқи боғ савдой шуданд» ҳам мегӯяд ва навъи шеър аз ҷаҳорпора ба банди панҷмисраи табдил ёфта, таъсири бештари хузновари ҳиссӣ пайдо мекунад. Банди дуҷуми шеър ҳам ба ҳамин минвол сохта шуда, дар байти аввал эҳсоси хузн вучуд надорад, зеро:

*Меваҳоро чида чун дурдонаҳо,
Мардумон бурданд сӯи хонаҳо [139, 64]. –*

ҳиссиёти каноатмандӣ ташвиқ мекунад, боз махсусан, ки меваҳо ба дурдонаҳо ташбеҳ карда шудаанд ва онҳоро чида ба хона бурдан, албатта, аломати хушҳолист. Вале қисмати дуёми банд, ки аз мисраи сеюм оғоз мешавад, тасвириро боз бо ҳузн меомезад ва баргҳоро чун болу паре, ки баъди аз лона кӯчидани мурғон зору низор мондаанд, нишон медиҳад:

*Баргҳо монданд чун болу паре
Баъди кӯчи булбулон аз лонаҳо
Дур аз сарманзили чононаҳо [139, 64].*

Унсури олами ашё ва ё табиат дар шеър бе тасвири муҳите, ки онро фаро гирифтааст, комил нахоҳад буд ва ё шояд ягон маъноро илқо ҳам нахоҳад кард, аз ин рӯ, «баргҳои тиллоӣ» ҳам дар ин ҷо дар муҳити тирамоҳ ва чизҳои дигаре, ки дар он муҳит вучуд доранд, ба қалам касида мешаванд. Дар натиҷа, баргҳои хазон, ки то ин вақт танҳо ҳамчун баргҳои хазон дарк мешуданду бас, акнун, пас аз ин байтҳо ҳамчун як замони сурхрӯию бой, чидани меваҳои дурдонавор, аз лонаҳо кӯч бастанӣ парандагон ва хангоми фироқи чононаҳо низ ба тасаввур меоянд. Ин далели он аст, аносири олами ашё ва ё табиат, хангоме ки бо муҳити атрофаш ба тасвир меояд, воқеан тасвири бадеӣ шуда, қобили ифодаи эҳсосоту андешаи отифӣ мегардад.

«Баргҳои тиллоӣ» агарчи шеъри манзараи тирамоҳ аст, ки ду банди мулоҳизашуда далели он буд, аммо танҳо шеъри манзара набуда, маъноӣ фалсафии зиндагиро, ки аз риштаи ногуастаи будани он иборат аст, низ ифода мекунад. Бинобар шоир дар банди сеюм бошуурона ба тасвири баргҳо дар фасли баҳор мепардозад, ки айёми «гаҳворачунбонӣ» -и модари табиат аст, то ҳаёти тозае парвариш ёбад. Дар айни ҳол аз сифатҳои бисёри баҳор танҳо ҳамонҳое интихоб ва тавсиф мешаванд, ки барои ифодаи хубтару беҳтари маъноӣ фалсафаи силсилапайвандии зин-

дағӣ мувофик бошанд:

*Боз фардо чун расад фасли баҳор,
Баргҳои тоза андар шохсор
Боз ҳам гаҳвораҷунбонӣ кунанд,
Дар сари гулҳо қатор андар қатор
То шавад ҳар як ниҳоле сербор [139, 64].*

Баъд аз он ки баргҳои ташхисгашта ба модароне, ки гаҳвораҷунбонӣ мекунанд, шабоҳат дода шуда, манзараи зебое пеши назар ба чилва омад, маъно ва зебоии ду фасле, ки дар ҳаёти табиату инсон фаслҳои муҳимтарин ҳастанд ва маъноӣ кулли зиндагиро фаро мегиранд, мукамалтар идрок мешавад. Бар сари гулҳо гаҳвораҷунбонӣ кардани баргҳо (ҳарчанд аксари дарахтон аввал гул мекунанд, баъд барг мебароранд – А. Ҳ.) ишора ба он дорад, ки манзур аз ин манзаранигорӣ танҳо ба тасвир овардани як намои зебои табиат набуда, ба ин восита нишон додани чараёни ҳалқавори ҳаёти инсонист. Ба ин хусну тароват тасвир кардани фаслҳои сол чунин маънӣ пайдо мекунад, ки манзараҳои дилписанди табиат барои зеботар сохтани зиндагӣ ва бад ин васила хушахлоқтару инсонтар кардани инсонҳо хидмати арзандаеро ба ҷо меорад. Дар банди мақтаъ боғҳое, ки меваҳояшон расидааст, дар саховатмандӣ ба Ҳотами Той нисбат дода мешаванд ва баргҳое, ки гаҳвораи онҳоро ҷунбонидаанд, яъне дар расидани онҳо саҳм доштаанд, аз ғуруру ифтихор худписанду маст мегарданду боз ба дасти боди хазон меафтанд:

*Боғҳо чун Ҳотами той шаванд,
Меваҳои сабз тиллоӣ шаванд,
Дида онро баргҳо боз аз гурур
Худписанду маст аз боӣ шаванд.
Боз ҳам рӯзарду ҳарҷоӣ шаванд [139, 64].*

Дар «рӯзарду ҳарҷой» шудани баргҳо яъсу маҳзуние нест, зеро ин давоми мантиқӣ ва табиӣ ҳаёт аст, ки оғози тозаеро дар зимн дорад. Ҳамин тарик, дар ин шеър хусусияти хоси ҷаҳони ҳастӣ, ки аз тарҳу намоҳои фаслҳои гуногуни он – баҳору тобистону тирамоҳ ба ҳам меояд, бо рангҳои садоҳо ва ҳиссиёту амалҳо ба тасвир омада, дар маҷмӯъ андешаи фалсафии абадияти зиндагиро ифода кардаанд. Ин шеър намунаи хуби ба ҳам даромехтани шеърҳои фалсафа мебошад, ки дар ин бора донишманди варзида М. Н. Эпштейн, ки шеърро ҳамчун навъи эҷоде, ки моҳияти фалсафӣ дорад, мешиносад, комилан дуруст гуфтааст: «Шеър, маълум аст, ки ҳамчун илми фалсафа дар бораи табиат дар низоми мафҳумҳои меъёрӣ фалсафасозӣ намекунад... Табиат бо бевоситагии ҳиссиётии худ тақозо дорад, ки забони пуршукӯҳи мучаррадот ба ниҳонхонаи он роҳ ёфта, мутеъ шавад, хусусияти забони бадеъ пайдо кунад, ки решаҳои луғавии он ғанӣ буда, бо мафҳумҳои аввалияи худ ба олами табиат пайванд мегирад. «Осмон», «оташ», «об», «нур», «ҳаво» – ҳамаи ин тасаввуроти аёнӣ дақиқ ва дар айни ҳол умумӣ, мафҳумҳои том, ки ҳам шеърҳои фалсафа аз он истифода мекунанд, бо ин роҳ ба воситаи табиат ба ҳам «хешовандӣ» пайдо мекунанд. Шеъре, ки моҳияти ҳодисоти табииро дарёфтааст, фалсафӣ ва фалсафае, ки зуҳури моҳиятҳои табииро дарёфтааст, шоирона мешавад» [140, 304]. Тирамоҳи ин шеър тирамоҳи умри инсон ва баҳораш баҳори он аст, ки агарчи барои як шах аввалу охир дорад, аммо барои табиат ва инсоният силсилапайванди беохир аст.

«Баргҳои тиллоӣ» аз назари навъ ҳам ҷолиби диққат аст, бандҳои он аз панҷ мисраъ иборат буда, ба тарзи **аабба** қофиябандӣ мешаванд, ки вучуд доштани ҷаҳор қофия дар панҷ мисраъ онҳоро хеле хушоҳангу дилҷасп месозад. Вазни шеър ҳам, ки рамали мусаддаси мақсур ё маҳзӯф буда, аз рукнҳои **фоилотун фоилотун фоилон** ба ҳам меояд,

ба хушоҳангӣ ва зуду осон дар ёд нишастани он мусоидат мекунад. Ин аз намунаҳои беҳтарини шеърӣ гиноии тавсифию тасвирии Аминҷон Шукӯҳист.

Тавсифу тасвирва манзаранигорӣ бо мароми эҷодии ҳар шоир пайванди ногустастанӣ дорад. Агар дар мароми эҷодии шоир ифодаи мазмунҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, зебошинохтӣ бартарӣ дошта бошанд, он ҳам барои барҷаста ва маҳсусу тасвуршаванда ифода кардани онҳо ба қор меравад. Ғаффор Мирзо ҳам, ба монанди дигар ҳамқаламони замонаш, шефтаи дастовардҳои бузурги ҷомеаи шӯравӣ ва шояд аз дигарон ҳам бештар ба он арзиш қоил буд. Ба ин, албатта, зиндагии шахсии ӯ, ки бачагии ятимонаро аз сар гузаронида, дар хонаи бачагонии бепарастор ба қамол расида буд, таъсири бузург дошт. Бинобар дар ашъори давраҳои нахусти эҷодиёташ, ки ба солҳои панҷоҳум рост меоянд, тавсифу тасвирва манзаранигорӣ ҳамчун васила асосан барои ифодаи муҳтавои иҷтимоӣ истифода мешаванд, ки бештар тамчиди дастовардҳои замонро фаро гирифта буданд. Табиист, ки дар ин навъ ашъор истиқлоли тавсифу тасвир камтар ва нақлу гуфтор бештар ба назар мерасид. Аммо дар ин байн шеърҳои «Офтоби дилҳо» (с. 1954), «Баҳори дили ман» (с. 1954), «Мачнунбед» (с. 1956), «Афсонаҳои сангӣ» (с. 1956), «Шаршараи Восеъ» (с. 1956), «Ду ҳайкал» метавон номбар кард, ки дар онҳо мақоми тавсифу тасвир нисбат ба ҳарфу гуфтор афзалият дошта, сахнаҳои ҷолибро аз табиат нигориш намуда, қимати бадеии ҳосе қасб кардаанд.

Аз ин шеърҳо сетои аввал муҳтавои ошиқона ва сетои баъдӣ муҳтавои иҷтимоӣ доранд, ки ба воситаи тавсифу тасвир ифода шудаанд. Аз шеърҳои сетои аввал «Офтоби дилҳо» бештар ҳарфию гуфторӣ, вале «Баҳори дили ман» - у «Мачнунбед» бештар тасвирию тавсифиянд. Дар «Офтоби дилҳо» шоир ба офтоб мурочиат карда, аз сифатҳои

зӯриву некиродагӣ, навозишгарӣ, абрсӯзиву ҷаҳонафрӯзӣ ва амалҳои ҳаётбахшии он сухан гуфта, дар охир кудрати онро, ки аз мулки дил гузар карда наметавонад, аз офтоби муҳаббат камтар медонад, ки ба ин кор қодир аст ва офтоби ишқро хоҳари он доништа мегӯяд: «Мон, ки дар дил шарарфишонӣ (?) кунад // Ишқ гӯё ба ҷои хоҳари ту!» [57, 45].

Шеърӣ «Баҳори дили ман» манзараи наврӯзиеро пеши назар меорад, ки пур аз ҷӯшу хурӯш, шавқу изтироб ва ишқу эҳсос аст, ки ба воситаҳои дилчаспи тасвири бадеӣ, ҳамчун ташбеҳу истиораву маҷозу ташхис, нигориш мешаванд:

*Мастана сари баҳор наврӯз,
Ошӯби дили қарор наврӯз,
Чун пардаи сабзаки маҳине
Печида ба шохсор наврӯз.*

*Хуршед ба барф итоб дорад
В - он то сари кӯҳ итоб дорад,
Сариҷӯши сабзаҳои навхез
Дар ҷои дигар саҳоб дорад [57, 46].*

Дар байти аввал мафҳуми куллии наврӯз бо сифати «мастана» ташхисонида баъдан ҳамчун «сари баҳор»-у «ошӯби дили қарор» тавсиф шуда, дар байти дуюм ташбеҳи маҳсус ба наврӯз «Чун пардаи сабзаки маҳине // Печида ба шохсор...» оварда мешавад, ки онро мушаххас тасаввуршаванда мекунад. Дар банди дуюм тасвири манзараи зебои баҳор пурра ва дар айни ҳол бо ҷондор ангоридани хуршеду бо истифодаи маҷозӣ «ба барф итоб» доштани он, яъне онро дар доманаҳо об карда, то сари кӯҳ бурданаш боз ҳам мушаххастар мегардад. Байти дуюми банд бо ташбеҳу ташхису маҷозӣ зебое боридани боронро бар сари сабзаҳо ба тасвир меорад, ки чашм аз тасаввури

он меболаду димоғ аз тароваташ пур мешавад.

Дар ин шеър ҳарчанд нақши шахсияте бараллоина намудор нест, танҳо дар банди панҷум феъли хитобии мурочиатии «истед» ва дар банди ҳаштум, ки охирина аст, феъли «гӯед» дарак аз шахси шеър медиҳад, аммо аз намои манзарае, ки тасвир мешавад, кайфияти болидарӯхонаи ӯ эҳсос мегардад. Ин кайфияти шахси ҷавонест, ки дилаш пур аз эҳсоси муҳаббат аст ва ҷаҳони атрофаш, ки дар оғӯши баҳор аст, бо зебоиву ҷӯшу хурӯши рустанҳову шукуфтано танҳо дилҳоро маст мекунаду ба ошӯб меорад:

*...Бодом шукуфта дар хурӯш аст,
Чун духтараки гулобиш аст,
Дар гирди сараи ҷу ошиқонаи
Гардидани орувон ба ҷӯш аст.*

*Дар сояи себ ҷӯ равон аст,
Дар мугчаи себ гул ниҳон аст,
Н-осуда нафас гирифтани себ
Дар шарфаи мавҷ ҳам аён аст [57, 46].*

Ин тасвир, ки пур аз ҷӯшу хурӯши ҳаёт аст, бешаққу шубҳа, намоёнгари рӯҳия ва муносибати муаллиф на танҳо ба манзара, балки бештар аз он ба худи ҳаёт аст, ки аз шароити иҷтимоии давру замон бармеояд. Ин тасвир бе сухани зиёдании таблиғотӣ аз муҳаббати ҳаёт, дилбастагҳои инсон ба муҳити атроф, аз он ки инсон ҳар қадар дар натиҷаи фаннию техникӣ шудани зиндагӣ аз табиат дур шавад, ҳамон қадар меҳру муҳаббаташ ба он самимитару сӯзонтар мешавад, суҳбат мекунад. Бодоми шукуфта-ро ба духтараки гулобиш ва орувони гирди сари онро ба ошиқони духтарак ташбеҳ кардан ҷӣ қадар зебову тозаву зиндааст, ки як умр дар хотир нақш мебандад.

Бандҳои дигари шеър ҳам ҳамин гуна хусусият до-

ранд, ки огандаи рангу садову бўву ҳаракат буда, як лавҳаи зиндаи табиатро пеши назар мучассам месозанд, ки аз он рангро тамошо кардану садоро шунидану бўйро шамида-ну ҳаракатро дидан мумкин аст. Ин аст хусусияти асили шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ. Ҳолати себе, ки пеш аз шукуфтани бедорист, ба ҳолати шахсе, ки дар изтироб но-суда нафас мегирад, монанд аст ва он маҷозан хеле хубу дилчасп дар шарфаи мавҷ маҳсусу табиӣ баён карда шуда-аст: «Н - осуда нафас гирфтани себ // Дар шарфаи мавҷ ҳам аён аст» [57, 46]. Дар банди шашум шахс худро бо «Истед, чӣ савти дилрабо ин!» [57, 47]. гуфтан, аён менамояд ва па-сон маълум мешавад, ки ӯ аз байни дугонаҳое, ки ҳар яке «чу чанд наврӯз» хурраму зебоанд, хушкардае дорад:

*Дар куртаи шоҳии гулобӣ
Сегӯша рӯ (?)моли сабзтобе,
Бо рӯи сафеди нозанине,
Чашмони сиёҳи шармгине,*

*Мижғони дарози тобдоре,
Дил бурда ҳамӯш посдоре,
Камханда, табассуми накӯе, –
Ин турфа баҳори кист – гӯед! [57, 47].*

Ин шеър аз нуҳ банди чаҳорпораӣ иборат аст, ки то банди панҷум тасвиру тавсифи Наврӯзро фаро гирифта, аз банди шашум ифодаи ҳиссиёт аз нуқтаи баландтарин оғоз мешавад, ки далелаш якбора «истед» гӯён хитоб кардан аст, ки тавачҷухро ба овози дугонаҳое, ки дар байни онҳо дилбари ӯ низ ҳаст, чалб менамояд. Баъд шеър дар ҳамин дараҷаи баланди ҳиссиётмандӣ давом ёфта, бо тавсифу тасвири дугонаҳо ва дилбари шахси шеър, ки «Ин турфа баҳори кист – гӯед!», ба поён мерасад. Ва ӯ умед дорад, ки ба ӯ «ин баҳори туст» гуфта шавад ва азбаски ӯ бо он ҳама

шавқу шӯр ва ишқу алоқаи сӯзон дар бораи зебоии нав-
рӯзу мижгондарози хушқардааш суҳбат мекунад, албатта,
ҷавоби дигаре қатъан истисно мегардад.

Дар шеърҳои тавсифию тасвирӣ ва манзаравӣ маз-
мунҳои амиқи иҷтимоӣ ҷойгузин шуданашон мумкин аст,
ки аз зимни тасвир бармеоянд. «Шаршараи Восеъ» аз ҳа-
мин навъи шеърҳои манзаравист. Он ҳамагӣ аз се байти
ёздаҳҷиҷой иборат аст:

*Бар даҳони гор, поёни дара,
Мефарояд паҳну суфта шаршара.
Пардаи обӣ табиат бофтаст,
Ҳамчу модар бар дараи партофтаст.
Горро то ҳифз аз чашимон кунад,
Қаҳрамон фарзандро пинҳон кунад [57, 67].*

Ин навъ шеъри тавсифию тасвирӣ аз шеъри «Баҳори
дили ман», ки дар он нақши шахси шеър нонамоён бошад
хам, рӯҳияи шод ва ошиқонаи ӯ дар саросари шеър эҳсос
мешуд, тафовути назаррас дорад. Дар ин шеър шоир гӯё
бо мабҳаси тасвир – манзара омехта ё хулул кардааст, ки
аз рӯҳия ва эҳсосоту андешаи ӯ асаре дида намешавад. Дар
шеър ба ғайр аз тасвир чизе дигаре нест, ҳеҷ фикру анде-
шае, ки ба ин ё он тарз дарку маънӣ кардани шеър мадад
мекарда бошад, вучуд надорад. Ҷойи баёни эҳсосоту та-
ассуроти фардию шахсиро пурра воқеияти тасвир гирифт-
тааст, ки ба воситаҳои бадеъ, ҳамчун тавсифу ташбеҳ ва
ташҳис ба ҷо оварда шудааст. «Паҳну суфта» тавсифи фу-
ромадани шаршара, «ҳамчу модар» «пардаи обӣ» бофта-
ни табиат ташбеҳи табиат ба модар ва ташҳисонидани он
мебошад. Маъноии шеър аз худи тасвир бармеояд. Восеъ
қаҳрамони озодӣ ва адолатхоҳи мардумист. Озодӣ ва адо-
лат мавзӯи ҷовидони адабиёт аст, ҳамчунонки табиат. Дар
ин ҷо муҳтавои ҷовидон ба воситаи ҷовидон, яъне манза-

раи табиат нишон дода мешавад, ки таблиғи қаҳрамонӣ мекунад, барои Ватан. Ватан низ ҳамчун табиат рукни ҷовидон аст барои ҳастӣ ва инсон будани инсон. Табиат ҳамчун модар, ҳамчун Ватан бар фарзанди қаҳрамонаш ғамхору меҳрубон аст ва ўро бо пардаи «пахну суфтаи шаршара» - аш аз чашми душманон ҳифз мекунад. Ин эҳсоси дучонибаи ҳамдигардӯстдорӣ – ватандӯстдории қаҳрамон ва қаҳрамондӯстдории ватан бе ҳеҷ ҳарфи муҳаббат, танҳо ба воситаи нигориши манзараи табиат нишон дода шудааст, ки ин намунаи хуби шеъри манзаравист. Ин айни ҳамон ҳолат аст, ки дар бораи тасвири манзара навиштаанд: «Аз манзара муҳаббати ватан оғоз гаштааст» [75, 126].

Ҳар тасвир бо воқеияти мушаххас ва воситаҳои бадеии тозаву муносиб бояд ба қалам оварда шавад. Дар шеъри тасвирии «Ду ҳайкал» - и Ғаффор Мирзо гузаштаи зиндагии мардуми тоҷик, ки зери бори сангини истисморӣ табақоти ҳукмраво буд, дар тимсоли «санги азиме», ки «бораш на ба кӯҳ– бар танаи чор чинор аст», ба воситаҳои бадеии маҷозу ташбеҳу тавсифу ташхис ва муболиға ба нигориш омадааст:

*Як санги азимест чу кӯҳ дар бадани кӯҳ,
Бораи на ба кӯҳ– бар танаи чор чинор аст.
Ҳар чор аз ин бори гарон қад накашида
Чун бутта пур аз гурму қачу обиладор аст* [57, 63].

«Санги азим» дар ин ҷо намоди табақоти истисморӣ гар аст, ки бар дӯши мардуми захматкаш «– чор чинор» савор буданд ва аз гаронии ин бор чинорон қад накашида, яъне мардум ба рушди иҷтимоӣ нарасида, «чун бутта пур аз гурму қачу обиладор», яъне зиндагиашон пур аз нуқсу дарду кулфат буд. Чунин ифодаи беадолатии иҷтимоӣ дар шеъри муосири тоҷик собиқа надорад, зеро мабҳаси тасвир тоза аст, ки ифодаи маъниро ҳам нав намудааст.

Шоир дар банди дуҷуми шеър танҳо бо тасвир қонёе нашуда, мазмунеро, ки меҳодад аз он тасвир дарк шавад, баён карда мегӯяд, ки «ин санг на санг асту чинорон на чиноранд» ва рамзро, ки дар он ниҳон аст, бо чунин суҳанҳо мекушояд: «Дирӯзи гаронро худӣ устод – табиат // Бо тоҷики дирӯза таҷассум бинамудааст» [57, 63]. Дар ду банди минбаъда, дар банди сеюм тасвири банди аввал бо каме тағйир аз нав дода шуда, дар банди чаҳорум он чор чинор ба чор бародар ташбеҳ карда мешавад, ки ба зерӣ он бори сангин «китф ниҳод»-анд ва мунтазиранд, ки «ёри дигар ояд» ва «мадад бахшаду дар чар фиканандаш». Асоси ин шеъри тасвирӣ бар намоди санг, ки дар фарҳанг ва шеърӯ адаби тоҷик мафҳуми моневу мушқиливу тоқатфарсоиро мерасонад, гузошта шуда, аз он мазмуни тозаӣ иҷтимоӣ бароварда шудааст.

Дар шеърҳои «Шиори зиндаи меҳнат» (с. 1960), «Сарву шамшод» (с. 1983) тавсифу тасвир ва манзаранигорӣ ба тарзҳои гуногун ба манзури ифодаи маҳсусу тасаввуршавандаи ғояе, ки шоир меҳодад, баён намояд, ба истифода рафтаанд. Ҳоло зерӣ истилоҳи шеъри тавсифию тасвирӣ пайкаранигорӣ (портрет) низ дар назар дошта шудааст, ки дар шеъри ғиноии муосири тоҷик тадриҷан мақоми устувор пайдо мекунад ва яке аз намунаҳои он шеъри «Шиори зиндаи меҳнат»-и Ғаффор Мирзост.

Пайкаранигорӣ яке аз шоҳаҳои муҳим ва хеле тановари шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ буда, таҷқиқоти ҳамҷонибаӣ амиқ ва ҷудогонае меҳодад, ки дар ин ҷо маҷоли ҳамҷунин қорест. Бинобар ин, ҳангоми баррасии шеъри пайкаранигорӣ дар бораи хусусиятҳои, ки маҳз ҳамон шеър дорад, вобаста ба навъи тавсифию тасвирии он муҳтасаран суҳан гуфта хоҳад шуд. Ҳоло шеъри «Шиори зиндаи меҳнат» зерӣ назар аст, ки муҳимтарин хусусияти шеъри пайкаранигориро дорост, зеро дар он шоир ба воситаи нигоштани пайкара ва ҷеҳраи фардии шахсия-

ти шеърӣ худ тимсоли таъмимиеро меофарад, ки маҳсули андешаҳои ӯ дар бораи шахс ва рисолати ӯ дар ҷомеа мебошад. Азбаски моҳияти эҷодиёти Гаффор Мирзо асосан бо мазмуни иҷтимоӣ хулоса мешавад, дар ин шеър ҳам ӯ симоеро меофарад, ки тасаввур ва ғояи ӯро оид ба инсонӣ бунёдкор ба шакли бадеӣ таҷассум менамояд. Дар ҷопҳои аввал ин шеър ба яке аз бунёдкорони истгоҳи барқии Норак, Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ Ғулом Орзиқулов бахшида шуда буд, яъне мабҳаси тасвири фардӣ ва воқеӣ дошт, аммо дар нашрҳои минбаъда шоир ин бахшоишро ҳазф кардааст, шояд барои он бошад, ки дар он маҳсусияти хоҳе, ки бунёдкори маҳз истгоҳи барқро равшан нишон диҳад, аён набуда, он бештар хусусияти таъмиӣ гирифта, тимсоли ормонии инсонӣ бунёдкор шудааст:

*Раги гардан чу аргамчин,
 Ҷабин бечин, ниғаҳ лочин,
 Ду дасташ дасти оҳангар,
 Сари сина – яли сафдар.
 Дилаш андар кафи дасташ,
 Ҳалиму содаву бегаиш,
 Китоби ботинаиш – зоҳир,
 Бубину хону ибрат гир [57, 176].*

Ҳамчунонки ба назар мерасад, шоир шеърро якбора аз тасвир, аз ташбеҳи ғулувомез, ки раги гарданро ба аргамчин шабеҳ медонад, оғоз карда, ба ҷабин сифати «бечин» медиҳад ва нигоҳро ба нигоҳи «лочин» ва «ду даст» - ро ба «дасти оҳангар» ва «сари сина» - ро ба сари синаи «яли сафдар» монанд мекунад, ки ин ҳама ташбеҳу тавсифу ғулув дарзамон тимсоли пургунҷоиш ва маҳсусу тасаввуршавандаи инсонӣ бунёдкореро, ки шоир дар андешаи ормонии худ дошт, пеши назар меорад. Дар ин ҳолат яке аз қонуниятҳои асосии пайкаранигорӣ ба қор гирифта

шудааст, ки таъкид дорад: «Қисми инсон ҳам дар портрет хомӯш намебошад» [23, 51]. Банди дуҷум шаҳсияти шеърро асосан тавсиф карда, дили ӯро «ҳалиму содаву беғаш» ва «китоби ботинаш» - ро «зоҳир» меномад ва дар ин ҳолат ҳиссиёти таблиғотии шоир боло мегирад, ки ба хонанда муроҷиат карда «Бубину хону ибрат гир» мегӯяд. Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки дар қофия бастанӣ «зоҳир» бо «гир» нуқс вучуд дорад, зеро «зоҳир» бе йот ва «гир» бо йот навишта мешавад. Ҳамин тарик, дар се банди минбаъда ҳам ба сурати ин пайкара тарҳ ва сифатҳои тоза зам мегардад, ба монанди «аз ӯ ояд насими чӯл», «сафои Сир», «бӯи ободӣ», ки онҳо дар як замон ҳам тасвири пайкараро пурра мекунад ва ҳам назари шоирро ба масъалаи инсонӣ бунёдкор ва мавқеи он дар ҷомеа ифода менамоянд. Дар ин сурат моҳияти аслии пайкаранигорӣ ба зухур меояд, ки он як тарзи баёни ғояи асар буда, ба воситаҳои бадеии ниғориш ба амал оварда мешавад. Ин манзур, дар ҳоле, ки дар оғози шеър ҳам дарк мешуд, дар банди охир ҳам махсусан, таъкид гаштааст: «Аз ин дастон, аз ин андом, // Аз ин тӯши чу истехком // Ба меҳнат мекунад даъват // Шиори зиндаи меҳнат!» [57, 176].

Дар шеъри «Шиори зиндаи меҳнат» ҳам воситаҳои тасвири бадеӣ, аз ҷумла ташбеҳу тавсифу ташҳису истиораву муболиға ва ҳам воситаҳои наҳвӣ – таркибу ибораҳои луғавӣ ҳамчун «раги гардан чу арғамчин // чабин бечин, ниғаҳ лочин», ки бидуни феъланд, ҳама, аз як ҷиҳат, барои тасвири пайкараи инсонӣ бунёдкор – «шиори зиндаи меҳнат» ва, аз ҷиҳати дигар, барои эҷоди набзи босуръати меҳнати офаринанда хидмат мекунад. Вазни шеър, ҳазачи мураббаи солим, ки аз такрори дукаратаи **мафойлун мафойлун** дар як байт ба ҳам меояд ва ҳам тарзи қофиябандии маснавӣ **аа бб** барои иҷрои ҳамин матлаб интиҳоб карда шудаанд. Дар банди аввал исми сохтани мисраъҳо, яъне бе феъл тартиб додани онҳо, низ ба хотири ҳамин ба

даст овардани набзи босуръат мебошад, ки шеър ҳамоҳанги пайкорҳои корофарин садо диҳад. Ҳамаи ин василаҳои тасвиру ифодаву баён муваффақона истифода шуда, дар маҷмӯъ шеъреро ба вучуд овардаанд, ки дар он ҳам пайкараи инсонии меҳнат ва ҳам набзи зиндагии замон, ки оҳанги бунёдкорӣ дошт, офарида шавад.

Шеъри «Сарву шамшод» аз ашъори минётурии манзаравии Ғаффор Мирзост, ки дар сурати ин ду дарахти табиат – сарву шамшод зиндагии инсониро маънӣ мекунад. Дар ин шеър дарахтзори табиат, аз ҷумла ду навъи он, ҳамчун дафтари сабзи зиндагӣ хонда мешавад, зеро дар мақоми тимсоли ҳаёти инсон зухур намудааст. На танҳо манзараи табиат, балки ҳар ҷузв ва узви он, ҳамчунонки дар воқеъ ҳам ҳаст, дар шеър метавонад тимсоли абадият бошад. Вақте ки аз ин тимсолҳои абадияти ҳастӣ барои инъикоси даргузариҳои ҳаёти инсонӣ истифода мешавад, тазодҳо ниҳоят барҷаста ва назаррас намудор мегарданд, чунонки дар ин шеър аст:

*Сарву шамшод навҷавон буданд,
Бетаносуб ба сели гарм ва сард,
Бивазад бод, ҳар ду мерақсид,
Шодмона сарак-сарак мекард.*

*Солҳои шубоб бигзаитанд,
Ҳарду гӯёи изтиробии навад,
Дар мақоми шамол меноланд,
Дар мақоми шамол мекалаванд [58, 84].*

Ин шеъри комилан тасвирист, ки вазъи ду дарахтро дар фаслҳои гуногуни сол – баҳорро дар хотир ва ҳолои ҳазонро дар воқеъ, нишон медиҳад. Ҳангоме ки ҷавон буданд, сели гарму сард барояшон фарқе надошт, «мерақсид -анду «сарак-сарак мекард» -анд, бо ин суханҳо шоир

онҳоро ташхис карда, барои ба ҳаёти инсонҳо пайвастанӣ авзои онҳо замина омода месозад ва дар банди дуҷум ин пайвандро таҳким бахшида, ба онҳо сифати «изтироб» доштан ва амалҳои «меноланд» -у «мекалаванд» -ро нисбат медиҳад, ки иртиботашон ба ҳаёти инсонӣ комил шавад. Дар натиҷа ҳар дуи ин нахл – сарву шамшод намоди инсонҳо гашта, «дар мақоми шамол» нолидан ва калавидани онҳо маъноӣ ба марҳалаи ҳазон расидани онҳоро ифода менамояд. Андешаи ҷамъбастии шоир дар ин шеър бе ҳеҷ табу тоби ҳисси, бе таъкиди лафзӣ, ҳамчун ки дар воқеъ ҳаст, аз идроки ҳуди хусусияти тасвир бармеояд, ки ба он фазилати бештари фалсафӣ медиҳад.

Як шеъри муваффақонаи тавсифию тасвирӣ шоирро шиносонида, аз истеъдоди нигорандагии ӯ дақиқан хабар доданаҷ мумкин аст, зеро дар шоирӣ, ки яке аз ҳунариҳои каломии нафиса аст, ҳамеша нишон додан нисбат гуфтан волотар буда, бештар асар аз ҳаллоқият дорад. Ҳамин гуна ҳолат дар солҳои панҷоҳум бо Муъмин Қаноат рух дод. Маълум аст, ки дар он замон шеъри муосири тоҷик бештар зеҳнӣ буда, ҳарфҳои ташвиқотию таблиғоти мафкуравӣ бар тасвири саҳнаҳои шоирона тасаллут дошт, ки эҷодиёти Муъмин Қаноат ҳам аз он бар канор набуд. Аммо боз ҳам ҳис мешуд, ин шоир аз ҳамон замон мекӯшид, ки тафаккуроту таассуротаҷро дар зимни шайъе, тасвири ироа карда, суҳанаҷро аз мучарради раҳо бикунад. Бинобар дар ашъори ғиноии андешаҳои отифӣ, отифии тасвирии ӯ ҳузури шайъ, тавсифу тасвир аз аввал бештар ба назар меарсид. Ин хусусият, ки заминаи тасвири пурра ва мустақилро дар шеър омода месохт, шоирро ба эҷоди ашъори манзаравии комил расонд, ки шеърҳои «Пири гулфурӯшон» (с. 1959), «Обаки шӯх» (с. 1959), аз намунаҳои беҳтарини онҳо ҳастанд. Аз ин шеърҳо махсусан, «Пири гулфурӯшон» бо тару тозагӣ, нотақрорӣ ва ҳаллоқиятаҷ, ки зодаи қудрати тасвиркории фардии Муъмин Қаноат аст, таваҷҷуҳро

ба худ чалб менамояд. Дар ин шеъри мухтасар, ки ҳамагӣ аз се байти маснавӣ иборат аст, кӯҳи Варзоб, ҳамчун рамзи тамоми кӯҳистони тоҷику диёри тоҷикон бо қалами нигоргарӣ ба сурати пири гулфурӯш зебову дилписанд ба тасвир омадааст:

*Кӯҳи Варзобро чӣ даврон аст,
Гӯй он пири гулфурӯшон аст:
Ҷомаи беқасаб ба бар дорад,
Локии шоҳӣ (?) дар камар дорад.
Саллаи суф гирди сар дорад,
Сабади гул ба пеши бар дорад [51, 22].*

Аввалин чизе, ки ба ин шеър гармӣ мебахшад, ташбеҳи хуб кардан ва ташхисонидани мабҳаси тасвир – кӯҳ мебошад, ки ҳатто дар унвони он ҷой дорад. «Кӯҳи Варзоб» ба «пири гулфурӯшон» ташбеҳ карда шудааст, пир, яъне инсон, гулфурӯш боз ҳам амале, ки ба инсон хос аст, яъне ташхис болои ташхис аст. Сониян, сифат ва вожаҳое, ки барои тасвири кӯҳи ташхисшуда – пири гулфурӯшон оварда мешаванд, на зехнӣ, ҳамчун зебо, хуррам ва монанди инҳо, ки дидану ҳис кардани онҳо душвор ё номумкин аст, балки ҳама айнӣ, яъне маҳсусу ламсшаванда ва шайъӣ мебошанд, ҳамчун ҷома – беқасаб, локӣ – шоҳӣ, салла – суф, сабад – аз гул. Дар ин ҷо тасвир бар воқеият асос дорад, ки худ шайъиву зебову тасаввуршаванда буда, мушаббах ва мушаббахун бих – кӯҳи Варзоб ва пири гулфурӯш, яъне ҳар ду тарафи ташбеҳ аз олами воқеъ, ашъанд, ки аз навъҳои беҳтарини ташбеҳ ба шумор меравад. Дар ин ҷо тасвир на танҳо сурат, балки забон ҳам дорад, гӯест, зеро он бо забони тасвир мегӯяд, ки он тасвир маҳз кӯҳи диёри тоҷик аст, зеро ба пире ташбеҳ шудааст, ки аломатҳои миллияш равшану барҷаста ба зухур омада, бо ҳар тарҳи тасвир, маҳсусан, бо «ҷомаи беқасаб», «локии шоҳӣ»,

«саллаи суф» рангу рағғани миллии тоҷикии худро дурахшонтар менамояд. «Сабади гул ба пеши бар» доштан, на танҳо тасвири зоҳирист, балки ба ботини миллият низ ишорат дорад, зеро дар фарҳанги миллии тоҷикӣ ва махсусан, дар шеърӣ ирфонии форсии тоҷикӣ, ҳамчунонки Муҳаммад Иброҳими Заробиҳо дар асари пурмуҳтавои худ «Аз давлати Ҳофиз (Тафсири чомеъи дувоздаҳ газали Ҳофиз)» ҳам қайд мекунад: «Гул намоди покӣ, латофат, маъсумият ва нур аст... Гул дар ин дунё мазҳари густардагӣ ва зебоӣ, ва дар олами охират низ мазҳари густардагӣ аст, ки рамзи ҷовидонагиро дар бар дорад. Гул дар воқеъ намоди инсон аст. Инсон дар ин дунё бо худсозӣ, имон ва аъмоли хайр, зебоияшро густарда мекунад. Аз он ҷо, ки инсон дар ин дунё пойдор нест, бо ин густардагӣ, дар охират ба ҷовидонагӣ мерасад» [34, 276]. Бинобар ин, тасвир дар ин ҷо зоҳиран зебо ва ботинан пурмаъност. Ба ғайр аз ин, кӯҳ суннатан дар шеър бештар истиора ва ё намоди сарбаландӣ, пойдорӣ, гаронӣ ва монанди инҳост, аммо ҳамчунонки дида мешавад, дар ин маврид ба мафҳуми тозаии мардуми софдилу меҳмонавози тоҷик ва диёри ӯ ба қор бурда, бар имкони маънигунҷонии он афзуда шуда аст. Ба замми ин, кӯҳро пир номидан ҳам бори маънавии онро меафзояд, зеро вожаи пир дар фарҳанги мо маънои роҳнамои маъनावиро низ ифода менамояд. Мутаассифона, дар ин шеърӣ хуб чанд нуқс ба назар мерасад, ки аз инҳо иборат аст: Калимаҳои «даврон» ва «гулфурӯшон» ба ҳам қофия баста намешаванд, зеро дар ин ҷо ҳар дуи «он» дар охири калимаҳо пасванд мебошанд, пас «давр» мемонаду «гулфурӯш», ки ҳамқофия нестанд. Азбаски вазни шеър баҳри ҳафиф буда, аз афоилҳои **фоилотун мафоилун фаллун** –У – – / У – У – / – – ба ҳам меояд, ҳиҷои панҷум кӯтоҳ аст ва дар истифодаи калимаи «шоҳӣ», ки ҳиҷои охири он «ҳӣ» дароз мебошад, сакта ҷой дорад. Дар мисраи панҷум «Саллаи суф гирди сар дорад» ибораи «гирди сар», ки ба

чойи «ба сар» омадааст, хилофи сабки забон аст, зеро салла ба сар дорад гуфтан дуруст аст, на гирди сар, ки шоир бо тақозои вазн ба ин нуқс роҳ додааст. Бе ин нуқсҳои фанӣ ва сабкӣ арзиши шеър хеле болотар хоҳад буд.

Тасвир, мухтаво ва манзури шеър зотан ба ҳам пайванди ногуастаи доранд. Шеър дар сайри таърихи худ барои тамоули ҷаҳони маънавии инсон омода шудааст, ки ин вазифаи худро бо роҳи инсонро ҳамчун меҳвари мавзӯ ва тасвир қарор додан ба иҷро мерасонад. Вале инсон дар ин ҷаҳон на танҳо бо ҳамчинсони хеш – инсонҳои дигар, балки бо ҳамаи мавҷудоте, ки ўро ихота мекунад, табиат ва ҳамаи чизе, ки дар он мавҷуд аст, робита пайдо мекунад. Бинобар ин, инсон, шайъ ва ё манзараи табиат, ки дар шеър инъикос мешавад, ҳаргиз ба мафҳуми шайъӣ ва табиӣ худ боқӣ намонда, ба мухтавои шеър бадал мегардад. Ин қазия аз солҳои шастуми қарни бист сар карда, дар эҷодиёти Мӯъмин Қаноат, махсусан, аз силсилаи «Ситораҳои замин» шеърҳои «Ҳусн», «Ҳохари Куба», «Аҳсант ба одам» (с. 1962), силсилаи «Ассалом, Карпат!» шеъри «Корвони нур» (с. 1962) ва баъд татбиқи худро пайдо кардааст. Дар ин бора Аскар Ҳакимов дар тадқиқоти худ «Шеър ва замон» дар боби «Сухан ва образ» муфассал сухан рондааст [121, 92-102].

Яке аз унсурҳои олами ҳастӣ, ки дар шеъри манзараӣ бештар тавсифу тасвир мешавад, муҳити об мебошад. Муҳити об, аз оби ҳаёт сар карда, то оби воқеии нӯшидани, хоҳ нахру кӯл бошад, хоҳ бахру укёнус, бо умқ ва розноқӣ ва дигар сифатҳои баргузида, ҳамчун софию зулолӣ ва ҳаётбахшии худ дар шеър аз давраҳои бостон дорои мақоми муҳим аст, ки давоми он дар шеъри муосири тоҷикӣ ҳам ҷавобгӯи ниёзҳои маънавию зебошинохтии он мебошад. Дар диёри тоҷикон, ки кишвари кӯҳистон буда, дарёву бахрҳои вусъатнок надорад, назари шоирон асосан бар рӯду рӯдҷаҳои кӯҳиву кӯлу чашмаҳост, ки на танҳо алома-

ти чуғрофиёи ватан, балки муҳити бардошти маънавии онҳо ҳам ҳаст.

Дар байни ашъори тавсифию тасвирии Муъмин Қаноат шеърҳое, ки дар ин ё он шакл муҳити обро нигориш кардаанд, кам нестанд, масалан, ҳатто силсилаҳои ашъори ӯ «Мавҷҳои Днепр», бобҳои алоҳидаи «Достони Норақ» ба ин мавзӯ бахшида шудаанд, аммо дар айни ҳол манзур шеъри ғиноии манзаравӣ мебошад, ки дар он тасвир воситаи ёрирасон набуда, комилан мустақил аст. Аз ин навъи шеърҳо «Обаки шӯх» (с. 1959), «Ташнаи тӯфон» (с. 1959), «Чашмаи сабоҳӣ» (с. 1965), «Зоиндаруд» (с. 1971), «Хумбов» (с.1981) - ро метавон номбар кард, ки дар давраҳои гуногуни эҷодиёти шоир навишта шуда, далели дар ҳар давра дар маърази таваччуҳи ӯ қарор доштани ин мавзӯ мебошад. «Обаки шӯх» аз шеърҳои давраи аввали эҷодиёти Муъмин Қаноат буда, манзараи ба рӯди Панҷ ҳамроҳ шудани обаки шӯхеро, ба монанди ба канори модар даромадани тифли беқароре тасвир мекунад, ки ба воситаҳои бадеи баён – ташбеҳу тавсифу ташҳис ба ҷо оварда шудааст:

*Обаки шӯхе чу тифли беқарор
Меши тобад аз миёни кӯҳсор.
Аз баландӣ меравад гулгулқунон,
Ӯ ба мисли кӯдаки ширинзабон.
Бо раҳи пурсанг поён меравад,
Беибо, галтону хезон медавад;
Гӯӣ аз чизе гурезон мешавад,
Дар канори Панҷ пинҳон мешавад.
Ҳамчу тифле, меҳр тобад бар сараш,
Медарояд дар канори модараш [51, 28].*

Дар аввал бояд қайд кард, ки ин нусхаи шеър аз нусхаҳои пешин хеле таҳрир хӯрда, баъзе нуқсҳо бартарарф

шудаанд, вале бо вучуди ин, холо ҳам комилан бенукс нест, ки поинтар аз онҳо сухан гуфта хоҳад шуд. Ба маънои кулли он меандешем ва мебинем, ки шоир дар байти аввал обакро шӯх ва тифлакро беқарор тавсиф карда, обакро ба тифл ташбеҳ мекунад, ки он дар айни ҳол ташҳис ҳам мешавад, зеро мушаббахун биҳ инсон аст. Ин самимияте дар дил эҷод мекунад, зеро инсон ба тифл ва умуман ба бачаи ҳар ҷонзоде бо меҳру шафқат менигарад, ки дар ин ҷо обакро ба тифл шабоҳат додан ҳам ҳамин гуна ҳиссиёт ба вучуд меорад. Дар байти дуюм шабоҳати обаки шӯх бо тифл бо овардани сифатҳои «гулгулкунон» -у «ширинзабон» боз ҳам амиқтар карда мешавад, аммо дар мисраи ҷаҳорум «Ў ба мисли кӯдаки ширинзабон» «ӯ ба мисли кӯдаки» ҳамчун ҳашв ба назар мерасад, зеро дар мисраи аввал ин монандкунӣ «чу тифли беқарор» ҷой дошт. Дар байти сеюм ба ҷорӣ шудани обак тарҳи дигар «беибо, ғалтону хезон» афзуда мешавад, ки ҳолатро ба асли табиияш наздиктар нишон диҳад. Дар байти ҷаҳорум ибрази маънӣ бо мисраи «Дар канори Панҷ пинҳон мешавад» ба мақтаъ мерасад, аммо шоир мехоҳад, ки маҳз ба канори модар даромадани онро таъкид кунад ва суханро давом медиҳад, ки боз ҳам ҳашв мешавад. Байти панҷум «Ҳамчу тифле, меҳр тобад бар сараш, // Медарояд дар канори модараш» нуқси сабкӣ дошта, баъд аз «ҳамчу тифле» омадани «меҳр тобад бар сараш» ҷо наафтадааст.

Дар «Обаки шӯх» нақши шахси шеър ба назар намерасид, вале «Чашмаи сабоҳӣ» аз навъи шеъри манзаравист, ки дар он нақши ӯ бараллоина хувайдо буда, шеър бо мурочиати ӯ оғоз мешавад. «Чашмаи сабоҳӣ» аз ҳашт байти маснавӣ иборат буда, дар баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзүф **мафойлун мафойлун фаълун У---** У--- У-- гуфта шудааст. Дар ин шеър дар баробари тасвири манзараи чашма изҳори андешаҳои отифии шахсияти шоир низ ҷой

дорад, ки ба он гармии бештар медиҳад, зеро шоир онро ҳамчун «ёри чавонӣ» бо муҳаббат ёд мекунад. Ин меҳр аз оғози шеър, аз ташбеҳу тавсифе, ки шоир дар тасвири чашма ба қор мебарад, хуб эҳсос мешавад. «Аз ҳотаи гул... равону соф чун овози булбул» мебарой ва дар «нарми» -ю «бегуборӣ» «чу шарми духтарони кӯҳсорӣ» гуфтани шоир ба чашма далели меҳру муҳаббати ӯ бар «ёри чавони» -яш мебошад, ки воқеан содаву самимона аст:

*Барой субҳидам аз ҳотаи гул,
Равону соф чун овози булбул.
Аҷаб нармӣ, аҷоиб бегуборӣ,
Чу шарми духтарони кӯҳсорӣ.
Дамиданҳои чун субҳи сафоят
Кунад аз равшанӣ бо ман ҳикоят.
Ту хомӯшию сад оҳанг дорӣ,
Зи гулҳо бӯй дорӣ, ранг дорӣ.
Чу нози духтарони шӯхи Дарвоз
Чӣ ширинӣ, аё сарчашимаи ноз! [51, 60]*

Аз ихотаи гул ҳамчун овози булбул баромадани чашма тасвир ва ташбеҳи хеле зебо ва тару тозаест, ки зодаи хоси қареҳаи шоиронаи Мӯъмин Қаноат аст. Ҳамин тариқ, ташбеҳу тавсифот, ки дар ду байти дигари давоми шеър меоянд, ҳама тароватноку пурмуҳаббатанд. Ва дар охир «Туро, ёри чавонӣ, ёд кардам, // Ба ёдат мазрае обод кардам» [51, 60] гӯён шоир шеърро чамъбаст мекунад, ки нақши андешаҳои отифии шоирро мушаххастар менамояд.

Аз ашъори ғиноии тавсифию тасвирии Мӯъмин Қаноат, ки ба манзараҳои гуногуни муҳити об – чашмаву кӯлу рӯду дарё бахшида шудаанд, шеъри «Хумбов» аз ҳама асилу рехтаву маҳкам аст. Аносири олами ашъ, ки заминаи тасвирро асос мегузоранд ва ибрази эҳсосот, ки ғино-

яти андешаҳои отифиро таъмин менамоянд, дар ҳар шеър таносуби гуногун доштанишон мумкин аст. Ҳоло ба он тавачҷух мекунем, ки аз як ҷониб, тасвиру тавсифи манзараи мушаххас бо тарҳҳои табиӣ худ чӣ гуна рух менамояд ва аз ҷониби дигар, андешаҳои отифӣ шахси шоир аз онҳо бо чӣ воситаҳои бадеӣ асилу амику муассир ифода карда мешаванд. Дар ин шеър ҳеҷ унсури муҳити рӯд ба шахси шоир беалоқа нест, шояд аз ин сабаб ки ин рӯди зодгоҳи шоир аст ва дар тамоми марҳалаҳои ҳаёт бо ӯ пайванди ногустастанӣ доштааст. Шеър аз мурочиати саволии шоир ба рӯд ибтидо мегирад, ки дар айни ҳол онро ташбеҳи зебо ба ранги осмон ва ташхис ҳам мекунад:

*Ту, эй рӯди кабудӣ осмонӣ, чӣ гуҳар дорӣ?
 Чу сетори Шарифи Қӯра саҳроят садафкорӣ.
 Ва се пулат маро се пардаи саҳрои сетор аст,
 Маро сарчаишмаат чаиши кабудӣ масту хуммор аст*
 [51, 93].

Дар мисраи аввал, ки шоир як тарҳи тасвири муносиби маҳсусе аз рӯд медиҳад, бо таркиби суолии «чӣ гуҳар дорӣ» дарзамон ба олами ботин низ ишорат мекунад. Гуҳар – гавҳар вожаи пургунҷоишест, ба маъноҳои бисёре, аз ҷумла, асл, зот, сиришт, марворид, санги қиматбаҳо, инсонии гиронмоя, сухани мавзуну оӣ... меояд, ки дар ин ҷо тобиши пурмаъноии худро нигоҳ дошта, баробари марворид мафҳуми сиришту пурбаҳоиро низ фаро гирифтааст. Сатҳи рӯдро ба саҳрои садафкорӣ сетор ташбеҳ кардан тозаву тар ва бисёр муқбил ҳам ҳаст, зеро ин ташбеҳ на фақат ба зоҳири ин ду тарафи ташбеҳ– рӯду сетор, балки ба ботини онҳо низ ишорат дорад, ки аз ҳар ду ҳам наво мехезад. Хумбов рӯди кӯҳист, ки ҳам аз ҷиҳати навоҳезӣ ба сетор шабоҳат дораду ҳам ба шакл, чун сеторро навозанда ба даст мегирад, сари он боло меравад ва ба рӯди кӯҳӣ, ки аз баландӣ сарозер мешавад, шабоҳат пайдо мекунад.

Пулҳои рӯдро ба пардаҳои сетор ташбеҳ кардан тоза мебошад ва ин тозагӣ аз он сар мезанад, ки худӣ рӯдро ба сетор ташбеҳ намудан тоза аст, аз ин рӯ, ҷузвҳои ҳар ду қисмати ташбеҳ– рӯд ва сетор, ки ба ҳам монанд карда мешаванд, низ тозаанд. Дар байтҳои минбаъда ҳам шоир ҳарфҳои мезанад, ки аз назари савту наво ба ҳам пайванд доштани рӯду сетору сеторзанро бисёр бачову нозукона гӯшрас мекунад:

*Чу фарзандат фалакро баст дар саҳрои сетораи,
Рабуда Рокро то пардадор аз пардаи тораи.
Ба рангу нанг чун фарзанди хурди ҳафт дарёӣ,
Зи чаҳми осмон ё аз дили Дарвоз меоӣ? [51, 93]*

Фалак дар саҳрои сетор бастан, ба ду маънӣ ишорат мекунад, яке мақоми фалакро, ки навъи мусиқист, навохтан ва дигаре намои осмонро дар саҳрои сетор дидан, ки садафкорӣ буда, шабеҳи ранги осмон аст. Рок ҳам аз навъҳои мусиқии классикии тоҷикӣ, ки баромади номаш аз Ҳинд мебошад. Чунонки дида мешавад, дар ин байтҳо тасвир бо рангу садову маънӣ бо ҳам меояд, ки онро зиндаву пурра менамояд. Рӯди Хумбовро аз ҷиҳати рангу нанг фарзанди хурди «ҳафт дарё» – дарёҳои Аҳзар, Уммон, Аҳмар, Барбар, Уқёнус, Рум, Сиёҳ – хондан, ки талмеҳ аст, бар ягонагии табию фарҳангии кишварҳо ва халқҳо таъкид дорад, ки на танҳо тасвирсозӣ, балки маъниофаринӣ ҳам ҳаст. Дар байтҳои минбаъда шоир он ҳамбастагии ҳуҷро бо рӯд, ки ишоратан баён мекард, ҳамчун «ва се пулат маро се пардаи саҳрои сетор аст», акнун рӯирост ба забон оварда, саҳми моҳиятии онро дар тақдири инсонии худ таъкид менамояд. Он саҳм ҳам берунӣ, ки ба тан ва ҳам дарунӣ, ки ба равон тааллуқ дорад, мебошад. Саҳме, ки ба қисмати берунӣ тааллуқ мегирад, ба монанди ба шахси шоир «варзиш» ва «тоби офтобӣ» додани оби рӯд тарҳҳои

иловагӣ ба тасвир афзуда, қисмати дарунӣ, ки ба монанди «ба роҳи ростӣ тамкин, ба тундиҳо шитобе» додан мебошад, тавсияи хулқу атвори ӯро, ки намои олами ботин аст, комилтар менамояд, яъне тасвир дар як вақт ҳам зохирию ҳам ботинӣ офарида мешавад:

*Маро оби ту варзиш дод, тоби офтобӣ дод,
Ба роҳи ростӣ тамкин, ба тундиҳо шитобе дод.
Кучо тамкини сангинат, ки ҷӯшону хурӯшонӣ,
Ту гулмоҳии гул ҳоло наҳанги тездандонӣ.
Ва худ дармекашию мефитонӣ хонаи обат,
Аҷаб дарё, ки вайрон менамоӣ хонаи хобат [51, 93].*

Дар ин пора дар мисраи «Ту гулмоҳии гул ҳоло наҳанги тездандонӣ» агар ба ҷойи таъбири на чандон равони «ту гулмоҳии гул» «гули гулмоҳиҳо» меомад, шояд ҷоафтодатар садо меод. Шоир ин ҷо рӯдро дар айёми оромияш, ҳарчанд рӯд оромӣ надорад ва оромияш нисбист, ба гулмоҳӣ ва хангоми дамиданхош ба наҳанги тездандон шабоҳат медиҳад, ки ташбеҳҳои тоза ва муносибе буда, сурати рӯдро дар ҳолатҳои мухталиф мушаххастар менамоянд. «Хонаи об» - ро даркашидану афтондан ва «хонаи хоб» - ро вайрон кардан низ аз ҷумлаи ҳамин гуна тасвирҳои мушаххаскунандаи рӯданд, ки паҳлуҳои дигари намои онро нишон медиҳанд. Хамаи ин ҳарфҳо, албатта, маҷозиянд, вагарна рӯд, ки «хонаи хоб» надорад, ҳоби ӯ дар ҷодаи худ равонист. Бо ин тасвиру ифодаи ҳолатҳои гуногуни рӯди кӯҳии Хумбов, ки ҳам намои зоҳири он ва ҳам авзои ботини шахси шоирро дар бар мегирад, шеър бо ин байтҳо ба анҷом мерасад:

*Ба умре офаридӣ богу гулзори каноратро,
Чи алмоси зимистону чи ёқути баҳоратро.
Магар фарзандҳоят рафтаю рафтаст тамкинат,
Биёсо як даме, ки мерасад имрӯз таскинат [51, 93].*

Дар ин чо шоир барои муассиртар баён намудани сахми рӯд – об, ки яке аз чаҳор унсури ҳастӣ дар ҳаёти табиат ва инсон аст, боз аз воситаҳои бадеи тасвиру ифода, ҳамчун маҷозу истиора, суд мечӯяд ва рӯдро офаринандаи боғу гулзор номида, яхҳои канори онро дар зимистон алмос ва гулҳои баҳорашро ёқут истиора мекунад.

Шеърӣ асила тасвирӣ ҳаргиз тасвири айнани як манзара нест, зеро дар он ҳолат на асари бадеӣ, балки сурати ҳамон манзара мегардад, ки таъсири рӯҳӣ нахоҳад дошт ва агар дошта бошад ҳам, ҳеле кам, вале ҳангоме ки шоир ба тасвири дақиқ нақӯшида, муҳимтарин аломатҳои онро ба тасвир мегирад, ки онро зиндаву нотақрор намоён месозад, ба эҷоди асари бадеӣ ноил мешавад, ки намунааш ҳамин шеърӣ «Хумбов» мебошад. Вале чунин ба назар мерасад, ки ин шеърӣ тасвирию андешавии хуб нисбат ба он байте, ки онро хотима бахшидааст, байти мақтаи амиқ, рангин ва пурмаънитаре мебошад.

Ашъори нисбатан пухтаи тавсифию тасвирӣ ва манзаравӣ дар эҷодиёти Қутбӣ Киром аз маҷмӯаи дуҷуми ӯ «Илҳом» (с. 1968) ба назар мерасад, ки шеърҳои «Хӯшаҳо», «Анҷоми зимистон», «Шабӣ домодӣ» аз ҷумлаи онҳоянд. Дар маҷмӯаҳои баъдинаи ӯ «Рези кӯҳсор» (с. 1970) ва «Остони баланд» (с. 1972), ки аввали солҳои ҳафтод ба нашр расидаанд, низ шеърҳои тасвирии манзаравӣ, ба монанди «Мочарои баҳор», «Дар назар» дар маҷмӯаи аввал ва «Шабӣ Шамтуч» дар маҷмӯаи дуҷум ҷой доранд, ки бо эҳтимоли қавӣ дар солҳои шастум эҷод шудаанд. Ин ашъори тавсифию тасвирӣ нишон медиҳанд, ки Қутбӣ Киром ба нигориши фаслҳои сол, махсусан, баҳори табиат бештар майл дорад ва мекушад, ки онро бо ҳамон ғалаёни ҳиссиёт, ки инсонро дар баҳор фаро мегирад, ба қалам орад. Ғалаёни ҳиссиёт дар ҳар навъи шеърӣ тавсифию тасвирии Қутбӣ Киром, шеър хоҳ бо ширкати шахсияти ғиноӣ ва ё хоҳ бидуни он бошад, эҳсос карда мешавад, зеро он дар сиришти

шоир вучуд дорад, ки дар ҳама ҳолат берун мезанад. Ғалаёни ҳиссиёт дар шеъри тавсифию тасвирий бо роҳҳои гуногун ифода шуданаш мумкин аст. Он ба воситаи тасвири ҳаракат дар ҳолати тасвиршаванда ва ё ба воситаҳои забониву баёнӣ, яъне истифодаи ташбеҳу истиораву сифатҳое, ки пуррангу равшан ва табу тобдор ҳастанд, ба даст оварда мешавад. Зухури ин сифат дар шеъри «Анҷоми зимистон», ки яке аз нахустин шеърҳои тавсифию тасвирии Қутбӣ Киrom аст, ҳарчанд саҳт дурахшон набошад ҳам, ба мушоҳида меояд:

*Кӯҳҳо имрӯз домоданд бар сарҳо лачак,
Сабз гашту панҷа зад хори гурур.
Мурғҳо озод гаштанд аз қушо-пӯши катак,
Шуд зи хилватгоҳи худ берун суғур.*

*... Корвони мӯрҳои гушна аз зери замин
Сар бароварду ба саҳро рӯ ниҳод.
Бог аз баҳри харидорони ҳусни бебадал
Санду(?)қи аттории худро қушод [46, 56].*

Дар ин ду банд тавсифу тасвир бо ҳаракат ва баёнӣ эҳсосот ҳамроҳ меояд, сабз гаштану панҷа задани хор, озод шудани мурғон, қушо-пӯши катак, аз хилватгоҳи худ берун рафтани суғур, аз зери замин ба саҳро рӯ ниҳодани корвони мӯрчаҳо, ҳамчунонки дида мешавад, ҳама ҳаракатанд, ки тасвир гашта, аз ғалаёни эҳсосот ҳам асар доранд. Вале ин ғалаёни эҳсосот ба воситаҳои забониву баёнӣ, аз ҷумла, дар ташбеҳи кӯҳ ба домоди ба сар лачак баста, таъбирҳои хори гурур, мӯрҳои гушна, харидорони ҳусни бебадал, сандуқи атторӣ бештар ифода шудаанд. Баҳор дар ашъори тавсифию тасвирии Қутбӣ Киrom на танҳо оғози соли нав, рафтани зимистону об шудани барфҳою дамидаани сабзаҳо, балки ҳаммаъноӣ ҷавонӣю ишқу муҳаббат ҳам

ҳаст:

*Офтоб аз хонаи худ пештар омад бурун,
Рафт сӯи арчазорони Сиём.
Гуфт оё ҳарфи ҷонсӯзе ба барфи солгаишт,
К-об шуд он ҳамчу қӯр (?)гошими хом.*

*Духтари ҳамсоия мо ин саҳар бори нахуст
Тукмаи чоки гиребон боз кард.
Печ хӯрда, тоб хӯрда аз дили нав-ошиқе
Байтҳои аввалин парвоз кард [46, 56].*

Дар ашъори тавсифию тасвирии баҳорӣ тавачҷуҳи Қутбӣ Киром бештар ба субҳу шом аст. Ин ҳар ду ғангом ҳам барои ӯ ғангоми зуҳури эҳсосоти ошиқона аст. Агар дар ин шеър «саҳар бори нахуст» «духтари ҳамсоия» «тукмаи чоки гиребон» боз кунад, ки маҳалли дилдодагии ошиқон аст ва «аз дили нав-ошиқе» «байтҳои аввалин» ҳам ба «парвоз» оянд, дар шеъри дигари ӯ ёр «бӯи гулу бӯи саҳар мекунад», ки далели ҳаммаъноии баҳору ёру ишк дар шеърҳои манзаравии баҳории Қутбӣ Киром аст. Ҳамчунин шаб ҳам, ки бештар розноку хаёлангез ва пардадори асрори ошиқон аст, аз ин дидгоҳ ба тасвир меояд. Бад-ин вачҳ дар шеъри «Бӯи бунафша мекунад» чунин меғӯяд:

*Шаб буду мурғи шаб буду маҳтобу кӯҳсор,
Ман будаму хаёли туву савти обшор.
...Бо ёди ту ниҳода лабам бар лаби суман,
Себарга дар барам буду болишт настаран [46, 133].*

Қутбӣ Киром дар тавсифу тасвири манзараҳои баҳори табиат шеърҳои дорад, ки ҳар пораи онҳо нигориши як ҳолати мушаххас буда, дар маҷмӯъ манзараи умумии баҳорро пеши назар меоранд. Аз ин ҷиҳат шеъри «Моча-

рои баҳор» чолиби диққат аст, зеро ҳар қисмати он як лаҳза ва манзараи баҳорро таҷассум мекунад, ки дар он эҳсосот ва таассуроти отифӣ аввалу охир дошта, сужаи ғиноӣ ҳам вобаста ба ифодаи онҳо сурат мегирад. Аммо ҳар пора, ки дар он як лаҳзаи мушаххас тасвир шудааст, барои гузариш ба тасвири ҳолати нав замина гузошта, онро пурратар менамояд ва ҳама дар якҷоягӣ шеъри яклухтеро ташкил медиҳанд. Дар охири ҳар пора шоир аз он хулосаи зарурӣ мегирад. Аз кулли шеър манзарае пеши назар чилвагар мегардад, ки вусъату гунҷоиши зарурӣ барои нишон додани намои умумии баҳор дошта, эҳсосоту таассуроте, ки як манзараи комили баҳор дар дили инсон бедор мекунад, ифода менамояд:

*Барқе ба пайкари само
Теге заду гурехт,
Аз дидаҳои осмон
Ашки сафед рехт,
Аз ашки осмон
Рӯ шуста марғзор,
Хандида хокдон,
Шуд гарқаи баҳор.
Ман дидам аввали баду
Хубии сониро» [43, 111].*

Ин пораи нахусти шеър аст, ки дар он шоир аз воситаҳои суварӣ ҳаёл ҳамчун ташхиси барқу само, ташбеҳи борон ба ашки сафед, тибқи аввалу сонӣ ва хубу бад истифода карда, як манзараи пурҳаракати баҳорро тасвир менамояд ва дар охир аз он «Ман дидам аввали баду // Хубии сониро» гӯён, андешаи хулосавии худро баён мекунад. Ин шеър аз ҳамин гуна панҷ манзараи гуногуни баҳор ба ҳам омадааст, ки дар ҳар пораи он воқеияти ашъвии гуногуни олами ҳастӣ ба тасвир омада бошад ҳам, муҳтавои ягонаи

гиноӣ дорад. Дар он барои нигориши фасли баҳор ташбеҳу тавсифҳои тару тозае истифода шудаанд, ки зодаи идроки бадеии шоир маҳз аз ҳамон муҳитанд. Масалан, гунҷаи раъноро, ки кушода мешавад, ба чашми боз монанд кардан ва ба нахли навбар додани сифати арғуштрави ва ба бед парешонмӯӣ, ки дар айни ҳол онҳоро ташхис ҳам мекунад, аз тозақориҳои шоиронаанд:

*Чашмони бози гунҷаи
Раънои тозарӯӣ,
Арғушти нахли навбару
Беда парешмӯӣ» [43, 111].*

Ҳамин тариқ, Қутбӣ Киром дар ин шеър мекушад, ки ба воситаҳои бадеии тасвир эҳсосоти худро, ки аз вуруди баҳор ба олами табиат дар ӯ ғалаён мекунад, бо шӯру шааф ва табу тоби баланд баён намояд. Дар баробари ин барои амалӣ кардани ин манзур шоир аз воситаҳои фаннии шеър, масалан, аз шикастани мисраъҳо низ суд мечӯяд, ки дар баъзе ҳолатҳо дуруст, вале дар баъзе ҳолатҳои дигар нодуруст анҷом дода шуда, шеърро аз назари вазн нуксондор мекунад. Ҳамин ҳолат дар банди хотимавии шеър, ки тасвиру тавсифҳои тоза дошта, аз хулосаи фалсафӣ ҳам баҳравар аст, низ руҳ додааст: «Бо печу тоби беҳудӣ (?) // Чӯбори худсиришт // Дар тоза сафҳаи замин(?) // Ашъори нав навишт, // Он мисраъҳои ихчаму // Он байти обдор // Як даҳр маънии навин(?) // Бар дӯш карда бор. // Ман хондаам мисраи(?) // «Зех, эй ҷавонӣ (?)-ро» [43, 113]. Дар ин ҷо чорӣ шудани чӯбори худбаамаломадаро дар сафҳаи замин ашъори нав менависад гуфтан нигоҳи тозаест ба ин манзара, ки дар натиҷаи истифодаи маҷоз ва ташбеҳу тавсифи нав сохтан ба даст омадааст. Ҳамчунин «Он мисраъҳои ихчаму // Он байти обдор //...Ман хондаам мисраи // «Зех, эй ҷавонӣ» -ро» борвари андешаест, ки маънои фалсафаи

зиндагӣ – бо ҳар баҳори нав тоза шудани на танҳо табиат, балки инсонро ҳам, ки як чузъи зотии он мебошад, дар бар дорад. Аммо ин дастовардхоро, ҳамчунонки дар пораҳои дигар ҳам ҳаст, нуқсони вазн лаккадор мекунад. Ин шеър дар асоси вазни музореи мусаммани ахрабу макфуфу мақсур (маҳзуф) – **мафъӯлу фоилоту мафойлу фоилон**, ки нақшааш чунин аст: – – У / – У – У / У – – У / – У ~ навишта шудааст, аммо ҳиҷои ҳаштум, ки кӯтоҳ аст, дар мисраъҳое, ки дар матни боло аломати суол гузошта шудааст, дароз омада, сактадор аст ва зиёда аз ин дар сатри «Ман хондаам мисраи...» вазн тамоман вайрон аст, зеро дар ҳиҷои панҷум ба ҷои ҳиҷои кӯтоҳ дароз ва дар ҳиҷои шашум ба ҷои ҳиҷои дароз кӯтоҳ ва... оварда шудааст. Агар, фарзан, ба ҷои «ман хондаам» «мо хондаем» гуфта мешуд, ин нуқсҳо аз байн мерафт.

«Мочарои баҳор» шеъре буд, ки ҳолати тасвираш пур аз шӯру шааф, раъду садо, ҳаракату амал буда, дар рӯзи баҳор сурат мегирифт ва ифодааш ҳам муносиби он игроку гулувҳо дошт. Шеъри «Шаби Шамтуч», ки низ манзаравист, баръакс шаби ороми баҳорро ба тасвир гирифта, хусусияти дигари тасвиркории шоирро аён менамояд. Аммо дар ин ҷо ҳам сабки сухани шоир Қутбӣ Киром, ки бо бардошту муболиғанок аст, равшан ба мушоҳида меояд. Ин шеър дар навъи чаҳорпора гуфта шуда, ҳар қисми он як пораи шабро ба тасвир мегирад. Инак, ду қисмати аввали он:

*Ранги рӯз омехт бо хуни шафақ,
Сӯхт дар отаиш уфу (?)қи дурдаст.
Шом печида ба тори қуллаҳо,
Дар ба рӯи дидаи офоқ баст.
Аз лаби гардун табассум дур шуд,
Мурд гӯё рӯз дар пеши назар.
Назди тобуташ сияҳ пӯшидаанд
Кӯҳҳо хомӯшу соқит сар ба сар, [46, 145].*

Боризтарин хусусияти шеъри тавсифию тасвирии Қутбӣ Киром то ҳадди имкон ба ашёи олами ҳастӣ наздик будани он аст, зеро шоир мекӯшад, ки ба тасвири мабҳас содиқ монда, чузъиёти онро ҳам ба айният мувофиқ ни-гориш кунад. Ӯ манзараро дар тасавури худ намесозад, балки ҳар тарҳи воқеии манзара , ки нигошта мешавад, дар ӯ таассуротеро ба вучуд меорад. Дуруст аст, ки ин та-ассурот бештар аз будаш зиёд, бо игроқу ғулув баён ме-шавад, аммо заминааш дар воқеияти мабҳаси тасвир аст. Масалан, дар ҳамон байти аввал «Ранги рӯз омехт бо хуни шафақ, // Сӯхт дар оташ уфу(?)ки дурдаст» тасвири хуби бо игроқ баёншудааст, ҳарчанд ин байти машҳури классики-ро ба хотир мерасонад, ки дар он ҳам аз домани пурхуни шафақ, яъне аз хуни шафақ ёд шудааст:

*Шафақро лолагун дидам намози шом дар гардун,
Магар хуршедро кушта, ки дорад домани пурхун.*

«Сӯхт дар оташ уфу(?)ки дурдаст» ҳам маҷозии му-носибест, ки ба воситаи он намои уфук бо ранги алвони-яш дарк карда мешавад. Ҳарф сода, вале рангин аст. Дар байти «Назди тобуташ сияҳ пӯшидаанд // Кӯҳҳо хомӯшу сокит сар ба сар», ки аз ташбеҳу ташхис истифода карда, шомро тобути рӯз хондааст, низ ишорае нуҳуфтааст, ки ин тасвирҳо танҳо ба хотири тасвир набуда, мафҳуми дигар-е ҳам доранд, ки ба таассуроти шоир пайванд мегиранд. Вақте ки шоир:

*Чугз – он маддоҳи шаб карнай зада,
Васф мекард (?), васф ин шоми сияҳ [46, 145].*

– меғӯяд, дарк мешавад, ки шоир ба ин шаби сиёҳ та-ваҷҷуху иртибот надорад, вагарна аз чуғз, ки рамзи вай-ронию харобист, ёд намеовард ва садои онро бо муболиға

карнай задан намегуфт. Аз ин бармеояд, ҳар ҳолати шаб, ки тасвир мешавад, аёну ноаён ба рӯҳу равони шоир таъсир мегузорад. Бинобар ин ӯ аз мавқеияти манфии он саҳт дар изтиробу озурда ва аз ҳолати мусбати он пурдилу шод мешавад. Ва чун бар муқобили «шоми сияҳ» ахтарон зуҳур мекунанд, ӯ бо бардошту табу тоб чунин мегӯяд:

*Бар хилофи шаб сипоҳи ахтарон,
Гӯӣ аз ҳар мӯрӣ (?) мегаштӣ надид.
Чир-чирак доду малах мезад манаҳ,
Кирмаки шабтоб ханҷар мекашид [46, 145].*

Вагарна чир-чирак дод мезаду «кирмаки шабтоб ханҷар мекашид» гуфтан барои тасвири шаби торе, ки бо руҳ намудани ахтарон аз сиёҳиашон мекоҳад, хеле бештар ва шадидтар аз он аст, ки дар айни ҳол меъёри суҳан тақозо дорад. Сабаби ин дар ду чиз аст, аввалан, ҳолат бо рӯҳия ва таассуроте, ки шоир мекоҳад баён кунад, саҳт бастагӣ дорад ва, сониян, ин яке аз мухтассоти сабки пуртабу тоб ва бардоштдори Қутбӣ Киром аст, ки дар ҳама ҳолат зуҳур мекунад. Аммо бо вучуди ин дар шеър аз шахсияти шоир қатъи назар карда шудааст, ӯ гӯё дар бораи таассуроти шахсии худ чизе нагуфта, танҳо ба тасвири олами шаб, чузъиёти он ва лаҳза ба лаҳза дигар шудани намои он мепардозад, ки то бандҳои охир воқеан ҳамин тавр ҳам ҳаст. Аз ҷумла, дар банди пеш аз мактаъ ҳам ҳарф аз пора шудани «пироҳани шаб», хокистар шудани «абрҳои тира» ва «аз миёни кӯҳҳои сарбаланд» «рӯи пуранвори худ» -ро кушодани моҳ мебошад, ки аз осори зехният барӣ буда, танҳо кӯшиши айнияти тасвиrho бо худ доранд. Шоир мекоҳад, ба моҳияти аслии шайъ ва ҳолате, ки ба тасвир гирифтааст, андар равад, бинобар он аз ибрази эҳсосоти шахсияш худдорӣ мекунад. Ин ҳолат то мисраи хотимавии шеър давом меёбад. Баъд аз он ки моҳ руҳ менамояду си-

ёҳии шабро мезудояд, ин байтҳо меоянд:

*Куртаи суф(?) кардӣ (?) дар бар богҳо,
Гофт рӯи қуллаҳо тарзи дигар.
Шаб зи тахти салтанат афтид, рафт...
Шоиро, бархез шуд вақти сафар [46, 145].*

Ва ҳамин мисраи мактаъ «Шоиро, бархез шуд вақти сафар» нишон медиҳад, ки бо вучуди ба айнияти ҳолати тасвир риоят кардан таъсири эҳсосот ва таассуроти зехнӣ дар он ҷой дошт. Он дар ташбеҳу тавсифҳои сахт ташдиднок, ки осори ошуфтагию изтироб доштанду барои тасвири шаб истифода мешуданд ва ҳамчунин аз ҳарфҳои болидарӯхонаи муаллиф пас аз рух намудани моҳ, ки сиёҳии шабро зудуд, ҳис мешуд. Пас, аз кулли шеър чунин маъно бармеояд, ки сиёҳии шаб рамзи монеа ва садде ба сафари рӯхонии шоир ба олами нур – шеър буда, анвори моҳ сиёҳиро аз байн бурд ва роҳро ба сӯи нур кушод, яъне аз роҳи зулмат ба равшанӣ намешавад расид. Ин аст фалсафае, ки дар зимни ин шеъри тавсифию тасвирий нухуфтааст.

Дигар аз навъҳои роиҷи шеъри ғиноии тавсифию тасвирий шеъре мебошад, ки ба тасвиру тавсифи зан, маҳбуба бахшида шудааст, зеро, ҳамчунонки табиат сарчашмаи ҳамаи зебоиҳои табиист, зан ва маҳсусан, маҳбуба, на танҳо фавқи ҳамаи ин хусну назокат, балки сарчашмаи ба вучудорандаи эҳсосоти начиби ошиқона ҳам мебошад, ки аз улвитарин ҳиссиётҳо буда, маҳаси муҳаббатро дар чашми дилдода ба ноёбтарину муқоисанашавандатарин зебоиҳо, ки ҳатто фариштаву малак дорои онҳо нестанд, табдил медиҳад. Ва ҳеч мумкин набуд, шоире ҳамчун Қутбӣ Киром, ки фаввораи ҳиссиёт аст, дар ин бора шеър нагуфта бошад. Ҳарчанд дар ин ҳолат дар назар бояд дошт, ки эҳсосоти ҷӯшон шоирро бештар ба ситоиши маҳбуба ва ибрази ҳиссиёти ошиқона вомедорад, то имкони тасвири

айнии зан ва ё маҳбубаро бидиҳад, ва аз ин рӯ, ин навъ шеър дар эҷодиёти шоир бештар ба назар мерасад. Аммо ҳоло манзур шеъри ғиноии тавсифию тасвириест, ки дар он айнияти тасвир бар иброи зехнияти эҳсосот бартарӣ дошта, уфуқи ҳаёлотӣ мусаввирона ва қудрати қалами тасвиркорӣ шоирро нишон дода тавонад. Аз ин ҷиҳат шеъри «Духтари яғнобӣ» аз силсилаи «Дафтари Яғноб» (с. 1975) ҷолиби тавачҷуҳ аст, зеро дар он ҳам баёни ғалаёни эҳсосот ва ҳам тасвиру тавсифи айни мавҷуд аст, албатта, дуҷумлӣ бар якумӣ бартарӣ дорад, ки шеърро ғиноии тавсифию тасвирӣ мекунад.

Шеъри «Духтари яғнобӣ» бо ҳамон шӯру ғалаёне, ки хоси сабки Қутбӣ Киром аст, бо мурочиати фармонравона ба рассоми оламшумули итолиёвӣ Рафоэл, ки бештар расми Маряма Модархудо ва Исои Масеҳро мекашид, оғоз мешавад, ки ўро аз кашидани тимсоли Марям боз дошта, ба тасвири духтари яғнобӣ бурданист:

*Ист як дам, Рафаэло, боз ист,
Нақши Марям зи дидагонат гир...
Як дам аз шарри римиён бигрез,
Бар Ваганзо биё, ба мо оmez.
Бинишин зери сояи миҷгон,
Нақши ин сугдидухтар аз дил рез... [46, 198-99]*

Ин шеър аз 14 банди ҷаҳорпораӣ иборат аст, ки ба ҷуз банди аввалу охир – рӯҷӯву ҷамъбаст, дигар ҳама дар тавсиф ва тасвири духтари яғнобист, ки бо шефтагии тамом ва суварнигорӣ ҳиссиётангез ба ҷо оварда шудааст, ки аз лиҳози гармию ҳарорат дар шеъри муосири тоҷик камтар назир дорад. Аммо ин гармию ҳарорат на ба воситаи ҳиссиёти шахсии шоир ифода гаштааст, балки дар зимни тавсифу тасвири бадеъ ҷой гирифтааст. Зехният дар ин шеър дар интиҳоби воситаҳои ба обутоби тавсифу тасвир

мақом дорад.

Ҳар банд, аз дувоздахбанди боқӣ, ба тарҳи пешинаи тимсоли суғдидухтар тарҳи тозае зам карда, симои ӯро комилу дурахшон ва зинда ба назар намоён месозад. Дар он воситаҳои тасвир рамзу мачоз ва ташбеҳу истиороти фаровон, ки бештар аз олами шайъӣ гирифта шудаанд, ба кор рафта, заминаи тасвирро пурбору махсус кардаанд. Аз ҷумла, «Тарҳи рӯяш баҳор ангезад, // Шӯъла аз ҳар канор бархезад», «Лаби ӯ ҳамчу пушти гулмоҳӣ», «Абрувонаш чу хӯшаи гандум», «Мавчи рӯд аст кокули чинаш», «шафаки субҳдам...рухсораш» ташбеҳу тавсифҳои ҳастанд, ки дар мисраи аввали ҳар банд барои мучассам сохтани сурату андоми ин суғдидухтар меоянд ва дар мисраҳои баъдина бо ташреҳ мукамалтар карда мешаванд. Аз ин тавсифу ташбеҳҳо, махсусан, ташбеҳи ин банд, ки ҳар ду тарафаш – ташбеҳкунандаю ташбеҳшаванда, яъне мушаббаҳ бо мушаббаҳун бих аз олами шайъиянд, муносибу хотирмонанд:

*Абрувонаш чу хӯшаи гандум
 Гушнагонро умед мебахшад.
 Нусхаашро ниҳон каш аз мардум,
 То фалак доси худ бар ӯ назанад [46, 199].*

Ин банд, агар нукси қофияро, ки дар нораво қофия бастанӣ «мебахшад» бо «назанад» мавҷуд аст, ба эътибор нагирем, тасвири тозае дорад, ки абрувони суғдидухтаронро, ки аксаран зарринмӯй ҳастанд, ба хӯшаи гандум ташбеҳи зебӯе карда, дар зимн ба шеъри Ҳофиз ҳам ба тариқи талмех ишора менамояд:

*Мазраъи сабзи фалак дидаму доси маҳи нав,
 Ёдам аз киштаи хеш омаду ҳангоми дарав [124, 238].*

Ва Қутбӣ дар сабки худ набуд, агар дар чунин мавриди мувофиқ – тавсифи ҳусни суғдидухтар, ки ўро ҳамчун решаи наҷодии худ ба сад дил дӯст медораду ситоишу суварнигорӣ мекунад, ба ташбеҳу ғулуви ҳайратангезе рӯй наорад:

*Пайкари оташи сафедаширо
Дар дили мавҷаи Зарафшон каш.
Қуллаҳои баланду саркаширо
Пеши пояи фитода яксон каш!* [46, 200].

Дар мақтаъ даъвати дар оғози шеър кардаи шоир, ки Рафозро аз кашидани нақши Марям боздошта, ба тасвири суғдидухтар хонда буд, такрор гашта, дар байти охир ба ў чунин тавсия мешавад, ки «Аз қади суғдидухтарон имрӯз // Орзую умеди худ мечӯ» [46, 201]. Ин хулоса чандмаъно ба назар мерасад, ки асилтаринаш ин аст: суғдидухтар на танҳо дар ҳусну малоҳат, балки дар иффату покизагӣ ва беғуноҳӣ ҳам беназиру беҳамто буда, аз Маряма аз рӯҳ Исои пайғамбар оварда камтар нест... Ибрози ҳиссиёту таассурот дар ин шеър аз лиҳози сабк хусусияти воқеӣ, айнӣ, яъне чудоӣ аз зехниятро дорад, ки воқеияти онро бештар ва таъсирашро амиқтар месозад, ҳарчанд хонанда ҳис мекунад, ки ҳамаи он таассурот ба шахси шоир тааллуқ мегирад. Аммо дар ҳеч ҷои шеър шоир аз худ бо ҷонишини «ман» ном намебарад, танҳо дар ду мисраъ – дар яке «То туро (Рафозро – А. Х.) бар канори чашма барам» дар феъли «барам» бо бандакҷонишини «ам» ва дар мисраи «Бар Вағанзо биё, ба мо оmez» бо ҷонишини «мо» аз ширкати худ дар он сахнаи тасвиркорӣ ва ифшои розу ниёз ишора мекунад.

Дар ду шеъри дигаре, ки дар солҳои навади қарни гузашта навишта шудааст, «Зан» ва «Оғози ишқ», низ тавсифу тасвир ва ситоиши зан, ки моҳияти ҳастии ўро ба таври айнӣ нишон медиҳад, ҷой дорад. Шеъри «Зан», ки дар оғоз

тавсифию тасвирист, дар охир андешавию ифодавӣ мешавад, вале дар қисмати аввал ҳам, бо вучуди тавсифию тасвирий буданаш, ки бештар ҳарфи оромона ва ботаанниро тақозо дорад, сабки сухани шоир бобардошту муболиғанок аст. Ӯ барои дар назар муҷассам сохтани намои ба назди чашма омадани зан аз воситаҳои суvari хаёл суд ҷуста, занро тимсоли зеботарини зебоиҳо месозад :

*Бар лаби чашма нур меояд,
Як зани мисли ҳур меояд.
Тоҷи давлат магар ба сар дорад?
Ин қадар боғурур меояд?*

*Бод сармасти атри гесӯяш,
Мезанад хешро ба паҳлуяш.
Чашма лабрез з-акси орази ӯ,
Кӯҳдоман муаттар аз бӯяш [46, 56].*

Ҳамчунонки қайд шуда буд, бо ҳиссиёти баланду бардоштҳо сухан гуфтан яке аз махсусиятҳои сабки Қутбӣ Киром аст, аммо ҳар чое, ки сухан аз зан меравад, ин **бардоштҳо** ба қуллаи олияш расида, ба таассуроти ҷӯшон бадал мегардад. Як ҳуди зуҳури зан дар ӯ тӯфони ишқу иштиёқро барангехта, шӯру ҳаяҷони бекиёсро бедор мекунад, ва баробари ҳар қадар ҳиссиётманд будани ин ишқ эътибори мавриди парастии қарор гирифтани зан баландтар бардошта мешавад. Аз ин бармеояд, ишқи зан, ки онро Қутбӣ Киром табиӣю ошқоро бо ҳиссиёмандию таассуроти сӯзон ба қалам меорад, на танҳо маҳсули эҳсосоти ошиқона, балки мавқеи муайяни бошууронаи ӯро низ оид ба ин мавзӯ ифода мекунад. Ин қазияро он чиз ҳам собит мекунад, ки дар ягон шеър ба зан ё маҳбуба бахшидаи шоир гуноҳи ишқ ба гардани маҳбуба бор карда нашуда, шоир аз ноносибии рафтори маҳбуба шиквае ба забон намеорад,

зеро зан аз нигоҳи ӯ ҳамеша ҳақ ва болотар аз сарзанишу шикоят аст. Дар ин шеърӣ тасвирӣ ҳам ин маъно ифодаи мақбули худро ёфтааст. Зан, ки меояд, тамоми атрофро пур аз зебоиву латофат карда меояд ва шоир аз воситаҳои бадеии тасвир, аз ҷумла, аз маҷозу ташбеҳу истиора ва муболиғаву ташхис истифода карда, атрофро аз омадани ӯ пурнур, бодро сармасти атри гесӯ, чашмаро лабрези акс ва кӯхдоманро аз бӯи ӯ муаттар ба қалам медиҳад, ки эҳсосоти саршори ошиқонаи ӯро низ ба мо мерасонанд. Мавқеи санҷидашудаи шоир оид ба мақоми зан дар ду банди охири шеър хеле хуб инъинкос ёфтааст, ки дар ҳама ҳолат зан ва маҳбубаро болотар аз он медонад, ки бар ӯ нукта гирифтаву гуноҳе баста шавад:

*Масту мағрури навҷавонию ҳусн,
Рӯди пурҷӯи назди ӯ чӯе...
Заррае ҳам ниғаҳ наандозад
Ҷониби шоири дуоғӯе.*

*Ҳар чӣ созад, варо наранҷонед,
Ҳар чӣ хоҳад, зи раҳ нагардонед.
В - арна ӯ рафта, мебарад бо худ
Чашмаву кӯхро, намедонед?! [46, 57].*

Дар шеърӣ тавсифию тасвирии Қутбӣ Киром зан ва маҳбуба дар намоҳои гуногун ба қалам оварда мешаванд, ки эҳсосоти мухталифи шодии висол ва ранҷи фиروق, нозу адои меҳрубонаву беъътиноии назарбаландонаро ифода менамоянд, аммо ҳама дар ниҳоят ноаён то ба қуллаи баланди муҳаббату дӯстдорӣ ва ситоишу парастии мерасанд. Дар ҳамин ду банди иқтибосшуда ҳам дида мешавад, ки шоир аз беъътиноии зан заррае намеранҷад, балки даъват мекунад, имкон диҳед, ҳар чӣ хоҳад бикунед, вагарна ӯ ранҷида биравад, «чашмаву кӯхро», яъне сарчашмаву

пойдории ҳастиро низ бо худ мебарад. Дар ин шеър, харчанд воқеа – омадани зан ва дигар аносири олами табиат – боду чашмаву кӯҳдоман, ки бо он иртибот мегиранд, дар замони ҳозира тасвир карда шуда, эҳсосоту таассурот бо шайъ ва ҳодисаи мушаххас тааллуқдоранд, аммо онҳо дар маҷмӯъ барои гирифтани ҳулосаи умумӣ, ки барои ҳамаи замонҳост, замина муҳайё мекунад. Ин, албатта, ҳамчунонки қайд шуд, ҳулосаи фалсафӣ аз моҳияти муҳаббат ва мақоми зан аст, ки шоир онҳоро сарчашмаи ҳастӣ ва зиндагии башарият медонад.

Дар шеъри «Оғози ишқ» тамоми матлаби ошиқона ба воситаи суvari ҳаёл, тавсифу тасвир баён гашта, оғози ишқ бо беҳтарин ва зеботарин зухуроти табиат муродиф доништа мешавад. Ин шеър, ки аз оғози лаҳзаи дилдодагии «ман» -и шоир суҳбат мекунад, сабки суҳани орому батааннитар аз шеъри «Зан» дошта, ҳиссиёту таассуротро бештар дар зимни тасвир ифода менамояд. Ашӯи тасвир ҳама аз олами зебо ва тару тозаи табиатанд, ки гесӯи мушқини райҳон, шабнам, сад забони савсан, бунафша, чашми магти наргис аз ҷумлаи онҳо буда, бо ҳолати ошиқонаи шоир ҳамоҳанганд. Ин ба навъе низ таъкиди он аст, ки табиат бо тамоми ҳастии худ бо ҳаёти рӯҳии инсон пайванди решагӣ дорад. Бинобар ин «Чу райҳон шабнам аз гесӯи мушқин рехт» ва нигоҳи ошиқ «бо нигоҳи духтари ҳамсоя омехт» ... ашӯи табиат – савсану бунафша ташхис мегарданду ба ҷунин амалҳо қодир мешаванд:

*Кушода сад забони хешро савсан,
Маро табрик мегуфту бисе аҳсан:
Баҳори ошиқон имдодгар омад.*

*Намуда кори гулҳои дигар тазмин,
Бунафша гарқ мешуд дар табассумҳои ширин,
Насими шӯҳ аз боғи дигар омад [46, 120].*

Дар ин шеър олами воқеъ бо рӯҳӣ, табиат бо инсон ба хотири оғози ишқ ба ҳам мепайванданд ва эҳсосоти ошиқона замон ва тамоми муҳити атрофро фаро мегирад. Ҳамин тариқ, дар ашъори ғиноии тавсифию тасвирий ва мазаравии Қутбӣ Киrom, ки дар зимн мавзӯи зан, маҳбуба ва ишқи ӯ қарор гирифта бошад, онҳо меҳвари ҷаҳони ҳастӣ шинохта шуда, на танҳо шахсияти шеър, балки тамоми аносири табиат ҳам ба онҳо ӯ эҳсоси муҳаббату парастииш мепарваранд.

Рамзи ҷовидонии табиат дар ҷаҳор фасли он – баҳору тобистону тирамоҳу зимистон ифода шуданаш мумкин аст. Дар шеъри тавсифию тасвирии ҳар халқ вобаста ба муҳити табиияш ин ё он фасли сол бештар мавриди нигориш қарор мегирад. Албатта, дар ин ҳолат завқу таваҷҷуҳи шахсии ҳар шоир ҳам беаҳамият нест, ки ба чӣ фасле бештар дилбастагӣ дорад ва ё тасвири чӣ фасле манзури эҷодии ӯро хубтар ифода карда метавонад. Ин чиз на танҳо ба чигунагии ҳосияти ин ё он фасли табиат, балки ба чигунагии авзои ҷамъият низ вобаста мебошад, ки шоир онро дар намои фаслҳои табиат ба забони тасвир бозгӯ мекунад. Дар анвои дигари эҷодии шоир, агар аносири як фасли табиат, ҳамчун маводи ёридиҳандаи тасвир, бештар ба кор рафта бошад, дар шеъри ғиноии тавсифию тасвирий фасли дигари сол мақоми бештаре доштаниаш мумкин аст. Ин на танҳо далели ба он фасл бисёртар таваҷҷуҳ доштани шоир, балки аломати домани тасвириро фарох нигоҳ доштани ӯ ҳам ҳаст, ки аз ин сарчашмаи беинтиҳои тасвир пурмаҳсул истифода мекунад. Айни ҳамин ҳолат дар эҷодии Лоиқ ба мушоҳида мерасад. Дар бисёр шеърҳои ғиноии андешаҳои отифӣ ва андешаҳои отифии тавсифию тасвириаш ӯ аз аносири олами табиат дар фаслҳои гуногуни сол, масалан, бештар аз баҳор истифода кардааст. Аммо дар баробари ин, аз фаслҳои дигари сол, ҳазону зимистон низ фуруғзор накарда, зиёда аз он дар бораи онҳо ашъ-

ори алоҳидаи тавсифию тасвири Ҳам гуфтааст. Тирамоҳ аз фаслхоест, ки Лоик ба тасвири он дар давраҳои аввали эҷодиёташ шеъри ҷудогона бахшидааст. Дар се шеъри ғиноии тавсифию тасвирии ӯ «Тирамоҳ» (с. 1965), «Даштҳои пурсукуту холианд» (с. 1970) ва «Борони тирамоҳ» (с. 1975) манзараи тирамоҳ маводи мустақил буда, манзури андешавии шоир дар зимни онҳо нуҳуфтааст. Дар шеъри «Тирамоҳ» тасвири манзараи ин фасл дар пайвастагӣ бо фаъолияти инсон офарида мешавад.

Осмони тозарӯ шуд тирарӯ,

Токҳоро гӯр карданд.

Пояҳои хушки пахта бегулу бебарг монданд,

Рафт з-онон қадру қимат – он гули симинашон,

Сӯяшон сар ҳам намесозанд дигар пахтачинон [133,

363].

Табиат дар ин ҷо ҳамдасти инсон аст. Шоир нисбат ба осмон сифатҳои тозарӯӣ ва тирарӯӣ, нисбат ба токҳо феъли гӯр карданро ба кор бурда, якеро ба воситаи сифат ва дигареро ба воситаи феъл ташхис кардаву сифати инсонӣ додааст. Ба ин восита тасвир ҷон гирифта, фазоро пур аз ҳаракат кардааст. Давоми шеър ҳам, ҳарчанд на тасвирист, аммо аз нақли амал сурат баста, беҳаракат нест. Баъд ба пуштаҳо сифатҳои «бефарёду танҳою карахту пурсукут» дода, онҳоро ташхис менамояд. Дар банди ҷаҳорум замини киштзор ба гурд ташбеҳ карда мешавад, ки дар назари аввал ғайриҷашмдошт ва аз ҷиҳати шабоҳат ҳам хеле дур менамояд, вале ҷун вачҳи ташбеҳ «...зи баъди корзор // Ояду паҳлу занад бо сарбаландию виқор» баён мешавад, қобили қабул мегардад:

Баъди таъвишу тараддудҳо мисоли модарон

Худ ба худ паҳлу зада хобад кунун Модар-замин.

*Киштзорон мисли гурде, ки зи баъди корзор
Ояду паҳлу занад бо сарбаландию виқор,
Хеширо омода созад бар набарде, бар баҳори дигаре*
[133, 363].

Ҳамдилию ҳамдастии табиат бо инсон, ки дар ашъори манзаравии шуарои тоҷик дар нимаи дуюми қарни бист ба мушоҳида меояд, сифати тозаест, ки дар шеъри то қарни бист қариб ба назар намерасад. Ин сифат дар замони нави таърихӣ, ки инсонро ҳамчун соҳиби обу замин, бунёдкори ҳаёти нав мешиносад, ба вучуд омада, на танҳо инсонро «табиатар» месозад, балки табиатро ҳам «инсонитар» менамояд. Онҳо розу ниёзи ҳамдигарро хуб мефаҳманд, ба ғаму шодии ҳамдигар шарикӣ анбоз мешаванд. Дар давоми ин шеър ҳам мебинем, ки инсон ғами «лонаи бесоҳиби паррандагон» ва чӯчаҳои онҳоро меҳӯрад, табиат «неъматҳои худро...тӯёна орад баҳри халқ» ва махсусан, таъбири охири ҳамдастии табиатро бо инсонӣ рӯзиофарин бараллоина ифода менамояд. Ҳамин тариқ, ба пуштаву киштзорону лонаву паррандагон, яъне ба аҷзо ва қулли табиат рӯҳи инсонӣ дамида, дар инсон нисбат ба онҳо меҳру муҳаббат ва ғамхорӣ талқин мешавад.

*Лонаи бесоҳиби паррандагон
Дар миёни шохсорон зору ҳайрон мондаанд.
Чӯчаҳое, ки калон карданд, ҳоло дар кучоянд,
Дар кучои ин фазои бекарон пар мекушоянд?*

*Неъматҳои худро замин тӯёна орад баҳри халқ,
Лек худ нӯшад яҳоб.
Ҳар кучо тӯясту шодӣ, нагмаи чангу рубоб,
Фаҳр месозад замин дар зерӣ по.
Дида неъматҳои худро дар сари хон беҳисоб* [133, 363].

Шеъри дигари манзаравии тирамоҳ «Даштҳо пурсукуту холианд» (с. 1970), ки панҷ сол баъдтар аз шеъри «Тирамоҳ» навишта шуда, нисбат ба шеъри аввала хеле реҳтаву маҳкам ва мусаввиронаву бадеътар аст, низ ҳамин андешаи ҳамбастагии офаринандаи инсону табиатро ифода кардааст. Ин мазмуни ҳамдастии табиат бо инсон, ҳамчунонки дар пораи боло дида шуд, дар шеъри «Тирамоҳ» як андоза дар сатҳи шеър баён шудааст, яъне бештар рӯёрӯю ҳарфист, то дар зимни худӣ шеърӯ тасвир ҷой гирифта бошад. Дар шеъри «Даштҳо пурсукуту холианд» он бештар аз зимни тасвир бармеояд, то банди панҷуми шеър. Ба назар чунин мерасад, ки агар шеър дар ҳамон банд ба анҷом расонида мешуд, яъне банди панҷум ҳамчун хотима гуфта мешуд, шеър дар яклухтӣ ва афшурдагӣ бурд мекард, зеро се банди охир, ки дар он аз ин ҳамдастӣ ҳарфӣ ва гӯё фалсафиомез, на ба монанди бандҳои боло бо тасвир, сухан гуфта мешавад, ба он кам чизе меафзояд. Аммо, ба ҳар ҳол, шеър дар ҳамин шакл вучуд дорад ва мавриди баррасӣ қарор мегирад:

*Даштҳо пурсукуту холианд,
Рӯдҳо бехурӯшу камобанд.
Монда урён дарахтҳои сабз,
Аз хазон рангзарду нотобанд [133, 272].*

Ин тасвири фарзии тирамоҳ аст, то тасвири як манзараи он аз як дидгоҳи мушаххас, зеро дар як ҳолат ҳам даштҳо, ҳам рӯдҳоро, ки дар шакли ҷамъанд, аз як назаргоҳ дидан имкон надорад, магар ин ки аз тайёра, аммо дар он ҳолат урӯниву рангзардиву нотобии дарахтон ба назар намеояд. Пас, ин сурат аз рӯи тасаввур, фарзи шоир офарида мешавад, ки муҳимтарин ҷузъиёти онро барои ифодаи андешаи зарурӣ мунтахаб мекунад. Аз мисраи аввал табиат ҷондор ангорида, даштҳо сифати пурсукутӣ,

рӯдҳо беҳурӯшӣ, дарахтон урёнӣву нотобӣ мегиранд, ки ба инсон нисбат доранд ва ба ин васила онҳо таҳқиқ гашта, бо гармию самимият фаро гирифта мешаванд. Ин ҳолати даштҳову рӯдҳову дарахтон манзараи ҳузнангези тирамоҳро тасвир менамояд, аммо ин ҳузн дар ҳиссиёти мо нуфуз намекунад, зеро дар баробари он шодиву хандаи мардум ҷой дорад, ки аз ҳамдастиву ҳамдилии табиат бо инсон ҳосил шудааст. Ифодаи ин мазмун аз банди дуюм оғоз мешавад:

*Ғаллазорон тикӣ шуданд аз ғайз,
Ҳамчунон хонаҳои баъд аз тӯй.
Ҳар кучо осӣёт, гардон аст,
Мардумон чашимсери хандонрӯй.*

*Дар сукути муқаддаси сахро,
Базми неъмат, ҳамосаи серист.
Дар ҳамӯшии форами паяҳо
Достони ҷавонию пирист [133, 272].*

Дар зимни ин тасвирҳо, аз ҷумла ғаллазорони тикӣ-гашта ҳамчун хонаҳои баъд аз тӯй, осӣёҳои гардон, ҳамӯшии форами паяҳо ва ҳатто сукути муқаддаси сахро, ҳама ҷо, вучуди инсонӣ ҳамдасти табиат эҳсос гашта, дар ин ҳамбастагӣ муносибати диалектикӣ инкирозу инкишоф, ҳаёту мамот ва низому бенизомӣ, ки ҳамеша мавриди суратнигориҳои бадеии шеърӣ фалсафаи табиат будаанд, дарк мешавад. Ҳар қадар ҷомеа ва шахсияти шоир ба сӯи тақомул роҳ мепаймояд, ҳамон қадар ин ҳамдастӣ ҳамбастагӣ амиқу табиӣ ва фарогиртар шуда, мавзӯи табиатро дар шеър ҳамчун мисоли равшани инкишофи тамаддуни башарӣ муқаррар мекунад.

Ин хусусиятро дар ашъори солҳои гуногуни Лоик ҳам метавон ба мушоҳида гирифт. Қаблан бояд ба ёд овард, ки

дар адабиёти солҳои нимаи аввали садаи бист ва баъди он ҳам муносибати инсон бо табиат бештар зӯрваронаю таълимкорона буд, ки дар ашъори Лоик ҳам чой дорад. Ин мазмун дар асоси силсилаи шеърҳои «Користони Норақ» низ нуҳуфтааст. Албатта, дар назар бояд дошт, ки дар ин гуна мавзӯҳо қудрати инсонӣ бунёдкор ба қувваи аҷзои табиат, масалан, кӯҳу рӯд ва монанди инҳо муқобил гузошта шудани амри табиист, аммо ба ҳар ҳол, бо қадом ҳиссиёт ба ҳам рӯ ба рӯ шудани онҳо низ беаҳамият нест, зеро мақсудро бо ҳар ду роҳ – ҳамдастӣ ва ё зӯрварӣ ба даст овардан мумкин аст. Дар ин силсила мақсуд бештар бо роҳи ҷангу зӯрварӣ бо табиат ҳосил мешавад. Масалан, дар шеъри «Бунёдгоҳи кохи нур» (с. 1971) мегӯяд:

*Созанд то ба ёдгор (?) аз хок Кохи нур
Ҷанганд бо табиати мағрур рӯ ба рӯ [133, 490].*

Ё дар шеъри «Балладаи офтоби Норақ» (с. 1979):

*Дар ин ҷо наъраи Белаз намояд
Ғиреви Рустам андар ҷанги аждар [133, 501].*

Дар мисоли аввал ҷангидан бо табиат таъкид шудааст, дар мисоли дуюм наъраи Беладро бо ғиреви Рустам дар ҷанги аждар монанд кардан муносибати шоирро ба қувваи табиат, ки ба аждар шабоҳат дода шудааст, муайян менамояд. Як нуктаи ҷолиб ин аст, дар шеърҳои давраи аввали эҷодиёти Лоик, ки ҳуди шоир ҷавон будо дар роҳи шеър қадамҳои аввалин мегузошт, муносибати ӯ бо табиат оҳанги дӯстиву меҳрубонӣ ва мададхоҳӣ дошт, масалан, дар шеъри «Зарафшон» (с. 1960), ӯ, аз ҷумла, мегӯяд:

*Ман умри азизу самари шиқу умедам
Бе обу насими ту тасаввур нанамоям.*

*Саҳмест зи оби ту ба таркиби вуҷудам,
Кайфест аҷаб атри насими ту бароям [133, 32].*

Ин оҳанги аз табиат мададхоҳии шоир дар тарҷумаи русии шеър ҳам ба хубӣ садо додааст [131, 85-86]. Дар айни ҳол мақсаду мароми ҳар шеърро аз эътибор набояд соқит кард, ки яке барои нишон додани қудрати инсон дар бунёдкорӣ гуфта шудаасту дигаре дар бароварда кардани орзуҳои ҷавонии шоир, вале ба ҳар ҳол, агар кулли эҷодиёти ӯ дар назар гирифта шавад, дар давраи баркамолии ӯ оҳанги ҳамдастию ҳамдилӣ бо табиат нисбат ба муборизаю таслими он бештар аст. Ин ба ғояҳои замон ва муҳити иҷтимоӣ ҳам вобастагӣ дорад, дар давраи ҷавонии шоир, яъне солҳои шасту ҳаштоди қарни бист, дар муносибати инсон бо табиат ҳамин гуна рӯҳияи ғолибият бар он, то ҳамкорию ҳамдастӣ тасаллут дошт, ки бар ҷаҳонбинии ӯ ҳам таъсир мегузошт. Дар охири қарн ин тарзи муносибат бо табиат тағйир хӯрда, ҷои онро кам-кам ҷараёни тозаии рӯй овардан ба табиат ҳамчун ба маҳалли оромишу осоиш аз задухӯрдҳои тундравии айём ишғол мекунад. Ин ҷараён барои кашфиётҳои бадеӣ, махсусан, дар иктишофи муносибатҳои рӯҳу равонии инсон бо табиат мусоид омад, ки дар ашъори Лоик ҳам намунаҳои асили онро метавон пайдо намуд. Чизи дигарро ҳам дар ҳамин ҷо бояд қайд кард, ки дар эҷодиёти Лоик ҳар ду навъи муносибат дар як вақт ҳам ба назар мерасад ва ин бештар бо тақозои манзури шеър руҳ медиҳад, агар манзур нишон додани қудрати инсон аст, табиат маҳалли зӯроварии ӯ ва агар манзур нишон додани таассуроти ботинии инсон аст, табиат маҳалли мафтунӣ, дилбастагӣ, ҳамёрии ӯ қарор мегирад.

Шеъри «Даштҳои пурсукуту холианд» мисоли навъи дуҷуми муносибат бо табиат буд, ки аз тирамоҳ суҳбат мекард ва тирамоҳ дар табиат, агар фасли бардоштани бор бошад, дар нисбати умри инсон бештар рамзи анҷо-

ми умр аст ва аз ин рӯ, бо баҳор дар тазод меояд. Ҳамин гуна муқобилгузори дар шеър «Борони тирамоҳ» (с. 1975) дида мешавад. Тасвиркори ин шеър тозаву тар аст, ки дар шаш банди чаҳормисраи намои борони тирамоҳро дар чилваҳои гуногун нишон медиҳад, ки ҳар яке аз ин намоҳо дар дили кас таассуроти ҳамонанди худро бедор мекунад. Масалан, банди сеवуму чаҳорум чунинанд:

*Рехт борон... Гесувони обияш
Бӯи дашту бӯи коҳу беда дошт.
Дошт бӯи сабзаҳои сӯхта,
Бӯи мағшуши гули хушида дошт.*

*Рехт борон аз сари шаб то саҳар,
Аз дили ман ҳузни ширин сар кашид.
Аз таровишҳои эҳсоси баланд
Хотирам болиду шӯриду дамид [133, 597].*

Ташбеҳи изофии гесувони обӣ дар айни ҳол ташҳис ҳам буда, боронро ба духтари деҳотӣ, ки гесувонаш «бӯи дашту коҳу беда», «сабзаҳои сӯхта», «бӯи мағшуши гули хушида» дорад, монанд менамояд, ки хоси муҳити деҳ аст. Ин тасвиру таъбирот касро ба як ҷаҳони махсусе ворид месозад, ки ҷудо аз инсон вучуд дорад, аммо бо рангу бӯи нарму димоғпарвараш дили касро ба сӯяш мекашад, зеро дар зимни он чизе асрорангези шоирона ва амике нуҳуфтааст, ки кашфаш имкон надошта бошад ҳам, ҳамоҳанги таассуроти қалбии инсон шинохта мешавад. Бо ин гуна тасвирот аз эҳсосоти нозуки ботинӣ сухан нагуфта, онро гуфта мешавад, яъне дар шеър ногуфта гуфтан ҳамин аст. Банди минбаъдаи шеър ҳамон ногуфта гуфтаре гуфтааст, шояд шоир гумон кардааст, ки на ҳар кас ба он пай хоҳад бурд. Дар банди мактаъ сухан аз моҳияти борони баҳору тирамоҳ меравад, ки бо тазод гуфта шуда, ба маънои пӯ-

шидае ишора мекунад:

*Рехт борон... гар губор аз рӯи гул
Бистурад бо лутф борони баҳор,
Бо ҳазор афсӯс борон тирамоҳ
Аз рухи барги хазон шӯяд губор [133, 597].*

Гул дар ин чо намоди покӣ, тару тозагӣ, ҷавонист, ки борони баҳор гарди рӯзгорро аз рухи он бо меҳрубонӣ мешӯяд, то он ба айёми худ давом диҳад, аммо борони тирамоҳ бо афсӯс аз рухи барги хазон губор мешӯяд, ки давоми он расидан ба марҳалаи хайрбоди ҳастист. Ҳамин тариқ, дар ин шеърӣ гиноии тавсифию тасвирӣ ҷузъиёти олами табиат ва айёми он ҳамчун гул ва барги хазон, баҳор ва тирамоҳ ба ҳам тазод дошта, намод аз даврони ҷавониву хазони умри инсон гаштаанд, ки худи намод нав набошад ҳам, зеро баҳор ҳамчун намоди ҷавонӣ ва хазон, ҳамчун охири умр, дар шеър хеле собиқадор аст, вале бо ҷузъиёти тоза, ки омадаанд, аз кӯхнагии он мезудоянд.

Шеърӣ гиноии тавсифию тасвирӣ, ки дар асоси маводи олами ашё офарида мешавад, амри табиист, ки аз намодҳо фаровон истифода мекунад. Намодҳоро мешавад ба ду гурӯҳи куллӣ тақсим кард: намодҳои аслий ва ғайри аслий. Ба намодҳои дастаи аслий онҳое дохил мешаванд, ки онҳо ғайри ихтиёри башар, дар дарозии зиндагии ӯ аз калима ва ё таркибҳои забоние ба вучуд омадаанд, ки ифодакунандаи шайъ ё мафҳуме буда, дар асл маъноӣ ба намодии ҳеш наздике доштаанд ва ин маъноӣ аслии онҳо тадриҷан маъноӣ намодӣ ҳам гирифтааст [40, 245-62]. Аз ҷумла баҳору тирамоҳ ё хазон низ ҳамин гуна намоди аслий ба ҳисоб мераванд, ки баробари нигоҳ доштани мафҳуми аслии худ, боз мафҳуми намодӣ пайдо кардаанд. Бинобар дар шеър ҳолатҳои руҳ доданаш мумкин аст, ки ин намодҳо дар як вақт ба ҳар ду маъноӣ худ ишорат намоянд, масалан, дар

шеъри «Тирамоҳ асту барг мерезад» (с. 1975) -и Лоиқ ис-
тифодаи тирамоҳу баҳор ҳамин гуна маъно дорад, ҳам ба
маънои тирамоҳу баҳори воқеъ ҳастанд, ҳам ба мафҳуми
намодӣ, ки ишорат ба айёми умри инсон мекунад. Ин
шеър аз шаш банди чаҳормисраӣ иборат буда, як банд аз
тирамоҳ сухан гӯяд, банди дигар дар тазод бо он аз баҳор
харф мезанад.

*Тирамоҳ асту барг мерезад
Дар лабонаи таронаи падруд.
Ниғаҳи офтоб ҳам кунд аст,
Меравад хастачон ба хонаи буд.*

*Ёд орам зи чашми бодомат,
Накҳати навбаҳор меояд.
Ёд орам чу хандаҳоятро,
Қаҳ-қаҳи обшор меояд [133, 600].*

Барг аз байти аввал чондор ангорида мешавад, дар
лаб таронаи падруд доштан, ки хосияти инсон аст, ба он
нисбат гирифта, ташхис мекунад, ҳамин тариқ офтоб ҳам
қобилияти ниғаҳ кардан ва хастачон ба хонаи буд рафтани
пайдо карда, ташхис мегардад. Ба инсон мушобеҳат дода-
ну ташхис кардани баргу офтоб ба мафҳуми аслии онҳо
маънои намодӣ меафзояд ва он бо хондани банди дуюм
возеҳтар мешавад, зеро ин ҷо сухан аз маҳбубаи ҷавонест,
ки аз ёди чашми бодомаш «накҳати навбаҳор меояд»-у аз
ёди хандаҳояш «қаҳ-қаҳи обшор», яъне ҷавониву баҳор, ки
намоди замони ишқу ошиқист, бо баргу тирамоҳи таби-
ат, ки ишорае ба намоди ҳазони умри инсон ҳам ҳаст, дар
тазод қарор мегирад. Дар ин шеър як банд агар ғуссаи ти-
рамоҳу ҳазони умрро ифода кунад, банди дигар саршори
шодии навбаҳору шукуфоии ишқ аст, ҳамин тариқ кайфи-
яти гуногун аз айёми табиату умри инсон ҳамдигарро паи

хам иваз мекунад. Махсусан, бандҳои севуму чаҳорум дар тасвири тирамоҳу баҳор ва таассуроти аз онҳо бардошташаванда тару тозаву пурборанд. Ҷузъиёти ашвӣ, ки барои тасвири тирамоҳ интиҳоб шудаанд, рӯди хушкида, соҳилҳои хушкларб, зогҳои фориғбол, ҳама дар маҷмӯъ нишондиҳандаи муҳити воқеии тирамоҳанд, ки дар айни ҳол дар хонанда эҳсоси мағшуши ғамангез бедор мекунад, ки дар замон дар банди оянда бо тасвири навбаҳори дилу талотуми дарёву болафшонии парастуҳо, ки намои баҳору ҷӯшу хурӯши ишқанд, аз байн бурда мешавад. Ҷое, ки ишқ аст, ҳатто парфишонии баргҳои ҳазон болафшонии парастуҳо мешавад.

*Тирамоҳ асту рӯд хушкида,
Хушкларб мондаанд соҳилҳо.
Зогҳо мепаранд фориғбол
Догсон дар фазои манзилҳо.*

*Баҳри мо лек навбаҳори дил аст,
Дар дили мо талотуми дарёст.
Парфишонии баргҳои ҳазон
Болафшонии парастуҳост [133, 600].*

Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини ашъори Лоик шояд дар ҳамин бошад, ки дар онҳо ишқ дар ҳамаи фаслу замонҳои сол ҳузур дорад, агар он ашъор шахсият доранд, онҳо дар ҳамаи фаслҳо ошиқанд ва агар он ашъор бе шахсият ҳам бошанд, зимни тасвирҳо кайфияти ошиқона мавҷ мезанад. Масалан, дар шеъри «Муҳаббати аввал» (с. 1964) оид ба маҳбуба «Зи пушти тӯри барфи симгун метофт симояш» [133, 546] ва «Диламро гармие медод» мегӯяд, дар шеъри «Қарз» (с. 1971) шахсияти шеър дар зимистон арзи муҳаббат мекунад, ки «Зи рӯи барфи навборида пешат омадам аз дур» [133, 138] ва ё дар шеъри «Боз омад

тирамаҳ бо баргҳои зарди хеш» (с. 1986) «Дар хазонрезони танги тирамаҳ дидам туро» [133, 686] гӯён аз ишқи деррасидааш менолад, яъне барои ӯ, агар зимистону тирамаҳ замони ишқ ҳастанд, пас аз фаслҳои дигар чӣ ҷои сухан, ки онҳо худ айёми ишқанд.

Дар шеъри ғиноии тавсифию тасвири нисбат ба анвои дигари шеъри ғиноӣ бештар ҷой доштани, ба истилоҳ, мавзӯи табиат амри табиист, зеро бунмои ин навъ шеър аз аҷзои табиат – тавсифу тасвири муҳити атроф замин, сабза, дарахт, рӯд, кӯҳ, осмон, абр, ситора, моҳу хуршед ва ғайраву ва ғайра ба ҳам меояд. Агар дар ин навъ шеър шахси ғиноӣ ба ҳар сурате – шахси шоир, шахсияти ғиноӣ, ровӣ, муаллиф... ҳузур дошта бошад, олами ботинӣ, эҳсосоту таассурот, кайфияти ҳолаш ашъвӣ, тасаввуршавандаву таъсиргузор ба қалам қашида мешавад, зеро олами рӯҳӣ, ки ғайримоддист, ба олами табиӣ рӯ ба рӯ омада, аз он иқтибоси сифат мекунад. Бинобар ин, дар аксари ташбеҳоту истиорот мушаббах (ташбеҳшаванда) агар аз олами рӯҳист, мушаббахун бих (ташбеҳкунанда) аз олами моддист, ки онро мучассам намояду тасаввуршавандаву таъсиргузор созад. Дар шеъри ғиноии тавсифию тасвири мақоми тасвири муҳит, ашъ, табиат нисбат ба ифодаи эҳсосоту таассуроти ботинии шахс афзалият дорад, бинобар аксари ин навъ ашъор бешаҳс ҳастанд, вале шахсноки онҳо ҳам истисно нестанд. Дар эҷодиёти Лоиқ ҳам ҳар ду навъи он ба назар мерасад. Аммо дар ашъоре, ки саропо аз тавсифу тасвири табиат, аносир ва ё ашъи он иборат аст, андешаву эҳсосоти шоир ноаён дар маводи тасвир ҷой мегирад, бо он меомезад. Аммо дар ашъори тавсифию тасвирии Лоиқ қариб ҳамеша кайфияти шоир ҳис карда мешавад, ин шояд аз он сабаб аст, ки ӯ шоири сирф ғиноӣ буда, худро аз мабҳаси тасвир тамоман ҷудо намегирад. Ин, аз як ҷиҳат, аз ҷиҳати дигар, ӯ муҳит, манзара, ашъоро мавриди тасвир интиҳоб мекунад, ки ба онҳо алоқаи амиқи мусбат дорад,

бинобар тасвираш бо гармии дил фаро гирифта мешавад. Ин хусусият аз давраҳои аввали эҷодиёти Лоиқ равшан ба чашм мерасад, ки шеърӣ «Баҳори кӯҳистон» (с. 1966) намунаи дурахшони он аст ва он бесабаб ҳам нест. Лоиқ худ фарзанди деҳи кӯҳистон аст, бешубҳа, дар байни шуароӣ қарни бисти тоҷик шоироне, ки зодаи деҳи кӯҳистонанд, кам нестанд, аммо ӯ ин сифати худро ҳамешагӣ, фарогир, амиқ эҳсос мекунад ва боиси шоириаш медонад ва аз ин рӯ, агар мабҳаси тасвир муҳити кӯҳу деҳа бошад, дар ашъори ӯ муҳаббат мавҷ мезанад. Масалан, ин сифат дар ду банди аввали ҳамин шеър ҳам пайдост:

*Лола – раққосаи машъалдоре,
Бойчечак – шафақи субҳона.
Сабзаҳо – кокули нобофтае,
Мезанад бод ба нармӣ шона.*

*Кӯҳ монанди манор аст баланд,
Ҳама дам сокиту пурасрорест.
Обшор аз бари ӯ нош шуда,
Ҷониби дашту биёбон ҷорист [133, 41].*

Лоиқ дар бораи ҳар чизе, ки нависад, шоири зодгоҳи ҳеш аст, пас он ҷо, ки суҳан аз деҳу кӯҳистон аст, ин сифат ба маротиб муассиртар зухур мекунад. Дар ин ҷо таъкиди он нукта баҷост, ки шоири асил дар ҳама ҳолат ба худии худ менад, ба худии худ мондани Лоиқ дар ҳамин муҳаббати ҳамешагии амиқаш ба ватани аҷдодӣ, ба деҳу кӯҳистони тоҷик аст, ки махсусияти ҳастии ӯро ташкил додааст ва ҳар қадар он комилтар ифода мешавад, ҳамон қадар далели равшани аҳамият ва нотақрорӣ қареҳаи шоирии ӯст. Муҳаббати сӯзони ӯ на фақат дар изҳори рӯёрӯӣ ба зодгоҳу ватани аҷдодӣ, балки дар зимни ҳамаи ашъораш ва махсусан, дар шеърҳои ғиноии тавсифиву тасвириаш, ки бевоси-

та ба нигориши онҳо бахшида шудаанд, бе сухан ҳам эҳсос мешавад. Дар ҳамин банди иқтибосшуда лола ба раққосаи машғалдор нисбат дода шудааст, ки худ зебост, аммо на фақат зебост, балки дар зимн гармии муҳаббат ҳам дорад, зеро Лоик шеърҳои дорад, ки дар онҳо маҳбубаи дилаш раққоса аст, масалан, дар шеъри «Дар базм» (с. 1964):

*Ҳамчу шамшиод аз вазиданҳои боди шӯхшанг,
Печу тобе хӯрда ӯ аргушт мерафт.
Бо садои қарс-қарси панҷаҳои нозукаиш
Чони ман ҳам аз сари аргушт мерафт* [133, 549].

Ва ё дар шеъри «Рақси ту» (с. 1984) боз мегӯяд:

*Мезанӣ бо панҷаҳоят савти бишкан-бишкане.
Метаровад аз дили ман оҳу воҳу шеване* [133, 666].

Таваҷҷуҳ бояд кард, ки дар байни ин шеърҳо фосила бист сол аст, яъне ин муҳаббат решадорӣ деринасол аст. Дар ҳамин банд сабзаҳоро ба кокули нобофта ташбеҳ кардан ҳам, ба замми тоза буданаш, боз паёмрасони муҳаббат ҳам ҳаст, ки ба маҳбуба нисбат мегирад. Дар шеъри «Ошиқат будаму ишқам дар дил» (с. 1986) меҳонем:

*Кокулони ту ба дастам н-омад,
Монд чун мисраи нобофтае* [133, 681].

Кокули нобофтаи шеъри аввал, ки сабза ба он ташбеҳ шуда буд, баъди бист сол дар шеъри ошиқона ба тақрор меояд, ки далели дар умқи дил ҷой шудани он аст, яъне шоир дар ҳама ҳолат, ки аз зодгоҳу ватани аҷдодӣ суҳбат мекунад, окандаи меҳру муҳаббат мешавад ва он ноҳудоғ дар интиҳоби ашӯву зимни тасвир қарор мегирад. Ин ҳамон ҳолатест, ки дар шеъри ғиноӣ шахси шеър

хузур надошта бошад ҳам, кайфияти ӯ аз ашё ва мухити тасвир баралоина эҳсос мешавад, ки дар ин бора муҳаққиқи ашъори ғиноӣ Л. Гинзбург чунин менависад: «Фарди ғиноӣ метавонад дар зимни манзара, шайъ, дигар шахсон, лаҳза, гуфтугӯ, сахна, андеша, ки бо қисми хусусии зиндагӣ пайваस्ताаст, пинҳон бошад. Муаллиф хузур дорад, вале ӯ ҳамчун муносибати ғиноӣ ба ашё хузур дорад» [27, 54]. Дар аксари ашъори ғиноии тавсифиву тавирии Лоик ҳам ашё ва мухити тасвир бо кайфият ва муносибати фарди ғиноӣ фаро гирифта шудааст, махсусан, ашъоре, ки дар онҳо деҳу кӯҳистон, ватан ва ватани аҷдодӣ мавриди тасвир қарор гирифта бошад. Ин далели он аст, ки агар истеъдод ғиноист, сифати ғиноӣ, дар хама ҳолат, ҳам дар ҳоли тасвири субъективӣ ва ҳам дар ҳоли тасвири объективӣ зуҳур хоҳад кард, танҳо бо фарқияти дараҷа ва тарзи зуҳур.

Шеърӣ тавсифиву тавирии «Баҳори кӯҳистон», ки мавриди баррасист, аз даҳ банди чаҳормисраӣ иборат буда, қариб ҳар банд аз саноеи бадеъ, аз ҷумла, ташҳис, ташбеҳу истиораҳои тозаву дилҷасп баҳра бардоштааст:

*Даштҳо ҷомаи атлас нӯшанд,
Духтарон маҳзани дил боз кунанд.
Остин барзада то соидгоҳ
Паи сӯзондани мо ноз кунанд.*

*Теппаҳо гунбази зангор шаванд,
Чаши ҳайрон шаваду дил вола.
Шавад ораста ин хоки қадим
Ҳамчу як духтари ҳаждаҳсола [133, 41].*

Дар ин мисраъҳо тарҳи баҳори кӯҳистон бо тарҳи чеҳраи зебои духтарони он ба ҳам меомезад, аз тарҳи баҳори кӯҳистон тарҳи чеҳраи зебои духтарон ва аз тарҳи чеҳраи духтарон тарҳи баҳори кӯҳистон дида мешавад, ки

онҳо ҳамдигарро пурраву комилтар менамояндӯ ифшога-ри муҳаббати шоиранд. Ин далели он аст, ки табиат яке аз намудҳои зуҳури ватан дар шеъри Лоиқ мебошад.

Лоиқ дар шеъри қарни бисти тоҷик шоирест, ки шояд дар сурудани ашъори ғиноии тавсифию тасвирий ба мақоми аввал соҳиб бошад, зеро табиат на фақат дар ашъори сирф манзаранигорӣ, балки дар саросари ашъораш бо ҷилваҳои гуногун зоҳир шуда, меҳру муҳаббат аст. Аз ҷумла, банди ҳаштуми ҳамин шеър чунин аст:

*Ағбаву рахнаю водию дара
Чун арӯсе, ки ба сур омодаст,
Пойандоз ба раҳ густарда,
Мунтазир бар қадами домод аст [133, 41].*

Мабҳасҳое, ки дар ин ҷо зикр шудаанд – ағба, водӣ, дара агар дар мисраъҳои баъдӣ ба эҳсосоти гарми шоир фаро гирифта, ба арӯси мунтазири домод шабоҳат дода намешуданд (тасаввур шавад, ки дар ин лаҳзаи интизорӣ қадар иштиёқу изтироб аст, ҳиссиётмандии мисраъҳо як бар чанд меафзояд), танҳо ҳамчун мабҳасҳо боқӣ мемонданд, вале онҳоро ҷашмони ошиқи ватан бо муҳаббати гарм ҳамсони арӯс зиндаву ҷондору сурхоҳ диду моли шеър гардонид. Ба назар чунин мерасад, ки шеър бо ҳамин тасвири зебо хотима меёфт, беҳтар буд, зеро ду банди охир, ки бештар ҳарфиву хитобист, ба шеър ҷизе наафзуда, баръакс онро нисбат ба худӣ шеър, ки пурбору нозукадост, як андоза ҷамъбасти содагароёна мекунад, ки аз он бӯи шиорзаниҳои солҳои шаст ба димоғ меояд.

*Мон, ки дар ин гӯшаи зебои замин
Тӯи инсонӣ табиат бошад.
Мон, ки поянда ҷу кӯҳи тоҷик
Шодию бахту саодат бошад.*

*Ҳар кучое биравам чун фарзанд,
 Барам аз хоки диёрам пайгом.
 Зиндагии ман аз ин ҷо сар шуд,
 Ҳеҷ гаҳ кош наёбад анҷом!* [133, 41].

Шеъри «Баҳори кӯҳистон» манзараи як деҳи кӯҳистонро дар баҳорон бо рангомезиҳои диловезу шодиву сурури самимонааш пеши назар меовард, ки шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ буд ва ҳоло ба шеъри дигаре «Деҳи кӯчида» (с. 1975) рӯй меорем, ки тақрибан баъди даҳ соли он эҷод шуда, аз ҳамон навъи шеър аст, вале саршори эҳсосоти тамоман мутақозид – ғаму андӯх мебошад. Ҳар дуи ин шеър дар як вазн **фоилотун файлотун файлун ё файлон** ва ба як шакли қофиябандии чаҳорпора, ки мисраъҳои дувуму чаҳорум қофия баста мешавад, гуфта шудааст, аммо мундариҷаи таассуроте, ки мерасонад, комилан муҳолифи ҳамдигар аст. Дар таърихи қарни бисти тоҷик чанд дафъа кӯчонидани мардуми кӯҳистон ба водиҳо ҷой дошт, ки амри зарурат буд ва ин ҳодиса новобаста аз меъёри суду зиёни он дар дили эҷодкор эҳсосоти мухталифро бедор мекунад, ки ҳар гунае бошад, хоҳ шоду сурурангез ва хоҳ яъсу ғамомез, дар заминаи воқеият зухур кардааст. Эҳсосоте, ки дар ин шеър ифода шудааст, низ ҳамин гуна аст, ҳатто дар он кӯшида шудааст, ки ҳар ду навъи он – ҳам ғаму гусса ва ҳам шодию сурур ба ҳам биёянд, зеро сиёсати замон ҳаминро талаб дошт ва шоир ҳам худогоҳ ва ё нохудогоҳ тақозои сонсурро, ки дар замири ҳар эҷодкор нишаста буд, ба ҷо овардааст. Шеър аз ҳашт банд иборат аст, чунин оғоз мешавад:

*Бодхӯрда сари ҳар деворе,
 Бомҷо рехтаву ҷӯкида.
 Тарҳи деҳ гарчи ба ҷо монда, вале
 Зиндагӣ ҷои дигар кӯчида* [133, 63].

Ин шеър саропо тасвирӣ буда, дар он манзараи деҳи кӯчидаи кӯҳистон бисёр дақиқ бо девори бодхӯрдаву бомҳои рехтаву ҷӯкида, сандаливу оташдон, хурмаи равғану кадуи дар ҳаҷчаи шохаш хеле воқеъбинона нигориш шудааст, ки хусусияти замони, милли ва ҷуғрофии маҳалро низ ифода менамояд. Фикр ва эҳсосоти таъминии шоир баён карда намешавад ва дар назари аввал чунин мерасад, ки ӯ гӯё танҳо бо нишон додани ин манзара иктифо мекунаду таассуроти худро баён намесозад, аммо он аз интихоби ашё ва манзарасозӣ дарк мегардад. Банди аввал тасвири воқеъ ва бетарафона аст. Вале шоир аз банди дувум гурезе мекунад, ки он ду бандро фаро гирифта, дар он аз водии бопахнову шаҳри озодону аз байн рафтани чанҷолҳо дар сари об, ки дар деҳи кӯҳистон ҷой дошт, суҳан меравад, яъне ҳиссиёти шодонаву қаноатмандӣ ифода мешавад, ки ҳузни банди аввалро камтаъсир созад, яъне сонсури дохили шоир ба қор мебарояд, аммо ба мантиқи инкишофи ҳиссиёти аввала, ки ба ҳар ҳол ҳузн дошт, муҳолифат мекунад. Бинобар бо сарфи назар кардани банди дувуму сеум ин шеър аз бехтарин шеърҳои мешавад, ки дар бораи ин воқеият гуфта шуда, мантиқи ривоч ва шиддат гирифтани ҳиссиёт ҳам беҳалал мегардад. Барои оҳанги мусбат додан ба амали кӯч бастанӣ мардум ҳамин як мисраъ, ки дар банди ҳафтум аз даҳони кадуи ҳаҷчаи шох бурун меояд, кофист:

*Хурмаи равғанӣ пурҳок шуда,
Як каду ғамзада дар ҳаҷчаи шох.
Даҳани тангу тижияш гӯяд:
Одамироғт ҷӣ хуш ризқи фарох... [133, 63]*

Саропои ин шеър аз мушоҳидаи манзараи деҳи кӯчида ба ҳам меояд, ки гӯё бе баёни таассуроти шоир сурат мегирад, яъне дақиқан объективӣ, бетарафона аст. Ша-

клан ҳамин тавр аст, аммо моҳиятан ин тавр нест, зеро дар тасвири ҷузъиёт ва ё ашёе, ки дар деҳи кӯчида боқӣ мондааст, сифатҳое истифода мешаванд, ки ҳиссиёти ботинии шоирро ифода мекунанд. Масалан, ташбеҳ шудани лолаҳасак ба вопасин шуълаи оташ дар кӯҳистон, ки ҳарфи «вопасин» бечуну чаро ифодаи ғамгинист, беравуо кӯр шудани роҳҳо, набудани чашми chore ба раҳи ёре, ба ҳасрат нолидани чордевор, ки саре дар буни деворе нест, ҳотай бекас, хурмаи рағғани пурхок, кадуи ғамзада – ин ҳама окандаи хузну таассуфанд, махсусан, каду, ки худ намоди беҳиссию бефаҳмист, агар он ҳам ғамзада бошад, пас чӣ чои сухан аз инсон аст. Банди мақтаи шеър бо тасвири тозаву тар, ки токро ташхис карда, аз бекасиву тарс бар шоҳи чинор часпидааст ва чашмаро ҳам шахсият баҳшида, аз ғами танҳой гирякунон хушкидааст, мегӯяд, дар ифодаи хузн, ки дар бораи сухан нагуфта, онро ифода кунад, дар ҳадди камол аст.

Ток аз бекаси (?) бар шоҳи чинор

Гӯи (?) тарсидаву дарпечид.

Чашмаи деҳ зи ғами танҳой

Рӯзу шаб гирякунон хушкида... [133, 63]

Як силсила ашъори дигари ғиноии тавсифию тавсвирии Лоик, аз ҷумла «Варзоб. Шаби маҳтоб» (с. 1975), «Димоғи хеш тар карда ба барфу тармаи Анзоб» (с. 1977), «Ин кӯҳ чу шоири ҳаёли» (с. 1977), «Суруди мавҷдори рӯди Варзоб» (с. 1979), «Он шом зи пушти боғи кӯҳӣ» (с. 1982), «Само бугзе ба дил дорад, ҳаво абрист, меборад» (с. 1986), «Аз ситеғи қуллаҳо зарди парид» (с. 1988), ки манзараҳои гуногуни табиатро нигориш карда, баъзе бо хузури шахсияти шеър ва баъзе бо ғайбати он сурат гирифтаанд, аз бехтарин шеърҳои тавсифиву тавсвирии нимаи дуҷуми қарни бисти тоҷик ба шумор мераванд. Онҳо далели рав-

шани дар маҳорату тасвир баландтар рафтани шеърӣ муносири тоҷик мебошанд.

Ҳамчунонки қайд шуда буд, тасвири пора-пораи табиат ва ё ба сифати намо омадани он дар анвои дигари шеърӣ Лоиқ фаровон мавҷуд аст, ки ба гӯшаҳои гуногуни табиати кишвар мутааллиқанд, аммо бо вучуди ин, чунин ба назар мерасад, ки тасвири табиати дараи Варзоб бар тамоми онҳо бартарӣ дорад. Ҳоло ба зикру баррасии ҳамаи онҳо машғул нашуда, танҳо се шеър, ки саропо аз тавсифу тасвири манзараҳои Варзоб иборат аст, «Варзоб. Шаби маҳтоб», «Димоғи хеш тар карда ба барфу тармаи Анзоб», «Суруди мавҷдори рӯди Варзоб»-ро ном мебарем, ки дар онҳо, махсусан, дар «Варзоб. Шаби маҳтоб» маҳорати қалами тасвиргари Лоиқ ба хубии хубӣ рух намудааст.

*Рӯд чун хотири болидаи Варзобдара,
Моҳ чун қоши тилоист ба пешонаи кӯҳ.
Ваҳ чӣ оҳанги илоҳист, ки ояд аз рӯд,
Бесухан арза кунад қиссаю афсонаи кӯҳ [133, 65].*

Ин шеърӣ зебо аз панҷ банд иборат аст, ки дар се банди аввали он тарҳҳои тоза ба тоза ба тасвири шаби Варзоб афзуда шуда, ду банди охир бештар таассуроти шоирро аз ин шаби дилпазир боз меғӯяд ва хотимаи шеър хулосаеро ба мо илқо мекунад, ки оғӯши шаби Варзоб маҳалли оғӯши муҳаббат аст ва ин яке аз оҳангҳои асосии эҷодиёти Лоиқ аст, ки табиату муҳаббат ҳамеша бо ҳам меоянд, ишқ дар оғӯши табиат асту табиат дар оғӯши ишқ. Розӣ табиӣ будани тасвири ишқ, бо тамоми зухуроти гуногунаш ва ошиқона гарму ҷондор будани тасвири табиат, ки яке аз сифатҳои баргузидаи ашъори Лоиқ мебошад, бештар дар ҳамин зоҳир мешавад.

Мавзӯи шеърӣ ғиноии тавсифию тасвирӣ бо нигориши манзараи табиат, андому сурати инсон ва ё шай-

џу мавҷудоти дигар маҳдуд намонда, вобаста ба ривочу равнақи ҳаёти иҷтимоӣ ва баландрафти сатҳу хусусияти зиндагӣ фарохтар мешавад. Тоҷикистон то нимаҳои қарни бист асосан кишвари кишоварзӣ буд ва азбаски кишоварзӣ бо замини деҳ иртибот дорад, зиндагии мардум ҳам хусусияти деҳотӣ дошт, ҳарчанд дар гузашта мардуми ин сарзамин шаҳрнишини қадимӣ буданд ва суннати шаҳрнишинӣ доштанду шаҳрҳояшон, ҳамчун Бухорову Самарқанду Хучанду Панҷакату Кӯлоб аз шаҳрҳои бостонии башарият махсуб мешуданд. Вале бинобар беадолатии сиёсӣ бисёре аз онҳо аз марзи имрӯзаи кишвари тоҷик берун монданд ва як қисми мардуми тоҷик акнун дар шаҳрҳои тозаҷодаи худ шурӯъ ба зиндагии шаҳрӣ мекунад, ки дар қиёс бо зиндагии гузаштаи шаҳрнишиниаш ва имрӯзаи деҳотиаш камвусъату камсобиқа мебошад. Аз ин рӯ, дар шеъри Лоик ҳам, мақоми бештар пайдо кардани тасвири манзараи табиат ва деҳот як амри табиист. Вале бо кам-кам саноатӣ шудани кишвар теъдоди шаҳрҳо ва мардуми шаҳрнишин афзуда, зиндагии як қисми ҷомеа хусусияти шаҳрнишинӣ касб мекунад. Бинобар он дар шеър на фақат хусусияти зиндагии шаҳрӣ, ки дар симо ва ҷаҳони ботинии шаҳрнишин инъикос мешавад, балки ҳуди намои шаҳр ҳам ҳамчун мавзӯи тасвир барои худ ҷой ҷудо мекунад. Аммо он дар баробари шеъри кишварҳое, ки мардумаш зиндагии шаҳрнишинии бособиқае доранд, масалан, кишварҳои урупой ва ҳатто Русия, ин навъ шеъри тоҷик, монанди ҳуди зиндагии шаҳрнишиниаш, ҳоло дар зинаи ибтидоист. Аз ин рӯ, ашъоре, ки саропо аз тавсифу тасвири намои шаҳр иборат буда, дар зимни онҳо маънои шоиронае ҷой гирифта бошад, қариб вучуд надошта, дар аксари онҳое, ки сухан аз шаҳр меравад, ҷои асосиро баёни ҳиссиёту таассуроти шоир мегирад, ки оҳанги ситоиш ва ё нақӯҳиш дорад.

Дар як гурӯҳ ашъори Лоик сухан аз шаҳрҳои босто-

нии тоҷик Самарқанду Бухоро меравад, масалан, «Рангҳо» (с. 1975), «Тиллои Бухоро» (с. 1989), «Дар Бухорою Самарқанд» (с.1989), аммо дар онҳо мавзӯи таърихӣ, иҷтимоӣ ва авзои имрӯзаи маънавию фарҳангӣ буда, тасвири намои шаҳр мавқеъ надорад. Дар шеърӣ «Рангҳо» рангҳои гунагуни манору сардара, гунбазу кунгураҳои Самарқанд тавсиф гашта, сабаби ҷовидонию дурахшонии онҳо чунон шарҳ дода мешавад, ки онҳо аз «иттиҳоди хуну ашки халқҳои Осиё» таркиб ёфта, «ё румузи гарданафрозӣ», «ё фаввораи ашк» [133, 64]-анду хунанд. Шеърӣ «Дар Самарқанду Бухоро» таассуроти таассуфомези шоирро аз қисмати ин ду шаҳри тоҷикӣ, ки онҳоро зӯран аз решаҳои таърихиашон барканда, тадриҷан аз забону фарҳанг ва маънавияташон маҳрум сохта, миллияти онҳоро барбод медиҳанд, доманадор баён намуда, аз ҷумла мегӯяд:

*Ду абаршаҳри Ачам зери табар шуд,
Ду қадамгоҳи бузургон доми дам шуд.
Баъд аз он гарданфарозиҳои фарҳангиву сарҳангӣ
Гардани тоҷик ҳам шуд [133, 126].*

Тақдири ин шаҳрҳои бостонии тоҷик, ки бар асари табартаксими шӯравӣ аз марзу буми кишвари худ ҷудо карда, ба дасти кишвари дигар дода шуд, фоҷиабор сурат гирифт, ки дар шеърӣ бисёр шоирони тоҷик мавриди баёни андешаҳои пурсӯзу гудоз ва норизоӣ аз сиёсати собиқ давлати шӯравӣ гаштааст. Бинобар он дар шеърӣ муносири тоҷик ҳар ҷо, ки аз ин ду шаҳр ва шаҳрҳои дигаре, ки аз зодкишвари худ берун мондаанд, суҳан меравад, оканда аз таассуроти фоҷиавии қисмати онҳост ва ин ҳолат барои тасвири намои онҳо камтар имкон дода, суҳанро ба ҷиҳати ифодаи ҳаёти ботинӣ ва дарду ғами онҳо мекашонад.

Як силсила ашъори Лоик, аз ҷумла «Душанбе» (с. 1973), «Шукронае барои Душанбе» (с. 1974), «Пойтахти

бахти ман» (с. 1982), «Фардои Душанбе» (с. 1986) ба ситоиши шаҳри Душанбе, пойтахти наву чавони тоҷикон бахшида шудааст, ки дар онҳо ҳам изҳори ҳиссиёту таассуроти пурмуҳаббат ва самимонаи шоир бар тасвир афзалият дошта, чузъиёти намои шаҳр ҷо-ҷо зикр ва ё ба тарзи тарҳ мунъакис мешавад. Баъзан дар ҳамин гуна ашъор ҳам шоир ба ёди ҳасратомези шаҳрҳои бостонии худ Самарқанду Бухоро меафтад, ки масалан, дар шеърӣ «Душанбе» ба он рӯчӯ карда чунин мегӯяд:

*Туро бетахту маснад офариданд,
Ки бошӣ пойтахти Тоҷикистон.
Агарчанде замоне дошт тоҷик
Ба номе пойтахти илму ирфон [133, 51].*

Дар баъзе мисраъҳои ин шеър зикри чузъиёти намои шаҳр, ба монанди «Чароғистон шудӣ аз меҳри дилҳо...// Туро дар рӯзи ид озин бубастанд // Ба парчамҳои сурхи инқилобӣ...// Зи балкон духтарони рӯкушодат // Чу маҷнунбедҳо кокул фишонанд» [133, 51-52] зикр ё тасвир карда мешаванд. Аз ин шеърҳо «Фардои Душанбе» (хурдаҳои нимҷиддиву нимшӯхӣ) зикри чузъиёти шаҳрро бештар дорад, ки мисолшон дар ин мисраъҳо дида мешавад: «Набошад дуди ин симонзавадаш... // Ба шарте қасрҳои шарқӣ(?) созанд // Ба ҷои ин катакҳои битонӣ... // Агар аз офтоби майнасузаш // Зи беобӣ ҳама гулҳо нахушканд... // Вале дар барфу борон кӯчаҳояш // Намояд дар назар тӯфони Нӯҳам» [133, 72-73]. Албатта, муроди шоирро аз ин шеърҳо дар назар бояд дошт, ки тасвири намои шаҳр, балки изҳори муҳаббат будааст.

Дар шеърӣ муосири тоҷик, маҳсусан, аз солҳои шасти қарни бист шоирони ғиноӣ барои ифодаи ҳиссиёти гуногунӣ худ аз намо, ашё ва ҳолатҳои табиат мадад меҷустанд, табиатро ҳамчун манбаи эҳсосоти таассуроте қарор медро-

данд, ки ба кайфиятҳои онҳо ҷавобгӯ мебошад. Яқин аст, ки ин ба сатҳи шуури иҷтимоии ҷомеа ҳам саҳт вобаста буд. Дар нимаи дуюми қарн дар натиҷаи бозтар шудани ҷазои сиёсии мамлакат ва боло рафтани шуури иҷтимоии мардум, шеър ҳам сифатҳои тоза пайдо мекард, ки яке аз онҳо ҳамин барои ифодаи кайфиятҳои гуногуни худ ба ҷаҳони табиат ва ашё бештар рӯй овардани шоирон аст. Дар эҷодиёти шоирони солманд ин хусусият кам-кам барои худ ҷой боз мекарда бошад, баъзе шоирони ҷавоне, ки дар ин давра ба адабиёт ворид мешуданд, аз аввал ин хусусиятро доштанд. Бозор Собир аз ҷумлаи ҳамин шоирон буд, ҳарчанд ҳангоми нашри маҷмӯаи нахустинаш «Пайванд» (с. 1971) ӯ бештар аз сӣ сол дошт, аммо дар олами шеър ҷеҳраи ҷавону тоза ба шумор меомад ва боризтарин сифати шеъраш ҳамин пайванди решагии он бо табиат маҳсуб мешуд. Дар ин маҷмӯа «Ёди ту мекунам», «Тирамоҳ», «Парвози рӯзгор» шеърҳои гиноии тасвирию тавсифианд, шеъри «Бозгашт» шеърест, ки дар он тавсифу тасвир бо ибрази андешаву эҳсосоти отифии шахси шоир мувозӣ омадааст. Онҳо ҳама маҳсули солҳои шастум мебошанд. Аз ҳамин ҳам пайдост, ки Бозор Собир вақте нахустин маҷмӯаи ашъори худро ба ҷоп расонид, нисбат ба дигар шуарое, ки ин қорро мекарданд, дар ҳунари шоирӣ баркамолтар буд, зеро шеъри манзаравии табиатро гуфтани малака, таҷрибаи бештари шоирӣ меҳаҳад, ки он дар давоми як замони муайяни қор ба даст меояд.

Ҳарчанд ин шеърҳо сабуку бештар ҳаёлпардозонаанд, маҳсусан, «Ёди ту мекунам» ва «Парвози рӯзгор» то воқеиву пурбору заминӣ, вале ба ҳар ҳол, кӯшише ҳастанд дар роҳи нигориши табиат. Дар ин марҳала шоир ба табиат ва ашёи он бештар сифатҳои инсонӣ медиҳад, масалан, чун дар шеъри «Ёди ту мекунам»:

*Танҳою пурсукут,
 Ҳамчун базеб дилбаре (?) бе ёру беҳабиб
 Баҳри суроги ҳамдаму ҳамроҳи меҳрубон,
 Оҳиста меравад,
 Маҳ 3-авчи осмон [87,21].*

Дар ин мисраъҳо «танҳою пурсукут», «бе ёру беҳабиб» сифатҳои ҳаёти инсониянд, ки бевосита ба хусусияти моҳ тааллуқ надоранд, вале эҳсосоти ғиноии шоир, ки табиатро фаро мегирад, онро мутобиқи кайфияти худ дорон сифатҳои башарӣ мегардонад ва ҳамин кайфияти шоир аст, ки ин навъи хусусиятбахширо қобили қабули хонанда месозад.

Баъзеи он ашъорро, ки дар боло зикр шуданд, Бозор Собир дар маҷмӯаҳои минбаъдааш дохил накардааст, ки шеърҳои мақбулашро маъмулан дохил мекунад, баъзеи дигар, масалан, «Тирамоҳ»-ро на танҳо таҳрир, балки дар шакли вазни тоза аз сари нав навишта, дар маҷмӯаи «Гули хор» (с. 1978) ҷой додааст, яъне худ ҳам ҳис кардааст, ки онҳо дар шакли пешина ба андозаи зарурӣ пурбору маҳкам ва аз ҷиҳати фанни шеър бенукс нестанд. Бозор Собир то охири қарни бист се шеър бо номи тирамоҳ дорад, ки дилбастагии шоирро ба ин фасл нишон медиҳад. Дар ашъори насли пешин, масалан, Мирзо Турсунзодаву Аминҷон Шукӯҳӣ фасли тирамоҳ ҳиссиёту таассуроти асосан қаноатмандиву шодиоварро ифода намояд, дар шеъри Бозор Собир бо эҳсоси мағшуши ҳасрату маҳзунӣ окандааст. Шеъри «Тирамоҳ» ба сабки тавсифию тасвирӣ эҷод шуда, дар он нақши фард ба назар намеояд. Дар шакли аввалааш он дар асоси баҳри рамал буда, мисраъҳо озодона дарозу кӯтоҳ, пораҳо ҳам аз ҷиҳати камияти мисраъҳо каму беш ва қофияҳо ҳам номурақтаб оварда мешуданд, вале дар нусхаи аз нав навишта, он дар шакли чаҳорпора ва бо қофиябандии **абвб**, дар вазни рамали мураббаъ

мебошад. Масалан, ҳамон эҳсоси қаноатмандӣ аз тирамоҳ ҳамчун аз фасли бардоштани ҳосили боғҳо, ки дар аксари ашъори шоирони насли пешин вучуд дошт, дар ин шеър, баръакс ин гуна ҳиссиёти ҳузнангезро бедор мекунад, ки дар бандҳои чаҳоруму панҷумаш ҳаст:

*Чун сабатҳо монда дар боз
Каппаҳои бозбонҳо.
Чӯяҳо монанди гӯранд,
Хӯсаҳо ҳамчун чалипо.*

*То миён барчида деҳқон
Гӯшаҳои доманаширо.
Мекашад бо хор чорӯб
Резҳои хирманаширо [89, 106-07].*

Дар ин шеъри тавсифию тасвирӣ на як манзараи мушаххаси тирамоҳ, балки намои умумии он аз рӯи тасаввурӣ шоир офарида мешавад. Бинобар он як тараф «...абри озар...// Селаи гунчишкхоро // Мезанад бо тири борон», дигар тараф «...деҳқон // Мекашад бо хор чорӯб // Резҳои хирманаширо» ва боз дигар тараф «Подабонҳо мефароянд // Аз адирҳо кӯч бар дӯш...» [89, 106-07] барин манзараҳо тасвир карда мешаванд, ки аз ҳаёлотӣ шоир рӯи қоғаз меоянд. Дуруст аст, ки ҳамаи онҳо ҳоси тирамоҳанд, аммо аз ҳар манзара ва вақти гуногун чамъ оварда шудаанд, бинобар ин агарчи дар ин шеър аз таассуроти шахси шоир ҳарфе нест, вале дар ҳамин интиҳобу чамъоварии чузъиёти тасвир эҳсосоти ӯ аён мешавад, ки маҳзунона аст. Ба замми ин ташбеҳоти шеър ҳам инро равшан нишон медиҳанд, масалан, «Аз алафҳо мечакад об, // Мисли ашк аз нӯги миҷгон» ва ё «Чӯяҳо монанди гӯранд» [89, 106-07] гуфтани шоир далели рӯҳияи яъсу ғамангез доштани ӯст. Ҳамаи чузъиёти тасвир, ки интиҳоб шудаанд, барои ифодаи эҳсо-

соти гамангез тобеъ карда шудаанд. Шеъри «Тирамоҳ», ки дар маҷмӯаи «Мижғони шаб» (с. 1981) чой дода шудааст, низ ҳамин гуна рӯҳияи гамангез дорад. Дар он расидани тирамоҳ бо чунин сахнаҳо тасвир мешавад:

*Мурғхоро аз ҳаво дар тӯри боронҳо гирифта,
 Чомаи гарми дарахтонро дарида,
 Подаҳои бодҳояш сабзаву гулро чарида,
 Тирамоҳи тира бар кӯям расида [90, 51].*

Дар ин банд тирамоҳ ба қуввае ё инсоне шабоҳат дода мешавад, ки мурғхоро бо тӯр сайд мекунад, ташбеҳи изофии тӯри борон барои ҳамин сохта шудааст, чомаи гарми дарахтонро медарад, дар ин ҷо ташбеҳи пӯшидааст, ки ташбеҳшавандааш барги дарахтон аст, ки ба чомаи гарм шабоҳат дода шудааст ва боди тирамоҳро ба пода монанд кардан, ки сабзаҳоро мечарад, тоза ва муаассир аст. Ба замми ин вожаҳои пода ва бод ҳамовоӣ ҳам доранд. Дар ин шеър ҳам шоир таассуроти худро аз ин фасли сол ба воситаи интиҳоби ҷузъиёту ҳолату тасвир нишон медиҳад. Ин чиз бо он собит мешавад, ки ӯ меғӯяд: қатраҳое, ки аз шишаи хонаам метаровад, чашми гирёни модари пирам ва лонаҳои холии шохи дарахтон кулбаҳои холии падарро ба ёдам меоранд. Дар охир шеърро чунин хулоса мекунад:

*Ин пагоҳӣ ман худамро
 Бо парастуҳо ба он сӯи уфуқҳо мефиристам,
 Сӯ ба сӯ аз пушти гармо мефиристам,
 То баҳорон, эй азизон!
 То баҳорон нестам ман,
 То баҳорон нестам [90, 52].*

Ин ҳам як шеъри хаёлангез аст, ки дар доираи эҳсооти шахсӣ давр мезанад ва аз тирамоҳ чӣ гуна бардошт

доштани шоирро баён менамояд ва ҳатто мегӯяд, ки «То баҳорон нестам ман», яъне тирамоҳро бо нестии худ баробар месозад. Бозор Собир ин шеърро ҳам саҳт таҳрир карда, дар китоби «Аз «Гули хор» то «Симхор» (с. 2003) шакли наваширо овардааст, ки аз 38 мисраъ ба 18 мисраъ мухтасар карда шудааст. Дар ин шакл инсичоми шеър қавитар буда, баъзе нуқсҳои он аз байн рафтааст. Масалан, мисраи аввали шеър «Мурғхоро аз ҳаво дар тӯри боронҳо гирифта» ба ин шакл «Селаи барги ҳазон дар тӯри борон мезанад пар» таҳрир шуда, ки беҳтар ва ба воқеият наздиктар буда, мисраи дувоздаҳуми шеър шудааст. Дар мисраи дуюм «Ҷомаи гарми дарахтонро дарида» калимаи «гарм» ба «зард» иваз шудааст, ки муносибтар аст, зеро, аввалан, ба ранги барги ҳазон мутобиқ аст, сониян, тобиши кӯҳнагию фарсудагӣ ҳам дорад. Ҳоло барои пурратар тасаввур кардани фарқи нусхаҳои шеър банди аввали он оварда мешавад:

*Рӯзҳои барфу боронӣ расида:
 Ҷомаи зарди дарахтонро дарида,
 Сабзаву гулро чарида,
 Меваҳои пухтааш чида,
 Меваи нопухтааш дар шоха ларзида,
 Ранги хуришедааш парида,
 Мурғи шеърам парбурида [93, 50].*

Ҳамчунонки дида мешавад, ҳулосаи нусхаи аввал «То баҳорон нестам ман», яъне ҳамчун шоир нестам, дар нусхаи дуюм дар банди нахустин бо ташбеҳ шоиронатар «Мурғи шеърам парбурида» гуфта шудааст. Мақтаи шеър ҳам дар нусхаи дуюм нисбат ба нусхаи якум бадеътар бо истифодаи ташбеҳ ва ҳамовоию ҳамвазнии калимаҳо омада, пурбору пухтатар аст:

*Мушти ёдам мезанад бар сар,
Мушти бодам мезанад бар дар...*[93, 50]

Ин ҳусни мақтаъ аст, зеро пурмаъност, вақте ки ёд ҳамчун мушт бар сар мекӯбад, дард дорад, дарди зиндагиву замон, ки аз сари одам гузаштааст ва вақте ки бод бар дар мушт мезанад, ки бикшо, ин ҳам дард дорад, зеро бод, ки худ пучу холист, ҳеҷ умеду навиде нахоҳад дошт. Ин ҳама ба тирамоҳи умр нисбат мегирад, ки шоир мехоҳад баён намояд.

Дар шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ на фақат манзараҳои табиат, балки ҳама гуна намоҳои дигар низ ҷой дошта метавонанд, аз ҷумла яке аз навъҳои он нигориши чеҳра ва андоми инсон мебошад. Чеҳранигорӣ дар навъҳои дигари шеъри ғиноӣ ҳам мавҷуд аст, аммо дар онҳо сар то пой шеърро фаро нагирифта, тарҳ-тарҳ меояд, вале дар ин ҷо шеър комилан аз нигориш иборат мешавад. Чеҳра ва ё андомнигорӣ дар шеър махсусият ва душвории худро дорад, ки камтар аз рассомӣ нест, зеро дар ин ҷо ҳам ҳар як тарҳ ҳиссиётеро бояд инъикос намояд. Кадом ҷиҳати хулку атвори инсон, ки мавриди тасвир қарор гирад, тарҳҳо ҳам мутобиқи он интиҳоб карда мешаванд, яъне дар ин ҷо ҳам қонуниятҳои интиҳоб амал мекунад.

Аз ашъори ғиноии тавсифию тасвирии Бозор Собир чанде ба ҳамин навъи шеъри чеҳра ва ё андомнигорӣ тааллуқ мегиранд, ки «Шабеха», «Шаб», «Шири бурида», «Тасвир» (Аз «Гули хор» то «Симхор», с. 2003) аз ҷумлаи онҳо буда, дар солҳои гуногун навишта шудаанд, вале азбаски қариб ҳамаи онҳо дар ҷопҳои минбаъда саҳт таҳрир хӯрданд, дар ин ҷо нусхаи ҷопи охирашон баррасӣ мешавад. Аз ин шеърҳо «Шабеха», ки аз номаш ҳам пайдост, тасвири худи шоир аст, ки асосан аз чеҳрааш бардошта шудааст, ба замми панҷаи дасташ. Чеҳраи инсон дорои узв, ҷузъиёти бисёрест, аз ҷумла чашм, абрӯ, пешонӣ, шақиқа, гӯш,

дахон, бинӣ, рухсора, мӯй ва монанди инҳо, ки метавонанд бо рангҳо ва шаклҳои гуногун бошанд. Шоир аз ин ҳама онҳоеро интихоб ва тасвир мекунад, ки беш аз ҳама намоёнгари ҷаҳони ботинӣ буда, шахсияти ӯро бе муфассалгӯии барзиёдӣ ва ҷузъиётнигарии дилбазан пурбору барҷастатар нишон диҳад. Ҳамин тарик, ӯ барои тасвири чехра ва ифодаи замири худ аз нигориши панҷаи даст, чини байни абрӯ, чини рӯ, чашми сиёҳ, мӯи сар, мӯи лаб мадад чуста, ҳар якеро ба манзури худ ба чизе ташбеҳ мекунад, ки он ҳиссиёту таассуроти ӯро аз зиндагӣ ифода менамояд. Шеър аз тасвири субҳ аз ҳоб баланд шуда дар рӯ ба рӯи оина нишастани шоир оғоз гашта, оина ба чашмаи об ташбеҳ карда мешавад, ки шоир бо оби он гӯё рӯяшро мешӯяд ва шабеҳаи худро мебинад. Нигориши сурати худ аз банди дуҷум оғоз мешавад:

*Дар оби оинаи пок ман чӣ меидам?
Хушида панҷаи дасте чу барги зарди хазон,
Касе ба рӯи ман аз маҳбасе ниғаҳ мекард,
Ки чорчӯбаи оина буд даричаи он [93, 73].*

Дар ин ҷо бояд қайд кард, шоир дар баробари тасвири ягон узви худ, дар айни ҳол панҷаи даст, ки хушидаву чу барги хазон зард аст, барои муаассир ва амиқтар шудани таъсири тасвир таассуроти худро низ баён менамояд. Дар ин банд мисраъҳои севуму ҷаҳорум ҳамин гунаанд, махсусан, оинаро маҳбасе дидан, ки дар он шоир маҳбус аст, бозгӯи таассуроти мағшушест. Ҳамин тарик, дар баъзе бандҳои дигар ҳам, ки тасвир ҷой дорад, таассурот низ ҳамроҳ оварда мешавад, ки ин ҳар ду барои дарки комилтари ҳамдигар мадад мерасонанд. Ду навъи сухан, тасвириву ифодавӣ ба ҳам омехта, тасвиритару муаассиртар мешаванд ва дар як вақт ба тасавуру эҳсосот коргар меоянд.

*Шикасти қабзаи чини миёни абрӯи
Хароши панҷаи қисмат намуд дар назарам,
Чунон, ки дида будам ин хароши қисматро
Замоне (?) дар кафи пой кафидаи падарам... [93, 73]*

Дар ин ҷо чини миёни абрӯ, ки аз олами маҳсус ва мушаббаҳ аст, ба хароши панҷаи қисмат, ки аз олами номаҳсус ва мушаббаҳун бих мебошад, ташбеҳ карда шуда, дар мисраъҳои баъдӣ ин мушаббаҳун бихи номаҳсус ба ташбеҳи маҳсус, пой кафидаи падар шабоҳат дода мешавад, ки дар айни ҳол ифодакунандаи таассуроти шоир ҳам ҳаст. Банди чаҳорум рӯй ва чашми шоирро тасвир менамояд, ки дар ин ҷо ҳам таассуроти шоир ба воситаи истифодаи сифатҳои «дурушту дарҳаму барҳам», «шӯрида», «пирӣ», «хамӯш» ифода мешаванд. Дар як худи рӯй ва ё чашм чизҳои дигаре низ ҳастанд, масалан, дар рӯй ранг, шакли он, дароз, борик, ғафс, тунук ва дар чашм ҳам, ки ба тасвир омаданашон мумкин аст, аммо манзури шеърӣ чехранигорӣ тасвири ҳамаи онҳо набуда, тасвири он тарҳ аст, ки ба воситаи он аз ҳама бештар хусусияти ҳаёти ботинии инсон ифодаи худро пайдо намояд. Бинобар ин шоир ба рӯю чашм бисёртар эътибор додааст, ки дар онҳо замири инсон возеҳтар хувайдо мешавад, маҳсусан, дар чашм, ки онро оинаи дил мегӯянд.

*Дурушту дарҳаму барҳам танида дар рӯи
Ҳазор риштаи шӯрида гундаи пирӣ.
Ба ҷои чаҳми сиёҳаш нишаста буд хамӯш
Даруни лонаи чаҳмаш парандаи пирӣ [93, 73].*

Дар ин банд ташбеҳҳои изофии гундаи пирӣ, парандаи пирӣ, лонаи чашм ва маҳсусан, дутои аввал, бисёр муассиранд. Чини рӯи инсонро вобаста ба гунда, ҳашароте, ки газиданаш марговар аст, дидан, бар асари дарду ранҷи

бисёр сахт ба вучуд омадани ҳар чини рӯйро таъкид менамояд. Ҳамӯш нишастани парандаи пирӣ даруни лонаи чашм манзараи гӯест аз ҳузнангезии ин фасли ҳаёт, ки суварнигорона баён шудааст. Ҳамин тариқ, мӯи сафеди сар ба песабарфи пуштаҳо, мӯи лаб ба ҳасу хори хушк дар лаби чӯ ташбех карда мешавад, ки онҳо дар баробари суварнигорона буданашон, боз ба маҳалли баромади шоир, ки деҳ мебошад, ишора менамоянд. Дар банди шашум шоир ба тасвири худ дар оина суол мекунад, ки «Баҳори рӯ ту ку?» ва таассуфахро аз серӣ надидани баҳори рӯи хеш изҳор дошта, ба банди мактаъ мерасад:

*Дамид гирди даҳонаш яке ба маззаи захр
Гиёҳи печаки зарди табассуми афсӯс,
Миёни хандааш аз дида об сар дода
Дар оби чашми оина ғарқ шуд маҳбус [93, 74].*

Ин мактаи ҳунарист, дар ин чо баробари истифода аз ташбех, табассуми афсӯсро ба гиёҳи печаки зард, ки худ береша асту ба гиёҳҳо печида онҳоро мехушконад, аз тазод табассум – афсӯс, ханда – оби дида, аз ҳамовоии хуруфу калимаҳо, мазза - захр - зард моҳирона суд мечӯяд ва матлабро, ки баёни тазоди шадиди таассурот аз бебоғашт гузаштани умр аст, ба иҷро мерасонад. Дар ин чо табассум афсӯс дораду ханда талхӣ, ки аз дида об меборонад ва инсонро, ки маҳбуси умр асту чои гурезе надорад, дар худ ғарқ мекунад. Дар ин шабеҳа ҳам Бозор Собир аз тирамоҳ, ҳамчун аз қонунияти табиӣ зиндагӣ, ки дар он баҳору ҳазон бо ҳам меоянд ва онҳоро ҳамчунонки ҳаст, бо шодии камтару ҳузни бештарашон бояд пазируфт, ба забони ашӯву тасвир ва таассурот сухан мегӯяд.

Дар байни ашӯри ғиноии тавсифию тасвирии Бозор Собир, ки асосан чеҳраву андоми занро нигориш менамоянд, шеърҳои «Гиреҳи санг», «Шири бурида», «Тасвир»

(Аз «Гули хор» то «Симхор», с. 2003) хеле ҷолиб ба назар мерасанд, зеро дар онҳо дар зимни тасвир таассуроти шоир низ ифодаи суварнигоронаи худро меёбад. Муаллиф дар шеърҳои «Гиреҳи санг» ва «Шири бурида» андоми занро тасвир намуда, дар зимни он, дар шеъри аввал, таассуфи худро аз фирефта шуда дил супурдани зан ва дар шеъри дуюм, сарзаниши тамасхуромезашро аз он ки зан хусни худро ба савдо гузошта, оқибат ба шири бурида шабоҳат пайдо кардааст, бо василаҳои муаассири тасвир баён мекунад. Шеъри «Гиреҳи санг» аз ҷаҳор банди ҷаҳорпора иборат аст, ки бо қофиябандии **абвб** ва дар вазни музореи мусаммани ахрабу макфуфу максур, афоилаш: **мафъӯлу фоилоту мафойлу фоилон** суруда шудааст:

*Ҳайфи таронаҳои пур аз ашки обшор
Боре нашуд таронаи ӯ нӯши гӯши санг,
Сад ҳайфи панҷаҳои булӯрии мавҷҳои
Беҳуда меҳазад ба тани хаззапӯши санг.*

*Нохун ба санг мезанаду мезанад абас,
Резад сафед шаршараи хуни обшор,
Ҳамчун гиреҳи мушти хасис (?) во намешавад
Мушти гиреҳи санг бо (?)¹ ноху(?)ни обшор [93, 91].*

Дар ин шеър зан ба обшор, ки таронаҳои пур аз ашк ва панҷаҳои булӯрӣ дорад ва мард ба санг, ки ҳамчун мушти хасис во намешавад, шабеҳ карда шудааст ва дар он ки ин таронаҳоро гӯши санг намешунаваду панҷаҳои булӯрии мавҷ «Беҳуда меҳазад ба тани хаззапӯши санг» таассуроти

¹ Дар ин ҷо ба ҷои «бо» аз рӯи тақозои вазн бояд «ба» бошад, вале дар ин мачмӯае, ки иқтибос шуд ва ҳам дар «Шоиру шеъре агар ҳаст...» (с. 97) «бо» омадааст, ки шояд хатои ҷоп аст. Аммо дар калимаи 2хасис», ки бо йот ва «нохун», ки бе вов навишта мешавад, хатои шоир аст, ки ба сакта ва имола роҳ додааст.

таассуфангези шоир ифода ёфтааст. Ин таассуфро шоир дар ду банди минбаъда ба воситаи суол боз ҳам аёнтар ду бор такроран баён менамояд, ки далели саҳт мутаассир будани ўст: «Эй зан, чаро ба сангдиле дил супурдаӣ? // Охир ба мисли об дилат мекунад хубоб» [93, 91]. Аммо, чунин ба назар мерасад, ки агар яке аз ин такрорҳоро гирифта, ба ҷояш байти тозае гуфта мешуд, шеър пурбортар меомад. Ба ҳар ҳол, маълум аст, ки ҳамаи тавачҷуҳи шоир ба ҷониби зан аст, ки дили худро ба дасти марди сангдиле супурдааст ва тазод дар байни хулқу атвори зану мард ба воситаҳои тасвири бадеӣ – маҷоз, ташҳис, ташбеҳу истиора ифода карда шудааст. «Ҳайфи таронаҳои пур аз ашки обшор» ин ҳарфҳо маҷозиянд, ки дар зимн ташҳис – тарона хондан ҳосил инсон аст, ки ба обшор нисбат дода шудааст, таронаҳо дар айни ҳол истиораи садои резиши обшор ҳам ҳастанд, ашки обшор ташбеҳи изофист, ки обшорро ба ашк монанд кардааст ва ҳамин тариқа аносири бадеъ саросар дар таркиби шеър ҷой гирифта, намунаи як шеъри гиноии тавсифию тасвириро ба вучуд овардаанд.

Шеъри дигаре аз ин қабил, ки бо тасвиркориҳои бадеъ сохта шудааст, «Шири бурида» мебошад. Он ҳиссиёти муҳолифи аввала, яъне на таассуфу дилсӯзӣ ба тақдири зан, балки сарзанишу тамасхурро ифода намуда, дар шакли озоди қофиябандӣ, дар асоси вазни баҳри рамал: **фо-илотун, фоилотун...**, ки бо тақозои мазмун дарозу кӯтоҳ карда мешавад, гуфта шуда, аз шаш пора: пораи аввал 9 мисраъ, пораи дуюм 6 мисраъ, пораи сеюм 4 мисраъ ва ба ҳамин тариқ аз пораҳои гуногунҳаҷм таркиб ёфтааст. Дар пораи аввал асосан узвҳои чехра – чашм, пешонӣ, рухсор, абру ба воситаи ташбеҳу истиораву ҷондорангорӣ нигориш карда шуда, намои чехраи дилнописандеро тарҳрезӣ менамоянд, аммо чигунагии муносибати шоир ба мабҳаси тасвир ҳоло равшан аён нест:

*Шири андомиаш бурида
 Бурда-бурда,
 Тухми чашмаи
 Хом нӯшида.
 Когази пешониаш зард,
 Холи рухсораш,
 Чун магас дар косаи шир,
 Ҳар ду абрӯ
 Паришакста чун парасту [93, 94].*

Ҳамаи чузъиёти тасвир дар ин пора навад, шири бурида (андом), тухми хом (чашм), когази зард (пешонӣ), магас дар косаи шир (холи рухсор), паршикаста чун парасту (абрӯ), ки мушаббахун бих буда, барои мушаббах пайдо карда шудаанд, ба ин тарзи истифода дар шеърӣ қарни бисти тоҷик дида нашудаанд ва онҳо моли ибтикороти ҳаёлангези бадеии шоир Бозор Собиранд. Аз ин гуна тасвир шудани андоми зан касро ҳиссиёти таассуф фаро мегирад, аммо чӣ омиле боиси ба ин ҳол омадани ҳусни зан аст, ҳанӯз ошкор нест. Дар пораи дуҷум ҳам нигориши барбод рафтани ҳусни зан давом мекунад, маҳсусан, дасту бозуи занро ба «Моҳии дар ҷӯйбори остин мурда» ташбеҳ кардан, ҳарчанд ташбеҳи дасту бозуи зан ба моҳӣ собиқа дорад, аммо ба ин тарз паҳлугардон кардани он, ки шакли моҳии мурда дар ҷӯйбори остинро гирифта, барои ифодаи сифати тамоман муҳолифи суннати маъмул, яъне на зебоию тароват, балки безебиву пажурдагӣ омадааст, табу тоби ҳиссиёти таассуфангезро ба маротиб шадидтар менамояд:

*Обу тоб аз дасту бозӯяи парида,
 Дасту бозӯяи
 Моҳии дар ҷӯйбори остин мурда.
 Ҷоми лабҳояи*

*Аз шароби бӯсаҳо холӣ,
Лаб ба лаб аз заҳри талхи гуссаҳо пур [93, 94].*

Баъд аз ин ду пораи дигар меояд, ки дар аввалӣ бо суол аз кучо шудани чузъиёти андоми зебои пешин, чун сӯзани мижгону рангу бори чашму рӯ ва монанди инҳо суҳан рафта, дар пораи чаҳорум боиси чунин футур рафтани ҳусн, ки худфурӯшии зан будааст, баён мешавад. Ҳоло бо мулоҳиза ба ҳар дуи ин пора дарёфта мешавад, ки пораи севум нисбат бо пораҳои пешин аз ҷиҳати тасвири шадиди эҳсосот хеле заиф аст, зеро суол дораду ҳолати ҳиссиёт надорад, пораи чаҳорум танҳо ахборӣ асту каммоёву дурӯшт, на фақат бо «синаларзонӣ»-ю «думбачунбонӣ»-аш, балки бо фазои умумиаш, ҳарчанд муаллиф меваҳову шеваҳоро ҳамвазну ҳамнаво оварда, мекӯшад, ки пораро аз назари ҳунар писандида чилвагар созад. Бинобар ин агар ҳар дуи ин пора ихтисор шавад, шеър аз ҷиҳати инсичом, тасвир ва ифодаи амудии таассурот бурд хоҳад кард.

*Сӯзани мижгони тезаи ку?
Рангубори чашму рӯяи ку?
Печутоби химчаи банди миёнаи ку?
Ку анористони Дашнободи тистонаи?*

*Меваҳои синаларзонӣ фурӯх(?)таст,
Шеваҳои думбачунбонӣ фурух(?)таст,
Хандаҳои паҳни дандонҳои тиллоӣ фурӯх(?)таст,
Хандаҳои зарнигориро ба арзонӣ фурӯх(?)таст [93, 94-95].*

Маъное, ки шоир мехоҳад, ҳамчун чамъбасти шеър баён намояд, яъне ҳамаи нодилфиребии аҳволи кунунии зан аз боиси худфурӯшии ӯст, дар зимни пораҳои панҷуму шашум дарк мешавад. Бо ихтисори пораҳои болоӣ шеър қозибтар ба назар меояд, зеро манзурро бо ишораҳо ва

пардапӯштар баён намуда, хонандаро водор месозад, ки хаёлоташро фаъолтар карда, худ ба хулосаи зарурӣ бирасад. Ин гуна имконро аз хонанда набояд гирифт. Ҳоло пораҳои охири шеърро меорем ва мебинем, ки ғарази шоир дар онҳо қомилан даркшавандааст:

*Ҳар чӣ буд дар косаи чаишаи
Аз адову сеҳру афсун,
Хӯрдаю нӯшидаю лесиданд акнун
Косалесони муҳаббат.*

*Зоги шират хӯрда себи габгабаширо,
Хирси шират хӯрдааст (?) шаҳди лабаширо,
Занги шират хӯрдааст теги нигоҳаи,
Хок хӯрдааст (?), хок
Тири миҷгонаи [93, 95].*

Дар ин ду пора, дар пораи панҷум мисраъҳои «Хӯрдаю нӯшидаю лесиданд акнун // Косалесони муҳаббат» ва ҳамаи пораи шашум, ки мақтаи шеър аст, маънои фуруҳта шудани хусни зан бараллоина ифодаи худро ёфтааст. Ин бори дигар собит менамояд, ки он пораҳои севуму чаҳорум зиёди, ҳашв ҳастанд. Ба замми он, дар ин ҷо бояд қайд кард, ки безътиборӣ ба вазн дар ҳама ҷо, махсусан, боз дар мақтаъ, ҳаргиз далели маъниофаринӣ, устодӣ ва покизагорӣ нест, ин айб аст ва айби каме ҳам нест. Дар ягон шоири муътабари ҳамзбони мо дар Эрону Афғонистон чунин нукс ба чашм намехӯрад.

Аммо аз ҷиҳати маҳорати тасвирсозӣ бояд таъкид сохт, ки дар ин шеър ҳар қадар ҷузъиёти андому чехра тозаву тар нигориш шудаанд, ҳамон қадар барои ифодаи маънои қулӣ ва амиқу муассиртар дарк шудани он ҳидмат кардаанд, ки ин далели тасаллутӣ қомили шоир бар шеваи баёни тасвирқоронаи маънову муҳтаво.

Бозор Собир дар дигар шеърҳо, махсусан, дар ошиконахое, ки ба навъи шеъри ғиноии эҳсосоти андешаҳои отифии тасвири тааллуқ мегиранд, тарҳҳои зебое аз маҳбуба мекашад ва баъзан зебои зебо, ки як андоза аз ҳад ҳам мегузарад ва саропо атрогину заррин мешавад. Мафтунӣ аз зебоӣ кайфияте дорад, вале зебоӣ ҳар қадар дар мавҷудияти табиияш кашф шавад, ҳамон қадар муассиртар хоҳад буд. Шеъри «Тасвир», мисли ин ки, дар байни ин ҳар ду қарор мегирад. Дар он сурати зебои зане ба тасвир меояд, то як маҳбубаи мушаххас дар як ҳолати мушаххас, бинобар он намоде аз зебоии зан мегардад, ки дар натиҷаи парвози ҳаёлотӣ шоир офарида мешавад. Суварӣ ҳаёле, ки дар тасвири бадеӣ ба қор меравад, аз ҷумла ташбеҳу истиораву маҷоз, ҳарчанд на ҳама тозаанд, масалан, лолаи лаб, миҷғони санавбар, чашми алмос, бӯйи ту атри гул... на фақат дар шеъри муосири тоҷик, балки дар ашъори ҳуди Бозор Собир ҳам собиқа доранд, вале бо вучуди ин саҳт пеши по уфтода ҳам нестанд, зеро ба онҳо амалу сифатҳои нисбат дода мешавад, ки онҳоро тозатар ҷилва медиҳад. Масалан, дар мисраи «Абрӯи туву боли парастую паридан» ба ташбеҳи абрӯ – боли парасту ҳамроҳ шудани амали паридан ба он тозагӣ мебахшад. Дар баробари ин дар ин шеър суварӣ тозаӣ ҳаёл ҳам вучуд дорад, ки офаридаи зеҳни ҳуди шоир мебошад. Ба монанди:

Оғӯши туву синаи хезобу талотум,

ё: *Гесӯи туву валвалаи хирмани отаи,*

ё: *Соқи ту сафедори тарошидаи наҷҷор* [93, 115].

Ин ташбеҳот баробари тозагии худ, бисёр дурахшону барҷаста ҳам ҳастанд.

Дар эҷодиёти Бозор Собир фаровон мавҷуд будани

навъҳои гуногуни тасвир як амри табиист, зеро ӯ аз аввалин қадамҳои шоиронаш рӯй бар олами дех, табиат ва ашё дошт, ки ин ҳама заминаи шеърҳои тавсифию тасвирии ӯро мураттаб сохтаанд. Ӯ дар ин ҷода аз ашъори ғиноии тавсифию тасвирии ҳаёлангез ба сӯи воқеиятшинохӣ ҳаракат карда, ин навъи шеърро барои тасвири манзараву ашёи табиат, ки ба сари худ ҳам қимати зебошинохӣ хоҳанд дошт ва ҳам барои дар зимни он баён доштани эҳсосоти таассуроти худ, ки аҳамияти ботиншинохӣ доранд, устодона ба кор бурдааст.

Олами табиат ва ашё барои ҳама дар як намуд вучуд дорад, масалан, дарахт – унсури табиат, барои ҳама дарахт ва теша, ки сохтаи дасти инсон аст, барои ҳама теша аст. Аммо ин чиз танҳо ба мафҳуми табиӣ ва шайъии онҳо тааллуқ дорад, вақте ки онҳо ба хидмати шеър меоянд, ба замми мафҳуми табииву шайъии худ боз мафҳуми бадеии намодӣ пайдо менамоянд. Таносуби ин ду навъи мафҳум – табииву шайъӣ ва бадеиву намодӣ дар ҳар шеър ба ҳар навъ буданаш мумкин аст, ин ба манзури шоир дар ҳар шеър ва дараҷаи истеъдоди бадеии ӯ вобаста аст, ки то чӣ андоза метавонад аз ҳодисаҳои табиат ва ашё намоди бадеӣ бисозад. Дар ин маврид биниш ва тахайюлотӣ бадеӣ мақоми аввалдараҷа доранд. Бинобар ин ҳарчанд табиат ҳамон як табиат асту ашё ҳам ҳамон як ашё, аммо дар шеър инъоси онҳо ба тарзи хоса ва дигар-дигар аст, зеро бо чашми дигар дида ва бо тахайюлотӣ дигар бозофаринӣ мешаванд. Табиат ва ашё бо зуҳури ҳар шоири асил намуд ва мафҳуми тозае дар олами ҳунар пайдо менамоянд. Образ, сурат ва ё суварӣ ҳаёл, ба ҳар тарзе, ки номида шаванд, онҳо «мукамалоти бадеӣ» («художественная целостность») [25, 3] мебошанд, ки метавонанд дар саросари асар ва ё дар як маҷозу истиора ҳам зоҳир шаванд, зеро онҳо дар тахайюлотӣ шоир бозофаринӣ шуда, ба мабҳаси зебошинохӣ мубаддал мегарданд. Бинобар ин табиат ва ашёе, ки дар

шеъри шоир дорои сифат, хусусият, қобилиятҳои тоза мешаванд, баъзан дар назари аввал ғайриодӣ намоянд ҳам, бад-он чихат пазируфта мешаванд, ки онҳо ба назари тоза дида шуда, аҳамияти зебошинохтӣ касб кардаанд. Ва ё баръакс, одитарин чизе, ки ҳазорҳо маротиба дида шуда ва ё ҳатто ба сабаби одӣ ва маъмулӣ буданаш, эътиборе дода намешуд, шоир онро бо нигоҳи тоза мебинад ва он моли шеър мегардаду эътибори зебошинохтӣ пайдо мекунад. Ин ду навъи муносибати зебошинохтӣ бар табиат ва аносири олами ашё дар шеъри ғиноии тавсифию тасвирии Фарзона мавқеи густардае дорад. Баъзан чунин ҳам шуданаш мумкин аст, ки ҳар дуи ин хусусият дар як шеър ҷой дошта бошад, ки намунааш шеъри олиҷаноби «Дарвеш» (Шабохуни барқ, с. 1989) мебошад. Ин шеърро ба маъноӣ хубаш муаммои тасвирий мешавад гуфт, агар дар муаммо муносибати шоир ба шайъи нигориш ифода мешуд, ки дар ин шеър дар сифатҳои, ки ба он нисбат медиҳад, равшан аён аст. Ин муносибат бисёр ҳам самимона аст. Ҷо дорад, ки ин шеър пурра оварда шавад:

*Аз канори кӯчаи мо
 Дафзанону шонаҷунбону газалхон
 Меравад дарвешии танҳои ҷунунманде.
 Хирқаи нилобияширо васлаҳое аз ҳубоб аст.
 Чашиҳои рӯшанаш ҷои нузули офтоб аст.
 Балки танҳо ҳурии хуршед мехонад
 хати райҳонии лабҳои ӯро,
 Нарм-нармак сила месозад сари танҳои ӯро.
 Мардумон сангаи бияндозанду ӯ парво надорад,
 Бо раҳи худ меравад, бар раҳзанон даъво надорад.
 Раҳрави бетӯшаи мо беҳабар аз хурду хоб аст.
 Эй, ки то ҳоло варо нашинохтӣ, инак, шинос:
 Ин мусофир ҷӯи об аст [113, 158].*

Дар назари аввал чунин аст, ки, масалан, сифатҳои дафзанону шоначунбону ғазалхон, танҳои чунунманд аз ҷӯи об хеле дуранд ва дар айни ҳол хиркаи нилобиву ҷои нузули офтоб будани ҷӯи обро ҳар кас садҳо бор дидааст, аммо он сон, ки шоир дидааст, надидааст, зеро нигоҳи ӯ муқаррарӣ, нигоҳи шоир тозаву шоирона будааст. Дар ин шеър тасвири ҳолат ва ҳаракат ба ҳам дар омезиш ва ё таъбир дар ҳаракат ва ё ҳаракат дар тасвир меоянд, ки дар ҳар ду ҳолат ҳам бар динамикаи шеър меафзоянд. Таъбир, тасвиру тавсифҳо, ташбеҳу истиороти он, ба он маънову мафҳуме, ки дар ин шеър истифода шудаанд, ҳама тару тозаанд, зеро ба ин мабҳас нисбат дода шуданашон нав аст. Масалан, сифатҳои дафзанону шоначунбону ғазалхон, ки ба дарвеш ва дар зимни он ба ҷӯи об нисбат мегиранд, махсусан, дуи аввал, дар шеъри муосир бесобиқа ба назар меоянд. Ҳамчунин таъбир, ташбеҳу истиороте, аз қабилӣ хиркаи нилобӣ, васлаҳои ҳубоб, ҳурии хуршед, хати райҳонии лабҳо ҳам ба сари худ ва ҳам мавриди қорбурдашон тоза аст. Шоир ба ҷӯи об на фақат бо нигоҳи воқеъбинӣ суратнигоронаи зебошинохтӣ, балки чун онро ба дарвеш шабоҳат медиҳад, бо назари маънавӣ ҳам менигарад. Ин хусусияти нигоҳ дар мисраъҳои «Мардумон сангаш биандозанду ӯ парво надорад, // Бо раҳи худ меравад, бар раҳзанон даъво надорад», равшан падидор аст, ки ҳатто он дарвешро аз фиркаи маломатияи тасаввуф мешавад донист, ки ба он мушобеҳ дидани ҷӯи об бисёр муносиб омадааст. Бо ин сифат доманаи маъноӣ таҳтунӣ шеър хеле амиқу фарохтар мегардад.

Дар давраи аввали эҷодиёти Фарзона, ки ба солҳои 80 қарни гузашта рост меояд, дар шеъри ғиноӣ тавсифию тасвирии ӯ нигориши табиат ва ҳолату аносири он дар фасли баҳор аз ҳама бештар аст. Шеърҳои «Баҳороғӯш», «Дар паноҳи ниҳоли бодом», «Пайкараи сабз» (Шабохони барқ, с. 1989), аз ҳамон гуна ашъори шоиранд, ки дар онҳо

дар байни ашё ва сифатҳое, ки ба онҳо нисбат дода мешаванд, дараҷаҳои гуногуни муносибат мавҷуданд. Маълум аст, агар ду шайъ, ки аз онҳо сифатҳои ба ҳамназдиққунанда пайдо карда мешаванд, аз ҳамдигар ҳар қадар дуртар бошанд, ё дар шайъ ва ё ҳолати бисёр ошно, ки чашм ба он одат кардаасту муқаррарӣ мебинад, чизи тозае кашф карда шавад, суvari хаёл ҳамон қадар тозаву муассиртар аз кор дармеояд. Масалан, дар шеъри «Баҳороғӯш» мушобехатҳои ашё ва ҳолатҳои тасвир дар асоси ҳамин гуна муносибатҳои дуру наздиқ сохта шудаанд. Ин шеър чаҳорпора ва аз шаш банд иборат буда, бо қофиябандии **абвб** гуфта шудааст. Дар он тамоми аносири табиат, ки мавриди назари шоиранд, дар оғӯши баҳор тасвир мешаванд. Дар ду банди аввал шахси шеър ҳузур надорад ва онҳо сирф нигориши манзара ҳастанд:

*Гунҷаҳои қафасӣ бо дами рӯҳони бод
 Чон гирифтанду таманнои қушои * карданд.
 Бом сабзина шуду кафтаракони ошиқ
 Дар сари мавҷрабо машқи сароиши карданд.
 Субҳ мехост шакарнам ҳурад аз косаи гул,
 Мӯҳри зарринаи хуршед даҳонаширо баст.
 Абри кофар чу даҳонбастагии гунҷа бидид,
 Дар лабаи об заду рӯзаи ӯро бишикаст [113, 159].*

Шоир дар сохтани ин манзара аз аносири суvari хаёл, аз ҷумла аз мачоз, ташбех, ташхису ҷондорангорӣ суд ҷуста, онро зиндаву тару тоза ба қалам овардааст. «Гунҷаҳои қафасӣ», «дами рӯҳони бод», сабзина шудани бом, «мӯҳри зарринаи хуршед», «абри кофар» ҳама аз олами табиат мебошанд, ки на дар ҳолати шахшудагиву берӯҳӣ, балки бар асари расидани баҳор ҷондору пур аз ҳаракат нигошта шудаанд. Ҳатто сифати сабз шудан, ки аз бом хеле дур аст, дар ин ҷо муносиб омадааст, зеро ба

боми гилӣ, ки ба табиат бештар наздик аст, ишорат мекунад. Дар банди севум шоир ҳузури худро ошкор менамояд ва ба «килки нигоранда, ки аз эъҷозаш... вараки рӯз зи тасвири баҳорон» мешукуфад, офарин мехонад ва боз ду чизи аз ҳам дур «ҳавз» ва «чома»-ро бо ҳам иртибот дода, яъне инъикоси осмони нилро дар оби ҳавз ба чомаи нилӣ ташбеҳ карда, «Ҳавзи урён ба танаши чомаи нилӣ пӯшид» мегӯяд, ки далели чӯяндагии ҳаёлот бадеист.

Маҷозу ташбеҳу ташхису истиорот, ки дар асоси нигоҳи шеърӣ гиноии тавсифию тасвирӣ қарор мегиранд, ба воситаи алоқаи инсон бо табиат ва табиат бо инсон, ки дар натиҷа бо ҳам ивази сифату ҳолатҳо мекунанд, сохта мешаванд. Бинобар он агар рукнҳои алоқа аз ҳамдигар ҳар қадар дур бошанд, ташбеҳу истиорот ҳамон қадар ғайриҷашмдошт ва тозаву хотирмону муассир хоҳанд буд, ки Фарзона ҳам воситаҳои суварӣ ҳаёли худро ҳамин гуна месозад. Ин хусусияти нигоҳи бадеии шоирро дар банди ҷаҳоруми ҳамин шеър метавон мушоҳида кард:

*Ҳеҷ бишнидаӣ, эй шабрави хуриедсуроғ,
Ин ки девор ҳам эҳсоси муҳаббат карда.
Субҳ бо оби тило дар бари девори гилӣ
Байти нурони хуриед китобат карда [113, 159].*

Девор ва муҳаббат мафҳумҳои ҳастанд, ки аз ҳамдигар хеле дур воқеанд, ҳарчанд ҳар ду ҳам бо инсон робита доранд, девор маҳсули даст, яъне қори инсон ва муҳаббат ҳосили ҳиссиёти инсон аст. Аммо ин дурафтадагӣ ва аз ҷиҳати ҳосият зидди ҳамдигар будани онҳо, зеро девор як шайбаи беҳисуси шахшудаест, беҳуда нест, ки мардум вақте гапнофаҳми касеро таъкид кардани шаванд, оё ман ин гапхоро ба девор гуфтам, мегӯянд ва эҳсоси муҳаббат, ки аз нозуктарин ҳиссиётҳои инсонист, монанд намешавад, ки шоир онро маҷозан ва бо тазод ба девор нисбат диҳад ва

ба ин восита қудрати эҳғарӣ ва муҳаббатифарии баҳорро таъкид кунад. Дар ин чо девор, албатта, аз инсон чудо, ҳамчун як шайъ, ки вазифаи намодиро иҷро мекунад, дарк мешавад ва бинобар ин ба он нисбат додани эҳсоси муҳаббат, ки сифати инсонист, онро бо тазод воситаи бадеӣ месозад. Ҳамин гуна тазоди зебо дар таъбири «шабрави хуршедсуроғ», касе, ки дар шаб хуршед мечӯяд, яъне ба кори муҳолу номумкин машғул аст, низ чой дорад, ки матлабро хеле мучазу муаассир баён намудааст. Дар байти дуҷуми ин банд ба субҳ, ки замон ва ё ҳолати табиат аст, низ сифати инсонӣ дода, бо истиораи оби тило, ки манзур нури хуршед аст, «...дар бари девори гилӣ // Байти нуронии хуршед китобат карда» [113, 159] мегӯяд, ки тасвири аз сахнаи зебои субҳи баҳор аст. Ҳамаи ҷузъиёт, тарҳ, амалу ҳолатҳое, ки дар ин шеър матраҳанд, ҳама бар шукуфтани сурудану шодобу нуронӣ шудан, ки гӯшаҳое аз баҳору ошиқӣ ҳастанд, ташвиқ мекунанд. Вале шахси шоир, ки аз нимаҳои шеър хузури худро ошкор карда буд, дар мактаъ чунин мегӯяд:

*Боз гулбонги сабӯҳӣ бизан, эй булбули ринд,
Ки пурам, боз пурам аз ҳаваси бишқуфтан.
Дӯст медорамат, афсӯс, насиби ман нест
Лаззати ин суханонро зи касе бишнуфтан* [113, 159].

Дар шаш банди ин шеър, то ҳамин «афсӯс», ки пеш аз он ба тамоми муҳаббат ошкоро «дӯст медорамат» гуфта шуд, ҳамаи аносири табиат ва инсон бо тасвиру рамзу маҷоз, пардапӯшона ин ҳарфро мегуфтанд, вале дар охир шахси шоир дигар ба ниҳонгӯӣ тоқат наовард ва розро фошофош баён кард, аммо чӣ фарҷоми талхе насиби ўст, ки дар мисраи мактаъ ифода шудааст: мутаассифона, аз забони дигаре шунидани «дӯст медорамат», насиби ман нест, ки тамоми лаззати онро бичашам. Ин хулоса бе заминагузори қаблӣ, бадохатан баён шудааст ва ин таъси-

ри онро бештар месозад, зеро шахси шоир пешакӣ тарҳи мактаъ насохта, дар давоми тасвири ҳолу ифодаи ҳиссиёт, ноогоҳона, аз рӯи ангезаи бевоситаи лаҳзагӣ, ба ин натиҷа расид, ки далели асолати ҳолати ӯ мебошад. Ин муҳимтарин сифати шеъри ғиноист, ки асолати ҳолатро дар ҳуди ҳолат ифода созад, яъне шоир пешакӣ барои худ равиши мантиқии андешидашуда тарҳрезӣ нанамояд ва худро дар муҳит озодона раҳо кунад. Дар ҳамин ҳолати озодист, ки ба забони шоир ташбеҳи изофии оличаноби «булбули ринд» меравад, ки дар гунаи ҳамон ташбеҳхое мебошад, ки мушаббах аз мушаббахун бих хеле дур қарор дорад, вале дарёфти сифати мушобеҳ онро фавқулодаву тозаву тар чилва медихад.

Дар шеъри ғиноӣ қариб муродиф омадани мафҳуми баҳору ишқ як амри табиист, зеро ҳамчунонки баҳор барои табиат фасли бедорист, ишқ ҳам барои инсон расидани ҳамин гуна айём аст. Бинобар ин муносибати баҳор ва ишқ дар шеъри ғиноӣ муносибати ду бедорӣ дар чодаи чо-видонагист. Гул қардани дарахти бодом намоди бедории табиат, оғози баҳор аст, ишқ намоди бедории инсон. Дар шеърҳои «Дар паноҳи ниҳоли бодом», «Пайкараи сабз» ва «Дар остони баҳор» (Ояти ишқ, с. 1994) ин ду намод ба ҳамдигар меомезанд, бодом ошиқ мешаваду инсон бо умеди ишқ мисли бодом мешукуфад. Ин сахна дар шеъри «Пайкараи сабз» қисман чунин нигошта шудааст:

Тифли фардо

Рӯзгоре пеши чашият нахли бодоме хиромад

Ғарқи гул андар баҳоре.

... Ҳеҷ медонӣ, ки дӯш ин нахли танҳо

Духтаре буд ишқбози ҳусни дунё [113, 189].

Инкишофи суҷа дар ин шеър, аз як тараф, ба тасвири бодом ва ,аз тарафи дигар, ба андешаи эҳсосоти шахсияти

гиноӣ вобастааст, бинобар он дар ин алоқамандӣ онҳо бе мамониат бо ҳам табдили сифат мекунанд, духтар «Ғарқи гул андар баҳоре» мешаваду сифати бодомро мегирад ва бодом духтар мешаваду «дар рагаш хуни баҳорон»-у «Аз вучуди нозанинаш ашки борон метаровад» [113, 189]. Дар ин ҳолат чузъиёти манзара вазифаи ибрази андешаву эҳсосотро, ки ба воситаҳои баён бояд ифода мешуд, ба ҷо оварда, онро тасвирӣ месозад. Ҳамин тариқ, ба воситаи манзараҳои табиат мазмунҳои таҳтонӣ, ки шоир дар шеърҳои гиноӣ тавсифию тасвирӣ баён кардан мехоҳад, ифодаи суварнигоронаи худро пайдо мекунанд.

«Пайкараи сабз» аз ҷумлаи шеърҳои гиноӣ тасвирию тавсифие буд, ки дар он шахсияти гиноӣ хузур дошт, аммо «Дар паноҳи ниҳоли бодом» бе иштироки ӯ гуфта шудааст. Дар ин шеър сахнаи зебои нигориш мешавад, ки меҳвари он ниҳоли бодомии «Ғарқи гул» аст, чузъиёти тасвир, ки «абри симин»-у «таҳриқи густохонаи бод»-у «аз мавҷи гул» пур шудани «домони ҳавлӣ» аз ҷумлаи онҳо мебошанд, онро пурратар таҷассум менамоянд. Интиҳоби нави шеър – мусаллас, ки ҳар порааш аз се мисраъ иборат буда, ба тарзи нав – озод қофиябандӣ шудааст ва вазн – рамали мусаллас, ки аз се бор такрори **фоилотун** дар як мисраъ ба ҳам меояд, барои тасвири орому ботаанӣ хеле мувофиқ омадааст:

*Рӯи ҳавлӣ ғарқи гул истода бодом –
Нозанини навраси симинаандом,
Бо тане нуруфарин чун нуқраи хом [113, 189].*

Ин шеър аз шаш банд иборат буда, ба ғайр аз бандҳои якуму шашум, ки дар онҳо ҳар се мисраъ ба ҳам қофия баста шудаанд, дар бандҳои дигар мисраи якум озод асту мисраъҳои дувуму сеум ҳамқофия омадаанд. Ҳамчунонки дида мешавад, аз худӣ банди нахуст шоир ниҳоли

бодомро ба «нозанини навраси симинаандом» ташбеҳ ва дар як замон ташхис ва тавсиф карда, дар бандҳои баъдӣ ҳам онро давом медиҳад ва дар баробари он ҳолатҳои гуногуни онро дар рӯзи навбахор бо назокату дилписандӣ ба қалам мекашад. Дар банди чаҳорум, ки инкишофи суҷаи гиноӣ ба нуқтаи болоии худ мерасад ва «аз таҳрики густохонаи бод» «аз мавҷи гул домони ҳавлӣ» пур мегардад ва аз ҳама хосиятноктараш, «Субҳгоҳон бод чун дарро бикӯбад» гуфта мешавад ва баъд ин мисраъ меояд, ки // Духтаре берун шавад, то гул бирӯбад» [113, 189], яъне духтар на бо даъвати инсон, балки бо дар кӯфтани боди субҳ, унсури табиат берун меояд, ки гул бирӯбад, эҳсоси ягонагии шоирро бо аҷзо ва авзои табиат хеле шоирона бозгӯ мекунад. Бинобар ин духтар ҳуди шоир ангошта мешавад, зеро дар шеъри «Пайкараи сабз» ӯ худро дар тимсоли нахли бодом муаррифӣ карда буд. Аз ин рӯ, банди мақтаъ ҳам ба ҳуди шоир тааллуқ мегирад, ки мегӯяд:

*Гарқи гул, гарқи таманноҳои ширин
Духтарак чӯяд паноҳи нахли симин
Дар баҳори рӯшани ишқи нахустин* [113, 189].

Ба зами ин эҳсосот ва тарзи баёни бисёр ҳам нозук, боиффат, роздорона ва ботаҳаммул, ки дар ин шеър чой дорад, хоси шахсияти инсонӣ ва шоирии ҳуди Фарзона аст, ки дар ҳар лаҳзаи зиндагии воқеӣ ва саропои эҷодиёташ шинохташавандааст. Ҳамин тарик, ӯ дар шеъри «Дар остони баҳор» ҳам аз «бодоми сармоҳӯрда» дар зимистон, ки баҳор «Дар тани ӯ мугчаҳоро сабз мекард...» суҳан ронда, дар байти мақтаъ:

*Орзуе дар дилам мехест аз хоби зимистон,
Ишқи сабзе растухез оғоз мекард* [113, 330].-

мегӯяд, ки чо додани худ дар андоми яке аз унсурҳои табиат, дар айни ҳол ,бодом аст, ки пеш аз ҳама мешукуфаду пайгоми баҳор меорад, вале ,мутаассифона, баъзан дастхуши сармои ғайричашмдошт ҳам мешавад.

Дар давраи аввали эҷодиёти Фарзона, ки солҳои ҳаштоди қарни биست мебошад, фаслҳои табиат бо зухуроти гуногунаш, чи дар тасвирҳои мухтасар ва чи муфассал, ҳамеша хузур дорад, аммо чунон ба назар мерасад, ки ӯ аз ҳама бештар дилбастаи баҳор аст. Ин сифат дар ашъори солҳои навадашбоз ҳам густардагӣ пайдо намуда, онро пур аз рангу бўву тароват ва зебоӣҳои дилнишини баҳорӣ мегардонад ва яке аз воситаҳои асосии баёни авотифи инсонӣ мешавад. Маълум аст, ки муаассирии шеър вобаста ба авотиф аст ва ҳангоме ки он дар заминаи таассурот аз табиат, ки махсусу ламшавандааст, ҳосил мешавад, бештар асаргузор хоҳад буд. Ҳамин тарик, дар шеърҳои «Дар водии баҳор», «Узви навбаҳорон», «Таронаи сабз» (Ояти ишқ, с. 1994), «Шаби бедории гулҳо» (Фасли ғуруби орзу, с. 1996), «Субҳи марҷон баستاني олуҷаҳо», «Баҳор мемонад» (То бекаронаҳо, с. 1998) саҳнаҳои гуногуни баҳори табиат бо авотифи самимонаи инсонӣ нигориш шуда, хонандаро шадидан зери таъсири худ мегирад. Дар ин шеърҳо авотифи инсонӣ ва зебоӣҳои табиат ҳамдигарро муаассиру дурахшонтар месозанд, авотиф барои бо тамоми самимияту латофат фаро гирифтани муҳити табиат ва зебоӣҳои табиат барои ифодаи суварнигорона ва хушрангу бӯи авотиф хидмат мекунад.

Аносири табиат, новобаста аз он ки хурд аст ё бузург, масалан, дарахт аст ё як барг, баҳр аст ё қатра, мӯр аст ё осмон, ҳама дар худ нақши абадиятро доранд, бинобар ин шоир ҳангоми ба воситаи онҳо баён намудани ҳиссиёти худ дар баробари аносири абадиёт қарор мегирад ва эҳсосоту суханаш ҳам пурбортар мешавад. Ин хусусиятро дар шеъри «Дар водии баҳор» метавон ба хубӣ ба мушоҳида гирифт. Оғози ин шеъри сафед субҳи баҳор аст, ки дар

чаҳор мисраи аввалаш чанд унсури табиат – сахар, дарахтҳо, баргҳо, насим, хуршед бо ташбех, сифат ва амалу ҳолатҳои ба худ хос ҳузур дошта, бо отифаву самимият таъсир гаштаанд:

*Саҳари солеҳон буду дарахтҳо
 Баргҳои бегубори парниёниро
 ба навозишҳои насими ҳайдарӣ меоданд.
 Ва сурае дар лаб
 дар обшори тилоии хуршед
 гусл мекарданд [113, 319]*

Дар ин банд, ки тасвирҳо аз таркибҳои изофӣ – ташбех ва истиора сохта шуда, аносири табиат ҳар ду сӯи таъсирро ташкил додаанд, баргҳо – парниён, обшори тилоӣ – нури хуршед, ки дар айни замон ташхис ҳам гаштаанд. Отифати шеър на фақат дар интиҳоби калимоти зебову дилнишин, ҳамчун сахар, барг, парниён, насим, сура, лаб, балки бо амали навозиш, ки хоси муносибати пурмуҳаббати инсон буда, ба насим нисбат дода шудааст, баёни бевоситаи худро пайдо намудааст. Гузашта аз ин, чун бар ин аносири табиат меандешем, дармеёбем, ки истифодаи онҳо ҳамчун мавод дар шеъри дирӯзу имрӯз собиқаи фаровоне дорад, аммо дар ин ҷо онҳо тоза ва бадеъ дарк мегарданд, сабабаш ин аст, ки онҳо на фақат танҳо ҳамчун мавод, балки ҳамчун аносири сурати ҳоли шахси шоир, ки онҳоро бо самимият ва отифа таҷриба кардааст, пазируфта мешаванд. Ҳамчунонки дида мешавад, ҳолат на ба воситаҳои баён, балки ба воситаи ашё ва тасвир нишон дода шуда, дар айни ҳол оканда бо отифат аст. Бинобар ин хонанда ба он беалоқа намонда, онро дар ҳамон шароите, ки шоир аз сар гузаронида буд, низ таҷриба мекунад. Ҳамаи ин аносири табиат дар зебӣ ва нишоти худ ғарқанд ва аз фардои худ хабаре ҳам надоранд. Ҳамин гуна ҳолат

ҳангоми тасвири сахнае, ки фардо ачузабоди хазон баргу бори дарахтонро ба яғмо бурда, онҳоро он гуна бараҳна мекунад, ки дигар чӣ сон пӯшонидани «қабурғаҳои лоғарро» намедонанд, низ рӯй медиҳад, ки далели боз ҳам аз чо-ниби шоир таҷриба шудани лаҳза аст, ки бо аввалӣ тазод дошта, бо таассуфи амиқ ифодаи ашёвӣ меёбад.

*Бехабар аз он ки рӯзе
Ачузабоди хазон баргу бори ононро
ба яғмо хоҳад бурд.
Ва нахлҳо зи ҳаё ноилоҷ хоҳанд монд,
Ки он бараҳнагии хешро чӣ гуна бипӯшанд,
Қабурғаҳои лоғарро чӣ сон бипаноҳанд [113, 319].*

Дар ин пора боз нигоҳи тозаи шоир ба ашё хувайдост, зеро бе он ки мисраъҳо ташбеҳу истиорот дошта бошанд, бо тавсифи табиӣ худ ҳам пеши назар тасвирҳоеро меоранд, ки дар шеърӣ имрӯзу собиқ ҳам камтар ва ё умуман назир надоранд. Масалан, ачузабод, бараҳнагии нахлҳо ва қабурғаҳои лоғар аз чумлаи ин гуна тавсифҳо ҳастанд.

Дар байни тазоди ҳолати аносири табиат ягона унсуре, ки фардоро дарк мекунад, инсон, ҳамон «духти хаёлие»-ст, ки ба сарнавишти онҳо меандешад ва ғусса мехӯрад. Инсон бо ғуссахӯриаш зебосту табиат бо бепарвоиаш, зеро фардо аносири он боз аз нав ба ҳаёт хоҳад омад, яъне ҷовидона аст, вале даври ҳар инсон, ки як бор аст, баҳои онро мешиносаду ғусса мехӯрад ва ҳамин чиз ўро аз аносири дигари табиат мумтоз мегардонад. Ба марғи гулҳо ва қараҳо сӯхтани духти хаёли ҳам аз ҳамин бобат аст. Аммо:

*Қатраҳо огоҳ набуданд,
Ки марғашон зебост.
Оре, зебост чарогаке будан ва оқибат
ба чароги бузург пайвастан! [113, 320].*

Инҳо қатраҳое ҳастанд, ки духтаре субҳ ба рӯи гулҳо фишонда буд, онҳо ташбехонида чароғ ва ташхисонида чондор ангорида шуданд, зеро мемиранд, яъне бухор мешаванду ба чароғи бузург, ки истиора аз офтоб аст, мепайванданд, бинобар маргашон зебост. Фалсафаи марги зебои аносири табиат дар ҳамин аст, ки офаринандашон бо мирондани онҳо боз ҳаёти тоза меофаринад. Инсон наметавонад маргро зебо бипазирад, зеро риштаҳои бисёри алоқаи меҳру муҳаббат бо ҳамчинсони худ дорад, ки барои ҳар ду тараф азизанд, бо марг канда хоҳанд шуд, бинобар ин, ҳарчанд бо марги як инсон насли инсоният қатъ намешавад, марги инсон дард дорад, зеро бо марги ӯ шуураш, ки дар он ин дӯстдорӣ ва ҳамаи ҳазинаи андешаву дониш ва ёддоштҳои дигараш зинда буд, хоҳанд мурд ва онҳоро намешавад боз офарид. Қисмати инсон чунин аст, ки ин дарёфти талхро бояд бипазирад. Бинобар ин:

... баҳор давидан дошт

Ва духтарак зи паи ӯ ночор медавид.

Ин гуна рӯз меҳост аспи заррини офтобро

боздорад,

То маргро як лаҳза дертар бипазирад.

Лек офтоб тунд давидан дошт бар манзили гуруб.

Ва рӯз аз қафои ӯ ночор медавид,

медавид... [113, 320].

Дар ин шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ дар сурати «духти ҳаёли» рӯ овардани шахси шоир ба олами табиат ва аносири гуногуни он тобишҳои рамзӣю маҷозӣ пайдо мекунад, бинобар он ҳиссиёт, андеша ва таассуроти инсонӣ ба осонӣ ба онҳо нисбат мегиранд ва ё онҳоро дар доираи таъсири худ қарор медиҳанд. Мантиқи инкишофи суҷаи ғиноии шеър ҳам дар таносуби ин ҳар ду сурат мегирад, аз як тараф, ҳолати тағйирхӯрандаи рӯҳии инсон ва, аз

тарафи дигар, манзараи табиат, ки ҳамчун замина ба он созгорӣ мекунад. Мазмунҳое, ки дар зимни суҷаи ғиноӣ инкишоф меёбанд, бо имкони баёни тасвирҳо иртиботи ногустастанӣ доранд, ки ҳар ду ба ҳам омехта, андешаву эҳсосотро бештару амиқтар месозанд. Ин нақши маъникашии тасвирро дар шеър пурахмияттар месозад.

Дар ашъори Фарзона манзараи ҳамаи фаслҳои сол вучуд дорад, аммо намоҳи баҳорӣ аз ҳама бештаранд ва бесабаб ҳам нест, ки дар шеъри «Узви навбаҳорон» ӯ «Як сахаргаҳ // Ман, ки аъзои бисе шӯрову ҳизбу ширкатам, // Аз ҳама ҳама ҳангома озоду сабукҷон мешавам, // Узви ҳизби навбаҳорон мешавам» [113, 376] мегӯяд ва дар шеъри дигар «Пайғоми аввалин» «дар анбӯҳи барфистон»-и зимистон мебинанд, ки «Гуле навруста меҷунбад // Нахустин бор чун набзи баҳори дур» [113, 301]. Ҳочат ба таъкид нест, ки манзараҳои баҳор бисёртар барои ифодаи эҳсосоти шодиовари мусбат ба қор меравад, аммо барои ифодаи мусаввари ғаму андӯҳи шахсӣ ва ё осори манфии иҷтимоӣ ҳам истифода шуданаш истисно намебошад. Ин пеш аз ҳама, албатта, ба рӯҳияи шахсии шоир ва авзои иҷтимоӣ бастагӣ дорад. Бинобар он дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ, ки на танҳо дар шоирон, балки дар тамоми ҷомеа рӯҳияи яъсу ноумедӣ доман густарда буд, ҳатто манзараи баҳор дар дили шоире саропо ҳиссиёт, ҳамчун Фарзона, на шодио сурур, балки ғаму андӯҳ бор оварданаш, як амри табиист. Дар шеъри «Баҳори сиёҳ» (Меъроҷи шабнам, с. 2000) намои баҳор бо ҳама ашъёву аҷзояш ғарки хун ва нолаву шеван аст:

Ин баҳор...

...Абр, абри бетараҳҳум

Дар ҳисори пайязорон

Тифлакони гушнаи жӯлидаро бо дарраи борон мезад...

...Дарё

*Чомаширо рӯзу шаб мешуст, аммо
доғи хун аз ӯ намерафт [113, 226].*

Дар ин пора ашёе, ки зикр мешаванд ва ё ташбеҳҳое, ки сохта мешаванд, бо сифатҳое меоянд, ки ба табиати аслии онҳо хос нест, аммо ҳолати тасвиршаванда шоирро водор мекунад, ки ба онҳо маҳз ҳамин сифатҳоро мансуб донад ва ин азбаски тақозои ҳолат аст, комилан табиӣ ба назар меояд. Масалан, абре, ки маъмулан борони раҳмат меборад, дар ин чо сифати бетараххумӣ дорад, бороне, ки баҳорон навозишгари рӯҳу чон аст, бо дарра шабоҳат мегирад, ки тифлаконро мезанад, дарё, яъне оби бузурге, ки шӯяндаи ҳамаи доғхост, наметавонад доғи хунро аз андоми худ бишӯяд. Азбаски чанг муқобили мантиқи зиндагист, шоир ҳам барои амику пуртаъсир ва тамоман бемаънигии онро нишон додан, ба аносири табиат сифатҳоеро медиҳад, ки бо хосияти аслии онҳо дар тазоди шадид қарор мегиранд. Дар ин ҳолат муаассирии сухани шоир як бар чанд меафзояд, зеро чигунагии намои тасвир комилан ба манзури эҷодии шоир ва ҳолати ӯ вобастааст, ки ташдиди эҳсосоту таассуроташ бар ҳолати табиӣ ашё ғолиб омада, онҳоро мувофиқи худ нишон медиҳад. Дар ин чо дарки хусусияти ҳиссиёту таассурот бар нигориши манзараи табиат афзалият дорад.

Дар шеъри «Шикастабанд» (Меъроҷи шабнам), ки дар асоси нигориши манзараи фасли зимистон эҷод шудааст, низ ҳамин гуна таассуроти шоир бар нишон додани сифатҳои аслии ашё боло мегирад, вале ин хусусият дар пазируфтани онҳо ҳалале ворид накарда, баръакс манзараро пуррангу фоҷиавияти онро шадидтар намудор месозад:

*Анбӯҳи дарахтҳои логар ларзанд,
Ларзанд чу устухони шоми даймоҳ.*

*Дарёи ҳазорсолаи дилмурда
Чаимест, валеқ чаими холӣ зи нигоҳ [113, 268].*

Дар ин пора дарахтон сифати лоғар гирифта, ташхис гаштаанд, зеро лоғар ба инсон мансуб аст ва ин шайъи олами маҳсус ба устухони шоми даймоҳ, ки номаҳсус аст ва дарёи дилмурдаи ташхисгашта ба чаими холӣ зи нигоҳ ташбеҳ шудааст, ки ҳар ду ҳам эҷоди хаёлотӣ суварнигорона, ва бештар аз он, ифодагари таассуроти мағшушу фочиаомези шоиранд. Азбаски шоир дар ин манзара дар атрофи худ касеро намебинад, ки бо *ӯ* ҳамдигар ҳамдард бошад ва барои бартараф кардани ин ҳол чорае биандешад, балки баръакс ба *ӯ* ҳамчун шайтон бо «хирахандӣ» менигаранд, *ӯ* ёди меҳрубони дуре карда, «Уммеди маро шикастабандӣ бикунад» [113, 268], мегӯяд ва уммедро, ки аз олами маъкул аст, бо шикастабандӣ, ки амале вобаста ба олами маҳсус аст, пайванд медиҳад ва фочиаи худро маҳсулару муаассиртар баён менамояд.

Манзараҳои табиат, маҳсусан, намоҳои баҳор, дар ашъори ғиноии тавсифию тасвирии Фарзона барои ифодаи кайфият, эҳсосоти ошиқона ва зебошинохтӣ ҳам истифода шудаанд, ки шеърҳои «Субҳи марҷон баستاني олуҷаҳо», «Баҳор мемонад» (То бекаронаҳо, с. 1998) аз бехтаринҳои онҳо мебошанд. Ин ду шеър на фақат аз лиҳози муҳтаво, балки аз ҷиҳати шакл ҳам наву ҷолибанд. Шеъри «Субҳи марҷон баستاني олуҷаҳо» аз 25 мисраъ иборат буда, 12 мисраи аввали он тасвирию тавсифист ва баъд аз он тавсифу тасвирва баёни эҳсосот бо ҳам омехта меоянд. Мисраи оғоз, ки ба сифати унвони шеър ҳам пазируфта шудааст, аввалан, бисёр зебову бадеъ аст ва, сониян, далели сирф ғиноӣ ва яқбора аз шеър оғоз шудани шеър ҳам ҳаст, ки ин гуна шеърҳо маъмулан аз ҷониби муаллифон бо мисраи аввал унвон карда мешаванд. Субҳи марҷон баستاني олуҷаҳо, яъне ранг овардани онҳо, ба марҷон баستاني духта-

рон ташбеҳ карда шудааст, ки бо сабаби ба инсон нисбат доштани марчон бастан, мушаббахун биҳ, ташхис ҳам гаштааст.

*Субҳи марчон баستاني олуҷаҳост,
Субҳи ноз.
Қутби ховар густарад рӯи алаф
Ҷонамоз [115, 27].*

Хубии ин шакли шеър боз дар он зоҳир мешавад, ки мисраи аввал ба вазни рамали мусаддаси максур **фоилотун фоилотун фоилон** аст, вале мисраи дуюм танҳо аз зиҳоф **фоилон** иборат буда, оҳанги ҳамвору равони мисраи аввалро якбора қатъ мекунад, гӯё инсонро таконе медихад ба дарки муаассиртари худ водор менамояд. Ин пораро ба замми қофия субҳи ноз – ҷонамоз, боз ҳамвазнии калимаҳои субҳи-қутби, марчон-ховар, баستاني-густарад хушсадо сохтааст. Пораи сеюм ҳам хубиҳое дорад, ки ба онҳо ишора бояд кард. Аввалан, себи афтодаро ба дил ташбеҳ кардан ва, сониян, онро бардоштам, гуфтан, ки ба ду маъност, ҳам ба маънои аз замин бардоштан ва ҳам тасалли додану меҳрубонӣ кардан, ба ҳусни пора ҳусн афзудааст:

*Ҳам шудам, бардоштам як себро
Аз замин.
Ин дили кист, ин дили чун офтоб
Нозанин [115, 27].*

Навӣ ин шеър чаҳорпора аст бо қофиябандии **абвб**, вале, мутаассифона, он дар банди чаҳорум риоя нашудааст, ки халале бар танзими мусиқоии он ворид месозад. Вақте ки шоир як навӣ мушаххасро интиҳоб мекунад ва онро дар ду-се банд давом медихад, беҳтар аст, он то охир риоя шавад, ҳарчанд шоирон ҳоло дар муносибат бо навӣ

хеле озодона рафтор мекунад, аммо дар ҳар маврид зебоии шаклро низ ба эътибор бояд гирифт, махсусан, дар ин шеър, ки умуман сохти дилписанде дорад. Аз ҳамин банди чаҳорум ишқе, ки дар зимни мисраъҳо эҳсос мешуд, ба забон меояд ва минбаъд ҳамроҳ бо тасвириро чараён мегирад. Дар банди шашум сухан аз мафҳуми ишқ аст, ки ба ҳарфи маҳрам ё бонги раъд ташбеҳ карда мешавад, вале чун хулоса дақиқ нест, дарки он ба баъд воғузур мегардад, ки байти дуҷум ва алалхусус «Баъд, баъд» хеле хуб ҷо афтодааст. Аммо мисраи аввали банд он қадар расову шево нест, «ё»-и аввал ҳам зиёдӣ ба назар мерасад:

*Ишқ ё ҳарфест маҳрам ё ба акс
Бонги раъд.
Баъд мефаҳмӣ, ки ин асрор чист,
Баъд, баъд [115, 27].*

Дар охири шеър мисраи аввал ҳамчун мақтаъ омадааст, ки касро боз ба домони зебои «Субҳи марҷон баستاني олуҷаҳо» мекашад ва шеърро ҳалқабандӣ мекунад. Шеърӣ «Баҳор мемонад» низ аз ҳамин гуна шеърӣ зебои тасвирию тавсифист, ки эҳсоси беғашӣ муҳаббатро бо саҳнаҳои зебои баҳор тавъамон ба нигориш мегирад. Он бо тозақорӣ дар навъи мусаммати муҳаммаси таркиббанд гуфта шуда, хушоҳангу покизаву ботароват ва аз назари шакл ҳам бисёр комил аст. Он ҳамчун ҷавобия ба шеърӣ пешини шоир «Баҳор меғузарад» (Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён, ҷ. 1, с. 182) гуфта шудааст, ки нисбат ба он аз назари тавсифу тасвир ва тозагии сухан дар сатҳи баланде қарор дорад. Маълум аст, шоир дар фосилаи тақрибан даҳ сола, ки дар байни эҷоди ин ду шеър гузаштааст, на танҳо дар фасоҳату балоғат, балки дар пайванд додани олами ашъ ва тавсифу тасвир бо баёни ҳиссиётҳои рӯҳу равонӣ хеле касби камол кардааст. Аз ин рӯ, заминаи ашъвӣ ва тавсифию тасви-

рии шеъри дуом пурбор аст. Ҳамчунонки аз номи ин ду шеър «Баҳор мегузарад» ва «Баҳор мемонад» ҳам пайдост, онҳо ду навъи таассуротро аз баҳору ишқ, аввалӣ таассуроти таассуфангезро аз гузаштани баҳору замони ишқ ва дуомӣ эҳсосоти мондагории баҳору муҳаббатро тасвиру ифода менамоянд. Шеъри аввал бештар ҳарфиву ифодавист, дуом тасвириву тавсифист, бинобар он ҳам дар боби шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ҳоло банди аввали он, ки рӯҳияи тамоми шеър дар он акс андохтааст, иқтибос мешавад:

*Чароги себ, ки дар шохсор мемонад,
Ҳадиси об, ки дар ҷӯйбор мемонад,
Дили туро дили ман интизор мемонад,
Баҳор мегузарад ё баҳор мемонад?
Баҳор мемонад [115, 176].*

Ин шеър аз чаҳор банди ҳамингуна иборат аст, танҳо дар банди дуом дар қисмати таркиббанд як мисраъ илова шудааст, ки бо сабаби ҳамқофия буданаш бар он халале ворида накарда, баръакс бар хушоҳангии шеър меафзояд.

Дар банди боло ташбеҳи изофии чароғи себ, ки тозаву бисёр зебост, аз оғоз шеърро бар чодаи тасвир равона месозад ва дар шохсор мондани он ишора ба мондагории ҳиссиёт ҳам мекунад, ки шоир пас аз баёни ҳадиси об, ки низ дар ҷӯйбор хоҳад монд, сухан аз ҳоли дили худ ба забон оварда, «Дили туро дили ман интизор мемонад» мегӯяд, ки ҳолати мутаносиборо бо авзои табиат ба вучуд меварад. Мисраи чаҳорумро дар шакли суолӣ овардан розе дорад, ки манзур аз он ба розгӯии ғиноии худ кашидани хонанда аст, зеро ҳангоме ки суол матраҳ мешавад, хонанда ҳам ба ҷавоб омода мешавад ва дар заминаи ҳиссиёти дар мисраъҳои болоӣ баён гашта, ӯ ҳам беихтиёр «баҳор мемонад» мегӯяд ва ба ин васила бо шоир ҳамдил мегар-

дад. Баҳор мемонад, ба он маъност, ки агарчи баҳори табиат мегузарад, ки ин як амри табиист, вале баҳори дил, ки зодаи муҳаббат аст, мемонад.

*Салом, эй хати сабзат давоми сабзи баҳор,
Мабанд панҷараро бар саломи сабзи баҳор,
Зи чашми худ биситон интиқоми сабзи баҳор.
Агар ки аз хати сабзат губор мемонад,
Баҳор мемонад! [115, 176].*

Ҳангоме ки чаҳони ботин бо чаҳони зоҳир ҳамоҳанг аст, ҳиссиёти самимона ва зебое, ки дар замир ҳаст, ба чаҳони хорич қорӣ шуда, онро фаро мегирад ва ҳар қузъи онро баёнғари эҳсосот месозад. Инсон давоми табиат мешавад, зебоиҳои фасли баҳор ва инъикоси муҳаббати инсон ҳамдигарро пурра карда, як чаҳони комили муҳаббатро ба пеши назар меоранд. Бинобар ин аз банди сеюм шоир дигар дар бораи гузаштани баҳор суол намегузорад, зеро ҳиссиёти пурмуҳаббати инсон ба аҷзо ва айёми табиат интиқол ёфт ва акнун танҳо дар бораи мондагории он сухан бояд гуфт, ки ҳамин тавр ҳам мешавад. Дар банди мақтаъ, ки се мисраи банди аввал ба тақрор меояд, як мисраи тоза ҳамроҳ карда мешавад, ки хулосаи шоирро аз ин ҳамоҳангии авзои табиату инсонии ошиқ баён менамояд:

*Ба эҳтироми ману ту баҳор мемонад.
Баҳор мемонад! [115, 176].*

Баҳор акнун дар ин ҷо танҳо айёми табиату баҳор нест, балки ба ишқ низ табдил ёфтааст, ки ҳосияти мондагорӣ дорад. Чунин аст ба ҳам даромехтани инсону табиат дар шеърӣ ғиноии тавсифию тасвирӣ, ки маҳсулаш суратҳои ашъвӣ ва ифодаи ботаровати таассуроти инсонист.

Дар эҷодиёти Фарзона бар асари пешрафти ҳаёти

ичтимоӣ ва дар зиндагии чома мавқеи муҳимтар пайдо кардани шаҳрҳо шеърӣ манзараи шаҳр кам-кам барои худ ҷой ҷудо мекунад. Фарзона шоирест зода ва муқими шаҳр, Хучанд, бинобар ин дар ашъораш шаҳрӣ будани шоир ва хузури шаҳр, бо масоили гуногунаш, нисбат ба ашъори шоирони дигар, ки зода ва ба камолрасидаи деҳот мебошанд, хеле назаррастар аст. Аммо дар давраи аввали эҷодиёти Фарзона ҳам шаҳр ҳамчун мабҳаси тасвир кам дучор омада, ҷо-ҷо, дар зимни мавзӯҳои дигар вучуд дорад. Шеърӣ «Дили шаҳр» (Шабохуни барқ, с. 1989) аз ҷумлаи онҳост, ки дар он мабҳаси асосии тасвиру таассурот рӯди Сир ва покиза нигоҳ доштани муҳити он буда, вобаста ба он ки рӯд аз байни шаҳр мегузараду онро шоир дили шаҳр меномад, мавзӯи шаҳр вориди шеър мешавад. Дар ин шеър рӯди Сир – рукни табиат, мавриди муҳаббат ва ситоиш, шаҳр, ки эҷоди дасти инсон аст ва офаридаи «чаннатии» табиат – рӯдро меолояду мехушконад, мавриди накӯҳиш қарор мегирад. Ин маънӣ дар банди севуми шеър чунин ифода шудааст:

*Рехтанд обҳои олуда
Бар сарат, эй муқаддасоти даҳр.
Гар бихушкӣ ту, занг хоҳад баст
Пайкари сарду оҳанини шаҳр [113, 127].*

Дар байти мактаб ҳам ин маънӣ дигаргунатар ба тақрор баён мешавад:

*Оҳ, Сайхун, дили наҷибу гарм
Дар тани шаҳри оҳанину сард [113, 127].*

Мавриди накӯҳиш қарор гирифтани шаҳр, ки Хучанд аст, албатта, тақозои мавзӯи шеър аст, зеро нигоҳи шоир ба он ҳар дафъа вобаста ба тақозои манзури шеър тағй-

ир хӯрда, гоҳ меҳрубонаву самимонаву мусбист ва гоҳ гамгинонаву озурдахотиронаву манфист. Шеърҳое, ки то ин ва пас аз он ҳам эҷод шудаанд, ҳамин гуна хусусият доранд. Назари шоир дар шеъри «Дили шаҳр» нақӯхишомез аст, аммо дар шеърҳои дигаре, ки дар худуди ҳамин давра эҷод шудаанд, чун манзури шоир дигар аст, он тобиши ифтихору нозиш пайдо кардааст. Масалан, дар шеъри «Ёдбуди Камол» «Хучанди ман! // Ало, эй маснади баланди бахти баланди ман!» [113, 105], шеъри «Туву шаҳри ман» «Шаҳри ман чун ҳури симин метапад андар канорат» [113, 57], шеъри «Шаҳри бихиштоғӯши ман» «Бо чехраи шодоби ӯ дилташнағӣ хоҳам шикаст» [113, 16] ва шеъри «Ёде зи гулбоғи Душанбе» «Пиндоштам, давоми Хучанд аст ин чаман» [113, 191] мегӯяд, ки ибрази барои шоир маҳбубияту мақбулият доштани шаҳр аст. Ин нуктаро ҳам таъкид бояд кард, ки ин шеърҳои суруру ифтихоромез дар бораи шаҳр маҳсули солҳои ҳаштодуманд, замони осоишта ва даврони сохти иҷтимоии дигар, аммо ҷанги шаҳрвандӣ, ки дар ҷомеа оқибатҳои фоҷиабор боқӣ гузошт, дар мавзӯи шаҳр ҳам оҳангҳои яъсу ноумедӣ ва интиқод ворид кард. Ба зами ин, сохти нав, ки дар ҷомеа шакл мегирад, ба зудӣ масъалаҳои иҷтимоӣ ва моддию маиши мардумро ҳал карда наметавонад. Дар натиҷа мушкилоти ин ҳар ду – оқибати фоҷиабори ҷанги шаҳрвандӣ ва мушкилоти сохти нави иҷтимоӣ водор менамояд, ки шоир аз муҳити мавҷудаи шаҳр бо лаҳни андӯҳу интиқод сухан гӯяд ва ба шаҳр ҳатто сифати ваҳшӣ диҳад, ки дар номи шеър ҷой гирифтааст. Дар шеъри «Шаҳри ваҳшӣ» аз ҷумла мегӯяд:

*Хуфта байни тумани ашбоҳ аст
Шаҳри жӯлидаву ваҳшиву хароб.
Мегурезад зи саволи ниғаҳам
Чаши бемораиш очиз зи ҷавоб [114, 262].*

Дар ин пора аз ҳоли шаҳр ҳам интиқод чой дораду ҳам андӯху таассуф, «хуфта байни туман ашбоҳ» ва «жӯлидаву ваҳшиву хароб», бешубҳа, интиқод аст, «чашми бемораш очиз зи ҷавоб» ифодаи таассуфу ҳасрат. Дар баробари ин бояд қайд кард, дар шеърҳои, ки мавзуашон мақоми Хучанд дар таърихи фарҳангии халқу мамлакат бошад, суҳан ситоишомез аст, аммо дар мавриде, ки аз решаи таърихии худ канда шудани он аст, масалан, шеъри «Дар хилвати ҳаёл» ё ҳичрати Камоли Хучандӣ, шеърҳои «Камол», «Видоӣи Камол бо Хучанд» калом боз оҳанги норизоиву накӯҳиш мегирад: «Ту ба ғайр меҳрубонӣ, набувад ба ӯ ниёзат, // Ту ба гӯш пунба дорӣ, ба кӣ ӯ суҳан сарояд?!» [114, 351] ва ё: «Ту шаҳри бесарони кулаҳпӯш будай, // Мо побараҳнаему нағунҷем дар барат» [114, 257]. Ин гуна хусусият гирифтани нигоҳ ба мабҳаси шаҳр натиҷаи он аст, ки шоир намои шаҳрро, на бетарафна, барои нишон додани арзиши худии он, балки вообаста ба ифодаи манзури ғоявиаш истифода мекунад.

Ин тарзи корбурд аз манзараи шаҳр на танҳо дар шеъри тоҷик, балки дар шеъри аҳди шӯравии рус ҳам бештар таҷриба доштааст, ки дар ин бора Г. Н. Поспелов ба чунин хулоса омадааст: «Дар шеъри ғиноии шӯравии рус тасвири манзараҳои шаҳр кам вомехӯрад. Дар ҷаҳоншиносии мафкуравии худ шуарои даврони мо ба моҳияти муҳолифатҳои иҷтимоию сиёсӣ ва ғоявӣ дар зиндагии кишвари худ ва тамоми ҷаҳон бештару қавитар ҷавоб медиханд, то бар зуҳуроти зоҳирии онҳо» [69, 147]. Айни ҳамин ҳолат дар шеърҳои, ки Фарзона дар онҳо аз ин ё он ҷиҳати зиндагии шаҳр суҳан мегӯяд ва ё намои онро ба тасвир гирифтани мешавад, ба мушоҳида мерасад. Масалан, шеърҳои «Ман ҳам шумо шудам», «Охириин шодии Худо», «Фаромӯши замон», «Пешин», «Касе зи ноҳияи Офтоб» (То бекаронаҳо, с. 1998) аз ҳамин қабиланд, ки дар онҳо мавзӯи зиндагии шаҳрӣ бештар мавриди баёни андешаҳои ғиноӣ буда, манзараи шаҳр дар зимни андеша дарк гашта, ҷо-ҷо

тарҳи тасвир ҳам дида мешавад.

Рӯҳияи инсон, шоир ва маҳсусан, шоири ғиноӣ зуд-зуд тағйирпазир аст, ҳузн ба ҷои шодӣ меояду шодӣ ба ҷои ҳузн. Ин хусусият дар шеърӣ тавсифию тасвирӣ ҳам ба мушоҳида мерасад, хангоми шодмонии рӯҳия, албатта, таассуроте, ки аз намои шаҳр бардошта мешавад, сурурангез аст ва агар сурурангез набошад ҳам, ғамовар нест, ҳамчунонки дар шеърӣ «Пешин» ҳаст. Ин шеърӣ озод аз 28 мисраъ иборат аст, дар 12 мисраи аввали он сухан аз ҷузъиётест, ки намои шаҳро ташкил медиҳанд ва онҳо ҳам бештар зикр мешаванд, то тасвир, вале азбаски он бо ифодаи ҳаракат ҳамроҳ аст, динамикист. Ҳамин тарик, дар қисмати аввал садои поки азон ғубори гӯши шаҳр мешӯяд, касе ба рӯи миёнбанди кӯҳнааш намоз меҳонад, касе кабутарони мазори Шайх Маслиҳатдинро шодбош мегӯяд, марде дар кӯлбораш себҳои заминӣ ва бонуе дар вучудаш як чаман ноз мебарад, мӯсафеде ба дурдасти уфуқ мениград, туршрӯе дар қадӣ роҳ шакарфурӯшӣ мекунад ва монанди ин ҷузъиёт, ки бо амал ва тавсифҳои тозаӣ муносиб тарҳрезӣ мешаванд, маҷмӯан як ҳолати бисёр ҳоси зиндагии шаҳро пешӣ назар мучассам менамоянд. «Гунчишакони бераҳм // бар чеҳраи шодоби ангурҳо // беибо нӯл мезананд» [114, 82] гуфтани шоир ҳам воқеияти шаҳрҳои мост, зеро шаҳрҳои мо аз шаҳрҳои бузурги дунё, ки дар онҳо тоқҳои ангур ҷой надоранд, бо он фарқ мекунанд, ки ханӯз бо деҳ ҳам пайванд дорад, ки шояд ба хушбахтии мост. Ин мухтасари ҷузъиёт ҳам, ки оварда шуд, ҳамчун ғубори гӯши шаҳро шустани садои поки азон, дар вучудаш як чаман ноз бурдани бону, чеҳраи шодоби ангурҳо бар кас талқини рӯҳияи шодмонӣ мекунанд. Бинобар ин бо мисраи «Ёр, оё ту низ медонӣ, ки рӯз пешин шуд» [114, 83] қисмати дуоми шеър ва ҳамчунин бозгӯи ҳиссиёту таассуроти ботинии шахсияти ғиноӣ оғоз мешавад, ки ӯ бар маҳбуб бо лаҳни сабуки шикоят нукта мегирад, ки чаро

ту дар баробари ин ҳама авзои рӯҳпарвари ошиқона «... даҳонатро ба гуфтани калимаи «ИШҚ» ширин намекунӣ, // Чаро ба гӯши ман овози махрамона намерезӣ, // Чунонки шабҳо борон бо хиёбонҳои шаҳр ишқ меварзад» [114, 83]. Таъбири маҷозии шабҳо бо хиёбонҳои шаҳр ишқ варзидани борон дар ҳадди камол зебову дарунмоядор асту тоза, ки ишқ, мафҳуми маъкулро, ба боридани борон бар хиёбон, мафҳуми маҳсус, ташбеҳ карда, ба суварнигории устодонае даст ёфтааст.

Мавзӯё ва ё намои шаҳр дар ашъори ғиноии тавсифию тасвирии Фарзона бештар бори ифодаи афкори ахлоқӣ, маънавӣ ва ё иҷтимоии шоирро доранд. Ба воситаи намои шаҳр гоҳо таассуроти мусбат ва гоҳо таассуроти манфӣ баён карда мешаванд, ки ин ҳам далели ба манзури эҷодии шоир мувофиқ истифода шудани он аст, то тасвири он танҳо ҳамчун манзара. Ин қазия дар ду шеър, ки дар як маҷмӯа омадасту дар онҳо мавзӯё ва намои шаҳр дар маркази шеър қарор гирифтааст, ба хубӣ исбот мешавад. Инҳо шеърҳои «Ман ҳам шумо шудам» ва «Касе аз ноҳияи Офтоб» мебошанд, ки дар аввалии шаҳр бо нигоҳи интиқодию ноумедӣ ва дар дуюмӣ дар аввал бо интиқод, вале дар охир бо умед дида шудааст. «Ман ҳам шумо шудам» шеъри озод буда, аз 23 мисраъ иборат аст. Дар панҷ мисраи аввали он намои шаҳр тарҳрезӣ мешавад, ки баёнгари ҳолат ва ҳиссиёту таассуроти шахсияти ғиноӣ ҳам ҳаст:

Оқибат берун омадам

ва аз ҷабини кӯча бӯсидам.

Тутҳо соқаҳои логари худро

дар оинаи ҷӯйбор медиданд.

Об овоз намедод.

Офтоби обон аз сари субҳ

доманаширо ҷамъ мекард.

Шаҳр дар сояи беҳавсалағӣ пинҳон буд [114, 60].

Вожаи «оқибат» маъниро мерасонад, ки шахсияти гиноӣ дуру дароз дар инзиво будааст, худро бо чӣ сабабе аз иҷтимоӣ дур гирифтааст ва чун берун омадааст, «аз чабини кӯча» бўсидааст. Чабини кӯча ташбеҳи изофист, кӯча ба чабин ташбеҳ ва азбаски чабин ба инсон нисбат дорад, дар айни ҳол ташхис ҳам карда шудааст. «Соқаҳои лоғар» низ ташбеҳи пӯшидааст, ки манзур танай тутҳо буда, сифати «лоғар» таассуроти шахсияти гиноиро аз манзара ифода менамояд. Дар шаҳр чой доштани дарахти тут ҳам як аломати нимшаҳру нимдеҳ будани шаҳрҳои мост, ки дар шаҳрҳои бузурги дунё истисноат. «Оинаи ҷӯйбор» ҳам ташбеҳи изофист ва дар он соқаҳои лоғари худро дидани тутҳо, ба воситаи амали хоси инсон ташхис кардани онҳост. Овоз надодани об ишора ба беалоқагӣ ба ҳама чизе, ки дар атроф мегузарад ва ин маънӣ дар мисраи баъд ба воситаи ташбеҳу ташхиси домани офтоб, ки манзур нури он аст, бадеу густардатар нигориш мешавад. Мисраи панҷум манзури ҳамаи ин тасвири маҷозӣ ва бадеъро боз бо як маҷозии дигар, «сояи беҳавсалагӣ», ки қисмати дуҷуми он «беҳавсалагӣ» ифодакунандаи кайфият аст, баён ва чамъбаст менамояд, то маъниро бирасонад: шаҳр ба ҳамаи чизе, ки дар он мегузарад, беалоқа аст. Баъд аз ин шахсияти гиноӣ аз амал, ҳиссиёту таассуроти худ сухан мегӯяд, ки пахлуҳо -ву оқибатҳои гуногуни ҳамин беалоқагиро ифода мекунад:

Дар фазои шаҳр

Кулоҳҳои тихӣ сайр мекунад [114, 60].

Кулоҳҳои тихӣ истиораи муассиру хотирмонест аз мардуми бемағзу беҳиссу ҳаяҷон, ки фазои шаҳрро пур кардаанду ҷое барои «нафас кашидани ишқ...хуршед...зебой» намондаанд. Дар ин ҷо бар ин хусусияти тасвири шаҳр дар ашъори Фарзона бояд таваҷҷуҳ кард, ки он ҳа-

меша бо ҳузури мардум аст, чигунагии намои шаҳр бар чигунагии авзои мардум ва чигунагии авзои мардум бар чигунагии намои шаҳр бастагӣ дорад. Дар ин шеър аввал намои шаҳр матраҳ шуд, ки вазъи беалоқагӣ дошт, пас авзои мардум ҳам, ки шабеҳи он аст ва ин ҳар ду бар эҳсосоти шахсияти ғиноӣ таъсир гузошта, ўро низ мисли худ намудан мецоҳанд: «Нафаре меояд. Бар ҳамаи равзанаҳои шаҳр ангушт мезанад, ки «Касе ҳаст? Овоз диҳед?» // Аммо касе ҷавоб нахоҳад дод» [114, 61]. Дар ин муҳити дучонибаи беалоқагӣ чӣ бояд кард, шахсияти ғиноӣ, ки аз инзиво берун омада буд, ин ҳамаро дид ва ҳатто «...ман аз зебой... офтоб...ишқ мегурезам», яъне ман ҳам шабеҳи шумоам гуфт. Аммо ин дар зохир аст, зеро касе, ки чунин беалоқавау беҳиссу ҳаяҷон будани худро медонад, чунин нахоҳад монд. Аз ин рӯ он чӣ шахсияти ғиноӣ дар мақтаи шеър мегӯяд:

Касе ба равзанаи ман ҳам агар панҷа занад,

Ҳамӯш хоҳам монд.

Зеро, ки ман ҳам, эй мардум, кунун шумо шудаам

[114, 61] -

ҳаргиз ин тавр нест, зеро ҳар мисраи шеър фарёд мезанад, ки ин тавр набояд шуд ва охири умед аз касест, ки ин ҳолро мефаҳмад ва фарёд мезанаду мардуми гофилро бедор мекунад. Инчунин кас, ҳамин шахсияти ғиноист, пас ў наметавонад, онҳо шуда бошад, балки баръакс, ў онҳоро худ бояд бикунад. Ҳамин тариқ, аз намо ва зиндагии шаҳр маънии амиқи ахлокию иҷтимоӣ бароварда мешавад. Унвони шеър ҳам «Ман ҳам шумо шудам», на ба он маъност, ки мегӯяд, балки ба он маъност, ки шумо ман бишавед. Дар шеъри дигаре, аз ҳамин қабил, «Касе зи ноҳияи Офтоб», ифодаи ин маънӣ равшан аст. Дар ин шеър намо ва зиндагии шаҳр дар охири обон тасвир мешавад, ки ҷузъиё-

ту рангҳои тира бештар дошта, таассуроти гаранбор боқӣ мегузорад, зеро дар муҳите, ки «Эй мардум! Барои лабатон // чӣ қадар осон аст // гуфтани ҳарфи ҳақорат. // Барои гӯшатон низ чунин осон аст // шуниданаш» [114, 277] гуфта мешавад, барои шодиву осудахотирӣ чой наместонад. Ин аҳволи хароби ахлоқӣ, албатта, натиҷаи харобии аҳволи иҷтимоист, ки шоир онро бо хуни чигар тасвир мекунад ва мегӯяд:

*Як субҳ ба фарроши ин маҳалла,
ки васлаҳои пираҳанаш
дили ҳарири моро пора мекунад,
як даста гули мехак хоҳам дод
ва ба кӯдакчааш, ки дар аробаи кӯҳна
мусиқии чорӯб заданҳои кӯчарӯбонро мешунавад
ва аз губор ба дунболи субҳ менигарад,
китобаки худро
бо номи «То бекаронаҳо» ҳада мебахшам [114, 278].*

Дар солҳои 90 қарни бист, солҳои чанги шахрвандӣ дар Тоҷикистон ва баъди он, ки сатҳи зиндагии мардуми шахр хеле поин рафт, дар шеъри манзараи шахр ва зиндагии сокинони он оҳангҳои ғаму дард ва бечорагии шахриён боло гирифт, ки дар эҷодиёти Фарзона, зода ва маскуни шахр, наметавонист, бештар аз ҳама акс наандозад, ки ҳамин тавр ҳам шуд. Бинобар ин, дар аксари ашъори намо ва зиндагии шахрии ӯ ҷузъиёт ва тарҳҳои хастанд, ки намоёнгари ҳамин ҳолати ногувори сокинони он аст. Дар ҳамин пора ҳам ҷузъиёти «васлаҳои пираҳан»-и фаррош ва махсусан, сахнаи дар аробаи кӯҳна хуфта ё нишаста «мусиқии чорӯб заданҳои кӯчарӯбонро» шунидани кӯдакчаи ӯ рикқатангез аст, зеро аз ин бармеояд, ки ин зан аст ва дар ҳона касе надорад, ки на кӯдак, балки кӯдакчаашро, ки таъкид бар хурдии хурд дорад, ба ӯ гузорад ва худ мачбур

аст, барои таъмини маош субҳ ба фаррошӣ барояду кӯдакашро ҳамроҳ гирад ва дар аробаи партовбарӣ нишонад ё хобонад. Оре, ин воқеияти талх аст, ки ба шеъри воқеъбинона ва манзаравии шаҳр роҳ меёбад ва онро ҳатто «мусиқии чорӯб заданҳои кӯчарӯбон» наметавонад, ширин кунад. Аммо дар ҳамин ҳол ҳам шахси шоирро умед тарк намекунад, ки мегӯяд, ин кӯдак «аз ғубор ба дунболи субҳ менигарад». Ғубор – намои накси ҳаёти имрӯзи шаҳр, субҳ – намои ҳусни фардо ва шеър ҳам бо умед ба фардо анҷом меёбад:

Охири обон аст.

Шаҳр ҳамёза мекашад.

Зи тилки панҷараҳо бӯи хоб меояд.

Ҷонам, нигоҳ кун, пардаро як сӯ каш,

Касе зи ноҳияи Офтоб меояд... [114, 278].

Аз ин воқеияти мавҷуд, ки бо сабки вуқӯъгароёна ҳикоят мешуд, ба олами орзу рафтани шоир ва бо лаҳни хаёлпардозона «Касе зи ноҳияи Офтоб меояд...» гӯён, хотима бахшидани сухан, тазодеро дар байни аввалу охири шеър эҷод кардааст, ки мактаъро дурахшонтар чилва додааст.

Доманай шеъри намои шаҳр метавонад хеле фарох бошад ва мабҳасҳои гуногунеро, ки дар он ҷой дорад, фаро гирад. Масалан, намои иншоот, корхона ва хонаи истиқоматии сокини шаҳр, ки ҳар яки онҳо низ гӯшае аз хусусияти зиндагӣ ва шахсияти инсонро инъикос менамоянд, зеро инсон на дар муҳити беашёву холӣ, балки дар байни ашё умр ба сар мебарад ва ҳар яки онҳо низ маълумоте дар бораи ӯ мерасонанд. Аз намои хона ва ашёе, ки дар он ҳаст, на фақат тасаввуроти умумӣ дар бораи замон, суннатҳои миллӣ, тааллуқоти табақавии соҳиби он, балки оид ба тарзи зиндагӣ, хулқу атвор ва дилбастагиҳои шахс маълумот пайдо кардан мумкин аст. Аммо, бо вучуди ин, дар

шеъри нимаи дуюми қарни бисти тоҷик ин мавзӯъ кам ба назар мерасад, дар ашъори Фарзона ҳам, вале ба ҳар ҳол зухур мекунад, он ҳам на ба он вусъат, ки саропои шеърро фаро гирифта бошад, балки чо – чо, дар шакли ҷузъиёт ва ё тарҳи тасвир. Ин шояд аз он сабаб бошад, суннати шеъри классикии тоҷик, ки дар он мақоми хаёлпардозӣ қавист, то имрӯз бо тобишҳои тоза давом дорад ва он бештар гироиш бар тасвири куллиёту улвият дорад, то майл бар воқеиятҳои одию маишии рӯзгор.

Дар мактаи шеъри «Касе зи ноҳияи Офтоб» суҳан аз панҷараву парда буд: «Зи пилки панҷараҳо бӯи хоб меояд // Ҷонам, нигоҳ кун, пардаро як сӯ каш», ки мансуби хона мебошанд. Дар ин чо панҷараву парда ба замми мафҳуми ашъвии худ як андоза тобиши намодӣ ҳам гирифтаанд, ки бар имкони маъникашии онҳо афзудааст. Ҳоло дар шеъри дигар, «Оғози раҳой» (Меърочи шабнам, с. 2000), мебинем, ки парда бо ашъи дигари хона, аз чумла қолин, рустани, зарф, қандил ҳамроҳ омада, онҳо дар якҷоягӣ на танҳо намои даруни хонаро нишон медиҳанд, балки чигунагии шахсияти шеърро ҳам ифода менамоянд.

Ин шеър аз ҷиҳати сохтмон аз ду қисм иборат аст, қисми аввал тасвири намои даруни хона буда, барои қисмати дуюм, ки баёни ҳиссиёту таассурот аст, замина ҳозир мекунад. Инак, қисмати аввал:

Пардаҳоро бардор.

Пардаҳо душмани хуршеданд.

Бигузор

Ранги қолин биканад.

Тани пирунаи девор ҳаловат барад аз бӯсаи нур.

*Рустаниҳои ҳарам чехра фурузанд ба шоди
қудуми хуршед.*

Зарфҳо тоза ҷилое ёбанд.

Ломпи қандил дар ин рӯшании чаширабо

*Мижа бикшоюду бинад, ки бари домонаш
Сияҳӣ мезанад аз хомушакони мурда [114, 253].*

Дар ин пора тасвири намои даруни хона танҳо ба хотири тасвир нест, балки ҳар як чузъиёт ҷаҳони ботинии шахси шеърро низ нишон медиҳад. «Пардаҳо душмани хуршеданд», на фақат ҷондор ангоридани парда аст, балки тарҳе аз шахси шеър ва муносибати ӯро ба пардаҳо низ аён менамояд. Шахсе, ки пардаро душмани хуршед мегӯяд, шахсест дӯстдори рӯшноӣ ва муносибаташ бо парда, ки пеши рӯшноиро мегирад, манфист. Ва парда на фақат шайъ аст, балки мафҳуми душмани рӯшноӣ гирифта, намод ҳам мешавад. Вақте «Бигузур // Ранги қолин биканад»-ро ба забон меорад, маълум мешавад, ки ин шахсест на пойбанди молу манови дунё, балки дилбастаи маънавияту зебоиву равшанӣ. Дар мисраъҳои баъдинаи шеър сухан аз он аст, ки тани пирунаи девор ҳаҷони бӯсаи нур аст, рустаниҳои ҳарам ба шодии қудуми хуршед чеҳра барафрӯхтан меҳоянд, ки амалҳои фараҳфизоянд ва аз онҳо замири шахс ҳам пурратар намоён гашта, ин фикрро тақвият медиҳанд, ки тасвири намои шахру хона ва ифодаи ботини шахс дар аксари ашъори Фарзона бо ҳам меоянд.

БОБИ 4. ШЕЪРИ ҒИНОИИ ШАХСИЯТӢ

Ба анвои мухталиф чудо шудани шеъри ғиноӣ ба чигунагии мақоми андеша, эҳсосоти таассуроти отифӣ, тасвиру тавсифу ташреҳ, нақлу ривоят дар он вобаста мебошад. Як навъе, ки каму беш дорои ин сифатҳо буда, ба замми онҳо боз хусусияти шохистари дигаре дорад, ба истилоҳ шеъри ғиноии персонажӣ унвон мешавад. Вожаи персонаж – *personnage* фаронсавӣ буда аз лотинии *persona* меояд, ки маънояш шахсият, шахс, иштироккунанда, иҷрокунандаи нақш, қаҳрамони асари бадеист. Ҳамчунонки маълум аст, персонажҳо маъмулан дар асарҳои ҳамосиву драмавӣ офарида шуда, барои ба амал баровардани суҷаи онҳо хидмат мекунанд. Дар ин ҳолат «онҳо ҳамеша дар худ ин ё он махсусияти ҳастии иҷтимоиро таҷассум менамоянд ва бинобар он дорои аломатҳои муайяни фардӣ буда, номҳои шахсӣ доранд ва бо фаъолияти худ, ки дар шароити ин ё он макон ва замон ҷараён мегирад, суҷаи ин гуна асарҳоро ташаккул медиҳанд» [69, 151].

Азбаски мафҳуми истилоҳи персонажи асари бадеӣ ин хусусиятҳоро дар бар мегирад, баъзе аз назариётчиёни адабӣ, аз ҷумла, Г. Н. Поспелов оид ба фарди шеъри ғиноӣ истифодаи истилоҳи қаҳрамонро ҷои наздониста, дар мавриди персонаж ҳам талаботи худро доранд [69, 151]. Баҳс дар атрофи мафҳуми персонаж ва навъҳои он, ҳамчун персонажи асосӣ, персонажи дуюмдараҷа, персонажи эпизодӣ дуру дароз аст, ки ба он ворид шудан муқтазои ин рисола нест, зеро манзур дар ин ҷо персонажи ашъори ғиноист, ки бо махсусиятҳои худ аз персонажи асарҳои ҳамосиву драмавӣ тафовути зотӣ дорад. Дар бораи чигунагии персонажи ашъори ғиноӣ ҳам назарҳо гуногунанд, ки дар адабиётшиносии русӣ баён шудаанд. Масалан, И. Н.

Исакова дар тадқиқоти худ «Таснифи номҳои персонажи адаби: дар мисоли маводи асарҳои Ф. М. Достоевский, Л. Н. Толстой, А. А. Фет, Н. А. Некрасов» чунин менависад: «Соҳтори асарҳои ғиноӣ як андоза дигаргунатар аст: дар ин ҷо ҳамеша фарди ғиноӣ хузур дорад – ифодакунандаи нуқтаи назари муайян, усули арзишҳо (он ба хонанда бевоҳита ва бавоҳита, масалан, ба воҳитаи тасвири табиат дода мешавад), вале на ҳамеша ашхоси дигар (персонажҳо) мабҳаси таассуроти ӯ қарор мегиранд. Ба ҳар ҳол, бисёр ашъори ғиноиро, ба истилоҳ, ба шеърҳои ғиноии персонажӣ дохил кардан мумкин аст. Ин ҳам ашъори ошиқона, ки дар он на фақат «ман»-и ғиноӣ, балки «ту»- и ғиноӣ ҳам мавҷуданд, дар он «ӯ», «ӯ- и зан, она», «онҳо» низ пайдо шуданашон мумкин аст; ва номаҳои дӯстона; эпиграмма (ҳачвия) ва мадригалҳо (мадҳия) ва ғайраҳо. Ҳамин тариқ, мафҳуми персонаж ба асарҳои ҳамаи анвои адабиёт татбиқ шуда метавонад» [38]. Аз ин ақида як қисмати он, ки «мафҳуми персонаж ба асарҳои ҳамаи анвои адабиёт татбиқ шуда метавонад», қобили қабул аст, вале он қисматро, ки танҳо бо мавҷуд будани «ман»-у «ту», «ӯ»-ву «онҳо» он шеърҳоро ба анвои ашъори ғиноии персонажӣ дохил мекунад, намешавад пазируфт. Зеро дар ин ҳолат муҳимтарин аносири зотии ашъор, ки аз чигунагии андешаву эҳсосоти ғиноӣ, мавқеи тавсифу тасвир ва нақлу ривоят иборат буда, иллати асосии ба ҷи навъ гуфта шудани он мегардад, ба эътибор гирифта намешавад ва тамоми ашъори ғиноӣ танҳо аз ашъори персонажӣ иборат мегардад. Ин ба ниҳояти содагарой талаққӣ кардани масъалаи гуногунчиҳат ва мураккаб мерасонад.

Истилоҳи лирикаӣ персонажӣ дар адабиётшиносии русӣ барои ифодаи мафҳуми шеъре ба истифода меравад, ки дар он шахсе, шахсияте, мавҷуде, ҳодисае, ки ба он шахсият бахшида мешавад, мавриди андешаву эҳсосоти отифии шоир қарор гирифта, баъзан бо тарҳҳои умумӣ ва

баъзан мушахаскунандаи фардӣ зуҳур карда, дар худ махсусияти ҳастии иҷтимоиро ифода менамояд [69, 150-156]. Фаъолияти ин шахсият бинобар махсусияти шеъри ғиноӣ аз фаъолияти шахсиятҳои асарҳои навъи ҳамосӣ ва драмавӣ фарқи куллӣ дорад, ки ниҳоят афшурда буда, бештар аз таассуроти шоир вобастааст, то аз чараёни инкишофи ин ё он ҳодиса, ки бо он шахсият воқеъ мешаваду сужаи асарро ташкил медиҳад. Дар натиҷа, ин гуна ашъор аз ҷиҳати ҳаҷм бештар хурд буда, хусусияти ибрази андешаву эҳсосот ва тасвир ҳам доранд, ки ба навъи ашъори лирикийи персонажӣ дохил мешаванд.

Азбаски дар адабиётшиносии муосири тоҷик то алҳол дар бораи таснифи анвои шеъри ғиноӣ ҳеҷ тадқиқоти илмӣ сурат нагирифтааст (тадқиқотҳои, ки ҳастанд асосан мавзӯиву шакливу жанри мебошанд, на навъӣ), бинобар дар онҳо дар бораи ин навъи шеъри ғиноӣ, ки персонажӣ ном гирифтааст, ҳарфе нест. Ҳоло ҳуди истилоҳи лирикаӣ персонажӣ мавриди мулоҳиза қарор мегирад, ки муодили тоҷикии он пайдо карда шавад, зеро калимаи персона ба тоҷикӣ 1. шахс, симо; фард; зот; 2. кас, нафар, одам ва калимаи персонаж персонаж, қаҳрамон тарҷума карда шуда, дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» персонаж – яке аз иштироккунандагони воқиаҳои асари бадеӣ, ки аҳамияти чорумдараҷа дорад ва ба рафти воқиаҳо таъсире намерасонад [116], таъриф карда шудааст, ки дар мақоми худ комилан дурустанд. Аммо агар дар истилоҳи лирикаӣ персонажӣ персонаж бо яке аз ин калимаҳо тарҷума карда шавад, манзури ин рисола ба пуррагӣ ифодаи худро нахоҳад ёфт, зеро дар лирикаӣ персонажӣ персонаж шахси чорумдараҷа, балки дуум сеюмдараҷа ҳам набуда, шахсияти якумдараҷа аст. Бинобар ин, дар ин ҳолат персонажро шахсият ва лирикаӣ персонажиро шеъри ғиноӣ шахсиятӣ гуфтан ба мақсад мувофиқтар аст, зеро анвои ин шеър, агарчи гуногун аст, аммо дар аксари онҳо шахсияте

мавҷуд аст, хоҳ ба маънои мусбаташ, ки дар бештари шеърҳо чунин аст ва хоҳ ба маънои манфияш, ки дар шеъри муосири тоҷик хеле кам дучор меояд. Ашхосе, ки дар ин навъ ашъор хузур доранд, дар бисёр маврид дар ҳақиқат ба ҳар ду мафҳум – ҳам мусбату ҳам манфӣ – шахсиятанд, ва агар ин тавр набоянд, шоир онҳоро дар тасаввуроти худ бозофаринӣ карда, агар хостааст, шахсияти мусбат пешниҳод кунад, бар мусбатиашон афзудааст, ва агар манзураш шахсияти манфӣ нишон додан будааст, бар хислатҳои манфии онҳо зам кардааст, яъне дар ҳар ду ҳолат ҳам кӯшидааст, сурати шахсро ба тимсоли шахсият бирасонад. Аз ин ҳарфҳо бояд маълум бошад, ки тимсоли шахсият бар шахс бартар аст, зеро дар он бозофаринии шоир бештар буда, хулқу атвори инсон амиқу гуногунҷиҳат, ҷаҳони ботину зоҳири он фароҳу фарогиртар тасвиру ифода карда мешавад. Албатта, аз назар набояд соқит кард, ки дар байни ин навъ ашъор шеърҳое ҳам ҳастанд, ки дар онҳо танҳо ишорае ба ин ё он ҷиҳати хулқу атвори шахс вучуд дораду бас ва онҳоро наметавон тимсоли шахсият номид, вале ин чизро ҳам дар назар бояд дошт, ки ҳеч қоидае бе истисно нест. Бо назардошти ҳамин истисно истилоҳи шеъри ғиноии шахсиятиро қабул кардан мумкин аст.

Шеъри ғиноии шахсиятӣ яке аз анвои хеле қадим аст, зеро дар осоре, ки аз даврони бостони таърихи башарият боқӣ мондааст, масалан, дар ашъори шуарои Юнону Руми қадим эпиграммаҳо (ҳаҷвия) мансуби ҳамин навъанд. Вожаи «эпиграмма» дар аввал дар Юнони қадим маънои фароҳе дошта, оид ба ҳамаи ашъори ҳаҷман хурд, ки дар мавзӯҳои гуногун гуфта мешуд, ба истифода мерафт. Маънои луғавии ин вожа катиба аст, ки аз ҷузъҳои латинии *graffo* – менависам ва – **epi** – дар иборат буда, мафҳуми шеъреро фаро мегирифт, ки дар ашъи мухталиф – дару дарвоза, девору пештоқ, кӯзаву гулдонҳо навишта шуда, маъноҳои панду андарз ва ҳикматнокеро ифода менамуд. Баъдан

мафҳуми он фарохтар гашта, онро барои унвони ашъоре, ки оид ба шахсият ва ҳолатҳои мухталифи зиндагӣ ва авзои рӯҳу равонии инсон гуфта мешуданд, истифода мекарданд. Дар ин ҷараён мафҳуми шеъре, ки мазмуни шӯҳӣ ва ҳачву мутоиба дошт, ба он бештар нисбат гирифт, ки ҳоло ҳам бисёртар ба ҳамин маъно истифода мешавад. Ин навъ шеър дар адабиёти тоҷик, аз аҳди сомонӣ то имрӯз, мавқеи густарда дорад.

Ҳоло агар бо ҳамин меъёр ба таҷрибаи шеъри классикии тоҷик муроҷиат шавад, мисолҳои бисёре аз қолаби (жанри) нома, қитъа, ғазал, рубоӣ, маснавии кӯтоҳ ва қасидаҳои маҳдуд ва ё муқтазаб пайдо кардан мумкин аст, ки ба ин ё он шахсият бахшида шуда, ба ҳамин навъи шеъри ғиноии шахсиятӣ тааллуқ мегиранд. Ҳамон ғазали машҳури устод Рӯдакӣ «Бӯйи ҷӯйи Муълиён ояд ҳаме» намунаи дурахшони шеъри ғиноии шахсиятист, ки ба тавсифи Амир Нӯҳи Сомонӣ бахшида шудааст. Ва ё «Дар марсияи Абулҳасани Муродӣ» (Мурд Муродӣ на ҳамоно ки мурд, // Марги чунин хоҷа на корест хурд...) [79, 86] «Дар марсияи Шаҳиди Балхӣ» (Корвони Шаҳид рафт аз пеш, // В-они мо рафта гиру меандеш...) [79, 87] низ аз ҳамин навъ аст. Ва ё ин рубоие, ки дар нақӯҳиши касе гуфта шудааст, ки имрӯз кӣ буданаш ба мо маълум нест, вале дар замонаш, албатта, ба хонандагон маълум буд:

*Он харпадарат ба дашт хошок задӣ,
Момот дафу дурӯя чолок задӣ.
Он бар сари гӯрҳо таборак хондӣ
В-ин бар дари хонаҳо табурок задӣ [80, 103].*

Шеъри ғиноии шахсиятӣ дар қолабҳои гуногун, қитъа, моддаи таърих ва маҳсусан, ғазал, дар девони Ҳофиз ҳам фаровон аст. Дар ин ҷо танҳо ба ашъоре, ки шоир ба яке аз сарпарастони худ Ҳоҷӣ Қавом – Қавомиддин

Ҳасани Тамғочӣ вазири молиёти Шоҳ Шайх Абӯисҳоқи Инчу бахшидааст, мухтасаран мурочиат кардан кофист, ки мақоми ин навъ шеър дар эҷодиёти Ҳофиз тасаввур шавад. Ҳофиз дар ғазали «Соқӣ ба нури бода барафрӯз чоми мо» асосан шахсияти Ҳочӣ Қавомро мавриди андешаву эҳсосоти отифӣ ва тавсифи худ қарор додааст, ки, аз ҷумла, мегӯяд:

*Дарёи ахзари фалаку киштии ҳилол
Ҳастанд гарқи неъматӣ Ҳочӣ Қавомӣ мо [122, 10].*

Ва ё дар ғазале бо ин матлаъ: «Он, ки рухсори туро ранги гулу насрин дод, // Сабру ором тавонад ба мани мискин дод...», мегӯяд: «Дар кафи ғуссаи даврон дили Ҳофиз хун шуд, // Аз фироқи руҳат, эй хоҷа Қавомиддин, дод» [122, 67]. Ва ё дар ғазали дигаре бо ин матлаъ: «Ишқбозиву чавониву шароби лаълфом // Маҷлиси унсу ҳарифи ҳамдаму шурби мудом...», мегӯяд: «Нуктадоне базлагӯ чун Ҳофизи ширинсухан, // Бахшишомӯзе чаҳонафрӯз чун Ҳочӣ Қавом» [122, 184]. Ва ё боз дар ғазале бо ин матлаъ: «Маро аҳдест бо чонон, ки то чон дар бадан дорам, // Ҳаводорони кӯяшро чу чони хештан дорам...», мегӯяд: «Бариндӣ шӯҳра шуд Ҳофиз миёни ҳамдамон, лекин // Чӣ ғам дорам, ки дар олам Қавомиддин Ҳасан дорам» [122, 195]. Ва ниҳоят дар ин китъа мегӯяд:

*Ба аҳди салтанати Шоҳ Шайх Абӯисҳоқ
Ба панҷ шахс аҷаб мулки Форс буд обод...
Дигар карим чу Ҳочӣ Қавомӣ дарёдил,
Ки номи нек бибурд аз чаҳон ба бахшишу дод [122, 323].*

Ҳамин тариқ, Ҳофиз ба ашҳоси дигар, ҳам бо мазмуни ситоиш ва ҳам бо мазмуни накӯҳиш, шеърҳо гуфтааст, ки онҳо аз рӯи маводу мухтаво, андешаву эҳсосот ва баёну

нигориш ба ин навъ – шеърӣ ғиноии шахсиятӣ мансуб мешаванд.

Дар мавриди қасидаҳо, махсусан, мадҳияҳо, ки ба ин ё он шахсияти воломақом баҳшида шудаанд, бояд қайд кард, ки агар онҳо бе ташбибу насиб, яъне қасидаи маҳдуд ва ё муқтазаб бошанду шахсияти дар онҳо васф гашта, бо игроқҳои боварнашуданӣ аз меъёри инсонӣ фаро бурда нашавад, ба ин навъ мансуб шуданашон мумкин аст. Қасидаҳо маъмулан ба навъи шеърӣ ғиноии андешаву эҳсосоти тасвирӣ нисбат мегиранд. Дар ашъори ғиноии нимаи дуюми қарни бист ва эҷодиёти шуарое, ки дар ин ҷо мавриди баррасист, қасида дар ниҳояти нудрат мебошад. Аммо ашъоре, ки мазмуни мадҳу ситоиш дошта, дар қолабҳои дигар, на қасида, гуфта шудаанду ба шеърӣ ғиноии шахсиятӣ мансубанд, фаровонанд, махсусан, дар нимаи аввали қарни бист. Ин шеърҳо аксаран дар ситоиши сарварони Ҳизби Коммунист, Давлати Шӯроҳо, симоҳои барҷастаи сиёсии дохилу хориҷӣ, санаҳои таърихӣ, ҳодисаву воқеаҳои муҳими давлатӣ, ашҳоси фарҳангӣ ва монанди инҳо мебошанд, ки бештар ба навъи шеърӣ ғиноии шахсиятӣ бесужа тааллуқ гирифта, бо табу тоби баланди ҳисси эҷод шудаанд.

Шеърӣ ғиноии шахсиятӣ дар осори яке аз дурахшонтарин чехраҳои адабии нимаи аввал ва нимаи дуюми қарни бист Мирзо Турсунзода, ки ба шахсиятҳои барҷастаи сиёсиву давлатӣ, фарҳангӣ, қаҳрамонҳои ҷанг, аз ҷумла, ба Ленин («Ба В. И. Ленин», с. 1940), Сталин («Бахти нав», с. 1939, «Ба номи Сталин», с. 1940, «Ба раҳбар», с. 1949), Долорес Ибаррури («Ба духтари Астурия», с. 1938), капитан Гастелло («Хотираи капитан», с. 1941), Тешабой Одилов («Баҳодури тоҷик», с. 1943), Манолис Глезос («Ҳазар кун», с. 1959), Пушкин («Ба А. С. Пушкин», с. 1949), Садриддин Айнӣ («Эй табии оташбор», с. 1939) баҳшида шудаанд, мавқеи муайяне дошта, асосан ғояҳои сиёсиву

ичтимоии замони навро ташвиқу тарғиб мекарданд. Ҳоло агар ба ҳамин навъ ашъори дар нимаи дуюми садаи бист навиштаи Мирзо Турсунзода назар афканда шавад, масалан, ба шеърҳои бахшида ба Маяковский («Ба муосири бузург», с. 1953), ба Зулфия, шоираи ўзбек («Марҳабо», с. 1958), Ғафур Ғулом («Барно Ҷигит», с. 1963), Расул Ҳамзатов («Ба Расул Ҳамзатов», с. 1966) мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар нимаи дуюми қарни бист тавачҷуҳи шоир бештар ба шахсиятҳои фарҳангӣ буда, ҷанбаи эҳсосоти инсонӣ ва самимонаи шеъраш қавитар гаштааст. Аз ин шеърҳо, «Марҳабо» ва «Ба Расул Ҳамзатов», бо ибрази ҳиссиёти самимонаи фардӣ ва дар айни ҳол, иҷтимоӣ, махсусан, шеъри аввал бар дигар ашъори ғиноии шахсияти Мирзо Турсунзода ручхон доранд. Аз рӯи муҳтаво ва ишораҳое, ки дар шеъри «Марҳабо» ҳаст, он зохиран ба шоираи ўзбек Зулфия бахшида шудааст. Мирзо Турсунзода ҳамчун Раиси Кумитаи яқдили халқҳои Осӣ ва Африқо дар Шӯравии собиқ, ки шоири ўзбек Зулфия ҳам яке аз аъзои он буд, ба бисёр кишварҳои Шарқ сафарҳои хидматӣ дошт. Мавзӯи шеър аз ҳамсафарҳои Турсунзода бо Зулфия ба ин мамлакатҳо ба ҳам омада, дар баробари изхори муҳаббати самимонаи Турсунзода ба Зулфия, ҳамчунин ифтихори ӯро аз шахсияти Зулфия, ки бехтарин ҳислатҳои зани озои Шарқро дар худ таҷассум намудааст, дар бар гирифтааст.

Шеъри «Марҳабо» аз 36 байти маснавӣ иборат буда, дар вазни рамали мусаддаси маҳзӯф (мақсур), бо сабки ҳикоятӣ навишта шудааст. Ҳарчанд бо сабаби сабки ҳикоятӣ доштан ва бо тарзи уфуқӣ сурат гирифтани суҷаи ғиноӣ шеър ба дарозо кашидааст, аммо самимияташ намегузорад, ки дилгиркунанда бошад. Азбаски шеър ғиноист, таассуроти шоир аз воқеа нисбат ба ривочи ҳуди воқеа муҳимтар аст, бинобар он воқеаҳо танҳо зикр гашта, таассурот муфассалу муассир баён мешавад. Шеър аз мурочи-

ти хоҳишмандонаи шоир ба шахсияти шеър оғоз мегирад:

*Духтари ўзбек, моро гӯш кун!
 Дигаронро андаке хомӯш кун.
 Гӯш кун! Гапҳои мо беҳуда нест,
 Ин садоҳои дили осуда нест.
 Шавқи ту моро ба илҳон оварад,
 Рӯ ба сӯи Ўзбекистон оварад.
 То сухан чун қоматат мавзун шавад,
 Дар сари ҳар мисрае дил хун шавад [92, 211].*

Аз ин мурочиат маълум аст, ки ин «духтари ўзбек» мухлисони бисёре дорад, зеро шоир «Дигаронро андаке хомӯш кун» мегӯяд, то рози дили пурмуҳаббат ва мафтунии худро чун қомати ӯ мавзун карда тавонад ва шеъре дар баробари ҳусну ҷамоли ӯ бигӯяд. Аммо шиква мекунад, «рӯдакиқудрат» забон надорад, ки ин манзури худро бароварда созад, зеро ин «духтари ўзбек» на танҳо ҳусну малоҳати шахсӣ дорад, балки тамоми зебоиву саодатмандии ватанаш – Ўзбекистонро дар худ таҷассум намуда, ҳатто бо як нигоҳ тамоми Шарқро пурсафо кардааст. Як мурочиатро бо ин қадар ҳиссиёту таассурот тавҷам баён кардани шоир далели дар ин шеър бар воқиа афзалият доштани эҳсосоту таассурот мебошад. Азбаски мавзӯи озодии зан дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода мақоми муҳиме дорад, дар ин ҷо ҳам ӯ дар сурати «духтари ўзбек» тимсоли зани озод ва саодатманди Шарқи Шӯравиро меофарад. Аз мисраҳои «Аз сари минбар сухангӯии ту, // Хотири аҳли адабҷӯии ту, // Сомеонатро ба ҷӯш андохтанд, // Дил ба даст овардаву дил бохтанд» [92, 211] яқин ҳосил мешавад, ки шеър дар ситоиши шоира Зулфия ва дар сурати ӯ тамҳиди заноне мебошад, ки «аз камию костӣ бегона» буда, «мамлакат дар ихтиёр» доранд. Шоир сифатҳои шахсӣ, зебӣ ва ҳусну малоҳати шахсияти шеърро баробари фазилатҳои иҷтимоии

ӯ тавсиф карда, таассуроти шахсиро мохирона бо иҷтимоӣ пайванд медиҳад. Дар ин байт тавсифи суннати ба мох шабоҳат додани чехраи зан паҳлугардон шудааст, ки дар натиҷа таровату тозагӣ пайдо карда, бар бадеияти шеър афзудааст:

*Акси рӯятро ба об андохтӣ,
Мохро аз Нил берун сохтӣ* [92, 211].

«Духтари ӯзбек», Зулфия, шахсест, ки шеър ба унво-ни ӯ навишта шудааст, аммо ин ҳолат пас аз байти «Ҳаст дар ёдам, ки хангоми сафар, // Карда будӣ дӯстонатро хабар» [92, 211] ранги дигар гирифта, ӯ ба шахсияти ғиноии шеър табдил меёбад ва дар симои худ хулқу атвори таъми-мии иҷтимоии зани озодро таҷассум менамояд, ки соҳиби мамлакат асту меғӯяд: «Меҳмон дар Тошкенти мо шавед, // Аз тамоми Шарқ назди мо равед» [92, 211]. Ва шоир ҳам бо ӯ ҳамовоз шуда, таъкид ва тасдиқ мекунад, ки: «Мамлакат дар ихтиёри туст, туст, // Ўзбекистон дар канори туст, туст» [92, 211]. Хамин тарик, дар ин шеър ғояе, ки минбаъд дар осори дигари шоир ривочу раванқ пайдо мекунад, ғояи «ба давлат ёр» шудани зан баён мешавад, ки меҳвари ашъори ба мавзӯи зан навиштаи ӯ қарор мегирад. Боз, чунин ба назар мерасад, ки ин шеър таҷрибаи қаблие буд барои гуфтани достони ғиноии «Ҷони ширин», зеро қолабу вазн дар ҳар дуи ин асар як буда, сабки сухан ҳам ҳамонанд аст.

Шеъри «Ба Расул Ҳамзатов» бехтарин шеъри ғиноии шахсиятии Мирзо Турсунзода аст, ки ба дӯсташ, шоири маҳбуби ҷаҳоншумул, бахшида шудааст. Ин шеър пас аз баргузории Рӯзҳои адабиёти тоҷик дар Доғистон ба қалам омада, таассуроти шоирро аз ин сарзамин бо як лаҳни би-сёр ҳам табиӣ дилнишин баён менамояд. Он дар қолаби ҷаҳорпора, бо қофиябандии **ааба**, дар вазни рамали мусам-мани маҳзуф (мақсур) навишта шуда, аз нуҳ банд иборат

мебошад, вале, мутаассифона, дар банди дуҷум калимаҳои «ҷавонон, хубон, шамшербозон» ба сифати қофия оварда шудаанд, ки ба ҳам қофия баста намешаванд, зеро асоси онҳо ҷавон, хуб, шамшербоз буда, «он» дар ин калимаҳо пасванд аст ва хидмати қофияро ба ҷо оварда наметавонад.

Аз ҷиҳати мухтаво ин шеърӣ бисёр инсонӣ буда, суннати зиндагӣ ва ҳислатҳои ҳамидаи мардумро тавсиф мекунад, ки ҷо-ҷо лаҳни шӯҳию зарофат ҳам дорад. Масалан, дар ин банд:

*Гар ба китфи ман набошад бурка, ханҷар дар миён,
Бо чӣ фаҳрам пеши доғистони абрӯкамон?
Тӯши худро агар сад бор дар ҷои папах
Сӯяи андозам, ба ман сад бор баргаронад он [109, 137].*

Дар ин ҷо ҳам шахсе, ки шеър ба унвони ўст, дар банди ҳафтум ба шахси ғиноӣ табдил меёбад, зеро муаллиф ба бозгӯи суханони ў мепардозад. Шахси ғиноӣ дар ин ҳарфҳои худ аз аҷдоди шуҳратёри тоҷикон, ҳаким Хайём, ҳамчун аз шоире ёд меорад, ки беҳтарин вассофи майи ҳаётбахши зиндагист, мае, ки дилҳоро шод месозаду аз кину ғубор пок ва мардумро бо риштаи ҳамқадахӣ мепайвандад, то дар ғаму шодии ҳамдигар шарик бошанд:

*Тоҷикон авлоди Хайёманд, гуфтӣ, дӯстам,
Шод фарзанди айёманд, гуфтӣ, дӯстам.
Ҳамқадах ҳастанд бо Хайём доғистониён,
Бо шумо ҳамкасбу ҳамноманд, гуфтӣ, дӯстам [109, 138].*

Ва дар ин шеърӣ ҳам маҳаки санҷиши инсон, чун дар ҳамаи ашъори Мирзо Турсунзода, ошиқпешагии ўст, ки меғӯяд: «Дӯстам, бигзор, бошад кӯза лабрези шароб, // Ғӯши мо, бигзор, бошад банд бо чангу рубоб. // Ёри мо,

бигзор, бошад бо ду шоир ҳамнафас, // Ҳардуро санҷида, бинмояд якеро интиҳоб» [109, 138]. Дар ин банд, албатта, оҳанги зарофат ҳам ба гӯш мерасад. Ҳамин тарик, чунонки мушоҳида мешавад, дар давраҳои охир дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода мазмуни ташвиқотию таблиғоти сиёсӣ камрангтар шуда, назари шоир ба зиндагӣ бештар рангу равшани ошиқонаву ҳақимона пайдо менамояд.

Дар эҷодиёти Ғаффор Мирзо ашъори бисёре, ки ба пешвоёни ҳизби коммунист, санаҳои таърихии давлати шӯравӣ, халқи рус, шаҳрҳои он бахшида шудаанд, набояд аҷобате дошта бошад, зеро, ҳамчунонки медонем, шоири дар бачагӣ یتимонда на танҳо ҳамаи дастоварди зиндагӣ, балки ҳастии худро аз онҳо вобаста медонист. Бинобар ин шеърҳои «Меҳри бузург» (с. 1951, ба Ленин), «Ба 250-солагии Ленинград» (1957), «Лашкари ленинирода» (с. 1959, ба анҷумани ҳизби коммунист), «Ленин» (с. 1968), «Ба Москва» (с. 1974), «Достони миннатдорӣ» (Аз номи халқи азизам) (с. 1975), «Расми Ленин» (с. 1980) дар ҳар қолабу шакл тамҳиди онҳоро мекунанд, ки аксаран, мутаассифона, фоқиди бадеият ҳастанд.

«Санъати ҷонбозию ҳусни нисор» (Ба хотираи Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ Тӯйҷӣ Эрийгитов) (с. 1964), «Рӯҳи Восеъ» (с. 1967) низ аз шеърҳои ғиноии шахсиятӣ мебошанд, ки ба хотираи ду қаҳрамони ҷонфидо бахшида шудаанд. «Санъати ҷонбозию ҳусни нисор», ки тасвире аз ҷонбозии Қаҳрамони Ҷанги Бузурги Ватаниро пеши назар мекашад, хеле бо таассуроту эҳтиросоти сӯзон гуфта шудааст. Шеър якбора аз саҳнаи ба сӯроҳии ДЗОТ-и тирбор худро партофтани қаҳрамон, ки онро бо ҷисми худ пӯшонанд, то ҳамяроқонаш имкони пешрафт пайдо карда тавонанд, оғоз мешавад: «Сина бар фаввораи марг ӯ фиканд, // Маргро дам дар гулӯ гардид банд» [57, 216]. Пас, шоир дар панҷ мисраъ лаҳзаҳои охири ҳаёти ӯро воқеиву шайъӣ ба қалам дода, баъдан ручӯи ҳуди қаҳрамонро меорад, ки

хеле муассир аст. Аз ин рӯчӯъ чаҳони ботинии қаҳрамон дарк мешавад, ки то чӣ андоза инсони меҳрубон ва, дар айни ҳол, ҷонфидои халқу Ватан аст. Ў дар ин рӯчӯъ бо дӯстон, давлату мулки ҳуснобод, модару дилбар ва тифли худ видоъ карда, аз ҷумла, мегӯяд: «Аз чӣ, эй модар, худои муътабар, // Худ надодӣ боз як ҷони дигар, // То ба ин дастур(?) бимирам боз ман, // То бимирам боз чун сарбоз ман. // Алвидоъ, эй дӯстон ҷон медиҳам, // Ҷон барои Тоҷикистон медиҳам» [57, 216-17]. Дар охир шоир боз ба тасвири аввал – лаҳзаҳои охири ҷон додани қаҳрамон баргашта, ду байти қаблуро бо як байти иловаи дигар меорад ва шеърро ҳалқабандӣ карда, ба мақтаъ мерасонад, ки бисёр хуб ҷо афтодааст. Махсусан, байти хулоса ҳусни мақтаъ аст, ки матлабро хеле шоиронаву мучаз баён намуздааст:

*Қатра-қатра метаровад хуни дил,
Хуни дил не, гармии гулгуни дил.
Қатра-қатра меравад, ҷон аз бадан
Дар вафои халқу паймони Ватан.
Бар сари ин сина мегирад қарор
Санъати ҷонбозию ҳусни нисор* [57, 217].

Як силсилаи дигари шеъри ғиноии шахсиятии Гаффор Мирзо, аз ҷумла, «Ба назми рус» (с. 1960), «Дил» (Ба Артисти Халқии СССР Муҳаммадҷон Қосимов) (с. 1964), «Морро неш бояд канд» (ба Солженитсин, нависандаи рус, с. 1973), «Ба хотираи устод Мирзо Турсунзода» (Силсилаи шеърҳо) (с. 1977), «Мерано. 1. Корчной. 2. Карпов» (с. 1981), «Ба ҳастии ту хотирчамъ ҳастам» (Ба хотираи фарзанди меҳнатӣ ва ходими барҷастаи халқи тоҷик ... Ҷаббор Расулов... с. 1982), «Галилей» (с. 1996), «Шоҳнома» (с. 1997), «Баҳри Аҷам» (с. 1997) ба шахсият, унсур ва воқеаҳои фарҳангӣ баҳшида шудаанд, ки назари шоир ба баъ-

зеи онҳо мусбат ва ба баъзеи дигар манфист.

Шеърӣ ғиноии шахсиятии «Ба назми рус» хусусияти хоcе дорад. Он аз унвонаш ҳам пайдост, ки ба назми рус бахшида шудааст, аммо тарзи тасвири мавзӯи қобили тавачҷуҳ мебошад. Назм, маълум аст, ки мафҳуми ғайри-маҳсусу ғайримоддист, аз ин рӯ, тимсоли онро ба воситаи суратҳои моддӣ кашидан ва шахсият бахшидан тахайюлотӣ рангину ғанӣ ва, дар айни ҳол, воқеие меҳоҳад, ки онро дар шакли тасаввуршавандаву боварбахш таҷассум карда тавонад. Ҳамин талабот шоирро водор мекунад, ки ӯ воситаҳои баён – ташбеҳу тавсифу истиораҳои аз муҳити табиӣ ва зиндагии мардум ва сарзамини рус бигирад, ки шеър ҳам аз ҳамон сарчашмаҳо об меҳӯрад ва, билохира, онҳоро мучассам менамояд. Ин беҳтарин василаест, ки бо он мафҳуми маънавии ғайримаҳсус маҳсусу ашёвӣ ба қалам оварда мешавад. Бинобар ҳамин, Ғаффор Мирзо шеърӣ русро ба «нони гандуми шӯҳак», «дастаи гули шодоб», «чормағзи сафеди коғотӣ», «себи сурхи тари газиданбоб» ва монанди инҳо ташбеҳ мекунад, ки ҳам тару тоза, ҳам намоёнгари хусусияти муҳити сарзамини рус ва ҳам сифати вуқӯъгароёнаи шеърӣ он мебошад:

*Марҳабо, нони гандуми шӯҳак,
Марҳабо, дастаи гули шодоб,
Чормағзи сафеди коғотӣ,
Себи сурхи тари газиданбоб!*

*Марҳабо, эй насими бешаву дашт,
Бӯи хоқу ҳавои барфу суруд,
Эй қушодии даштҳои сабз,
Эй чуқуриии баҳрҳои кабуд! [57, 168].*

Дар бораи ин навъи тасвир бояд қайд кард, ки он аз тасвири ашъори манзаравӣ ва ё чехранигорӣ фарқ до-

рад, зеро дар он мабҳаси тасвир, ки ғайримаҳсусу ғайримоддист, барои дигаргун шудани тарзи тасвир замина мегузорад. Масалан, ҳамон ташбеҳҳое, ки асоси ба вучуд овардани тимсоли назми русро гузоштаанд, ҳамчун «нони гандуми шӯҳак», «дастай гули шодоб», «чормағзи сафеди коготӣ», «себи сурхи газиданбоб» якдигарро такмил намедиханд, зеро аз соҳаҳои гуногунанд, бинобар дар паҳлуи ҳам ҷой гирифта, ҳар кадоме яке аз сифатҳои мабҳаси тасвир – назми русро муаррифӣ мекунанд. Аммо, дар маҷмӯъ, онҳо тасвириро пурра ва вусъатнок менамоянд. Дар банди сеюм низ тавсифоти ташбеҳии назми рус давом карда, он ба «фазилати сода», «хиради сахли мумтанеъ», «хусни бе ҳолу хат, ҷавонии шӯҳ» ва..., ки аз олами ғайримаҳсус мебошанд, монанд карда мешавад, ки онро худи ғайримаҳсус будани мабҳаси тасвир тақозо дорад, зеро азбаски назм дорои моҳияти маънавист, дар шеъре, ки ба он бахшида мешавад, ин ҷиҳат ҳам бояд ифодаи худро ёбад. Шоир Ғаффор Мирзо дар зимни ин тасвири тавсиф, ки аз сифатҳои баргузидаи моддӣ ва маънавӣ таркиб ёфта, тимсоли назми русро меофарад, дар банди мақтаи шеър муҳаббатӣ худро ба ҳалқи рус баён менамояд ва назми онро «пири ман, муаллими ман» хонда, шахсият мебахшад. Дар ҳақиқат ҳам яке аз манбаъҳои омӯзиш ва таъсиргузори шеъри ӯ назми русӣ мебошад, ки ӯ дар ин бора чунин изҳори сипос мекунад:

*Марҳабо, пири ман, муаллими ман,
Қаламаи сарфи достони ту бод,
Марҳабо, назми рус, хоҳари ҷон,
Пешгоҳи дил остони ту бод!* [57, 168].

Аз хусусиёти сабкии ин шеъри ғиноии шахсиятӣ онро бояд қайд кард, ки дар саросари ҷаҳор банди ҷаҳорпорагии он, танҳо дар банди ҷаҳорум ду феъл (бод, бод) исти-

фода шудааст, ки ин далели бисёр тавсифию тасвирӣ будан ва суръат (динамика) доштани сужаи гиноии он мебошад.

Ду шеър аз он даста, «Шоҳнома» ва «Баҳри Ачам», дар тамчиди Фирдавсӣ ва асари безаволи вай аст, ки дар сабки сухан, яъне аз ҷиҳати суръатнокӣ, ба шеъри боло қаробат дорад, вале аз ҷиҳати баён мутафарриқ мебошад. Дар ин ду шеър ҷои суvari хаёлро зикри андешаҳои мучаррад гирифтааст, маълум мешавад, ки бо ин усул ҳам, агар ифодаи онҳо пуртабу тоб бошад, ҳамчунонки дар ин шеър ҳаст, шеърро то охир дар доираи тавачҷуҳи хонанда нигоҳ доштан мумкин аст. Шеъри «Шоҳнома» аз бист байт иборат мебошад, ки бо як оғоз шудан, бе ҳеч исте, яъне бе ҳеч нуқтае ба охир мерасад. Он нуқтае, ки дар байт сздаҳум гузошта шудааст, дуруст нест, зеро амал давом дорад. Ва ин шеърро дар ниҳояти суръат ва табу тоб гуфтан аст:

*Чу афтод Эрон ба пой араб,
Чу қоим бигаит иртиҷои араб,
Чу рӯҳу равони наҷиби каён
Бишуд истилои биёбониён... [59, 158].*

Ҳамин тарик, дар шаш байт аздастдодаҳои Эронӣ эрониён, ҳамчун аз миён рафтани афкори зардуштӣ, ғулому саиси ачнабӣ шудани амиру вазиру раис, ба тақдир тан додани марду зани Эрон ва дастбурди истилогаронаи араб паи ҳам зикр мешавад, ки он бар табу тоби сухан меафзояд. Аз байти ҳафтум, беист, дар давоми амалҳои пешин, ба майдони разм баромадани «қаламдасти тӯсӣ» оғоз мегирад:

*Қаламдасти тӯсӣ баромад ба ҷанг,
Ба ҷанги ҳақирони рангобаранг,
Ба ҷанги фурӯмояғони ватан,
Ба ҷанги фаромушгарони куҳан,*

*Ба ҷанги хушомадчиёни араб,
Ба ҷанги лаъинони мансабталаб...
Баромад ба ҷанги чи кӯру чи кар,
Арабпарварони аҷамбеҳабар... [59, 158].*

Ин зикр ҳам ҳафт байтро ташкил додааст, ки дар ниҳояти сӯзу гудоз аст ва пас аз он, боз ҳам беист, сифати силоҳе, ки қаламдасти тӯсӣ тарошид, яъне сифати «Шоҳнома» ибтидо мегирад, ки то ҷамъбасти шеър меравад:

*Силоҳе тарошид озодавор
Зи рӯҳи мубориз, дами ифтихор,
Зи пӯлоди номусу алмоси нанг,
Зи бонги қиёму ҷарангоси ҷанг... [59, 158].*

Шоир барои он ки суръати шеър ва табу тоби онро ҳамеша дар нуктаи авҷ нигоҳ дорад, ташбеҳхоро изофӣ, бе адот, «пӯлоди номус», «алмоси нанг», «бонги қиём», «ҷарангоси ҷанг» меорад ва ин сабк то анҷом давом мекунад ва дар ниҳоят хулоса гирифта мешавад: қаламдасти тӯсӣ аз нав «Қасри Аҷам» барпо кард, ки дасти парчамаш хома ва матояш «Шоҳнома»-и ўст.

*Бино гаит аз сар чу Қасри Аҷам,
Ба фарқаш парафшон бигаит ин алам,
Ки ҷӯби баландаш ҷамон хома аст,
Матоъи дурахшон-и «Шаҳнома» аст [59, 159].*

Ғаффор Мирзо дар шеърҳои «Корчной» ва «Карпов» ба воситаи тасвири мусобикаи ду шоҳмотбоз барои соҳиб шудан ба унвони ҷаҳонқаҳрамонӣ шахсияти онҳоро офариданӣ мешавад, ки, мутаассифона, бинобар ғолибии афкори сиёсии қаблӣ бар ин шахсиятҳо, ки яке ҳамчун мардуди таркиватанкарда ва дигаре маҳбуби ҳамватан, арзёбӣ

мешавад, дар дараҷаи ҳарфҳои публисисти мемонад. Тимсоли шахсиятеро, ки шоир дар шеъри «Морро неш бояд канд» аз нависандаи рус Солженитсин, ки баъд барандаи Ҷоизаи Нобел шуд, дар асоси ақидаи бибунёди сиёсӣ офарида буд, худи вақт аз эътибор соқит кард. Аммо шеъри дигари ғиноии шахсиятии ӯ «Ду олам обрӯ» (с. 1974), ки ба Мӯъсин Яъқубов, додарзанаш, ки раёсати Дорухонахоро ба уҳда дошт, бахшидааст, бағоят самимисту як сахнаи ғамангез, вале хотирмоноро пеши назар мучассам менамояд, ки аз он хулқу атвори ҳамидаи ин инсонӣ некроҳ ба хубӣ дарк мешавад. Ҳангоме ки ҳочатмандон, баъди бароварда шудани ҳочаташон ба шахсияти шеър аз ҳад зиёд миннатпазирӣ карданӣ мешуданд, ӯ ба ҳазл мегуфт:

*–Агар бисёр миннатдор бошед,
Бимирам,*

рӯзи дафнам гул биёред... [58, 69].

Мутаассифона, ин некромард чавон дармегузарад ва рӯзи маргаш, на фақат тобут, балки ҳама атроф аз гулдастаи хайрбододагон саросар гулпӯш мегардад.

Ҳазорон марду зан,

пиру чавонро

Ҳамон як ҳазли гуфта бо тагофул

Ба пои тобути (?) он мард овард,

Ба дастӣ ҳар кадоме – дастаи гул [58, 69].

Ҳамин тарик, дар мисоли ашъори ғиноии шахсиятии Ғаффор Мирзо ҳам дида мешавад, ҳангоме ки шоир аз чаҳорҷӯбаи мафкураи маъмулии иҷтимоию сиёсӣ берун рафта, ба ҳақиқати зиндагӣ бо чашми воқеъбин менигарад, шеъраш на танҳо бори маънӣ пайдо мекунад, балки тароватноку бадеътар ҳам сурат мегирад.

Шеъри ғиноии шахсиятӣ дар эҷодиёти Муъмин Қаноат аз давраҳои аввал мақом ва мухтассоте дорад, ки онро аз ашъори дигарон мутамоииз мекунад. Пеш аз ҳама, шеъри ғиноии шахсиятии ӯ меҳвар дорад ва ин меҳвар танҳо номи шахс нест, чунонки дар бисёр ин навъ шеърҳо ҳафт, балки воқеаи ғиноие мебошад, ки эҳсосоту таассурот аз он сарчашма мегирад ва як ҳолу ҳавои муайянеро дорост. Ин хусусият қариб дар ҳамаи ашъори ғиноии шахсиятияш, аз ҷумла, дар ашъори ба ашҳоси сиёсӣ, таърихӣ, саромадӣ ҳизби коммунист – Ленин бахшидааш ҳам ба ҳубӣ мушоҳида мешавад. Новобаста аз он ки ин шеърҳо, масалан, «Ленин аз мост» (с. 1957), «Нури Ленин» (с. 1962), «Дасти пир» (с. 1962), «Дар паноҳи шохсорон» (с. 1965) чӣ гоя ва мафкураеро ташвиқу тарғиб мекунанд, аммо аз ҷиҳати меҳвар, мавзӯи муайян, тасвири шайъӣ, ҳолу ҳаво, маҳал ва эҳсосоту таассуроти мушаххас доштанишон таҷрибаи бехтаре дар гуфтани шеъри ғиноии шахсиятӣ ба шумор мераванд.

Муъмин Қаноат аз аввал ба чехраҳои илмиву фарҳангии таърихӣ ва муосир тавачҷуҳ дошт, ки ӯро дар баробари эҷоди ашъоре дар ин мавзӯъ, баъдтар ба навиштани дoston ҳам водoшт. Шеърҳои ғиноии шахсиятии «Дар сафҳаи офoқ» (ба Рӯдакӣ, с. 1958), «Эй шоири Сомон» (ба Фирдавсӣ, с. 1959) аз ҳамин қабиланд. Баъдтар ӯ доир ба шахсиятҳои муосир ҳам шеърҳо гуфт, ки «Дӯстам!» (Барои Пӯлод Толис, с. 1962), «Барои ҳурмати мӯи сафедаш» (Барои Мирзо Турсунзода, с. 1963), «Шеъри қазoқ» (Барои Олжас Сулаймонов, с. 1963), «Дар сӯғвории устод Осимӣ» (с. 1995), «Барои Лоик Шералӣ» (с. 2000) аз ҷумлаи онҳо буда, ҳар яке махсусияти мавзӯӣ ва бадеие доранд, ки онҳоро хотирмон мекунанд.

Дар шеъри «Дар сафҳаи офoқ» аз мондагории таърихии устод Рӯдакӣ, фазилати шоирӣ, шеър ва шахси ӯ суҳан меравад. Ҳарчанд дар ин шеър номи Рӯдакӣ нест, аммо аз

матн ба Рӯдакӣ бахшида шудани он, масалан, аз ду байти аввал дарк мешавад: «Ҳар ох, ки сар кашид аз синаи ту, // Аз он дили чок-чоки бекинаи ту, // Шуд шеърӯ чаҳони назро гарм бисохт, // Бо нолаи рӯд дар чаҳон шӯр андохт» [51, 44]. Дар ин ҷо «Ҳар ох, ки сар кашид аз синаи ту» ба «Қасидаи шикоят аз пирӣ»:

*Маро бисуду фурӯ рехт ҳар чӣ дандон буд,
Набуд дандон, ло бал чароги тобон буд... [79, 55]. –*

ва «Бо нолаи рӯд дар чаҳон шӯр андохт» ба рӯднавозии Рӯдакӣ ишорат дорад. Дар ин шеър, мутаассифона, дар байти «Ҳар сафҳаи ӯ гарм кунад охи туро, // Тасвир кунад ҷу зинда арвоҳи туро» [51, 44] ду нукс мавҷуд аст, қофия бастанӣ калимаи ох, ки бо «ҳо»-и ҳавваз ва арвоҳ, ки бо «ҳо»-и ҳуттӣ навишта мешавад, мебошад, ва дар ин ҳолат худ истифодаи калимаи арвоҳ дуруст нест, зеро он ҷамъи рӯҳ аст, ҳол он ки сухан аз як рӯҳ, рӯҳи Рӯдакист.

Шеърҳои «Барои ҳурмати мӯи сафедаш» (Барои Мирзо Турсунзода), «Шеъри қазок» (Барои Олжас Сулаймонов) ва «Давоми нек роҳатро» (Ба Владимир Луговской), ки ба шахсиятҳои зикршуда бахшида шудаанд, ба се тарз симои инсонӣ эҷодӣ онҳоро тарҳрезӣ менамоянд. Дар шеъри «Барои ҳурмати мӯи сафедаш» шахсияти Мирзо Турсунзода, ки ҳангоми навишта шудани ин шеър дар авҷи мақому эътибори шоирӣ буд, ба воситаи аз ҷониби як шоири ҷавон, Мӯъмин Қаноат, баён шудани ҳисси эҳтирому иқром офарида мешавад. Дар банди аввал шоир эҳтироми худро ба «мӯи сафед»-**у** «дили оинавор»-**и** ин шоири «мардумошно» ва баланд «ҷун чархи барин» баён ва баъдан иқро мекунад, ки шеъри ӯро «ба роҳи хеш болу пар намуд»-**а**, шеъри худро ҳам аз он сар намудааст. Дар банди сеуми шеър таҳаммулнокии ӯ ба пуртахаммулии замин ташбеҳ карда шудааст, ки тозаву муносиб аст:

*Барои Ҳиммату номи баландаш,
 Баландиҳои чун чархи баринаш,
 Барои хоксориҳои покаш,
 Таҳаммулнокии ҳамчун заминаш,
 Қасам бар ҷону вичдони ҷавонам:
 Агар дар шеър қутби нав кушоям,
 Аз он ҳар субҳ чун ахтар бароям,
 Ба пеши пои ӯ таъзим(?) намоям!*

Ин, албатта, тарҳи маънавию ахлоқӣ аз шахсияти Мирзо Турсунзода аст, зеро «ҳиммату номи баланд», «хоксориҳои пок», «таҳаммулнокии ҳамчун замин», ҳама сифатҳое ҳастанд, ки ба олами маънавии зиндагии инсон тааллуқ мегиранд. Ин шеър дар қолаби чаҳорпора ва вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мақсур) гуфта шуда, изҳори таассурот оромраву таҳаммулнок аст, ки ҳамонанди ҳислати шахсияти шеър мебошад. Дар баробари он «Шеъри казок», ки ба Олжас Сулаймонов баҳшида шудааст, хеле суръатнок (динамик) сурат гирифтааст. Сабаби ин фарқият, пеш аз ҳама, дар муҳтавои шеър аст. Шеъри аввал, ҳамчунонки қайд шуд, изҳори эҳтироми шоири ҷавон ба шоири маъруф аст, ки сабки сухани орому батааннӣ ва шеъри дуҷум тасвири манзараи амали пурҳаракат аст, ки сабки сухани суръатнокро талаб мекунад. Аз ин рӯ, вазни шеър ҳам, ки аз баҳри хафиф асту аз афоилҳои **фоилотун мафои-лун файлун (фаълон)** ба ҳам меояд, барои ифодаи суръати тунд созгор аст, вале аз ин ҳам бештар дар ин ҷо сабки сухан мақом дорад, зеро сабк ба вазни орому охистарав ҳам метавонад, суръат бидиҳад. «Шеъри казок» аз ҷиҳати қофия маснаivist, ки аа бб қофия баста мешавад, вале аз ҷиҳати банду баст, чаҳор мисраи аввали он бо қофияи маснавӣ, аммо дар қолаби чаҳорпора аст, ки танҳо дар мисраи чаҳорум феъл дорад. Ин ҳама сужаи ғиноии шеърро

суръатнок мекунад, ки муҳтаво талаб дорад, зеро ин шеър дашту дави бодвори аспро, ки тимсоли шеъри Олжас Сулаймонов мешавад, бояд таҷассум бинамояд:

*Аспу дашту савори човандоз,
Сабзаи навбаҳор – пойандоз,
Аз қарон то қарона зери назар,
Медавад асп –
Мевазад сар-сар [51, 45].*

Ин шеър ба воситаи тасвири манзара – навбаҳори дашт; ашё – асп, дашт, сабза, савор; амал – дави асп, вазиши бод ва ҳама дар якҷоягӣ ҳолати шадиди пурҳаракатро пеши назар меоранд, ки вазифаи муайян намудани сифати шеърро дошта, аз чигунагии шахсияти шоири он ҳам дарак медиҳанд, зеро шеър чӣ гуна, шоираш ҳам ҳамон гуна аст. Дар байти оянда ҳам, ки аз иборатҳои канда-канда сохта шудааст, ташдиди оҳанги сухан нигоҳ дошта мешавад: «Рӯз дар ханда, // бод менолад, // Дил бароварда бол, // меболад» [51, 45]. Ин ҳам яқ манзараи зиндаву ҷондорест, ки дар зимн ба шеъри Олжас Сулаймонов шабоҳат мегирад. Дар байти «Шарфаи пой асп дар саҳро // Менавозад нағораи раҳпо» [51, 45] ташбеҳи пӯшидаи зебӯе ҷӯй дорад, ки, дар айни ҳол, шарфаи пой аспро ташхис ҳам кардааст, зеро навохтани нақора ба инсон хос аст. Дар ду байти оянда на ба тариқи тасдиқи рӯирост, балки аввал бо суол матраҳ шудани манзур ва баъд гирифтани хулоса, бар бадеияти шеър меафзояд:

*Ин магар набз дар биёбон аст,
Ё ки оҳанги шеъри ҳассон аст?
Балки аз шеър ҳам зиёд аст ин;
Шеър не, дӯстон, ҳаёт аст ин! [51, 45].*

Ҳамин тариқ, ба воситаи тасвири манзара, ашё, амал ва ҳолат тимсоли ғиноии шеър офарида шуд, ки ба шахсияти шоири он тааллуқ гирифт. Танҳо нуқсе, ки ин шеър дорад, дар қофияи байти охир аст, ки аз рӯи талаботи қофияи суннатӣ «зиёд»-ро бо «ҳаёт» қофия бастан раво нест, вале умуман он аз беҳтарин шеърҳои ғиноии шахсиятии Мӯъмин Қаноат мебошад.

Шеърҳои «Ёд» (Барои ақои Анвар, с. 1973), «Раис» (Барои Энаҷон Бойматова, с. 1973) низ ба навъи шеърҳои ғиноии шахсиятӣ мутааллиқанд, ки шахсияти онҳоро бо корномаи ҷангию меҳнатиашон мучассам менамоянд.

Ғазале, ки Мӯъмин Қаноат «Дар сӯғвории устод Осимӣ» ва ҳафт рӯбӯе, ки «Барои Лоиқ Шералӣ» ҳамчун марсия гуфтааст, шеърҳои ғиноии шахсиятиянд, ки аз ҷиҳати суварӣ ҳаёл ва балоғату фасоҳат, ба истисноӣ баъзе нуқсонӣ чузъӣ, бар ашъори дигари ин навъ бартар мебошанд. Махсусан, «Дар сӯғвории устод Осимӣ» матлаи бадеу пурмуҳтавое дорад:

*Расид субҳу дамидӣ, дамон-дамон рафтӣ,
Чӣ рафтани аст, худоро, ба ҷовидон рафтӣ.
Фарози қомати ту моили камонӣ дошт (?),
Магар ки тир шудӣ, аз хами камон рафтӣ¹ [51, 119].*

Дар мисраи аввал марги фоҷиабори устод Осимӣ беш аз ҳафтодсола, ки аз ҷониби душманони беҳирадаш дар солҳои ҷанги шахрвандӣ сурат гирифта буд, бо ташбеҳи олиҷаноби пӯшида ва тазоди ғайриҷашмдошти фавқулода муносиб, ки рафтани ӯро баробар бо дамидани субҳ, ки гӯё дамон-дамон меравад, ҳол он ки субҳ дамон-дамон меояд, монанд мекунад, ҳолати тазоднокеро пеши назар

¹ Мутаассифона, таъбири «моили камонӣ дошт» услубан дуруст нест, ё «моили камонӣ буд», ё «майл бар камонӣ дошт» бояд гуфта мешуд. (А. Х.)

чилва медиҳад, ки рафтани ӯ омадани субҳ тасаввур карда шавад. Воқеан, ба ҷовидон рафтан ҳамин тавр бояд сурат бигирад, ки шоир ҳам дар мисраи баъдӣ мегӯяд: «Чӣ рафтан аст, худоро, ба ҷовидон рафтӣ».

Мӯъмин Қаноат аз давраҳои аввали эҷодиёташ дар мавзӯҳои хориҷӣ шеърҳо мегуфт, ки дар байни онҳо шеърҳои ғиноии шахсиятӣ ҳам буданд, масалан, шеъри «Ба Манолис Глезос» (с. 1961), ки ба роҳбари ҳаракати озодиҳои мардуми Юнон баҳшида шудааст, аз ин қабил аст. Минбаъд, дар давраи баркамолияш ҳам аз ин навъ шеърҳо гуфтааст, ки бештари онҳо дар бораи мавзӯ ва шахсиятҳои кишварҳои Шарқ, аз ҷумла, Афғонистон мебошанд. Дуруст аст, ки ӯ ба мавзӯ ва шахсиятҳои Афғонистон, на ба чун мавзӯ ва шахсиятҳои хориҷӣ, балки ҳамчун ба мавзӯи худӣ ва бародарони худ бархӯрд мекунад. Аз ин рӯ, ҳиссиёту таассуроташ дар ин шеърҳо баланду муассир аст. «Биё» (Эҳдо ба Бурҳониддин Раббонӣ, с. 1992), «Ки Масъуд зодаст чархи баринаш» (с. 1995), «Тарҳи Зобул» (с. 1995) шеърҳои ҳастанд, ки бо истифодаи шаклҳои гуногуни бадеӣ шахсият, ҳислату хӯ ва корномаи зиндагии онҳоро мавриди тасвиру ифода қарор додаанд. Ҳар се ин шеър дар қолаби ғазал гуфта шудааст. Ғазали «Биё», ки ба собиқ Раиси Ҷумҳури Афғонистон Бурҳониддин Раббонӣ, фарди рӯхонӣ баҳшида шудааст, бештар оҳанги маънавий дорад, ки аз оғозаш ҳам пайдост:

*Ба сӯи қолбади хонаҳо салом биё,
Ба остони садомурда чун қалом биё.
Деворҳо, ба сӯи само лоба мекунад,
Ки эй фарӣштаи раҳмат, ба пардабом биё [51, 110].*

Ва дар ин ғазал мисраҳои, ба монанди, «Зи баҳри дон бигузар, аз фарози дом биё... // Нишон чӣ металабӣ, дар суроғи ном биё... // Ба поси рӯҳ биё, ишқро давом биё»

[51, 110] далели он гуфтаҳои боло ҳастанд, ки чилваҳое аз маъниҳои орифона медиҳанд. Аммо мисраи сеюми иқтибосшуда «Деворҳо, ба сӯи само лоба мекунад» [51, 110], ки ҳеҷ иртиботе ба вазни ин ғазал (**мафоилун фаилотун мафоилун фаълун У – У – / УУ – – / У – У – / – –**) надорад, боиси таҳайюр мешавад, ки шоир бо чӣ далел ин корро мекунад?! Ҳеҷ ҷавоби мантиқие ба он пайдо нест.

Ду ғазали дигар «Ки Масъуд зодаст чархи баринаш» ва «Тарҳи Зобул», ки мавзӯашон ифодаи шахсият ва корномаи Аҳмадшоҳи Масъуд аст, чеҳра ва олами ботинии ӯро рӯҳониву ҷанговарона мучассам менамоянд. Ғазали аввал аз нуҳ байт иборат аст, ки дар вазни мутақорибӣ мусаммани солим – **фаълун фаълун фаълун фаълун** навишта шудааст. Азбаски вазни мутақориб бештар дар эҷоди ҷангномаҳо истифода мешавад, шоир барои он ки ба эҳсосоти ғиноии худ оҳанги ҳамосӣ диҳад, аз ин вазн истифода мекунад. Ғазал ҳам жанри ғиноист, онро дар вазни ҳамосӣ гуфтан ҳам далели он аст, ки шоир мехоҳад ин ду навъи эҳсосотро ба ҳам даромезад, то симои қаҳрамонашро аз ду ҷиҳат – ботиниву зоҳирӣ ба қалам оварда тавонад. Ғазал чунин оғоз мешавад:

*Чӣ шак дар набарди замону заминаш,
Ки Масъуд зодаст чархи баринаш.
Чиҳоди варо ҳар касе кам бубинад,
Ки дар бурҷи симург бошад каминаш [51, 114].*

Манзури шоир дар ин ду байт таъкиди он аст, ки тамоми замину замони Масъуд, хама, дар набарди ватанхоҳӣ ва озодиталабӣ мегузарад ва чиҳоди варо ҳеҷ касе кам дида наметавонад, чунки он дар баробари бурҷи симург мебошад, ки дар улвияти рӯҳонӣ қарор дорад. Вале ин маънӣ ифодаи дурусти худро наёфтааст, зеро дар мисраи сеюм ҳарфе ба монанди чун, чӣ гуна, чӣ сон намера-

сад, то ин маъно сахех баён шавад. Агар, масалан, мисраъ ин тавр сохта шавад: Чиходи варо кас чӣ сон кам бубинад, // Ки дар бурчи симурғ бошад каминаш, дар ин ҳолат маънои манзур дуруст ифода мегардад. Дар байти оянда шоир назари маънавии худро ба шахсияти Масъуд бо чунин суҳанҳо изҳор менамояд: «Аҷаб хирасарҳо, аҷаб бевасарҳо, // Надиданд нури набӣ дар чабинаш» [51, 114]. Ибораи нури набӣ, ки маъмулан ба пайғамбар, расул, фиристодаи Худо нисбат мегирад, ба шахси Масъуд итлоқ гашта, ба он чилваи маънавӣ медиҳад. Ҳамин тариқ, сифатҳои маънавию ҷанговарона барои тасвири чеҳра ва ифодаи ботини қаҳрамон бо ҳам меоянд. Масалан, дар ин байт бо мурочиат ба Худо шоир мегӯяд:

*Агар Рустами дигаре офаридӣ,
Накардӣ савора ба Раҳиу ба зинаш* [51, 114].

Ин тарҳе ба симои ҷанговаронаи ӯст ва дар байти минбаъда ба он меафзояд: «Магар Раҳиш ӯ меравад з-осмонҳо, // Ки ояд гаҳе шиҳаҳои маҳинаш» [51, 114], ки таъбири маҷозии аз осмон омадани шиҳаҳои Раҳиш онро боз ба олами боло, маънавӣ мепайвандад. Байти мақтаъ ҳам ба ду муҳит – моддиву маънавӣ мутааллиқ будани чиходи Масъуд ва шахсияти ӯ таъкид мекунад:

*Ватан буд умре шиори чиҳодаш
Ки бодо бақодор дунёву динаш* [51, 114].

Дар ғазали дуюм ҳам шахсияти Масъуд ба ҳамин ду тарз офарида мешавад, ки масалан, мисраи «Аз фазои шуми истеъмори боло сар кашид» бар чиходи иҷтимоӣ ва «Он ки аз доираи(?) имони худ берун нарафт» бар чиходи маънавии ӯ далолат мекунад. Дар ин ғазал сифатҳои инсонии Масъуд дар байтҳои «Он ки дар мардиву помардӣ

баландовоза шуд, // Хешро аз хок паст, аз кӯҳ болотар кашид...// Он ки хоки хоксорӣ тӯтиёи чашм кард, // Пой дар сангар ниҳоду даст аз минбар кашид» [51, 115], хеле муносиб, бо истифодаи суvari хаёл, ташбеҳу тазоду муқобила, бадеу хотирмон ифода шудааст.

Мӯъмин Қаноат дар тасвиру тамчиди шахсият ва корномаи Аҳмадшоҳи Масъуд, қаҳрамони миллии мардуми Афғонистон, на фақат ин ашъори ҷудогона, балки бо номи «Масъуднома» (с. 2006) ҳафт шеър навишта, худ дар оғози он чунин мегӯяд: «Ин ҳамоса ҳафт номаи сарбамӯҳр, розҳои ботинии Аҳмадшоҳи Масъудро ба хонанда мерасонад... Ӯ қаҳрамони марказии достон, симои бадеи ва ормонӣ аст» [51, 360]. Азбаски мавриди таҳқиқи ин рисола ашъори ҷудогонаи ғиноист, бинобар он дар ин ҷо танҳо бо зикри он ки симо ва шахсияту корномаи Аҳмадшоҳи Масъуд дар эҷодиёти Мӯъмин Қаноат муддати дарозе дар мадди назар будааст, иктифо карда мешавад. Вале, дар айни ҳол, як нуктаро қайд кардан зарур ба назар мерасад, ки дар иктибоси боло вожаи «ҳамоса»-ро ба маънои луғавияш: диловарӣ, далерӣ ва шучоат бояд фаҳмид, на ба мафҳуми истилоҳияш ҳамчун навъи адабӣ, яъне эпос, зеро ин ашъор, агар дар якҷоягӣ достонро ташкил диҳанд ҳам, он ғиноиву ҳамосист, балки мухтассоти ғиноияш бештар аст, ки худ муаллиф ҳам сифати асосии онро чунин изҳор медорад: «...розҳои ботинии Аҳмадшоҳи Масъудро ба хонанда мерасонад». Расонидани розҳои ботинӣ аслитарин сифати навъи ғиноист, ҳикоят аз воқеоти олами хориҷ мансуби навъи ҳамосӣ мебошад. Вале куллан бояд гуфт, ки «Масъуднома» зинаи баландтаре дар тасвиру тавсиф, ифодаи шахсият ва корномаи ин қаҳрамон аст.

Пешгӯӣ дар адабиёт на ҳамеша дуруст воқеъ мешавад, зеро ҳар чизе, ки дар он ба вукӯъ меояд, дар замири эҷодкор рушд мекунад ва ҳеҷ кас наметавонад аз замири каси дигар огоҳ бошад, то замоне, ки он нафар худ дар он

бора сухан нагӯяд. Вале ҳангоме ки он чиз ба вучуд омад, яъне асар навишта шуд (албатта, дар айни ҳол сухан дар бораи эҷодкор ва асари асил меравад), он дар муҳите, ки ба вучуд омадааст, бегонагӣ намекунад, зеро эҷодкор ниёзи тахтони ҷомеаро, на танҳо амалан, балки шухудан ҳам ҳис мекунад ва ба он ҷавоб мегӯяд. Ашъор ва достони Мӯъмин Қаноат дар бораи Аҳмадшоҳи Масъуд ҳам, на танҳо талаботи ботинии ҳуди шоир, балки иқтисоӣ ҷомеаи тоҷик ҳам буд, зеро ҷомеаи тоҷик, ки давлати навини ҳудро месохт, ниёз бар ситоиши қаҳрамони ҷонфидоёна барои Ватан ва ташвиқу тарғиби арзишҳои миллӣ дошт, ки онро Мӯъмин Қаноат дар симои Аҳмадшоҳи Масъуд дид ва ифода кард. Бинобар он ашъор ба дархӯрди ҳар ду ҷомеаи мардуми тоҷик – ҳам Тоҷикистон ва ҳам Афғонистон ба қалам омад.

Дар шеъри нимаи дуҷуми садаи бист паи ҳам ба вучуд омадани як силсила ашъори ғиноии шахсияти Қутбӣ Киромро, ки баъдан дар шакли як маҷмӯаи «Дили бародар» (с. 1985) нашр гардид, низ ҳамин тавр метавон маънидод кард. Ин шеърҳо асосан дар солҳои 60-80 қарни бист навишта шудаанд, солҳое, ки Тоҷикистон ҳам дар соҳаҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва ҳам сиёсиву фарҳангӣ дастовардҳои назаррас дошт, ки дар он саҳми шахсиятҳои барҷастаи ин соҳаҳо муҳим буд. Ба замми ин, дар он давра иртиботи фарҳангии кишвар бо дигар ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ ва кишварҳои ҷаҳон густардатар мегашт, ки бинои шиносии бештари дучонибаро фароҳам меовард. Бинобар он, аз ҷониби шоире, ҳамчун Қутбӣ Киром, ки муҳтавои асосии эҷодиёташ иҷтимоист, аз ҳама бештар навишта шудани ашъори ғиноии шахсиятӣ, ки ба пешғомони ин соҳаҳо, ҳам дар дохил ва ҳам берун аз кишвар, бахшида шудаанд, як амри табиӣ ба назар меояд.

Дар тафовут аз дигар шуарои ҳамзамонаш, дар байни ашъори ғиноии шахсияти Қутбӣ Киром, шеърҳое, ки

ашхоси сиёсии баландмартаба, аз ҷумла, Ленину Сталин ва монанди онҳоро тавсифу тасвир кунанд, қариб дучор намеоянд, ба ҷуз достони «Посбони мақбара» (Сангпул, с. 1980), ки дар тавсифи Ленин ва сарбози тоҷик – Даврон, ки посбонии мақбараи ӯро мекунад, навишта шудааст. Шеърҳои ғиноии шахсияти ӯ, агар чеҳраи ҳизбиёни коммунистро тасвир карданӣ бошанд, асосан коммунистон – роҳбарони ноҳияҳо, хоҷагиҳо ва ё коммунистони қаториро, ки дар бунёдкориҳои кишвар бевосита иштирок доштанд, мавриди нигориш қарор додаанд. Як хусусияти дигари баъзеи ин шеърҳо дар он аст, ки дар онҳо шахсиятҳои тавсифшаванда, бе зикр ва ё таъкиди маҳз коммунист будани онҳо, балки ҳамчун роҳбар ва ё шахси заҳматқаш, тавсиф карда мешаванд. Масалан, шеъри «Роҳи дил» (Илҳом, с. 1968), агар хонанда худ надонад, ки Сиддиқ Зарифов роҳбари ҳизбии ноҳия буд, ки шеър ба ӯ бахшида шудааст, дар ҳеҷ мисраъ ба ин маънӣ ишора нест. Вале дар шеърҳои «Коммунист Салимов», «Коммунист Абдурахмон Иноятов» (Чашми дил, с. 1976) коммунистии ашхоси тасвир ҳатто дар унвони шеърҳо ҷой гирифтааст. Ин нуктаро ҳам бояд қайд кард, ки дар маҷмӯаи «Дили бародар» (с. 1985) ин шеърҳо бо ҳамин унвон, «Нафаси озод», ки соли 1992 нашр шудааст, ҳар дуи ин шеър дар дохили «Дафтари Яғноб», шеъри аввал бе калимаи коммунист ва шеъри дуюм умуман бе ном ҷой гирифтааст. Дар мунтахаби ашъори «Минбари вичдон», ки мураттибаш Гулназар мебошад, шеъри аввал ҷо наёфта, шеъри дуюм бо номи нахустинаш омадааст. Аммо муҳим он аст, ки чеҳраи ин шахсиятҳо дар заҳмати ҳаррӯзаи бунёдкориашон табиӣ ва дилчаспу бадеъ тасвиру ифода гаштааст. Масалан, дар шеъри «Коммунист Абдурахмон Иноятов», дар тавсифи шахсияти ғиноӣ, ки дар обшор кардани даштҳои Мирзочӯл саҳми сутуданӣ дорад, аз ҷумла, чунин мегӯяд:

*Ончунон бо дили нур гом занад дар дили чӯл,
Гӯй(?) дунёгару дунёвару дунёдор аст.
Тиғли ҳафтоду ду миллат писарони падараш,
Ғаму шодиш ҷаҳонро дили ӯ бозор аст [46, 205-06].*

Ӯ маъноӣ ҳастии худро дар меҳнат мебинад, ки дар суҳбати худ бо шоир ҳам ин манзурро ба забон меорад: «Гуфтамаш: – Хеш чӣ меҳохӣ(?) ба дӯст? // Гуфт: – Эҳсо-си баланду меҳнатрӯй!» [46, 207] Дар ашъори ғиноӣ шахсияти Қутбӣ Киром офаридани чеҳраи инсонӣ заҳмат – ботинию зоҳирӣ дар мақоми аввал аст. Дар ҳамон ашъори «Дафтари Яғноб» шеърӣ «Дехқони яғнобӣ» барои Нурулло Нуров, деқони одӣ, навишта шудааст, ки, аз ҷумла, мегӯяд: «Субҳ ояд, рӯ ба сахро мекунам, // Чун шафақ таъмири дунё мекунам. // Сачда меорам ба даргоҳи замин, // Бахти худ аз хок пайдо мекунам» [46, 208]. Танҳо зикри нопурраи номи шеърҳои шахсияти шоир кофист, ки дар эҷодиёти ӯ то чӣ андоза мақоми бартар бар дигарон доштаи инсонӣ заҳматкаш аён шавад: «Ёди дӯст» (Рези кӯҳсор, 1970, с. 62-64) ба хотираи Регезови лвовӣ, ки ба дашти қазоқ барои парвариши гандум омадааст, «Шеърӣ оламгир» Ба Устомиршарифи урметанӣ, ки бинокор будааст (Остони баланд, 1972, с. 102), «Минбар» Ба Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ, сардори бригадаи пахтакорӣ колхозӣ ба номи Томини райони Восеъ Ҳасан Қурбонов (Ҷонфидо, 1978, с.76), «Дехқони пир» Ба аввалин муҳочироне, ки водии Вахшро қони «тиллои сафед» кардаанд (Ҷонфидо, с.78-79), «Ба Шоҳмуҳаммад Шоҳмуродов» (Ҷонфидо, с. 90), «Барои устои санги мармартароши Ленинобод Муртазохон Ибодуллоев» (Сангпул, 1980, с.45-46), «Барои Абдуғафур Самадов» (Ду қарат Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ) (Дили бародар, 1985, с. 22), «Марди Дилварзин» Барои Мирзо Азизов (Нишот, 1986, с. 142). Шоир манзурӣ худро аз инсонӣ меҳнатӣ дар шеърӣ «Ба Шоҳмуҳаммад

Шоҳмуродов» умуман чунин баён менамояд, ки дар ашъори дигараш мушаххасан тасвиру ифодаи бадеии худро меёбад:

*То ҷустуҷӯст хислати мардони меҳнатӣ,
Оинарӯст қисмати мардони меҳнатӣ.
Аз шаш ҷиҳат ба олами пуркору сахтгир
Номи нақӯст давлати мардони меҳнатӣ [44, 90].*

Як зумра ашъори дигари \bar{y} ба шахсиятҳои бахшида шудаанд, ки шоир бо онҳо дӯстӣ доштааст ва ё хуб мешинохтааст. Дар ин навъ шеърҳо \bar{y} бештар аз ҳамон фазилатҳои онҳо сухан мегӯяд, ки хоси мардуми маҳал ва ё тамоми миллат буда, дар баробари мушаххас намудани чеҳраи онон, симои таъминии мардуми маҳал ва ё миллатро низ тарҳрезӣ мекунад. Дар шеърҳои «Меҳмонхона» (Барои А. Насимов), «Фалғар» (Барои Ёрмурод), «Уротеппа» (Барои Ҳабибулло Саидмуродов), «Дӯсти мастчоҳӣ» (Барои Наврӯз Раҷабов) ҳамин тарзи офариниши чеҳраи шахсиятҳо ба кор гирифта шудааст. Масалан, дар шеъри «Меҳмонхона», ки барои А. Насимов навишта шудааст, сухан аз яке суннатҳои мардуми тоҷик аст, ки хангоми хонасозӣ ҳатман барои меҳмон меҳмонхона месозанд, ки иззати ӯро нигоҳ дошта тавонанд. Ин маъно чунин адо карда мешавад:

*–Ё, раб, зи рӯи меҳмон, пурнур кун ин кӯю дар,
Бикшо дари дилҳои мо бар рӯи меҳмон чун саҳар.
Мо бар умеди лутфи ту, парвардигоро, лутф кун!
–Лутфи худо – меҳмон, бувад як умр бар тоҷикнисар
[45, 24].*

Дар шеъри «Фалғар», ки Барои Ёрмурод эҷод гаштааст, низ барои рехтани тарҳи шахсияти шеър аз фази-

латҳои мардуми маҳал, аз ҷумла, аз мӯйсафедоне ёд карда мешавад, ки «Печида дар хоне ду нон ду чашм сӯи меҳмон...» [45, 26] як умр дар қади роҳ ништаанд. Дар шеъри «Ўротеппа», ки Барои олим Ҳабибулло Саидмуродов аст, низ чехраи шахсияти шеър ба ҳамин услуб офарида шуда, дар зимн аз хунари мардуми ин маҳал, ки овоза ёфтааст, аз кордҳои хуб сохтани онҳо сухан меравад: «Тез чун хуни ватандорию номусу шараф, // Кордсозони ту тег аз гули оҳан карданд» [45, 34]. Дар ҳар шеър, албатта, ҷӣ гуна тарҳрезӣ шудани шахсияти шеър ба касбу кор, хулқу атвор ва рафтору кирдори фард ва манзури эҷодии шоир вобаста аст, ки кадом ҷиҳати шахсиятро мавриди намуна қарор доданист. Бинобар ин шахсиятҳо баъзе ҷиддиву усулӣ ва баъзеи дигар шӯҳу ҳазлкаш ба қалам дода мешаванд, ки, аз як ҷиҳат, воқеияти ҳастии онҳо бошад, аз ҷиҳати дигар, далели хунари зарофат доштани шоир аст. Ин хусусият дар ашъори «Пазмонӣ» (Барои тағои Шароф), «Ба пахтакори райони Москва Абдул Кенчаев», «Ба пахтакори машҳур Кулӯх Бодомов», ки чехраи ин шахсиятҳоро бо сифатҳои ҳазлкашиву шӯҳиашон тарҳрезӣ менамояд, ба назар мерасад. Шахсияти тағои Шароф, дар шеъри «Пазмонӣ», аз ҳамин гуна дидгоҳ мавриди назар қарор гирифта, дар бораи ӯ, ки «дар нимароҳи зиндагӣ» аст, аз забони худӣ ӯ, аз ҷумла, чунин суханҳое гуфта мешавад, ки агар замоне ҳақиқат дошта бошанд ҳам, дар ин синну сол аз онҳо танҳо ба оҳанги зарофат сухан гуфтан мумкин аст: «Бар мӯи пушти духтарон, // Ҳарфи дурушти духтарон, // Бар зарби мушти духтарон, // Пазмон шудам, // Пазмон шудам» [45, 8]. Зиндагӣ ва шахсиятҳои он ҳар қадар бо паҳлуҳои гуногун ба қалам оварда шаванд, эҷодиёти шоир ҳамон қадар ҷолиби тавачҷуҳ хоҳад буд, зеро зиндагӣ ва мардум, на танҳо дар адабиёт, балки дар воқеият ҳам, бо ҳаррангии худ арзиш пайдо мекунанд.

Дар эҷодиёти Қутбӣ Киром шеърҳои ғиноии шахси-

ятӣ, ки чеҳраи адибону ҳунармандону фарҳангиёни тоҷик, собиқ халқҳои шӯравӣ ва хориҷиро нигориш мекунад, на камтар аз намоёндогани соҳаи заҳмат ва мардуми одӣ мақом дорад. Ӯ дар тасвиру тавсифи шоирон, адибону олимони Нақибхон Туғрал, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Муҳаммад Осимӣ, Мирсаид Миршакар, Бокӣ Раҳимзода, Раҳим Ҷалил, Аминҷон Шукӯҳӣ, Ашӯр Сафар, Мӯъмин Қаноат ҳунармандон Тӯҳфа Фозилова, Барно Исҳоқова, Ҷӯрабек Муродов, адибони халқҳои бародар Сергей Есенин, Олчаз Сулаймонов, Қайсин Қулиев, Александр Вампилов, Виктор Боков ва шоирони кишварҳои хориҷӣ Пабло Неруда, Файз Аҳмад Файз, Муин Бсису ва дигарон бо рангу оҳангҳои гуногун шеърҳо гуфтааст, ки ҳар яке ин ё он ҷиҳати шахсият ва ё эҷодиёти онҳоро таҷассум менамояд.

Дар ин шеърҳо муаллиф аз масъулияти шоир, қадрӣ қимат, азобу изтиробӣ ӯ сухан ронда, ӯро гоҳ ҳамчун шахси заминӣ, ба сабки тасвири воқеанигорона ва гоҳ ҳамчун фарди бартар аз воқеият, ба сабки нигориши ҳаёлпардозона падидор месозад. Агар онҳо ҳамчун нома ва пайғом ба шоири барҳаёт навишта шуда бошанд, сухани Қутбӣ Киром рангу рағани ҳаёлпардозона дошта, қудрати шахсияти шеър ва ё муаллиф – шоир бартар аз воқеият аст, вале агар онҳо баъди даргузашти шоир, ҳамчун марсия навишта шуда бошанд, сабки сухан воқеанигорона, ба олами ҳастӣ ва зисту зиндагонӣ наздиктар аст. Масалан, ин нуктаро дар ду шеъре, ки Қутбӣ Киром ба Мирзо Турсунзода навиштааст, ки яке «Пайғом ба Мирзо Турсунзода» ва дигаре «Ба ёди Мирзо Турсунзода» аст, метавон мушоҳида кард. Шеъри аввал, ки шахсияти шеър – Мирзо Турсунзода ва ҳуди шоир – Қутбӣ Киромро ҳамчун шиканандаи гунбади гардун, роҳбанди тундару тӯфон, обкунандаи завлона ва монанди ин қудратмандиро намудор месозад, бо игроку муболиғаҳо эҷод шуда, сабки олий ва диди ҳаёлпар-

дозона дорад:

*Мо шоирони гунбади гардун шикастаем,
Бо шеър роҳи тундару тӯфон бубастаем.
Расми худотарошиҳо (?) бекор кардаем,
Аз мазҳаби паямбарон (?) бебок растаем [45, 96].*

Шеъри дуюмро, ки сӯгномаи даргузашти шоир аст, мавзӯъ ва ашёи тасвир заминӣ, сабк воқеанигорона буда, дар он аз ноларезии ҷӯпони ҳисорӣ, ашки чашми деҳқон, саволи ногаҳонии фарзандон сухан меравад. Дар шеъри аввал, агар ҳисси ифтихор аз шахсияти шеър ва худ – шоир, ҷӯш занад, дар шеъри дуюм дарду алам аз даргузашти шахсияти шеър, ки шоир асту имдодгари мардум мебошад, касро дилхун мекунад. Ҳисси қудрату ифтихор шоирро ба осмон – ба фазои хаёлпардозонаи тасвир мебарад, дарду ғами марг ва ҷудойӯро ба замин – ба маҳалли нигориши воқеанигорона меорад, ки ӯ ҳатто ба сабки гуфтугӯ мегузарад:

*–Бобӣ, (?) Турсунзода чун аст?
Кай расад ӯ аз сафар?
Ман чӣ мегӯям, агар пурсанд фарзандони ман? [45, 93].*

Дар шеъри якум, ки дарё барои шукуфонидани ҷӯл ба он восил гашта буд, дар шеъри дуюм «нола дигар мекунад» ва муаллифи шеър низ аз даргузашти шоире, ки барои бедории китъаи Осиё хидмат карда, ҳоло ба хоби абад рафтааст, ба нола медарояд:

*Осиё бедортар шуд, ту чаро хуфтӣ, падар?
3-ин алам аз баҳри чӣ бар мо намегуфтӣ, падар?
Обаки Варзоб имшаб нола дигар мекунад,
Ту магар куҳро ба оҳанги дилат суфтӣ, падар? [45, 93].*

Нолаи обаки Варзоб нолаи ўст, таваҷҷуҳ шавад, ҳатто об не, обаки Варзоб, ки чандин тобиши маъноӣ пайдо мекунад. Обак, яъне аз ғам кам шудан, хушк шудани Варзоб, оби Варзоб ҳам ғамзадаи марғи шоираш аст, ки муаллиф барои самимият ва ҳамдардияшро изҳор кардан ба он – обаки Варзоб, мегӯяд, яъне азизи ман астӣ, ман ҳамдарди туам, ту ҳам ҳамдарди ман астӣ.

Шеърҳои ғиноии шахсиятии «Пабло Неруда» – марсияи вафоти шоир, «Файз Аҳмад Файз», «Муин Бсису» аз шеърҳои ҳастанд, ки дар онҳо мақоми иҷтимоии шоир дар мадди аввал буда, тарҳи шахсияти онҳо аз рӯи саҳми гузошташон дар озодиву ободии иҷтимоӣ башар ба назар намудор мегардад. Масалан, шахсияти Пабло Неруда, шоири озодихоҳ ва ҷаҳоншумули Чили, маҳз бо ҳамин гуна тарҳҳо офарида мешавад, ки ўро парчамбардори бахту содати миллаташ нишон медиҳад. Сифати иҷтимоӣ дар ин ҷо ба фазилати шахсӣ мубаддал мешавад:

*Баҳр буду валеқ ӯ ташина,
Ташинаи бахти халқу исмату нанг.
Парчами дастӣ миллаташро ӯ
Дод бо хуни синаи худ ранг [45, 97].*

Аммо дар баробари ин яке аз беҳтарин шеърҳои ғиноии шахсиятии Қутбӣ Киром «Ба Сергей Есенин», ки ба ин шоири маъруфи рус бахшида шудааст, тарҳи ҷеҳраи инсониву эҷодии ўро аз рӯи ашъори ҳуди Сергей Есенин меофарад, ки бисёр дилчаспу марғуб аст, зеро ашъори ин шоир худ ҳамин гуна дилфиребу дилнишин аст. Шеъри ӯ ҷеҳраи шоиронаи кишвари рус, кишвари «Шабӣ маҳтобу наҳри мӯи тилло», «дилпарастони гуландом», «чангалу анҳору саҳро», бешаҳои «монанди Одам тавозӯъпешаю дилҷӯю соҳир» мебошад, ки шоир, Қутбӣ Киром, вориши шеъри Рӯдакӣ, «ҳар буттагул, ҳар санг, ҳар барг»-и

онро ҳамчун шеърӣ Рӯдакӣ ба хотир мегирад ва аз ҳамаи ин манзараҳо «ҳароратнокии шеърӣ» ўро ба ҷон ҳис менамояд. Сиришти инсонӣ ва эҷодии ин ду шоир, Сергей Есенин ва Қутбӣ Киром, ба ҳам шабохатҳое доранд, агар Сергей Есенин пеш аз ҳама шоири марғзорони паҳновари зодгоҳаш – Рязан бошад, Қутбӣ Киром шоири водии Зарафшону кӯхистони Фалғар аст, агар Есенин ошики наҳри мӯи тилло бошад, Қутбӣ дилдодаи ёрест, ки «бӯи гулу бӯи сахар мекунад» ва ҳар ду ҳам хидматгузори ҷоми шаробанд, ки занги дилҳоро тоза мекунад. Шояд ҳамин сабаби ҳешовандии сириштҳост, ки ин шеър ниҳоят самимӣ, зебо, тару тоза буда, баробари тарҳрезии шахсияти Есенин дар як замон шахсияти Қутбиро низ намудор месозад. Дар шеър ба санадҳои зиндагии Есенин, масалан, сафари Эрон хоستان ва силсилаи шеърҳои «Савтҳои Шероз»-ро навиштан, қартабозиҳои ӯ, ишораҳои нозуке ҳастанд, ки онҳоро розноку шоирона ҷилвагар менамоянд. Ду банди охир ин маъниҳоро шакли бадеии хубе дода, он нуктаро ҳам гӯшзад менамояд, ки сармастиҳои шоирона аксаран аз ҳушёрӣ, яъне аз дарки масъалаҳои мағшуши замон ҳастанд, ки онҳоро нодида набояд гирифт:

*Биё, шоир, ту май дар соғар андоз,
Ба мастӣ хуш бувад бикишодани роз.
Сари суҳбат кушо, то бар ту хонам,
Зи шеърӣ пухтаи риндони Шероз.
Биё, нӯшем, то дигар нагӯянд,
Ҷаҳон чун қартаву шоир қиморӣ,
Замон худ нагз медонад, ки моро
Ҷама мастӣ бувад аз ҳушёрӣ! [45, 106].*

Ғазалҳои «Чун кулла баландам» (Ба Ҷӯрабек Муродов), «Барои Барно Исҳоқова» аз ашъори шахсиятии аз ҷиҳати шаклу мазмун комиле ҳастанд, ки дар ин қолаб

гуфта шуда, моҳияти шахсият ва эҷодиёти ин сарояндагон мумтозро ҳунармандона нишон медиҳанд. Дар ғазали «Чун кулла баландам» шахсияти шеър Ҷӯрабек Муродов аст, ки дар чаҳор байти аввал худ дар бораи худ сухан мегӯяд, ки бештар ҳикояти ҳампайвандии ӯ бо муҳите, ки аз он ҷо бархостааст, мебошад. Шоир дар ин ҷо меъёр нигоҳ медорад ва шахсияти ғиноӣ на худ ва ҳунари худ, балки тавсифи кӯҳу рӯду чашмаву кабку шоҳин – ҷузъиёти табиати ватанаширо карда, бо ҳамин усул ба онҳо сипосгузории худро баён менамояд, ки сарчашмаи ҳунари ӯ буда, ба сурудаш бол додаанд. Шоир ҳамчун шахс ба ғазал аз байнҳои панҷуму шашум ворид шуда, тавсифи ҳунармандро мекунад, ки бо муболиғаву игрок хуб ҷо афтодааст:

*Аз созу наво об шудам, ҷӯш задам ман,
З-ин об магар оби Зарафишон нафузудааст?
Овози ту бардошта чун кулла баландам,
Ин шева, магар шеваи ёрони Куруд аст?* [45, 101].

Дар ғазали «Барои Барно Исҳоқова» шоир аз аввал суханро аз забони худ «ман» гӯён оғоз карда, ба тавсифи ҳунари сароянда мепардозад, ки бо шунидани садои ӯ дигар дар дунё намегунҷад: «Ман дар ин дунё, намегунҷам ба дунёи дигар, // Ҷуз ту Барно нест дар ман завқи барнои дигар» [45, 102]. Ин ғазал, ки аз дувоздаҳ байт иборат аст, чехраи эҷодии сарояндаро ба воситаи тавсифу таҳсин ва ёдоварӣ аз савту мақомҳое, ки мехонад, тарҳрезӣ менамояд. Ба ҳамин манзур аз сурудҳои «Шашмақом» «Ирок»-у «Сегоҳ» ва ашъори Рӯдакию Ҳофизу Ҷомӣ, ки Барно Исҳоқова, сарояндаи мумтоз, онҳоро мехонд, ном бурда мешавад, ки ҳар яке дар дилу ҷони шоир олами ҳиссиёту таассуротро бедор менамояд. Зиёда аз ин, шоир бо таъкиди мафтуниву шефтагии худ қаноат намекунад ва қудсиёни шеъри Ҳофизу ҳуди ҳазрати Ҷомиро ҳам бештар аз худ

шайдои овозу хунари сароянда нишон медиҳад. Ба монанди ин байт, ки мегӯяд: «Қудсиёни шеъри Ҳофиз ашк борон мекунад, // Чун ту мехонӣ «Ирок»-еро ба овои дигар» [45, 102]. Ва дар охир худро ҳам фаромуш намекунад ва азбаски дар байти пеш аз мактаъ гуфта буд, ки «ҳамчу Турсунзода акнун нест Мирзои дигар» дар байти охир дар бораи худ ҳақдор мешуморад, ки чунин гӯяд:

*Сайри дилҳо орзу дорӣ, ба Қутби мо биё,
Мисли ман шоир намеёбӣ ту дар ҷои дигар!* [45, 102].

Ҳамин тариқ, ба воситаи таъкиди мартабаи шоирӣ худ ҳам мехоҳад, бар эътибори хунари шахсияти сароянда чизе биафзояд.

Аз ашъори ғиноии шахсиятӣ ба қадом масъалаҳо бештар таваҷҷуҳ доштани шоир зуд муайян мешавад, зеро аксаран зимни тасвири шахсият мубрамтарин масъалаҳои замон мавриди андеша қарор мегиранд. Ин гуна шахсият, на танҳо ҳамзамони шоир, балки ҳар фарде буда метавонад, ки манзури эҷодии шоирро ифода карда тавонад. Дар ин ҳолат шоир аз тасвир ва ифодаи хулқу атвори дақиқи шахсӣ фаротар рафта, бештар аз тарҳҳои истифода мекунад, ки ўро ҳамчун ҳомили ақидаҳои, ки дорад ва мехоҳад ба воситаи симои ў баён намояд, нишон медиҳад.

Дар нимаи дуоми садаи бист, махсусан, пас аз солҳои панҷоҳ, масъалаи худшиносии миллӣ, рӯирист набошад ҳам, зимни масъалаҳои омӯзиши таъриху фарҳанги гузашта, кам-кам дар адабиёт ба худ ҷой боз кардан мегирад. Ин рӯҳияи замонро бештар аз ҳама ҷавонон зуд дарк карданд, ки Лоиқ яке аз пешгомони онҳо буд. Ҳамин рӯҳияи худшиносии миллӣ дар эҷодиёти ў дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла, дар шеъри ғиноии шахсиятӣ ифодаи худро пайдо мекард. Ашъоре, ки ў дар бораи шахсияти Борбад, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абуали ибни Сино, Абулқосими Фирдав-

сӣ, Умари Хайём, Аҳмади Дониш ва дигарон навиштааст, асосан ҳомили ҳамин рӯҳияи худшиносии миллист. Шеъри «Роҳи дилҳо» (с. 1964) ба бузургдошти Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва гузошта шудани ҳайкали ӯ дар пойтахт бахшида шуда, бо таассуроте аз воқеаҳои фочиабори зиндагии устод, ки кӯр карда, аз дарбор ронда шуданашро дар бар мегирад, симои маънавии ӯро пеши назар меорад. Ин симоест, ки ормонҳои миллатро таҷассум намуда, дар роҳи ҳифозати онҳо «ҷароҳатҳову марҳамҳо, шикастанҳову бастанҳо...гаҳе якпоя истодан сари мӯе ба уммеде» [133, 84] ва монанди ин маҳрумияту машаққатҳоро таҳаммул кардааст ва мардум ҳам ба ин худфидоии ватанпарваронаи ӯ беалоқа набудаанд, ки шоир мегӯяд:

*Ҳама бар рағми майлу кинаи бегонапарварҳо
Нишони Рӯдакӣ бо риштаи тақдири худ метофт.
Зи қаъри асрҳои тира бо роҳи дили мардум
Ниғаҳҳои дили устод мулки рӯҳбон мекофт [133, 84].*

Дар ин банд ишора ба он аст, ки афкори худшинохтии бузургон аз тақдири миллат чудо набуд, балки миллат тақдири худро бо он мепайваст ва аз бегонапарварҳо эҳтироз дошт. Кӣ буданд он бегонаҳо ва бегонапарварҳо? Лоик дар бисёр шеърҳои аз онҳо ёд ва лаъну нақӯҳиш мекунад. Бегонаҳо онҳое ҳастанд, ки сарзамини ориёиро ғасб карданду фарҳангашро ба оташ кашиданд, бегонапарварҳо онҳое ҳастанд, ки аз ин сарзамин буданд, вале ба хоҳири молу ҳоли дунё ба бегонаҳо ҳамдастӣ карданд. Бинобар он, яке аз рукҳои худшиносии миллӣ дар фарогирифтани фарҳанги тоисломӣ, масалан, «Авасто» ва мероси бостони ориёӣ шинохта мешуд. Аз ин рӯ, тасвири чехраҳои фарҳанги ориёӣ, ҳамчун Борбад, барои баёни ақидаҳои худшиносии миллӣ, на танҳо дар дарозии таърих, балки дар замони муосир ҳам аҳамияти бузург пайдо

мекунад. Лоик дар шеъри «Панҷаҳои Борбад» (с. 1986) дар эпиграф ин навиштаго аз китоби рӯзгори пешин «Китобут-точ» меорад, ки решаи худшиносии миллиро дар таърихи куҳан ҳам таъкид намояд: «Устои агонӣ ва нағамот Борбад ба созу навои хеш Эронзаминро бар халифаҳои аъроб шӯр ангезонид, чун ин қасдаш натиҷа надод, панҷаҳои ҳазордастонашро бибурид ва сози барбаташро оташ зад» [133, 117]. Чехраи Борбад ҳам, ки тақрибан якунимҳазор сол пеш аз Рӯдакӣ мезист, бо ҳамин гуна тарҳҳои миллии ватанпарварона нигошта мешавад. Ин шеър аз забони ҳуди шахсияти ғиноӣ мебошад, ки Борбад аст:

*Ағониҳои ман суде нахоҳад дошт
То дуди ғигони халқ мепечад ба гардунҳо,
Ки гаҳвори «Авасто»-ро
Тасаллут мекунанд оврағони дашту ҳомунҳо [133, 118].*

Борбад ҳамчун як фарди бедор ва ҳунарманди беназири миллат аз оғози шеър то охир шахсият ва ҳунари худро ба муқобили ин бегонагон мегузорад ва ҳамқаवмони худро ҳушдор медиҳад, ки фиреби ваъдаҳои бардурӯғро нахӯранд, вале, ҳайҳот, фарёдҳои ӯ фарёдрасе пайдо намекунад. Ҳарчанд ӯ бо сӯзу гудозу ҳуни дил мегӯяд: «Ватан бо чехраи раббонии хеш, // Ватан бо чазбаи кайҳонии хеш // Бех аз сад масҷиду меҳроби аъроб аст...» [133, 119]. Ҳамин таассуфу ҳасрат қариб дар ҳамаи ашъоре, ки Лоик ба шахсиятҳои бузурги гузаштаи миллат бахшида навиштааст, бо лаҳну оҳангҳои гуногун ба гӯш мерасад ва онҳоро ҳамчун қурбонии бегонапарастони миллат ба қалам медиҳад. Ҳангоме ки ӯ дар шеъри «Аҳмади Дониш» (с. 1975) «Як ҷаҳон буд кӯру ту бино, // Як ҷаҳон буд гунгу ту гӯё» [133, 99] мегӯяд, решаи ин бадбахтиро дар ҳамон бегонапарастии чандасра мебинад, ки кишварро ба ин ҳол овардааст.

Аксари чехраҳои адабию таърихӣ, аз ҷумла, Борбаду

Рӯдакӣ, Фирдавсию Дониш ҳам, дар ашъори ғиноии шахсиятии Лоиқ хулку атвор ва андешаҳои иҷтимоии таъминӣ доранд, ки бори муайяни мафкурави ро мекашанд. Шоир дар бораи онҳо, ба ҳар тарзе ки бошад, хоҳ аз забони худ ва ё хоҳ аз забони шахсиятҳои ғиноӣ, на танҳо ҳамчун ромишгар, шоир ва ё донишманд, балки ҳамчун шахсияте ҳам суҳан меронад, ки беҳтарин орзуо омили мардумро дар роҳи расидан ба маърифат, шиноختан ва азиз доштани ватану фарҳанги миллат, озодию ободӣ дар худ таҷассум намудаанд. Бинобар ҳамин аст, Борбад дар бораи масъулият ва рисолати ҳунар чунин мегӯяд, ки ифодаи шуури иҷтимоии таъминист:

*Агар шеърӯ тарона дар ҷаҳони бекарона
Паи ободию озодии абнои кишвар нест,
Гузаштам аз чунин санъат,
Ки лаънат бар чунин санъат...[133, 119].*

Ва ё дар шеъри «Роҳи дилҳо» муаллифи шеър дар бораи Рӯдакӣ мегӯяд, ки: «Зи қарри асрҳои тира бо роҳи дили мардум // Ниғаҳои дили устод мулки рӯҳбон мекофт» [133, 84] ва ин рӯҳ ҳамон аст, ки оҳанги миллии дорад ва шеъре эҷод мекунад, ки «дар сабақаш дили тоҷик» [133, 84] мерақсад. Мутаассифона, ин рӯҳ асрҳои аср сарқӯб мешуд ва дар ҷомеаи кишвар интишори ҳамаҷониба намеёфт. Вале буданд бузургоне, ки бар алайҳи ҳамаи ин сарқӯбиҳо ҳамчун қуллаҳои осмонхарош сар мекашиданд ва ормонҳои миллатро дар асарҳои беэволи худ бо дурахши аслии ватанпарваронаш ҷилва меоданд. Худовандгори суҳан Абулқосими Фирдавсӣ фарде буд, ки дар ягонагии ҳеш тимсоли ҷамеи онҳо буд ва «Шоҳнома»-ву қаҳрамонҳои он мӯҷассамаи ҷовидонаи ормонҳои миллии. Бинобар он, аз ҷониби Лоиқ, ки яке аз оҳангҳои асосии эҷодӣ-таш таблиғу ташвиқи ормонҳои миллист, навишта шудани

силсилаи «Илҳом аз Шоҳнома», ки аз чанд шеърӣ шахсиятии ғиноӣ ба ҳам омада, ба ин мавзӯ бахшида шудааст, як амри табиӣ буд. Дар шеърҳои ин силсила бо тарзҳои гуногун аз Коваи оҳангар («Писари ҳаҷдахуми Кова», «Гиряи Кова бар ҳабдах писараш»), Рустам («Фурури Рустам», «Охири чанги Рустам»), Таҳмина («Навҳаи Таҳмина бар Сӯҳроб»), Фирдавсӣ («Васияти Фирдавсӣ», «Корези Фирдавсӣ») ва дигарон тарҳҳое рехта мешавад, ки шахсияти онҳоро аз ҷиҳати ҷолибтаринашон намудор месозад. Масалан, Рустам, ки рамзи подорӣ сарзамини Эронвич ва суннати ниёкони ориёӣ бостонаш аст, бо шукӯҳу шаҳомати беқиёси паҳлавонию мардонагиаш суҳан мегӯяд:

*Ман гардани адовати шайтон шикастаам,
Ман мӯҳраи сиёсати шоҳон шикастаам.
Бо гурзи тобдори худ (?) фирӯз будаам,
Бо мушти обдори худ (?) сандон шикастаам [133, 525].*

Нуктаи ҷолиб дар он аст, ки Рустам, ҳамчун Антей аз асотири Юнон, ҳамаи ин қудрат ва рӯҳи бешикасти худро дар пайвандаш бо «ҳоки Ватан» мебинад ва мегӯяд: «Ҳоки Ватан набуд агар (?) пушту паноҳи ман, // Кай ифтихор кардаме танҳо ба зӯри хеш?!» Ватан барои Рустам, на фақат марзу бум ва обу ҳоки Эронвич, балки тамоми фарҳанги ғанӣ ва деринасоли он мебошад, ки нигоҳдорандаи оини адолат, сарбаландӣ ва мардонагию мардумпарварист. Ин ҳама, албатта, на фақат тарҳҳое бар шахсияти Рустаманд, балки намоёнгари шуури таъминии иҷтимоии мардум ҳам ҳастанд. Бинобар он, вақте Рустам ба Ковус, хангоме ки барои зинда нигоҳ доштани Сӯҳроб аз ӯ нӯшдору талаб мекунаду ӯ намедихад, чунин мегӯяд: «Пирӯзӣ аз ман асту зи Эрони зиндадил, // Нафрини ман ба ҳастии бемуттақои туст!», ин на фақат нафрини шахси Рустам аст, балки нафрини тамоми мардуми «Эрони зиндадил» аст, ки «ба

ҳастии бемуттакои» ӯ фиристодааст. «Ҳастии бемуттако» ҳастиест, ки аз заминаи худ, аз фарҳанги асили мардум, ки бунёдаш бар одамият аст, канда шудааст ва бесабаб нест, ки ин гуна «ҳастии бемуттако» дар асрҳои баъдӣ бозичаи дасти саҳронишинон мешавад ва бегонапарварҳо ҳам аз қабиле он мерӯянд. Бад - ин тарз, шахсияти Рустам нишондиҳандаи чигунагии шуури таъминии иҷтимоист, ки Фирдавсӣ офаридааст ва онро Лоик ба хидмати имрӯз кашидааст, зеро рукнҳои бунёдии ин шуур, ҳамчун, миллатпарварии ватандӯстӣ дар замон мо ҳам қоромоди муҳим дорад.

Шеъри «Навҳаи Таҳмина бар Сӯҳроб», ки муассиртарин ва қомилтарин шеъри ин силсила аст, чеҳраи ӯро бар асоси дарду ғами модарона меофарад, ки дар назари аввал танҳо моҳияти шахсӣ дорад. Аммо чун бар решаи масъала андешида мешавад, ин дарду ғам ҳам аз худуди шахсӣ боло меравад, зеро кушта шудани Сӯҳроб ба дасти Рустам на ғалаба, балки мағлубияти ӯст, мағлубияти Рустам мағлубияти ҳақ бо дасти қиллаву найранг аст, зеро Рустам намоди оро нумуси ватандорӣ буд, ки азизтарин ҳосили умрашро бо тавгеа ва фиреби «бемуттако»-ҳо бо дасти худ нобуд кард. Бинобар он, навҳаи Таҳмина на фақат навҳаест бар марги фарзанд, балки навҳае бар марги ҳамаи ормонҳои мебошад, ки ӯ дошту Рустам. Ормони Рустам ватандорӣ буд:

*Гуфтам, ки меёбад асар
Аз Рустами олиназар,
Бо он нишоне аз падар
Шуд бенишон аз баҳру бар...*

*Акнун чӣ дорад буди ман,
Фардои бемақсуди ман.
Пур гашта аз андӯҳу дард,
Ин хонаи матруди ман [133, 529].*

Дар шеърӣ ғиноии шахсиятии Лоик чеҳраҳои асо-тирӣ, таърихӣ, фарҳангию адабӣ, қариб ҳама, таъкиди парваридани рӯҳияи худшиносии миллиро доранд, ки бо тарзҳои мухталиф зоҳир мешаванд. Масалан, дар қисме аз шеърҳо, ҳамчунонки мулоҳиза шуд, ин матлаб бо гӯшзади фаро гирифтани, азизу гиромӣ доштани фарҳанги милли ва дар баъзеи дигар, ки акнун мавриди назар қарор хоҳад гирифт, дар шакли мамониат ба кӯшиши аз ҷониби дигарон ғасб кардани ин фарҳанг сурат мегирад. Дар шеърҳои «Бӯалӣ – бихради некӯфарҷом», «Араб гӯянд Синоро гурӯҳе», «Боз як мушт» чеҳраи шахсияти ғиноии Сино ба воситаи нишон додани аслияти миллии ӯ, ки ба арабу туркнажодон нисбат надорад, вале арабгароёну туркгароён бар алайҳи ҳақиқати таърихӣ амал карда, ӯро ба ин нажоду фарҳангҳо нисбат медиҳанд, офарида мешавад. Масалан, дар шеърӣ «Боз як мушт», ки ба муносибати дар Туркия нашр шудани китобе ба унвони «Буюк турк файласуфи ва тиб устои ибни Сино шахсияти ва асарлари ҳақида тадқиқлар» («Тадқиқот оид ба шахсият ва асарҳои файласуфи бузурги турк ва устои тиб ибни Сино») ҳамчун эътироз навишта шудааст, чеҳраи Сино аз ин дидгоҳ тарҳрезӣ мешавад:

Бӯалӣ аз дасти туркон дар ба дар буд,

Кӯ ба кӯ буд.

Дар ҷаҳони танг ҳамчун фазлашон

Бо ҷаҳолат, бо разолат рӯ ба рӯ буд [133, 000].

Чеҳраҳои Айнӣ ва Бобочон Ғафуров дар шеърҳои «Айнӣ» ва «Таърих гувоҳ аст...» аз рӯи амал ва фаъолияти илмиву адабиашон, ки барои гирдоварӣ, омӯзиш, ташвику тарғиб ва гиромидошти таъриху фарҳанги миллат будааст, ба қалам оварда мешавад, ки, мутаассифона, бештар табу тоби ҳарфӣ дорад, махсусан, шеърӣ «Айнӣ», то тасвиру

тавсиф, ки онҳоро ба ҷумлаи публисистика ворид мекунад.

Як силсила шеърҳои ғиноии шахсиятии Лоик ба шоиру нависандагон ва хунармандоне, ки бо онҳо бево-сита ошноӣ доштааст, аз ҷумла, ба Мирзо Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Мӯъмин Қаноат, Сулаймон Лоик, Маҳ-муд Воҳид, Акашариф Ҷӯраев, Сорбон, Ғоиб Сафарзода, Муҳиддин Олимпур баҳшида шудааст, ки бо тақя бар чи-гунагии шахсият ва фаъолияти онҳо тарҳҳои симояшонро пеши назар мучассам менамояд. Лоик, ҳангоми ба арсаи адабиёт ворид шуданаш, аз Мирзо Турсунзода, ки яке аз устодони шеър ва Раиси Иттифоқи нависандагони кишвар буда, шоири ҷавонро ҳамаҷониба пуштибонӣ ва аз ҳар гуна пайомадҳои нохуш муҳофизат мекард, ниҳоят сипосгузор буд. Аз ин рӯ, дар ситоиши ӯ, ба ғайр ишораҳои, ки дар шеърҳоиаш мекунад, боз даҳ шеъри махсус дорад, ки дар он аз шахсият, фаъолият ва мақому мартабаи Турсунзода бо ифтихор ва тамчиду тамҳид сухан мегӯяд. Ин шеърҳо дар байни даҳ сол, аз соли 1971 то соли 1981, навишта шудаанд ва табиист, ки бо сабку баёни мухталиф эҷод шуда, далели он ҳам ҳастанд, ки шахсияту эҷодиёти Турсунзода муддати дарозе дар маърази андешаҳои отифии Лоик қарор до-штааст. Ҳар яки ин шеърҳо мавзӯи мушаххас дошта, ин ё он ҷиҳати шахсият ва фаъолияти Турсунзодаро ба тавсифу тасвир мегиранд. Масалан, дар «Қитъаи шеър», ки шоир ба шахси Турсунзода мурочиат мекунад, сухан асосан дар гирди сифати дил ва шеъри шоир мечарҳад, ки афқору эҳсосоти шахсӣ ва дар айни ҳол, моҳияти умумибашарӣ дорад. Бинобар он, шоир баъди изҳори он ки дар дили Турсунзода Осиё, шӯру қиёми осӣён гунҷида, «занҷирҳо бигсаста аз дасти ғуломон»–у «ишкелҳо бишкоста дар пой асирон» мебошад, сифати шахсии ашъори ӯро ҳам гӯшзад мекунад: «Варо ишқ ошён хонда, // Дар ӯ сулҳ ошён мон-да // Ба монанди парасту дар баҳорон...// Дар ӯ аз ганҷҳои ҷовидона // Ба ҷуз ганҷи сухан, ганҷи муҳаббат нест. // Ху-

шоянд он қадар буда, // Ки муҳтоҷи хушомад нест...» [133, 504]. Дар ин шеър Лоиқ дар баробари зоҳир намудани фазилатҳои шахсияту ашъори Турсунзода назари худро умуман ба моҳияти шеърӯ шоирӣ низ баён менамояд:

*Накӯ донам, ки ҳар як шоири шӯрида
бо ҳар қитъаи шеъраш
ба ҳукми қитъаи дунёст,
Ки то боқист, истиқлол меҳоҳад.
Накӯ донам, ки шоир восили ҳол асту истиқбол,
Агар ҳар қитъа шеъраш бо забони ҳол фармояд,
ки истиқбол меҳоҳад [133, 504].*

Албатта, истиқлолу истиқбол хоستان дар шеър на танҳо назар ва хоҳиши Лоиқ мебошад, балки дар зимни эҷодиёти Мирзо Турсунзода ҳам ҳаст, ки Лоиқ вобаста ба шеъри ӯ аз ин мавзӯ сухан мегӯяд. Ба замми ин, Лоиқ маъсалаи тавсеаи худшиносии миллиро, ки дар афқору андешаи шоиронааш мақоми муҳим дорад, дар осори Турсунзода ҳам мебинад ва даъват ба он мекунад, ки ворисони шеъраш ин рисолати ӯро пазиранду давом диҳанд. Дар ин бобат дар шеъри «Дар қатори қуллаҳои Тоҷикистон», аз ҷумла, ҷунин мегӯяд: «...Гар шумо номуси миллӣ // дар вучуду зоти худ доред, // Дар баландии куҳҳо ошён мондан кам аст, // Ошён // Дар баландии мақоми ӯ гузоред!» [133, 507]. Маълум аст, ки дар ин мисраъҳо ӯ ба шеъри машҳури Мирзо Турсунзода «Ошён баланд» назар дорад, ки дар он шоир «Ошён гар мегузори, дар баландии гузор, // Дар баландии кӯҳи сарбаланди мо гузор» [108, 144] мегӯяд ва бо ин ишора Лоиқ бар чеҳраи ғиноии Турсунзода тарҳе меафзояд, ки аз осори худи ӯ баргирифтааст.

Аз он даҳ шеър, ки дар сипоси Мирзо Турсунзода аст, «Рӯзи ҷаноза» марсияи марги ӯст, ки соли 1981, баъд аз ҷаҳор соли даргузашти шоир навишта шудааст. Аз он пеш-

тар, дар шеъри «Дар катори қуллаҳои Тоҷикистон» мавзӯи даргузашти Турсунзода баён гашта, аз чумла, дар як байт «Гар шумо дар чашни дафни ӯ сиришк афшондаед, // Мисрае бар ёди ӯ аз достонаш хондаед» [133, 507] гуфта шуда, вале шеъри комил баъд ба қалам омадааст. Аммо шоирони дигар, масалан, Қутбӣ Киром шеъри «Ба ёди Мирзо Турсунзода», Бозор Собир «Сафаре ба дилҳо» [89, 124-25]-и худро пас аз моҳи сентябри соли 1977, даргузашти шоир, навишта буданд, ҳарчанд муносибати дӯстонаи байни Турсунзода ва Лоиқ аз онҳо қавитар буд. Маълум мешавад, ки Лоиқ ин талафотро дуру дарозтар дар замири дил тааммул ва таҳаммул карда, худро ба гуфтани он омода сохтааст, то амиктару муаассиртар баён карда тавонад. Ва воқеан ҳам ин шеър бар шеъри шоирони дигар, ки ба он муносибат навиштаанд, аз ҷиҳати муҳтаво, маънову мазмун, ифодаи эҳсосоти фарогири талафот ва баёни бадеъ афзалтар буда, чеҳраи инсониву эҷодии Турсунзодаро бошукӯҳу мукаммулу дурахшонтар мучассам менамояд. Он аз 16 банди ҷаҳорпора иборат аст, ки дар вазни рамали мусаммани мақсур (маҳзуф) ва бо қофиябандии **ааба**, **ввгв** гуфта шуда, қобили қайд аст, ки ин қолабу вазн, то охир, ба як навъ нигоҳ дошта мешавад, ҳарчанд Лоиқ дар ашъораш ба вазну қолаб хеле озодона рафтор мекунад. Вале дар ин маврид, азбаски муҳтаво хеле гаронбору ғамангез аст, як оҳанг аз аввал то охир давом дода мешавад, ки ҳолу ҳавои марсияро ба ҳадди зарурӣ амиқу муаассир ифода карда, чеҳраи Турсунзодаро дар пардаи ғамбори марғи нобахангом намудор месозад.

Мирзо Турсунзода барои иҷрои вазифаҳои ҷамъиятиаш ба кишварҳои бисёри дунё сафар мекард, ки ба хотири пойдории сулҳ ва дӯстии байни халқҳо буд. Ин маъно дар ин банди шеър хеле хуб адо карда шудааст:

*Сайри дунё қардани ӯ сайри дилҳо қардан аст,
Раҳми дунё хӯрдан аст, аммо на дунё хӯрдан аст.*

*Гаит дар рӯи замин, то дид рӯи одамин,
Дил ба дунё додани ӯ дил ба даст овардан аст* [133, 509].

Дар ин шеър Лоик дар офаридани тарҳи чехраи шоирии Турсунзода аз ҳарфҳое, ки худи ӯ дар шеърхояш гуфтааст, моҳирона истифода мекунад. Масалан, мазмуни ин мисраи Лоик: «Аз замин нонрезаҳоро реза-реза чиду рафт» [133, 509] тақия ба ин мисраи шеъри «Нонреза»-и Турсунзода дорад: «Аз замин нонрезаҳоро чида мемолам ба чашм» [108, 146]. Ин байт ҳам, ки бо маҷозҳои зебӣ гуфта шудааст:

*Кокулони майдабофи духтаронро шеър кард,
Шеъри худ дар кокулони духтарон печиду рафт* [108, 146].

аз ин мисраи шеъри «Кокулат»-и Турсунзода маншаъ мегирад: «Майдабофӣ кард модар шуста тори кокулат» [108, 174]. (Мутаассифона, дар ин мисраи истифодаи калимаи «тор» ҷо наафтадааст, зеро «тор» маънои як тори мӯйро мебахад, ки бофта намешавад, ҳадди ақал бояд се тор бошад ё торҳо. Дар асл, «кокул» дастаи мӯй аст ва дар ин ҷо ба овардани калимаи «тор» ҳоҷат нест ва умуман, таъбири тори кокулро бофтаи вучуд надорад ва сохта шудани ҳам вайрон аст.) Банди 15 ҳам, ки бо мисраи «Боз аз мулки абад ҳам бингарад сӯи замин» [133, 510] оғоз мешавад, аз банди аввали шеъри «Замин»-и Турсунзода меояд, ки мегӯяд: «Дар фазо парвоз кардам гарчи аз рӯи замин...» [108, 122]. Дар баъзе бандҳои дигар, маҳал ва ашӯе, ки мабҳаси шеъри Турсунзода шудаанд, вобаста ба ин ё он ҳодисаи зиндагии шоир ёд оварда мешаванд, ки низ ба чехраи ӯ тарҳе зам мекунанд. Масалан, дар банди шашум аз дарёи Варзоб ва дар лаби он шеърхонии Турсунзода сухан меравад, ки байти дуҷум маҷоз ва ташбеҳи пӯшидаи зебӣ дорад, ки ба ду маъно омада, бар шаҳомати чехраи эҷодии

шоир меафзояд:

*Пеши худ то ҳол ҳайронам, ки он рӯзи саид
Ў газал мехонд бар мо ё ки дарё хонда буд?..* [133, 509].

Дар ин чо дарё ҳам ба маънои худи дарё, ки ташхис шудааст ва ҳам ба маънои шоир, ки ба дарё ташбеҳ гаштааст, омада, байтро бисёр ҳам зебову бадеъ чилва додааст. Ҳамин тарик, дар ин шеър Лоик дар тасвири чехраи эҷодии Турсунзода ҳам аз назаргоҳи худ ва ҳам аз ҳарфҳое, ки Турсунзода дар шеърхояш дар бораи худ гуфтааст, истифода карда, онро пурмаъниву серпахлу ба қалам меорад.

Шеърҳои ғиноии шахсиятии «Барои Маҳмуди Воҳид», «Дар чанозаи ҳамсолам» ва «Ҳамдарди кӯҳистон» (Ба хотираи Акашариф Ҷӯраев), ки ду шеъри аввал ба Маҳмуди Воҳид ва баъдӣ ба Акашариф Ҷӯраев бахшида шудааст, чехраи эҷодии онҳоро марғубу бадеъ менигорад. Шеъри «Барои Маҳмуди Воҳид», ки соли 1971, хангоми сисолагии ин ҳунарманди камназири театр навишта шуда буд, ишора бар он дорад, ки Маҳмуд Воҳид дар сабки ҳунармандии худ бесобиқа аст, бинобар он гӯшзад мекунад, ки: «Агар бераҳбалад бошӣ, // Равон шав қад-қадӣ дарё, // Ба умқи наҳр рӯзе мерасӣ, эй дӯст» [133, 376]. Ҳамин тарик, ин шеъри ба истилоҳ нимоӣ аз шаш банди мусаллас иборат буда, ҳунармандро талқин менамояд, ки аз роҳи худшиносӣ худгудозӣ биравад, то дар ниҳоят ба ҳар кучое, ки бихоҳад, бирасад: «Биёбӣ ҳар чӣ мечӯӣ, // Шиносӣ ҳар чӣ нашносӣ, // Расӣ бар ҳар кучое, ки бихоҳӣ, эй дилогоҳ!..» [133, 376]. Шеъри дуюм, ки сӯгномаи ҳалокати фоҷиавии Маҳмуди Воҳид буда, соли 1979 навишта шудааст, чехраи ўро дар айни дурахшандагии ҳунармандиаш ба ёд оварда, тарсим менамояд. Дар ин чо симои Маҳмуди Воҳид дар алоқамандӣ бо шахсияти инсониву эҷодии шоир нигошта мешавад, зеро онҳо на танҳо ҳамчун инсон бо ҳамдигар

дӯстӣ доштанд, балки ҳамчун шахсиятҳои эҷодӣ бо ҳам ҳамкорӣ ҳам мекарданд. Маҳмуди Воҳид, ки овози нота-крори марғӯладор дошт, аз ашъори шуарои кухану муосир барномаҳои дилпазири шеърҳои баргузор мекард, ки маъруфияту маҳбубияти ҳамагонӣ пайдо карда буд. Дар он барномаҳо шеърҳои Лоикро ҳам мехонд, ки дар сохтаниш бо шоир маслиҳату машварат менамуд. Бинобар он Лоик мегӯяд, ки:

*Дӯстам, дӯсти сухандонам,
Шеърро мисли ту кӣ медонад?
Баъди ту баҳри ташинағони сухан
Шеъри моро дигар кӣ мехонад?*

*Чи ҳунарманди саҳназеб будӣ,
Дар ту фарҳанги пиру барно буд,
Саҳнаи танги санъати тоҷик
Баҳри ту гӯӣ(?) саҳни дунё буд [133, 395].*

Дар шеър аз орзуҳои Маҳмуди Воҳид, ки дар саҳнаи тоҷик нақши Ҳамлети Шекспирро бозиданӣ буд, ёд карда, ба ҳунарманди ҷаҳонӣ будани ӯ ишора мешавад, ки айни воқеият буд. Дар мақтаб шоир гила аз «филкушу мушпарвар»-и даҳр карда, бо чунин байт бо дӯсташ видео мегӯяд: «Алвидо, дӯсти ҷавонмаргам, // Алвидо, эй бузургвори ҷавон!» [133, 395]. Ин ду шеъри ғиноии шахсиятӣ дар ду ҳолати мушаххас ба дӯсти шоир навишта шудаанд, яке ҳангоми роҳҷӯиҳои ҳунарманд ба олами ҳунар ва дигаре дар айёме, ки ӯ ин роҳро тай карда, ба манзили мурод расида, мутаассифона, аз олам дармегузарад, аммо шеъри «Ҳамдарди кӯҳистон», ки ба хотираи сарояндаи мумтоз Акашариф Ҷӯраев аст, ҳолати умумиро, ки аз ошноӣ бо ҳунари ӯ дар инсон ба вучуд меорад, тавсифу тасвир менамояд, ки он ба шахсияти овозхон тааллуқ мегирад. Ин

шеър дар қолаби чаҳорпора, бо қофиябандии **ааба, ввгв**, дар вазни ҳазаҷи мусаммани солим гуфта шудааст, ки онро серқофиягии банд ва равонии вазн хушоҳангу дилнишин сохтааст. Ба ин васила шоир хостааст, ки дар зехни хонанда як бори дигар савту навоҳои дилпазири ҳофизро зинда кунад ва ба ин манзури худ хеле хуб даст ҳам ёфтааст:

*Ту мехондию мешуд об ҳар як санги кӯҳистон,
Фарохо мешуду паҳно чаҳони танги кӯҳистон.
Ту мехондию метобид андар дидаи мардум
Ба чандин ҷилвае дунёи рангоранги кӯҳистон [133, 94].*

Дар саросари ин шеър ҳиссиёти самимонае, ки аз шунидани савту наво ва овози дилошӯби Акашариф Ҷӯраев дар дили инсон пайдо мешавад, доман густардааст. Махсусан, банди сеюми он бисёр ҳам зарифу хунармандона ва бо тасвири нозук, ки аз захмаи торҳои танбӯр дар рӯи мавҷи об маҳин ларзидани мавҷи нурро нишон медиҳад, гуфта шуда, ташбеҳи тозаи мақбуле ҳам дорад, ки пӯпаки танбӯрро ба кокулбанди духтарони кӯҳистон монанд мекунад. Дар ҳамин ҷо мухтавои сурудҳои ҳофиз, ки бештар ошиқона буданд, низ бо таъбироти мардумии маҷозии зебӯе, ҳамчун адо шудан ва гум задани дил, гӯшзади худро ёфтааст. Ба вазифаи радиф се бор такрор омадани калимаи «меларзад», ки ба торҳои танбӯр иртиботи танготанг дорад ва ҳам дар ҳар мисраъ дар вожаҳо садо додани ҳарфи «з» барои пироиши мусиконии шеър хеле хуб хидмат кардааст. Ин ҳама дар якҷоягӣ заминаи тасаввури фазои хунарнамоӣ ва чеҳраи эҷодии ҳофизро омода сохта, ин шеъри ғиноии шахсиятиро дар радифи бехтаринҳо қарор медиҳад:

*Чу аз ҳар захмаи ту торҳои ҷӯр меларзид,
Маҳин дар рӯи мавҷи об мавҷи нур меларзид.*

*Дили ошиқ адо мешуд, дили маъшуқа гум мезад,
Чу кокулбанди духтар нӯпаки танбӯр меларзид* [133, 94].

Шеърҳои ғиноии шахсиятии Лоик доманаи густардаи мавзӯӣ доранд. Қисмате аз онҳо дар таҳсину тамчиди шахсиятҳои бузургу баргузидаи адабию фарҳангӣ мебошанд, ки дар онҳо сухан аз забони шоир аст ва қисмате дигар ҳамчун марсия аз номи пайвандони наздиктарини даргузаштагон навишта шудаанд. Ин сабки гуфтор имкон медиҳад, ки дарду ғам ҳар чӣ сӯзонтар тасвиру ифода карда шавад, зеро сухан аз номи сӯгворест, ки наздиктарин шахсашро, масалан, падар писараш ва ё писар падарашро аз даст додааст. Шеърҳои ғиноии шахсиятии «Падарам, во падарам. Эҳдо ба равони поки тобноки Муродуллоҳи Шерализода», «Марсияи Чамшед» аз ҳамин навъанд. Шеъри аввал дар сӯги Муродуллоҳи Шерализода, ки сардабири рӯзномаи «Садои мардум» буда, соли 1993, бар асари муқовимати дохилӣ бегуноҳ ва ба тасодуф парронида шуд, аз номи фарзандаш гуфта шудааст, ки дар баробари ниҳоят ба дарду пурсӯзу гудоз буданаш, шахсияти ин инсонии начибро ҳам сурат мебахшад, ки аз ҷумла, бо ин сифатҳо ёд мешавад: *«Падари оқилу соҳибназарамро куштанд. // Падари қобилу соҳибҳунарамро куштанд. // ...Шӯълаи бому дарамро куштанд. // Нури шому саҳарамро куштанд. // ...Чавҳари маънии дунё падарам, // Падарам, во падарам, во падарам! // ...Шамъи ҷамъияти дилҳо буда, // Дар дили мақбара танҳо, падарам!»* [133, 459]. Ҳамин тариқ, шеъри «Марсияи Чамшед. Дар сӯгвории пизишки чавон Чамшед Осимӣ, ки аз тири қотилон кушта шуд ва дар тасаллияти қиблагӯҳи ӯ донишманди покнасаб Аслиддин Осимӣ...», ки ба шоир «зиёда ҳаққи бародарӣ доранд» [133, 462], соли 1994, аз забони падар гуфта шудааст. Ин шеър аз шеъри «Падарам, во падарам» ҳам пурсӯзу гудозтар аст, зеро дардаш ҷонсӯзтар аст, ки халқ ҳам мегӯяд, марги падару модар –

мерос, марги фарзанд – теги алмос. Ин шеър аз шаш банди чаҳорпора иборат буда, бо қофиябандии **аааа**, **бббб** ва байти восила, ки пас аз ҳар банд ба такрор омада, қофияи **аа** дорад, дар вазни раҷази мусаммани солим гуфта шудааст. Интиҳоби чунин қолаб, бо сершумории қофияҳо ва вазни хушоҳанг, ба шоир имкон додааст, ки сӯзу гудози падарро аз даҳшати фоҷиаи кушта шудани писар бо тамоми ҷонгудозӣ ифодаву тасвир намояд:

*Куштандат, о ҷону ҷигар, эй ҷашну суру иди ман,
Куштандат, о нури басар, эй бар замон тамҳиди ман.
Эй фаҳри ман дар зиндагӣ аз диду аз нодиди ман,
Ҳоки ду олам бар сарам, бар ин сари испеди ман.*

*Куштандат, о Ҷамшеди ман, Ҷоми Ҷами уммеди ман,
Эй андар ин зулматсаро маҳтоби ман, хуришеди ман.
На хотире ранҷондаӣ, на бар касе бад кардаӣ,
На ҳаққи мардум хӯрдаӣ, на моли мардум бурдаӣ.*

*Ҳатто дили як мӯрро н-афсурдаӣ, н-озурдаӣ,
Бояд бимиранд ин сагон, боре чаро ту мурдаӣ? [133, 462].*

Ин мисраъҳо аз оғози шеър буданд, ҳамчунонки ба назар мерасад, дар онҳо ба ғайр аз қофияҳои маъмулӣ, боз қофияҳои дохилӣ ҳастанд, ҳамчун «ҷону ҷигар – нури басар», «Ҷамшеди ман – уммеди ман», «хӯрдаӣ – бурдаӣ», «афсурдаӣ – озурдаӣ», ки оҳанги марсияро ғамангезу муассиртар месозанд. Ба замми ин, мисраъҳо, ки аз чаҳор тактеъ иборатанд, ҳар яке ба ду тактеи комил – мустафъилун мустафъилун ҷудо мешаванд, ки ин ҳам бар шадидии оҳанги нола меафзояд. Дар ҳавои ин нола, дар банди дуҷум, чехраи инсонии ин пизишки қурбоншуда бо сифатҳои «на хотире ранҷондаӣ, на бар касе бад кардаӣ» ва монанди инҳо тарҳрезӣ карда мешавад, ки дар бандҳои севуму

чаҳорум ҳам зикри фазилатҳои неки ӯ давом мекунад. Ҳамин тариқ, бо воситаи баёни дилхункунандаи нолаҳои падар, ки ҳам дарди худро мегӯяду ҳам сифатҳои писарашро ёд меорад, марсияе эҷод мешавад, ки дар баробари сӯғи падар, сурату сирати писарро ҳам бо муаассирии тамоми тасвири ифода месозад.

Дар эҷодиёти аксари шуарои нимаи дуоми қарни бист шеърҳои, ки ба Қаҳрамонони Чанги Бузурги Ватани солҳои 1941-1945 бахшида шудаанд, ба назар мерасад, ки ин аз муҳимии ин мавзӯ дар он солҳо дарак медиҳад. Ин навъ ашъор ҳам маъмулан ба навъи шеъри ғиноии шахсияти дохил мешаванд. Лоик ҳам дар ин мавзӯ, аз ҷумла шеърҳои «Сатрҳои нотамоми» (с. 1964), ба хотираи шоири чанговар Ҳабиб Юсуфӣ ва «Суруди хайрбод» (с. 1965)-ро, ки ба ёди Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ Исмоил Ҳамзаалиев бахшида шудааст, навиштааст. Аз ин шеърҳо шеъри дуоми пурбору бадеътар аст. Он аз забони худи қаҳрамон гуфта шудааст. Шеър лаҳзаи пешазмаргии ҳаёти қаҳрамонро муҷассам менамояд, ки дар он аз боз омадани баҳору ишқварзии навдилбохтагону ба гардунҳо печидани суруди ёр-ёр ёд оварда мешавад, ки бо онҳо қаҳрамон барои наҷоти дигарон «бар коми оташбори марг» рафта, бо азизон – модар, ояндаи ноҳида ва мардум хайрбод мегӯяд:

*Хайр, хайр, эй изтиробии савти «Наврӯзи Аҷам»,
Хайр, эй ҷашмони чори модарам.
Хайр, эй ду миллаи марғӯладори дилбарам,
Ҷомаи домодии манро ту пӯш, эй додарам!» [133, 36]*

Ифодаи таассурот дар ин шеър ба тариқи амудӣ боло рафта дар нуқтаи авҷи худ яқбора қатъ мешавад, ки бисёр муаассир аст. Мисраи мақтаъ ҳам тамоми ҳаяҷону таассуроти пешазмаргии қаҳрамонро ба пуррагӣ фаро гирифта, онро бадеу пурмаъно ҷамъбасти мекунад, ки муҳтавои гу-

стардаи инсонпарварона дорад. Ин маъно дар чомаи домодии худро ба додар, ба онҳое, ки зиндаанду ҳаётро давом хоҳанд дод, васият кардани \bar{u} ба тарзи аъло баён карда шудааст.

Ин шеър дар қолаби нимоӣ гуфта шудааст, ки дар шеъри муосири тоҷик, дар аввали аср, дар «Марши хуррият»-и Садриддин Айни таҷриба шуда буд, аммо ривочаш дар солҳои шаст, дар эҷодиёти Мӯъмин Қаноат ва Лоик сурат гирифт. Мӯъмин Қаноат дар он солҳо бо таҷрибаҳои эҷодии худ роҳи навабардориро дар шеър боз менамуд ва Лоик, ҳамчун шоире аз \bar{u} ҷавонтар, аз ин роҳ «пуршӯртар» дунболагирӣ мекард. Дар «Шеъри нава»-и Лоик, ки ба Мӯъмин Қаноат бахшида шудааст, ин маънӣ бори дигар тасдиқ мешавад. Ин шеър асосан аз рисолати иҷтимоии шеъру шоир суҳбат мекунад, ки мазмуни эҷодиёти Мӯъмин Қаноат дар ҳамин ҳуҷҷада мешавад. Бинобар он, чеҳраи ғиноии шоир Мӯъмин Қаноат дар он аз дидгоҳи рисолати иҷтимоии шоир, ки ба василаи ба ёд овардани ҳолатҳо ва сифатҳои зиндагиву осори Айни сурат мегирад, нигошта мешавад. Шеър акнун василаи танҳо дилхушӣ нест, асри нава тақозо дорад, ки он силоҳи озодиву ободии мардум ҳам бошад. Аз он ҷост, ки мегӯяд:

*Шеър бо хуни дилу нӯки синон таҳрир шуд,
Дарди асроасраи торихро тадбир шуд [133, 371].*

Дуруст аст, яке аз муҳимтарин масъалаҳои, ки дар шеъри нава матраҳ аст, ҳамин рисолати тозаӣ иҷтимоии шоир аст, ки ба «дарди асроасраи торих» бештар эътибор мебахсад ва то қадри имкон онро ба маърази таваҷҷуҳи чома мегузорад, ки ба давои он қӯшиш ба амал оварда шавад. Дигар чеҳраи шоир дар шеъри ғиноии шахсиятӣ аз ҳамин ҷиҳат марғубу моҳиятноктар аст, ки Лоик ҳам дар тарҳрезии симои эҷодии Мӯъмин Қаноат ин корро мекунад.

Бозор Собир аз аввалин қадамҳои эҷодияш гуфтани шеъри навро таҷриба мекард, ки ин хусусият дар шеърҳои ғиноии шахсиятиаш ҳам пайдост. Дар маҷмӯаи нахустини ӯ «Пайванд» (с. 1971) ду шеър ҳаст, ки ба шахсиятҳо бахшида шуда бошад ҳам, яке «Чароғ» (Гузаре ба оромгоҳи Ҷомӣ) ва дигаре «Ҳайкал» (Бахшида ба тасвири Пушкин), аммо дар онҳо ибрази таассуроти шоир аз мабҳаси тасвир, дар айни ҳол, оромгоҳ ва ҳайкал бештар аст, то андешаҳои отифӣ аз шахсияти ин шеърҳо. Бинобар он, ин шеърҳо ба навъи шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ мансубанд, ҳарчанд таъкиди бахшида шудан бар шахсиятҳо доранд. Аммо шеъри «Зиндагӣ», ки барои бародараш навишта шудааст, шеъри ғиноии шахсиятист. Дар он, ки аз ду банди ҷаҳорпора иборат аст, дар банди аввал андешаи отифии шоир дар бораи зиндагӣ, ки «ағбаҳои мушкилгард» ва дар паси он боз ҳам «ағбаҳои баландтар» дорад, бо ташбеҳ ифода шуда, дар банди дуюм аз фазилати бародар сухан меравад, ки онро бо фитрати бузургаш «ба пой ҷӯбин ҳам» тай карданиш мумкин аст: «Метавонад ба пой ҷӯбин ҳам // Тай кунад роҳи хеш то охир» [87, 60].

Дар Маҷмӯаи дуҷуми шоир «Оташбарг» (с. 1974) шеърҳои «Дарахти шеър» (Барои Мӯъмин Қаноат), «Пайванд» (Барои Дорои Дӯст) ҷой доранд, ки аз ин ҷиҳат қобили мулоҳиза ҳастанд. Шеъри аввал ҳам ба навъи шеъри ғиноии андешаҳои отифӣ мансуб мешавад, ҳарчанд таъкиди барои Мӯъмин Қаноат дорад, зеро дар он андешаҳои отифии шоир Бозор Собир дар бораи умуман ҷигунагии шеър аз назари ӯ изҳор мешаванд, ки, бешубҳа, тозаву мароқангезанд. Ин шеър танҳо аз ҳамин ҷиҳат, ҷигунагии рисолати умумии шеър, ба номи Мӯъмин Қаноат, ки шоири тозагӯст, нисбат гирифтаниш мумкин аст. Аммо, дар айни ҳол, агар ин шеър ба шоири дигари асил бахшида мешуд ҳам, чизе аз қимат ва дарки он кам намешуд, яъне дар он хусусияте, ки маҳз ба шахсият ва эҷодиёти Мӯъмин Қаноат нисбат

дошта бошад, ба назар намерасад. Вале «Пайванд», ки барои Дорои Дӯст аст, шеърӣ ғиноии шахсиятист, зеро дар он ҷузъиёте мавҷуданд, ки маҳз ба шахсияти шеър – Дорои Дӯст мансуб буда, симои ўро тарҳрезӣ мекунад. Дорои Дӯст, рӯзноманигор, дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» бо Бозор Собир ҳамкор ва дӯст буд. Ин шеър аз ҷиҳати қолаб нимоист, ки бо ин байт оғоз мешавад:

*Нанвиштаӣ ҳикояту шеъре нагуфтаӣ,
Аммо ту шоирӣ, ту нависандаӣ... [88, 45].*

Ҳамчунонки дида мешавад, ин шеър дар вазни музо-реи аҳрабу макфуфу маҳзурф (максур), ки афоилаш **мафъӯлу фоилоту мафойлу фоилун** мебошад, навишта шуда, аммо дар мисраи дуум, дар охир ду ҳичо – **илун** ҳазф гаштааст, яъне он ба тарзи озод гуфта шудааст. Дар ҳамин байт шеърӣ ҳикоя нанавиштани шахсияти шеър ва дар байтҳои дигар сифатҳои ў, ҳамчун «лабҳои баста», «нафси шикаста», «ду чашми пурҳаёл» ва монанди инҳо зикр мешаванд, ки ҳоси ин шахсиятанд. Ба замми он, дар бандҳои панҷуму шашум, шоир бо шукргузорӣ аз саҳме, ки ин шахсият дар шахси ўву эҷодиёташ гузоштааст, сухан меронад, ки хоҳ муболиғии фурӯтанона бошаду хоҳ ҳақиқат, барои комилтар нишон додани симои ў хидмат мекунад. Дар банди мақтаъ ин маъно бо таъбироти маҷозӣ ва ташбеҳҳо, шоирона хуб адо карда шудааст:

*Аз чашмаҳо ту дар дили ман ҷӯ кашидаӣ,
Бар навбаҳор дар дили ман раҳ кушодаӣ,
То мисраъҳои ман,
Рӯзе ҳазор навадӣ пурбаргу бар шаванд,
То қитъаҳои ман,
Чун қитъаҳои сабзи замин босамар шаванд [88, 45].*

Дар мачмӯаи «Мижғони шаб» (с.1981), ки пас аз ҳафт соли «Оташбарг» нашр шудааст, теъдоди шеърҳои ғиноии шахсияти зиёданд, аз ҷумла «Мучассамаи Айнӣ», «Теги Сино», «Қисмати шоир» (Дар сӯғвории Лохутӣ), «Туро ҳамчун Бухоро дӯст медорам» (Шукронае барои устод Ҷалол Иқромӣ), «Дар ёдбуди Муҳаммадҷон Раҳимӣ», «Барои Раҳим Ҳошим», «Ба хотираи профессор Темур Собиров», «Барои Лоик», «Сафаре ба дилҳо» (Ба даргузашти Мирзо Турсунзода), ки дар қолабҳо ва сабкҳои гуногун навишта шудаанд, ки муҳтавояшон тақозо доштааст. Масалан, «Мучассамаи Айнӣ», «Теги Сино» дар қолаби ҷаҳорпора, вале «Барои Лоик» дар қолаби озои нимоӣ навишта шудаанд. Аммо онҳое ҳам, ки дар як қолаби устувор навишта шудаанд, боз ҳам дар дохил дигаргунӣ доранд, ки натиҷаи ба қолаб озода рафтор кардани шоир мебошад. Дар дохили ҷаҳорпора тағйир хӯрдани тартиби қофияҳо («Мучассамаи Айнӣ»), аз вазни маъмулӣ як рукн зиёд ё кам сохтани мисраъҳо («Туро ҳамчун Бухоро дӯст медорам») ва монанди ин ихтиёрдорӣҳои шоир ҷой доранд, ки ҳама аз ин ё он ҷиҳат ба тақозои муҳтаво сурат гирифтаанд. Чизи дигари қобили қайд ин аст, ки аксари ин шеърҳо дар солҳои минбаъда саҳт таҳрир хӯрда, мухтасар гашта, баъзе ҳатто ном дигар карда, ба мачмӯаҳои пасина дохил шудаанд, ки хангоми таҳлил ба онҳо ишора хоҳад шуд.

Шеъри «Мучассамаи Айнӣ» [90, 7-8] дар аввал аз ду-воздаҳ банди ҷаҳорпора иборат буд, вале дар Мачмӯаи «Шоиру шеъре агар ҳаст...» (с. 2006) шакли таҳрирхӯрдаи он бо номи «Айнӣ» омадааст, ки то панҷ банд мухтасар карда шудааст. Аз ҳазфи калимаи «мучассама» дар унвони шеър маълум аст, ки шоир дар таҳрири нав тавачҷуҳи асосиро ба ҳуди шахсияти Айнӣ кардааст, ки, албатта, беҳтар аст, зеро шахсият муҳимтар аст ва шеърро якбора аз банди ҷаҳорум, ки дар он суҳан бевосита аз устод Айнӣ, оғоз додааст:

*Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,
Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.
Сарзамини мо худ аз осори ӯ сар мешавад,
Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад [94, 28].*

Дар банди дуҷум ва сеҷум аз захматҳои устод Айнӣ барои бо дарёи шодоби суҳан ошно қардани мардум, яъне аз ҷустуҷуву пайдо ва нашр қардани осори бузургон, ки ҳастии миллатро дар дарозии таърих собит менамуданд, суҳан меравад. Ин ду банд аз шеъри пешин омадааст, вале дар байти дуҷуми банди сеҷум шоир таҳрири муҳиме мекунад, байти «Дар Фаранг аз аҳди Сомон гар асар мекофтанд, // Дар Бухоро тӯдае дуздона зар мекофтанд» [90, 7] шакли «Дар Бухоро боҳабар буд мардум аз дунё агар, // Аз Алӣ буд боҳабар, аз Бӯалӣ буд беҳабар» [90, 28] мегирад, ки хеле ҷолиб аст, зеро, аз як тараф, суҳанро ба мавзӯи надиқтар меорад ва, аз тарафи дигар, дигар шудани назари шоирро ба мавзӯи Шарқу Ғарб нишон медиҳад. Ақидаи Бозор Собир, баъди ҳичраташ ба Амрико, дар бораи нақши Ғарб дар тақдири Шарқ бисёр манфӣ шуд, ки дар як қатор шеърҳои ин даврааш баён намудааст. Аз ин рӯ, ӯ байти ғавқуззӣ ва маҳсусан, мисраи «Дар Фаранг аз аҳди Сомон гар асар мекофтанд»-ро бо сабаби оҳанги мусбат доштани оид ғаъолияти Ғарб дар Шарқ, тамоман ба он шакле, ки овардем, дигар қарда, дар мисраи дуҷум ҳам афсӯси худро аз он ки мардум аз мубаллиғи мазҳаб хабар доштанду аз мубаллиғи дониш не, бо дард изҳор қардааст. Ҳамин тариқ, банди нухуми шеър банди ҷаҳорум ва банди ҳаштум банди панҷум қарор мегирад, ки банди мактаъ мешавад. Дар ин бандҳо ҳам хидмати устод Айнӣ дар дарёфтани шиносондани бузургони миллат, ба мисли Рӯдақиву Сино, ба ҷаҳониён таъкид шуда, дар охир ҳар як тоҷик ҳам ҳамчун нишоне аз осори ӯ хонда мешавад, ки сипосу қадр-

шиносии заҳматҳои ўст:

*Тоҷикистон гар на, ҳар як тоҷике осори ўст,
Хотири бедори мардум хотири бедори ўст* [90, 28].

Аз ашхоси таърихии адабиву фарҳангии бостон, Борбад ва Сино, дар ду шеъри шахсиятии Бозор Собир мавриди андешаҳои отифӣ қарор гирифтаанд, ки шеъри «Борбад» (Мачмӯаи «Бо чамидан, бо чашидан» с. 1987) баъд аз «Теги Сино» эҷод шудааст. Шеъри «Теги Сино» дар нашрҳои якуму дуум, ки дар мачмӯаҳои «Мижғони шаб» (с.1981) ва «Бо чамидан, бо чашидан» омадааст, бетағйир, аз даҳ банди ҷаҳорпора иборат мебошад, аммо дар китоби «Шоиру шеъре агар ҳаст...» (с. 2006) то ҳашт банд мухтасар шудааст, ки аз шеъри аввал танҳо ҳафт мисраъ дар шакли пешин боқӣ монда, дигар ҳама каму беш ва ё тамоман аз нав таҳрир хӯрдаанд. Чунин мулоҳиза мешавад, ки шоир аз шеъри пешин аз банду мисраъҳои иттилоотӣ сарфи назар карда, мисраъҳоero гирифтааст, ки пурмухтавову бадеъанд ва таҳрирро ҳам бо манзури фишурда ва бадеътар сохтани шеър ба ҷо овардааст. Азбаски муқоисаи ин таҳрирҳо манзури ин рисола нест, дар ин ҷо нусхаи охирин баррасӣ карда мешавад. Аммо як нуктаро бояд қайд кард, ки дар солҳои ба сиёсат гаравидан ва дар натиҷа ба Амрико ҳичрат кардани шоир, назари ӯ ба ҳукумат манфӣ гашта буд ва ин ақида дар эпиграфи тозае, ки ба ин шеър дохил кардааст, равшан намудор аст: «Ҳама қонунҳо ҳукуматианд, ғайри «Қонун»-и Бӯалӣ Сино» [90, 22]. Ин қонунҳоро ба ин тарз ба ҳам муҳобил гузоштан, албатта, як тазоди сабуки зоҳирӣ сохтан аст. Вале дар мачмӯъ моҳияти ин шеър дар нишон додани шахсият ва илму адаби Абӯалӣ ибни Сино ҳамчун зода ва парварандаи марзу бум ва фарҳанги тоҷик аст, ки бар алайҳи ин воқеияти таърихӣ фарҳангӣ асрҳост, ки аз ҷониби турку тозӣ даъвоҳои

беасоси соҳибият карда мешавад. Баёни ин маъно аз оғоз ба гӯш мерасад:

*Турку тозӣ ҳар қучо даъвои Сино мекунад,
То ба боми шуҳрати ӯ нардбон пайдо кунад,
Лек Сино нардбонаширо ба бомаи бурдааст,
Турку тозӣ барҳадар ин турктозиҳо кунад [90, 22].*

Дар ин банд, ки маънои бузургии Сино ва ба соҳибияти ӯ даъво доштани турку тозиро бо мачозҳо, аз чумла, боми шуҳрат, нардбон, бом шоирона хуб ифода намудааст, дар мисраи «Турку тозӣ барҳадар ин турктозиҳо кунад» дар як мисраъ омадани таъбири турку тозӣ ва турктозиҳо чиноси хуберо ба вучуд овардааст, ки манзурро мучазу хотирмон пироиш додааст. Дар банди дуюм ба миллати тоҷик тааллуқ доштани Сино низ ба воситаҳои бадеъ хуб баён шудааст, ки мисраи «Бӯйи Сино мекунад ин халқ аз даври қадим» [90, 22] аз чумлаи онҳост:

*Аз азал доруи тоҷик решаи хор асту лек
Бӯйи Сино мекунад ин халқ аз даври қадим,
Метавонӣ аз забони пиру кампираи шунид:
«Дасти ман не, дасти ман не, дасти Лукмони ҳаким!»*
[90, 22]

Дар мисраи чаҳорум нақли таъбире аз табибони халқ, ки хангоми табобат ба забон меоранд, қобили тавачҷух аст: «Дасти ман не, дасти ман не, дасти Лукмони ҳаким». Шоир номи ин чехраи афсонаиро, ки аз замони ҷоҳилияти араб аст, вобаста ба номи Сино оварданаиш шояд аз он сабаб бошад, ки, аввалан, қидмати алоқаи мардуми тоҷикро бо илми табобат нишон диҳад, ки он аломати бостонии фарҳанги ӯст ва, сониян, номи Лукмон дар осори фарҳангии мардуми тоҷик ниҳоят фаровон ёд мешавад. Ин халқ

на танҳо бӯйи Сино мекунад, балки барои баровардани ниёзи таърихии худ, ки ғайри «дарди бедаво нақди дигар» надошту «Интизори нӯшдору буд Сӯхробаш ханӯз // Дар сари дасти падар, хуншор аз дасти падар», «Бӯалиро... ба даҳр овардааст» [90, 22], ки далели доимо дар оби зояндагӣ сабз будани решаи ўст. Ҳар тарҳе, ки шоир бар симои халқ меафзояд, ба чеҳраи Сино нисбат мегирад ва ҳар тарҳе, ки бар симои Сино илова мекунад, бар чеҳраи халқ зам мешавад, зеро ҳар дуи онҳо ба ҳам тавъаманд. Бинобар, ин банди бадеъ ва пурмухтаво, на фақат ба халқи тоҷик, балки ба ҳар ду – халқ ва фарзанди ӯ, Сино, тааллуқ мегирад:

*Қиссаи мурғи самандар пеши ман афсона нест,
Саргузашти мардуми печидафарёди ман аст, –
Он ки месӯзад, вале аз тӯдаи хокистараи
Мекунад парвоз чун паррандаи оташтараст* [90, 22].

Дар дарозии таърих Сино ва халқ ба мадади ҳамдигар мерасиданд, бинобар ҳамин ҳам, баъд аз даврони Абӯалӣ ибни Сино, вақте ки Чингизи муғул «девори Бухороро» шикаст, бар муқобили тиру теғи ӯ «Халқи тоҷик теғи дармонбахши Синоро гирифт, // Теғи дармонбахши Сино рӯи дунёро гирифт» [90, 23], мегӯяд шоир, ки ин ҳақиқатро собит намояд.

«Борбад» шеъри ғиноии шахсиятии муфассалест, ки аз ёздаҳ банди асосан чаҳорпора иборат буда, дар дохил мисраъҳо каму беш оварда мешаванд. Он дар вазни ҳазачи мусаммани солим ба қалам омадааст. Дар ин шеър Борбад ҳамчун хунёгари беназир, шахсияте, ки таҷассуми фарҳанги ориёӣ ва бедории миллист, намудор мешавад. Ин мисраъҳои шеър далели ин гуфтаҳо ҳастанд: «Забонаш чун забона будааст аз оташи Зардушт, // Варо куштаст он ки оташи Зардуштро мекушт [91,194]. Ва ё ин ҳам:

*Кашида Борбад дар пардаи бам шеҳаи Шабдез,
Ба шабҳои сиёҳе қарда мардумро ҳама шабхез.
Чу бо барбат алайҳи барбарият буда тадбириаш,
Ба зер оварда ҳар ҷо барбариро пардаи зераш [91,195].*

Муҳтавои асосии шеъри «Борбад» пайванди ҷонии хунёгар бо фарҳанги миллӣ ва гиромидошти он мебошад, ки барои он ҳозир аст бар зидди ҳама гуна барбарият бо баҳои ҳастии хеш қиём намояд. Дар роҳи ин мубориза аз дасти хулафои араб панҷаҳояш бурида мешавад, то барбат зада натавонад, лабҳояш дӯхта мешавад, то таронакҳои хуросониашро ҳонда натавонад, аммо мардуми Хуросон ҳам чун аз ин барбариятҳо огоҳ мешаванд, «Халифоро ба ҳар ҷо дида, он ҷо ҳисса бинмуда», аз «қиблаи тозӣ» рӯ «Ба сӯи қиблаи Зардушту хурмузӣ...» меоваранд. Дар ин шеър шахси худӣ шоир ҳам иштирок дорад, маълум аст, ки ӯ дар аввал ҳамчун ровӣ ҳузур дошт, вале чун сухан ба ин бедодӣ ва беадолатиҳои таърих мерасад, ки бар замми ҳамаи он боз таснифҳои Борбадро номдорони замон ба номи худ мегардонанд, дигар шоир таҳаммули дар нақши ровӣ монданро намекунад ва ҳамчун шахси шоир мегӯяд:

*Ба номи Борбад шеъри сафедеро, ки месозам,
Ту гӯӣ бар сари ин хаткашиҳо шир мерезам,
Ман аз болои номаи мебарам бо шир хатҳоро,
Хатоҳоро... [91,195].*

Аз ин бармеояд, ки дар шеъри ғиноии шахсиятӣ дар мавриди зарурӣ чанд шахсият ҳузур дошта метавонад, ҳамчунонки дар ин шеър шахсиятҳои Борбад, ровӣ ва шахси шоир мавҷуд буданд, ки ҳар яке дар устухонбандии шеър ва ифодаи маъно вазифаҳои мушаххаси худро доштанд.

Шеърҳои «Аҳмади Дониш» (январӣ с. 1990) ва «Ҳайкали Фирдавсӣ» (тирамоҳи 1992), ки низ ба ин ду бузургво-

ри илму адаб бахшида шудаанд, шеърҳои ғиноии шахсиятианд. Бояд қайд кард, ки Бозор Собир пеш аз ин ҳам ба шахсияти Фирдавсӣ рӯй оварда, шеъре бо номи «Фирдавсӣ» (Маҷмӯаи «Бо чамидан, бо чашидан... с. 1987) гуфта буд, аммо хангоми навиштани шеъри дуҷум назари ӯ ба воқеоти таърихӣ хеле тағйир хӯрда буд, ки асараш дар шеъри дуҷум ҳувайдост. Мавзӯи ин ду шеър ба ҳам мутафовитанд, шеъри аввал асосан аз заковат ва мақоми олии шоирии Фирдавсӣ ва таассуроти шахси шоир Бозор Собир аз он сурат гирифтааст, ки хеле муфассал буда, ҳафтаду нӯх мисраъ дорад, ки дар вазни музореъи аҳрабу макфуфу маҳзуф (мақсур) (иборат аз 14 хичо), гуфта шудааст. Агар шоир бо ҳамон меъёре, ки дар вақтҳои охир шеърҳои дигарашро аз нав таҳрир мекунад, ба ин шеър биандешад, онро шояд хеле мухтасар кунад, зеро шохчабандихое дорад, ки аз онҳо сарфи назар кардан инсичоми шеърро бештар қавӣ хоҳад кард. Масалан, дар ҳамон шакли мавҷудааш ихтисори бандҳои ду, се, даҳ танҳо бар манфиати якпорчагии шеър хоҳад буд, ҳарчанд дар вақти таҳрир шеър метавонад тамоман ба сурати дигар сохта шавад. Ин, албатта, ба ихтиёри шоир аст, вале истехкоми зарурӣ надоштани онро қайд кардан шарт аст. Нуқсонҳои вазн – сактаҳоро, ки ҳаштост, баргараф кардан низ айби онро камтар хоҳад кард. Вале ҳоло дида мешавад, ки шоир ба ин шеър аз ин талабот ҳам саҳттар муносибат карда, аз он танҳо як байти матлаъро гирифта, бо номи «Меҳи ситорақӯб» дар маҷмӯаи «Шоирӯ шеъре агар ҳаст...» (с. 2006) дохил кардааст:

*Хуришед рафту аз наси хуришед баста шуд
Меҳи ситорақӯби дари чармӣши шаб [94, 74].*

Шеъри «Ҳайкали Фирдавсӣ» дар замони ба ҳаракат ва ҳизби ба ном «демократӣ» пайвастании Бозор Собир навишта шуда, ақидаҳои онвақтаи ӯро ифода кардааст,

ки шояд ҳоло ӯ ин шеърро аз эътибори худ соқит карда бошад, аммо азбаски он дар китобаш вучуд дорад, мавриди сухан қарор мегирад. Мавзӯи ин шеър дар маркази пойтахт ба ҷои ҳайкали Ленин гузошта шудани ҳайкали Фирдавсӣ буда, таассуроти шоир дар атрофи ҳамин воқиа баён мешавад, ки аз он чигунагии чехраи шахсиву эҷодӣ, мақому мартабаи шоириву ватанпарастии Фирдавсӣ аён мегардад. Ҷолибтарин банди шеър ин аст, ки дар мақоми Фирдавсӣ мегӯяд:

*Осмодро мехарошад номи Фирдавсӣ,
Чун ливои ковиёнӣ,
Чун шиори ориёнӣ.
Номи ӯ фоте (?) ҳаи майдон,
Номи ӯ омину бисмиллоҳи користон,
Номи ӯ номи худои паҳлавию паҳлавонӣ [92, 7].*

Азбаски ҳайкали Фирдавсӣ ба ҷои ҳайкали Ленин гузошта мешуд, табиист, ки шоир муносибати худро ба ҳар ду ин шахсият баён менамояд, ки чунин аст:

*Эй зиҳӣ, Мақсуди Икром,
Шаҳрдори соҳибикром,
Ҷои Ленинро ба Фирдавсӣ ту додӣ,
Ончуноне маснади Заҳҳоки моронро
Пири тӯсӣ бар Фаридун дод... [92, 8].*

Дар ин шеър, табиист, ки оид ба мақоми Фирдавсӣ ҷои баҳс нест, он метавонад баландтар бошад, ки пастигар не, вале баҳс оид ба мақоми Ленин аст, ки он ҳам баҳси худи шоир аст, зеро дар як муддати кӯтоҳ, ин шеър дар китоби «Симҳор», ки соли нашраш 1999 мебошад, омадааст, вале дар китоби «Ҳуни қалам», ки соли 2010 ба ҷоп расидааст, чанд шеър ҳаст, ки ситоиши Ленину Сталину

низоми коммунистиро мекунад. Яке аз онҳо «Дар Душанбе чои ҳайкали Ленин холист» ном дорад, ки дар таърихи 09.02.2005 навишта шудааст, яъне фосилаи вақт панҷ-шаш сол аст, фикре баён мешавад, ки сад дар сад муқобили аввала аст. Дар шеъри нахуст, чунонки дида мешавад, шоир Лениро ба Заҳхоки морон монанд мекунад, вале дар шеъри дуюм ўро на танҳо аз Фирдавсӣ, балки аз тамоми фиръавну хокону Дорову Кисрову Сосониву Сомониву Искандари Румиву болотар мегузорад ва ҳатто мегӯяд:

*Худо ҳам чои Лениро намегирад,
Худо ҳам бо ҳама пайгамбари муъҷи(?)запардозаш [95, 12].*

Дар ин ҷо, дар айни ҳол, на ақидаи Заҳхоки морон будани Ленин ва на чои ўро гирифта натавонишани Худо бо ҳама пайгамбарони муъҷизапардозаш мавриди баҳс аст, зеро шоир дар дигар қардани ақидааш озод аст, ҳарчанд ин, бешубҳа, аломати камолоти шахсият ҳам нест. Таҳқиқи одилона ва оқилонаи он ба дасти таърих хоҳад буд, вале он нуқта қобили қабул нест, ки мақоми Ленин аз ҳисоби тамасхур ба Фирдавсӣ бардошта шавад, ки дар ин шеър чой дорад, зеро мақоми Фирдавсӣ дар тўли ҳазор сол аз имтиҳони таърих гузаштааст, ки он ҳоло Лениро, аввалан, дар пеш аст ва, сониян, ин мақомҳо дигар-дигаранду қобили муқоиса нестанд, чунки яке мақоми шоир асту дигаре мақоми давлатдор.

*Ба чойи ҳайкали Ленин
Шитобон ҳайкали Фирдавсӣ(?) барпо шуд,
Фашиш як қабза гул дар тарки дастораи,
Чароги мил-милақ дар даст савготаи.*

*Вале Ленин нашуд Фирдавсии шоир,
Чунон ҳам тирборон шуд, ки Маҳмудаи агар медид,*

Механдид.

Ва чун майдонгарибон як шаби торик

Шикофи тирҳо дар синааш бигрехт [95, 11].

Шеър, маълум аст, ки моли мантиқ нест, аммо ҳарф ин ҷост, ки бемантиқ ҳам нест, бинобар он вақте ки Бозор Собир аз Фирдавсии шоир Ленин шуданро талаб мекунад, ба ҳамин минвол аз Ленини давлатдор Фирдавсӣ шуданро талаб кардан комилан равост, ки дар он ҳолат Ленин ҳам ҳеч мешавад, яъне бунёди муқоиса, ки аз шоир кори давлатдорро талаб мекунад, хароб аст. Ҳарчанд ҳар кас мефаҳмад, ки сухан ин ҷо маҷозӣ буда, шоир хидматеро, ки барои хушбахт кардани халқ карда мешавад, дар назар дорад, вале бо вучуди ин ҳам, ин тарзи муқоиса дуруст нест. Ба замми он, дар бораи Фирдавсӣ бо чунин таъбирҳо «ҷароғи мил-милақ дар даст савғоташ», ҷароғи мил-милақ, яъне «Шоҳнома» ва «чун майдонгарибон...бигрехт» сухан рондан аз фарти беадабӣ ва кадрношиносист, ки аз ҷониби шоире чун Бозор Собир, ки худ дар тамҳиду тамчиди Фирдавсӣ шеърҳо гуфтааст, воқеъ шудани он боиси таассуф ва таачҷуб аст. Боз ба замми он ки худи шоир Бозор Собир бар зидди ҳамин гуна безътиборӣ ба бузургони пешин ва ҳештанношиносист, ки, масалан, дар шеъри «Аҳмад Дониш» аз он бо афсӯсу надомат сухан мегӯяд. Ин шеър пас аз ҷопаш дар Маҷмӯаи «Чашми сафедор» (с. 1991) дар китоби «Шоире шеъре агар ҳаст...» (с. 2006) омада, дар тафовут аз шеърҳои дигар, ки онҳоро муаллиф саҳт таҳрир карда ва ё ҳатто аз нав навиштааст, ба шакли аввала, танҳо бо таҳрир дар як байти банди охир ва бо илова кардани ин эпиграф аз худи Аҳмади Дониш – «Аз қабри ту фаромӯш карда бошанд ва надонанд, ки мақбараи ту кучост», ба ҷоп расидааст. Он дар қолаби ҷаҳорпора, бо қофиябандии озод гуфта шудааст.

«Аҳмади Дониш» шеърест, ки дар он муаллиф барои

офаридани чеҳраи ғиноии шахсиятии ӯ аз воситаҳои сюрреалистӣ истифода кардааст. Муҳтавои он аз масъалаи бегъэтибории мардум ба бузургон ба ҳам меояд, ки он ҳам, албатта, натиҷаи дар зинаи пасти инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва маънавию фарҳангӣ қарор доштани ҷомеа мебошад, ки аз ҳештаншиносӣ фаромӯш кардааст. Мавзӯи шеър асосан дар гирди аз ҷониби мардум ба гарди фаромӯшӣ дода шудани хона ва қабри бузурге, ҳамчун Аҳмади Дониш мечарҳад, ки барои худҷӯию худбӣ ва равшан кардани онон ранҷу риёзат бурдааст, вале ҳосил он аст, ки ононаш аз ёд бурдаанд. Сужаи ғиноии шеър аз он иборат аст, ки шабе Аллома Аҳмади Дониш дар мазори хеш паҳлу мегардаду бармехезад ва барои лавҳу қалам ба сӯи хонаи худ раҳсипор мешавад, вале хонаи худро наёфта, пас бармегардад, ки марқадашро ҳам пайдо намекунад. Ин маъно дар даҳ банди ҷаҳорпора хеле хуб инъикоси бадеӣ ёфтааст. Чеҳраи Аллома ҳамчун донишманде, ки ҳамеша дар фикри илму амал будааст, нигошта мешавад, ӯ ҳатто дар «дар қаламрави авҳом» ҳам хуфта бошад, дар андешаи «қаламу лавҳу ҷадвалаш» аст: «Ҷарчанд дар қаламрави авҳом хуфта буд, // Лавҳу қалам зи хогири аълам нарафта буд» [94, 26]. Дар банди сеум ба сӯи хонааш раҳсипор шудани Аллома бо суvari ҳаёл ва тасвири зебои шаб чунин сурат гирифтааст:

*Бархест аз замини Бухорои чун бухор,
Рафт аз барои лавҳу қалам сӯи хонааш.
Маҳ дар фазо чу косае (?) дар байни об буд,
Паҳлу ба паҳлу шаҳри наву куҳна хоб буд [94, 27].*

Дар ин сафари фантастики худ Аллома ҳайкале мебинанд, ки «Чарминапӯш, кепии чарминааш баланд» асту бо ӯ ношиносу ба бухороӣ ҳам ҳеч хос нест, яъне ҳайкали Ленин, ва шаҳраш пур аз хонаҳои сафед асту дар байни онҳо

кулбаи урфии \bar{u} ба назар намерасад ва чун бармегардад \bar{u} ро махрумияти дигари ғамборе пеш меояд, ки «марқади хораш» пайдо нест: «Дар бора низ марқади хораш наменамуд, // Он \bar{g} ӯри бе катибаи зораш наменамуд» [94, 28]. Дар банди мактаъ, ки ин сафар ва таассуроти ғамангези он чамъбаст мешавад, субҳ мерасад ва «дар он \bar{g} ӯшаи хароб» бо ашки шабнам мегиряд, зеро «Аз махдуми муҳандису аз аълами нучум // Монд оқибат бухории гумгӯру хонагум» [94, 28]. (Мутаассифона, нучум бо гум қофия намешавад, зеро нучум «вов» дораду гум на). Ҳамин тариқ, ин шеър дар баробари ғамномаи қисмати Алломаи Аҳмади Дониш буданаш, хушдорест ба пасиниён, ки ба қадри пешиниёни бузургвори худ расидан қарзи худро дар назди онҳо адо кардан аст.

Як силсила шеърҳои Бозор Собир ба ашхоси гуногуни муосир ва ҳамқаламонаш, ба замми онҳое, ки дар болотар зикр шуданд, аз ҷумла, ба устод Сотим Улуғзода («Ба устод Сотим Улуғзода»), Муҳаммадҷон Шукуров («Соядасте барои Муҳаммадҷон Шукуров»), Шарифҷон Ҳусейнзода («Сипос» Ба устод Шарифҷон Ҳусейнзода), Аслиддин Осимӣ («Барои Аслиддин Осимӣ») (Маҷмӯаи «Бо чамидан, бо чашидан...» с. 1987), Акбар Турсун («Барои Акбар Турсун»), (Маҷмӯаи «Чашми сафедор», с. 1991), Раҳими Муслмониён («Ту бисмиллои раҳмону раҳимӣ», с. 1999) бахшида навишта шудаанд, ки баъзеи онҳо дар чопҳои минбаъда каму беш, баъзеи дигар саҳт таҳрир хӯрда ва ё аз нав навишта шуда, дар баъзе номҳои бахшидашудагон сарфи гашта, ба чоп расидаанд. Таҳрирҳо бештар ба ҷиҳати боз ҳам мухтасару комилтар шудани шеърҳо ба амал омада, сарфи назар кардани номҳои бахшидашудагон ба дигар шудани муносибати шоир ба ашхоси шеър, ки сабабҳои ақидавӣ ва ё муносибати инсонӣ доранд, сурат гирифтааст.

Шеърҳои «Барои Раҳим Ҳошим» дар чоппи аввал аз нух банди чаҳорпора иборат аст, вале дар маҷмӯаи «Шоиру шеъре агар ҳаст...» танҳо банди мактаъ гузошта шуда, ди-

гар бандҳо ихтисор карда шудаанд. Дуруст аст, ки ин банд манзури шоирро беш аз ҳама бадеъ ва мучаз ифода карда, хусни мактаъ аст:

*То бувад фарҳанги тоҷик,
Номи ӯ монад муқаррар,
На дар аввал, на дар охир,
Чун гуле дар байни дафтар [94,72].*

Ин хулосаи шеър аст, аммо дар ҳашт банди боло, ки бандҳои хубу бадеъ ҳам доштанд, масалан, бандҳои 1, 2, 4, 8, заминаи ба чунин хулоса расидан баён шуда буд, ки барои тасавури мукамалтари чеҳраи инсониву эҷодии шахсияти ғиноии шеър, Раҳим Ҳошим, мавод меод, бинобар он онҳоро бо каме таҳрир ва ё дар ҳамон шакл нигоҳ доштан беманфиат набуд. Аммо ихтисор ва таҳрире, ки шоир дар шеъри «Ту бисмиллои раҳмону раҳимӣ» кардааст, мақбул ба назар меояд, зеро манзури ӯро ҳамон банди сеюм, ки бо таҳрир аз нав сохта шудааст, комилан ифода намудааст. Ин шеър дар нашри аввал аз панҷ банди мухаммас иборат буд, ки қофиябандҳои гуногун дошт, вале дар нашри охир аз се байти маснавӣ ба ҳам омада, чанд баробар мухтасар шудааст. Ҳамин тариқ, шеъри «Сафаре ба дилҳо», ки ба ёди Мирзо Турсунзода бахшида шуда буд, дар ду нашри аввал дар шакли пешин, иборат аз нух банди ҷаҳорпора бошад, дар ҷопи охир бо номи «Сафари шоир», аз ҷаҳор мисраи маснавишакл иборат аст, ки аз шеъри пешин танҳо як байт мондааст:

*Ин сафар наздик буд раҳ, то лаби Варзоб буд,
Лек чун Варзоб дар ҷашмони мардум об буд [94, 72].*

Як дастаи дигари ашъори ғиноии шахсиятии Бозор Собир ба даргузашти дӯстон, наздикону пайвандони ӯ гуф-

та шудаанд. Шеърҳои «Ба хотираи бародарам профессор Темур Собиров», «Доғнома» (Ба ёди Назира Қахҳорова), «Ёдкарди Ҷумъа Одина», «Ёдат ба хайр, Муаззама» аз ин чумлаанд, ки дар онҳо ифодаи дарду ғами шоир саҳт муассиранд, махсусан, агар шеър ба пайвандони ӯ, ҳамчун бародараш, Темур Собиров, бахшида шуда бошад, дар баробари ин боз аз фазилатҳои касбии онҳо сухан меравад. Ба ҳамин тарз, агар онҳо олим бошанд, аз олимӣ ва агар шоиру нависанда бошанд, аз хусусияти эҷодии онҳо сифатҳои оварда мешаванд, ки тарҳи чехраи инсонӣ ва илмиву эҷодии онҳоро комилтар менамоянд. Ҳоло барои исботи ин қазия ба ду шеъри ғиноии шахсиятӣ, ки яке ба хотираи бародараш, олими риёзӣ ва дигаре ба нависандаи ҷавонмарг, Муаззама, навишта шудааст, ба манзури таҳқиқ назар менадозем. Шеъри «Ба хотираи профессор Темур Собиров» аввал дар маҷмӯаи «Мижғони шаб» (с. 1981) ва баъдан дар китоби «Шоиру шеъре агар ҳаст...» (с. 2006) дар унвон бо иловаи калимаи «бародарам» ва чанд таҳрир дар дохили шеър ба нашр расидааст. Ин шеър дар қолаби ҷаҳорпора, иборат аз 11 банд, дар вазни рамали мусаммани садру ибтидо солиму махбуни маҳзуф (мақсур) ва қофиябандии озод дар дохили банд, навишта шуда, бештар дарду алами ҷонсӯзи шоирро аз даргузашти бародар ифода намудааст, то чехранигории бародарро, ки табиист, зеро дар ин ҳолат инсонро фаварони ғаму ғусса фаро гирифта, баёни дарзамонӣ меҳақад, ки шоир ҳам ҳамин корро кардааст. Аз ҷумла, дар бандҳои сеvu ҷаҳор ин андӯҳи ҷоншикор ҷунин, ба воситаҳои бадеъ, ба забон оварда мешавад:

*Бог рафтам, ки ман аз дору дарахташ нурсам,
 Боги зарде, ки чу ман табзада буд бечора,
 Бог нашинида маро, барги хазон афшонид,
 Кард пирохани зардӯзии худ садпора.*

*Нигарон сӯи ҳаво аз қафаси мачнунбед,
 Ҳайф хӯрдам, ки гами хеш нахӯрдам барвақт.
 Нигарон сӯи ҳаво аз қафаси мачнунбед,
 Ҳайф хӯрдам, ки барои чӣ намурдам барвақт [94, 37].*

Шоир, то рафтан ба боғ, суроғи додараширо аз роҳи хаёлу аз раҳи бод чуста, пайдо накард ва ба боғ омаду ин манзараи дардоварро дид. Шоир аввал боғро бо пурсиши худ ташхис кард, то ба ҳиссиёташ наздиктар шавад, онро ҳамчун худ табада дида, ташбеҳ сохт, пас боғро боз ташхису баргҳои ҳазони онро ба пирохани зардӯзӣ мушобех дарёфта, аз қафаси мачнунбед, ки низ ташбеҳи зулфони давродаври ин дарахт аст, ба осмон нигариста, аз фарти сӯзу гудоз ҳасрати барвақттар намурданаширо ба забон овард. Ҳасрат мекунад, чаро барвақттар намурд, ки аз ёди бародар обу адо нашавад ва бо доғи бародар ба тадрич намирад ва пасон ба ҳаво менигараду манзареро мебинад, ки тархе бар чеҳраи бародар меафзояд. Дар он манзара, дар байни «абри гузар тӯдаи дафтар», «болишу бистар» мебинад, ки ба аҳли илму дониш, китобу дафтар ва як муддат бар асари беморӣ бистарӣ будани додар ишорат дорад. Дар бандҳои минбаъда шоир аз таассурот ва тасаввуроти худ аз даргузашти додар суҳан ронда, аз абр –«аз олами абрӣ» хабар меурсад, ки оё дар «паси талҳои булӯрии ҳаво ҷои» додари ӯ нест. Аз ин пурсиши ӯ малак бар фалак ончунон саҳт меҳурӯшад, ки «аз ашки равон» замину замон тар мешавад ва шоир бар мақтаи шеър мерасад:

*Нигарон сӯи ҳаво будаму хобам бурдаст,
 Шудам аз чак-чаки борони дарахтон бедор,
 Задам оҳе, ки чаро то абадам хоб набурд?
 Оҳ, безорам аз ин дидани дунё, безор! [94, 38].*

Дар ин ҷо овардани мақтаи пешинаи шеър ва муқои-

са бо таҳрири охир бе манфиат нест, зеро аз он як нуктаи муҳим равшан мешавад. Бозор Собир ҷонибдори шеъри мусаввар аст ва баъзан дар ин азми худ ифрот мекунад, ки дар натиҷа таассурот дар паси тасвири зиёд монда, аз муассирии худ мекоҳад, зеро дарки хонанда аз рафтан ба умқи эҳсосот ба олами беруни тасвиrot кашида мешавад. Ҳамин гуна ҳолат пас аз хондани нусхаи пешинаи ду банди охири шеър ба вучуд меояд, ки шояд шоир онро ҳис карда, ба шакли тоза ба таҳрир даровардааст. Чунин аст нусхаи аввалаи ин ду банд:

*Нигарон сӯи ҳаво будаму хобам бурдаст,
Шудам аз чак-чаки борони дарахтон бедор.
Нигарам, кӯҳ паси сар задааст аз рӯяш
Шаби гирёни гамомии маро чодарвор.*

*Дили ман обу вале аз шафақи алвонӣ
Ҳамчу табхола лаби гарми уфуқ гул баста.
Задам оҳе, ки шафақ нест, замин мебандад,
Саҳар аз доғи дили гумшудаҳо гулдаста [90, 60].*

Аз ин мисраъҳо чунин ба назар мерасад, шоир ба та-
свир дода шуда, ҳатто фаромӯш мекунад, ки табиат бо ӯ
ҳамдил буду хун мегирист, вале дар ин ҷо «...аз шафақи
алвонӣ ҳамчу табхола лаби гарми уфуқ гул» мебандаду
«замин ... саҳар аз доғи дили гумшудаҳо гулдаста» мегӯяд,
ки ин тасвиру ин ҳарфҳо, аввалан, хонандаро аз олами
ҳиссиёти дарунӣ ба ҷаҳони беруни тасвир оварда, ба илла-
ти зиёдӣ, ба худ бештар аз меъёри зарурӣ машгул дошта,
таъсири таассуротро камтар кунанд, сониян, хоҳу нохоҳ,
ба оҳанги ғамангези пешин латма зада, эҳсосотро ба ғай-
ри раъйи шоир ба тарафи муқобил мебаранд. Ҳарчанд
намешавад гуфт, ки таҳрири тоза аз пешина хубтар аст,
зеро манзурро хеле рӯёруӣ мегӯяд, аммо ба ҳар навъ нуқси

мавҷуда аз байн рафтааст.

Шеърӣ «Ёдат ба хайр, Муаззама» низ дар нашри нав дар чанд ҷо таҳрир дида, бо номи «Дар ёдбуди Муаззама» омадааст. Он ҳам дар қолаби ҷаҳорпора, дар вазни музореӣ ахрабу макфуфу маҳзуф (максур) ва бо кофиябандии **абвб**, гдед навишта шуда, тарҳҳое аз симои шахсияти инсониву эҷодии ин нависандадухтари ҷавонреҳлаткарда дорад:

*Рафтӣ ҷавону сӯхт барои ту сад ҷавон,
Ошиқ ҷудову ҳамқаламу ҳамқадам ҷудо.
«Аспи сафед»-и шиқи ту, эй духтари адаб,
Дар синаҳои аҳли қалам мекунад чаро [90, 75].*

Дар бандҳои минбаъдаи шеър, бар ин тарҳҳои инсонӣ – ҷавонӣ ва мабҳаси муҳаббат будан, тарҳе аз симои эҷодӣ – дар синаҳои аҳли қалам ҷой доштани «Аспи сафед» – асарҳои Муаззама, боз тарҳҳои дигар, ба монанди, рукни чумларо ҳамчун усто тарошидан, рангобаранг кардани матои баён, аз замини сухан чидани санги сакта, ки бо ифодаҳои маҷозӣ сифати истеъдоди нависандагии Муаззамаро мекунад, зам мешавад. Ҳамин тариқ, чеҳраи инсонӣ ва эҷодии шахсияти ғиноии шеър мучассам мегардад.

Ашъори ғиноии шахсиятии Фарзона асосан ба шахсиятҳои фарҳангӣ – олимон, шоирон ва хунармандон башида шудааст, ки баъзеи онҳо шахсиятҳои фарҳангии таърихӣ ва баъзеи дигар ҳамзамонони шоиранд. Дар давраҳои аввали эҷодии шоир, ки ба солҳои ҳаштоди қарни бист рост меояд, шеърҳои «Ручӯи халқ ба рӯҳи Аҳмад Зоҳир», «Гуфтугӯ бо Маҳастӣ», «Гули озар» (Ба устод Гулрухсор) навишта шудаанд, ки дар маҷмӯаи «Шабохуни барқ» (с. 1989) ҷой доранд. Аз ин шеърҳо ду шеър ба ҳамзамонони шоир – сарояндаи афғон Аҳмад Зоҳир ва шоири тоҷик Гулрухсор ва як шеър ба шахсияти фарҳангии таърихӣ –

шоир Маҳастӣ бахшида шудааст. Аз ин се шахсият, Фарзона, бо Гулрухсор шиносии шахсӣ дошта, бо дигарон аз рӯи эҷодиёташон ошно будааст. Хонандаи афгон Аҳмад Зоҳир дар байни шунавандагони тоҷик маҳбубияти хосае дошту дорад ва шояд, бинобар он, шоир ҳам шеърашро ба рӯҳи ӯ аз номи халқ сурудааст. Фарзона суруди ҳофизро «пайғоми ҳаёт», «суруди як дили бедор дар дунёи хоболуд» номида, таассуф меҳӯрад, ки «худованди суруд» акнун «сукути ҷовидон» дораду аз лабҳои гиландуди ӯ дигар навое барнамехезад, зеро қотиле бо дили сангин ба хуни ӯ теғ зад, ки ҳаргиз шуста нахоҳад шуд. Шоир дар ин шеър ба сабаби кушта шудани сарояндаи маҳбуби халқ, Аҳмад Зоҳир, ишораҳои нозуке мекунад, ки дар он даст доштани ҳукумати вақти он мамлакат дарк карда мешавад:

*Намедонам, вале гоҳе, ки овози ту меояд,
Фурӯ хоҳад шуд он золим зи авҷи нағмаҳои ту.
Ту якто будиву хуни ҳазорон қотилат ҳаргиз
Баробар нест, эй доди худо, бо хунбаҳои ту [113, 75].*

Дар ин ҷо «золим» ишора ба ҳокими замон дошта, шоир хуни ҳазорон монанди ӯ ҳокимонро ба хунбаҳои хунарманде ҳамчун Аҳмад Зоҳир баробар намедонад, ки ҳукми одилона аст ба ин гуна ночавонмардиҳою ночавонмардон. Зеро суруди хунарманд «бо танин»-аш дардхоро даво, нуқсро расо ва сукутро наво карда, ҳаргиз нахоҳад мурд ва сарояндааш дар дилҳо «ҳамчу пайғоми саодатҳо» ҳар рӯз тоза ба тоза зода хоҳад гашт.

Шеъре, ки Фарзона ба шоира Гулрухсор бахшидааст, «Гули озар», ғазали ҳаёлпардозонаи зебоест, ки далели сирриштан шоири нозукадо будани муаллиф аст, зеро дар давраҳои нахустини эҷодиёташ гуфта шудааст, ки холо касби камол кардани ӯ дар пеш буд, вале ин шеър дар нозукадой баркамол аст. Он дар вазни рамали мусаддаси маҳзуф

(максур) буда, қофияҳои зебоаш гӯшро менавозад:

*Эй чароги раҳнавардон ахтарат,
Рӯҳи Митро посбони пайкарат.
Эй паранди нури хушед абраат,
Парниёни субҳгоҳон астарат* [113, 169].

Азбаски ин вазни гӯшнавоз дар шеъри классик ва имрӯз ниҳоят бисёр истифода шудаасту мешавад, дар он сухани тоза гуфтан ва онро оҳанги тоза додан саҳт муҳол аст, аммо ин ғазали Фарзона ҳам мазмунан бикр асту ҳам шаклан тозаоҳанг, ки манзури шоир – нозукию хашмбории шахсият ва эҷодиёти шоири ҳамзамони худро, бисёр воқеъ ва дилнишин ба қалам овардааст: «Қаҳри Баҳром асту нози Зӯҳра ҳам // Андар он чашмони нилӯпарварат. // Хашм ҳам борӣ, ҳамоно нозукӣ, // Ғайри барги гул набошад сангарат» [113, 169]. Хашми шоир ва назокаташ ҳам, албатта, вобаста ба авзои иҷтимоист, ки онро муаллиф низ гӯшзад менамояд.

Дар солҳои навад дар эҷодиёти Фарзона шеърҳои ғиноии шахсиятӣ бештар мақом пайдо мекунанд, ки дар маҷмӯаи «Ояти ишқ» (с. 1994)-и ӯ чамъ оварда шудаанд. Инҳо шеърҳои «Чун ашқ рехтӣ» (Ба ёди Муаззамаи Аҳмад), «Турнаи сафед» (Барои Ширин Каримзода) ва силсилаи «Паёми ниёгон» мебошанд, ки ба 12 бузургвори илму адаб, аз Рӯдакӣ то Иқбол, бахшида навишта шудаанд.

Муаззамаи Аҳмад, нависандаи хушсалиқа буд, ки бо Фарзона дар як давра ба адабиёт дохил шуда, бо ӯ риштаи дӯстӣ дошт. Марги нобахангоми дӯст дар вучуди шоир як олам эҳсоси дарду ҳасрат ва бебақоиҳои ҳаётро бедор мекунад, ки бо оҳанги бардавоми ғамангез ба забон оварда мешавад. Ин шеър аз шеъри «Гули озар» батамом фарқ мекунад, на фақат бо он ки эҳсосоти мухталифро бозгӯ мекунад, ки табиист, зеро шеъри яқум ба дӯсти барҳаёт

(хушбахтона) ва дуҷум ба дӯсти даргузашта гуфта шудасту оҳанги яъсу марсияро ифода менамояд, балки бо он ҳам, ки шеъри аввал аз шоир сухан мегӯяду шеъри дуҷум аз нависанда, ки наср менависад. Шоир савқан ҳис мекунад, ки оҳанги ин шеър бояд дигаргуна бошад ва вазнеро интиҳоб менамояд, ки бештар ритм, зарбу оҳанги оҳистарави насрро дошта бошад ва менависад:

*Аз байни хокиёни гунаҳолуд
Танҳотарин фаришта, кучо рафтӣ.
Эй охирин фурӯги мубарроӣ,
Бо чурми тираақлии мо рафтӣ [113, 266].*

Ин вазн, ки аз афоилҳои **мафъӯлу фоилоту мафойлун** ба ҳам меояд, воқеан зарбу оҳанги ороми насрро дорад, ки табиати эҷодиёт – насрнависии шахсияти ғиноии шеърро бе таъкиди махсус ҳам ифода менамояд. Шоир дар шеър муҳимтарин ҷиҳати андеша ва эҳсосоти дӯсташро, ки муҳаббати сӯзони ӯ ба таърихи халқаш буд, таъкид карда мегӯяд: «Сомон бимурду баъди ҳазорон сол, // Медоштӣ дар андӯхи ӯ мотам» [113, 266]. Дар ин шеър ба ҳамсар наёфтани мутаваффо низ ишора мешавад, ки ғами дигаре бар ғами дӯстони ӯ меафзояд. Шоир аз ёддоштҳои хеш як шаби барфии зимистонро дар хотираш зинда мекунад, ки аз сиришти зебо ва шоиронаи ин ҳар ду дарак медиҳад: «Оҳ, он шабони нур, ки мекардам // Мавҷи садои рехтаатро гӯш. // Дар кӯча барф мезаду мо будем // Масти халёи сабзу баҳорогӯш» [113, 266]. Ин сахна ва бардошт аз он, воқеан, ба ҳар дуи ин эҷодкори нотакрори хаёлпардоз мансуб аст, ки яке аз онҳо, хушбахтона, имкони ифодаи онро пайдо карда, хотираи дигареро зинда доштааст.

Шеъри «Турнаи сафед» аз олами дигарест, аммо он ҳам навои маҳзунона дошта, он аз мазмуни тарона ва зиндагии шахсияти шеър – Ширин Каримзода, шоираи бемо-

ри фалачи дасту по, ки баъдан чавон даргузашт, бармеояд. Ин шеър дар замони барҳаёт будани ӯ навишта шудааст, ки қиссаи дардноки зиндагии ӯро бисёр ҳам шоирона бо умеде бозгӯ мекунад, то заррае ҳам бошад фоҷиаи ин на-
вгули баргаштабахтро сабуктар созад. Шеър дар қолаби нимоист, тарҳи шахсият ва зиндагии ин шоираи ғўрамарг асосан дар пораи дуом рехта шудааст:

Таронаҳои ту

Ғигони ғуралами турнаи зи села ҷудост,

Ки тир хӯрдаву болаш ғурӯ ҳаменечад.

Ва мегуселонад

Нигоҳи ҳасрати ӯ паркаида ёронро.

Ғамин мабош, аё турнаи сафеди ман,

Ту ро сиҳат бикунад офаридагору боз

Ба ранги асл бубаҳшад идомаи парвоз [113, 331].

Силсилаи «Паёми ниёгон» аз ашъори ғиноии шахсияте фароҳам омадааст, ки тарҳи чеҳраи инсонӣ ва эҷодии Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Хайём, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил, Иқболро шоирона нигориш менамояд. Табиист, ки ин гуна ашъор дар масири омӯзиши осори ин бузургон сурат гирифта, чеҳраи онҳо дар асоси бардоште, ки Фарзона аз эҷодиёти онҳо мекунад, ба тасвир гирифта мешавад. Бинобар он, аксари ин ашъор гироиш ба сӯи маънавият мекунанд, зеро, аввалан, зиндагӣ ва осори ин бузургон маводи фаровоне барои андешаҳои маънавӣ диҳад, сониян, тафаккури шоиронаи худи Фарзона, ки огандаи маънавият аст, бешубҳа, бештар мутаваҷҷеҳи ҳамонандиҳо мегардад. Азбаски ин силсила дар замони ноустувор ва нооромии иҷтимоиву сиёсӣ, ки дар ҷомеа рӯҳияи дарду дарег нуфуз мекард, навишта шудааст, қариб дар ҳар шеъри он оҳанги яъсу ноумедӣ ба ғӯш мерасад, ки, аз як ҷиҳат, аз худи рӯзгор ва осори бузурго-

ни бостон маншаъ гирад, аз чихати дигар, таъсири аҳволу авзои замон бар дилу чони муаллиф аст. Ин маъно дар шеърӣ оғозин, «Паёми ниёгон», чунин матраҳ шудааст, ки гӯё «рӯзе паямбарони Ачам... алломағони Шеър» дар рӯъёи муаллиф рӯнамо мешаванду «охирин васияти худ»-ро мекунад: «То бишнаванд охи Аҷамрову бо дарег // Бар ҳоли ворисони фурӯмонда бингаранд» [113, 338]. Ин байт, бешубҳа, на фақат нишондиҳандаи андешаи гузаштағони бузургвор дар бораи ворисони худ, балки ақидаи шоири имрӯз дар бораи ҳамзамононаш низ ҳаст. Боз ба замми он ки муаллиф дар банди минбаъдаи шеър ин ворисонро «пунба ба гӯш» меномад, яъне дар дарозии ҳазор сол ворисон он пандҳоро нашониданд, оё акнун мешунида бошанд?!

Тарҳи шахсияти ҳар кадоме аз ин бузургон бо муҳимтарин хусусият ва ҷузъиёти зиндагии шахсиву осори онҳо нигошта мешавад. Масалан, бо шунидани номи Рӯдакӣ ҳамон номи Сомону Бухоро ба ёд мерасад, ки қисмати шоириву инсонии устод бо онҳо пайванди ҷовидона гирифтааст. Шоир ҳам дар аввалин банди шеърӣ «Рӯдакӣ» мегӯяд:

*То Бухоро ҳамраҳи рӯди Зарафишон омадам,
Аз парешонӣ гурезон сӯи Сомон омадам.
Аз паёми гарми ман чашими Бухоро боз шуд,
Баски чун хуришед бо чашими чарогон омадам [113, 338].*

Маълум аст, ки рӯй овардан ба таърих ба манзури имрӯз ва фардо сухан гуфтан аст, ки дар ин силсила ҳам ҳамин гуна аст. Бинобар он, Фарзона дар пайванд бо номи шоири бузурги Сомон аз Бухорои имрӯз ҳарф зада, онро «дар ҳамӯшӣ ғарқааст», таъбир мекунад, яъне ҳар садое, ки бо лафзи модарии ӯ баланд намешавад, ҳамӯшист ва ба гӯше намерасад. Фарзона дар байти мақтаи шеър аз забони Рӯдакӣ умедеро, ки аз мантиқи ҳастӣ ва осори устод

бармеояд, изҳор мекунад, ки дар айни замон ормони худи ӯ ҳам ҳаст: «То кунун рӯди Зарафшон шеърӣ шодоби маро // То Бухоро, то Бухоро, то Бухоро мебаррад...» [113, 338] ва манзур аз ин бедор кардани аҳли пунбабагӯши Бухорост.

Ҳамин маъно дар шеърӣ «Фирдавсӣ» ҳам дар асо-си мавзӯи дигар, ҷанги байни Эрону Тӯрон, ки дар асл як марзу бум ва мардумаш ҳам аз як наҷод буда, суҷаи би-ҷёр дostonҳои «Шоҳнома» қарор гирифтаанд, низ садо ме-диҳад. Чехраи Фирдавсӣ маҳз ҳамчун инсонӣ худшинос ва шоирӣ огоҳе, ки тамоми умри азизи хешро сарфи манзури бедорӣ ин мардум кардааст, нигошта мешавад. «Шоҳнома» худ беҳтарин далели ин матлаб ва дурахшонтарин чеҳраи шоир аст, аммо ҳар насл меҳодад, ки онро дар оинаи ҷашмон ва хирад ба тарзи худ бубинад, ки Фарзона ҳам паи он мекӯшад. Дар диди Фарзона симои Фирдавсӣ пеш аз ҳама бо ҳамин хусусиёти хеш – хештаншиносӣ зухур мекунад, ки аз ноогоҳии мардум аз аслу насаби худ ва ё безътиной ба он ва фирефтаву побӯси дигарон шудани онон ғаму ғусса меҳӯрад:

*Чун кӯҳ баландему сарафканда ҷароём,
Вораста зи хешему ба кас банда ҷароём.
Гӯем ба як лафзу нафаҳмем дили ҳам,
Пайваста ба як хуну пароканда ҷароём [113, 343].*

Ва як амри воқеъ аст, шоире, ки ин сарафкандагиву бандагиву парокандагиро эҳсос мекунад, паи сарбаландиву озодагиву пайвастагӣ суҳан гуфта, таъкид мекунад, ки «Шоҳнома»-ро маҳз барои дар дарозии таърих ҳифзи нангу номуси ҳамин мардум офаридаам. Чехраи инсониву эҷодии Фирдавсӣ дар рӯи ӯ ҳамчун ситоишгари размҳои паҳлавониву азмиҳои ватандорӣ ба назар меояд, ки маъноӣ ҳамаи саҳнаҳои асари безаволаш «Шоҳнома»-ро дар худ мучассам менамояд.

Носири Хисрав дар ручӯи худ аз «оташу бухрони ходисот», ки дар замони ӯ боло гирифта буд ва аз ковишҳое, ки дар олами маънавиёт барои бурунрафт аз он карда, дар ниҳоят аз он беадолатиҳо ба ҷон расида, ва ба баҳс бо Худо бархоста буд, ҳарф мезанад, ки муҳимтарин маъсалаи зиндагӣ ва осораи ба шумор меояд. Ин андешаҳои шоири донишманд дар ин мисраъҳояш хулоса шуда буд: «Худоё, рост гӯям фитна аз туст, // Вале аз тарс натвонам ҷағидан» [120, 586], ки бо така ба он Фарзона низ тарҳи асосии чеҳраи Носири Хусравро дар он мебинад: «Ман бо Худо мунозира кардам, ки айби туст, // Моро бад-ин сирӣшт чаро офаридаӣ?!» [113, 344]. Носири Хусрав ҳам мисли Рӯдакиву Дақиқиву Фирдавсӣ ситоиши Аҷами бостон ва фарҳангу дину оини он мекунад ва нафрин ба онҳое меҳонад, ки онро помолу забун кардаанд: «Ман дар муҳити ахреманони сияҳдарун // Ҳурмуздро ситудаму ойини ишқро» [113, 344].

Ситези Хайём бо тамоми низоми мавҷуда, ҳам сиёсӣ иҷтимоӣ ва ҳам маънавӣ ахлоқии замонаш, намунаи дурахшонтарин ситезҳои инсонист бо ҳукуматҳои истибодӣ дар ҷомеаи башарӣ. Аз ин рӯ, вай аз аввалин суҳанҳояш, бар алайҳи ҳамаи таълимоти зоҳидона, ҳақиқати илмро парчаи омӯзаӣ худ мекунад, ки бояд дар хидмати саодати офаридагони Худованд бошад. Ӯ дар ин роҳ пардаи тамоми зуҳду такво ва дурӯягӣҳоро медарад ва бо як лоуболи ва безътиноии бемонанд ба зиммдорони давру замон эълум медорад:

*Зоҳидо, лаб бикӯшодиву итобе кардӣ,
Кофарам хондаву худ бӯи шаробе кардӣ.
Мани кофар сипари оҳи заифон гаштам,
Туи мӯъмин чӣ амалҳои савобе кардӣ [113, 346].*

Азбаски дар силсилаи «Паёми ниёгон» ҳамаи бузур-

гон бо ручӯи худ рух менамоянд, яъне онҳо худ аз номи шахсияти худ сухан мегӯянд, Фарзона кӯшидааст, ки то ҳадди имкон бо лахну оҳанги сухани худи онҳо суҳбат кунад. Аз ин рӯ, ӯ дар шеъри «Мавлавӣ» аз баҳри раҷаз вазни мусаммани солимро интиҳоб мекунад, ки бештар оҳанги тарабноки нағмаву бозӣ дошта, аз афоили **мустафълун мустафълун мустафълун мустафълун** ба ҳам меояд ва дар осори Мавлоно, дар «Девони Шамси Табрэзӣ», хеле серистифода аст. Ин шеър дар қолаби ғазал гуфта шуда, муҳтавои маънавӣ дорад, ки аз мундариҷаи ғазалҳои Мавлоно бармеояд. Чусторҳои маънавии Мавлоно ҳам, дар ниҳояти худ, моҳияти иҷтимоӣ ва инсондӯстона доранд, ки Фарзона ҳам тарҳи асосии симои ӯро ба ҳамин ранг мерезад ва аз забони худи ӯ мегӯяд:

*Ман дар ҷаҳони дилтареш пайванди дилҳо ҷустаам,
Мехостам зӯрон шаванд оҳи заифонро синар.
Ин буд умеду рои ман, эй вориси фардои ман,
Ин панди ман кор оядат фардову фардои дигар [113, 348].*

Шеъри «Ҳофиз» дар қолаби ҷаҳорпора гуфта шуда, дар ҳар банд бардоштҳое аз ғазалиёти Ҳоҷа дорад, ки барои аслитар тарҳрезӣ кардани симои инсониву эҷодии ӯ мусоидат мекунад. Оғози шеър низ ҳамин гуна, аз байти машҳури Ҳофиз: «Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро, // Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро» [122, 6] маншаъ мегирад ва масъалаи барои шоири имрӯз дардноки «аз даст рафт»-ани Самарқанду Бухороро аз забони Ҳофиз матраҳ мекунад. Дар ҳамон банди аввал боз ба ду ғазали дигари Ҳофиз ишорате ҳаст, ки мазмуни болоро бештар қувват ва таҳким мебахшад:

*Холи ҳиндууро набинмо – ҳиммати мо даст рафт,
Он Самарқанду Бухоро ҳам дигар аз даст рафт.*

*Об зад абрам ба рӯву ҳуши ман н-омад ба сар,
Сӯи он дунё ҳам ин бегода мастомаст рафт* [113, 350].

Мисраи сеюми ин банд аз ин байт: «Бахти хоболуди мо бедор хоҳад шуд магар, // 3-он, ки зад бар дида обе рӯи рахшони шумо» [122, 11] ва мисраи чаҳорум аз ин байти Ҳофиз баҳра бурдааст: «Ҳофизо, рӯзи аҷал гар ба каф орӣ чоме, // Яқсар аз кӯи харобот барандат ба биҳишт» [122, 50]. Ҳоло барои намуна боз чанд мисоли мухтасар оварда мешавад, ки дар ғазалиёти Ҳофиз будани сарчашмаи ин шеър равшантар гардад:

*Фарзона: Ман, ки бо лафзи дарӣ ҳамсуҳбати яздон
шудам... [113, 350]*

*Ҳофиз: Зи шеъри дилкаши Ҳофиз касе бувад огоҳ,
Ки лутфи табъу сухан гуфтани дарӣ донад
[122, 105].*

*Фарзона: Нух фалак бишкрофтам, то огаҳ аз кайҳон
шудам [113, 350].*

*Ҳофиз: Фалакро сақф бишкрофему тарҳи нав
дарандозем [122, 219].*

*Фарзона: Инчунин оинадори тинати инсон шудам
[113, 350].*

Ҳофиз: Дида оинадори талъати ўст [122, 37].

*Фарзона: Бишнавад гулбонги қудсии маро гӯиши шумо
[113, 350].*

*Ҳофиз: Булбул зи шохи сарв ба гулбонги паҳлавӣ
[122, 290].*

*«Қудсиён гӯӣ, ки шеъри Ҳофиз аз бар меқунанд»
[122, 119] ва ғайра.*

Ин баҳрабардорӣ аз шеъри Ҳофиз, бешубҳа, далели он аст, ки чехраи Ҳофиз беш ва пеш аз ҳама дар осораш акс андохтааст, ва беҳтарин тасвири симои ӯ низ, бо ис-

тифода аз ҳамон тарххое офарида хоҳад шуд, ки \bar{y} барои худ рехтааст. Ва Фарзона ҳам дуруст мекунад, ки аз ҳамон рангхову тархҳо мадад мечӯяд. Ҳамин тариқ, дар саросари ин шеър аз ғазалҳои Ҳофиз кор гирифта шудааст, ки мухтавои осори \bar{y} ҳар чӣ аслитар ифода шаваду чеҳра ҳам ҳамон қадар ба шахсияти ғиноии шеър қаринтар бошад. Дар натиҷа, он чӣ, ки муаллиф мехост, симои Ҳофиз, ҳамчун шоири ринди ориф, ки шахсияти ғиноии шеъри худи Ҳофиз ҳам ҳамин гуна рух менамояд, ба назар падидор мешавад. Азбаски дар аксари ғазалҳои худи Ҳофиз шахсияти ғиноии шеъраш аст, чеҳраи \bar{y} бо чеҳраи шахсияти ғинояш тақрибан тавҳам мебошад, аз ин рӯ, онро бо истифода аз ғазалҳои худи \bar{y} падидор намудан, ба ҳақиқати шахсияти \bar{y} наздиктар шудан аст.

Ҳамин тариқ, бо камтар ё бештар така овардан ба осори бузургони дигар, Камол, Ҷомӣ, Бедил ва Иқбол, чеҳраи ғиноии шахсияти онҳо офарида мешавад, ки қариб ҳама аз қисмати худу қисмати ватани аҷлодӣ – Аҷам, ба маънои ватани мавлудӣ ё фарҳангӣ, бо ҳасрат сухан мегӯянд. Масалан, мактаи рӯҷӯи Ҷомӣ чунин аст: «Шикаст Ҷоми Ҷаму мурд офтоби Аҷам, // Дареғи шикваи Ҷомӣ, ки меравад бар бод» [113, 352]. Рӯҷӯи Иқбол ҳам бо ҳамин гуна суоли ҳасратомез ба поён мерасад: «Аҷам чун мешавад фардои дигар?! // АҶАМ чун мешавад?!» [113, 354]. Ин ҳасрат чунин дарк мешавад, ки барои ҳар яки онҳо шукуфоии Ватан манзури муқаддастарини умру эҷодашон будааст, ки онро ба ворисони худ низ талқин мекунанд. Фарзона ҳам онро аз аввал то охири силсила ҳамчун ғояи асосӣ мавриди ифодаву тасвир қарор дода, чеҳраи ҳар яки ин бузургонро оинадори ҳамин андеша менамояд. Ҳангоми эҷоди ин силсила Фарзона давраҳои аввали эҷодӣ-ташро тай мекард ва табиист, ки ханӯз асолат ва матонати суханаш ба дараҷаи тақомули зарурӣ, ки бо осори он бузургон баробарӣ кунад, нарасида буд, ки худ ҳам инро,

ҳам дар оғоз ва ҳам дар анҷоми силсила, гӯшзад мекунад. Аммо манзури асосӣ, як бори дигар аз забони бузургон ба ҳештаншиносӣ ва гиромидошти арзишҳои милли талқину тарғиб қардани ворисони онон, ба даст оварда шудааст.

Баъди эҷоди ин силсила, дар солҳои минбаъда ҳам, Фарзона ба ин ё он муносибат ба гуфтани шеърҳои ғиноии шахсиятӣ давом медиҳад, ки баъзеи онҳо, мутаассифона, бо сабаби даргузашти ашҳоси азизу муътабар ва баъзеи дигар ба таҳсину тамчид бахшида шудаанд. Дар маҷмӯаи «Фасли ғуруби орзу» ашъори «Фурӯғи савоб» (Ба устод Абдуманнони Насриддин), «Булбули фархунданафир» (Ба устод Қўрабек Муродов), «Як пора ёдгор» (Ба ёди Муҳиддин Олимпур), «Нурбахши обу гил» (Ба устод Муҳаммадҷон Шакурӣ) аз ҳамин навъ мебошанд.

«Фурӯғи савоб» (Ба устод Абдуманнони Насриддин) ғазалест, дар тамчиди ин донишманди, ҳоло, мутаассифона, равоншод, ки ҳолу ҳавои маънавӣ дошта, маъноӣ эҷодиёт ва шахсияти ўро аз муҳимтарин ҷиҳат – фазилати маънавӣ ба ситоиш мегирад. Ин донишманд, ки асосан ба матншиносии адабиёти классик машғул буд, воқеан ҳам инсонии шарифу покзоде буд, ки дил аз маънавият дурахшон медошт ва дар роҳи тарғибу ташвиқи он чон мефарсуд. Ғазали Фарзона ҳам саршори сипосу ташаккур аз шахсияту заҳмати дилмунавваркунандаи ўст. Ғазал аз тамҳиди ў оғоз мешавад, ки нахустин маҳз ҳамин сифати ўро бо сипосу шефтагӣ ба забон меорад:

*Ту, эй чароги ҳидоят, ту эй фурӯғи савоб,
Фитодаем дар ин кўрараҳ, ба мо бартоб.
Ба ҳичла рафтию моро дигар намебинӣ,
Ки рӯи ҳазрати ҳақ дидаӣ бидуни ҳичоб [114, 56].*

Ин ғазали зебову дурахшони маънавӣ аз ёздаҳ байт иборат аст, ки аз замири дили шоир бурун таровидааст,

зеро худи Фарзона ҳам ҳамчун шахсият ва ҳамчун шоир бештар гироиш ба олами маънавият дорад, яъне шоир дар бораи чизе сухан мегӯяд, ки барои худи ӯ ҳам маъноӣ ҳа-
 стист. Бинобар он ғазал саршори самимият ва гармист. Боз ба замми он ки чун шоир ба атроф менигарад, мута-
 ассифона, мардумро мебинад, ки парвои маънавият на-
 дошта, дар паи молу маноти дунё афтодаанду бо мастиву
 шикамборагӣ рӯз ба сар мебаранд. Дар ин муҳит ягона гу-
 резгоҳи инсонӣ бедор инсонӣ маънавии дигар мешавад, ки
 паи дар вучуди худ обод кардани олами сидқу сафост:

*Шабон нишастану бо хома ишқ варзидан
 Барои туст ҳаловат, барои мост азоб.
 На хомааст, калиди дари сабоҳ аст ин,
 Кушой дар, ки дарояд ба ханда субҳи савоб [114, 56].*

Дар ин ҷо шоир хомаи донишмандро ба калиди дари
 субҳ ташбеҳи зебо мекунад ва субҳро, ки аз паи шаби
 заҳмати маънавий омада, ба ханда ба хона медарояд, башо-
 рати рӯзи пурмаънову пурсавоб мекунад. Дар байти оянда
 таъбири «мо дузд шудему шаб махтоб»-ро аз маъноӣ ас-
 лияш берун оварда, хеле зарифона истифода мекунад, ки
 ҷолиби тавачҷуҳ аст: «Бирез субҳи сафоро ба ҷони душ-
 ману дӯст, // Ба ҳар кӣ дузд бувад, ҳада кун шаби махтоб»
 [114, 56], яъне ба ҳар касе, ки дузд, яъне толиби маънавият
 бошад, шабашро – роҳашро, ҳам равшан кун, ки ҳар қа-
 дар метавонад, бибарад, зеро бурдани маънавият – баҳра
 бардоштан аз он, айбу гуноҳ ва ҷиноят нест, ки аз ҷашми
 мардум бояд пинҳон кунӣ. Фарзона дар ин ғазал барои ду-
 рахшонтар ҷилва додани шахсияти ғиноии шеър аз суварӣ
 ҳаёл, аз ташбеҳу истиораву тазоду муқобала фаровон ис-
 тифода мекунад. Масалан, дар ин байт: «Ба он ки шабпа-
 ракӣ кард, офтобаш дех, // Ба он ки ҷанг барорад, бибор
 ашки саҳоб» [114, 56] ба онҳое, ки шабпарахислатанд, яъне

зулматпарастанд, офтоб ва ба онҳое, ки чанг меборанд, ашки саҳоб, хуб тазоду муқобала қарда шудааст. Ҳамин тарик, чеҳраи шахсӣ ва эҷодии донишманд Абдуманнони Насриддин, ҳамчун шахсияти маънавӣ, дар муқобили бемаънавиятҳои давр қарор гирифта, дурахшонтар тасвиру ифода мешавад.

Фарзона шеърҳои шахсиятии худро аз замири шахсиятҳое, ки ба онҳо бахшидааст, мегирад, яъне замири онҳоро боз менамояд ва сифатҳоеро, ки дар онҳо аслитарин буд, мавриди пазириш, таҳсину ситоиш қарор медиҳад. Дар аксари ҳолат онҳо сифатҳое ҳастанд, ки ботини ҳуди шоир ҳам аз онҳо ба ҳам омадааст. Фарзона ошиқтарин шоири зебоиҳои инсонӣ табиат аст дар шеъри муосири тоҷикӣ ва ҳангоме ки ӯ ба ёди ҳунарманди аккос, Муҳиддин Олимпур, ки низ аз инсонҳои табиат ошиқона акс мебардошт, шеър мегӯяд, сифатҳои ин ду шахс ба ҳам мезанд ва шеърро дар ниҳояти камолу зебоӣ дармеоваранд. Ғазали «Як пора ёдгор», ки аз даҳ байт иборат аст, аз қабилӣ ҳамин гуна шеърҳост:

*Кучост чашми ту, то волаи баҳор шавад,
 Нигоҳи барқрават тасмаи навор шавад.
 Варақ-варақ бизанад куллиёти гулҳоро,
 Ки нусхагири варақҳои зарнигор шавад.
 Булӯри қатра ба каф неҳ, ки дар саҳифаи барг
 Ба чашиҳои ту хоно хати губор шавад [114, 103].*

Чунонки ба назар мерасад, дар ин се байти оғоз ташбеҳҳои фаровоне ба қор рафтаанд, ки бунёди шайъии шеърро пурбор ва ҷиҳати ҳунарии онро зебо чилвагар менамоянд. Нигоҳи барқрав, куллиёти гулҳо, булӯри қатра, саҳифаи барг, хати губор аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Дар саросари байтҳои дигар низ ҳамин гуна аҷзҳои суварӣ ҳаёл ба шеър таровату тозагӣ бахшида, матлабро рангину хо-

тирмон тасвиру ифода намудаанд. Дар байни ҳамаи ин зебоиҳои табиат шоир афсӯси онро меҳӯрад, дигар он чашм кучост, ки чун чашми ту дар барг висоли шабнаму гул ва оламро карашмазори зебой бинад. Ва афсӯсҳои дилгудози дигар, ки риштаҳои васлу дӯстӣ гусаста шуд, муҳаббати дӯстон ғарибу хор монд ва азбаски ту рафтаӣ, умедҳо ҳам ба ҷое намерасанд:

*Даруни зарфи булӯрин, ки ҳадяам кардӣ,
Вучуди нозуки гул худ ба худ фиғор шавад.
Кунун булӯри само дар сарам шикаст, эй дӯст,
Дили булӯри ту як пора ёдгор шавад [114, 103].*

Мутаассифона, зиндагӣ чунин сурат гирифтааст, ки ба Фарзона то алҳол гуфтани чанд шеърӣ сӯгворона зарур омадааст, ҳарчанд ин шеърҳо сарвати ҳақиқии адабиётанд, аммо дарде, ки шоир дар гуфтани онҳо кашидааст, ҷонгудоз асту хоҳони ҳамдардист. Ду шеърӣ ӯ «Дар сӯги устод Лоик» ва «Салом, эй ҷовидона» аз қабилӣ ҳамин гуна ашъоре мебошад, ки дар маҷмӯаи «Қосиди субҳҳои оянда» омада, дарди ҷонгудоз дорад. Шеърӣ аввал ғазали ҳафт байтист. Он бо мисраи дардноке оғоз мешавад:

*Хабари марги ту омад, ки ситонад ҷонам,
Пур шуд аз хотираи зиндаи ту анбонам [115, 283].*

Аммо чунин ба назар мерасад, мисраи дуюм ҳарчанд тоза аст ва тазоде бо мисраи аввал хабари марг – хотираи зинда ҳам дорад, аммо шиддати дардро якбора поинтар мефурорад, агар ба ҷои он маъние гуфта мешуд, ки ташдиди дардро болотар набарад ҳам, дасти кам, дар ҳамон сатҳ нигоҳ медошт, масалан, ба монанди «ҷон чаро мондаву бурд он ба фалак афғонам» (бояд маълум бошад, ки ин мисраъ танҳо барои равшан кардани чигунагии мазмун

гуфта шуда, ҳаргиз таҳрир нест- А.Ҳ), шояд беҳтар мебуд, зеро байти оянда ҳам давоми ифодаи дарди бевоситаи муаллиф аст, на аз хотира: «Рафтиву танг шуд офок, кучо бигрезам, // Инак, ин ман – мани хурду ғами бепоёнам» [115, 283]. Ба ғайр аз ин, хотираи инсонии азизро дар анбон чой додан ҳам ба зеҳн он қадар хушоянд намеояд, ҳарчанд маҷозан будани он маълум аст, аммо маъноӣ шайъии қалма –анбон, ҳалта, хоҳу ноҳоҳ кори худро мекунад.

Дар ин ғазал, ба замми сӯғ аз даргузашти устод Лоиқ, ситоиши ӯ ҳамчун шоире, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандии кишвар мардумро ба сулҳу салоҳ ва яқпорчагӣ даъват мекард, чой дорад. Воқеан ҳам, Лоиқ шоире буд, ки бештар ва ҷонгудозтар аз ҳама ғочии ҷанги шаҳрвандиро, на танҳо ҳамчун ғочии шахсӣ, балки ҳамчун ғочии миллати азизаш, ки аз ҷон дӯсттар медошт, ҳис карда, бо тамоми дарду аламе, ки инсон қодир аст, дар шеърӯ сухан ифода намудааст. Бинобар он, ҳар чӣ Фарзона дар ин бора мегӯяд, агарчи шоирона аст, аммо ҳақиқати ҳол аст. Аз ҷумла, дар ин байтҳои охири шеър:

*Қофила буд парешон, ҷараси васл задӣ,
Бе ту бераҳа шавад маҳмили саргардонам.
Ҳолиё дарк насозад, ки киро бохтааст,
Меҳани гофили худбохтаи ҳайронам.
Шери танҳои ватан тарки найистон карда,
Шеърӣ ӯро бикунад нола найи миҷгонам [115, 283].*

Байти мақтаъ дорои чанд хубии маъноӣ ва ҳунари мебошад, аз ҷумла, шери танҳои ватан, ки истиора аз Лоиқ аст, ба замми он ишора ба номи хонаводагии ӯ ҳам дорад, – Шералӣ. Дар байни шер, найистон, нола ва найи миҷгон таносуби хубе ҳаст, ба ғайр аз ин, дар байни шер ва шеър ҳамоҳангӣ ҳам вуҷуд дорад. Шеърро нола қардани найи миҷгон маҷозӣ хубест, ки аз ташҳису ташбеҳ ба ҳам омада-

аст. Бо ин хубихо байт воқеан ҳусни мактаъ мебошад.

Марсияи «Салом, эй ҷовидона» маснавиест иборат аз сиву панҷ байт дар вазни рамали мусаддаси маҳзуф (мақсур). Он аз оғоз шоирро ҳамчун чарас – Мачнунни биёбон, ки садояш ба ҳеч ҷое ва ба ҳеч фарёдрасе намерасад, муаррифӣ мекунад, бо вучуди он ки соҳиби он овоз «як нафар нест», балки «кулли башар» аст. Ин ибтидои воқеан фоҷиавист, ривояти шеър дафъатан аз нуқтаи авҷ шурӯъ шуда, ҷаҳор байтро фаро мегирад, ки бардошт аз мухтаво ва унвони китоби Лоик «Фарёди бефарёдрас» дорад. Дар байти ҷаҳорум, Фарзона, мо – муосиронро ба ҳукми мурдагоне мебинад, ки ба фарёдҳои шоир аз пешгирии фоҷиائي миллат – ҷанги шаҳрвандӣ гӯш надодем ва мегӯяд:

*Ба дӯши хастааш тобути мо буд,
Ба дасташ қалби чун ёқути мо буд [115, 284].*

Муосирон ба ҳукми мурда, дар тобут буданд, аммо мурда ҳам набуданд, зеро қалбашон чун ёқут, яъне хун буд, қалби мурда хунин намешавад, вале зинда ҳам набуданд, зеро мачоли шунидани садои танҳои шоирро надоштанд, ки онҳоро ба фурӯгузорӣ аз кинаварзиву ҷанг ва расидан ба ҳамдигар даъват мекард. Ҷомеа дар як ҳолате, дар байни ҳаёту мамонт қарор дошт, ки на мурда буданаш маълум буду на зинда буданаш. Пас аз ин ҷаҳор байт, ки эҳсоси андешаи муаллифро дар бораи вазъи ҳуду мардум баён медорад, шоир ба мабҳаси шеър – Лоик мурочиат мекунад, ки «бо ин мурдаи мо» чӣ хоҳӣ кард ва ҷавоб мегирад, ки «бояд ҷон бубаҳшам», «қуфли гӯши меҳанамро» кушоям, то «паёми ростин»-ро шунда тавонад. Ин пораи шеър бо ҳамин сабк, ки аз гуфтугӯи ду нафар – муаллиф ва шахсияти шеър ба ҳам меояд, низ аз ҷаҳор байт иборат аст. Пас аз он боз рӯҷӯи ҳуди муаллиф ибтидо мегирад, ки таассуф ва дарду ҳасрати ўро аз даргузашт ва аз даст додани «зан-

гӯлаи бедор», «тӯмор»-и пирохан, «ҳақиқатчуста», башоратдихандаи субҳро бо нидои «кучо рафт» дар се байт, ки дараҷаи баландтар ва пурсӯзу гудозтари ифодаи эҳсосот аст, баён мекунад. Аз байти «Чӣ фардосоз буду навнигар буд, // Касе аз субҳи фардои дигар буд» [115, 285] тавсифи бевоситаи шахсияти ғиноии шеър – Лоиқ сар мешавад, ки дар ҳафт байт давом карда, ўро «Бурун аз чадвали тақвиму айём, // Баланд аз маснади Ноҳиду Баҳром» ва дорои, монанди ин, сифатҳои баргузидаи олий мебинад ва бо ин байт чунин хулоса мегирад: «Вучудаширо ҷаҳонафрӯз овард, // Чу Ҷамшед омаду Наврӯз овард» [115, 285]. Баъд аз он муаллиф ба шахсияти шеър мурочиати бевосита карда, ўро «падарҷон» меномад ва ин даъфа дарди дилаширо ба худи ў баён дошта, худро «ятим» ва дилаширо «гӯри азим» мегӯяд, ки дардаширо бо тамоми муассирӣ ифода карда тавонад. Панҷ байти минбаъдаи шеър бо ручӯъ, суол ва нола ба Худованд гуфта мешавад:

*Худовандо, Чиҳилмеҳробӣ ман ку,
Ба регистон садои оби ман ку [115, 285].*

Дар ин ҷо Чиҳилмеҳроб – номи кӯҳи зодгоҳ, садои оби истиораҳои хуб аз шоиранд. Байтҳои дигар низ бо ҳамин гуна суварӣ ҳаёли бадеъ дилнишину хотирмонанд. Баъд аз изхори дарду алами хеш: «Чун абрам, номаи сӯғи баҳорам, // Дилам хоҳад ҳаме борам, ки борам» [115, 286] муаллиф боз ба шахсияти ғиноии шеър рӯй меорад ва дар ду байт аз чуръати видоъ гуфтан надоштан ва тавсифи нубуғи шоирӣ сухан ронда, ба мурочиати бевосита ба шоир мегузарад: «Салом, эй рафтаи ташрифи дигар, // Салом урду-биҳишти тозаву тар» [115, 286] ва дар ҳашт байти боқӣ бо салом ба фазилатҳои дурахшони шоириву инсонии шахсияти ғиноии шеър сано мегӯяд. Дар ин қисмат сифатҳои риндиву бутсозӣ, кофариӣ мусулмонсозӣ, «муҳтавои ишқу

мастӣ», «ватандорӣ», «комусу фарҳанги муҳаббат» ва монанди ин фазилатҳои шахсияти шоир зикр шуда, шеър бо таъбирҳои Шеъри Аҷам ва «марди роҳи бекарона» ва ҷовидона, ки истиора аз шахсияти ғиноии шеър – шоир Лоик мебошанд, ба мактаъ расонида мешавад:

*Ту, эй Шеъри Аҷам, бошӣ, ки бошӣ,
Алорағми адам бошӣ, ки бошӣ.
Салом, эй марди роҳи бекарона,
Салом, эй ҷовидона, ҷовидона!* [115, 286].

Ҳамин тарик, ин шеъри марсия на бо видоъ, балки бо салом ба ояндаи ҷовидони шоир хулоса мешавад, ки на танҳо имони муаллифи шеър, балки ҳамаи хонандагон ва мухлисони шоир – Лоикро ифода хоҳад кард, зеро воқеияти ҳол хоҳад буд.

«Субҳи тулуи меҳргӣҳ (Барои Камол Насруллоҳ)» низ шеъри ғиноии шахсиятист, ки ба шодбоди 50-солагии ӯ гуфта шуда, дар қолаби шеъри сафед аст, ки Камол Насруллоҳ дар ин қолаб ҳам шеър мегӯяд. Оғози шеър аз тазоди хубе баҳра дорад, даймохро бо меҳргӣҳ рӯ ба рӯи ҳам мегузорад: «Субҳи милоди ту // ҳарчанд дар остонаи даймоҳ аст, // Субҳи тулӯи меҳргӣҳ аст» [115, 217] ва сипас тавсифи субҳи тулӯи меҳргӣҳро мекунад, ки ҳама ба субҳи милоди шоир нисбат мегиранд. Аз ҷумла, ин субҳ «субҳи милоди ёсуманҳо» ё «ёди ёсуманҳо», «субҳи паёми фитрати мунаввар», «милоди меҳрубонӣ» ва монанди инҳост, ки бо милоди шоир таносуби дур дошта бошанд ҳам, хеле тозаву зебоянд, зеро таносуб ҳар қадар дур бошад, ҳамон қадар тозаву зебо ба назар чилвагар мешавад. Дар баъзе мисраъҳо ин шеър така ба гуфтаҳои худи Камол Насруллоҳ карда, дар баъзеи дигар аз он бардоштҳо дорад. Ҳангоме ки муаллиф бар шахсияти ғиноии шеър «Ту мегӯӣ, ҳамаи шоирон муродифи субҳанд» мегӯяд, бевосита така

бар ҳарфи худи шоир мекунад ва ҳангоме ки «Эй шеърҳои мумиёият // Шикастабанди марзҳои пора-пораи мо» [115, 217] мегӯяд, бардоште аз шеъри Камол Насруллоҳ дорад, ки навишта аст: «Точкистонро дигар қисмат макун» [63, 7]. Ин шеър пас аз солҳои ҷангу ошӯб, дар замони ваҳдати миллӣ навишта шуда, рӯҳияи шод ва некбинонае дорад. Эҷодиёти Камол Насруллоҳ ҳам асосан ҳамин тавр аст, бинобар он, муаллиф дар ситоиши шахсияти ғиноии шеър чунин мегӯяд: «Имрӯз ба шодбоди милодат // Аз офтоб ба номи ту нома меояд. // Пари товусии хуршед ба дастат чу хома меояд» [115, 218]. Баъд муаллиф бо хитоб ба рукҳои ҷуғрофии Тоҷикистон, ҳамчун, Зарафшону Бадахшон ва ҳастии маънавии инсон, ҳамчун, ишк, ирфон сухан гуфта, ҳамаи онҳоро бо субҳи милоди шоир мубакбод мекунад. Ин шеъри зебо ва пур аз муҳаббат ангезае аз шеър ва шахсияти дӯсти ҳамқалами шоир буда, намунаи хубе аз шеърҳои ғиноии шахсиятӣ ба шумор меояд, ки сифатҳои эҷодӣ ва инсонии як фарди соҳибхунарро ашёвину бадеӣ ба нигориш гирифтааст.

БОБИ 5. ШЕЪРИ ГИНОИИ ҲИКОЯТӢ

Дар бораи навъи шеъри гиноии ҳикоятӣ фикру ақидаҳои гуногун мавҷуданд, ки дар асарҳои назариявӣ, тадқиқотҳои бевоситаи анвои шеъри гиноӣ баён шудаанд. Яке аз сабабҳои асосии ихтилофи фикрҳо дар он аст, ки шеъри гиноӣ ифодакунандаи ҷаҳони ботинӣ, андешаву эҳсосот ва шуури шахсият аст, вале асаре, ки бо сабки ҳикоят эҷод мешавад, бунёд бар воқеаву ҳодиса дошта, дар инкишофи суҷа шахсиятҳои бадеӣ амал мекунад, то чӣ андоза ба шеъри гиноӣ нисбат дошта метавонад? Зеро инҳо аз мухтассоти навъи ҷамосии адабиётанд, на гиноӣ. Ин масъала дар як қатор таҳқиқоти олимоне, ки ба таснифи мухтассоти навъии ашъори гиноӣ бахшида шудаанд, аз ҷумла, дар асарҳои В. В. Виноградов [21], Б. В. Томашевский [103], В. М. Жирмунский [33], Г. Н. Поспелов [69], Т. И. Силман [86], Л. Я. Гинзбург [27], мавриди мулоҳиза ва баёни андешаҳои гуногун шудааст.

Дар ин маврид ба ду нукта бояд таваҷҷуҳи махсус кард. Аввалан, ҳамчунонки Г. Н. Поспелов қайд мекунад: «Сухани бадеӣ бо тамоми анвои гуногуни худ – ин як ҷиҳати шакли асарҳои адабист. Вале фарқияти навъии онҳо хеле амиқтар нухуфта, ... он яке аз паҳлуҳои мухтаворо ифода менамояд» [69]. Ин таъкиди олим комилан айни ҳақиқат аст, зеро сухани ҳикоятӣ дар таркиби ҳамаи анвои бадеӣ – ҷамосӣ, драмавӣ, гиноӣ вучуд дошта метавонад ва аломати решагии муайянкунандаи онҳо нест, яъне он танҳо «яке аз паҳлуҳои мухтаворо ифода менамояд», бинобар, он дар таркиби асарҳои навъи гиноӣ ҳам ба кор рафта, хусусияти гиноии онҳоро тағйир намедихад. Сониян, ҳодисаву воқеа, суҷа ва шахсиятҳои бадеӣ, ки дар навъи шеъри гиноии ҳикоятӣ арзи ҳастӣ мекунад, аз ҳамгинони

худ дар асарҳои навъи ҳамосию драмавӣ фарқияти мушаххас доранд; онҳо ба он дараҷае, ки дар ин навъи асарҳо ҳастанд, инкишоф наёфта, сурати комили фардӣ пайдо намекунанд ва танҳо ҳамчун тарҳ монда, барои иброи андешаву эҳсосоти муҳтавои асар мадад расонида, нақши ёридиҳанда доранд. Ба зами ин, дар асарҳои навъи ғиноии ҳикоятӣ бо вучуди ҷой доштани нақлу ҳикоят, шахсиятҳои гуногун, ҳамеша мақоми андешаву эҳсосот бештар аст, ё аз ҳодисаву воқеае, ки баён мегардад, аксаран ҳулосаи таъминиме гирифта мешавад, ки ба тамоми асар дурахши худро инъикос менамояд.

Навъи шеъри ғиноии ҳикоятӣ дар байни анвои дигари шеъри ғиноӣ истифодаи густардае дорад. Муҳимтарин хусусияте, ки шеъри ғиноии ҳикоятиро аз анвои дигар мутамоиз мекунад, он аст, ки дар маркази ин навъ шеър шайъу шахсияти алоҳида дар як ҳолати асосан сокин ё ҳаракати мухтасар ва дар маҳдудаи як замони муайян нишон дода нашуда, аз он фаро меравад. Дар он шайъ, шахсият, ҳодисот ва, куллан, воқеияти ғиноӣ, дар дарозии мухталифи замон дар таҳаррук, тағйиру дигаршавӣ мабҳаси андешаву эҳсосоти отифии шахсияти шеър қарор мегирад.

Азбаски ин тағйирот дар дарозии замон сурат мепазирад, на дар як фосолаи мухтасар ва муайяни вақт, зарурати ҳикояти пурратари он пеш меояд, ки ин боиси дар шеъри ғиноӣ мавқеъ пайдо кардани сабки ҳикоят мешавад. Ҳамчунонки маълум аст, сабки ҳикоят ҳоси асарҳои навъи ҳамосист, ки воқеиятро тасвир мекунад, на навъи ғиноӣ, ки шуурро инъикос менамояд. Аммо ин сабки ҳикояти шеъри ғиноӣ аз сабки ҳикояти асари ҳамосӣ аз реша мутафаррик аст, зеро дар он инкишофи бадеии воқеият, чунонки дар асарҳои ҳамосӣ ҳаст, нишон дода нашуда, бардошти умумии ҳиссии шахсияти шеър аз он воқеият ба қалам меояд. Ҳол он ки ин бардошти умумии ҳиссӣ дар асарҳои ҳамосӣ аз худӣ воқеияти тасвиршаванда ҳосил мешавад.

Фарқияти дигари ҳикоят дар шеъри ғиноӣ аз асарҳои ҳамосӣ дар он аст, ки дар он воқеият танҳо дар мутаносибат бо ифодаи маъноӣ ғиноӣ он ифода мегардад. Ҳодисаву воқеа ва фаъолияти шахсияти шеъри ғиноӣ ҳикоятӣ аз чараёни табиӣ давомоти худ гӯё қанда гирифта мешаванд, вале дар ин ҳол ҳам онҳо мустақил ва муқаммал ба назар меоянд, зеро ҳузури шахсияти шеър дар онҳо қамбӯд надошта, қомилан махсус аст. Аммо, бо вучуди ин, нақл дар ин навъи шеър ғиноӣ боқӣ монда, хусусияти ҳамосӣ ва ҳатто ҳамосию ғиноӣ қасб намекунад, зеро мухтассоти дигари он дар мухтасариаш мебошад. Ҷойи тафсилоти нақлро дар он табу тоби баён ва дар зимн ҳамеша аз андешаву эҳсосот бархурдори он мегирад.

Қомилан табиист, ки шеъри ғиноӣ ҳикоятӣ ҳам ба монанди анвои дигари шеъри ғиноӣ бо тасвир ва ё бетаъсвир буда метавонад, вале дар ҳама ҳолат дар он ҳузури чараёни андешаву эҳсосоти отифӣ дарк мешавад. Шубҳае нест, ки тавозуни будан ва ё набудани тасвир, андешаву эҳсосот ва ҳикоят дар ҳар шеър ба тариқи хос сурат гирифта, асоси сохтори онро ба вучуд меорад. Ҳамин тариқ, ҳузури шахсияти шеър ва ё ғайбати ӯ, мавҷудияти суҷа ва ё набудани он ба ҳар шеър махсусияти зарурӣ мебахшад.

Шеъри ғиноӣ ҳикоятӣ дар адабиёти классикии тоҷик бештар дар қолаби қофиябандии маснавӣ, на ҳуди маснавӣ, ки асосан асарҳои ҳамосӣ ва ё ҳамосию ғиноӣ ро фаро мегирӣфт, вучуд дорад, зеро тарзи қофиябандии **аа**, **бб** барои баёни ҳикоятӣ бисёр мувофиқ аст, чунки дар пайдо кардани қофия мушкилие пеш наоварда, имқон медеҳад, ки ҳар байт бо қофияи тоза гуфта шавад. Намунаҳои бехтарини шеъри ғиноӣ ҳикоятӣ дар адабиёти классикии дар эҷодиёти Саъдии Шерозӣ дар «Бӯстон» ва «Ғулистон»-и ӯст. Аксари ҳикоятҳои «Бӯстон» ба ин навъи шеър мансуб буда, дар байни онҳо ҳам намунаҳои ҳурдтарин ва ҳам бузургтарин мавҷуд аст, ки бо қофиябандии маснавӣ

гуфта шудааст. Барои мисол ба ин ду намуна метавон ишора кард. Дар боби аввали «Бӯстон», ки «Дар адлу роӣ ва тадбири чаҳондорӣ» мебошад, Саъдӣ шеъре мегӯяд, ки ҳамагӣ аз се байт иборат асту шеъри ғиноии ҳикоятист:

*Шунидам, ки Чамшеди фаррухсиришт
Ба сарчашимае-бар ба санге навишт:
«Бар ин чашма чун мо басте дам заданд,
Бирафтанд, чун чашим дар ҳам заданд.
Гирифтанд олам ба мардиву зӯр,
Валекин набурданд бо худ ба зӯр» [135, 172].*

Баъди ҳамин шеър ҳикояте меорад, ки он ҳам ба ҳамин навъи шеъри ғиноии ҳикоятӣ мансуб буда, аз 22 байт иборат аст ва бо ин байт оғоз мешавад: «Шунидам, ки Дорои фаррухтабор, // Зи лашкар чудо монд рӯзи шикор» [135, 173].

Дар «Гулистон» ҳам Саъдӣ ба ин навъ шеър рӯй меорад ва онро на танҳо дар қолаби маснавӣ, балки дар қолабҳои дигар, аз ҷумла, қитъа, анвои гуногуни чаҳорпора ҳам мегӯяд. Масалан, дар боби аввали «Дар сирати подшоҳон» дар ҳикояте аз маликзодаи кӯтоҳу ҳақир, ин қитъа омадааст, ки ҳамагӣ дар ду байт асту шеъри ғиноии ҳикоятист:

*Он шунидӣ, ки логаре доно
Гуфт боре ба аблаҳе фарбеҳ:
«Асти тозӣ агар заиф бувад,
Ҳамчунон аз тавилае хар беҳ» [135, 51].*

Дар боби панҷум «Дар ишқ ва ҷавонӣ» ҳадиси Лайлӣ ва Маҷнунро бо шеъри ғиноии ҳикоятӣ ҷамъбаст мекунад, ки аз 10 байти маснавӣ иборат аст: «Ҷавоне покбозу покрав буд, // Ки бо покizarӯе дар гарав буд...» [135, 120].

ин бармеояд, ки имкони шеъри ғиноии ҳикоятӣ дар фаро гирифтани мазмуну мухтавои мухталиф фаровон аст. Анвои гуногуни шеъри ғиноии ҳикоятӣ – вукӯъгароёна, хаёлпардозона, рамзӣ, тамсилӣ ва ғайра дар эҷодиёти дигар шуарои классик, аз чумла, Ҷалолиддини Балхӣ, масалан, дар «Маснавии маънавӣ» бисёр истифода шудааст. Он дар осори шуарои мутасаввиф ва ориф махсусан, ҷойгоҳи вежае дорад, зеро барои баёни маънихои амиқи орифонаву тасаввуфӣ ва ахлоқиву маънавӣ, ба воситаи ҳикоятҳои рамзиву тамсилӣ ва воқеӣ, бисёр мувофиқ аст.

Шеъри ғиноии ҳикоятӣ дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода дар то солҳои панҷоҳуми қарни бист бештар ба назар мерасад, ки шеърҳои «Дил-дили Зайнаб» (с. 1939), «Водии Ҳисор» (с. 1940), «Ҳаёли хом» (с. 1940), «Ҳайр, модари азиз» (с. 1941), «Арӯс аз Москва» (с. 1945), «Уқоб» (с. 1946) аз чумлаи онҳо буда, ба мавзӯҳои гуногун бахшида шудаанд ва ба навҳои мухталифи он нисбат мегиранд. Дар бораи ин шеърҳо дар ин ҷо ҳамин қадар гуфтан кофист, ки онҳо барои шоир Мирзо Турсунзода машқи эҷоди шеъри ғиноии ҳикоятӣ буданд, ки минбаъд барои навиштани силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» (с. 1947), ки аксари шеърҳояш аз чумлаи ашъори ғиноии ҳикоятӣ мебошанд, замина гузоштанд. Ин силсила дар замонаш ба Мирзо Турсунзода шухрати фарокишварӣ оварда буд. Дар солҳои панҷоҳум, аз чумла, шеърҳои «Қиссаи машхур» (с. 1950), «Дар бораи одаме, ки гоҳ ҳазро мебардорад, гоҳ намебардорад» (с. 1952), «Электрик ва оила» (с. 1952), «Муҳочир» (с. 1952), «Лиму» (с. 1952), «Айнак» (с. 1955) эҷод мешаванд, ки ба мавзӯҳои ватанӣ ва хориҷӣ бахшида шуда, навҳои гуногуни шеърҳои ғиноии ҳикоятӣ мебошанд. Ин шеърҳоро низ ҳамчун машқи дар гуфтани шеъри вукӯъгароёна бояд шинохт, ки минбаъд дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода бештар дар қолаби маснавиҳо рух хоҳанд намуд, вагарна онҳо аз ҷиҳати бадеияту

шеърят қобили тавачҷух нестанд. Шеърҳои «Ҳалқаи заррин» (с. 1960), «Савганд» (с. 1961), «Се нозанини Шарк» «Ток ва замин» (с. 1967), «Дар бозори китоб» (с. 1967), ки дар солҳои шастум навишта шудаанд, нисбат ба ашъори ғиноии ҳикоятӣ солҳои пешини шоир аз ҷиҳати муҳимии муҳтаво ва суварӣ ҳаёлу банду баст бартари назаррасе доранд. Масалан, шеъри «Ҳалқаи заррин» аз сахнаи дар дарёи кӯҳӣ оббозӣ кардани дилбар ва аз гӯши ӯ ба оби рӯд рафтани ҳалқаи заррин нақл мекунад, ки дар назари аввал воқеаи маъмулист, аммо онро ҳунари суварнигорӣ шоир ба ҳодисаи аҷибӣ хотирмоне мубаддал месозад, ки рӯйдодӣ шоирона мешавад. Чӣ чизҳо ин воқеаро шеър сохтаанд? Аввалан, албатта, диди шоирона ва таассуроте, ки шоир аз он ҳодиса бармедорад ва дар зимни он маҳбубаи зеборо тасвир ва изҳори муҳаббат карда, ба рӯди кӯҳӣ ҳам меҳри худро баён менамояд, ки ин ҳама ба воситаҳои бадеӣ баён ба ҷо оварда мешавад ва, сониян, сабки хуросонӣ содаву равон, ки вазни хушоянди рамали мусаддаси маҳзуф (максур) онро боз ҳам дилнишинтар кардааст, ҳарчанд таъкид шуда буд, ки дар ин вазни серистифода сухани тоза гуфтан осон нест, аммо дар ин ҷо, ки воқеа тоза аст, онро аз такрорию дилбазан шудан эмин нигоҳ доштааст. Ҳоло ин хусусиятҳоро дар ҳуди шеър ба мулоҳиза мегирем:

*Ҳалқаи заррин ба оби рӯд рафт,
 Ранги шодӣ аз руҳи масъуд рафт.
 Дилбари мо оббозӣ менамуд,
 Дар миёни об бозӣ менамуд [106, 165].*

Аз оғози шеър мушоҳида мешавад, ки шоир онро аз ҷиҳати банду баст хуб сохтааст, ҳикоят аз нуқтаи авҷ ибтидо гирифта, тавачҷуҳи хонандаро яқбора тасхир мекунад. Фарзан, агар ҷои байтҳои якуму дуюм иваз карда шавад, шеър он сифати худро аз даст хоҳад дод. Ин далел аст, ки

он оғоз аз назари сохтмон санҷидашуда ва бисёр бачост. Дар байти дуюм тачниси хубе аз оббозӣ ва обу бозӣ сохта шудааст. Худи воқеае, ки ҳикоят ва тасвир мешавад, дар шеъри ошиқонаи солҳои шасти тоҷикӣ нав буд, зеро то он дар шеъри муосири тоҷик дилбар ҳангоми оббозӣ дар рӯд тасвир нашуда буд, пас чӣ расад ба шеъри ошиқонаи классикӣ. Сабаби ин, маълум аст, ки дар урфу одати миллӣ ва расму оини мазҳабист. Аммо ҳарф, албатта, дар ҳуди воқеа нест, ҳарчанд он аз назари иҷтимоӣ, баробарии ҳуқуқи зану мард ва аломати ҷомеаи дунявӣ беаҳамият ҳам нест, зеро танҳо ҳуди воқеа шеър намешавад, барои он ки он шеър шавад, шеърриятро пайдо бояд кард ва шоирона гуфт, ки Мирзо Турсунзода онро иҷро кардааст. Дар байтҳои сеуму чаҳорум ҳикоят ва тасвири дар мавҷҳо дасту по зада, гоҳ зери об аз ҷашм нопадид ва гоҳ рӯи об чун хубоб пайдо шудани дилбар ҷой дорад. Баъд аз онҳо се байти зебӯе меояд, ки бо истифода аз ташхису ташбеҳу тазод манзараро хеле зиндаву пурҳаракат ва хотирмону бадеъ нақлу тасвир мекунад:

*Об ҳам печид дар гирди сараи,
Танг гирад дар бағал то пайкараи.
Гашт он аз ҳамлаи дарё гаранг,
Барра гӯё хӯрд бар чанги паланг.
Ҳалқа аз гӯшаи ба оби рӯд рафт,
Ранги шодӣ аз рухи масъуд рафт [106, 165].*

Дар ин байтҳо об – рӯд ташхис шуда, ҳамчун ошиқ мехоҳад дилбарро «танг гирад дар бағал», дар ин афту даррафт рӯд ба паланг ва дилбар ба барра ташбеҳ гашта, чун ҳалқа аз гӯш ба оби рӯд меравад, ранги шодӣ ҳам аз рухи дилбар меравад, ки тазод бо ҳолати пешин ба вучуд меояд. Байти ҳафтум мазмуни байти аввалро бо андаке тағйир бо такрор ҳамчун натиҷаи ҷараёни ҳодиса гуфта, таваҷҷуҳи

хонандаро ба оғози шеър бармегардонад. Пас аз ин байт худи шоир, ки дар айни ҳол ошиқ аст, ба шеър ворид мешавад ва бо як лаҳни бисёр ҳам самимонаву одатии мардумӣ дилбарро таскин медиҳад:

*Гуфтамаи: Эй чони ширин, ғам махӯр!
Садқаи сар гӯю биншин, ғам махӯр!* [106, 165].

Дар ин байт ҳамаи таъбирҳо – «чони ширин», «ғам махӯр», «садқаи сар» аз забони зиндаи ҳаррӯзаи мардуманд, ки бо сабки дилнишине ба ҳам пайванд гирифта, ба зеҳн ба он дараҷа ошно мерасанд, ки бо як хондан дар хотир менишинанд. Баъд аз ин боз ду байти дигар дар тавсифи ҳусни дилбар меояд:

*Баъд аз ин ҳам шоду хандонрӯй бош,
Дар баҳорон мисли гул хушбӯй бош.
Ҳалқа гум шуд, кам нагардад ҳусни ту,
Нағз донам, дам нагардад ҳусни ту* [106, 165].

Мутаассифона, мисраи дуҷуми байти аввал як андоза хилофи назокат аст, ки дилбарро «мисли гул хушбӯй бош» мегӯяд, ҳол он ки ҳастӣ ва ё аз он хушбӯйтарастӣ бояд гуфт, дар ин ҷо феълро дар сиғаи амрӣ овардан нашояд. Баъд аз ин байтҳо боз панҷ байти дигар илҳок мегардад, то шеър ба мақтаъ мерасад. Аммо он байтҳо баъзеашон оҳанги таблиғотӣ дошта, ҳамчун: «Бин чӣ сон нури фаровон медиҳанд, // Бар замин аз нур марҷон медиҳанд» [106, 166], яъне рӯдҳо, ва баъзеи дигар шеърро аз маҷрои асосӣ берун мебаранд, масалан, «Ошиқонро боз ҳам шайдо кунад, // Шӯри нав, ғавғои нав барпо кунад» [106, 166], суҳан дар бораи як ошиқ аст, ошиқони дигарро ин ҷо овардан ба мантиқи шеър ҳалал ворид мекунад, ин ҳама талаб дорад, ки онҳо сарфи назар карда шаванд. Бинобар он, агар аз

ин байтҳо байти: «Чун ба дарё дидаро во мекунем, // Акси рӯятро тамошо мекунем» [106, 166] гирифта, баъди байти даҳум ба ҷои мақтаъ оварда мешуд, шеър бехалал ва комил мегашт. Вақте муаллифи рисола, нухкаи тарҷумаи ин шеърро, ки Семён Липкин ба ҷо овардааст, бо асли шеър муқоиса кард, айни ҳамин ақидаи худро дарёфт, ки он панҷ байт ихтсор карда шуда, аз рӯи мазмуни шеър байти мақтаъ сохта шудааст, ки чунин аст:

*Теперь без кольца золотого пльви
Ко мне, к золотому безумью любви* [107, 64].

Дар ин ҷо завқи шеършиносӣ ва аз таблиғот бештар озоди Семён Липкин бар манфиати шеър кор кардааст, ки онро муаллифи шеър Мирзо Турсунзода ҳам мақбул ёфтааст ва тарҷума дар ҳамин шакл дар замони барҳаётии шоир ба нашр расидааст. Азбаски шоиру тарҷумон дӯстони қарин буданд, тарҷумон ҳеч таҳриреро дар тарҷума беризояти шоир намекард.

«Дар бозори китоб» шеъри ғиноии ҳикоятист, ки аз забони шахси сеюм нақл гашта, он ҳам суҷаи мухтасар дорад, вале бардошт аз он суҷа батафсилтар буда, шеърро як андоза тӯл бахшидааст. Шеър понздаҳ байти маснавиро фаро гирифта, дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мақсур), бо сабки содаву равони хуросонӣ навишта шудааст. Суҷа аз он иборат аст, ки шоире ба бозори китоб омада меҳоҳад, ки то ҷӣ андоза талабгор доштани шеъри худро бубинад, вале мебинад, ки қасе китоби ўро намеурсаду классикон, аз ҷумлаи Хайёму Пушкинро талабгоранд. Шоири ба андеша меравад, ки:

*Чаро бозори шеъри ман қасод аст,
Магар дар назм мардум бесавод аст.
Ман охир шоири ширинзабонам,*

*Ҳамовозу Ҳамоҳанги замонам...
Намедонист шоир, ки ба каф ҷом
Ҳамеша гирд мегардад дар айём [106, 177].*

Мутаассифона, дар мисраи аввали байти мақтаъ аломати китобатӣ, вергул, пеш аз калимаи шоир ҳам бояд гузошта мешуд, то маънои байт дуруст дарк шавад, зеро дар ин сурат калимаи шоирро боз як бори дигар овардан зарур аст, ки маънои дар назардошта фаҳмида шавад, вагарна кӣ «ба каф ҷом // Ҳамеша гирд мегардад дар айём» маълум намегардад. Ҳикмати ин шеър ин аст, ки шоири хуб ҳамеша ба каф ҷом дар айём гирд мегардад, яъне ҳамеша ҳамқадаҳу ҳамсуҳбати дилхоҳ пайдо мекунад, ки шоири бад аз ин бахт бенасиб аст. Дар тарҷумаи русии шеър, ки аз ҷониби Яков Козловский ба ҷо оварда шудааст [107, 101], се байти илҳоқии каммазмуни он ихтисор гаштааст, ки бар суди шеър аст.

Мирзо Турсунзода дар давраҳои охири эҷодиёташ, нисбат ба давраҳои аввал, ба шеъри ғиноии ҳикоятӣ камтар рӯй овардааст ва шояд сабабаш дар он буд, ки дар ин давра ӯ бештар дostonҳо эҷод мекард, ки асоси онҳоро ҳикоят ташкил меод, вагарна дилбастагии ӯ ба шеъри ғиноии ҳикоятӣ кам набуд.

Дар ашъори ғиноии ҳикоятӣ, ҳамчунонки қайд шуда буд, нақлу ривоят махсусияти худро дорад, ки аз нақлу ривояти асарҳои ҳамосӣ фарқ мекунад. Пеш аз ҳама, он нисбат ба асарҳои ҳамосӣ мухтасар буда, аммо табу тоби бештар ва қариб ҳамеша, ба ин ё он дараҷа, сифати андешавии худро ҳам нигоҳ медорад. Дар андешае, ки ба воситаи ҳикоят баён мешавад, соҳиби андеша – шахсияти ғиноӣ ҳам эҳсос мегардад, ки дар баъзе маврид он бевосита ба назар мерасад ва бо ҷонишинҳо (ман, ту, ӯ, он) ифодаи шахсии худро меёбад, вале баъзан он бе ифодаи шахсӣ ҳам баён шуданаш мумкин аст. Муҳимтарин хусусияте, ки шеър

ри ғиноии ҳикоятӣ дорад, муҳит, фазо ва замони муайянро, ки дар он амал давом меёбад, нишон додан аст. Бад-ин васила шеър аксаран аз умумиву такроргӯӣ наҷот меёбад. Дар охири солҳои чихил ва аввали панҷоҳ, ки Аминҷон Шукӯҳӣ чойи худро дар шеъри муосир пайдо мекард, дар шеър, мутаассифона, ҳамин умумиву такроргӯӣ хеле бисёр буд. Аммо Аминҷон Шукӯҳӣ худро аз дигарон пештар аз ин нуқс канор гирифт, махсусан, дар ашъори ошиқонааш. Бинобар ин, дар он солҳо нуфузи ашъори ошиқонаи ӯ дар байни хонандагон бисёр густарда буд, зеро шеърҳои ӯ амалу воқеаро бо эҳсосоти ошиқона дар муҳит, макон ва фазои муайян мушаххас баён менамуданд. Шеърҳои «Маро танҳо ту бинмудӣ фаромӯш», «Диламро бурдию манро набурдӣ», «Ситорааш гарм», «Нағз медонӣ», «Интизорӣ», «Дар лаби баҳр» (Садои дил, с. 1957) аз ҷумлаи онҳо буданд, ки дар он солҳо эҷод шуда, насими тозае ба шеъри муосири ошиқонаи тоҷик оварданд. Дар ҳамаи ин шеърҳо ҳиссиёти гарму самимонаи ошиқона дар муҳит, макон ва фазои муайян аз ҷониби шахсияти ғиноӣ баён мешавад, ки заминаи тозагӣ ва нотақрорӣ онро мегузорад. Масалан, дар шеъри «Маро танҳо ту бинмудӣ фаромӯш» бо ҳикоят ҳолати изҳори ҳиссиёти ошиқона дар маҳалли муайян, ки намо ва ашъи хосаи худро дорад, ҷунин баён мешавад:

*Парешаб ман аз он роҳе, ки ҳар ду—
 Ҳамерафтем як вақте, гузаштам.
 Ба зери он дарахту он лаби ҷӯ
 Ту ро бар ёд оварда нишастам...*

*...Ба ёдат ҳаст оё як шаб он ҷо,
 Ҷиҳо гуфтем мо ҳар ду нишаста.
 Ба рӯям мезадӣ ҳар гоҳ, ҷоно,
 Ба шӯҳӣ шохи райҳонро шикаста [139, 119].*

Ин шеърҳои Аминҷон Шукӯҳӣ, ки дар ҳудуди солҳои панҷоҳуми асри гузашта иншо шудаанд, дар матни ашъори ғиноии ошиқонаи он солҳо ғайриҷашмдошт ба назар меомаданд, зеро аксари ашъори ошиқонаи он солҳо бештар тасаввурӣ умумӣ буда, камтар заминаи воқеиву ашъӣ доштанд. Ин равияи тозаӣ вуқӯъгароёнаи ашъори ошиқона, бешубҳа, аввалан, дар натиҷаи ниёзи рӯҳию эҷодии шоир ба амал омада, сониян, дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи шоирони рус, аз ҷумла, Александр Пушкин ва маҳсусан, Михаил Лермонтов тақвият пайдо намудааст, ки онро муаллифи ин тадқиқот дар ҷеҳраи адабии Аминҷон Шукӯҳӣ «Шоҳаи райҳон ва себҳои шукуфта» муфассалтар баррасӣ кардааст [119, ?]. Ҳамчунонки Н. Л. Степанов, яке аз муҳаққиқони ашъори А. Пушкин қайд мекунад: «Ашъори ғиноии Пушкин аз ҳаёт, ки тамоми ғановат ва гуногунии таассуроти онро дар бар дорад, сарчашма мегирад. Пушкин дар интиҳоби ашъӣ тасвир ҳудро маҳдуд намеркард... Вуқӯъгароии ашъори ғиноии Пушкин пеш аз ҳама дар асолати ҳиссиёт ва таассуроти муаллиф, дар кушодани ҳамаи ғановати шахсияти ӯ мебошад» [97, 41-121]. Ба А. Шукӯҳӣ, ки таъбан шоири ғиноист, дар он солҳо маҳз ифодаи ҳамин гуна асолати ҳиссиёту таассурот, муносибати вуқӯъгароёна ба олами ашъӣ намерасид, ки аз Пушкин ва Лермонтов омӯхт. Ба омӯзиши таҷрибаи ин шорион рӯй овардани А. Шукӯҳӣ комилан дуруст ва мантиқӣ буд, зеро ҷунонки адабиётшиноси маъруф А. С. Бушмин менависад: «Дар адабиёти дигар қабл аз ҳама он чиро меҷӯянд мегиранд, ки дар худ набошад. Чизи бегонаро мегиранд, вале ҷунон чизи бегонаро мегиранд, ки ба талабот ва имконоти худӣ муқобил набошад, ҳамонро мегиранд, ки пас аз он худӣ шуда тавонад» [18, 141]. Ба ҳамин тарик, дар эҷодиёти А. Шукӯҳӣ заминаи вуқӯъгароёнаи ҳикоятӣ тасвир ва ифодаи андешаву таассуроти шахсияти ғиноӣ фарох ва устувортар гашт, ки он минбаъд дар шеърҳои «Ҷавонӣ ва

сафар», «Шаб», «Фақат як дам» (Нафаси гарм, с. 1964), «Илова бар қиссаи куҳан», «Сел», «Арғувон», «Боди сармаст» (Арзи қалам, с. 1971) корбасти хунармандонаи худро пайдо кард.

Анвои шеърӣ ғиноии ҳикоятӣ гуногунанд, онҳо суҷаҳои воқеӣ, ҳаёлпардозона, тамсилӣ доштанишон мумкин аст, ки аз шеърҳои зикршуда, масалан, «Боди сармаст» суҷаи воқеӣ, «Арғувон» суҷаи ҳаёлпардозона ва «Сел» суҷаи тамсилӣ дорад. Дар онҳо шахсиятҳои гуногун, шахсияти ғиноӣ, муаллиф мавҷуданду баъзан ҳузури онҳо мушоҳида нагашта, воқеа аз номи шахси сеюм, ровӣ ҳикоят мешавад. Дар шеърӣ «Сел» ҳикоят аз забони ровист, ки дар он даҳолати касе нест, зеро шоир хостааст, ки ҳикмати он аз ҳуди воқеа бароварда ояд, то бештар боварбахш бошад. Сел аз аввал дар шеър ташхисонида мешавад, ки сифатҳои дӯғ задан, суҳан гуфтан, ман-маниву дабдаба кардан пайдо мекунад: «...Сел ба як гулгула пас шуд равон // Дӯғзанон бар ҳама хурду калон. // Гуфт, ки пурзӯртарин наҳр ман... // Гуфт: дигар нест ҳарому ҳалол, // Нест дигар ҷои ҷавобу савол» [137, 46]. Ба ҳамин минвол, ки сел дар роҳи худ ҳар чизу ҳар каси пеш омадаро нобуд мекард, раҳгузари олимтароше аз ӯ меҳаҳад, ки ба ӯ зарар нарасонад, то варо машҳури ҷаҳон кунад. Пас ӯ «Оби даҳон бар ҳама сӯ дода пош, // Рӯди нав омад ба ҷаҳон бо талош» [137, 47], мегуфт, вале сел чун зуд ба охир расид:

*Сар раваду сир наравад гуфта ӯ,
Мекунад ин ранг кунун гуфтугӯ:
Рашкунон наҳр ба ёриш ҷӯ
Бурд ҳамон сели ҷавонро фурӯ [137, 48].*

Ин шеър аз ҳашт банди ҷаҳорпора иборат буда, дар вазни сареи мусаддаси матвии мақсур (мавқуф), ки вазни оҳанги пуршитоб мебошад ва ҷараёни тунду тези селро

ифода карда метавонад, гуфта шудааст. Ба замми он ҳар чаҳор мисраъро бо ҳам қофия бастанӣ шоир шеърро дар пурширобии худ боз оҳангинтар кардааст, ки зуд дар хотир менишинад.

Ҳоло барои нишон додани то чӣ андоза гуногунавии шеъри ғиноӣ ҳикоятӣ ба шеъри «Боди сармаст» мулоҳиза мекунем, ки ҳамагӣ аз ду банди чаҳорпора иборат буда, дар он муаллиф ба сифати нозири воқеаи ғиноӣ ширкат мекунад. Ин шеър қофиябандии **абаб вгвг** дошта, дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мақсур) гуфта шудааст, ки ба оҳанги ҳикояти ботаҳаммули шеър созгор буда, назокати одоби рафторро, ки ба ин шеър зарур буд, низ ифода намудааст:

*Ба шӯҳӣ боди сармасти пагоҳӣ
Чу бо домони кӯтаҳ бозие дошт,
Зи ду зонуи ҳамчун ширмоҳӣ
Баногоҳ пираҳан оҳиста бардошт.*

*Нигаҳ кардан набуд аз рӯи одоб,
Сари худ ҳам намудам бо тафаккур.
Ба як дам ҳар ду моҳӣ рафт дар об,
Сабо, бар шӯҳиҳои ту ташаккур! [138, 177].*

Ҳамчунонки мулоҳиза мешавад, воқеаи шеър дар ҳаёт ҷой доштаниш мумкин аст, он ҳаёлпардозонаву рамзӣ ҳам нест, як воқеаи ғайриҷашмдошт, вале одист, ки метавонад ҳар лаҳза ба амал ояд. Боди сабо вазиду домони кӯтоҳи пирохани занеро аз болои зонуяш бардошт. Нозири воқеа аз рӯи одоб ҷашм бар замин кард. Ҳикоят аст, аммо шеър аст, зеро мафтуният аз зебоиро бисёр ҳам табиӣ, бе ҳеч суҳане дар бораи он баён намудааст, ки дар зимнаш муҳаббат ҳам дорад. Тасвирҳо тоза, сабк нарму дилнишин, суварӣ ҳаёл тароватнок буда, маъно ба зарофати нозуке ифода

шудааст.

Сарчашмаи шеъри ғиноии ҳикоятӣ асосан ҳуди ҳаёт аст, аз ин рӯ, он ниҳоят гуногуннавъу мавзӯъ мебошад. Бинобар он дар эҷодиёти шоироне, ки бештар бар воқеоти ҳастии зиндагӣ таъя доранд, то бар тахайюлот, мақом пайдо мекунад. Албатта, ҳеч асари бадеӣ бе тахайюлот офарида намешавад, аммо тахайюлот ҳам ҳар навъ мешавад, ки иҷмолан метавон онро ба ду қисмат ҷудо кард, масалан, тахайюлоти зерсохтофар, ки бунёди воқеаро меофарад ва барсохтофар, ки онро пироиш медиҳад. Мақом ва таносуби онҳо дар ҳар асар ҳар гуна буданаш мумкин аст, ки аз ин рӯ, онро дар ҳар асар мушаххасан бояд нишон дод. Дар мавриди кулли эҷодиёти Ғаффор Мирзо чунин ба назар мерасад, ки дар он воқеияти зиндагӣ нисбат ба тахайюлоти пироишгар мақоми густардатар дорад. Аз ин рӯ, шоир аз давраҳои аввали эҷодиёташ ба шеъри ғиноии ҳикоятӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Масалан, шеърҳои «Дар ҷустуҷӯи саодат» (с. 1951), «Нишони охири» (с. 1952), «Пири пурасрор» (с. 1953), «Камони Рустам» (с. 1955), «Сангтӯда» (с. 1955), «Ситораҳо» (с. 1956), «Кӯҳи Чилдӯхтарон» (с. 1956), «Қиссаи оби ҳаёт» (с. 1956), «Қиссаи Офтоб ва Моҳтоб» (с. 1956), «Нӯшдори муҳаббат» (с. 1957) шеърҳои ғиноии ҳикоятианд, ки ба навъҳои гуногун он тааллуқ мегиранд. Шеъри «Ситораҳо» дар асоси ҳикояти маъруфи мардумӣ навишта шудааст. Суҷаи ғиноии он метавонист аз ҳаёти ҳуди шоир Ғаффор Мирзо бошад, зеро ӯ худ дар хонаи бачагон тарбият гирифта, аз мураббия ин гуна ҳикоятҳоро бисёр шуниданаш мумкин буд. Шабе чун мураббия ба бачагон нақл мекунад, ки ҳар одам дар осмон ситора дорад, бачагон зуд бо осмон нигариста, ситораҳои калонро «аз худ» мекунанд, аммо мураббия ба онҳо мегӯяд, ки ситораҳои калон аз онҳое ҳастанд, ки барои хушбахтии инсонҳо ҳаёти худро сарф кардаанд, вале ситораҳои шумо ҳоло монанди ҳуди шумо хурданд,

агар шумо ҳам зиндагии худро бар манфиати мардум бибахшед, аз они шумо ҳам бузург хоҳанд шуд ва шеърро бо ин банд хулоса мекунад:

*Баъди ӯ монад асрҳои аср
Наҷми тобандаи калони ӯ,
Чун зи хуршед ҷовидон гирад
Нур аз номи ҷовидони ӯ [55, 17].*

Ин шеър суҷаи мухтасари ғиноӣ дорад, онро муаллиф – яке аз тарбиятгирандагон ҳикоят мекунад, ки бунёдаш бар рамзу ҳаёлпардозист ва аз он ҳикмати рӯзгори инсонӣ берун меояд. «Қиссаи Офтоб ва Моҳтоб» шеърест, ки мухтассоти фантастикӣ дошта, дар он қиссаи Офтобу Моҳтоб, ки гӯё як вақт хоҳар-бародар буда, дар шеър ҳамчун шахсиятҳои ғиноӣ амал мекунанд, аз номи шахси сеюм ҳикоят карда мешавад. Офтоб ба ҳусни хоҳари худ дил медиҳад ва аз падар мехоҳад, ки барои ӯ арӯсе ҳамчун хоҳараш пайдо кунад ва чун падар ҳамчунин арӯсе пайдо карда наметавонад, Офтоб ба қасди васли Моҳтоб сӯи ӯ мешитобад ва Моҳтоб аз ин огоҳ шуда, рӯ ба гурез мениҳад, ки то имрӯз давом дорад. Хулосаи шеър чунин аст, ки ҳикматаш дар норавоии муносибати ошиқона байни маҳорим мебошад:

*Моҳро Хуршед дарёбад агар,
Мешавад дунё ҳама зеру забар [55, 28].*

Ғаффор Мирзо аз имконоти шеъри ғиноии ҳикоятӣ ҳамеша фаровон истифода кардааст. Ӯ дар солҳои шастам, ки айни ҷӯшу хурӯш ва камолоти эҷодияш буд, дар мавзӯҳои муҳими иҷтимоиву ахлоқӣ ва ошиқона ашъори ғиноии ҳикоятии бисёр навиштааст, ки «Рӯи сурх, рӯи

сиёҳ» (с. 1961), «Ҷаҳли мураккаб» (тамсил) (с. 1961), «Қиссаи деҳқон ва хоҳари ӯ баҳор» (с. 1962), «Ғижжак» (с. 1962), (с. 1965), «Пуфак» (масал) (с. 1968) аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Ҳоло шеърӣ «Аз ҳазл то муҳаббат» (с. 1962)-ро, ки муҳтавоаш аз ҳаёти ҳаррӯза гирифта шудааст, мухтасаран ба мулоҳиза мегирем. Он дар асоси сужаи ғиноии сода, ҳазлу бозии ду наврас, ки дар охир ба оғози ишқ мубаддал мешавад, сохта шудааст. Ҳикояти ҳазломез, ки барои ифодаи муҳтавои шеър муносиб омадааст, дар хонанда эҷоди мафтунӣ карда, ӯро мачзуб менамояд. Шеър аз тасвири духтараки ҳамсоя, ки «кокулонаш чу думи муш», «чехра пур аз доғаки кунчит», «рафтани ӯ ҳалосакзанӣ», «ду яраи ду сари зонуи ӯ» даво нагаштанӣ буданд, оғоз гашта, бо ҳамин оҳанг гарави шахсияти навраси шеърро, ки бо ин духтарак мебандад, гӯшзад мекунад:

*Шарт чунин буд: дами вохӯрӣ
 Ӯ диҳад аз сидқ саломам, валеқ
 Ман бизанам чирт ба биниш ӯ,
 Ман бизанам чирт ба ҷои алек [59, 110].*

Ҷамҷунонки аз ҳамин мисолҳои оварда ҳам ба назар мерасад, дар ин шеър калима ва таъбирҳои ғайрисабкишоирона фаровон истифода шудаанд, ки биниш ва таасуроту эҳсосоти шахси навраси шеърро табиӣ ҳазломез хуб ифода намудаанд. Ин гуна калимаю таъбирҳо, ки аз олами ашё ва алфози насрӣ ҳастанд, бо воқеияти ифодакунандаи худ, ба баёни андешаву эҳсосоти шахси шеър табиӣ ва тару тозагӣ бахшида, шеърро бо ҷузъиёти ҷаҳони ҳастӣ пурбор менамоянд. Ҳикояти ғиноӣ ба ҳамин равиш аз воқеаҳои «чанд сари сол», ки идома меёфт, моро оғоҳ кунонида, ба «як саҳар» мерасад, ки ба ҷои он духтараки «кокулаконаш чу думи муш» дар рӯ ба рӯи ҷавон «духтари рухсора чу садбарги тар» «Пошнаи қолиби ҷон – кафшро

// Як сари мӯй бубардошта» мунтазири ба биниаш чирт хӯрдан истодааст. Аммо шахси навраси шеър аз дидани ин манзара ба чӣ ҳол меафтад:

*Менигаристам ба хату холи нав,
Чехраи софи чу табоширро,
Менигаристам ба лабони ақиқ,
Гардани фавворае аз ширро...*

*Менигаристам... ҳаваси бўсае
Шӯр ба ҷону танам афканда буд.
Менигаристам... Рухи айёрае
Чашм бипӯшидаву дар ханда буд [55, 111-12].*

Дар ин шеър суҷаи ғиноӣ тамоман нав аст, ки то он дар олами шеъри ошиқона набуд, бинобар он эҳсосоти таассуроти шахсияти шеър ҳам, ки ҷавони тозаошиқ аст, бо ҳамаи воситаҳои тасвир ва баёну ифода тароватнок мебошад. Дар он ҳатто вожаву таъбирҳои шинос ҳам аз доираи мафҳумҳои суннатии бақолабдаромадаи худ берун рафта, тобиши тоза пайдо мекунанд. Масалан, дар мисраъҳои «Турфа гуландом саломам бидод», «Духтари рухсора чу садбарги тар», «Чехраи софи чу табоширро», «Гардани фавворае аз ширро» вожаву таъбирҳои гуландом, **садбарги тар**, табошир, шир ҳарчанд асрҳост, ки дар истеъмоли шеъри ғиноии ошиқона ҳастанд ва ба қолаб ҳам даромаданд, дар муҳити андешаву таассурот ва сабки ғайримуқарраии ибрази ҳиссиёти ошиқона, ки дар айни ҳол, бо ҳазлу шӯхӣ омехтааст, на забонзаду дилбазан, балки тару тоза қабули хотир мешаванд. Ҳарчанд дар шеъри кӯҳани класик табоширро ҳамчун ташбеҳкунанда бар сафедӣ истифода кардан ба чашм мерасад, аммо дар шеъри садаи бисти тоҷик ин шояд яке аз аввалин истифодаҳо бошад. Гардани духтарро ба фаввораи шир ташбеҳ кардан ҳам аз ҷумлаи

тасвирсозиҳои нав аст. Дар байти «Пошнаи қолиби чонкафшро // Як сараки мӯй бубардошта» аз пошнаи кафш истиораи қолиби чон сохтан ҳам аз мубтакирооти бадеии тоза буда, шайъи одиву дурушти олами моддиро ба тимсоли шеъри ошиқона, ки баназоқаттарин навъи шеърхост, мубаддал месозад. Дар банди мақтаъ:

*Менигаристам... Шавад, он чи шавад!
Сахт ба лабҳош бунардохтам,
Кунфаякун шуд ҳама шарту гарав,
Чаннати бешарту гарав ёфтам [55, 112]. –*

баёни эҳсосоти таассурот бо бӯсаи ғайримунтазира хотима меёбад, ки ҳамаи шарту гаравро «кунфаякун» сохта, аз ифшо шудани ишқи ноҳудогоҳ, ки дар замири ҷавони наврас ноаён нумув мекард, хабар медиҳад. Дар ин ҷо таъбири куръонии «кунфаякун» на бо мафҳуми аслии худ, ки мазмуни ҳамаи олами мавҷудотро ифода мекунад, балки бо маъное, ки бар хилофи мафҳуми куръонияш дар тадовул дорад, яъне ҳамаи оламо зеру забар кардан, асоси корро дарҳам рехта, онро аз нав сохта ба тарзи дигар даровардан мебошад, бисёр ба ҷо истифода шуда, ба шеър суръати шадиди ҷамъбаст додааст. Ҳамин тариқ, таассурот, эҳсосот ва ҳикояти тозаи ошиқона тимсолҳои қолабиву суннатии шеъри куҳанро тароват бахшида, ашъи олами ҳастиро, ки ба олами шеър ворид мешаванд, зебову бадеъ ҷилва медиҳад. Ин ҳама дар олами шеъри ғиноии ҳикоятӣ, ки дар он тавсифу тасвир ва шахсияти шеър мақоми муайянкунанда дорад, ба амал омада, ба ин навъи шеър сифатҳои тоза мебахшад.

Ду шеъри ғиноии ҳикоятӣ – «Ду одат» (с. 1980), «Сагвафои дигаре» (с. 1983)-и Ғаффор Мирзо ба ду навъи он нисбат мегирад, ки аввали сужаи маъмулӣ надошта, дар асоси таассуроти шахси шоир гуфта шудааст, қиссаи шеъри

дуюм, «Сагвафои дигаре», ки дорои сужаи воқеист, аз номи шахси сеюм ҳикоят мешавад. Ҳамин тарик, дар эҷодиёти як шоир ҳам анвои гуногуни шеъри ғиноӣ ба назар мерасад, ки вобаста ба манзури бадеии ӯ ба истифода рафтааст.

Ашъори ғиноии ҳикоятӣ дар асоси сужаҳои вуқӯъ-гароёна, ҳаёлпардозона, фантастик сохта шуда, дар онҳо афроди гуногун амал карданишон мумкин аст. Онҳо дорои низоъҳо ҳам буда метавонанд, ки дар байни афроди шеър ба вуқӯъ пайваста, ба дараҷаи кам ҳам бошад, инкишоф меёбанд ва дар як замону макони муайян давом мекунанд. Баъзе аз шоирони ҳамосасаро дар давраҳои аввали эҷодиёташон ба ин навъ шеър бештар рӯй меоранд, мисли ин ки чанбаи ҳамосии истеъдодашон таҳрик мекунад, ки дар ин навъ таҷриба кунанд, то касби камол карда, баъдан дар қолабҳои бузургҳаҷми ҳамосӣ асар биофаранд. Ин қазия аз мулоҳиза дар осори Муъмин Қаноат бармеояд, ки аз оғози эҷодиёташ ба гуфтани ашъори ғиноии ҳикоятӣ рағбат дошта, баъдан ба сурудани манзумаҳои ғиноӣ, ғиноиву ҳамосӣ ва ҳамосаҳо машғул шудааст. Шеърҳои «Моҳи нав» (с. 1955), «Ҳоби модари Олмон» (с. 1955), «Дар роҳи вафо»(масал) (с. 1956), «Қиссаи чархи фалак» (с. 1957), «Тимсоли начотбахш» (с. 1958), «Минбари шоир» (с. 1958), аз ҷумлаи ашъори ғиноии ҳикоятӣ буда, ба давраҳои нахустини эҷодиёти Муъмин Қаноат тааллуқ доранд. Онҳо дар сужа, низоъ, мавқеи шахсиятҳо, сабки ҳикоят ва тасвир бар ҳамдигар дорои тафовутҳои шохисанд. Сужаи шеъри «Моҳи нав» асосан аз изҳори таассурот ба ҳам омадааст, ки дар натиҷаи муқоисаи вазъи ду моҳ – моҳи осмонӣ ва моҳи заминӣ, ки зани озоду бахтёри тоҷик мебошад, ҳосил мешавад. Дар ин шеъри давраи ҷавонии шоир таъсири умумигӯии солҳои панҷоҳ бараллоина ҳис мешавад, ба он танҳо дар асоси таассурот гуфта шудани шеър ҳам боис шудааст, зеро он агар воқеае медошт, шояд як андоза мушаххастар ба қалам меомад. Шеъри дигаре, ки Муъмин

Қаноат дар ҳамон соли 1955 гуфтааст, «Хоби модари Олмон», нисбат ба шеъри «Мохи нав» пурмухтавогару хунармандонатар аст. Дар он аввал шаб тасвир гашта, модари аз марги ду писари ҷавонаш, ки дар ҷанг кушта шуд, дар ғаму андӯх ва аз тақдири ояндаи тифли хурдаш дар азобу изтироб, пас ба хоб рафтани дар хоб саҳнаи мудҳиши ҳалокати ду писарро дидан ва бо фарёд аз хоб бедор шуда тифлашро дар канор дидан ва аз родие шунидани садои Маскав, ки паёми сулҳ меод ва осоиш гирифтани ӯ ҳикоят мешавад. Дар ин шеър, ки аз 28 байти маснавии дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мақсур) гуфташуда иборат аст, чанд воқеаи мухтасарбаёнгаштае ҳаст, ки ҳама бо шахсияти шеър – модари олмонӣ иртибот дошта, баёнгари шуури иҷтимоии ӯ ҳастанд. Ҷолибтарин шеъри ғиноии ҳикоятии ин давраи Мӯъмин Қаноат «Қиссаи чархи фалак» аст, ки сужаи аҷиби фантастик дошта, дар нашрҳои аввал шоир аз он ҳикмате ҳам берун оварда буд, вале дар нашрҳои охир онро ҳазф кардааст. Ин шеър аз чаҳордаҳ байти маснавӣ, ки дар вазни рамали мусаддаси маҳзуф (мақсур) гуфта шудааст, иборат мебошад ва қиссаи марди содаеро ҳикоят мекунад, ки рӯзе дар сафар ҷойи харбандӣ наёфт хари худро ба гӯшаи чархи обӣ басту хоб рафт ва чун бедор шуд хари худро пайдо накард, зеро «ними шаб... боди сахро шӯр» карда буду ҳаракро бардошта, ба ҷониби дарё партофта буд. Мард назди «кампири «доное» шитофту «арзи хол кард», то барои пайдо карданаш ҷорае биандешад. «Кампири «доно» фол гирифта:

*Гуфт:– Эй марди худо, рӯзи фалон,
Дар фалон солу фалон моҳу замон
Як сари чархи фалак дар хок буд,
Ки замин он шаб чу дарё пок буд,
Ту хари худро ба он ҷо бастай,
То ба иқлими малак пайвастай,*

*Баъди чандин чарх аз чархи барин
Боз ояд маркабат сӯи замин... [51, 18].*

Ҳикмате, ки дар нашрҳои пешин дар панҷ байт аз ин қисса бароварда шуда буд, содалавҳонаву илҳоқӣ буд [50, 37], бинобар шоир онро дар баркамолияш ҳис ва ҳазф кардааст. Ҳоло ҳикмати шеър аз худӣ қисса бармеояд, ки содалавҳон, мутаассифона, дар чораи мушкили худ ба онҳое, ки аз онҳо ҳам содалавҳтаранд, рӯй меоранд ва як умр мунтазири осон шудани мушқил мемонанд. Ин хулоса аз пешини ҳазфшуда бадеу пурбортар аст.

Шеърҳои ғиноии ҳикоятӣ, ки Мӯъмин Қаноат дар солҳои шастӣ қарни бист гуфтааст, аз ҷумла «Ситораҳои бурчи Кремл» (с. 1962), «Хоби Қаҳрамон» (с. 1964), «Гули Бодом» (с. 1966), «Давоми нек роҳатро» (с. 1966), «Қатли Восеъ» (с. 1966) аз беҳтаринҳои онҳо мебошанд. Дар бораи Восеъ шеъри бисёре навишта шудааст, ки ба анвои гуногуни шеъри ғиноӣ нисбат мегиранд, аммо шеъри Мӯъмин Қаноат дар навъи худ ба эътибори мучазӣ, шакли амудии инкишофи сужаи ғиноӣ, бадеият ва динамикии шеър аз беҳтаринҳост. Сабки шеър ривоятии тасвирнок аст. Дар се байти аввал сахнаи қасри шоҳ мухтасаран тасвир мешавад, ки бе таъкид, дар зимн ба он муносибати шоирро низ ифода менамояд:

*Қаср.
Ишратгоҳи тобистони шоҳ,
Ҷои қатли «осиёни» бегуноҳ...[50, 67]*

«Осиёни бегуноҳ» ифодакунандаи муносибати шоир ба маҳкумшудагон мебошад ва чун дар байти сеум «Дар миёна дор, // Восеъ пой дор, // Ҳамчу кӯҳи Балчувонаш устувор» меояд, ин муносибат боз равшантар гашта, ҳам хусни тавачҷуҳи шоир ва ҳам бовари ӯро бар шикастнопа-

зирии иродаи қаҳрамон гӯшзад менамояд. Ва пасон якбора сахнаи олиҷаноби фантастик тасвир карда мешавад, ки ба кас фурсати шакку шубҳа надода, талқин мекунад, ки ба он сад дар сад бовар бояд кард:

*Хокро бӯсид, сарро аз замин
Кард боло, хӯрд бар чархи барин.
Кӯҳ ин фурсат ба ӯ ҳамроҳ шуд,
Дори шоҳон назди ӯ кӯтоҳ шуд... [50, 67].*

Акнун маълум мешавад, ки Восеъ на танҳо мавриди хусни таваччуҳи шоир аст, балки кӯҳ, яъне табиат ҳам ба ӯ «ҳамроҳ» аст, зеро ӯ барои ҳаёт мубориза мекунад ва табиат модари ҳаёт аст, бинобар пуштибонии табиат аз қаҳрамон як амри табиист. Ба ин тариқ, чеҳраи ботинӣ ва зоҳирии Восеъ, ки осии бегуноҳ, парвардаи суннатҳои беҳтарини мардумӣ (пеш аз сарро ба ҳалқаи дор даровардан хокро бӯсиданаш далели ин аст), ҳамчун кӯҳ устуворияш тарҳрезӣ мешавад, ки байтҳои минбаъда ба он боз тарҳҳои тоза меафзоянд. Шоир тардиде надорад, ки сахнаи фантастики ӯ бовар шудааст ва ангезаи аркону майдонро мухтасар меорад, ки «Воачаб!» мегӯянд ба сар. Пас, сарбози савор ҳалқаи дорро бо шоҳи чинор мепайвандад ва аз чинор садои Гулизор, садои азизтарин азизи қаҳрамон – духтараш меояд, ки бори дигар ягонагии табиат ва ҳаётро бо қаҳрамон таъкид мекунад. Ва чун ҳалқаро ба гардани қаҳрамон меандозанду пирохан дар бадани ӯ танг меояд, сужаи ғиноӣ дар ин байт ба авҷи амудии худ мерасад:

*Кунда аз зери ду пояш дур шуд,
Шаҳчиноре бо чиноре чӯр шуд... [50, 67].*

Ва ин охири тарҳест, ки бар тимсоли Восеъ афзуда мешаваду онро дар камоли шахомат, озодагию ҷовидона-

гӣ мучассам менамояд. Марги Восеъ марге нест, ки ўро ба нобудӣ барад, марги ў пайвастан бо ҳаёти абадист, зеро бо шахчинор, бо яке аз аносири табиати ҷовидон ҳамсару ҳамтану ҳамқисмат мешавад. Ин ҳама далеланд, ки ин шеър яке аз муваффақтарин шеърҳост дар бораи Восеъ, қаҳрамони асили мардумӣ, ки ёдаш дар хотири мардум абадӣ боқист.

«Давоми нек роҳатро» (ба Владимир Луговской) (с. 1966), шеърест, ки манзураш мучассам намудани тарҳи шахсияти шоири шаҳири рус Владимир Луговской буда, бо сабки ҳикоят аз фаъолияти меҳнатӣ ва эҷодии ў ба ҷо оварда мешавад. Мӯъмин Қаноат барои иҷрои ин манзур аз воқеаи тарҷумаҳолии шоир, ки дар ҷавонӣ, дар давраи ҷангҳои шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, ҳамчун роҳсоз ба ин ҷо омада, қор кардааст, истифода мекунад ва симои ўро аз ҷиҳатҳои инсониву шаҳрвандӣ ва эҷодиву шахсӣ тарҳ мерезад. Дар шеър воқеияти ду замон – замони кӯҳна, ки шикаст ёфтааст, вале бо охири қувваташ меҳодад худро нигоҳ дорад ва замони нав, ки зафар кардааст, вале ба он дараҷа пурқувват нест, ки аз душмани худ бим надошта бошад, ба воситаи сохтмони роҳ, ки дар ин ҳолат маънои рамзии пургунҷоиш пайдо карда метавонад, тасвир карда мешавад. Сохтмони роҳ танҳо васила аст барои нишон додани бунёди ҷомеаи нав, аз ин рӯ, дар шеър ба он танҳо дар ду ҳолат ишора гашта, дигар суҳан аз вазъи замон, таассуроти ботинӣ ва барангезиши ҳиссиёту андеша аст. Шеър бо таассуфи шоир аз он ки «размгоҳи бешикасти Рустами Дастон» ва «базмгоҳи Ибни Сино, Рӯдакӣ, Хайём...ҷавлонгаҳи дуздон... бозичаи айём» шудааст, оғоз мешавад, ки авзои ин сарзаминро дар ду давраи таърих дар тазоди шадид нишон медиҳад. Шоири рус маҳз дар ҷунин айём ба ин ҷо меояд:

*Ба ин ҷо омадӣ пои пиёда мисли як сарбоз,
Ба қалби шоиру бо ҳуҷҷати раҳсоз.*

*Ту аз қўҳу камарҳо бо машаққат роҳ мебурдӣ,
Чу шоир, ошиқи шаб хавф аз бегоҳ мебурдӣ [50, 68].*

Муаллиф дар ин ду байт ба дугонагии хидмати шоири рус, на танҳо ҳамчун роҳсоз, балки ҳамчун сарбоз омаданаш ҳам дар ибораи «пой пиёда мисли як сарбоз» ишора мекунад, ки баъдан аз воқеияташ сухан меравад. Шоир ошиқи шаб аст, зеро шаб дар аксари ҳолат рамзи офариниши шеър аст, вале аз бегоҳ хавф бурдани ӯ ба вожаи бегоҳ тобиши дигар дода, онро ифодагари мафҳуми хавфу хатар месозад. Ва воқеан ҳам, хангоме ки шоир дар банди хаёлҳои шоиронааш «ғарқи созҳо...банди розҳо...моили парвозҳо, овозҳо буд»:

*Ки ногаҳ шарфаи тири камон,
Асти давон омад.
Кадомин бек сӯи деҳаи бе посбон омад?
Балои осмон омад [50, 69].*

Ва «Ҳамин шаб ёр гаштӣ чун қалам тиру камонатро» мегӯяд шоир, ба шахсе, ки бо дили шоир, вале «бо ҳуччати раҳсоз» омада, ҳоло хидмати сарбозро ба ҷо меорад. Носозгории вазъи замон боис шудааст, фарде, ки ӯро «табиат шоири мумтоз» офаридааст, аз шоирон ва таърихи бузурги сарзамини Аҷам, ки дар айни ҳол маҳалли қору пайкораш аст, ёд наоварад, ҳол он ки:

*Агар дар хонаи тоҷик бисоти чиз ночиз(?) буд,
Ба ҳар гаҳвора Ҳофиз буд ё девони Ҳофиз буд [50, 70].*

Ба ин васила Мӯъмин Қаноат, бо вучуди дар гирдоби бало қарор доштани ин сарзамин, пайванди ногустанани онро бо тамаддуни арзишманди башарияш таъкид менамояд, ки ин умед бар ояндаи пурбаракати он медиҳад, зеро

мардуме, ки фарҳанги худро дар ёд дорад, хатман ба он бояд баргардад:

*Агар бо номи Ҳофиз мешудӣ дар хонаи тоҷик,
Баногоҳ қаср мешуд аз қарам вайронаи тоҷик [50, 70].*

Ва воқеан ҳам ҳамин тавр мешавад, ки ин мисраъҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд: «Зимистон асту // Механдад ба ёди ту гули бодом, // Бубин Мирзои кӯлобӣ диҳад роҳи туро анҷом. // Давоми нек рӯҳатро, // Давоми нек роҳатро!» [50, 71] «Зимистон асту // Механдад ба ёди ту гули бодом» маънои маҷозӣ ҳам касб мекунад, ки зимистон ҳамчун рамзи мушкilotу сахтӣ ва гули бодом намоди пирӯзии ҳаёт ва шукуфой дарк карда мешавад. Ин шеър дар қолаби нимоӣ гуфта шудааст, ки дар вазну қофия озодихое дорад, аммо бо вучуди ин қайд бояд кард, ки дар байти мактаъ калимаҳои «рӯҳатро» ва «роҳатро» бо ҳам қофия баста намешаванд.

Дар шеъри Қутбӣ Киром шаклҳои дарки ҳамосии олам ва рӯйдодҳои он бештар ба мушоҳида мерасанд, ки ба воситаҳои ғиноӣ баён карда мешаванд. Ҳамчунонки қайд шуда буд, ҳеҷ як анвои бадеӣ дар адабиёт ба тарзи сирф холис зухур накарда, дар асарҳои ҳамосӣ хусусиятҳои ғиноӣ ва дар асарҳои ғиноӣ мухтассоти ҳамосӣ ва дар ҳар дуи онҳо хусусиятҳои драматӣ ҳам ҷой доштаниш мумкин аст. Бешубҳа, фарқ дар байни дарки ҳамосӣ ва ғиноии ҳодисоти олам ҳаст ва хангоми баён, ки ба воситаҳои сабк, забон ва суварӣ ҳаёл сурат мегирад, ин дарк моҳияти решагии худро аён намуда, ба ин ё он навъи адабӣ нисбат мегирад. Дар баробари ин, ҳуди рӯйдодҳо ҳам аз ҷиҳати моҳият ва бузургӣ, фароғирӣ дар замонӣ макон бар ҳамдигар тафовут доранд, ки яке тасвири муфассали ҳамосӣ мехоҳад, дигаре мухтасари ғиноӣ. Вале бо вучуди ин, ҳар эҷодкоре, ки дар асарҳои ӯ мақоми воқеаву ҳодисоти ола-

ми хорич бештар аст, фазилати идроки ҳамосӣ ҳам дорад, ки дар асарҳои ғиноияш зоҳир мешавад. Муҳимтарин хусусияти идроки олам ва истеъдоди шоир Қутбӣ Киром дар ҳамин аст, ки ӯ бештар ба воқеоти олами хорич таваҷҷуҳ дошта, олами ботинро дар алоқа бо он ва ё ҳамчун инъикосе аз он ба қалам медиҳад. Вале худи шахсияти инсонӣ ва шоирии Қутбӣ Киром шахсияти ғиноист, зеро бо он беқарорию шӯру шааф ва таассуроти ҳаяҷони фарогири дарзамонӣ, ки ӯ дошт, наметавонист шоир ва шахсияти ғиноӣ набошад. Аз ин рӯ, ҳар чӣ воқеоти олами хоричро мебинаду дарк мекунад, онро ба иқтисоӣ ҳамин табиати ғиноияш дарзамон (дарзамонӣ, албатта, мухтасарӣ меҳаҳад, ки сифати асарҳои ғиноист) ба тамоми ҳаяҷону таассуроти эҳтиросот ба қалам медиҳад. Ҳамин хусусият аз ашъори ғиноии ҳикоятии давраҳои аввали эҷодиёташ низ равшан ба назар мерасад, ки шеърҳои «Бӯи нон» (с. 1962), «Зиндаятмон» (с. 1962), «Зеби биёбони қазоқ» (пас «Қуралай» ном гирифта) (с. 1963), «Ҳамсолони ман» (пас «Чоши гандум» ном гирифта) (с. 1964), «Ёр аз ин кӯча гузар мекунад» (пас «Чанг занад дил ба гиребони ман» ном гирифта) (с. 1964), «Эъҷози одамӣ», «Сухбати фарзандон» (Илҳом, с. 1968) аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Ин навъ ашъори ӯ бо ҳикоятҳои отифии гарму сӯзон, тасвирҳои пуробу ранг, баёни пурпару бол ва муболиғаву иғроқҳояш аз тамоми ашъори шоирони дигари ҳамзамонаш мутафовит буда, зуд шинохташавандааст, ки мансуби қареҳаи танҳо ҳамин шоир аст. Шеъри «Чанг занад дил ба гиребони ман» (с. 1964), ки маҳсули давраҳои аввали эҷодиёти Қутбӣ Киром мебошад, ҳикояти ошиқонаи шоирро ҳарчанд бештар баёнӣ, то суварнигорона ба қалам меорад, бо самимияти амиқ ба дил менишинад:

*Ёр аз ин кӯча гузар мекунад,
Бӯи гулу бӯи саҳар мекунад.*

*Дар раҳи ӯ чор ду чашми сарам,
Омадану рафтани ӯ бингарам.
Ёр вале сӯи мани дилшуда,
Сӯи мани ҳайкали аз гил шуда,
Аз ҳарамии моҳ назар мекунад,
Чун шарари оҳ гузар мекунад [46, 83].*

Аз ин шеър чунин ба назар мерасад, ки шоир хангоми гуфтани он таҳти таъсири шеъри «Рози дили ошиқ»-и Фаффор Мирзост. Ба ин на фақат навъ ва вазни шеър, ки ҳар ду ҳам маснавию ҳамвазн ҳастанд, балки рӯҳу оҳанги ибрази андешаву эҳсосот ва ҳатто вожаву таъбирҳои ҳамонанд ва ё яқсон, ба монанди «гузар мекунад», «дилшуда», «дилак», «ҳоли маро» далел мебошанд. Шахсияти ғиноии шеъри Қутбӣ Киром ҳам ба мисли шахсияти ғиноии шеъри Фаффор Мирзо илочи ишқи беилочи худро дар гуфтани шеър мебинад. Ин шахсият, ки дар шеъри Фаффор Мирзо:

*Чор сари сол шаб афрӯхтам,
Шоирно ошиқӣ омӯхтам [57, 114-15]. –*

гуфта буд, дар шеъри Қутбӣ Киром:

*Шамъ шудам, шуъла барангехтам,
Дар варақи дафтари худ рехтам [46, 84]. –*

мегӯяд. Чаҳоншинохтӣ ва фардияти эҷодии шоирро аз ҳамин гуна шеъре ҳам, ки дар пайравӣ, тазмин ва ё зери таъсири шоири дигаре гуфтааст, муайян кардан мумкин аст; агар шоир назари худӣ ба чаҳон ва сабки фардии ифодаи онро дошта бошад, он хоҳу нохоҳ дар шеъри дар пайравӣ гуфтааш ҳам руҳ намуда, онро аз шеъри дар назар доштааш мутамайиз хоҳад кард. Бинобар он, ҳарчанд аз ин шеъри Қутбӣ Киром бӯи шеъри Фаффор Мирзо мерасад, аммо

андешаи отифии Қутбӣ Киrom дар ин шеър андешаи худи ўст, такрорӣ нест, бинобар ин суханаш дар маҷмӯъ тоза, сабқаш болу пардору ғулувомез аст, ки минбаъд ин хусусиятҳо дар эҷодиёти ў боз ҳам пуррангтар хоҳанд шуд. Дар мисраи дуюми байти аввал, ки ёр «Бӯи гулу бӯи сахар мекунад» гуфта мешавад, ба машом таровату тозагии мерасад, ки ба ҳар ду – ҳам ёру ҳам сахар хос аст. Таъбири забонзадшудаи бӯи гул кардани ёр дар ҳамсоияи «бӯи сахар» кардани ёр тару тоза мешавад. Бо игроқ сухан гуфтани Қутбӣ Киrom дар мисраи «Аз ҳарами моҳ назар мекунад» рух намудааст, ки яке хусусиятҳои шохистарини сабки ўст. Истиораи ҳарами моҳ тоза сохта шуда, дар мавридаш хеле хуб ба кор рафтааст, ки мазмуни баландии поя, мақом, остони ёрро таъкид мекунад.

Ҳоло барои пурратар ба исбот расидани қазияи дар боло изҳоршуда, ки воқеан шоири ҷаҳоншинохтиву сабки худро дошта, аз таъсири шоири дигар зуд бадар рафта, шахси шоири ў олами андешаҳои отифии худро бо ҳикоят ва ҷеҳраи мушаххаси худ намоён хоҳад кард, ба шеър **ри** «Ҷуфт шуд кабки дарӣ» (с. 1968), -и Қутбӣ Киrom рӯй меорем, ки аз навишта шудани шеъри «Чанг занад дил ба гиребони ман» ҳамагӣ ҷаҳор сол фосила дорад. Дар ин шеъри ғиноии ҳикоятӣ шахси шеър худро аз аввал дурахшон зоҳир накарда, баръақс дар паси пардаи ҳикоят мегирад ва танҳо дар охири шеър мушоҳиди манзараи ходисаи ғиноӣ буданаширо бе ҳеҷ гуна таъкид, фақат ба тарзи хабарӣ «ман намедонам» гӯён баён менамояд. Аммо шахси шоир дар паси пардаи ҳикоят ҳузур дорад ва ҳамаи эҳсосот, таассурот ва изтиробе, ки дар ҳикояти ғиноӣ ҳаст, ба ў тааллуқ мегирад.

Дар назари аввал дар ин шеър як воқеаи одӣ ҳикоят мешавад. Сайёде аз роҳи сайд бармегардаду «милтикашро сарнишеб» «бо умеди тирамоҳ» меовезаду меравад, ки «дар ин фасли сол, тирандозӣ убол» ва «мӯсафеди тӯрмони ди-

гаре», ки кабк сайд мекард «тӯри худ печиду бар кунче ниҳод»-у «ҳалқаи домаш кушод» ва пасон тасвири сармасти-ву базми кабкҳо меояду дар охир ба андеша рафтани шоир, ки дар тирамоҳ ҳол чӣ гуна хоҳад шуд. Аммо чӣ чизест, ки ин ходисаи одиро шеър месозад ва ба дилҳо менишинонад? Аввалан, отифати андеша, сониян, муҳаббате, ки зимни ҳар суҳан ба олами табиат чой дошта, дар ҳикоят ва баёну тасвир эҳсос мешавад. Муҳаббату ғамхорӣ ба мавҷудоти олами табиат ба ду роҳ зоҳир мешавад, яке ба воситаи тасвири пурмуҳаббат ва шодмонаи онҳо, масалан, ба ин тарз:

*Чуфту сармастанд ҳоло кабкҳо,
Пар кушода ҳар кучо,
Базм барпо мекунанд,
Ханда мерезанд дар гулзорҳо,
Хона месозанд дар гулзорҳо [46, 44].*

Дар ин мисраъҳо, ҳамчунонки ба назар мерасад, унсурҳои тасвир – ташҳис, тазод, маҷоз ва унсурҳои баён, аз ҷумла тарсеъ, ки дар он калимаҳо дар як шаклу қолаб мебошанд, ба ҳам омада, муҳтаворо ҷаззобу пуртаъсир ва шаклро хушоҳангу дилпазир намудаанд. Дар ҷое, ки шоир нисбат ба кабкҳо «сармастанд», «базм барпо мекунанд», «ҳанда мерезанд» барин вожаву таъбиру мисраъҳоро истифода мекунад, ки амалҳои инсониро ифода менамоянд, ба онҳо шахсият мебахшад. Дар натиҷа шикори онҳо ба шикори махлуқи шахсиятдошта табдил мегардад, ки на танҳо аз ҷониби шоир, балки аз ҷониби ҳеч касе пазируфтани нест. Ин як воситаи отифат ва самимият бахшидан ба ҳикоятест, ки изҳор мешавад. Унсури баёнӣ – санъати тарсеъ аст, ки дар байти «Ханда мерезанд дар гулзорҳо, // Хона месозанд дар гулзорҳо» бо маҳорат истифода шуда, дар он калимаҳои ҳамвазну ҳамоҳанг ханда-хона, мерезанд-месозанд, дар гулзорҳо-дар гулзорҳо шеърро тараннумӣ сох-

та, ҳолу ҳавои шодмонии зиндагиरो эҷод кардаанд. Дар натиҷа санъати тарсеъ, ки унсури баёнист, барои ифодаи таъсирбахштарӣ муҳтаво ба қор рафта, ҳамчун василаи маъноӣ ҳам хидмат кардааст. Меҳру муҳаббати шоир ба олами табиат ба воситаҳои гуногун ифода меёбанд. Масалан, ба вожаи сайёд афзудани сифати бераҳм – «Бар дили сайёди бераҳм(?), раҳм омад» баробари таъкиди бераҳмии сайёд, ки дар дили инсон нисбат ба ӯ ҳисси манфӣ пайдо мекунонад, дар айни ҳол ба мавриди ин бераҳмӣ, ки унсури зебои табиат – қабқ мебошад, ҳисси раҳму шафқат ва муҳаббат мепарварад. Ё дар ин мисраъҳо:

*Мӯсафеди тӯрмоне, ки ба рӯзи тирамоҳ
Чашимаҳоро банд карда,
Доми тазвир (?) мениҳод,
Чӯчаҳоро зинда сар мезад
Ба оҳанги видод [46, 44]....*

Ин амалҳои «мӯсафеди тӯрмон», ҳамчун «доми тазвир» ниҳодан, «чӯчаҳоро зинда сар» задан боз «ба оҳанги видод», ки, албатта, киноя аст, ҳамчун масали душманро бо шақар куштан, ин ҳама, аз як ҷиҳат, вазифаи тавсияи хулқу атвори «мӯсафеди тӯрмон»-ро ба ҷо оварда, аз ҷиҳати дигар, боз ба қурбонии ин амалҳо, ки ҷузъи зиндаи табиат аст, ҳисси ғамхорӣ бедор мекунад. Агарчи дар ҳаҷ ҷойи ин мисраъҳо ишорае аз шахси шоир нест, аммо дар зимни ҳамаи онҳо ҳузури ғиноии ӯ эҳсос мешавад, зеро ҳолати мавриди тазвир ғиноист.

Ин шеър аз 32 мисраи дарозу кӯтоҳ – нимой иборат аст, ки дар баҳри рамал гуфта шудааст ва танҳо дар мисраи 26-ум шахси шоир ҳузури худро аён намуда, мегӯяд:

*Ман намедонам ба фасли тирамоҳ,
Чун шавад анҷоми қор,*

*Кори кӣ гирад барор.
 Шод аз онам, ки ҳоло тиру тӯр
 Дур шуд, дур аз қатор,
 Ҷуфт шуд кабки дарӣ,
 Даррасид (?) фасли баҳор [46, 45].*

Бо хамин шеър хотима меёбад ва умеди шоир, ки «анчоми кор» бо пирӯзии табиат сурат бигирад, дар дили хонанда ҳам зинда боқӣ мемонад. Ин оҳанги умед дар саросари эҷодиёти Қутбӣ Киром дар ҳикоят ва андешаҳои отифии ҳамаи шахс ва ё шахсияти ғиноии шеърӣ ӯ садо медиҳад, ки аз вижагиҳои асосии ҷаҳоншинохтии шоир мебошад. Ҳоло вобаста ба ин шеър ва мавзӯи баррасӣ бояд қайд кард, ки андешаи отифии шахси шоир дар он ба воситаи ҳикоят, тасвир ва ҷузъиёти олами шайъӣ ифода ёфтааст. Тасвир дар ин ҷо асосан ба ду навъ аст, тасвири амал ва тасвири ҳолате, ки манзараро мучассам месозад. Шеър аз «Бар дили сайёди бераҳм раҳм омад», ки «аз раҳ» гашта, «милтиқашро сарнишеб овехт, рафт», оғоз мешавад, ки навъи тасвири амал аст ва дар пореа, ки баъди мисраи «Ҷуфту сармастанд ҳоло кабкҳо» меояд, тасвири манзараи ҳолат ба кор гирифта мешавад, ки сармастиву пар кушодану базм барпо кардану ханда рехтани кабкҳо ва пурҷӯшии чашмаҳоро пеши назар меорад. Табиист, ки ҳар дуи ин навъи тасвир рӯчӯ ба олами шайъро хостааст. Шайъ ҳам ин ҷо ба ду навъ аст, шайъе, ки ҷузъи олами табиат, ҳамчун чашма, ҷӯчаҳо, кабкҳо, гулзор, гулҳор, кокутӣ, кӯҳ, буттаҳо, офтоб буда, навъи дигар шайъ маҳсули олами зиндагии фарҳангии инсон аст, ба монанди милтик, тӯр, дом, донаи тасбех, тир, ки ҳама дар якҷоягӣ муҳити муносибери ба вучуд овардаанд, то андешаву эҳсосоти ғиноии шахси шеър ба тарзи ҳикоят шайъию муассир баён карда шавад.

Ин шеър барои Қутбӣ Киром боз аз он ҷиҳат хоси-

ятнок аст, ки аз муҳимтарин доираи мавзӯии ашъораш – муҳит, деҳ ва фарохтар, водии Зарафшон, маншаъ гирифтааст, ки минбаъд дар эҷодиёти ӯ мақоми асосӣ пайдо кардааст. Ин аз лиҳози мавзӯёву муҳтавост. Аз лиҳози шакл хосиятнокиаш дар сабк, забон зоҳир мешавад, ки ба ифода ва оҳанги гуфтори мардумӣ қаробат дорад. Мисоли ин дар саросари шеър мавҷуд аст, танҳо дар пораи аввал:

*Бар дили сайёди бераҳм(?) раҳм омад,
Гашт аз раҳ ин пагоҳ,
Милтиқашро сарнишеб овехт, рафт,
Бо умеди тирамоҳ.
Гуфт: «Дар ин фасли сол,
Тирандозӣ убол» [46, 44].*

«Бар дили сайёди бераҳм(?) раҳм омад», агар дар ин мисраъ пешоянди «ба», ки бо тақозои вазни арӯз ба шакли «бар» омада, хоси забони меъёри шеъри мактуб аст, истисно шавад, дигар сабки ҳикоят мардумист. Дар мисраъҳои дигар ҳам вожаву таъбирҳои «гашт аз раҳ» – аз роҳ гаштан, «милтиқашро сарнишеб овехт, рафт», «бо умеди тирамоҳ», «тирандозӣ убол», хама бештар моли забони мардумист, то меъёрии китобӣ. Ҳатто ба ҷойи калимаи «вабол» ё «вубол» шакли халқӣ – гуфтугӯии он «убол» оварда шудааст. Дуруст аст, ки ин шакли калима дар ин ҷо барои шахсият бахшидани забони сайёд ҳам хидмат мекунад, вале ба ҳар ҳол, бе ин вазифа ҳам омаданаш мумкин буд, зеро дар пора, ҳамчунонки дида мешавад, нуфузи сабку вожаҳои забони мардум бештар аст. Ин хусусияти нигориш дар давраҳои баъдинаи эҷодиёти Қутбӣ Киром бо сабки шеъри классик бештар омезиш меёбад ва сол ба сол корхӯрдатару комилтар гашта, шохистарин сифати сабки ӯро ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, ӯ барои иброи ҳикоят, андешаҳои отифӣ ва ифодаи шайъию тасвирноки эҳсосоти таассуроти гиноияш

аз ҳазинаи забони мардум фаровон ва судманд истифода мекунад.

Шеърҳои ғиноии ҳикоятӣ дар саросари эҷодиёти Қутбӣ Киром мавқеи густарда дорад, ки аз беҳтарин намунаҳои ин навъанд. Онҳо мавзӯву муҳтавои гуногун доранд, ки мавзӯҳои иҷтимоӣ аз ҷумлаи бештарин ва муҳимтарини онҳост. Шеърҳои «Бачагонаи ҷангбозӣ мекунад», «Ёди аскар» (Рези кӯҳсор, с. 1970), «Кема», «Ёд» (Остони баланд, с. 1972), «Ҳолиқи гулбур» (Чашми дил, с. 1976) аз қабиле онҳо мебошанд, ки паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии мардуми моро дар солҳои мутафовити таърихи муосираш бо ҳикоятҳои мучазу муассир ва эҳсосоти сӯзону эҳтиросоти фарогир ифода кардаанд.

Дар солҳои шастуми қарни бист, замони ба адабиёт ворид шудани Лоиқ, мақоми шахсият дар ҷомеа ва адабиёт, ки инъикоскунандаи авзои иҷтимоӣ фарҳангии он мебошад, хеле боло мерафт. Ин ҳолат дар ҳамаи анвои шеър, аз ҷумла наъби ғиноии ҳикоятии он ҳам асар гузошт. Дар ашъори Лоиқ мақоми шахсияти ғиноӣ, шоир, муаллиф, ровӣ хеле назаррас аст, ки он, бешубҳа, аз як ҷиҳат, далели сиришти сирф ғиноии шахсияти худи шоир бошад, аз ҷиҳати дигар, таъсири ҳамон афзудани нақши инсон дар авзои иҷтимоии ҷомеа ва аҳамият пайдо кардани ҷаҳони ботинии шахсият аст. Агар ба тариқи кулӣ мулоҳиза карда шавад, инсон, бо зухуроти шахсии гуногунаш, меҳвари эҷодиёти Лоиқ қарор гирифта, тамоми воқеот ва эҳсосоти таассурот дар атрофи ӯ мечарханд. Ҷаҳонро аз дариҷаи шахсият дидан махсусияти нигоҳи шоир аст. Ҳоло ба шеърҳои рӯй меорем, ки дар онҳо шахси шоир бо ҷаҳраҳои мухталиф арзи вучуд намуда, аз пораҳои зиндагии воқеӣ ва маънавии худ ҳикоят мекунад. Инҳо, аз ҷумла, шеърҳои «Насиҳати модар» (с. 1960), «Ёде аз бачагӣ» (с. 1976), «Дар гирди хони Наврӯз» (с. 1977), «Сугдиён ҳар гаҳ ба кӯи дӯст меҳмон мешуданд» (с. 1979), «Замони беғубори баччагиам»

(с. 1979), «Шикастабанд» (с. 1986), «Дасти худ» (с. 1988), «Модарам, эй модари дунёнадида» (с. 1989) мебошанд, ки дар фосилаи қариб сӣ сол навишта шуда, нақши шахси шоир дар онҳо сол ба сол пуррангтар ба назар меояд. Дар шеъри «Насихати модар», ки ба давраи навқаламии шоир тааллуқ дошта, суханаш ҳам ҳоло шогирдона аст, аз насихатҳои модар, ки фарзандашро дар роҳи ростӣ тарбият кардан мехоҳад, ҳикоят мешавад. Сужаи шеърро на ҳодиса, балки ёдоварӣ аз насихатҳои модар, ки фарзандро талқин мекунад, ки ҳама корро бо дасти рост сар кунаду шаб ҳам ба паҳлуи рост хоб равад ва монанди инҳо ташкил медиҳад, ки моҳияти ахлоқӣ дорад. Ин шеър аз ҷаҳор банди ҷаҳорпора иборат буда, дар он фарзанд хузур дораду аз модар ҳикоят мекунад.

«Ёде аз бачагӣ» навъи дигари шеъри ғиноии ҳикоятист, ки сужаи муфассалу мукаммали ғиноӣ дошта, метавонад воқеъ бошад. Шеър бо тақозои сужаи муфассал аз понздаҳ банди ҷаҳорпора созмон ёфтааст, ки дар вазни хафифи мусаддаси маҳбуни аслам – **фоилотун мафоилун фаълун**, бо қофиябандии **абвб**, **глед** гуфта шудааст. Дар бандҳои аввали он ҳикояти бо ҷӣ «шавқу талоше» ба ғӯсфандбонӣ рафтани ровӣ, ки он вақт хурдсол будааст, нақл мешавад, ки шоири оянда буданаш маълум мебошад, зеро нигоҳаш ба муҳити атроф шоирона аст ва «шавқу талош»-и ба ҷӯпонӣ рафтани ҳам ба хотири аз ёла гул чида ба модар овардан ва бо барраҳо бозӣ кардан аст, ки хеле дилҷасп ба қалам омада аст:

*То даме дар фарози куҳсорон
Тармаҷоро ба чашми худ бинам.
Коқули обшорро бофам,
Сари шах бо ҳаёл бинишнам [133, 287].*

Бо ин байти зебо ровӣ шояд мехоҳад ба шоири оянда

будани чӯпони хурдсол ишорат кунад ва ё ин хаёли зебо-ро бо ҳолати фочевии минбаъда сахт муқобил гузорад, то таъсири тазод бештар шавад, аммо, ба ҳар ҳол, ин ҳамон ҳолатест, ки «зебоии бисёр зебо» ба завқ бармехӯрад, зеро ҳолатро аз воқеият ба сӯи хаёлпардозӣ кашида, сабаби андаке коҳиши ривочи босуръати суҷа мегардад. Пас аз ин банд тавсифи манзараҳои кӯҳистон маҳз дар ҳамон рӯзи воқеа меояд, ки пас аз борон «Дурру марҷон ба рӯи дашт бирехт» ва «Мечариданд барраҳо озод...// Мечариданд мешҳо хуррам» [133, 287] ва «Меше як сӯ ба меҳр мелесид // Барраашро, ки буд навзода» [133, 287] чой дорад. Дар банди ҳафтум вазъ баногоҳ тағйир меҳӯрад, ки инсонро тақон медиҳад ва аз ҳолати тамошоӣ фароғатомез якбора ба фоҷиаи ҳастибарандоз меандозад:

*Ногаҳ аз осмон фуруд омад
Каргасе, барраро ба ҷанг рабуд,
Меш як қад париду наъра кашид,
Ки магар ранҷи ман барои ту буд?! [133, 287].*

Дар панҷ банди минбаъд ҳолати аз паси сояи каргаси паридани раванда бо ғаму кин ва умед давидани меш, ки барраашро наҷот диҳад ва гӯсфандбонбача, ки мешро ме-хоҳад аз ин давидани барабас боз дорад, ҳикоят мешавад, ки сабки суханаш ҳам муносиби вазъи шадид ва муҳтасар аст. Дар ин таъкиб, мутаассифона, вартае пеш меояд ва сояи барра ба он меафтад, ки меш ҳам худро аз паси он ба варта меафканад ва:

*Чашиҳо нимабоз бечора
Мебаровард аз ҷигар ово.
Аз паи баррачеки навзодаш
Ҷони ӯ мепарид сӯи само... [133, 288].*

Ин аст анчоми фочиаи меши бечора, ки бо тақозои меҳри беназири модарӣ ба амал омад. Ҳикмати шеър маълум аст, ҳеч хавфу хатар ва фочиае наметавонад монеи зуҳури меҳри модарӣ шавад. Ровӣ аз ин фочиа барои худ хулосаи дигар ҳам мебарорад, ки конунҳои ҳаёт бераҳмонаанд, зеро ҳангоме ки \bar{u} аз ин оқибати мудҳиш, пас аз ҳой-ҳой гиристанҳо, ба худ омад, «осмон бепарво» буд, вале \bar{u} «Каргас он рӯз ҳамраҳи барра // Гӯиё бурд баччагии маро...// мегӯяд, ки далели аввалин дарки бераҳмии ҳаёт ва дар мубориза бо он ба камол расидани инсон аст. Дар мақтаъ ҳикмате доштан ҳам яке аз хусусиятҳои шеъри ғиноии ҳикоятист, ки дар ин маврид бисёр бачову пурмухтаво сурат гирифтааст. Ин шеъри ғиноии ҳикоятие буд, ки як сужаи ёддоштии ғиноии муфассалу мукамал дошт, ки аз дебоҷа, гиреҳбанди воқиа, инкишофи воқиа, авҷи воқиа ва гиреҳкушои воқиа иборат буда, аз забони шоир ҳикоят мешуд. Акнун шеъри дигарро мавриди мулоҳиза қарор медиҳем, ки низ ғиноии ҳикоятист, аммо дар он шаш сужаи мухтасар вучуд дорад. «Дуоҳо ва роҳҳо» (с. 1988) шеъри сафед аст, бидуни қофияи муназзам, иборат аз даҳ пораи гуногунҳачм, ки муфассалаш 27 ва мухтасараш панҷ мисраъ мебошад. Дар ин шеър аз шаш бархӯрде, ки шахси шоир сари фармони мошин бо мусофирони сари роҳ дорад, ҳикоят мешавад. Дар назари аввал ин гуна воқеаҳо он қадар муҳим нестанд, аммо маҳорати шоир дар он аст, ки зимни ҳикояти он хонандаро ноаён ба хулосаи муҳими панду ахлоқӣ ва фалсафимазмун мерасонад. Азбаски мухтавои шеър бар суннатҳои ахлоку одоби мардумӣ, ба мисли дуои нек гирифтани азиз доштани пирон, баровардани эҳтиёҷи дармондагон така дорад, сабку забонаш ҳам рангу равшане аз фаҳлавиёти мардум касб кардааст. Ҳикояти шахси шоир аз он аст, ки дар роҳ \bar{u} ро «дӯшизаи қашанге», «масте афтону хезон», «марди ғалчае...», ки пайкари пурсалобаташ // як хиёбонро пур мекунад // ва дуди сигораш // ҳола

бар моҳ мезанад» [133, 433] хоҳиши то манзил бурдан ме-
кунанд, аммо \bar{u} хоҳиши онҳоро ба ҷо намеорад. Дар по-
ёни ҳар хоҳиш сабаби қабул нашудани он баён шудааст,
ки пандомӯзу шоирона мантикист. Масалан, хоҳиши «дӯ-
шизаи қашанге» барои он қабул намешавад, ки «бори ма-
лоҳаташро» «мошини» шоир «наметавонад бикашад», бо
кинояи хубе гуфта шудааст, сабаби пазируфта нашудани
хоҳишро пай бурдан душвор нест, на мошин, балки дили
шоир, ки ҳароси ба доми ин ҳусн гирифтोर шудан дорад,
бори ин муҳаббатро «наметавонад бикашад». Бинобар ин
қабул нашудани хоҳиш боиси озурдагии хотир намегар-
дад. Хоҳиши «марди ғалча» барои он рад мешавад, ки «ӯро
аз дардҳои инсонӣ// дар чигар оҳе нест...// ва ин хулоса аз
рӯйи тасвире, ки шоир аз \bar{u} медиҳад, гирифта мешавад.
Дар ин шеър аз ҷониби шоири дар сари фармони мошин
се хоҳиш рад ва се хоҳиш иҷро карда мешавад, ки иҷрои
маҳсусан, ду хоҳиши охир, ки ба «пирзане кӯзпушт» ва
«пирмарди шикастақомате» тааллуқ дорад, бисёр дилрасу
хотирмон ифода шудааст. Аз ҷумла, дуо ва ҳолати пирзан
аз савобҷӯёна ба манзилаш расонидани «ман»-и шоир, ки
ба лаҳни суннатии мардумӣ гуфта шудааст, вуқӯъгароёна
ва муаассир аст:

*Дастони чангакашро
бардошта сӯи само
як лаҳза
қомати заминбӯсашро
рост карда бо азоби алим
дуо мекунад:
роҳат сафед, бачам,
роҳат сафед...*

*Ва аз чашмони обраваи
ашкҳо мерезанд.*

*Ман як лаҳза шах шуда
дар назар меорам*

модари пири ларзонамро [133, 434].

Дар ин шеъри ғиноии ҳикоятӣ, ки андешаи отифӣ ва тасвир ҳам дорад, ҷузъиёти олами ашё гоҳе номбар мешаванд, масалан, мошин, хиёбон, дуди сигор, занбил, пиёз, зардак, шалғам, риш, асо, ки муҳити вуқӯи ҳодисаро комилтар ба назар намудор месозанд ва гоҳи дигар бо сифат ва зарфҳо ҳамроҳ омада, тавсиф ва ҳолати шайъро, ки дар айни замон шахс аст, масалан, дӯшизаи кашанг, чашмони хуморбаста, марди ғалча, пурбадан, шикамдамида, қомаи заминбӯс, чашмони обрав, модари пири ларзон ифода менамоянд. Дар ин ҷузъиёти бисёр, ки моҳияти фазосозӣ низ доранд, гуногунрангӣ, нақши онҳо дар муҳити зиндагии шахси мавриди бархӯрд ба эътибор гирифта шудааст. Дар онҳо дар ифодаи ҳолат ҳам тобишҳои мухталифи суҳан, истифодаи маҳоратноки вожаҳои зарурӣ, ки дар забони мардум роичанд ва хулку атвори шахсро хуб нишон медиҳанд, дурахшон ба зухур омадаанд. Ҳамаи ин воситаҳои тасвирию ифодаву баён мачмӯан шеърро пурбор, маҳкам ва фаҳим намудаанд. Бешубҳа, барои ин тарз сурат гирифтани шеър шакли он ки озод аз вазну қофияи маъмулист, низ мувофиқат кардааст.

Аммо ин ҳама танҳо ба хотири тасвир ва ифодаи муфассали муҳит, шахс ва ҳодисаи ғиноӣ набуда, ба он манзур аст, ки аз ҳамаи онҳо якҷоя, ноаёну бетаъкид, ба таври табиӣ мантиқӣ хулосае бароварда шавад, ки мазмуни фалсафӣ дошта бошад. Бинобар ҳамаи ин ҷузъиёт дар алоҳидагӣ вучуд дошта бошанд ҳам, аз ҳам ҷудову пароканда набуда, дар мачмӯъ заминаеро ташкил кардаанд, ки дар он дарахти зиндагии ахлоқию маънавии халқ борвар аст. Зимнан шоир ба онҳое, ки аз сарчашмаи сабздорандаи решаҳои ин дарахт – ҳикмати зиндагии халқ фаромӯш

мекунад, хушдор медиҳад. Ин маънӣ дар гуфтугӯи байни ӯ ва «пирмарди шикастақомат» хеле хуб баён шудааст. Ҳангоме ки пирмард бар ивази хидмати ба манзил расонидан «чайбашро мекобад», ки ҳаққи хидмат бидиҳад ва «савобҷӯям» гуфтани «ман» -ро мешунавад, бо ӯ ин ҳолат рух медиҳад ва ин суханҳо бар забонаш меравад: «*Ў асояшро // аз саросемагӣ // меафтанад ба замин // ва мекушояд дасти дуо: // роҳат сафед, бачам, // сангин бирав, рангин биё! // роҳат сафед, // оҳиста рав, пайваста рав! // Агар чун ту савобҷӯён // дар роҳҳои ҷаҳон // бисёр буданд, // пушти фалак // чун пушти ман // кӯз набуд // аз борҳо, сарборҳо...*» [133, 435].

Дар ин пора ҳаракати пирмард, ки «асояшро//аз саросемагӣ// меафтанад ба замин// ва мекушояд дасти дуо// бо беҳтарин вазъ ҳолати рӯху равонии ӯро нишон медиҳад. «Асояшро// аз саросемагӣ// меафтанад ба замин» – як ҳаракати ғайриихтиёр кулли вазъияти пирмардро бесухан баён менамояд, шояд дар чайбаш пули ночизе дошт ё шояд умуман надошт, аммо «ман» - и шоир ҳангоми ба мо ҳикоят кардани ин воқеа ҳам одоб нигоҳ медорад ва дар ин бора ҳарфе нагуфта, ҳолатро танҳо бо як ҳаракат нишон медиҳад, ки ҳамаи ин ҳарфҳоро шеър мекунад. Ба ин маънӣ адабиёт, шеър дар ҷузъиёт аст. Ба ин маънӣ неки бунёди одамгарист, новобаста аз он ки кам аст ё бисёр, хурд аст ё бузург, зеро касе, ки некии каму хурд намекунад, ба бисёру бузургаш ҳам қодир нест. Ба ин маънӣ, агар инсонҳо дасти ҳамдигар гирифта буданд, касе шикастақомату афтода набуд. Ба ин маънист, ки шоир дар охир хулоса мекунад, ки ӯро «аз манзиле ба манзил//... дуоҳои пирон, // пирони соҳибназар, соҳибдил» [133, 435] мебарад ва ин бозтобе аз фалсафаи зиндагии мардум дорад.

Дар эҷодиёти Лоик боз анвои дигари шеъри ғиноии ҳикоятӣ, аз ҷумла, бе иштироқи шахсияти шоир, масалан, шеърҳои «Мукофот» (с.1964), «Корвони кӯҳҳо» (с. 1968),

«Дидори офтоб» (с. 1976), «Дуои борон» (с. 1981), бо суҷаи рамзӣ «Ду масчоҳӣ дар овринг» (с. 1982), «Талоки Марзич», бо суҷаи воқеӣ шеърӣ «Ҷони масчоҳӣ» мавҷуданд, ки баррасии онҳо паҳлуҳои тозаӣ мухтассоти ин навъи шеърро аён хоҳанд намуд.

Ҳеч навъи адабӣ ба тарзи сирф холис зухур намекунад, дар ҳар асари бадеӣ хусусиятҳои онҳо ба андозаи гуногун ба ҳамдигар меомезанд. Ин махсусан, дар қарни бист, ки ба ҳамдигаромезии жанрҳо ва анвои бадеӣ яке аз мухтассоти адабиёти ин қарн шуд, ба шиддат суръат гирифта, густардагӣ пайдо кард. Ҳамин тариқ, дар шакли дохилии ҳар навъ ҳам хусусиятҳои навъҳо ба ҳамдигар омехтанд, ки онро дар шакли дохилии ҳамин навъи шеърӣ ғиноии ҳикоятӣ ҳам метавон ба мушоҳида гирифт. Масалан, дар шеърӣ ғиноии ҳикоятӣ унсурҳои шеърӣ андешаҳои отифӣ низ ба назар мерасанд, дар натиҷа, дар байни шеърӣ ғиноии ҳикоятӣ боз шеърӣ ғиноии андешаҳои отифии ҳикоятӣ ҳам метавонад арзи вучуд кунад, ки дар он нисбат ба ҳикояти сирф ғиноӣ унсури тавсифу тасвир бештар ҷой дорад. Ин навъи шеърӣ ғиноии ҳикоятӣ, ки андешаҳои отифӣ ва тавсифу тасвир дар он мақом дорад, дар эҷодиёти Бозор Собир бисёртар дучор меояд. Ин шояд аз он сабаб аст, ки Бозор Собир шоири тасвиргарост ва ҳикояташро ҳам бо тавсифу тасвир мегӯяд, то танҳо баёнӣ. Ин сифати шеърӣ ғиноии ҳикоятии ӯ, ки андешаҳои отифии тавсифию тасвирӣ ҳам дорад, аз аввалин маҷмӯаи ашъораш «Пайванд» (с. 1971) равшан дида мешавад, ки шеърҳои «Бозгашт», «Чинор», «Бозгашти паранда» аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Он солҳои баъд дар шеърӣ ӯ қавӣ ва густардатар мешавад, ки, масалан, шеърҳои «Борон» (Оташбарг, с. 1974), «Сарбоз», «Чашм бар хошияи сабзи уфук», «Субҳи баҳор» (Мижғони шаб, с. 1981), «Аз дарахти соя афтодам» (Бо чамидан, бо чашидан... с. 1987), «Юсуф», «Кулбаи модар» (Симхор, с. 1999) ҳамин гуна сифат дошта, дар онҳо ҳикоят

хамеша бо тавсифу тасвир ва андешаҳои отифии шахси-
ятҳои шеър ҳамроҳ меояд.

«Бозгашт» шеърест, ки Бозор Собир охири солҳои
шаст, хангоми аз Афғонистон баргаштанаш навиштааст.
Он ҳикояти аз хидмат ба Ватан боз омадани ӯст, ки ҳамроҳ
бо тавсифу тасвири кишвари ҳамсоя, манзараҳои роҳ,
меҳру ифтихори Ватани худ ва андешаҳои отифии шоир
баён мешавад. Аммо азбаски дар он ҳикоят бар дигар ун-
сурҳои шеър бартарӣ дорад, ба навъи шеъри ғиноии анде-
шаҳои отифии ҳикоятӣ тааллуқ мегирад. Ин шеър аз нух
банди чаҳорпора иборат буда, дар вазни хафифи мусадда-
си махбуни аслам – **фоилотун мафоилун фаълон**, бо қофияи
яқдармиён **абвб**, гдед гуфта шуда, чунин оғоз мешавад:

Ширшири бемадори гандумзор

Орадам ёд ҳамдами дерин,

Чир-чиракҳо ба роҳи дуродур

Меқунандам тамоми шаб талқин [87, 27].

Дар ин ҷо ашёе, ки дар муҳити шаб ҳастанд, гандум-
зору чир-чиракҳо, на бо унсури тасвир, балки бо унсури
садо номбар мешаванд, ки сифат ҳам доранд, ширшири
гандумзор бемадор (ба таъбири халқӣ – оҳиста, камқув-
ват) ва садои чир-чиракҳо талқиндор мебошад. Яъне дар
ин мисраъҳо унсури садо, ки он ҳам як навъи тавсиф ме-
бошад, бо ҳикоят ҳамроҳ омадааст ва ҳамин тарик, дар
бандҳои дигар ҳам ҳикоят бо тавсифу тасвир омехта ба қа-
лам меояд. Аз ҷумла, «роҳ торик», «даштҳо торик», «сито-
ра чашмандоз», «теппаҳо сангистон», «Фараҳ беқарораку
густох», «...навниҳолаки сарпаст, // Духтари бофароғати
ҳомун» [87, 27-28], ҳамаи ин тавсифу тасвирҳо дар зимни
ҳикоят ҷой доранд, ки дар бандҳои дигар ҳам омезиши ҳи-
коят бо андешаҳои отифии тавсифию тасвирӣ ҳамин гуна
мебошад. Шахси ғиноии ин шеър худи шоир аст, ки баро-

бари расиданаш ба сарҳади Ватан ба ашӯи кишвари хеш мурочиат карда мегӯяд:

*Ана он... меҳри оташин бар сар,
Қуллаҳои азизи гулӯшам.
Дар ҳаловат чу кӯдакам альон,
Бӯи модар, хумори оғӯшам [87, 28].*

Суҷаи ғиноии шеър асосан аз ҳикояти бозгашт, ибрази андешаҳои отифии тавсифию тасвирӣ ва таассуроте, ки аз ашӯ ва намои атрофи роҳ ҳосил мешавад, шакл гирифтааст. Дар ин шеър танҳо як шахс мавҷуд аст. Шеъри «Борон», ки аввал дар маҷмӯаи «Оташбарг» (с. 1974) пас бо таҳрир дар маҷмӯаи «Мижғони шаб» (с. 1981) ба нашр расидааст, аз ҷиҳати воқеа ва шахсиятҳо нисбат ба шеъри «Бозгашт» хеле пурбортар аст. Дар ин шеър ровӣ, ки ҳуди шоир аст, зери ширшири «резаборони гарм» ба ёди кишлоқ меравад ва аз чанд шахсияту воқеаҳо ҳикоят мекунад. Ин шеър аз сздаҳ банди ҷаҳорпора иборат буда, бо қофияи якдармиён, дар вазни хафифи мусаддаси маҳбуни аслам ба қалам омадааст. Шаш мисраи аввали он дебочаи ғиноии шеърро шакл додааст, ки дар он замина барои оғози ҳикоят гузошта шудааст: «Резаборони гарм меборид, // Шишаҳои тирезаро мешуст, // Кӯчаро аз тарона пур мекард, // Гарди болои сабзаро мешуст. // Аз замин бӯи хок меомад, // Лолаи наврасида тар мешуд» [90, 93]. Дар байти дуҷуми банди дувум шахсияти аввали ғиноии шеър, ки маҳбубаи замони бачагии шоир, духтараки ҳамсолаш мебошад, аз ҳаёли шоир ба шеър ворид мешавад: «Дар ҳаёлам ҳанӯз дар кишлоқ // Духтаре лола чида тар мешуд» [90, 93]. Банди сеюм таассуроти шоирро аз ёдоварии дилбастагии бачагиаш, банди ҷаҳорум аз деҳаву муҳит ва мардуми он ифода мекунад. Ёдоварӣ давом меёбад, муйсафеде, ки хор мебасту ҳота мекорид, кампире,

ки кулча меканду шир меполид, кӯдаке, ки аз мактаб занг мезаду кӯдаке, ки медавиду меафтод, мухтасаран мавриди андеша қарор мегиранд. Инҳо воқеиятҳои замони бачагии шоиранд, ки ёдоварии онҳо ҳам аз чихати маишиву ҳам аз чихати рӯҳӣ асосноканд. Дар ин ҷо чизи рамзӣ ва ё ҳаёл-пардозонае нест, ин воқеиятест, ки бештар ба ҳаёти шахси шеър тааллуқ дорад, ҳарчанд иштироки муйсафеду кампиру мактаббача дар бандҳои панҷуму шашум заминаро барои кам-кам ба тарафи иҷтимоӣ рафтани омода месозад. Баъд аз ин дар ҷаҳор банди сухан аз воқеияти иҷтимоист, дар онҳо аз хаткашонӣ деҳ Аҳмад, собиқаи ҷангии ӯ (Ҷанги Бузурги Ватанӣ) ва хидмати пасазҷангиаш ҳикоят мешавад. Бо ҳамин дар банди даҳум ҳикояти воқеаҳо ба охир мерасад ва давоми шеър боз дар се банди дигар ба сурати ибрази андешаҳо, ки махсусан, бо андаке тағйир, ба тақрор омадани банди аввал ҳамчун банди ёздаҳум ба шеър бештар сифати андешанокии отифӣ ворид мекунад ва дар натиҷа шеър ба навъи шеъри ғиноии ҳикоятии андешаҳои отифии тавсифию тасвирий тааллуқ мегирад. Мактаби шеър ҳам чунин аст: «Ҳар нафас дур мешавад аз сар // Шодиву ранчи рӯзгороне, // Рӯзҳои гузашта мегарданд // Нағмаҳо, нағмаҳои боронӣ» [90, 94].

Ин шеър аз сздаҳ банди ҷаҳорпора иборат буд, ки барои шеъри ғиноӣ ҳаҷми кам нест, аммо шеъри ғиноии ҳикоятӣ хеле мухтасар ҳам буда метавонад, масалан, ҳамчун «Субҳи баҳор», ки ҳамагӣ аз ду банди ҷаҳорпора шакл гирифта, дар вазни рамали мусаддаси маҳзуф (максур) **фоилотун фоилотун фоилун (фоилон)** аст.

*Мургаке аз селани мургон ҷудо,
Дар ҳавои бегубори кӯҳсор,
Ҳамчу когазпоре пар мезанад,
Синаро молида бар субҳи баҳор.*

*Гӯиё аз ёри дурафатодае,
Нома меояд ба ёраш ин саҳар...
Аз сиршики ошиқӣ тар мекунад
Қатрае чашми маро бори дигар [90, 127].*

Банди аввали ин шеър ҳикояти тасвирноке аз парвози мурғаки аз села чудо дар субҳи баҳор аст, ки ба назари шоир ҳамчун номае аз ёри дурафтода чилвагар мешавад, ки метавонад ҳикоят ва тасвири воқеӣ бошад, аммо ҳамин ки шоир дар байти мактаъ ҳолатеро, ки бо *ӯ* баъд аз мушоҳидаи он рух медахад, ба қалам меорад, ин шеър маъноӣ рамзии ифодакунандаи вазъи шоирро пайдо мекунад, ки низ аз ёри худ дур афтодасту танҳост. Ин шеър бо вучуди мухтасар буданаш ҳам шеъри ғиноии ҳикоятӣ андешаҳои отифӣ тасвирӣ аст. Ҳамин тарик, новобаста аз ҳаҷми шеър унсурҳои ҳикоят ва ибрази андешаҳои отифию тасвир ба ҳамдигар омехта, навъеро дар байни шеъри сирф ғиноии ҳикоятӣ ва ғиноии андешаҳои отифӣ тасвирӣ ба вучуд меоранд, ки онро шеъри ғиноии ҳикоятӣ андешаҳои отифӣ тасвирӣ метавон ном бурд.

Шеъри «Юсуф» (с. 1997), ки нахустин бор дар маҷмӯаи «Симҳор» (с. 1999) ва баъдан дар китоби «Шоирӣ шеъре агар ҳаст...» бо ду таҳрири забонӣ чоп шуд, дар асоси ривоятӣ, аз қиссаи Юсуф, писари Яъқуб пайғамбар, сохта шуда, шеъри сирф ғиноии ҳикоятӣ аст. Он аз сиву се байти маснавӣ иборат буда, дар вазни мутақорибӣ мусаммани мақсур (махзуф) **фаълун фаълун фаълун фаъл** (фаал) гуфта шудааст, ки қиссаи машҳуро аз «Таврот» ва «Қуръон» бо лаҳни дилнишине бозгӯ мекунад. Аммо аз ҷиҳати қимати бадеӣ он танҳо бозгӯ асту бас, ба он чизи тозае ворид нагаштасту ҳикмати тозае ҳам аз он берун оварда нашудааст. Ин шеър аз забони ровӣ ва пурра дар заминаи ҳикоятӣ аст. Азбаски он дар асоси як қисмати машҳури қисса, ки аз муҳаббати Зулайхо ба Юсуф ва ком ҷустани *ӯ*ву таъ-

назани занони мисрӣ, вале мафтунӣ хусни ӯ шуда, ба ҷои турунҷ ангуштони худро буридани онҳо сохта шудааст, эҳтиҷ ба баррасии сужаи он нест. Шояд ин навъ бозгӯ барои онҳое, ки ин қиссаро нахондаанд, аҳамияте дошта бошад, вале аз назари бадеӣ, ҳамчунонки қайд шуд, чизи тозае надорад. Дар он, мутаассифона, аз назари фанни шеър нуқсҳое дар вазну қофия мавҷуд аст, ки аз зебоияш мекоҳад. Масалан, суф-ро бо Юсуф қофия бастан ва суф-ро, ки он яку ним ҳиҷо мебошад, ба ҷои як ҳиҷо овардан, ҳамчунин зинда-ро бо Юсуфолуда ва болиш-ро бо хуриш қофия сохтан аз нуқсҳои фаннии ин шеър аст.

Шеърӣ «Юсуф» бо хусусияти сирф ҳикоятӣ худ дар эҷодиёти Бозор Собир истисноист, зеро қариб дар ҳамаи шеърҳои ғиноӣ ҳикоятӣ ӯ унсурҳои андешаи отифӣ тавсифию тасвирӣ фаровон истифода мешаванд. Чунин ба назар мерасад, ки ин навъи ҳикоят, бо аносири андешаи отифӣ тавсифию тасвирӣ, ба хидмати маъниофаринӣ сохта мешавад. Таркиботи ҳикоятӣ шеър ҳамчун воситаи шаклдиҳандаи тасаввуроти шоир аз замону макон ба қор меравад, ки дар меҳвари ангеҷаҳои ҳисси ӯ қарор мегирад. Аз ин рӯ, шоир ҳангоми ҳикоят аз ҳар ҳодиса ва шайъе, ки мавриди нақл ва тавсифу тасвир қарор мегирад, акси худро меҷӯяд ва мебинад. Шеърӣ «Кулбаи модар» (с. 1998) намунаи чунин ҳикоятест, ки ҳар шайъи шеър мавриди ангеҷаҳои ҳисси шоир шуда, баробари ифодаи андешаҳои отифӣ тасаввури мафкуравии ӯро аз замону макони муайян зоҳир менамояд. Ин шеър аз шаст мисраъ иборат буда, пораи хурдтарин ҷаҳор ва калонтарин ҳафт мисраъ дорад, ки ба тарзи озод қофия баста шудааст. Дар ду ҷаҳорпораи аввали он муҳити кулбаи деҳотӣ модар бо тӯту халтаи ҷаҳкаи чун халтаи маҳтобаш тасвир карда мешавад, ки тозаву ҳоси деҳи мардуми тоҷик аст, яъне ду банди аввал комилан тасвирӣ. Аз банди сеум ҳикояти ёдоварӣ аз он замону макон оғоз мешавад, ки ҳосили ангеҷаҳои рӯҳӣ

шоир мебошад:

*Ман дар тани кӯдакӣ фурӯ рафта,
Худро таги туги пухта мебинам,
Дар ҷолаи туту тутборонаш
Як мушт ятими хуфта мебинам [92, 58].*

Банди чаҳорум, ки аз ҳафт мисраъ иборат аст, ҳикояти маҳзунонаи мусавварест аз он ки чӣ гуна модар кӯдакони ятимашро «дар тахтаи дил»-у «дар пахтаи дил» гирифта меҳобад. Дар он ташбеҳоти изофии тахтаи дил ва пахтаи дил хуб сохта шудааст, ки ҳам тоза мебошад ҳам сифати ҳамнавой дорад. Дар ин банд байти «Бо чак-чаки чака мебарад хобам, // Чун рағани маска мебарад хобам» [92, 58] низ бо ташбеҳи мувофиқаш хуб аст. Аз ин банд шахсияти модар ҳам ба тарзи ёдоварии шахси шоир ба шеър ворид мешавад, ки то банди шашум давом мекунад. Дар ин банд боз шоир аз суvari ҳаёл, ташбеҳу ташхис, истифода карда, гардунро ба дег ва деги гардунро ба деги модараш, ки онро бо рег шуста сафед мекард, монанд менамояд ва таъбири мачозии гови гардунро мазмуни воқеӣ дода, ба гови модараш шабех мебинад, ки сапеда онро субҳ медӯшад, он чунонки модар говашро. Ҳамин тариқ, дар бандҳои оянда аз ҷузъиёти кулбаи модар, ки туту тутборон дораду зери он кӯдакони ятимаш дар бағали ҳамдигар меҳобанд, бо тавсифу тасвир ҳикоят карда мешавад, ки оҳанги яъсу маҳзунӣ дошта, мухити ятимии фарзандонро тарҳрезӣ мекунад. Чун шоир кайҳо ба камол расидаасту ин ҳама аз ёди ӯ мегузаранд, дар охир ӯ мемонаду ҳасрату ғами дар дил монда. Ин шеър, ки манзураш ҳам бозгӯи ғаму ғуссаи ятимист, бо маҳзунияш дар дил менишинад ва бо ин банд ба охир мерасад:

*На чак-чаки халтаҳои хобовар,
На шир-шири ширдӯшии модар,*

*Девори гилеву сояравшанҳо,
Девори дилеву сояравшанҳо.
Дар шохи чинор халтаи маҳтоб,
Аз халтаи сина мечакад зардоб [92, 60].*

Мутаассифона, дар ин шеър дар мисраи «Хамёза, ки мекашӣ, ба нохост» як ҳичо намерасад ва дар панҷ истифодаи калимаи «пагоҳӣ», ки ҳичои охир кӯтоҳ оварда шудааст, сакта ҷой дорад.

Ба тарзи хулоса бояд қайд кард, ки дар шеъри Бозор Собир ҳикоят ҳамеша бо тавсифу тасвир ҳамроҳ омада, онҳо аксаран вазифаи ҳамдигарро ба ҷо меоранд, ҳикоят тавсифу тасвир мекунаду тавсифу тасвир ҳикоят ва дар натиҷа ин навъ шеъри ӯ шеъри ғиноии ҳикоятии тавсифию тасвирӣ мешавад.

Дар эҷодиёти Фарзона шеъри сирф ғиноии ҳикоятӣ кам ба назар мерасад, ин навъ шеъри ӯ аксаран бо андешаҳои отифӣ, бо тавсифу тасвир омехтаанд, ки далели сирф ғиноӣ будани хусусияти истеъдоди ӯст. Аз давраҳои аввали эҷодиёти ӯ, масалан, шеъри «Сарви Кишмар» («Шабохуни барқ», с. 1989), ки баъдан дар сечилдаи ашъор (ҷилди 1, с. 2003) бо хеле таҳрир омадааст, шеъри ғиноии ҳикоятӣ, ки ба мавзӯи устуравӣ бахшида шудааст. Он аз сарве ҳикоят мекунад, ки «...Зардушт аз бихишт овард ва дар қарияи Кашмар (Кошмар) кошт... Ин ниҳоли бихиштӣ, ки сиришти минавӣ дорад, то он ҷо тановар шуд, ки бино бар ривоёт дар сояи он беш аз даҳ ҳазор гӯсфанд ором меёфтанд...» [32, 481]. Шоир дар атрофи ин дарахти устураӣ суҷае месозад, то моҳияти оини Зардуштро ба тарзи ҳикоятӣ бадеӣ бозгӯяд. Ин шеър дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мақсур), ки мураккаб аз ёздаҳ ҳичои арӯзист, гуфта шуда, аз бисту ҷаҳор банди ҷаҳормисраи иборат мебошад, ки бандҳо қофияи якдармиён – **абвб** доранд, яъне шеър аз назари ҳаҷм хурд нест. Шеър аз мурочиат ба мухотабе, ки

дар дилаш «сӯзи муғона» дорад, оғоз шуда, аз \bar{u} иҷрои чунин кореро мехоҳад: «Ба ёд овар замонеро, ки Зардушт // Ба уммеде, ки рози хок донад, // Ҳамезад бар дари афлок ангушт» [113, 122]. Дар ин мисраъҳо фикри муҳиме, ки бар таълимоти Зардушт оид мешавад, ифода шудааст, ки он ба воситаи «афлок» роҳ ёфтани ба «рози хок» мебошад, яъне ба решаи заминӣ, ҳаётии ин оин таъкид мекунад. Баъдан дар ҷаҳор банд Сарви Кишмарро шинондану сар кашидани он, ки ҳамоил «зи шохаш меваи начм» мешавад, сухан рафта, манзури Зардушт аз он дарахт, ки «Ҳар он кас бар шавад дар шохсораш, // Бо боғи ҷаннат охир раҳ кушояд» [113, 122] баён мегардад. Аз банди шашум ҳикоят дар бораи шахсияти ғиноии шеър – Шаҳриёр шурӯъ мешавад, ки ба «... амри маъшуқи латифаш» бояд «... гул орад зи ҷаннат». Аммо Шаҳриёр ҳар қадар ки бо азобу машаққат аз дарахт боло меравад, ба ҷаннат намерасад, ки гуле барои маҳбубааш ба даст орад. Пас ба таълимоти Зардушт шак оварда, ба нафринаш мепардозад, ки аз ғайб сурӯш дармерасад, ки «эй хокӣ, мағӯ Зардуштро бад» ва нуктаҳои ҳамчун ҳамеша зинда доштани «ҷароғи орзу» ва

Зи кулли неъмату зебои даҳр

Бибояд дар замин армон шикастан.

Салоҳе нест сар печида аз нақд,

Ба ёди ҷаннати фардо нишастан [113, 124]. –

баён мешаванд, ки ба омӯзаҳои Зардушт тааллуқ мегеранд. Ҳамин тарик, дар ҳашт банди минбаъда сухан аз таълимоти Зардушт, ситоиши \bar{u} ва Сарви Кишмар меравад, ки инсонро ба сӯи камолоти маънавӣ ва дуру муназзах будан аз пастиву кибру риё меҳонад. Дар давоми ин суханон шоир, ки ровии қисса буд, ба хонанда мурочиат ва, аз ҷумла даъват мекунад, ки «... дар боғи дили худ // Бисабзонем Сарви Кишмареро» ва «... ҳамчун ниёи хеш –

Зардушт // Шарори дидаву дилҳо парастем» [113, 125-26], ки ду бандро фаро мегирад ва шеър ба хотима мерасад. Аз ин ҳикоят дида мешавад, ки дар он ҳамаи унсурҳои асосии суҷа – дебоча (пролог) банди аввал, оғози воқеа (экспозиция) банди дувум то шашум, гирехбанди воқеа (завязка) банди шашум то чаҳордахум, инкишофи воқеа (развязка) банди чаҳордахум то бисту дуввум, хотима (финал) банди бисту дуву бисте севум мавҷуданд, албатта, дар шакли бисёр мухтасар, ҳамчунонки ба шеъри ғиноӣ хос аст. Ин гуна ҳузур доштани тамоми аносири суҷа дар шеъри ғиноии ҳикоятӣ хеле кам иттифоқ меафтад, зеро маъмулан аз баъзеи он сарфи назар мешавад, ки суҷа ҳар чи мухтасару пуртахаррук ва босуръаттар баён гардад. Дар ин шеър, ки ба давраҳои аввали эҷодиёти Фарзона тааллуқ дорад, бо вучуди таҳрир хӯрда, қатъи назар шудани чаҳор банди охир, ҳоло ҳам дар пурхарфӣ, забону сабк асари қалами шоғирдона эҳсос мешавад.

Дигар аз шеъри ғиноии ҳикоятӣ Фарзона «Афсонаи дурдона ва хаскаш» («Меърочи шабнам», с.1994) аст, ки баъд аз панҷ соли чопи «Сарви Кишмар» ба нашр расидааст. Он аз назари сохти суҷа нисбат ба «Сарви Кишмар» устувору рехта, пуртахарруку фишурда ва аз лиҳози сабку забон ҳам пухтатар аст, ки бо қофиябандии маснавӣ **аа, бб** дар вазни раҷазӣ мураббаи мурафғал (чаҳор бор **мустафъ-илотун** дар як байт: – – У – –) гуфта шуда, аз бист байт иборат мебошад. Ин шеър якбора аз гирехбанди воқеа (завязка) шуруъ мешавад:

*Дарёфт хаскаш дурдонаеро,
Бӯсиду гуфташ: «Эй дурри якто!
Ҳусни чаҳонро бо худ фузудӣ,
Арзандаи ман танҳо ту будӣ [113, 286]...*

Дар ин шеър, ки бо сухани ровӣ оғоз мешавад, шах-

сияте, ки хаскаш аст, амал мекунад ва амали ӯ суҷаи шеърро шакл медиҳад. Ин шахсият, амал ва таассуроти ӯ дар доираи як замону макони муайян вучуд доранд, ки дар асл ба суҷаи асарҳои ҳамосӣ хос ҳастанд, аммо, бо вучуди ин, шеъри «Афсонаи хаскаш ва дурдона» ба шеъри ғиноӣ тааллуқ мегирад, зеро дар он ифодаи на махсусияти ҳастӣ, балки махсусияти мафкура дар мадди аввал аст. Ба замми ин суҷа бисёр фишурда аст, амалҳо мухтасаран анҷом мегиранд, сухани ровӣ ва шахсияти шеър – хаскаш пурҳиссиёту пуртабу тоб мебошад ва аз ҳама муҳимаш суратҳои шеър, дар айни ҳол, дурдона ва хас маъноӣ рамзӣ доранд. Ин махсусиятҳо боис мешаванд, ки шеър ба навъи ғиноӣ хикоятӣ мансуб гардад. Ҳоло ин хусусиятҳо дар ҳуди шеър баррасӣ мешаванд. Баъд аз гиреҳбанди воқеа, ки аз дурдона дарёфтани хаскаш иборат буд, ручӯи ғиноӣ хаскаш оғоз мешавад, ки бо ҳиссиёти баланде ситоиши дурдонро мекунад, ки бештар ба шоир нисбат мегирад, зеро забону сабки сухан ва таъбироте, ки истифода мешаванд, мансуб ба шоир ҳастанд, то ба як хаскаш. Масалан, «Эй поку зебо чун чашми шабнам... // Чун гавҳари чашм дар дида ҷо шав, // Ҷоми Ҷамӣ ту, дунёнамо шав» [113, 286] ва монанди ин ибороти дигар. Ин ҳам далел ба ғиноӣ будани шеър аст, зеро зехният, мафкура ва эҳсосоти шахси шоир бар дигар шахсиятҳои шеър бартарӣ дорад. Инкишофи воқеа, баъд аз ручӯи ғиноӣ меояд, ки дар он хаскаш дурдонро дар мӯза меандозад, то аз чашми бад дур бошад гум ҳам нагардад. Дар рӯи дарё боз хасҳо пайдо мешаванд, ки хаскаш аз рӯи одати пешин аз дурдонаи дар мӯза буда фаромӯш карда, худро боз дарё меандозад, ки хасҳоро ба соҳил бикашад. Авҷи воқеа дар ин байт сурат пайдо мекунад: «Аз роғи мӯза он дурри якто // Лағжиду афтод бар қабри дарё» [113, 287]. Гиреҳкушоӣ воқеаи суҷа берун омадани хаскашро аз дарё, чорук кашида, дурдона ҷустани ӯро фаро мегирад ва суҷа бо наёфтани хаскаш дурдонро ва ғиғон задани ӯ

ба хотима мерасад. Баъд аз он эпилог – охирсухани ровӣ – шоир меояд, ки аз се байт иборат буда, дар он ҳикмати шеър баён мешавад:

*Қадри гуҳарро хаскаш чӣ донад,
Гавҳар тағи по ӯ хас кашонад [113, 287].*

Дар ин шеър хаскаш, хас ва дурдона, албатта, рамз мебошанд, хаскаш рамзи каси ночизест, ки ба кори ночизе - кашидани хас аз дарё машғул буда, ба ночизии худ хӯ гирифтааст, дурдона рамзи чизи гаронбаҳо, ба даст овардани он рамзи кори арзишманде мебошад, ки дар зехну тасаввури хаскаш гунҷоиш надорад. Бинобар он, вақте ки ба ӯ иттифоқан дарёфти дурдона даст медиҳад, ӯ ба қадри он расида наметавонад, зеро фитрати ночизиаш боло мегирад. Ин маънӣ, дуруст аст, ки дар шеъри классикии форсу тоҷик ба шаклҳои гуногун баён шудааст, аммо онро Фарзона дар навъи шеъри ғиноии ҳикоятӣ ба тарзи тоза бозгӯ кардааст. Дар ин шеър ду нукта шарҳи худро меҷӯяд, аввалан, чаро хаскаш вақте ки дурдонро пайдо мекунад, ин ҳарфро ба забон меорад, ки «арзандаи ман танҳо ту будӣ», яъне чаро бо вучуди ба кори ночизе – хаскаш машғул будан, ҳадди худро нашинохта, дар бораи худ ба ин арҷгузори беҳад сухан мегӯяд. Шоир бо ин ҳарф фитрати ночизеро, ки худро бузург мешуморад ва сабаби бадбахтии ӯ ҳам дар ҳамин аст, бе таъкид ва нозукона аз забони худӣ ӯ баён мекунад. Дигар, чаро хаскаш чун хасхоро ба рӯи дарё мебинад, худро бо мӯза дар об меандозад, ҳол он ки маъмулан пеш аз ин кор пойафзолро бадар мекунад, зеро бо мӯза шино кардан саҳт душвор аст. Бо ин амал ҳам шоир аз дигарон дар ҳавф будан, ки агар мӯзаашро кашад, шояд дигаре дурдонаи ӯро бибарад ва ҳамчунин гурусначашми хаскашро, ки бо дидани хасҳо ҳатто кашидани мӯза ба ёдаш намерасад, нишон медиҳад. Сазои ҳамаи инҳо боз

дар ҳолати пешин қашшоқу фурӯмоя мондани хаскаш мебошад.

Дар ин шеър дар ду мисраъ «Охир чӣ созад? Қисмат ин омӯхт» дар истифодаи «ин», ки бо «йот» навишта мешавад, сакта вучуд дорад, ҳарчанд «ин» бо калимаи баъдинаи бо ҳичои садонок саршавандаи «омӯхт» мепайвандад, он кӯтоҳ намешавад, зеро дар байн ҳарфи «н» вучуд дорад. Дар мисраи «Чун берун омад он хаскаши шод» низ дар истифодаи калимаи «берун», ки бо «вов» навишта мешавад, ҳамин гуна нукс мавҷуд аст.

Сужаи ғиноии шеъри «Ангуштарин» (мачмӯаи «Ояи ишк», с. 1994), -ро воқеа ва таассуроти замони тифлии шахсияти шеър, ки ҳуди шоир мебошад, ташкил медиҳад. Дар ин шеър аносири олами ашё ва ҳодис асосан ба ҳамон маъное, ки доранд, истифода шудаанд, яъне онҳо ба тимсолҳои бадеӣ, истиораву маҷоз ва монанди инҳо табдил дода нашудаанд, ба ҷуз ангуштарин, ки дар охир ба рамзи наврасии «рӯшану пок» бадал мешавад. Сужаи ин шеър дар асоси як ҳодиса, ки аввалу охир дорад, шакл гирифтааст. Аммо он ҳодиса танҳо воқеаи олами ҳодис, берун нест, зеро таассуроти дарккунанда – шахси шоир пур аз эҳсосу отифат, яъне воқеоти олами дарун аст, аз ин рӯ, он ғиноист. Ҳодисае, ки мегузарад, одист. Дар замони бачагии шоир аз кӯчаи онҳо аспу аробае мегузашт, ки соҳиби жандапӯши он жандаҳои мардумро гирифта, бар ивазаш чизе меод. Шоир, ки навакак даҳсола шуда буд, низ шодӣ абгореро ба ӯ дода, ба ивазаш ангуштари филизии камбаҳое мегирад ва тамоми орзуҳои бачагии худро бо он пайванд мезанад. Аммо чун ба дабистон меравад, устоде онро аз дасти ӯ гирифта, ба сӯе ҳаво медиҳад. Ин ҷиҳати воқеии сужаи шеър аст, аммо агар ба он ҷиҳати ғиноӣ ҳамроҳ намешуд, он на шеър, балки як ҳодисаи одӣ буд. Чизе, ки онро шеър кардааст, эҳсосоту таассуротест, ки шахсияти шеър аз он бармедорад, яъне сужаи ғиноии шеър

аст. Муносибати аносири олами ашё бо суҷа ва шахсияти шеър, аз ҷумла, чунин сурат мегирад.

*Як замон аз кӯчаи мо
Тунду зебову мутантан мегузашт аспу ароба.
Аз танини гомҳояш кӯча пур мешуд.
Шишаҳо наҷвокунон овоз медоданд.
Гӯшашинон пардаҳоро мекушоданд.
Аз тамошои сурури кӯдакони побараҳна
Офтоби дур мезавқид. [113, 273].*

Аз кӯча гузаштани аспу ароба ҳодисаи муқаррарист, ки оғози суҷаи воқеист, аммо муносибати шоир, ки ба он сифатҳои «тунду зебову мутантан»-ро медиҳад, онро ба воқеаи ғайриодӣ табдил месозад, ки гомҳои ин аспу ароба танин доранд аз он шишаҳо наҷво мекунанд ва гӯшанишинон пардаҳоро мекушоянд офтоби дур аз сурури кӯдакони мезавқад. Аспу ароба, ки як шайъи муқаррарии олами ашёст, вақте ки мабҳаси шеъри ғиноӣ қарор мегирад, ҳарчанд ба мафҳуми аслии худ кор фармуда шудааст, рангу рағғани ғиноӣ касб мекунад ва барои ин ё он гуна нишон додани тимсоли шахсияти шеър хидмат карда, фазои шеърро ҳам пурбор ва маҳсусу ашёӣ менамояд. Дар шеъри ғиноӣ ҳеч вожае, таъбире, ки истифода шудааст, танҳо дар худуди ҳамон мисраъ, байт ё банд маҳдуд намонда, балки ба куллияти матн таъсири муайяни ҳиссию маъноӣ мегузорад. Масалан, давоми шеъри мавриди назар чунин аст:

*Жандапӯше ҳар замон аз минбари фарсудааш фарёд мезад:
«Ҳой мардум! Ҷомаҳои кӯҳнаро берун бароред!» [113, 273].*

Ҳамин вожаи «жандапӯш», ки дар ин мисраъ ба кор рафтааст, на танҳо ба тамоми давоми матн асари худро мегузорад, балки ҳатто ба идроки пораи пешин ҳам таъсир

карда, гузаштани аспу аробаро, ки бо чашми бачаи наврас хамчун манзараи пур аз шодиву сурур дида шуда буд, ранги дигар медихад, ки баёнгари факру маҳзунист. Ҳодисаи «шоли абгоре» - ро дода, аз кӯҳнафурӯш ангуштарини камбаҳо гирифтани шахсияти шеър ба тимсоли ӯ тарҳи тозае изофа менамояд, ки ифодакунандаи вазъи иҷтимоии ӯст. Ҳамин тарик, ҳар вожа, ҳар шайъ ва ҳар амал дар шеъри ғиноии ҳикоятӣ бештар аз як вожаву як шайъу амал буда, силсилаи эҳсосоту таассуротро бо худ доштанашон мумкин аст. Бо ин ангуштари камбаҳо, ки «зишту дағал» аст, шахсияти навраси шеър «зеботарин уммедҳоро»-ву «эҳсоси гарму рӯшану ноошноро» пайванд мезанад ва оҳанги хабарии суҳан бо истифодаи такрории «ман бар он...» бештар оҳанги ғиноӣ гирифта, фазои ҳиссии шеърро шадидтар месозад:

*Ман бар он зеботарин уммедҳоро мезадам пайванд,
Ман бар он эҳсоси гарму рӯшану ноошноро мезадам
пайванд. [113, 273].*

Аносири олами ашё, ки ба шеъри ғиноии ҳикоятӣ ворид мешаванд, новобаста аз моҳияти ҳастӣ, бузургиву кӯчакӣ, арзишмандиву беарзишии худ, ҳатман бо ин ё он восита ба шахсияти шеър робита пайдо мекунанд. Ҳол он ки дар ин шеър он мабҳаси андешаву таассурот қарор гирифтааст, бинобар ин як ангуштарини «камбаҳо» ба таҷассуми пурбаҳотарин орзуву эҳсосоти наврасӣ бадал гашта, бо тамоми чузъҳои шеър алоқаи решагӣ барқарор мекунад, зеро он на танҳо шайъ аст, балки оинаест, ки тобиши гуногуни таассуроти шахсияти шеърро инъикос менамояд. Аз ин рӯ, вақте ки онро «устод... сӯе ҳаво дод» дигар аспу ароба аз кӯча «тунду зебову мутантан» намегузарад ва «оинаҳо ширин намеларзанд» ва «ҳастии» шахси шоир «аз сурури ношиносе пур» намешавад, зеро ин ҳама ва боз як силсила амалу орзуву ҳиссиёти ширини дигар «Андар он

фасли сафеду рӯшану пок // Ҳамраҳи ангуштарини сеҳрнок» [113, 273] дар чаҳони наврасӣ нобаргаштанӣ боқӣ монд. Ангуштарине, ки ҳамин ҳоло дар назари хонанда тимсоли шахсияти навраси орзупарварро нишон меод, бо рафтани худ он сифатҳои шахсиятро низ бо худ бурда, тимсоли шахсияти тамоман дигареро, ки акнун «завқи дар пирохани нав чилва кардан» ва монанди ин амалҳои хушгузаронии рӯзгорро надорад, таҷассум менамояд. Бинобар ин унсури олами ашӯ дар шеъри ғиноии ҳикоятӣ ҳеҷ гоҳ ба шахсияти шеър беалоқа нест, зеро, аввалан, аз олами бои ашӯ маҳз он интиҳоб шуда бошад, ки далели интиҳобӣ ва муҳим будани он аст, сониян, бо рӯҳияву таассуроти шахсияти шеър фаро гирифта шуда, чаҳони ботинии ӯро низ инъикос менамояд.

Муносибати байниҳамдигарии унсури олами ашӯ, воқеа, суҷа ва шахсият дар шеъри ғиноии ҳикоятӣ ҳар дафъа дар ҳар шеър ба тарзи тозаӣ маҳсус сурат гирифта-наш мумкин аст, ки далели имконияти беҳудуд доштани ин навъи шеър дар ифодаи воқеа, андешаву эҳсосот ва таассуроти ғиноӣ мебошад. Дар шеъри «Ангуштарин» шайъ – ангуштарин ба тимсоли бадеӣ табдил ёфта, дар саросари шеър ҷой дошт ва воқеае, ки дар атрофи он сурат мегирифт, боиси ба вучуд омадани эҳсосоту таассуроти муайяни шахсияти шеър гашта, ҷӣ гуна шакл гирифтани суҷаи ғиноиро таъин менамуд.

Шеърҳои «Як пора хотира» (Ба табиб Саидғанӣ Қодириӣ Бузургзода) ва «Дар орзуи ҳеҷ» (ё ангеае аз «Бӯстон»-и Саъдӣ) низ шеъри ғиноии ҳикоятӣ мебошанд, аммо дар суҷаи онҳо воқеае бевосита ба амал наомада, аз хотираи шоир ва ровӣ нақл мешавад, ки ғиноӣ буда, бар ифодаи хотираву таассурот асос ёфтааст. Шоир дар шеъри аввал аз мушкили равонии худ, ки боиси дилмондагию афсурдагӣ аз зиндагӣ шудааст, нақл мекунад. Ҳамчунонки аз унвони шеър ҳам пайдост, дар он аз дардшиносии табиб

сухан меравад, ки ба бемор сабаб ва маҳалли ранчуриро мефаҳмонад. Ӯ воқеан ҳақимона ҳарф мезанад ва ба шоири ранчур чунин мегӯяд:

*Чу дард аз ту бошад, даво ҳам зи туст,
Ту бо худ чунон душман астӣ, ки дӯст.
Кунун гӯямат, дарди ту дард нест,
Як андӯҳи талх асту вомондагист* [114, 51].

Андӯҳи талхи шоир ва вомондагии ӯро табиби равоншинос дар ғами «рафтаҳо»-ву «ояндаҳо», «чамъхову парокандаҳо»-ро хӯрдани ӯ, дар «маргбор» омадани «замон», ки «Ба рӯи дили мо давад чархи ӯ» [114, 52] мебинад ва ӯро ташвиқ ба он мекунад, ки: «Ту бо ёру агёр дил бад магир, // Ба лаб ҳарфи шукр ин нафасро пазир. // Чунон ханда кун, то фитад гарди ту, // Ба шодӣ гарояд ҳама дарди ту» [114, 52]. Бад ин гуна суханҳо равоншинос бар рӯҳияи ранчур асар мегузорад, ки ӯ дигар «ба шодии дӯш» «оштӣ» мешаваду зиндагии тозае шодмона сар мекунад. Ҳамчунонки қаблан қайд шуд, сужаи ин шеър аз хотирот ва таассуроти шоир ташаккул ёфтааст, дар он хотирот ва таассурот ҳамчун ду ришта ба ҳам печидаанд, ки намешавад онҳоро аз ҳам ҷудо кард, яке боиси ба вучуд омадани дигаре мешавад. Масалан, агар мисраи аввал «Замоне худо бандаро сард шуд» [114, 50] ҷанбаи хотиротӣ дошта бошад, мисраи дуюм «Вучудам нишеманғаҳи дард шуд» [114, 50] ҷанбаи таассуротӣ дорад, ҳамин тариқ аз аввал то охири шеър, хотирот ва таассурот гоҳ дар як байт ва гоҳи дигар дар чанд байт, ба ҳамдигар печ мехӯранд, ки ҷиҳати ғиноии шеърро қавӣ сохта, асарашро ба дил амиқтар мекунанд.

Ин шеър дар шакли маснавӣ, вазни мутақорибии мусаммани махзӯф (максур) гуфта шуда, аз 51 байт иборат мебошад, ки байтҳои бадеи хотирмон дорад, аммо аз назари фанни шеър дар он чанд нуқс мавҷуд аст. Дар мисраи

«Варакномаи доруворӣ ба каф» дар истифодаи калимаи «доруворӣ» дар ҳичои дуҷум «ру», ки «вов» дораду ҳичои дароз аст, сакта ҳаст. Дар байти чихилу сеҷум калимаҳои «сабоҳ» ва «ғиёҳ», ки ба хидмати қофия омадаанд, ҳамқофия нестанд, зеро аввалӣ бо ҳои ҳуттӣ навишта мешаваду дуҷумӣ бо ҳои ҳавваз, агар ба ҷои «сабоҳ» муродифи тоҷикии он «пагоҳ» истифода шавад, нуқс аз байн меравад. Дар байти чихилу нуҳум дар мисраи «Илоҷи маро дар ман ӯ ёб кард» калимаи «ёб» ба маънои пайдо истифода шудааст, ки саҳеҳ нест, зеро ин калима дар шакли фоилиаш маънои ёбанда дошта, масалан, комёб, роҳёб..., дар шакли мафъулиаш маънои ёфтагон дорад, масалан, ноёб, камёб... . Манучехрии Домғонӣ онро ба маънои ёфта истифода кардааст:

*Гуфт: Агар шир зи модар набувад ёб ҳаме,
Ин тавонам, ки диҳамтон шабу рӯз об ҳаме [31].*

Шеърӣ «Дар орзуи ҳеч» (ё ангезае аз «Бӯстон»-и Саъдӣ) сирф ғиноии ҳикоятист, ки дар он воқеае, ки дар замону макони муайян ба вуқӯъ пайвандад, вучуд надорад ва дар натиҷа дар он гиреҳбандиву инкишофу авҷ барин унсурҳо бараллоина ба назар намерасад. Шеър дар асоси ҳикояти таассуроти ровӣ аз кирдори ҷавони булҳавас, ки мафтуни зебоии зоҳирии худ ва аз завҷаи «Афифу латифу иродатгузор» [114, 105]-и худ дилмондаву «Нигоҳаш ба ҳар лошәе дилкашол» [114, 106] аст, сохта шудааст, яъне сужааш аз таассуроти ғиноӣ ба ҳам омадааст. Дар мундариҷаи ин таассурот оҳанги панду ахлоқӣ бартарӣ дорад, ки табиист, зеро ин шеър аз ангезаи асари панду ахлоқии Саъдӣ маншаъ гирифтааст. Шоир оқибати кирдори ҷавони булҳавасро бо накӯҳиш чамъбасти хуби бадеӣ мекунад:

*Намедонад анҷоми раҳро, ки чист,
Касе пурҳаво шуд, халои тӯҳист [114, 106].*

Ин шеър аз назари фан дар кофия нукс дорад, дар байти оғоз калимаи «шаҳр» бо «бахр» кофия намешавад, зеро шаҳр бо ҳои ҳавваз ва баҳр бо ҳои ҳуттӣ навишта мешавад. Агар, фарзан, дар мисраи дуюм ба ҷои калимаи қарра зарра ва ба ҷои баҳр даҳр гузошта шавад, нукс аз байн меравад ва байт ин шаклро мегирад:

*Шиносам якеро дар ин шедшаҳр,
Ки аз зарра хурд асту афзун зи даҳр.*

Ва боз ҳам беҳтар аст, агар ба ҷои «афзун» калимаи дигар оварда, мисраъ ин гуна сохта шавад: Ки аз зарра хурду ба даъвист даҳр, ё: Ки худ зарраеву ба даъвист даҳр, зеро ин шахс дар ботин даъвои бузургиву яктой дорад. Ин ҳарфҳо ба ин маъно нестанд, ки ҳатман қабул шаванд, шоир метавонад ба чандин тарзе ки хоҳад, нуксро ислоҳ кунад. Ин ҳамчун як намунаи бартараф кардани нукс нишон дода шудааст.

Дар байти сездарум ҳам калимаи «гарданфароз» бо «ҳадшинос» кофия намешавад, ҳарчанд дар асри бист баъзе шуарои муосири тоҷик дар зери таъсири назми рус, ки кофияро дар асоси ҳамоҳангии калимаҳо ҳам месозанд, ин гуна таҷрибаро дар шеъри тоҷикӣ ҳам кардаанд, аммо қавонини арӯзу кофия, ки дар шеъри форсию тоҷикӣ дар асоси хат, алифбо сохта шудааст, ин гуна қонуниятро надорад.

«Фаромӯши замон» аз ҷумлаи шеърҳои ғиноии ҳикоятист, ки дар он ҳикоят шуури иҷтимоии шоирро баён менамояд ва ин хусусият онро ба ҳикояти ғиноӣ табдил медиҳад. Ин ҳикоят аз хотираи ровӣ, ки ҳуди шоир аст, ба қалам меояд ва ҳамчунонки дар ҳикоятҳои ҳамосӣ ҳаст, дар замонун макони муайян ҷараён нагирифта, умуман нақл мешавад, ки метавонад дар ҳар кучову дар ҳар замон (ҳарчанд дар замонун макони мо буданаш маълум аст), ҷой

дошта бошад. Оғози шеър ҳам ба ҳамин далолат мекунад, зеро ба тарзи ҳикоятӣ замони гузаштаи дур мегӯяд «навчавоне буд...».

*Навчавоне буд. Колои ҳақири худро
дар сари кӯчаи мо мегустурд.*

*Нирӯи рустамӣ аз шонаҳои солими ӯ наъра мекашид.
Чехрааш як асари дуре аз Юсуф дошт.*

*Мӯйҳояш чу машғали Зардушт фару фурӯги бостон
мерехт [115, 47].*

Ба ҳамин тариқ, аз мабҳаси ҳикоят, ки навчавони дар сари кӯчаи шаҳр колофурӯш мебошад, ҳикоят мешавад. Вазъи ӯ бештар ба воситаи зикри ашё, ки дар рӯ ба рӯяш паҳн кардааст, қандҳои беҳаридори пирахани қоғазпӯш, сигорҳои арзону собунҳо ва мошинҳо, ки мераванду меоянд, нишон дода шудааст. Муҳолифати шоир бо ин вазъ дар мисраи дуҷуми шеър «Нерӯи рустамӣ аз шонаҳои солими ӯ наъра мекашид», яъне тавоноии ӯ ба коре, ки машғул аст, ҳеч мувофиқат надорад, баён гаштааст. Ин нақси чомеа аст, ки қудрати афродашро наметавонад пурмаҳсул истифода кунад. Вақте ки фард аз назари чомеа меафтад, қувваи ҷисмонӣ рӯҳонӣ ӯ ҷои корбурд пайдо намекунад, ӯ рисолати инсонӣ худро иҷро карда наметавонад ва дар натиҷа бар моҳияти зиндагӣ беалоқа мешавад, ки ин навчавон ҳам чунин шудаасту бар «омадану рафтани баҳор намеандешид». Шоир бар моҳияти иҷтимоии манзара менигарад ва ҳар тарҳе, ки ба он меафзояд, носолимии вазъи онро шадидтар менамояд: «Тобистон ҷавонии ӯ дар таҳи офтоб мепажмурд // ва зимистон кафани барф ҷавонии варо мепечид» [115, 47-48]. Шеър аз лаҳзае, ки тасвир мекард, фаро меравад ва солҳои зиндагии ҷавон, тобистону зимистони умрашро дар бар мегирад, ташдиди фоҷиаи ҳаёти ҷавон ба маротиб зиёд гашта, дар охир чунин хулоса

гирифта мешавад:

Замонаи бераҳм

*навҷавонро ба рӯи курсии кӯҳна нишонда буд
ва фаромӯш карда буд [115, 48].*

Дар зимни ҳикояти мухтасар андешаву эҳсосоти ғиноии шоир ба тарзи шадиди таъсиргузор баён мешавад, ки инъикоси шуури иҷтимоии ӯст. Дар ин шеър нигаристан бар моҳияти ҳаёти шаҳрӣ, ифодаи вазъи рӯҳии шахси шеър нисбат ба тасвири намои шаҳр афзалият дорад, зеро тарҳ, чузъиёте, ки оварда мешаванд, намоёнгари сифати зиндагии он мебошанд. Ин, албатта, бе таъсири авзои носолими иҷтимоии замон нест, ки барои аз худи зебоиҳои намои шаҳр лаззат бурдан камтар имкон медиҳад, зеро зиндаги-ро аввал бояд сохт, пас аз зебоиҳояш лаззат бояд бурд.

Ҳамчунонки дида мешавад, ин чанд шеъри ғиноии ҳикоятии Фарзона ба анвои гуногуни он нисбат мегирад, ки дар яке мақоми ҳикояти воқеӣ баландтар бошад, дар дигаре ҳикояти рамзӣ, дар яке дар зимни ҳикоят ифодаи андешаву эҳсосоти ғиноӣ бештар бошад, дар дигаре тасвири мавзеи ҳикоят бо чузъиёти ашъвӣ бисёртар аст. Ҳамин тариқ, дар ҳар ҳолати муайян таносуби роҳу равиши ҳикоят, ифодаи андешаву эҳсосот, нигориши манзара ва чузъиёте, ки маҳалли вукӯи ҳодиса ва таассуроти шоир қарор мегиранд, тағйир хӯрда, анвои гуногуни шеъри ғиноии ҳикоятиро ба вучуд меоранд.

ХОТИМА

Тадқиқи шеъри ғиноӣ аз рӯи вежагиҳои навъии он фарогиртарин равиши қор мебошад, зеро дар ин равиш дар як вақт ҳамаи анвои шеъри ғиноӣ аз рӯи хусусиятҳои бунёди, на аз ҷиҳати маҳдуди аломатҳои шаклӣ, дар бар гирифта мешавад. Чунки мухтассоти ҳар навъ – ҳамоса, дром, шеъри ғиноиро ҷигунагии муҳтаво, ки бо тарзи худ ва воситаҳои бадеии муносиб рехта мешавад, муайян менамояд. Азбаски муҳтаво интиҳоби ин ё он навъи ифодаро таъйин мекунад, он дар тадқиқи навъ ҳам, бешубҳа, бояд нақши афзал дошта бошад.

Муҳтавои умумии шеъри ғиноӣ андешаҳои отифӣ, эҳсосот, таассуроте мебошад, ки дар замири шахси шоир ҳамчун ангеа аз ҳодисаву воқеот ва намоҳои олами хориҷ ба пайдо меояд. Пас, барои дақиқ қардани ҷигунагии ин шеър нахуст бояд ба ҷигунагии ин андешаву эҳсосоту таассурот ва дараҷаи зуҳури онҳо дар матн таваҷҷуҳ қарда шавад, зеро пеш аз ҳама онҳо махсусияти навъии шеърро мушаххас мекунанд. Ин гуна таҳқиқот ҳамон вақт моҳиятан дуруст ва пурмаҳсул хоҳад буд, ки дар заминаи шеъри асили ғиноӣ ба ҷо оварда шавад, яъне дар он ҳеҷ гуна ақидаи қаблан муайяншудаи мафкуравӣ вучуд надошта, ҳамаи андеша ва ҳиссиёту таассурот аз маводи ҳуди шеър бурун ояд, ҳарчанд дар ҳуди интиҳоби мавод ҳам, он хоҳ аз олами андешаву эҳсосот ва хоҳ аз олами воқеъ бошад, мавқеи мафкуравии муаллиф ҳувайдо буданаш мумкин аст. Аммо фарқ дар ин ҷост, ки агар изҳори он мафкура бо таъкид ба дӯши шеър бор гардад, шеър моҳияти ғиноии худ – самимият ва табиияти худро аз даст медиҳад, ки меъёри асилтарини ин навъ шеър мебошад.

Ҳамчунонки дар ин рисола таҳқиқ шуд, дар қарни бист дар муҳити давлати шӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон

ҳам, давроне, ки адабиёт ва шеърӣ гиноӣ ҳам аз бори таблиғоти мафкуравӣ озодтар шавад, кам-кам аз нимаи дуҷуми қарн шуруъ шуд. Ин озодии нисбӣ аз даврони ислохот-пешагии ҳизби коммунисти шӯравӣ, ки бо танқиди шахспарастӣ оғоз гашт, имконпазир шуд. Он ҳарчанд комил ва бардавом набуд, аммо ба ҳар ҳол, таъсири худро дар адабиёт гузошт ва ҳатто дар адабиёти шӯравӣ, масалан, шеърӣ муосири рус, бо унвони «шестидесятники» – насли солҳои шастумро ба миён овард, ки А. Вознесенский, Е. Евтушенко, Р. Рождественский, Б. Ахмадулина намояндагони дурахшонтарини онҳо буда, андешаву эҳсосоти отифии худро нисбат ба наслҳои пешин озодтар баён менамуданд. Ин ҷараён ба адабиётҳои миллӣ, аз ҷумла, ба шеърӣ муосири тоҷик низ, асар қард, ки мисоли он аввал дар эҷодиёти М. Қаноат, Қутбӣ Киrom ва пасонтар Лоиқ Шералӣ ва Бозор Собир мушоҳида мешавад. Аммо таъсири ин ҷараён танҳо ба насли шастум ҳулоса нашуда, намояндагони ҳассос ва бедори наслҳои дигарро низ фаро гирифт ва онҳо ҳам то он ҷо ки имкон доштанд, худро аз маҳдудии мафкуравӣ раҳо намуда, барои ифодаи ҳақиқати андешаву эҳсосоти отифии худ пардохтанд. Ин қазияро бо як мисол ҳам метавон ба тасвиб расонд. Шеърҳои Шероеро, ки пас аз эҷоди шеърӣ «Ба модарам» (с. 1965)-и Лоиқ ба қалам омаданд, масалан, шеърӣ «Модарам» (с. 1966)-и М.Турсунзода ва «То ба рӯзи боздид» (Илҳом, с. 1970)-и А.Шукӯҳӣ, ки муаллифони ин шеърҳо ба насли солҳои сиюму чихилум мансубанд, бо шеърҳои солҳои пеш дар мавзӯи модар навиштаи худи онҳо муқоиса қарда шавад, то ҷӣ андоза озод, фарох, самимона ва ҳақиқатнигоронатар шудани қалами ифодаву тасвири онон равшан ба назар мерасад. Ин воқеияти адабӣ, ба замми онҳое, ки дар ин тадқиқот баррасӣ қарда шуд, боз як бори дигар имкон медиҳад, тасдиқ қарда шавад, ки шеърӣ гиноӣ муосири тоҷик асосан аз нимаи дуҷуми қарни бист ба сифати аслии хеш, ки ибрази

самимонаи ҳақиқати андешаву эҳсосот ва таассуроти отифии шахсияти шеър мебошад, то рафт бештар даст меёбад. Ин масъала аз чиҳатҳои гуногун, вале аслии шеъри ғиноӣ, мавриди пажӯиш муқаррар гашта, аз он хулосаҳои зерин гирифта шуд.

Дар адабиёти нимаи дуҷуми садаи бисти тоҷик дар эҷодиёти намоёндагони наслҳои гуногун, аз насли солҳои сиюм, Мирзо Турсунзода сар карда, то Фарзона, ки дар солҳои ҳаштод ба адабиёт ворид шуд, анвои мухталифи шеъри ғиноӣ рӯ ба асолати хеш оварда, рушду нумув кард. Як навъи серистифодатарини он шеъри ғиноӣ андешаҳои отифӣ буд, ки бар асари аҳамияти бештар пайдо кардани ҳаёти шахсии инсон дар баробари ҳаёти иҷтимоӣ ӯ аз сари нав кам – кам ба мақоми пештараи заруриё, ки дошт, албатта, бо тарзу тариқи нав, соҳиб мешуд. Зеро акнун андешаву эҳсосот ва таассуроти як шахс ҳам қобили инъикоси хусусиятҳои иҷтимоӣ зиндагӣ доништа мешуд. Андешаҳои отифӣ фарди шеър, ба ҳар симое, ки зухур кунанд, шахси шоир, шахсияти ғиноӣ, муаллиф ва ё ровӣ, дар натиҷаи ду навъи муносибат ба олами ҳастӣ, дарунгаро ва бурунгаро, сурат мегирад, ки акнун яке бар дигаре набояд афзалият дода шавад. Вале, бо вучуди ин, дар ашъори наслҳои пешин, ҳамчун Мирзо Турсунзодаву Аминҷон Шукӯҳиву Ғаффор Мирзо, майли бурунгароӣ, нисбат ба насли пасонгар, ҳамчун Лоик ва Фарзона, қавитар ба назар мерасад, зеро барномаи эҷодии онҳо бештар дар асоси инъикоси инсонии иҷтимоан фаъол, бунёдкор, пешбарандаи ҷомеа сурат мегирифт, ки дар амал ва чеҳраи шахсияти шеъррашон инъикос мегашт. Дар ҳолати майли дарунгароии зиндагӣ инсон бештар дудил, банди тафаккуроти паёпай гашта, ҳамеша ҳар як амалу гуфтори худро мавриди таҳлилу тадқиқ қарор медихад, ки симои ботинии ӯро бештар мунъакис менамояд. Инсон ҳар дуи ин хусусиятро бояд дар худ ба ҳам пайванд диҳад, то худро биёбад. Шеър

ри ғиноии андешаҳои отифӣ низ дар эҷодиёти шоирони ин давр бо фаро гирифтани ин ду майл рушду нумув ва густа-риш пайдо мекунад.

Ашъори ғиноии андешаҳои отифӣ дар эҷодиёти М. Қаноат, Қутбӣ Киром ва махсусан, Лоиқ, ривочи тоза гирифта, гуногунмавзӯёву пурандеша мешавад ва ҷаҳони ботинии шахс ҳам бо мураккабияю ҳаррангиаш, бо ғаму шодӣ, неку бад, барору нобарорихояш ифода мегардад. Дар натиҷа ҷеҳраи фарди ғиноӣ ҳам мушаххастар ба назар меояд. Ӯ ба ҳар сурате, ки рух намояд, шахсияти ғиноӣ, шахси шоир, ровӣ ва ё ҳамчун шайъи (объект, мабҳас) мавриди андеша, дар ҳама ҳолат мекӯшад, ки симои фардии худро дошта бошад. Ҷаҳони ботину хорич акнун аз зовияи нигоҳи ӯ дар муборизаи баҳамзидҳо дида мешавад, дили инсон ҳамчун қутбҳои мухталифи ҳастии ӯ зоҳир гашта, андешаҳои вуқӯъгароёна бо хаёлпардозона, тавсифӣ бо интиқодӣ, улвӣ бо сифлӣ ҳамдигарро истисно накарда, бо ҳам омада метавонанд. Инсон на танҳо ҳамчун як фарди иҷтимоӣ, ки даст дар бунёдкориву дигаргунсозии ҷомеа дорад, балки ҳамчун як шахсияти фардӣ ҳам, ки дар ҷаҳони ботинии худ ба сохтанҳову барандохтанҳо машғул аст, арҷ пайдо мекунад. Озодии инсон муҳимтарин арзиши ҳастии ӯ шинохта мешавад. Акнун ӯ бо ин дастовард муносибати худро бо иҷтимоъ ва олами атроф аз нав барқарор кардан меоҳад, ки ин сифат дар андешаҳои фарди ғиноии шеъри Бозор Собир равшан зухур мекунад.

Фарди ғиноӣ дар шеъри андешаҳои отифии Бозор Собир худро бештар ҳамчун дилбастаи арзишҳои маънавии миллӣ, ки дар деҳ боқӣ мондаанд, нишон медиҳад. Бад - ин васила ӯ ба табиат пайванд гирифта, худро як муддат аз кашидани вазифаи сиёсӣ озод мекунад, вале баъдтар, аз охири солҳои ҳаштодум, ки ба сиёсат мепайвандад, худро комилан ба вазифашиносии сиёсӣ медиҳад. Аммо ақидаҳои сиёсии ӯ дар муддати кӯтоҳе сад дар сад муқобили

хамдигар қарор мегиранд, аввал ҷонибдори низоми мардумсолорӣ бошад, баъдан мубаллиғи султаи коммунистӣ мешавад. Вале дар ҳама ҳолат фарди ғиноии ӯ табиат ва муҳити деҳро сарчашмаи андешаву эҳсосоти шоирии худ медонад. Шеърӣ андешаҳои отифии ӯ аз мучаррадбаёнӣ парҳез дошта, асосан маҳсули эҳсоси панҷгонаи шахси шоир аст ва бо ҳамин сифаташ марғуб ба назар меояд.

Дар шеърӣ андешаҳои отифии насле, ки дар солҳои ҳаштодум ба адабиёт ворид шуд, аз ҷумла Фарзона, ки дурахшонтарин чехраи он аст, назари таҳқиқӣ ба қонуниятҳои ҷомеа ва муҳолифатҳои он қавӣ мешавад. Аммо ин назари таҳқиқӣ, на мучаррад, балки ҳамеша бо отифати саршор ва ашъвию маҳсус, бо аносири олами ҳастӣ баён мегардад. Фарди ғиноии ашъори ӯ ҳар қадар ба олами иҷтимоӣ тавачҷуҳ дошта бошад, на камтар аз он ба олами замир меандешад ва аз ин ҷост, ки дар андешаи ӯ ҷанбаи дарунгароӣ қавӣ буда, ба шеър сифати амиқи равонқобӣ мебахшад. Андешаҳои худтаҳлили Фарзона бо шикастанафсии тамом изҳор мешаванд, ки дар онҳо нотавонӣ бақудратии зоҳирии ӯ, дар баробари тавонмандии номардумонаи дигарон, маъноӣ баръакс пайдо карда, ӯро аз қавитарин ашҳосе, ки одамиат ва адолатро дар пуштибонии худ дорад, муаррифӣ менамояд. Дар андешаҳои отифии ӯ ҷаҳони воқеӣ бо ҳаёлпардозона ба ҳам омехта, як олами тозаеро месозанд, ки олами андешаҳои шоиронаи Фарзона аст. Ӯ дар ин олам бо муҳаббат ва самимияти амиқ, бо ифғат ва назокат, бо ҳештандорию фурутанӣ ва ҷояш ояд, бо ҷуръату мардонагии тамом сухани дили ба инсоният садоқатпешаи худро ба забон меорад.

Дар шеърӣ ғиноии андешаҳои отифии ин давра фарди ғиноӣ бо чехраҳои мутафарриқа зуҳур мекунад, ки дар ашъори наслҳои аввали аср бо ҷомеа муносибати ҳамҷӯр дошта, дар охири аср, бар асари дигар шудани авзои иҷтимоӣ, ба он аз худ муҳолифатҳои ҷашмрасе нишон ме-

дихад, ки хатто ҳамчун нишондихандаи арзиши инсонӣ ва шахрвандии ӯ шинохта мешавад.

Навъи дигари шеъри гиноӣ, шеъри андешаҳои отифии тасвирий мебошад, ки дар он андеша ба воситаи тавсифу тасвир ва аносири олами ашӯ баён карда мешавад. Ин навъи шеър дар ҳамаи адабиётҳо, аз ҷумла тоҷикӣ ҳам, нисбат ба дигар навъ бештар ба назар мерасад, зеро он аз хусусияти олами атрофро идрок кардани инсон ба зухур меояд. Инсон барои ифодаи олами ботини худ аз олами хориҷ мадад меҷӯяд, ки онро ба воситаи қиёс ва монандкуниҳо аёну маҳсус баён кунад. Дар ин навъ шеър аносири суварӣ ҳаёл, ташбеҳу истиорот, ташхису муболиға ва намодҳо мавқеи бештар пайдо мекунанд, ки тасаввуроти андешаи шоирро ҳар чӣ комилтар тасвиру ифода намоянд. Андешаи мучарраду мантиқӣ бо отифат фаро гирифта шуда, бадеӣ ва шайъ бо нигоҳи бадеӣ ба тимсол мубаддал карда мешавад. Аммо тасвиру тавсиф, ҷузъиёти олами ашӯ ва намодҳо, ҳама, воситаҳои ёрирасоне ҳастанд, ки андешаҳои отифӣ маҳсусу мукамалтар ифодаи худро пайдо намоянд.

Дар шеъри андешаҳои отифии тасвирии М. Турсунзода, А.Шукӯҳӣ, Ғ. Мирзо, М. Қаноат сол то сол дар баробари ихори андешаҳои иҷтимоӣ андешаҳо дар бораи ҳаёти фардӣ ҳам аҳамият пайдо мекунанд, ки ба воситаи тасвири олами ашӯ ва намодҳои бадеӣ сурат мегиранд. Ба ин манзур бештар аз ҳама аз ташхису ҷондорангорӣ истифода мешавад, ки шоирон ба аносири олами ашӯ – кӯху дарё, дарахту парандагон ва амсоли онҳо мурочиат карда, ба онҳо ҷон мебахшанд, то манзури худро муассирру мусаввар ва ашӯвӣ баён намоянд. Мақоми истифодаи рукҳои табиат ва аносири олами ашӯ дар ҳар адабиёт вобаста ба муҳити зиндагии халқ гуногун аст, масалан, дар кишварҳои кӯҳистон аносири кӯҳистон, дар кишварҳои дарёӣ аносири дарё бештар мебошад, ки ҳамчун василаи

кушодани чаҳони ботинии фарди шеър истифода мешавад. Аносири олами ҳастӣ ба воситаҳои гуногуни бадеӣ ва забонӣ таҷхисонида мешаванд.

Дар шеъри андешаҳои отифии тасвири назари шоир ҳам дарунгаро ва ҳам бурунгарост, дарунгароӣ ба шеър сифати ғиноӣ диҳад, бурунгароӣ сифати ҳамосӣ медиҳад, аммо, албатта, сифати дарунгароӣ бар бурунгароӣ афзалият дорад, вале вақте ки ин гуна ашъор бо ашъори сирф андешаҳои отифӣ муқоиса карда мешавад, дар ин ҷо бештар будани хусусияти ҳамосӣ ба мушоҳида мерасад. Шеъри андешаҳои отифии тасвирии Ғаффор Мирзо, Мӯъмин Қаноат, Қутбӣ Киром аз ҳамин гуна сифати ҳамосӣ бархурдоранд. Дар баъзеи онҳо ибрази андешаву таассуроти фарди шеър бештар мақом дошта, дар бархе дигар мақоми тасвир ва ё амал бештар аст, аммо дар ҳама ҳолат нақши фарди шеър пайдост. Дар он дар баробари тарҳи симои як шахсият тарҳи симои чанд шахсияти дигар ҳам метавонад зуҳур намояд, ки намои шахсиятофаринии шеърро фарохтар месозад. Азбаски дар шеъри андешаҳои отифии тасвири назари бурунгаро ҳам мақом дорад, он ба дигаргуниҳои олами хорич, олами иҷтимоӣ бештар тавачҷух мекунад ва махсусиятҳои онро инъикос менамояд.

Омилҳои айниву зехнӣ барои дар меҳвари ашъори ғиноии андешаҳои отифии тасвири қарор гирифтани инсон, ки акнун як мавҷуди «одӣ» ва ё «мурватча» набуда, дар ӯ мураккабтарин ва муҳимтарин масъалаҳои ҳастии иҷтимоӣ ба ҳам печ меҳӯрданд, созгор омаданд, ки дар эҷодиёти Лоиқ, Бозор Собир ва Фарзона ба тарзи бадеӣ инъикос гаштанд. Андешаву эҳсосоти фардиро бо иҷтимоӣ иртибот додан нуфузи онро ба ҳаёти фардию иҷтимоӣ бештар месозад, ки беҳтарин шеърҳои андешаҳои отифии тасвирии ин шоирон ҳамин гуна сифат доранд.

Андешаҳои отифӣ ба воситаҳои гуногун, ҳамроҳ бо тасвири собит ва ё сайёр, таҷхису ҷондорангорӣ, му-

роҷиати шахс ба шайъ ва монанди инҳо баён мешаванд, ки натиҷаи назар ба олами хориҷ доштани шоир буда, имконоти фарогирии онро бештар месозад. Дар баробари ин фарогирии олами дарун, махсусан, ҳаёти маънавию ахлоқӣ, дигар на ҳамчун як масъалаи шахсӣ, балки ҳамчун масъалаи муайянкунандаи ҳастии минбаъдаи халқу миллат шинохтаву тасвир карда мешавад. Он бо тарзҳои мухталиф, ҳисгароёнаву ақлгароёна, тасвириву ташреҳӣ, мурочиат ба шайъ ва ё розу ниёз ба қалам меояд. Ин навъ шеър метавонад сужаи ғиноӣ дошта бошад, ки он бештар на ба инкишофи ҳодисаҳо, балки ба ривочи ҷараёни андеша, эҳсосоту таассурот така мекунад. Сужа ва ашӯро, ки дар шеър мавҷуд аст, чигунагии муносибати шоир ба онҳо барои ифодаи ин ё он эҳсосоту таассурот мувофиқ месозад, яъне нақши идроки шахсияти шоир муҳимтар аст.

Корбурди намодҳо дар шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ ба хотири баёни фарогир ва муассири манзури шоир бештар аст. Дар ин ҷо аз намодҳои аслий, ки эҷоди зиндагии инсон дар дарозии таърих аст ва ҳамчунин аз намодҳои, ки ҳуди шоир месозад, истифода мешавад.

Ҳар шоир низ ҳамчун як нафар фарди ҷомеа дар ин ё он муҳити иҷтимоӣ ба сар мебарад ва ба воқеияте, ки ӯро фаро гирифтааст, воқуниш нишон медиҳад ва он ба ҳар тарзе сурат гирад, ҳудогоҳ ё ноҳудогоҳ, ҳамеша ба ин ё он дараҷаи отифат ҳамроҳ аст. Муҳимтарин сифате, ки шеъри Фарзонаро мутамайиз менамояд, саршори отифат будани он аст. Ба василаи ӯ дар шеъри муосири тоҷик сифати отифии шеър бештар густариш пайдо мекунад ва оламе, ки ӯ дар шеъри худ месозад, новобаста аз аносире, ки қабул дорад ва ё надорад, дар ниҳоят оламеро падидор менамояд, ки пур аз меҳрубониву отифат аст.

Дар навъи шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ мақоми аносири олами ашӯ, ки тавсифу тасвир гашта, мавзӯи шеър қарор мегиранд, нисбат ба мақоми андешаи фарди ғиноӣ

бештар аст. Дар он олами ашё бо зуҳуроти мухталифи худ боиси дар фарди шеър пайдо шудани ин ё он гуна эҳсосоту таассурот гашта, ба он тобиши гуногун медиҳад. Он бе хузури фарди шеър ҳам метавонад сурат бигирад. Манзаранигорӣ аз шаклҳои маъмули он мебошад, ки дар шеъри классикии тоҷикӣ собиқаи ғание дорад, аммо манзаранигории имрӯзӣ бештар истиқлол дошта, на ҳамчун василаи ёрирасон барои ифодаи маъно, ҳамчунонки дар гузашта аксаран чунин буд, балки мустақилан маънои заруриро ифода менамояд. Бо пешрафти иҷтимоии ҷомеа мафҳуми манзаранигорӣ ҳам вусъат пайдо карда, на фақат манзараҳои табиат, ҳамчун кӯҳу дарёву дарахту марғзорон, балки намои сохтмонҳо, роҳҳо, хиёбонҳо, фурудгоҳу тайёраву мошинҳо, хуллас, ҳамаи чизеро, ки дар муҳити зиндагии инсон ҳаст, фаро мегирад. Аммо, ба ҳар ҳол, шеъри манзара, шеъри бехтарини шинохти инсон ва пайванди ӯ бо табиат буда, на танҳо завқи зебошинохтии ӯро таҳриқ ба такомул мекунад, балки ҳангоми эҷоди худ шоирро дар ҷараёни халлоқият қарор медиҳад. Дар намунаҳои бехтарини худ ин шеър дар эҷодиёти М. Турсунзода, А.Шукӯҳӣ, Ғ. Мирзо, М. Қаноат, Қутбӣ Киром ва дигарон бо суратҳои бадеи худ ҷондортарин шеър аст, чунки табиатро ҷондор мебинаду ҷондор менигорад. Суратҳои бадеии шеър, аз ҷумла, кӯҳ, рӯд, арча, уқоб ва монанди онҳо, ки замонаҳо дар шеъри мактубу шифоҳӣ истифода мешуданд, бо таъсири замон тобишҳои тоза пайдо мекунанд, баъзеи онҳо ба намодҳои пургунҷоиш мубаддал мешаванд. Истиқлоли тасвир дар шеъри манзаравӣ боло меравад ва ба он ғояе ҳамл нашуда, он бевосита аз худ тасвир ва фазои он берун меояд. Табиат, ки худ ҷовидонист, шеъраш ҳам ба андешаҳои ҷовидонӣ, фалсафӣ ташвиқ мекунад.

Шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ бо нигоштани манзараҳои дилписанд, фаслҳои сол, намои шаҳру дехот, пайкару чехраи инсонҳо, макони буду боши онҳо, хуллас,

ба ҳама чиз ва намое, ки рӯй меорад ва менигорад, барои зеботар сохтани зиндагӣ ва инсонтар кардани инсонҳо мадад мерасонад. Шоирон аз имкони тамоми мазмунҳо – фалсафӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, ошиқонаро фаро гирифтани он сол то сол фаровонтар истифода мекунанд, ки онро дар ашъори Лоиқ, Бозор Собир, Фарзона ба хубӣ ба мушоҳида метавон гирифт. Табиист, ки дар ин навъ шеър аз воситаҳои суvari ҳаёл – маҷозу ташбеҳу истиораву ташхис фаровон истифода мешавад, зеро ҳуди маводи шеър аз олами ашъ ва маҳсус буда, ба онҳо рӯҳи инсонӣ меамад. Ҳатто дар ҳолати дар шеър вучуд надоштани фард кайфияти ӯ аз ашъ ва муҳити тасвир эҳсос мегардад. Шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ бо беҳтарин вачҳ қобили инъикоси ҳама гуна таассуроти инсон – ғаму шодӣ, муҳаббату шақоват, таҳсину нафрин ва монанди инҳо мебошад, зеро он ҳамаро ашъвию маҳсус ба қалам меорад. Аносири олами ашъ ва табиат, вақте ки ба хидмати шеър гирифта мешаванд, ба замми мафҳуми аслии худ мафҳуми бадеӣ касб мекунанд, истеъдоди муктадири шоир онро ба дараҷаи вусъатнокии намод расонида метавонад, ки ин ҳолат дар шеъри Лоиқ, Бозор Собир ва маҳсусан, Фарзона бештар ба назар мерасад. Ба воситаи ашъори Фарзона дар шеъри муосири тоҷик тасвири намои шаҳру хонаҳои он, ки ифодаи ботини шахси муқими онро низ бо худ дорад, густариш ёфта, мақоми ин навъ шеърро дар тасвири чихатҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ баландтар мебарад.

Як навъи дигари ашъори ғиноӣ, ки хусусиятҳои шеъри ғиноии андешаҳои отифӣ, отифии тасвирӣ ва тасвирию тавсифиро дошта, дар баробари он, боз муҳтассоти шохистаре дорад, чунин шеърҳои ҳастанд, ки ба шахсиятҳои сиёсӣ давлатӣ, таърихӣ, адабию фарҳангӣ ва монанди инҳо бахшида шудаанд. Онҳо шеъри ғиноии шахсиятӣ номида мешаванд. Ин гуна ашъор дар шаклҳои гуногун дар Юнони қадиму Рум ва дар адабиёти форсии тоҷикӣ дар

аҳди Сомониён ҳам вучуд дошт, ки намунаҳояш дар эҷодиёти устод Рӯдакӣ ва шоирони ҳамасраш ба назар мерасад. Ашъори ғиноии шахсиятӣ дар жанрҳои гуногун гуфта шуда, дар шеъри муосири тоҷик, дар нимаи дуоми садаи бист ҳам фаровон мавҷуд аст. Он, дар аввал, бештар дар бораи шахсиятҳои сиёсӣ давлатӣ, роҳбарони ҳизби коммунист эҷод мешуда бошад, баъдан, дар охиртари сада, ҷои онҳоро шахсиятҳои илмӣ, адабиву фарҳангӣ мегиранд, ки ин худ аломати густарда шудани фазои мардумсолорӣ дар ҷомеа ва адабиёт мебошад. Масалан, ашъори бахшида ба шахсиятҳои сиёсӣ давлатӣ ва ҳизбӣ дар байни ашъори ғиноии шахсиятии М. Турсунзода мақоми калон дошта бошанд, дар ашъори Лоик камтар ва дар Фарзона қариб тамоман ба назар намерасанд, вале шеърҳои, ки ба шахсиятҳои илмӣ, адабиву фарҳангӣ бахшида шудаанд, мақоми бузург доранд. Ин натиҷаи дигар шудани фазои сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеа ва дар он тағйир хӯрдани нигоҳи адибон ба мақоми шахсиятҳо мебошад. Ба ҳамин муносиб арзишмандии хулқу аҷиб ва хислати шахсиятҳо низ дигаргун шуда, эътибори ҷиҳатҳои шахсии характер баландтар меравад ва симоҳои шеър бо самимияти бештаре ба қалам меоянд. Ин хусусият на фақат дар ашъори насли ҷавонтар, балки дар эҷодиёти М. Турсунзода – ҳам равшан ба назар мерасад, ки намунааш шеъри ба Расул Ҳамзатов бахшидаи ӯ мебошад. Доманаи фарогирии шеъри ғиноии шахсиятӣ ҳам сол ба сол фарохтар гашта, он акнун на фақат ба шахсиятҳо, балки ба мабхасҳои дигар ҳам бахшида мешавад, ки мисолаш шеърҳои «Ба назми рус», «Шоҳнома», «Баҳори Аҷам»- и Ғаффор Мирзост. Дар ин ҳолат шеър нишондиҳандаи на як шахсият, балки як фарҳанг ва намоёндогони он мегардад.

Шеъри ғиноии ҳикоятӣ бо сабкҳои гуногун вукӯъгароёна, ҳаёлпардозона, драмавӣ гуфта мешавад. Ин гуна навъҳои он на танҳо дар ашъори шоирони гуногун, балки

дар шеърҳои як шоир ҳам чой доштаниш мумкин аст, ки намунаҳои он дар эҷодиёти М. Қаноат мавҷуд аст.

Дар нимаи дуюми садаи бист шинохти байниҳамдигарии фарҳангии халқҳои дохили ИҶШС густарда гашт, ки боиси ба вуҷуд омадани силсилаи ашъори ғиноии шахсиятӣ шуд. Дар эҷодиёти Қутбӣ Киром он як китоби мукаммалеро ташкил дод, ки ашъори он асосан ба намоёндагони дурахшони адабу фарҳанги ин миллатҳо бахшида шуда буд. Ба ин васила симо ва хулқу атвори маҳал ва мардуми гуногун ба тасвир омада, мундариҷаи шеъри муосирӣ тоҷикро ғанитар сохт.

Шеъри ғиноии шахсиятӣ дар эҷодиёти шоироне ҳамчун Лоиқ, Бозор Собир ва Фарзона бештар барои густардан ва амиқ бурдани худшиносии миллӣ истифода шуд. Бинобар он, дар ин навъ ашъори онҳо чехраҳои дурахшони илму адаб, ки таҷассуми беҳтарин ва ҷовидонатарин хусусиятҳои миллии халқи тоҷик буданд, аз Зардушту Борбад то Аҳмади Донишу Мирзо Турсунзода офарида шуданд, ки фосилаи чандҳазорсолаи таърихро фаро мегиранд. Аз ашъори ба шахсиятҳои муосир бахшидаи онҳо, на фақат симои шахсиву эҷодии он шахсиятҳо, балки муҳимтарин хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии замон низ дарк карда мешавад. Аз ин рӯ, шеъри ғиноии шахсиятӣ на фақат василаи шинохти чехраҳои дурахшони шахсиятҳои таърихиву замонӣ, балки омили муҳими дарёфти хосиятноктарин ҷиҳатҳои ҳаёти иҷтимоӣ ҳам ба шумор меояд.

Шеъри ғиноии ҳикоятӣ аносири дигар анвои шеъри ғиноиро низ каму беш дошта метавонад, вале хусусияти асосии онро воқеаву ходисоте, ки на дар як замони муайян ва мухтасари вақт сурат гирифта, аз ҷониби фарди шеър ҳикоят мешавад, ташкил медиҳад. Вале фарқияти муҳими ин навъи ҳикоят аз ҳикояти ҳамосӣ дар он аст, ки он, аввалан, мухтасару мучаз, на муфассалу инкишофёфта буда, сониян, бардошти умумии ҳиссии фарди шеърро аз он бо-

згӯ мекунад. Ин навъ шеър вобаста ба суҷаи ғиноие, ки дорад, аз назари ҳаҷм мухтасар ва ё муфассал шуданаш мумкин аст. Заминаи ҳикоятӣ боис мешавад, ки он бештар хусусияти вукӯъгароёна дошта бошад. Дар баробари ин, шеъри ғиноии ҳикоятӣ бо суҷаҳои ҳаёлпардозона, рамзӣ, тамсилӣ ва фантастик ҳам офарида мешавад. Мавзӯву мухтавои шеъри ғиноии ҳикоятӣ ниҳоят фарох буда, иҷтимоиву фалсафӣ, маънавиву ахлоқӣ, ишқиву ҳикамиро фаро мегирад. Фарди он бештар ҳамчун ровӣ ба зухур меояд, аммо дар он хузури шахси шоир, шахсияти ғиноӣ низ истисно нест. Аз ин рӯ, он аз ҷиҳати сохт навъҳои гуногун дорад. Дар он аносири тасвир ва ҳикоят ба меъёри гуногун истифода мешавад, дар як навъ агар тасвир афзалият дошта бошад, дар навъи дигар ҳикоят, вале умуман аносири ҳикоят бартар аст. Шеъри ғиноии ҳикоятӣ, дар баробари аз дастовардҳои шеъри классикии мактуб истифода карданаш, бо фаҳлавиёти мардум робитаи гуногунҷиҳати тангтанг дорад, ки ба ин робита на танҳо мавзӯву мухтаво, балки ҷиҳатҳои шаклӣ ва сабқиву забонии он низ дохил мешаванд. Азбаски шеъри ғиноии ҳикоятӣ дар асоси ҳодисаву воқеаи ғиноии муаяйн сохта мешавад, он дар аввалҳои нимаи дуҷуми садаи бист воситае барои ҳалос шудани шеъри замон аз умумигӯиву бемехварӣ низ будааст.

Чунин ба назар мерасад, ки дар эҷодиёти баъзе шоирон шеъри ғиноии ҳикоятӣ ҳамчун таҷрибае барои минбаъд эҷод кардани асарҳои ҳамосӣ ва ё анвои гуногуни дostonҳо ҳам хидмат кардааст. Ин қазия дар эҷодиёти М. Турсунзода, А.Шукӯҳӣ, Ғ. Мирзо, М. Қаноат, Қутбӣ Киrom ва дигарон тасдиқ мешавад.

Баробари афзудани мақоми шахсият дар ҷомеа нақши фарди шеъри ғиноии ҳикоятӣ ҳам боло рафта, инсон дар маркази он қарор мегирад. Олам дигар аз даричаи шахсияти инсон дида мешавад, ки мисоли он шеъри ғиноии ҳикоятии Лоиқ мебошад. Ҳикматнокӣ ҳам яке аз мухтассоти

ин навъи шеър аст. Шеъри ғиноии ҳикоятӣ дар асоси як ва ё якчанд сужаи ғиноӣ сохта шуданаш мумкин аст. Чузъиёти олами ашъо ҳам дар он мавқеи муҳим доранд, зеро онҳо аломати замони воқеаро ифода менамоянд ва воқеияти муҳити шеърро фароҳам меоранд. Тасвир, аз қор фармудани чузъиёт, аносири олами ашъо ба зухур меояд, ки дар ин навъ шеъри Бозор Собир хеле фаровон истифода дорад. Дар тасвир на фақат унсури сурати ашъо, ранг, намуд, ҳачм, балки садо ҳам ҷой дорад, ки онро боз ҳам зиндатар менамояд, зеро садо унсури асосии ҷондорӣ ашъост. Дар натиҷаи ба ҳам омехтани аносири шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ ва ҳикоятӣ навъи тозае ба зухур меояд, ки онро метавон шеъри ғиноии ҳикоятии тасвирӣ ном бурд. Аз ин рӯ, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки сарҳади байни анвои шеъри ғиноӣ саҳт устувор набуда, онҳо ба ҳамдигар омехта, анвои тозаеро ба вучуд меоранд, ки дар байни анвои мавҷуда қарор мегиранд. Мавзӯву муҳтавои шеъри ғиноии ҳикоятӣ аз гуногунтарин ҳодисаҳои ҳаётӣ ба ҳам меояд, аммо, чунин ба назар мерасад, ки дар он маводи тарҷумаиҳолӣ, воқеаҳои, ки ҳуди шахсияти шеър аз сар гузаринидааст, бештар аст. Ва агар ин тавр ҳам нест, шахсияти шеър онро чунон бозгӯ мекунад, ки худ таҷриба карда бошад. Ин яке аз сифатҳои асосии шеъри ғиноии ҳикоятии Фарзона аст. Шахсияти шоирии Фарзона, пеш аз он ки воқеаро ба қалам орад, онро дар рӯҳу равони худ чунон ҳал мекунад, таҷриба мекунад, ки он маҳз моли ӯ мешавад ва ҳангоми бозгӯ самимияти баён ҳам ба он мадад мерасонад. Дар шеъри ғиноии ҳикоятӣ сужаи ғиноӣ, шахсияти ғиноӣ ва ашъо бо ҳам робитаи тангтанг ва гуногун дошта, дар ҳар шеър ба тарзи тоза зоҳир шуданашон мумкин аст, ки ин тасдиқи имкони фароҳ доштани он барои дар бар гирифтани мавзӯву муҳтавои муҳталиф мебошад.

Бегумон, анвои шеъри ғиноӣ бо ҳамин навъҳои, ки таҳқиқ шуд, маҳдуд намешавад, онро боз ба навъҳои ди-

гар чудо кардан мумкин аст. Ашъори ғиноии ҳамосӣ ҳам аз ҷумлаи онҳост. Ин навъ шеърҳо маъмулан аз шеърҳои мухтасари ғиноӣ аз ҷиҳати ҳаҷм фарқ дошта, муфассаланд ва дар адабиётшиносӣ ба онҳо бештар номи манзума ва ё достони ғиноию ҳамосӣ дода мешавад. Азбаски мавзӯи тадқиқоти мазкур танҳо шеъри ғиноӣ буд, имкони баррасии манзумаву достони ғиноиву ҳамосиро надошт, ҳол он ки он ҳам намунаҳои фаровон дорад ва таҳқиқи он дар шинохти анвои шеъри ғиноӣ моҳиятан муҳим хоҳад буд.

РҶИХАТИ АДАБИЁТ

1. Абрамович Г. Л. Введение в литературоведение / Г. Л. Абрамович. – М.: Учпедгиз, 1953. – 318 с.
2. Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. / Авесто. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 792 с.
3. Авфӣ Муҳаммад Бухороӣ Сададдин. Лубоб-ул-албоб. Аз рӯи ҷопи Урупо, ки ки профессор Эдуард Браун ва аллома Қазвинӣ тасхех кардаанд. Бо тасхеҳи ҷадид ва ҳавошиву таълиқоти комил ба кӯшиши Саъид Нафисӣ. / Муҳаммад Авфии Бухороӣ Сададдин. – Теҳрон: Китобфурӯшии Ибни Сино, 1335. – 872 с.
4. Амонов Р. Лирикаи халқии тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 595 с.
5. Аристотель. Поэтика / Аристотель. – М.: Художественная литература, 1956. – 184 с.
6. Аҷамӣ Муҳаммадалӣ. Тафаккур ва ҳис дар шеър. Таҳқиқ ва нақди шеъри муосири тоҷик. / Муҳаммадалии Аҷамӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 280 с.
7. Баёзи фолклори тоҷик. Иборат аз 6 ҷилд. Ҷ. 1. Рубоиёт, дубайтиҳо. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 288 с.
8. Бароханӣ Ризо. Тило дар мис. Дар 3 ҷилд. Ҷилди 1 / Ризо Бароханӣ. – Теҳрон: 1371. – 624 с.
9. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
10. Белинский В. Г. Собрание сочинений. В 3 т. Т. 2 / В. Г. Белинский. – М.: ОГИЗ, 1948. – 928 с.
11. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. В 13 т. Т. II / В. Г. Белинский. – М.: АН СССР, 1953. – 766 с.
12. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. В 13 т. Т. IV / В. Г. Белинский. – М.: АН СССР, 1953. – 673 с.
13. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. В 13 т. Т. V / В. Г. Белинский. – М.: АН СССР, 1954. – 862 с.
14. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. В 13 т. Т. VIII

- / В. Г. Белинский. – М.: АН СССР, 1955. – 727 с.
15. Белый Андрей. Пепел / Андрей Белый. – М.: Никитские ворота, 1929. – 189 с.
 16. Берггольц Ольга. Разговор о лирике». / Ольга Берггольц. // Литературная газета. – 1953. – № 44; Против ликвидации лирики. // Литературная газета. – 1954. – №129.
 17. Брагинский И. С. Таркиби ғарбӣ-шарқӣ дар лирикаи Гёте ва Пушкин / И.С. Брагинский. // Шарқи Сурх, – 1963. –№7. – 160 с.
 18. Бушмин А. С. Методологические вопросы литературоведческих исследований / А. С. Бушмин. – Ленинград: Наука, 1969. – 228 с.
 19. Ватвот Рашидаддин. Ҳадоиқ-ус-сехр фӣ дақоиқ-уш-шеър маъа девон. Бо муқаддима муқобила ва тасхеҳи Саъид Нафисӣ / Рашидаддин Ватвот. – Техрон: Китобхонаи Боронӣ, 1339. – 737 с.
 20. Виноградов В. В. О теории художественной речи. / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1971. –240 с.
 21. Виноградов В. В. Избранные труды. Поэтика русской литературы. / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1976. –512 с.
 22. Выготский Л. С. Психология искусства. Издание третье. / Л. С. Выготский. – М.: Искусство, 1986. – 572 с.
 23. Галанов Б. Живопись словом / Б. Галанов. – М.: Советский писатель, 1974. – 344 с.
 24. Гачев Г. Д. Содержательность художественных форм. Эпос. Лирика. Театр / Г. Д. Гачев. – М.: Искусство, 1968. – 304 с.
 25. Гачев Г. Д. Жизнь художественного сознания. Очерки по истории образа. Часть 1. / Г. Д. Гачев. – М.: Искусство, 1972. – 200 с.
 26. Гегель. Эстетика. В 4-х томах. Т. 3. / Гегель. – М.: Искусство, 1971. – 620 с.
 27. Гинзбург Лидия. О лирике. Издание второе, дополненное. / Лидия Гинзбург. – Л.: Советский писатель, 1974. – 408 с.
 28. Головенченко Ф. М. Введение в литературоведение. / Ф. М. Головенченко. – М.: Высшая школа, 1964. – 317 с.
 29. Гринберг И. Л. Пути советской поэзии / И. Л. Гринберг. –

- М.: Художественная литература. – 382 с.
30. Гусев В. И. В середине века / В. И. Гусев. – М.: Советский писатель. – 1967. – 300 с.
 31. Деххудо Алиакбар. Луғатномаи Деххудо. Ривояти дувум. (Маҷмуаи электронӣ). 1 диски оптикии электронӣ (CD-ROM) Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон.
 32. Ёҳакқӣ Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ. Таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқот Рустами Ваҳҳоб / Муҳаммадҷаъфари Ёҳакқӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
 33. Жирмунский В. М. Творчество Анны Ахматовой. / В. М. Жирмунский. – Л.: Наука, 1973. – 184 с.
 34. Заробихо Муҳаммадиброҳим. Аз давлати Ҳофиз (Тафсири чомеи дувоздаҳ ғазали Ҳофиз). / Муҳаммадиброҳим Заробихо. Техрон: Кадевар, 1389. – 640 с.
 35. Зарринқӯб Абдулхусайн. Нақди адабӣ. / Абдулхусайн Зарринқӯб. – Техрон: Сухан, 1374. – 508 с.
 36. Зехнӣ Т. Санъати сухан. Нашри дуюм. / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304с.
 37. Ибни Сино. Фанни шеър. / Ибни Сино. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 192 с.
 38. Исакова И. Н. Система номинаций литературного персонажа. / И. Н. Исакова. Шабакаи интернет: Zzz.dissercat.com
 39. Кадканӣ Муҳаммадризо Шафеъӣ. Сувари хаёл дар шеърӣ форсӣ. / Муҳаммадризо Шафеъии Кадканӣ. – Техрон: Интишороти вазорати иттилоот ва култури ҶИЭ, 1368. – 588 с.
 40. Каззоӣ Мирчалолиддин. Парниёни пиндор. / Мирчалолиддини Каззоӣ. – Техрон: Рӯзбех, 1376. – 330 с.
 41. Кайковус Унсурмаолӣ ибни Искандар. Мунтахаби Қобуснома. Ба эҳтимоми Саид Нафисӣ. / Унсурмаолии Кайковус. – Техрон: Чопхонаи Сипехр, 1320. – 361с.
 42. Киrom Қутбӣ. Илҳом. / Қутбӣ Киrom. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 40 с.
 43. Киrom Қутбӣ. Рези кӯҳсор. / Қутбӣ Киrom. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 163 с.

44. Киrom Қутбӣ. Ҷонфидо. / Қутбӣ Киrom. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 208 с.
45. Киrom Қутбӣ. Дили бародар. / Қутбӣ Киrom. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 224 с.
46. Киrom Қутбӣ. Минбари вичдон. / Қутбӣ Киrom. – Душанбе: Адиб, 2012. – 312 с.
47. Китоби муқаддас.
48. Китобхонаи электроники шеърӣ форсӣ. «Дурчи 3» (Маҷмӯаи электронӣ). 3 диски оптикӣи электронӣ (CD-ROM). – Техрон. 2007.
49. Костин В. Что такое художественный образ. / В. Костин. – М.: Советский художник, 1962. – 135 с.
50. Қаноат Мӯъмин. Осори мунтахаб. Дар ду мучаллад. Ҷилди якум. Шеърҳо. / Мӯъмин Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 208 с.
51. Қаноат Мӯъмин. Меҳри сипеҳр. Баргузидаи ашъор. / Мӯъмин Қаноат. – Душанбе: Адиб, 2007. – 376 с.
52. Лихачев Д. С. Родная земля. / Д. С. Лихачев. – М.: Просвещение, 1983. – 256 с.
53. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. / А. Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1976. – 368 с.
54. Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик. Тартибдиҳанда Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 416 с. / М. Шукуров. Суҳан аз лирика ва мазмуни ҳаётии он.
55. Мирзо Ғаффор. Асрор. / Ғаффор Мирзо. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1957. – 156 с.
56. Мирзо Ғаффор. Сесаду шасту шаш паҳлу. Китоби сеум. / Ғаффор Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 148 с.
57. Мирзо Ғаффор. Ашъори мунтахаб. Китоби аввал. / Ғаффор Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 352 с.
58. Мирзо Ғаффор. Ҳангомаи дидор. (Шеърҳо). / Ғаффор Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 144 с.
59. Мирзо Ғаффор. Бо изтиробӣ фарзандӣ. / Ғаффор Мирзо. – Душанбе: Адиб, 1999. – 192 с.
60. Михайлов Ал. Лирика сердца и разума / Ал. Михайлов. – М.: Советский писатель, 1965. – 396 с.

61. Мусулмониён Раҳим. Лузуми посухи шоирона ба ниёзхон маънавии мардум дар Тоҷикистон / Раҳим Мусулмониён. Номаи порсӣ. Шумораи севум. 1375. – 320 с.
62. Навоӣ Абдул Ҳусайн. Ричоли китоби Ҳабибуссияр. Аз ҳамлаи муғул то марги Шоҳ Исмоили Аввал. / Абдул Ҳусайни Навоӣ. – Техрон: Анҷумани осор ва мафохири фарҳангӣ, 1379. – 343 с.
63. Насрулло Камол. Тоҷикистонро дигар қисмат макун. / Камол Насрулло. Душанбе: Адиб, 1996. – 192 с.
64. Нодирпур Нодир. Маҷмӯаи ашъор. / Нодир Нодирпур. – Техрон: Нигоҳ, 1381. – 998 с.
65. Отахонова Х. Раҳим Ҷалил ва эҷодиёти ӯ. Таҳаввули жанри дoston дар назми муосири тоҷик. – Душанбе: АИ ҶТ, 2015. – 615 с.
66. Оташӣ Манучеҳр. Маҷмӯаи ашъор. Ҷилди аввал. / Манучеҳр Оташӣ. – Техрон: Нигоҳ, 1386. – 1000 с.
67. Охонниёзов В. Мафҳум ва рамзи рангҳо дар назми классикии форсии тоҷикӣ. / В. Охонниёзов. – Душанбе: АИ ҶТ, 2010. – 243 с.
68. Первин Лоренс А. Равоншиносии шахсият (назария ва таҳқиқ) Тарҷимаи дуктур Муҳаммад Ҷаъфар Ҷаводӣ, дуктур Парвин Кадевар. Чопи дуввум / Лоренс А. Первин. – Техрон: Риси, 1373. – 488 с.
69. Поспелов Г. Н. Лирика среди литературных родов. / Г. Н. Поспелов. – М: МГУ, 1976. – 208 с.
70. Поспелов Г. Н. Теория литературы / Г. Н. Поспелов. – М.: Высшая школа, 1978. – 352 с.
71. Проблемы романтизма. Т. 2 – М.: Искусство, 1971. – 303 с. / Н. Я. Берковский. О романтизме и его первоосновах.
72. Проблемы теории литературы и эстетики в странах Востока. – М.: Наука, 1964. – 340с. / И. С. Брагинский. Изучение вкладов народов Востока в мировую эстетическую мысль.
73. Пурномдориён Тақӣ. Тааммуле дар шеъри Аҳмади Шомлу. Чопи аввал. / Тақӣ Пурномдориён. – Техрон: Обон, 1357. – 477 с.
74. Пурномдориён Тақӣ. Сафар дар мех. / Тақӣ Пурномдориён.

- Техрон: Сухан, 1390. – 592 с.
75. Рақитин В. И. Искусство видеть / В. И. Рақитин. – М.: Знание, 1973. – 127 с.
76. Редекер Хорст. Отражение и действие. Диалектика реализма в художественном творчестве. / Хорст Редекер. - М.: Прогресс, 1971. –168 с.
77. Родуёни Мухаммад бинни Умар. Тарҷумон-ул-балоға. Бо тасхеҳ ва эҳтимоми профессор Аҳмад Оташ ва интиқоди устод Маликушшуаро Баҳор. / Мухаммад бинни Умари Родуёни. – Техрон: Асотир, 1362 х.ш.– 263 с.
78. Розӣ Шамсиддини Мухаммад ибни Қайс. Алмуъҷам фӣ маойири ашъорил Аҷам. Бо тасхеҳи аллома Мухаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ ва тасхеҳи мучаддади Мударрисӣ Разавӣ ва тасхеҳи мучаддади дуктур Сируси Шамисо/ Шамсиддини Мухаммад ибни Қайси Розӣ. – Техрон: Илм, 1388. – 640 с.
79. Рӯдакӣ. Шеърҳо. / Рӯдакӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 224 с.
80. Рӯдакӣ. Девони одамушшуаро Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ / Рӯдакӣ . –Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ – тоҷикӣ, 2000. – 190 с.
81. Сайфуллоев А. Мирзо Турсунзода / А. Сайфуллоев. -Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
82. Самарқандӣ Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро. Ба ҳиммати Мухаммади Рамазонӣ. / Давлатшоҳи Самарқандӣ. – Техрон: Нодир, 1338. – 431 с.
83. Самарқандӣ Низомии Арӯзӣ. Чаҳор мақола. / Низомии Арӯзии Самарқандӣ. –Душанбе: Ирфон, 1986. – 180 с.
84. Сатторзода Абдунабӣ. Таърихчаи назариёти адабии форсии тоҷикӣ. / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2001. **144 с.**
85. Сатторзода Абдунабӣ. Аристотель и таджикско-персидская мысль (IX – XVвв.) / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2002. –260 с.
86. Сильман Т. Заметки о лирике / Т. Сильман. – М.: Советский писатель, 1977. – 223 с.
87. Собир Бозор. Пайванд. / Бозор Собир. – Душанбе: Ирфон,

1971. – 68 с.
88. Собир Бозор. Оташбарг. / Бозор Собир. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 48 с.
89. Собир Бозор. Гули хор. / Бозор Собир. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 128 с.
90. Собир Бозор. Миҷғони шаб. / Бозор Собир. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 181с.
91. Собир Бозор. Бо чамидан, бо чашидан... / Бозор Собир. – Душанбе: Адиб, 1987. – 208 с.
92. Собир Бозор. Симхор. Дафтари шеър. / Бозор Собир. – Москва: Трансдорнаука, 1999. – 79 с.
93. Собир Бозор. Аз «Гули хор» то «Симхор». (Гулчини шеър). / Бозор Собир. – М.: Интрансдорнаука, 2003. – 255 с.
94. Собир Бозор. Шоиру шеъре агар ҳаст.../ Бозор Собир. – Душанбе: Адиб, 2006. – 328 с.
95. Собир Бозор. Хуни қалам. (Гулчини шеър). / Бозор Собир. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 132 с.
96. Солоухин Владимир. Времена года. Картины русской природы. / Владимир Солоухин. – М.: Советская Россия, 1964. – 190 с.
97. Степанов Н. Л. Лирика Пушкина. Очерки и этюды. / Н. Л. Степанов. – Москва: Советский писатель, 1959. – 412 с.
98. Табарӣ . Тарҷумаи тафсири Табарӣ. Чамъе аз уламои Мовароуннаҳр. / Табарӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 822 с.
99. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. / С. Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 324 с.
100. Тейлор Э. Первобытная культура / Э. Тейлор. – М.: ГСЭИ, 1939. – 600 с.
101. Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. – М.: Наука, 1964. – 487 с. / В. Д. Сквозников. Лирика.
102. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. / Л. И. Тимофеев. – М.: Просвещение, 1966. – 480 с.
103. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика. / Б. В. Томашевский. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 334 с.
104. Турсунзода М. Асарҳои мунтахаб. /М. Турсунзода. – Стали-

- нобод: Нашрдавтоҷ., 1955. – 412 с.
105. Турсунзода Мирзо. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди якум. / Мирзо Турсунзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1961. – 268 с.
106. Турсунзода Мирзо. Асри ман. / Мирзо Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 352 с.
107. Турсунзода Мирзо. Пусти ҳамагӣ будаи зан / Мирзо Турсунзода. – М.: Стилистика, 2001. – 152 с.
108. Турсунзода Мирзо. Ҳамеша бо Ватан. / Мирзо Турсунзода. – Душанбе: Адиб, 2004. – 409 с.
109. Турсунзода Мирзо. Гулчини ашӯр. / Мирзо Турсунзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 430 с.
110. Тӯси Ҳоҷа Насируддин. Асос-ал-иқтибос, бо тасхеҳи Муларрис Разаӣ. / Ҳоҷа Насируддини Тӯси. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1326. – 634 с.
111. Тынянов Ю. Архаисты и новаторы. / Ю. Тынянов. – Л.: Прибой, 1929. – 595 с.
112. Фараби Ал. Логические трактаты / Ал – Фараби. – Алма-Ата: Наука, 1975. – 675 с.
113. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашӯр дар се муҷаллад. Ҷилди якум. / Фарзона. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 510 с.
114. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашӯр дар се муҷаллад. Ҷилди дуюм. / Фарзона. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 471 с.
115. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашӯр дар се муҷаллад. Ҷилди сеюм. / Фарзона. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 378 с.
116. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 188 с.
117. Фолклори Кӯлоб. Қисми 1. / тартибдиҳандагон Салоҳиддин Фатҳуллоев, Файзали Муродов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 540 с.
118. Фурӯғ Ҳолида. Қиёми Митро ва чанд руёе дар Чопи дуввум. / Ҳолида Фурӯғ. – Кобул: Анҷумани қалами Афғонистон, 1391. – 101 с.

119. Ҳақимов Аскар. Творцы созвучий. Мотивы восточной поэзии. Перевод с таджикского Станислава Золотцева. / Аскар Ҳақимов. – М.: Советский писатель, 1988. – 256 с.
120. Хусрав Носир. Куллиёт. Девони ашъор. / Носири Хусрав. – Душанбе: Эр – граф, 2003. – 956 с.
121. Ҳақимов Аскар. Шеър ва замон. / Аскар Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 256 с.
122. Ҳофиз Шамсиддин Муҳаммад. Куллиёт. / Шамсиддин Муҳаммади Ҳофизӣ Шерозӣ. – Техрон: Замон, 1379/2001, – 360 с.
123. Хусайнӣ Атоулло Маҳмуд. Бадоеъ-ус-саноеъ. Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Раҳим Мусулмонқулов. / Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 224 с.
124. Хусейнзода Ш. Ҳабдаҳ мақола. / Ш. Хусейнзода – Душанбе: Хумо, 2007. – 347 с.
125. Чадвик Чарлз. Самболизм. Тарҷумаи Маҳдӣ Саҳобӣ. / Чарлз Чадвик. – Техрон: Марказ, 1375. – 88 с.
126. Шакурӣ Муҳаммадҷони Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. / Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, 2006. – 456 с.
127. Шамисо Сирус. Сайри ғазал дар шеърӣ форсӣ. / Сирус Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1369 – 312 с.
128. Шамисо Сирус. Сабқшиносии шеър. / Сирус Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1376 – 432 с.
129. Шарифов Худой. Назарияи наср. / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 319 с.
130. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти миллӣ. (мачмӯаи мақолаҳо). / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476 с.
131. Шерали Лоик. Улыбка зари / Лоик Шерали. – Душанбе: Ирфон. – 1969. – 88 с.
132. Шералӣ Лоик. Офтобборон. / Лоик Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 526 с.
133. Шералӣ Лоик. Куллиёт. (Иборат аз ду ҷилд). Ҷилди 1 (Китоби яқум). / Лоик Шералӣ. – Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2001. – 724с.

134. Шералӣ Лоик. Куллиёт. (Иборат аз ду чилд). Ҷилди 1 (Китоби дувум). / Лоик Шералӣ. – Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2001. – 712 с.
135. Шерозӣ Саъдӣ. Мунтахаби куллиёт. / Саъдии Шерозӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1956. – 435 с.
136. Шеърдӯст Алиасгар. Шеъри муосири Эрон. / Алиасгар Шеърдӯст. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон, 2012. – 476 с.
137. Шукӯҳӣ Аминҷон. Нафаси гарм. / Аминҷон Шукӯҳӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – 192 с.
138. Шукӯҳӣ Аминҷон. Арзи қалам. / Аминҷон Шукӯҳӣ. – Душанбе : Ирфон, 1971. – 232 с.
139. Шукӯҳӣ Аминҷон. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду чилд. Ҷилди I / Аминҷон Шукӯҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 400 с.
140. Эпштейн М. Н. Природа, мир, тайник вселенной. Система пейзажных образов в русской поэзии. / М. Н. Эпштейн. – М.: Высшая школа, 1990. – 304 с.

МУНДАРИҶА

Мукаддима.....	5
Боби 1. Шеъри ғиноии андешаҳои отифӣ.....	31
Боби 2. Шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ.....	98
Боби 3. Шеъри ғиноии тавсифию тасвирӣ.....	203
Боби 4. Шеъри ғиноии шахсиятӣ.....	332
Боби 5. Шеъри ғиноии ҳикоятӣ.....	425
Хотима.....	486
Рӯихати адабиёт.....	501

АСКАР ҲАКИМ

**МАҶМУАИ
ОСОР**

Ҷилди III

Мухаррир: **Аҳмадҷони Раҳматзод**
Мухаррири техникӣ: **М. Исобоева**
Мусахҳех: **Марҳамат Олимӣ**

Ба матбаа санаи _____ супорида шуд. Ба чопаш _____.
имзо шуд. Коғази офсет. Чопи офсет. Ҷузъи шартии чопӣ 29,9
Андозаи 60x84/16. Гарнитураи ҳуруф «Times New Roman Tj».
Супориши №_____ Теъдод _____ нусха.
Нарҳаш шартномавӣ.

Матбааи «Ношир»
735714 Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Хучанд, кӯчаи Сейтвелиев 2
Тел.: (83422) 5-65-95
www.noshir.tj